

REPRODUCTION OF EARLIE EDITION OF THE
SABDARTHACINTAMANIH

शब्दार्थचिन्तामणिः SABDARTHACINTAMANIH

द्वितीय खण्ड
भाग - अ

ब्राह्मावधूत श्रीसुखानन्दनाथ

प्रिन्टवैल

जयपुर- 302 004

039165
Accession No. ~~100 10000000~~
Shantarakshita Library
Tibetan Institute, Saranath

Published by
PRINTWELL
S-12 Shopping Complex
Tilak Nagar Jaipur 302 004

Distributed by
RUPA BOOKS PVT LTD
H O S-12 Shopping Complex Tilak Nagar Jaipur 302 004
B O 295-B Bharti Nagar P N Pudur Coimbatore 641 041

ISBN 81 7044-369 5 (Set)

SABADARTH CHINTAMANI

First Published 1860

Reprint 1992

Printed at

Efficient Offset Printers
215 Shahzada Bagh Indl Complex
Phase II Phone 533736 533762
Delhi 110035

चकास्

च'

—००००—

च । अ । अन्वाचये ॥ यच्चैकस्य प्राधान्येनाऽपरस्य गौण्येनाख्यानं सोन्वाचय' । यथा । भोवटो भिच्चा-मट गाञ्चानयेति । अत्र भिच्चाटनं प्रधानं तत्कुर्वाणो यदि गा-पश्यसि तदा तामप्यानय नोचेत् भिच्चामेवाटेति ॥ समुच्चये । परस्पर-निरपेक्षस्या नेकस्यै कस्मिन्नन्वये ॥ यथा । ईश्वरं गुरुञ्च भजस्वेति । उभयत्र न समासोऽसामर्थ्यात् ॥ इतरेतरेयोऽङ्गे । अन्योन्यार्थे । मिलितानामन्वये ॥ समाहारे । समूहे ॥ पञ्चान्तरे ॥ पादपूरणे ॥ अवधारणे ॥ हेतौ ॥ तुल्ययोगितायाम् ॥ विनियोगे ॥ चनति चिनोति वा । चनशब्दे चिञ्चयने वा । अन्येभ्योपीति ड ॥ द्वाचकारावधिलम्बश्चकौभवत' ॥ चण्० यद्यर्थे णित् । समुच्चयाद्वाच्यननुबन्ध ॥

च । पु । चण्डेशे ॥ कच्छपे ॥ चन्द्रे ॥ चोरे ॥ चवर्णे ॥ चि । दुर्जने ॥ निर्वीजे ॥

चकासत् । चि । प्रकाशमाने ॥ चका

चक्र

स्ति । चकाहृदीप्तौ । लट्, शत्रादेश ॥

चकितम् । न । भयसंभ्रमे ॥ चि । शङ्किते ॥ भीते ॥ तस्यलक्षणम् । प्रियाग्रे चकितभीते रस्थानेपि भयमहदिति ॥

चकिता । स्त्री । अष्टिसन्नकषोडशाच्चरायावृत्तौ ॥ भात् समतनुरौ रष्टच्छेदेत्यादिहचकिता ॥ दुर्जयदनुजश्रेणी दुश्चेष्टाशतचकिता यद्गजपरिघन्नातायातासाध्वसविगमम् । दीव्यतिदिविघन्माला शम्भुनन्दनविपिने गच्छत शरणं कृष्ण भोभीता भवरिपुत ॥

चकोर । पु । स्वनाम्नाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । कौमुदीजीविनि । चन्द्रिकापायिनि ॥ चटक शीतल कच्य वृष्य कापिञ्जलामिषम् । तच्च चकोरज मांसं दृष्यन् वलपुष्टिदम् ॥ चकति । चकटसौ । कठिचकिभ्यामोरन् ॥

चकोरक । पु । चकोरे ॥ स्वा० कन् ॥

चक्र । पु । कोके । चक्रवाके । चक्रवा इतिप्रसिद्धे पक्षिणि ॥ न । ब्रजे । गणे ॥ सेन्ये ॥ रथाङ्गे । चक्रा । पैया इतिचभाषा ॥ राष्ट्रे ॥ दम्भान्तरे ॥ कुम्भकारोपकरणे । चाक इतिभा

चक्र

षा ॥ अस्त्रविशेषे । प्रहरणे ॥ पुट
भेदे । जलावर्त्ते ॥ ग्रामजाले ॥ त
गरपुष्पे ॥ महाभारतप्रसिद्धे व्यूह
विशेषे ॥ तैलघन्ते ॥ मूलाधार-
स्वाधिष्ठानमणिपूरानाहतविशुद्धाक्षा
खेषु शरीरस्थेषु पट्सु ॥ सर्वतोभ
द्रादौ । देवार्चाधारयन्ते ॥ मन्त्रदी
क्षोपयोगिष्वकडमादिषु ॥ श्रीच
क्रे ॥ कैलिकाना हितार्थाय श्री
सदाशिवोक्तषु महाचक्रादिपञ्चसु
॥ यथा । श्रीश्वारुवाच । चक्र पञ्च
विधप्रोक्त श्रीतन्त्रेऽहयामले । विधि
नापूजिते चक्र सौख्यमोक्षफलं लभे
त् ॥ महाचक्रचक्रराज दिव्यचक्रत
थापरम् । वीरचक्रं चतुर्थं च पशुच
क्रं पञ्चममिति ॥ पञ्चचक्रे सका
मानामधिकार । यथा । राजचक्रं रा
ज्यदस्यान् महाचक्रन्तु मोक्षदम् ।
देवचक्रं देवचक्र वीरचक्रन्तु सिद्धि
दम् ॥ पशुचक्रन्तु दारिद्र्यदुःखशो
कामयप्रदम् । कापट्येदक्षिणाहोत्रे
सर्वचक्रन्तु निष्कलमिति ॥ सकामा
श्चैव निष्कामाद्विविधाभुविमानवा
। क्षुद्राश्च या कामिनोऽप्ये तेषामत्रा
धिकारिता ॥ * ॥ ब्रह्मज्ञानायतु प्रो
क्त भैरवीचक्रमुत्तमम् ॥ ब्रह्मज्ञान
युतानामुत्तमचक्रऽधिकारिता ॥ य

चक्रक

थोक्त श्रीमहानिर्वाणे । नाचाधिका
र सर्वेषां ब्रह्मज्ञान साधकान् वि
ना । परब्रह्मोपासकायै ब्रह्मज्ञानं ब्र
ह्मतत्परा । शुद्धान्त करुणा शान्ता,
सर्वप्राणिहिते रता ॥ निर्विकारा नि
र्विकल्पा दयाशीला दृढव्रता । स
त्यसङ्कल्पका ब्राह्म्या स्तयेवात्राधि
कारिण ॥ ब्रह्मभावेन तत्त्वज्ञेये प
श्यन्ति चराचरम् । तेषां तत्त्वविदां
पुसां तत्त्वचक्रे ऽधिकारिता ॥ सर्व-
ब्रह्ममय भावश्चक्रे ऽस्मिन् तत्त्वसच-
क्रे । येषामुत्पद्यते देवित एव तत्त्व
चक्रिण इति ॥ छन्दोविशेषे । यथा ।
कुण्डलकलितनमणमिह चित्तयगन्ध
कुसुमरसविरचय बलयम् । चक्र
मुरगपतिवरपरिगुणित षोडशक
ल मतिमुल्ललितभणितम् ॥ सुन्द
रि नभसि जलदचयकचिरे देहिन
यनयुग मतिघनचिह्नुरे । मान मि
हहि जहि जलधरसमये किन्तव भ
वति हृदय मिद मदये इति ॥ क्रिय
तेऽनेन । घञर्थे क । के कृत्वादीना
मिति द्वित्वम् ॥ अर्द्धं चैदि ॥

चक्रक । त्रि । तर्कविशेषे ॥ अन्यो
न्याश्रयमेवावर्त्तितं चक्रक भवति ।
स्वापेक्षापेक्ष्यपेक्षान्वयवन्धने ऽनि
ष्टप्रसङ्गे । चतुष्कचादावपि स्वस्य

चक्रग	चक्रपा
स्वापेक्षापेक्षपेक्षितस्वस्वान्नाधिक्यम् ॥ अस्वात्माश्रयवत् चैविध्यम् ॥ अपिचास्यलक्षणं यथा । स्वापेक्षणीयापेक्षितसापेक्षितस्वनिबन्धनप्रसङ्गस्त्वमिति । अपेक्षाच ज्ञप्तावुत्तमौ स्थितौच ग्राह्या । तत्राद्या यथा । एतद्घटज्ञानं यद्येतद्घटज्ञानजन्यज्ञानजन्यज्ञानजन्यस्यात् तदा एतद्घटज्ञानजन्यज्ञानजन्यज्ञानभिन्न स्यात् । द्वितीया यथा । घटोययद्येतद्घटजन्यजन्यजन्य स्यात् तदा एतद्घटजन्यजन्यभिन्न स्यात् । तृतीया यथा । घटोययद्येतद्घटवृत्तिवृत्ति स्यात् तथाप्त्वेनोपलभ्येतेति । इतितर्कशास्त्रम् ॥	द्वयोर्धरोवा ॥ चक्रगुच्छ । पु । अशोकपादपे ॥ चक्रजीवक' । पु । कुलाले । कुम्भकारे ॥ चक्र जीवनमस्य ॥ चक्रदूष्ट । पु । शूकरे ॥ चक्रदन्ती । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥ चक्रदन्तीबीजम् । न । जयपाले ॥ चक्रधर । पु । अजे । विष्णौ ॥ अहौ । सर्पे ॥ त्रि । चक्रिणि ॥ ग्रामजातिनि ॥ धरति । धृञ्० । अच् । चक्रस्यधर ॥ चक्रधारयति वा । अच् वा हुलकासिलुक् ॥ चक्रधारणम् । न । अच् । रथावयवे काष्ठविशेषे ॥ चक्रधारा । स्त्री । प्रधौ ॥ चक्रस्यधारा ॥ चक्रनख' । पु । व्याघ्रनखाभिधेगन्धद्रव्ये ॥ चक्रनदी । स्त्री । मण्डक्याम् ॥ चक्रनामा । पु । मात्तिकधातौ ॥ चक्रनायक' । पु । व्याघ्रनखे ॥ चक्रपद्माट । पु । दहृप् ॥ चक्रपरिव्याध । पु । आरग्वधवृक्षे ॥ चक्रपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ चक्रपाणि । पु । विष्णौ । नारायणे ॥ चक्रपाणौ यस्यस । प्रहरणार्थेभ्य परे निष्ठासप्तम्यावितिसप्तम्या परत्वम् ॥ चक्रपादः । पु । रथे ॥ गले । हस्तिनि ॥
चक्रकारकम् । न । व्याघ्रनखाख्यगन्धवस्तुनि । करजे ॥ चक्रस्यकारकम् ॥ चक्रकुल्या । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ चक्रगज । पु । चक्रमर्दे ॥ चक्रगण्डु । पु । वर्तुलाकारोपधाने । चातुरे । गालसिर्हाना गोलसिर्हाना इतिचभाषा ॥ चक्रगदाधर । पु । परमात्मनि वासुदेवे ॥ मनस्तत्त्वत्मक चक्रबुद्धितत्त्वत्मिका गदाम् । धारयन् लोकरक्षार्थं गुप्तश्चक्रगदाधर ॥ चक्रगदे धरति । धृञ्० । पचाद्यच् ॥ चक्रग	

चक्रल

चक्रपुष्करिणी । स्त्री । मणिकर्णिका-
याम् ॥

चक्रफलम् । न । अस्त्रविशेषे । अट्टने ॥

चक्रबन्ध । पु । चित्रकाव्यविशेषे ॥

चक्रबन्धु । पु । } रवौ ॥

चक्रवान्धव । पु । }

चक्रभृत् । पु । विष्णौ ॥

चक्रभेदिनी । स्त्री । रात्रौ ॥

चक्रभ्रम । पु । } कुन्दाख्ये शिल्पिय

चक्रभ्रमि । स्त्री । } न्ते । चक्राकारे श

स्त्रोत्तेजनयन्त्रे । शाये ॥

चक्रमण्डली । पु । अजगरसर्पे ॥

चक्रमर्द्द । पु । चक्रवर्ण इति कसौ

दी इति च भाषाप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ।

दद्रुमे । एङगजे ॥ चक्रमर्द्दौ लघु

स्वादृ रूक्ष पित्तानिलापह । हृद्यो

हिम । कफश्यासकुष्ठदद्रुकृमीन हरे

त् ॥ हन्युष्ण तत् फल कुष्ठकण्डू

दद्रुविषानिलान् । गुल्मकासकृमि

श्यासनाशनकटुक स्मृतम् ॥ चक्र द

द्रुमदनाति । मृदचोदे । कर्मण्यण ॥

चक्रमर्द्दक । पु । चक्रमर्द्द ॥ स्वा० कन् ॥

चक्रयानम् । न । असाङ्ग्रामिके रथे ।

पुष्परथे ॥

चक्रयानकम् । न । चक्रयाने ॥

चक्ररद । पु । शूकरे ॥

चक्रलक्षणा । पु । विष्णौ ॥ रथे ॥

चक्रवा

चक्रलक्षणा । स्त्री । गुडूच्याम् ॥

चक्रलताम् । पु । वदरसालवृक्षे ॥

चक्रला । स्त्री । उच्चटायाम् । मुस्ता

विशेषे ॥ चक्रलाति । ला० । आत

इति क ॥

चक्रवर्त्ती । पु । समुद्रपरिवृताया सर्व

भूमेरीश्वरे । सार्वभौमे ॥ चक्रे भू

मण्डले राजमण्डले वर्त्तितु चक्र सै

न्यवर्त्तयितु सर्वभूमौ चालयितु वाशी

लमस्य । सुपीतिशिनि ॥ अवश्य

वा चक्रवर्त्तयति । आवश्यके शिनि

॥ वास्तूके ॥ उग्रे मध्यगुरो । ५ ।

सन्नायाम् ॥ चि । चक्रवर्त्तिनि ॥

चक्रवर्त्तिनी । स्त्री । जन्याम् । जतूका

याम् ॥ अलक्तके ॥ जटामांस्थाम् ॥

चक्रवाक । पु । कोकपक्षिणि । चक

वा इति भाषा ॥ अस्यमास लघु क्षि

ग्वं वलप्रदमुदाहृतम् ॥ चक्रशब्देन उ

च्यते । वचपरिभाषणे । घञ् । न्य

ङ्कादि । ॥

चक्रवाकी । स्त्री । चक्रवाकस्य विहग्या

म् । चक्रवा इति भाषा ॥ जातेरि

तिङीष् ॥

चक्रवाटः । पु । क्रियारोहे ॥ शिखात

रौ ॥ पर्यन्ते ॥ मेरोर्मस्तकसमीपे

लोकपाशाश्रयभूताया मष्टादशस

हस्रयोजनविस्तीर्णायाम् नेमौ ॥

चक्रस	चक्री
चक्रवाड । पु । लोकालोकाख्यपर्वते ॥ चक्राकारेण वाडते । वाडृआप्राये । अच् ॥ न । चक्रवाले । मण्डले ॥ चक्र भूमण्डल वलते । वलवेष्टने । कर्मण्यण् । डलयेरेकत्वम् ॥ चक्रवात । पु । वाच्यायाम् । ववूरा इति भाषा ॥ चक्रवाल । पु । लोकालोकपर्वते ॥ न । मण्डलाकारेण परिणतसमूहे । म ण्डले ॥ चक्राकारेण वलते । वल सत्रणे । अच् । अन्येषामपीतिदी र्घ ॥ यद्वा । भावेघञिवाल् । चक्र मिववालोऽस्य ॥ चक्र भूमण्डलं व लते । वलवेष्टने । कर्मण्यण्वा ॥ चक्र वालमस्याऽस्तीतिवा । अर्शआयच् ॥ चक्रवृद्धि । स्त्री । यत्रवृद्धिरुपधनदातु मशक्तोऽधमर्थं सद्विक्रमिद दा स्यामीतिस्वीकरोति तत्रयावृद्धि सा । वृद्धका वृद्ध इति भाषा ॥ वृद्धेरपि पुनर्वृद्धिश्चक्रवृद्धि रदाहतेति ना रद ॥ चक्रव्यह । पु । युद्धार्थं मण्डलाकारे ण सैन्यरचनायाम् ॥ चक्रशल्या । स्त्री । काकतुण्ड्याम् ॥ श्वेतगुण्ड्यायाम् ॥ चक्रश्रेणी । स्त्री । अजशृङ्ग्याम् ॥ चक्रसंज्ञम् । न । वज्रे ॥	चक्रसम्बर । पु । बुद्धभेदे । वज्रटीके ॥ चक्रा । स्त्री । नागरमुस्तायाम् ॥ कर्क टशृङ्ग्याम् ॥ चक्राङ्ग । पु । श्वेतगति । वसे ॥ च क्राण्यङ्गान्यस्य ॥ रथे ॥ चक्रमङ्ग मस्य ॥ चक्राङ्गा । स्त्री । सुदर्शनायां लतायाम् ॥ चक्राङ्गी । स्त्री । कटुरोहिण्याम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ वृषपर्ण्याम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ चक्राकारमङ्गमस्या । गौरादिस्त्वा न् डीष् ॥ वस्याम् ॥ चक्राट । पु । विषवैद्ये ॥ धूर्त्ते ॥ दीनारे ॥ चक्राधिवासी । पु । नारङ्गवृक्षे । कि र्मीरत्त्वचि ॥ चक्रावर्त्त । पु । घर्षणे ॥ चक्राह्व । पु । चक्रमर्दे ॥ चक्रिक । पु । घटिके । घटिकावाद के ॥ चक्रवाहस्त्वनास्त्यस्य । ठन् ॥ चक्रिका । स्त्री । दुरुद्योगे ॥ घुषाव र्त्ते ॥ जानुनि ॥ चक्री इतिभाषा प्रसिद्धे द्रव्यस्वरूपे ॥ चक्री । पु । जालिकभिदि ॥ केके ॥ कुखाले ॥ अहौ ॥ सूचके ॥ वैकु ण्ठे । नारायणे ॥ चक्रं मनसस्त्वात्म कं सुदर्शनाख्य मस्यास्ति इति ॥ च क्रवर्त्तिनि ॥ चक्रमर्दे ॥ तिनिशे ॥

ॐ ॐ ॐ

चक्षुष्य

व्यालनखे ॥ काके ॥ खरे ॥ वि । च
क्रविशिष्टे ॥ चक्रमस्यास्ति । अतः
निठनाविति इति ॥ चक्रयुक्तरथा
दियानारुढे ॥

चक्री । स्त्री । चक्री इतिसर्वजनप्रसि
द्धाया चूर्णपेषणायाम् । जाँता इति
भाषा ॥

चक्रीवान् । पु । गर्दभे ॥ चक्रवद्भूमणं
चक्रम् । तदस्यास्ति । मत्सुप् । आ
सन्दीवदितिसाधु ॥ चक्रीषास्माम
राजापि ॥

चक्रुः । पु । कर्त्तरि ॥ करोति । डुकु
ज० । कुर्भश्चेति चकारात्कु प्रत्य
योधातोर्द्वित्वञ्च ॥

चक्रन्वरी । स्त्री । जिनानांविद्यादेवी
विशेषे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

चक्षणम् । न । अवदंशे । मद्यपानरो
चक्रभक्ष्यद्रव्ये । चखना इति भाषा ॥

चक्षा । पु । वृहस्पतौ ॥ उपाध्याये ॥

चक्षुःश्रवा । पु । सर्पे ॥ चक्षुःश्रव क
र्त्ताऽस्य । सान्तः ॥

चक्षुर्वहनम् । न । मेषशृङ्गीरुच्ये ॥

चक्षुष्य । पु । केतके ॥ पुण्डरीकवृक्षे ॥
शोभाञ्जनवृक्षे ॥ रसाञ्जने ॥ न । सौ
वीराञ्जने ॥ खर्परीतुल्ये ॥ मपौण्ड
रीके । स्थलपद्मे ॥ वि । प्रियदर्शने
॥ अचिहिते ॥ चक्षुषादर्शनीये ॥

ॐ ॐ ॐ

चक्षुम

चक्षुषेहितम् । शरीरावयवाद्यत् ॥ ॐ

चक्षुष्या । स्त्री । कुल्लत्तिकायाम् ॥ सु
भगायाम् ॥ अजशृङ्ग्याम् ॥ अर
ण्यकुल्लत्तिकायाम् ॥ चक्षुषेहिता ।
यत् । टाप् ॥

चक्षुः । न । लोचने । नयने । नेत्रे ।
रूपग्रहणक्षिप्तेन्द्रिये । रूपप्रकाशके
॥ उद्भूतरूपं नयनस्यगोचरो द्रव्या-
णि तद्वन्ति पृथक्प्रसङ्ग्ये । विभाग-
संयोगपरापरस्त्वस्मिन्नेहद्रवस्त्वपरिमाण
मुक्तम् ॥ क्रियां जातिं योग्यवृत्ति-
समवायञ्च तादृशम् । गृह्णाति च
क्षु संवेगादालोकोद्भूतरूपयो रिति
कारिकावली ॥ पाणिभ्यांन स्पृशे
च्चक्षुःसुक्षुषी नैकपाणिनेतिकर्मलो
चनम् ॥ चक्षेपश्यत्यनेन चक्षतेरु
पमनुभवत्यनेन वा । चक्षिङ् ।
चक्षे शिञ्जेत्युसि । शिञ्ज्वादनार्द्धधा
तुकत्वात् ख्याञ् न ॥ मेषशृङ्गी
वृक्षे ॥

चक्षुर । पु । स्यन्दने । रथे ॥ वृक्षे ॥
न । धोरथे । यानमात्रे ॥ चक्षुति ।
चकि । सौत्र । मन्दिवाशिमथिचति
चङ्क्यङ्किभ्यउरच् ॥

चक्षुमणम् । न । अतिशयभ्रमणे । इत
स्ततो भ्रमणे ॥ पुनः पुनर्भ्रमणे ॥ अ
नतिदेहपीडाकारकचक्षुमणस्य गु

ॐ ॐ ॐ

चञ्चला

णा । आयुर्वलमेधाम्नीन्द्रियशुद्धि-
कारित्वम् ॥ सदोपानद्रहितपादच-
ङ्क्रमणगुणा । अनारोग्यत्वम् । अ-
नायुष्यत्वम् । इन्द्रियदृष्टिनाशित्व-
ञ्चेति राजवल्लभ ॥

चङ्ग । वि । शोभने ॥ दञ्चे ॥ इति
मेदिनी ॥

चचेण्डा । स्त्री । फललताविशेषे । वृ-
हत् फले ॥

चञ्च । पु । पञ्चाङ्गुले ॥ चञ्चति । च-
ञ्चुगतौ । पचाद्यच् ॥

चञ्चत् । वि । देदीप्यमाने ॥

चञ्चत्पुट । पु । तालप्रभेदे ॥ ताले
चञ्चत्पुटेऽप्येयगुरुद्वन्द्वलघुसुतम् ॥

चञ्चरी । स्त्री । तिलिङ्गीयूते ॥ भ्रम-
र्याम् ॥

चञ्चरीक । पु । भ्रमरे । षट्पदे ॥

चञ्चति । चञ्चु० । पर्फरीकादित्वात्
साधु ॥ चरति वा । चर० । पर्फरी-
कादित्वादीकन् चरेर्नुम्व ॥

चञ्चल । पु । कामुके ॥ अनिले ॥ वि-

। अस्थिरे । सदाचलनस्वभावे । लो-
ले । तरले ॥ कदाचिञ्चलसती ।

चञ्चति । चञ्चु० । बाहुलकात् अ-
लच् ॥

चञ्चला । स्त्री । लज्जाम् ॥ तडिति
॥ पिप्पल्याम् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । य-

चञ्चु

था । तूर्यतालपक्षिराजमेरुहारनाथ
केन चामरध्वजेन चापिमण्डिता सु-
वर्णकेन । वर्णिता ऽतिमुन्दरेण पत्र-
गेन्द्रपिङ्गलेन चञ्चलाचकोरचारु-
लोचने सुमङ्गलेन ॥ यथा । आलि-
यादि मञ्जुकुञ्जगुञ्जतालिलालिते
न भास्करात्मजाविराजिरम्यतीरका-
ननेन । शोभिते स्थले स्थितेन सङ्ग-
ता वदूतमेन माधवेन भाविनी
तडिल्लतेव नीरदेनेति ॥ चञ्चनम्
। चञ्चु० । घञ् । चञ्च लालि ।
ला० क ॥

चञ्चा । स्त्री । नलनिर्माणे । नलनि-
र्मिते । चाच इति गौडभाषा ॥ वृ-
णनिर्मितपूरुषे । वजूका इति भाषा
॥ चञ्चति । चञ्चु० । अच् । टाप् ॥
चञ्चेव मनुष्य । लुम्भानुष्य इति
कनोलुप् ॥

चञ्चु । पु । नाडीचशाके ॥ व्यडम्ब-
के । रक्तैरण्डे ॥ एरण्डसामान्ये ॥
लुङ्गचञ्चुदन्ते ॥ स्त्री । पक्षिणामो-
ष्ठे । त्रिव्याम् । चूच इति भाषा ॥
चञ्चति । चञ्चु० । बाहुलकादु ॥
चिञ्चुक्याम् । चेचूनाडीति श्रुते ॥ च-
ञ्चु शीता सरारुच्या स्वाद्वी दोषत्र-
यापहा । धातुपुष्टिकरी वल्या मेध्या
पिच्छिलिका स्मृता ॥ पञ्चशाकविशे-

चटका

वे। विजलायाम्। चीरपत्रिकायाम्॥
 चञ्चुका। स्त्री। चञ्चू। पक्षिणामेष्टे॥
 चञ्चुपत्र। पु। सुशाके। विजलायाम्॥
 चञ्चुभृत्। पु। स्त्री। } खगे। पक्षि
 चञ्चुमान्। पु। स्त्री। } णि॥
 चञ्चु। पु। चञ्चुशाके॥
 चञ्चुसूचि। पु। } सुगृहे। पीतत्
 चञ्चुसूचिक। पु। } गृहे। वया इतिभा
 षा॥ चञ्चू। सूचि। स्वार्थे क॥
 चञ्चू। स्त्री। चञ्चूम्। षोडश्याम्॥
 ऊडुत॥
 चञ्चुक। पु। चञ्चू इतिप्रसिद्धे शाके॥
 चटक। पु। कलविद्धे। गृह्णीते।
 चिडा इतिभाषा॥ चटतिभिनत्ति
 गृहीतधान्यादिक मुखेन। चटभेद
 ने। पचाद्यच्। तस्मात् स्वार्थे क॥
 चटकका। स्त्री। चटकायाम्। चटकि
 कायाम्॥ उदीचामात. स्थानइति
 पचेरुदादेशाभावः॥
 चटका। स्त्री। चटकस्यस्त्रियाम्॥ च
 टकस्य चटकाया वा स्त्र्यपत्ये। चि
 डिग इतिभाषा॥ चटकस्य चटका
 या वा स्त्र्यपत्यम्। चटकायाऐरक्
 क्षियामपत्येऽनुवृत्तयः। तच्च टाव
 नात् तद्वितेषुसे लुक्तद्वितेषुकी
 त्तिटापोलुकि पुनरजादिसचयष्टा
 प्सच जातिलक्ष्यस्य ङीषोवाधइति

चटुल

भाव॥ नचात्रप्रत्ययस्याद्वितीकार
 शङ्क चटकायाऐरगितिखिङ्गादजा
 दिषुनिपातनाद्वातदप्रवृत्ते। चिप
 कादिस्त्रात्स्व मितितुयुक्तम्। पुं
 योगलक्षणे जातिलक्षणे वा ङीष्
 अजदिघाठाद्वाध्यते॥ श्यामाख्य
 चिणि॥
 चटकाशिरः। न। पिप्पलीमूले॥ च
 टकाया शिरश्च॥
 चटकिका। स्त्री। चटककायाम्॥ उ
 दीचामात स्थानेयकपूर्वायाः इतिप
 चेरुदादेशः॥
 चटु। अ। प्रियेवाक्ये॥
 चटु। पुं। चटौ। प्रियेवाक्ये॥ व्रति
 नामासने॥ पिचण्डे। उदरे॥ चट
 ति। चट०। मृगव्यादित्वात् कृ॥
 चटुल। चि। चण्वले॥ शोभने॥ च
 टति। बाहुलकादुल्लङ्घ्य॥ मत्स्ये
 सिद्धादित्वात् लङ्वा॥
 चटुला। स्त्री। विद्युति॥ अजा० टाम्॥
 चटुल्लोल। चि। चाटुल्लोले। सुचण्व
 ले॥ इति हारावली॥
 चटुलम्। न। सिद्धपीठविशेषे॥ यथा
 । चटुले दक्षबाहुर्मे भैरवश्चन्द्रशेख
 र। व्यक्तकृपा भगवती भवानी त
 चदेवता। विशेषतः कलियुगे वसा
 मिचन्द्रशेखरे। इति॥

चणक

चणक । पु । शल्यविशेषे । हरिमन्ये
 ॥ चणक शीतलो रूच पित्तरक्त
 कफापह । लघु कषायो विष्ट
 म्भी वातलो ज्वरनाशन ॥ सचाङ्गा
 रेणुसम्भृष्ट सौख्यभृष्टश्च तद्गुण । आ
 र्द्रभृष्टो बलकरो रौचनश्च प्रकीर्त्ति
 त ॥ शुष्कभृष्टोऽतिरूच स्याद्वात
 कुष्ठप्रकोपन । स्विन्न पित्तकफ ह
 न्यात् रूप चोभकरोऽहित ॥ आ
 र्द्रातिकोमलो रूच्य' पित्तरक्तचरो-
 हिम' ॥ * ॥ हरितार्द्रचणकरन्ध्रन
 स्तु । सुहरितहरिमन्य चोदभिन्नो
 नखाग्रै प्रथम मुदकसिक्तो वेसवारे
 णसिद्ध । खण्डमरिचसङ्गम् तैल
 हिङ्गुप्रसिक्त शिखरयति विभोक्तु
 र्वाठर मन्ध्रज्जिम् ॥ छोलाभिधा-
 नकफल परिगृह्य शुद्ध तप्तं घृते सु
 खलितकथितोषणाभ्याम् । ससा-
 धित मुरमित शुचिरामठेन जिह्वा
 तले विशतिनिच्यमतिप्रकामम् ॥
 चणयते । चणदाने । कुन् ॥ मुनि
 विशेषे ॥

चणकरोटिका । खी । चणकमुद्राया
 म् ॥ चाणक्यरोटिका रूचा श्लेष्मपि
 तास्त्रनुद्गुर । विष्टभिनी न चच्च
 य्या तद्गुणा तिलशङ्कुली ॥

चणकशकम् । न । खनाम्ना प्रसिद्धे

चण्ड

शाके ॥ रूच्य चणकशक स्याद् दुर्जरं
 कफवातघ्नम् । अन्न विष्टभजनक
 पित्तनुद्गन्तशोथहृत् ॥ सुकृत्त चाण
 क शक मन्त्रतक्रण साधितम् । स
 हिङ्गुखण्डेतप्ते भर्जितरामठान्वित
 म् ॥ चारान्नभावसहजा श्वणकप्र
 वाखा सम्मर्दितामरिचसैन्धवशृङ्ग
 बेरै' । सञ्चूर्णिता कटुकतैलयुतै
 सुपक्वैर्भृष्टै सुहिङ्गुचणकै परिदत्त
 वासा ॥

चणकात्मज । पु । वात्स्यायानमुनौ ॥
 चणकान्नम् । न । चणकचारे ॥ चण
 कान्नक मन्त्र्यन्न दीपन दन्तहर्षक
 म् । खण्डानुरस रूच्य शूलजीर्ण
 विवन्धनुत ॥

चणकान्नवा । न । चैत्रस्थफलवज्रणक
 पत्रशिशिरवारिणि ॥

चण्डम । पु । क्षुद्रगोक्षुरे ॥

चणपवी । पु । रुदन्तीवृक्षे ॥

चणिका । खी । तृणविशेषे । गोदुग्धा
 याम् ॥

चण्ड । पु । तित्तिडीवृक्षे ॥ यमकि
 ङ्करे ॥ दैत्यविशेषे ॥ न । तीक्ष्णे
 ॥ त्रि । अतिकोपने ॥ तीव्रे ॥ ती
 क्षणवति ॥ चण्डते । चण्डिकोपे ।
 पचाद्यच् ॥ चमति । चमुद्रदने ।

चणतिवा । चणदाने । जमन्ताट्ट ॥

चण्डा	चण्डिल
चण्डता । स्त्री । उग्रतायाम् ॥ भावे तत् ॥	वतीनयाम् ॥ टाप् ॥ चण्डांशु । पु । रुद्रे ॥ चण्डाञ्जशवे यस्यस ॥
चण्डनायिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ अ ष्टनायिकान्तर्गतनायिकाविशेषे ॥	चण्डात । पु । करवीरे ॥ चण्डमत ति । अतः । कर्मण्यण् ॥
चण्डमुखी । स्त्री । स्थानविशेषे ॥ यथा । चण्डमुखी मन्त्रस्थाने दण्ड नी परमेश्वरीति ॥	चण्डातक । पु । न । अर्द्धाङ्गके । वर स्त्रीणामर्द्धाङ्गपर्यन्तेवस्त्रे ॥ चण्डां को पनावगच्छियमतति । अतः । कुन् ॥
चण्डरुद्रिका । स्त्री । विद्याविशेषे ॥	चण्डाल । पु । शूद्रादवाङ्मयाम्, तपन्ने । म्रवे । मातङ्गे । दिवाकीर्त्तौ । श्व पचे । नृणामधमे ॥ चण्डते । च डि० । पतिचण्डिभ्यामालम् ॥
चण्डवती । स्त्री । चण्डीविशेषे ॥	चण्डालकन्द । पु । कन्दविशेषे ॥
चण्डवृष्टिप्रताप । पु । दण्डकविशेषे । यथा । यदिह नयुगल तत सप्त रेखा सदा चण्डवृष्टिप्रतापो भवेद् दण्डकः । यथा । प्रलयघनघटाम्हा रम्भमेघावलीचण्डवृष्टिप्रतापाकुल गोकुलम् सपदि समवलोक्य स व्येन हस्तेन गोवर्द्धन नाम शैल द धल्लीलया । कमलनयन रत्नरचे तिगर्जत् वसन्मुग्धगोपाङ्गनालिङ्ग- नानन्दितो गलदभिनदधातुधारावि चित्राङ्गरागो मुराराति रस्तु प्रमेा दाय वदति ॥	चण्डालवस्त्रकी । स्त्री । चण्डालवीणा याम् । चण्डालवीणायाम् । किङ्ग रीतिभाषा ॥ चण्डालस्त्रवस्त्रकी ॥
चण्डा । स्त्री । धनहरीद्रुमे । चोरना मगन्धर्व्ये ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ अष्ट नायिकान्तर्गतनायिकाविशेषे ॥ जि नानां शासनदेवताविशेषे ॥ लिङ्गि नीलतायाम् ॥ कपिकण्ठ्याम् ॥ आ खुपण्यम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ पद्मा	चण्डालिका । स्त्री । किन्नरायाम् ॥ उमायाम् ॥ ओषधीभेदे ॥ चण्डि । स्त्री । चण्ड्याम् ॥ चण्डति । चडि० । सर्वधातुभ्यङ् ॥ चण्डिका । स्त्री । भवान्याम् । चण्ड्या म् ॥ अस्या स्थानममरेशे ॥ चण्डे क र्त्तरिखुल् । इत्त्वम् ॥ चण्डिकेश्वर । पु । शिवे ॥ चण्डिमा । पु । चण्डत्वे ॥ चण्डस्य भा व । पृथ् ० इमनिच् ॥ चण्डिल । पु । रुद्रे ॥ वासूकशाके ॥ ना

ॐ ॐ ॐ ॐ

चतु श

पिते ॥

चण्डला । स्त्री । नदीविशेषे ॥

चण्डी । स्त्री । कात्यायन्याम् । दुर्गा
याम् ॥ हिंसायां नार्याम् ॥ कोपना
यां योषिति ॥ मार्कण्डेयपुराणोक्ते
श्रीदेवीमाहात्म्ये ॥ अतिजगती
सन्नकत्रयोदशक्षरवृत्तिविशेषे ।
यथा । नयुगलसयुगलगैरिति चण्डी
॥ जयति दितिजरिपुताण्डवलीला
कुपितकवचकरकालियमौलौ । च
रणकमलयुगचापलचण्डी पदनख
रुचिजितभोगमणिश्री ॥ चण्डति
। चण्डिकोमे । पचाद्यच । वच्चादि
भ्यश्चेति ङीष् ॥

चण्डी कान्त । पु । सदाशिवे ॥ चण्डा
कान्त ॥

चण्डीकुसुम* । पु । रक्तकरवीरवृक्षे ॥

चण्डीश । पु । शिवे ॥

चण्डु । पु । उन्दुरौ ॥

चतु'पत्री । स्त्री । क्षुद्रपाषाणभेदिनि ॥

चतु'पर्णी । स्त्री । क्षुद्रान्निकायाम् ॥

चतु'पला । स्त्री । नागशलायाम् ॥

चतु'पण्ड । पु । भिरुडावृक्षे ॥

चतु'शालम् । न । सञ्जवने । अन्योन्या
भिमुखगेहचतुष्टयगृहे ॥ चतस्र

शाला समाहृता । आवन्नोवेति क्ली

वरम् ॥ पक्षे चतु'शाली ॥

ॐ ॐ ॐ ॐ

चतुर

चतु'षष्टि । स्त्री । कलाभेदे । कलाना
मन्युपविद्यायाम् ॥ सङ्ख्याभेदे । चौ
सठ इति भषा ॥ वच्चुचि । चृम्बेदे
॥ चतुरधिकाषष्टि ॥

चतु'समम् । न । मिलितचन्दनागुरु
कस्तूरीकुङ्कुमरूपे ॥ औषधविशेषे
॥ यथा । लवङ्ग सैन्धव पथ्या यमा
नीचचतु'समम् । आमशलविषम् ।
अपाचन भेदिशोषनुत् ॥ अन्यच्च ।
जातीफल चिदशपुष्पसमन्वितञ्च
जोरञ्च टङ्कणयुत चरकेण चोक्तम्
। चूर्णानि माञ्जिकसितासहितानि
लीढ्वा आमातिसार मखिल गुरु
हन्ति शूलमिति ॥

चत्वार । त्रि । सङ्ख्याविशेषे । चार
इति भाषा ॥ सङ्ख्येये ॥ यथा । च
त्वारो वेदा । चतस्र स्त्रिय । चत्वा
रिफलानि ॥ चतति चत्त्यते वा ।
चतेयाचने । चतेकरन् ॥

चतुर । पु । चक्रगण्डौ ॥ न । हस्ति
शालायाम् ॥ त्रि । नेत्रगोचरे ॥ च
टुकारे ॥ कार्यकुशले । दक्षे । पटौ
। निपुणे ॥ चतति चत्त्यते वा । च
ते० । मन्दिवाशिमथिचति चङ्क्य
क्लिभ्यउरच् ॥

चतुरसा । स्त्री । वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ य
था । द्विजवरकर्णा विह रसवर्णा भ

ॐ ॐ ॐ ॐ

चतुर

वति यदासा किलचतुरसा ॥ यथा
। जयजयविष्णो विभुवनजिष्णो । अ
पनयदु ख प्रवितरसौख्यमिति ॥ य
थावा । तवरतिशाली यदिवनमा
ली । विविधविलासे सखिकमुदासे
इति ॥

चतुरक्रम' । प । सप्तधारूपकान्तर्गतं रु
पकभेदे ॥ द्रुतद्वन्द्वुतद्वन्द्व तथा प्रा
क्तोगुर्भवेत् । द्वाविंशत्यक्षरैर्युक्तं शु
ङ्गारे चतुरक्रमइतिदामोदरोक्ते ॥
चतुरङ्गम् । न । हस्त्यश्वरथपदातिरु
पे सैन्ये ॥ यथा । चतुरङ्गद्वयपिवल
सुमहत् प्रसङ्गेम हीतिरासायणम्
॥ * ॥ चौरङ्खेल इति सतरङ्खेल
इतिच प्रसिद्धे क्रीडाविशेषे ॥ यथा
। युधिष्ठिरलवाच । अष्टकोष्ठराच
या क्रीडा तां मे ब्रूहि तपोधन । प्र
कर्षेयैवमेनायचतुराजीयतो भवे
त् ॥ व्यासउवाच । अष्टौकोष्ठान्स
मालिख्य प्रदक्षिणक्रमेणतु । अरुणं
पूर्वतः कृत्वा दक्षिणे हरितवल्गम् ॥
पार्श्वपश्चिमत पीतमुत्तरेश्यामलं
वल्गम् । रात्रोवामेगज कुर्यात् त
स्मादश्व तत स्तरिम् ॥ कुर्यात् कै
न्तेयपुरेण युद्धे पत्तिचतुष्टयम् । को
णेनौका द्वितीयेऽश्वस्तृतीयेतु गजो
वसेत् ॥ तुरीयेतु वसेद्राजा वटिका

चतुर

पुरतः स्थिता । * । पञ्चकेन वटी
राजा चतुष्कोणैव कुञ्जर ॥ चिकेण
तुचलक्ष्यश्च पार्थनौका द्वयेनतु । *
। कोष्ठमेक विलङ्घ्याथ सर्वतो या
तिभूपति ॥ अग्रएव वटीयाति वल
हन्त्यग्रकोणगम् । यथेष्ट कुञ्जरोभा
ति चतुर्दिक्षु महीपते ॥ तिर्यक्चतुर
ङ्गमोयाति लङ्घयित्वाचिकोष्ठकम् ।
कोणकोष्ठद्वय लङ्घ्य प्रजेनौकायु
धिष्ठिर ॥ * ॥ सिंहासन चतराजी
नृपाकृष्टन्तुषट्पदम् । काककाष्ठ वृ
हन्नौका नौकाकृष्टप्रकारकम् ॥ *
॥ घाताघाते वटीनौका वल हन्ति
युधिष्ठिर । राजा गजो हयश्चापि च्य
क्त्वा घात निहन्तिच ॥ अत्यन्त
स्ववल रक्षेत् स्वराजावलमुत्तमम् ।
अल्पस्यारक्षयापार्थहन्तव्य वलमुत्त-
मम् ॥ नौकायाश्चत्वारिपदानि अश्व
ष्टौपदानि इत्याधिक्य मश्वस्य ॥
मतङ्गजस्य गर्वेश्वराजा क्रीडतिनिर्भ
रम् । तस्मात्सर्ववल दत्त्वा रक्षेत्
कौन्तेयकुञ्जरम् ॥ सिंहासन चतुरा
जी यदवस्थानतो भवेत् । सर्वसैन्यै
र्गजै र्वापि रक्षितव्यौ महीपति ॥
* ॥ अन्यद्राजपद राजा यदा क्रान्तो
युधिष्ठिर । तदासिंहासन तस्य भयं
ते नृपसत्तम ॥ राजाच नृपति इत्या

चतुर

कुर्यात् सिंहासनं यदा । द्विगुणं वा ह
येत् पण्यमन्यथैकगुणं भवेत् ॥ द्वि
गुणपण्यं दातव्यत्वेन प्रापयेत् ॥ मि
त्रसिंहासनं पार्थं यदारोहति भूपति
। तदा सिंहासनं नाम सर्वं नयति त
द्वजम् ॥ यदा सिंहासनं कर्तुं राजा-
ब्रष्टपदाश्रितः । तदा घातेऽपि हन्तव्यो
बलेनापि सुरक्षितः ॥ * ॥ विद्यमा
नेन्द्रपेयं स्वकीये च नृपचयम् । प्रा
प्नोति च तदा तस्य चतुराजीयदा भवे
त् ॥ नृपेणैव त्वपहृत्वा चतुराजीय
दा भवेत् । द्विगुणं वा हयेत् पण्यमन्य
थैकगुणं भवेत् ॥ स्वपदस्य यदा रा
जा राजानं हन्ति पार्थिव । चतुरङ्गे
तदा भूपवाहयेच्च चतुर्गुणम् ॥ यदा
सिंहासने काले चतुराजी समुत्थि
ता । चतुराजी भवत्येव न तसिंहास
नं नृप ॥ अचेद्वीजम् । उभयथाजये
पि परसिंहासनाधिकारात् परराज
वधे शौर्याधिक्ये निष्कण्टकं च दर्शना-
त् क्रीडायामपि तथा कल्प्यते ॥
* ॥ राजद्वयं यदा हस्ते आत्मनो रा
जसि स्थिते । परेण सह तत्रैको बले
नाप्यपहार्यते ॥ राजद्वयं यदा हस्ते
न स्यादन्यकरे पर । तदा राजा हि
राजानं घातेऽपि तं हनिष्यति ॥ नृ
पाकृष्टे यदा राजा गमिष्यति युधिष्ठि

चतुर

र । घाताघातेऽपि हन्तव्यो राजा तच्च
नरक्षकः ॥ * ॥ कौणः राजपदं त्य-
क्त्वा वटिकांस्तदा ब्रजेत् । वटी न
येत् पदनामतदा कोष्ठबलं च षट् ॥
यदितस्य भवेत् पार्थं चतुराजी च षट्
पदम् । तदापि च चतुराजी भवत्ये
व न सशयः ॥ पदाते षट्पदेऽपि द्वे रा
जा वा हस्तिना तथा । षट्पदं न भवे
त् तस्य अवश्यं शृणु पार्थिव ॥ सप्तमे
कोष्ठके यास्या वटिका दशकेन वै । तदा
न्योन्यं च हन्तव्यं मुखाय दुर्वलं वक्ष्ये
॥ त्रिवटीकस्य कौन्तेय पुरुषस्य क-
दाचन । षट्पदं न भवत्येव इति गो
तमभाषितम् ॥ * ॥ नौकैका वटि
का यस्य विद्यते खेलेनेयदि । माढा व
टीति विख्याता पदवत् स न दृश्यति ॥
माढा घात्यापदं राजपदं कौणपदं च
तत् ॥ * । हस्ते रङ्गे वलनास्ति काक
काष्ठतदा भवेत् ॥ वदन्ति राजसा
सर्वे तस्य न सोमयाजयौ । * । प्रा
र्थिते पञ्चमे रात्रि मृतवन्ध्या षट्प
दे ॥ अशौचस्यान्तदाराजन् चलिन्वा
चालितं पदम् । द्विराष्ट्र्यामतौ त
स्याद्वन्यात् परबलजयी ॥ पार्थसिंहा
सने काले काककाष्ठं यदा भवेत् । सिं
हासनं भवत्येव काककाष्ठं न भवत्ये
ते ॥ * ॥ उपविष्टश्च यत् स्थाने त-

चतुर

स्योपरिचतुष्टये । नैकाचतुष्टय यत्र
क्रियते यस्य नैकया ॥ नैकाचतुष्ट
यंतवृक्षनौकेति भण्यते । * । नकु
र्यादेकदाराजन् गजस्याभिमुख गज
म् ॥ यदिकुर्वीत धर्मश्च पापग्रस्तो भ
विष्यति । स्थाना भावे यदा पार्श्वे
स्तिन इस्तिनस्युखम् ॥ करिष्यति-
तदाराजक्रितिगोतमभाषितम् । प्रा
प्ते गजद्वये राजन् इन्तष्योवामतो ग
जः ॥ इतितिष्यादितस्ते चतुरङ्गक्री
डनम् ॥

चतुरङ्गा । स्त्री । षोडशिकावृक्षे ॥

चतुरङ्गिणी । स्त्री । सेनायाम् ॥ रथ
मजद्वयपदातव' चत्वारि अङ्गानिय
स्याम् सा ॥

चतुरङ्गवः । पु । धनवद्देहा इतिप्रसि
द्धे आरग्वधवृक्षे ॥ चतस्रोङ्गवः प्र
मायमस्यपर्वणसस्योगात् दृष्टोपि ॥

चतुरब्दा । स्त्री । चतुर्हययुगांगवि ॥
चत्वारोऽब्दा धय प्रमायमस्या ।
आर्हीयष्टक् । अर्धर्हेतिलुक् ॥

चतुरन्तम् । न । कोखदाडिमवृक्षा
न्ताऽन्तवेतसे ॥ अन्तवेतसवृक्षान्त
दृष्टजम्बीरनिम्बुकैः । चतुरन्तमि
दप्रोक्तग्रन्थेभावप्रकाशके ॥

चतुरश्र' । चि । चतुष्कोणे ॥ समानाश्च

तुर्थाऽष्टमस्थाने । समानचतुर्बनिध

चतुर्ग

नेचतुरश्रसंज्ञे ॥ चतस्रोऽश्रयोऽस्य

। सुप्रातस्तुष्टेत्थजन्तोनिपातित ॥

चतुरात्मा । पु । परमात्मनि परमेश्वरे

॥ सर्गादिषु पृथग्विभूतयश्चतस्र-

आत्मान सन्त्यस्य । यथा । ब्रह्मा द

द्यादय काश स्यैवाखिलजन्तव ।

विभूतयो हरे रेता जगत सृष्टिहेत

वइति ॥ विष्णु र्मन्वाद्य काश' सर्व

भूतानिचक्षिज । स्थितेर्निमित्तभूत

स्य विष्णो रेताविभूतयः ॥ ब्रह्म का-

लोमकाद्याश्च समस्ताश्चैवजन्तव ।

चतुर्ह्यप्रकया यैता जनार्दनविभूत-

यः ॥ इति विष्णुपुराणम् ॥ यदा ।

रागदेषादिरहितत्वात् चतुरंजन

आत्माचस्यस । मनोबुद्ध्याऽहङ्कार

चित्तचतुष्टयात्मत्वाद्वा ॥

चतुराननः । पु । ब्रह्मणि । अजयोनी

॥ यथा । तस्यां सचाप्नोहृदकर्णिका

या मवस्थिता लोक मपश्यमानः ।

परिक्रमन् व्योम्नि विवृत्तनेत्र स्थिता

रिलेभेऽनुदिशं मुखानीति । श्री भा

गवतम । चत्वारिअननान्यस्य ॥

चतुर्दशयम् । न । कयामूलसहितो

व्यूषणे ॥ व्यूषणसकणामूलं कायित

चतुर्दशयम् । व्योषस्येवगुणा प्रो

क्ताअधिकाश्चतुर्दशयणे ॥

चतुर्गतिः । पु । नारायणे ॥ चतुर्था

चतुर्द	चतुर्द
माश्रमाणा वर्णानाञ्च यथोक्तकारि णा गतिराश्रय ॥ कच्छपे ॥	चतुर्दश । वि । चतुर्दशानांपूरणे ॥ तस्यपूरणे ङट् ॥
चतुर्ज्जातकम् । न । त्वगेलापत्रकना गकेसरेषु ॥ एतच्चरोचन रूच ती	चतुर्दश । त्रि । सङ्ख्याविशेषे १४ ॥ सङ्ख्येये ॥ चत्वारश्च दशच ॥ चतु
क्षोष्णा मुखगन्धहृत् । लघुपित्ता ऽभिकृद्वर्ण्ये कफवात विषापहम् ॥	रधिकादशवा ॥ चतुर्दशभुवनम् । न । पञ्चीकृतेभ्यो
चतुर्थ । वि । तुरीये ॥ चतुर्थोपूरण । तस्यपूरणेङट् तस्ययुगागम ॥	भूतेभ्योजातानि भर्भुव स्वर्माहोज नस्तप सत्यमित्येतन्नामकानि उ
चतुर्थक । पु । चतुर्थेऽङ्गि चतुर्थक इति लक्षणलक्षिते विषमज्वरविशेषे ॥	पर्युपरिविद्यमानानि सप्त । अतल वितलसुतलरसातलतलातलमहा
चतुर्थेऽङ्गिभव । कालप्रयोजनाद्भोग इति कन् । दिनद्वयन्त्वतिक्रम्य य स्या	तलपातालनामज्ञानि अथोऽथोवि द्यमानानिच सप्त । मिलित्वाचतुर्द
तसद्विचतुर्थक इत्युक्ते । चतुर्थक स्तुर्थेऽङ्गीत्युपागमदिनगृह्णात्वाव्या	शभुवनानि भवन्ति ॥ चतुर्दशाना भुवनानासमाहार ॥
ख्येयम् ॥	चतुर्दशलोकम् । न । चतुर्दशभुवने ॥ चतुर्दशी । स्त्री । चन्द्रस्य चतुर्दशकला
चतुर्थाश । त्रि । चतुर्भागैकभागे । तुरीये । पादे ॥	क्रियारूपायातिथौ ॥ तत्रोत्पन्नस्य फलम् । यथा । विरुद्धाक्ष पुरुष
चतुर्थिका । स्त्री । पक्षपरिमाणे ॥	सरोष श्वैर कठोर परवञ्चकस्य । परान्नभोक्ता परदारचित्तस्तुर्द
चतुर्थी । स्त्री । चन्द्रस्यचतुर्थकलाक्रि यारूपायातिथौ ॥ तत्रजातस्यफल	श्रीचे ज्ञाननस्य काले इति ॥ टित्वा न् ङीप् ॥
यथा । स्वपुत्रमित्रप्रमदाप्रमेदी ह ताभिलाषी कूपया समेत । विवा	चतुर्दश । पु । न । चण्डोल इति च न्दोल इति चख्याते द्विपदवाहो यान
दशीलो विजयी विवादे भवेच्चतु र्थीप्रभय कठोर इति ॥ डेभ्याम्भ्य	विशेषे ॥ यथा । रात्रोयद् द्विपद यान विशेषाख्यमलविदु । चतुर्भि
स् इति चिके ॥ टित्त्वान्ङीप् ॥	रुद्व्यतेयस्तुचतुर्दशान्तदुच्यते इति
चतुर्दन्त । पु । ऐरावते । इन्द्रस्यजने ॥ चत्वारोदन्ता. अस्य ॥	

चतुर्दो

॥ अत्रभोज । चतुर्भिर्वाहकैर्द
एषै षड्भिर्कुम्भै सुसंस्थितैः । स्त
म्भैरष्टाभिरुदित चतुर्दोस्तमनुत्तम
म् ॥ * ॥ तद्भेदा जयकल्याणवीर
सिंहा यथाक्रमम् । चतुर्विधानां भू
पानां चतुर्दोला प्रकाशिता ॥ वि
हस्तसन्नितायामे विहस्तपरिणाह
वान् । हस्तद्वयोन्नतः प्रोक्तस्तुर्दो
लोजयाख्यया ॥ १ ॥ चतुर्हस्ताय
तो यस्तु सार्धद्वन्द्वस्तदन्यथा । चतु
र्दोला समाख्यातकल्याण स्तावदुन्न
त ॥ २ ॥ पञ्चहस्तायतो यस्तु विह
स्तपरिणाहवान् । तावदेवोन्नतोवी
रस्तुर्दोला उदाहृतः ॥ ३ ॥ आया
मपरिणाहाभ्यां चतुर्हस्तमितो हिय
। चतुर्दोला ह्ययं सिंहस्तद्वर्णेनोन्नत
शुभः ॥ ४ ॥ * ॥ सर्वोद्यद्विविधः प्रो
क्तः सच्छदिश्यापिनिच्छदि । आ
द्यः समरवर्षात् परः केलिघनाख्यये
॥ * ॥ सर्वेषामेवकाष्ठानां दण्ड
स्यावज्वारणः । चन्द्रेनेवघटना
सर्वेषामुपयुज्यते ॥ लोमजं सर्ववस्त्रे
षु कनकं सर्वधातुषु । कुम्भश्च पद्म
कोषश्चगिरिश्चेति यथाक्रमम् ॥ चै
देशानां महीन्द्राणां चतुर्दोलेषु वि
न्यसेत् ॥ हर्षण्यचार्यचन्द्रश्च वंसः
केकी शुको गजः । अश्वः सिंहश्चत

चतुर्दो

स्याग्नेयादिभ्यादिदशोत्तरान् ॥ म
यिनियमस्तुदण्डवत् ॥ * ॥ रक्त
शुक्लश्च पीतश्च कृष्णश्चिच्च स्तथाह
यः । नीलः कपिल इत्युक्तः पता
कानान्तुसङ्ग्रहः ॥ चतुर्दोलाः सपता
क शुभयानमितिस्यूत ॥ * ॥ मु
क्तास्तवकैर्देशभिर्युक्तः स्याद्राजके
शानाम् । चामरदण्डैर्देशभिर्दिग्ज
यिनां चतुर्दोला ॥ चापपञ्चस्य पुच्छ
श्चेत् सर्वोपरिपरिन्यसेत् । याषासि
द्विरयं नाम्ना चतुर्दोला महीभुजाम्
॥ स्तम्भाच्छादरहितो निच्छदिभक्त
श्चतुर्दोला । मानं पूर्ववत् ॥ * ॥
स पुन द्विविधः प्रोक्तः सध्वजस्याथ
निध्वजः । ध्वजान्घडश्च न्यस्यन्ति
घटुर्गविजयैषिणः ॥ तेषां मानान्तु
चत्वारः स्वामिहस्तैः कसन्निताः ।
कोणेषु पश्चाद्दशैश्च हस्तद्वयमितौ
ध्वजौ ॥ सुवर्णं रजतं युग्मं चिविधा
नां महीभुजाम् । मण्यिचामरकुम्भा
नां खड्गादीनां विनिश्चयः ॥ चतुर्दो
ला ध्वजोराज्ञां विसेयो नवदण्डवत्
। निध्वजे च चतुर्दोले मानमन्यत
मशृणु ॥ आयामपरिणाहाभ्यां च
तुर्हस्तमितो हियः । विजयेनाम
विज्ञातस्तुर्दोला महीभुजाम् ॥ *
विजये मङ्गलो मय्यो वितस्ते कैक

चतुर्धा

वृद्धित । त्रिविधाना महीन्द्राणा या
नवयमुदाहृतम् ॥ * ॥ अष्टाभिर्हस्त
तेयस्तु अष्टदोशमुशन्ति च । सोपा
नद्वितयश्चावविज्ञेयं शिल्पिनिर्मितम्
॥ * ॥ भोजस्तु । अष्टाभिर्वाङ्मैर्ह
ण्डै षड्भिस्तु दशभिर्घटै । स्रम्भे
स्तु दशभिर्ज्ञेयं मष्टदोश महीभुजा
म् ॥ तद्भेदा जयकल्याणवीरसिंहा
यथा क्रमम् । चतुर्विधानाभूपाना
मष्टदोशा प्रकीर्तिता ॥ षड्भिर्ह
स्तैर्मितायाम परिणाहश्चतुर्भुज ।
चतुर्हस्तोन्नतो राज्ञामष्टदोशं जय
विदु ॥ आयामपरिणाहाभ्यामष्ट
स्तमितोद्दिय । कल्याणाख्योष्टदो
लोय चतुर्हस्तमितोन्नति ॥ सप्तह
स्तायत कार्यप्रवरे पञ्चहस्तक । प
ञ्चहस्तोन्नतो वीरश्चाष्टदोशो मही
भुजाम् ॥ आयामपरिणाहाभ्यामष्ट
हस्तमितोद्दिय । सिंहनामाष्टदो
लोयं विज्ञेय षड्भुजोन्नतः ॥ * ॥
सर्वोद्यद्विविध प्रोक्तः सच्छदिश्यापि
निष्कृदि । काष्ठवस्त्रघटादीनां म
शीनांचामरस्य च ॥ चतुर्दोशवदुन्ने
योनियमेन्योपि हूरिभिः । पूर्ववन्नि
ष्कृदेर्मान ध्वजमानमिहोच्यते ॥
दशध्वजा स्तेषु चाष्टौ स्वामिहस्तव
योन्नता । पश्चा दग्रेध्वजौ राजश्चतु

चतुर्भ

हस्तमितौमतौ ॥ मणिकामरपचा
यां निर्णयेन निष्पताकवत् । निर्व्वज
श्चाष्टदोशोयः शिविकेतिसगच्छते ॥
मणिकुम्भमुखादीनां नियमेन वद
यडवत् । इत्यष्टदोशकथनम् ॥ *
॥ एवद्वादशषोडशवि श्रुतिदोशादि
का कार्याः ॥ मानसार्द्धद्विगुणितं
सार्द्धद्विगुणितं युक्तमेतेषाम् । विं
श्रुतिदोशात् परतो भोजमतेसम्भ
वेद्यानम् ॥ ज्ञानवत्तनुयोज्यं बहुगु
णमेतज्जगद् वै व्यासः ॥ * ॥ भवि
ष्योत्तरेपि । यदुक्तवैपद् मानंते
नमानेनयोन्यप । स्वयान कुर्वते
दिव्यसचिरं सुखमश्नुते ॥ स्वयामयु
क्तयानस्थो भोगमामोतिमानवः ।
परयैगिकयानस्थः क्लेशमामोतिपु
ष्कलम् ॥ योदम्भाद्यवाऽज्ञानाद्या
न प्रकुर्वते ऽन्यथा । तस्यैतानि विन
श्यन्ति आयुर्विद्यायशोधनम् ॥ प्रधा
नयानमाश्रित्यनियमेय समाश्रि
त । नाप्रधानेनिर्णयोस्ति तस्मिन्नन्तु
मनोन्नता ॥ इतियुक्तिकल्पतरु ॥
चतुर्धा । अ । चतुष्प्रकारे ॥ यथा । च
तुर्धाविभजति । सख्याया विधायधा
॥ एकराशिं चतुर्धाकुरु । अत्राधि
करणाविचालेचेतिधा ॥

चतुर्भङ्गम् । न । सवलेषु धर्मार्थकाम

चतुर्भु

मोक्षेषु ॥ चत्वारिभद्राणिश्रेष्ठान्यप
वृन्दे ॥ यद्वा । चत्वारि भद्राणि ।
दिक्सङ्ख्ये स ज्ञायामितिसमासः ॥
चतुर्भुजः । पु । विष्णोः । माधवे ॥ वि
। भुजचतुष्टयविशिष्टे ॥ चत्वारोभु
जायस्यस ॥ यद्वा । भुङ्क्ते भुनक्ति
इति भुजः । चतुर्णां धर्मार्थकाममो
क्षाणां भुजः ॥

चतुर्भुजः । पु । ब्रह्मणि । परमेष्ठिनि
॥ औषधविषये रसविशेषे ॥ यद्वा ।
रसगन्धकलौहाभ्रं सम सूताङ्घ्रि
हेमच । सर्वं खल्लतले चिह्ना क
न्यारसविमर्दितम् ॥ एरण्डपत्रे रावे
ष्ट्र धान्यराशौ दिनचयम् । रसं स्या
द्य ततउद्भूत्य सर्वरोगेषु योजयेत्
॥ एतद्रसायनवरं विषण्णामधुसंयु
तम् । तद्व्यामिवर्ष खादे दक्षीप
क्षितनाशनम् ॥ अयमेकादशविधं
कास पञ्चविध तथा । कुष्ठमष्टादश
विध पाण्डुरोगान् प्रमेहकान् ॥
शूल श्वासश्चिह्नाश्च मन्दाग्निं चा
क्षपितकम् । ब्रह्मान् सर्वा नाश्या
त विसर्पे विद्रधि तथा ॥ अपस्मा
रण्हेन्मादान् सर्वार्शांसिचगामया
न् । क्रमेणसेवितं हन्ति दृढमिन्द्रा
शनिर्यथा ॥ पौष्टिक वल्यमायुष्यं
पुत्रप्रसवकारणम् । चतुर्भुखण्डेये

चतुर्व्यू

न कृष्णाभयेयस्त्वचितम् ॥ इतिप्रयो
गामृतम् ॥ चत्वारिमुखानि अस्य ॥
चतुर्भूर्त्तिः । पु । विष्णोः ॥ चतस्त्रोभू
र्त्तयो विराट्स्त्रयाव्याकृततुरीयात्मा
नोऽस्य ॥ सितापीता रक्ताकृष्णा चे
तिचतस्त्रो भूर्त्तयोऽस्य वा ॥

चतुर्व्यूगम् । न । चतुर्षु सत्यज्ञेताज्ञाप
रकश्चित्संश्रयेषु ॥ चतुर्भूयुगाना
समाहारः । पात्रा दिक्त्वात् स्त्रीत्वम् ॥
चतुर्वक्त्रः । पु । ब्रह्मणि । वेधसि ॥
चतुर्वर्गः । पु । धर्मार्थकाममोक्षेषु
भिक्षितेषु ॥ चतुर्भूयुगः समूहः ॥
चतुर्विचः । पु । चतुर्वेद्ये । चतुर्वेदे
सरि ॥

चतुर्विधशरीरम् । न । जरायुजाण्ड-
जस्वेदजोद्भिज्जाख्येषु ॥ चतुर्विधश
रीराणि धृत्वा मुक्ता सहस्रश
सुकृता न्मानवोभूत्वा ज्ञानी चेन्मो
क्षमाप्नुयात् ॥

चतुर्व्यूजम् । न । मेथिकादिचतुष्टये
॥ मेथिका चन्द्रसूरश्च कलाजाजी
यवानिका । एतच्चतुष्टययुक्तं चतुर्व्यू
जमिति स्मृतम् ॥ तच्चर्यं भक्षितं नि
क्त्यं निहन्तिपवनानामयान् । अजीर्णं
शूलमाघ्नं न पार्श्वशूलं कटिव्यथा
मितिभावप्रकाशः ॥

चतुर्व्यूहः । पु । विष्णोः । नारायणे ॥

चतुर्थ

सृष्ट्यादिकार्यार्थं चत्वारोऽव्यूहा वि
भागा वासुदेवसङ्कर्षणप्रद्युम्नानि
ह्रस्वा मूर्त्तयो यस्यस । यथा । व्यू
ह्यात्मानं चतुर्धा वै वासुदेवादिमूर्त्ति
भिः । सृष्ट्यादीन् प्रकरोत्येष वि
श्रुतात्मा जनार्दन इति व्यासवचन
म् ॥ तथाच मार्कण्डेयपुराणे मूलाका
रस्य वासुदेवाख्य व्यूहमुक्तोक्तम् ।
द्वितीया पृथिवीमूर्द्धा शेषास्या धा
रयत्यधः । तामसीसा समाख्याता
तिर्यक्ते समुपाश्रिता ॥ तृतीया कर्म
कुरुते प्रजापावनतत्परा । सत्त्वोद्दि
क्ता तु सा भ्रयाधर्मसंस्थानकारिणी ॥
चतुर्थी जलमध्यस्था भ्रमे पद्मगतत्प
रा । रजस्तस्यागुण सर्गसाकरोतिस
दैवकीत्यादि ॥ शरीरपुरुषश्चन्द्र
पुरुषो वेदपुरुषमहापुरुष इति षष्ठ्यु
चोपनिषदुक्ताश्चत्वार पुरुषाव्यूहा
अस्येति वा ॥ न । साङ्ख्ये मोक्षशा
स्त्रे ॥ तत्र हि हेय हानं हेय हेतु र्हा
नोपायश्चेति चत्वारोऽव्यूहा प्रतिपा
द्या भवन्ति । तत्र चिविध दुःख हे
यम् । तदत्यन्तनिवृत्तिर्हानम् । प्र
कृतिपुरुषसंयोगद्वारा चाविवेको हे
यहेतुः । विवेकस्यातिसुखानोपा
य इति ॥ ॥ चिकित्साशास्त्रे ॥ तत्र च
रोग आरोग्यं रोगनिदानं भैषज्यमि

चतुष्प

तिचत्वारोऽव्यूहत्वेनोक्ताः ॥

चतुर्हायणी । स्त्री । चतुर्वर्षायांगवि ॥

चत्वारो दायना यस्याः । दामहाय
नेतिङ्गीप् । त्रिचतुर्भा दायनस्येति
यत्त्वम् ॥ त्रि । अन्यत्र ॥

चतुष्कम् । न । चतुस्तम्भमण्डपे । चौख
न्ना इति भाषा ॥ अश्वस्य गतिविशेषे ॥

चतुष्की । स्त्री । मशकहय्याम् । मस
हरी इति भाषा ॥ पुष्करिणी वि
शेषे ॥

चतुष्टयम् । त्रि । चतुरवयवसमुदा
ये ॥ यथा चतुष्टयीशब्दानां प्रवृत्ति
रिति । शब्दानामर्थेया प्रवृत्ति सा
प्रवृत्तिनिमित्तभेदात् प्रकारचतु
ष्टयवतीत्यर्थः । प्रकारभेदश्च यथा ।
जातिशब्दो गुणशब्द क्रिया शब्दो य
दृच्छाशब्दश्चेति ॥ चत्वारो ऽवयवा
यस्य । सङ्ख्याया अवयवेत्यप् । रे
फस्य विसर्गसत्त्वे चकृते ह्रस्वाच्चादावि
ति मूर्द्धन्य ॥ केन्द्रे ॥

चतुष्पत्री । स्त्री । सुनिषस्यके । चौप
त्ती शाक इति भाषा ॥ चात्रेरीसदृ
शः पञ्चैस्तुर्दश इति स्मृतः । शाको
जला ऽन्विते देशे चतुष्पत्रीति चो
च्यते ॥ सुद्रपाषाणभेदिनि ॥

चतुष्पत्र । पु । ब्राह्मणे ॥ न । चतुर्मा
र्गसङ्गमे । शृङ्गाटके ॥ चतुर्मापयां

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

ॐ
ॐ
ॐॐ
ॐ
ॐ

चतुष्पा

समाहार । तद्वितार्थेति समास ।
 ऋक्पूरितिसमासान्त । इदुदुपध
 स्वेतिषत्वम् । पथ.सख्येतिक्तीवत्वम्
 । चत्वारः पन्थानोयववा ॥

चतुष्पद । पु । गवादिपशौ ॥ करणवि
 शेषे ॥ तत्रजातस्यफलं यथा । चतुष्प
 दभवोमर्त्यं सदाचारविबर्जितं ।
 स्वल्पवित्तं स्त्रीणां देहस्य तुष्पादधना
 न्वित इति ॥ राशिविशेषे । मेघवृष
 सिंहेषु । धनुषोन्तादौ । मकरस्यपूर्वा
 दौ ॥ स्त्रीणां करणभेदे चेति हेम' ॥
 चत्वारि पदानि पादा अस्य ॥

चतुष्पदी । स्त्री । पद्ये । चौपदी इति चौ
 पदी इति च भाषा ॥ चत्वारः पादा.
 अस्या । सङ्ख्यासु पूर्वस्येति पादस्या
 नलोपे पादान्यतरस्यामिति ङीप्
 भत्वात् पादः पदिति पदादेशः ॥

चतुष्पर्णी । स्त्री । चतुर्गन्धिकायाम् ॥

चतुष्पला । स्त्री । नागवलायाम् ॥

चतुष्पाठी । स्त्री । चौपाड इति भाषा
 प्रसिद्धे छात्राणामध्ययनस्थले ॥ च
 तुर्णां वेदानां पाठो यस्याम् ॥

चतुष्पात्रि । पु । शतधामनि । विष्णौ
 ॥ चत्वारः पाणयो यस्य ॥ त्रि । चतु
 र्हस्तान्विते ॥

ॐ चतुष्पात्-इ । पु । गवादिपशौ ॥ चत्वा
 र' पादा अस्य । संख्यासु पूर्वस्येति पा

चनः

दशान्तलोप ॥

चतुष्पुण्ड्र । पु । भिण्डाष्टके ।

चतुस्त्रयम् । न । चतुःसमे ॥

चतुस्त्रिंशत् । स्त्री । चतुराधकार्यां त्रिं
 शति । चौतीस इति भाषा ॥

चतुस्त्रिंशज्जातस्य । पु । बुद्धविशेषे ॥

चतुराजी । स्त्री । चतुरङ्गक्रीडान्तर्ग
 तक्रीडाविशेषे ॥

चत्वरम् । न । स्थण्डिले । यागार्घ्यसंस्कृ
 तभूमौ ॥ अङ्गने ॥ नानाजनावस्था

नदेशे । चौतरा इति भाषा ॥ पञ्चा स्त्रे

षे । चतसृणां रथानां सम्बन्धे ॥ गृहा

द्वहिरङ्गने ॥ चत्थते । चते० । ह्यमृशृष्ट

अचतिभ्यः चरच् ॥ चतन्वस्मिन्वा ॥

चत्वारिंशत् । स्त्री । चासीस इति प्रसि
 द्धे सङ्ख्याविशेषे ॥ सङ्ख्येये ॥ च

त्वारोदशतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविं

शतिविंशच्चत्वारिंशदिति निपातना-

सप्रकृतेः चत्वारिन्मावः शब्दप्रत्ययः ॥

चत्वाणः । पु । होमकुण्डे ॥ दर्भे ॥ च

तति । चते० । स्थाचतिसृज्जेरिति वा

लच् ॥

चन । अ । असकलार्थे ॥ चनति । च

नशब्दे । पचाद्यच् ॥ अप्यर्थे ॥

चनः । न । भक्ते ॥ चाथ्यते । चायुषू

जानिशासनयोः । चायतेरन्नेह्यस्व

श्चेत्यसुन् प्रत्ययस्यनुट् च ॥

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

चन्दन

चन्द' । पु । विधौ ॥ शशी चन्दो हिम
द्युतिरिति शब्दार्थव । चन्दति । चदि
आह्लादे । पचाद्यच् ॥

चन्दक । पुं । चादा इति गौडेषु प्र
सिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

चन्दन । पु । न । मलयजे । गन्धसारे
॥ चन्दन शीतल रूक्षं तिक्तमाह्ला
दन लघु । अमशोषविषक्षेपटुणा
पित्तास्रदाहनुत् ॥ श्रेष्ठस्यास्य लक्षणा
यथा । स्वादेतिक्त कषेपीतं छेदेर
क्त तनैसितम् । ग्रन्थकोटरसंयुक्त
चन्दनश्रेष्ठमुच्यते इति ॥ चन्दनानि
ष सर्वाणि सदृशानि रसादिभिः ।
गन्धेन तु विशेषोक्ति पूर्वश्रेष्ठतमगु
णैः ॥ रक्तचन्दने ॥ यथा । कषायपा
नयो र्धौग्यचन्दनरक्तचन्दनमिति ॥
अपिच । कषायक्षेपयोग्राह्यं चन्दन
रक्तचन्दनमिति ॥ पु । वानरप्रभेदे
॥ न । औषधीभेदे । भद्रकाल्याम्
॥ चन्दयति । चदिआह्लादने । गण
न । ल्युट् । बहुलमन्यवापीति
युज्वा ॥

चन्दनगोपी । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥
चन्दनधेनु । स्त्री । पतिपुत्रवन्मृतना
युद्धे श्यकोत्सृष्टाया स्रन्दनाङ्कितसव
त्साया गोदाने ॥ यथा । जीवद्भ
र्षीतुयानारी पुत्रिणीमियते यदि ।

चन्द्रः

सधत्सा मङ्गिताधेनुमीचार्थीयप्र
हापयेत् ॥ पतिपुत्रवन्मृतना
यते याप्रतस्तयोः । दृष्टंनचोत्सृजे
त्पुत्रापिता यावच्च जीवतीति ॥

चन्दनपुष्पम् । न । लघुभिः ॥

चन्दनशारिवा । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

चन्दनसार । पुं । पञ्चसारं ॥

चन्दनी । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

चन्दनाचक्ष' । पुं । मलयपर्वते ॥

चन्दनाद्रिः । पुं । पित्तीपशमनाय चन्द
नाद्रिसप्तवासनद्रव्येषु ॥ यथा । च
न्दनश्च तथीश्वीर कर्पूरो गन्धशोक
धी । एवाकर्चूरगोहूला सप्तैते च
न्दनादय इति ॥

चन्दनाद्रि । पु । मलयपर्वते ॥

चन्दनी । स्त्री । मदीविशेषे ॥

चन्दनीया । स्त्री । गोरौचनश्याम् ॥

चन्दिर । पुं । हस्तिनि ॥ चन्द्रे ॥ चन्द
ति । चदि० । इषिमदिमुदीच्या-
दिनाकिरच् ॥

चन्द्रः । पु । चाँद इति प्रसिद्धे हिमां
शौ । चन्द्रमसि । सुधांशौ ॥ कर्पूरे
॥ काम्पिल्ले ॥ स्वर्णे ॥ वरिणि ॥ का
म्ये । सुन्दरे ॥ मेघके । वर्षचन्द्रके
॥ रक्तरजते । शोणमुक्ताफले ॥ चि
। आह्लादजनकरथे ॥ न । स्वर्णे ॥
चुक्रं ॥ वर्षवृक्षविशेषे ॥ यथा । चि

चन्द्रका

जवरगणयुग मुपधाय परिकलयक
र मयनगणयुगलमिह गन्धयुगमपि
वितर । फणिन्दपतिभक्षितमिति-
चन्द्रमिदमितिशृणुत सकलकविकु
लद्वयमेादकरमवतनुत ॥ यथा
'अनुपहतकुसुमरसतुल्यमिदमधर
दल ममृतमयवचन मिदमाखिवि
फलयसिचल । यदपि यदुरमणपद-
मीशमुनिहृदिबुधति तदपितबरति
वक्षितमेत्यवनतटमटतीति ॥ घ
य्यापस्य दशम ॥ ५ ॥ प्रभेदे ॥ च
न्दयति आह्लादयति सकलं जगत्
। चदि० । स्फायितवतीतिरक् ॥ पु।
क्षीपविशेषे ॥ क्षीरके ॥ मृगशिरो
नक्षत्रे ॥

चन्द्रक. । पु। मेचके । वर्धचन्द्रके ।
मयूरपिच्छस्वचन्द्राकृतौ ॥ चन्द्र इव
प्रतिकृति । इवे प्रतिकृतावितिकन्
॥ नखे ॥ चाँदामाच् इतिगौडेष्
प्रसिद्धे मत्ये ॥ न । सितमरिचे ।
शिमुवीजे ॥

चन्द्रकला । स्त्री । चन्द्रस्थषोडशे भा
गे ॥ द्रगदवाद्ये ॥ वाचामत्ये ॥

चन्द्रकान्त । पु। चन्द्रमणौ । चन्द्रेप
ले ॥ कैरवे ॥ न । कैरवे ॥ श्रीख

खचन्द्रने ॥ चन्द्र. कान्तो यस्यस ॥

चन्द्रकान्त । स्त्री । निशायाम् ॥ ज्यो

चन्द्रचा

तलायाम् ॥ चन्द्रयोषायाम् ॥ चन्द्रः
कान्तो यस्या ॥

चन्द्रकान्ति । न । रजते । रूप्ये ॥

चन्द्रकालानलम् । न । मै। कूर्तिकानां
चक्रविशेषे ॥

चन्द्रकावान् । पुं । } मयूरे ॥ मतुप् ॥
चन्द्रकी । पु । } इन् ॥

चन्द्रकुण्डः । पु । कामरूपस्ये सरोवि
शेषे ॥

चन्द्रकूट । पुं । कामरूपस्ये पर्वतवि
शेषे ॥

चन्द्रक्षय । पुं । अमायाम् ॥

चन्द्रगुप्तः । पु। श्रीभागवत प्रसिद्धे नक्षत्रे ॥

चन्द्रगृहम् । न । कर्कराशौ ॥

चन्द्रगोलाख्या । पु। भून्नि । दिव्यपिट
षु । स्वधाभुक्षु ॥ चन्द्रगोलेतिष्ठन्ति
। सुपिस्थ इतिक ॥

चन्द्रगोलिका । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ॥

चन्द्रचञ्चल । पु। खलेशमत्ये ॥

चन्द्रचञ्चला । स्त्री । चन्द्रकमत्ये ॥

चन्द्रचार । पु। चन्द्रविषयकज्ञाने ॥

तत्रादै। ये रवेरपरि चन्द्रमसमिच्छ
न्ति तान् प्रत्याह । नित्यमधस्यस्ये
न्दोर्भाभि र्भाभौ । सितभवत्यर्द्धम् ।

। स्वच्छाययान्यदस्ति कुम्भस्येवात

पक्षस्य ॥ अस्यप्रत्ययवार्धा मन्यमा

नन्नाह । सखिलमवेशशिनि रवेर्दी

चन्द्रा

धितयोमूर्च्छितास्मोनैशम् । च
पयन्ति दर्पणोदरविहिता इव मन्दि
रस्यान्तः ॥ शशिनः पश्चिमदिग्भागा
त् सितवृद्धि किमिच्छुपलभ्यते इ
त्याह । त्यजतोर्कतलं शशिन पश्चा
दवलम्ब्यते यथाशैक्लत्रम् । दिनकर
वशात्तवेन्दो प्रकाशतेऽथ प्रभृच्छुद
य ॥ प्रतिदिन कथंचन्द्रगोचरमुक्ता
दुर्भवति तदर्थमाह । प्रतिदिवसमे
वमर्कत् स्थानविशेषेण शैक्लत्र परि
दृष्टि । भवति शशिनोऽपराक्षेप
श्चाङ्गागे घटस्येव ॥ चन्द्रस्य नक्षत्र
गमनेन शुभाशुभत्वमाह । ऐन्द्रस्य
श्रीतकिरणो मूलाषाढाद्वयस्यचावा
त । यास्येनवीजजलचरकाननहा
वज्रिभयदश्च ॥ दक्षिणपार्श्वेनगत
शशी विशाखानुराधयो पापः । म
ध्येनतु प्रशस्त पितृदेवविशाखयो
स्यापि ॥ चन्द्रस्यनक्षत्रयोगमाह । प
ञ्चनागतानिपौष्णात् द्वादशरौद्राश्च
मध्ययोगीनि । ज्येष्ठाद्यानि नवर्चा
युद्धपतिनातोत्थयुज्यन्ते ॥ चन्द्रम
स सस्थानानि दश भवन्ति । यथा ।
नौ र्क्षाङ्गल दुष्टलाङ्गलं समो दण्ड
कार्मुक युग पार्श्वशय्याऽऽवर्जितकु
ण्डाख्यमिति । अथैषां सस्थाना
ना लक्षण फलञ्च कमेणाह । उन्न

चन्द्रा

त मीषच्छृङ्गं तन्नैस्थानेविशाल
ता चोक्ता । नाविकपीडातस्मिन्
भवति शिवं सर्वलोकस्य ॥ १ ॥ अ
होन्तेतेष्वक्ष्णमितिपोडातदुप-
जीविनां तस्मिन् । प्रीतिश्च निर्नि
मित्तं मनुजपतीनां सुभिचञ्च ॥ २
॥ दक्षिणविषाखमहोन्तयदादुष्ट
लाङ्गलाख्यतत् । पाण्डनरेश्वरनि-
धनकृदुद्योगकरं वलानाञ्च ॥ ३ ॥ स
मशशिन सुभिचञ्चमेमदृष्टयः प्रथम
दिवससदृशा स्युः । ४ । दण्डवदुदि
तेपीडा गर्वान्धपशोयदण्डोऽह ॥ ५
॥ कार्मुकरूपे युद्धानियत्रतुज्याततो
जयस्तेषाम् । ६ । स्थानं युगमितिया
म्योत्तरायतं भूमिकम्पाय ॥ १२ ॥
७ ॥ युगमेवयाम्यकोण्यांकिञ्चि तुङ्ग
स पार्श्वशायीत । विनिश्चिन्तितं य
वाहान् दुष्टेश्चविनिश्चयकुर्यात् ॥ ८
॥ अभ्युच्छ्रायादेकयदिशशिनोऽवा
ङ्मुखभवेच्छृङ्गम् । आवर्जितमित्य
सुभिचकारितज्ञो धनस्यापि ॥ ९ ॥
अभ्युच्छिन्नारेख समन्ततो मण्डले च
कुण्डाख्यम् । अस्मिन्माण्डलिका
ना स्थानत्यागोनस्पतीनाम् ॥ १५
॥ १० ॥ सामान्यलक्षणमाह । प्रो
क्तस्थानभावा दुदगुच्च चेमदृष्टिदृ
ष्टिका । दक्षिणतुङ्गशङ्को दुर्भिच

चन्द्रचा

भयायनिर्दिष्ट' ॥ शृङ्गेणैकेनेन्दु वि
लीनमथवाप्यवाङ्मुखं शृङ्गम् । सम्पू
र्णं चाभिनवदृष्टैको जीविताद्भ
स्येत् ॥ १७ ॥ चन्द्रमसोरुपाणिसफ
लान्याह । सस्थानविधि कथितो रु
पाण्यस्माद्भवन्ति चन्द्रमसः । स्वस्वो
दुर्भिक्षकरो महान् सुभिन्नावह
प्रोक्तः ॥ मध्यतनु र्वज्राख्य' शुद्ध
यद् सभ्रमायराक्षाच्च । चन्द्रेण दृष्ट
रूप चेमसुभिन्नावहो भवति ॥
त्रेयोविशालमूर्तिर्नरपतिलक्ष्मीवि
ददुषेचन्द्र । स्थूल सुभिन्नुकारीप्रिय
धान्यकरस्तुतनुमूर्ति ॥ २० ॥ अथ
चन्द्रस्य कुजादिभिस्ताराग्रहैः शृङ्गे
भिन्नेफलमाह । प्रत्यन्तान् कुन्धपा
श्च हन्युडुपति शृङ्गे कुजेनाहते ग्रहं
चुङ्गयन् कुशमेन शशिजेनादृष्टिदुर्भ
क्षकत् । श्रेष्ठान् हन्ति नृपान् महेन्द्र
गुरुणा शुक्रेण चात्पान् नृपान् शुक्रो
याप्यमिदं फल ग्रहकृतकृष्णो यथोक्ता
गमम् ॥ शुक्रभिन्नविम्बस्य चन्द्रमस
फलमाह । भिन्न सितेन मगधान्
यवनान् पुलिन्दान् नेपालगर्ज्जिमरुक्
च्छसुराष्ट्रमन्द्रान् । पाञ्चालकैकय
कुक्षूतकपौरुषादान् हन्यादुग्रीभर
जनानपि सप्तमासान् ॥ जीवभिन्न
स्याह । गान्धारसौवीरकसिन्धुकीरा

चन्द्रचा

न् धान्यानि शैलान् द्रविडाधिपांश्च
। द्विजांश्च मासान् दश शीतरश्मि
सन्तापयेद्वाक्पतिना विभिन्न ॥ भौ
मभिन्नस्याह । उद्युक्तान् सहवाहनेन
रपतीस्त्रैगर्षकान् मालवान् कैलि
न्दान् गणपुङ्गवानथशिवीनयोध
कान् पार्थिवान् । हन्यात् कौरव
मत्स्यशुक्ल्यधिपतीन् राजन्यमुत्था
नपि मालेयांशुरसृग्ग्रहेतनुगतेषण्
मासमर्यादया ॥ शनिभिन्नस्याह ।
यौधेयान् सचिवान् सकौरवान् प्रा
गीशा नथ चार्जुनायनान् । हन्या
दर्कजभिन्नमण्डलः शीतांशु र्दशमा
सपीडया ॥ बुधभिन्नस्याह । मगधा
न्मधुरांश्च पीडयेत् वेत्तायाश्च तट
ग्रशाङ्कुज । अपरवृत्तयुगं वदे च
दिभिस्त्राशशिनविनिर्गतः ॥ केतुना
भिन्नस्याह । क्षेमारोग्यसुभिन्नुविना
श्री शीतांशु शिखिनायदिभिन्न ।
कुर्यादायुधजीविविनाशं चौराणा
मधिकेन च पीडाम् ॥ २७ ॥ ग्रहण
काले उत्काहतस्य चन्द्रस्य फलमाह ।
उत्कयायदाशशी ग्रस्तएव हन्यते ।
हन्यते तदन्वपो यस्य जन्म निश्चित
॥ चन्द्रमसो वर्णं लक्षणमाह । भस्म
निभं परुषो ऽ रण्यमूर्तिः शीतकर
किरणैः परिहीनः । श्यामतनुः स्फुटि

चन्द्रप्र

त.स्फुरयोवाचुट्टमरामयचौरभया
 ॥ प्रालेयकुन्दकुमुदस्फटिकावदा
 तो यत्नादिवाद्रिसुतया परिसृज्यच
 क्र । उच्चै कृतो निशि भविष्यति
 मे शिवाय योदृश्यते स भविता जग
 त् शिवाय ॥ अथ पञ्चदशै हानौ वा
 सान्धे च शुभा शुभमाह । शुक्ले पक्षे स
 म्पदद्वेषे वृद्धिं प्रददाति च न्याति वृद्धिं प्रजा
 न् । श्रीनेत्रानि सुखतस्तुल्यतायां क
 थ्ये सर्वतत्फलव्यप्ययेन ॥ यदि कु
 मुदस्य चाक्षहारगौर स्तिथिनियमा
 स च यमेति कर्त्तव्यं । अधिकृत गति
 स्रग्दक्षांशु योगी भवति नृणां विजया
 य शीतरश्मिः ॥ ३२ ॥ इति वाराह्या
 चतुर्थीचावः ॥ ४ ॥

चन्द्रदाहा । पु । भू० । अश्विन्यादिन
 चनेषु ॥ चन्द्रस्य दाहा ॥

चन्द्रनामा । पु । कर्पूरे ॥ चन्द्रस्य ना
 मान्येव नामान्यस्य ॥

चन्द्रपुष्पा । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

चन्द्रप्रभ । पु । वृत्तार्द्धविशेषे ॥

चन्द्रप्रभा । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ॥ च

न्द्रस्य प्रभा ॥ वाकुच्याम् ॥ औषध

विशेषे ॥ अत्राह सुखबोध । कुमिरि

पुद्वहनयोष विफलामरदाह च व्यभू

निज्वम् । सागधिमूल मुक्त सशटि

वचामाक्षिकश्चैव ॥ खण्डाचारनि

चन्द्रभा

वायुगकुसुम्बु गजकरणातिविधा
 ॥ कर्षीयकान्येव समानिकुर्यात् पला
 टकप्ताश्रयतो विदध्यात् । निष्पच
 मुदस्य पुरस्य धीमान् पल्लवयं खोहर
 जस्तथैव ॥ सिताचतुष्कं पल्लमत्रयं
 श्यानि कुम्भकुम्भश्चि सुन्धियुक्तम् । च
 न्द्रप्रभेयं गुटिकाप्रयोज्या चाशौं सि
 निर्वाशयते षडेव ॥ भगन्दर पाण्डुर
 कामलाश्च निर्गुणवक्त्रे कुर्वते च दी-
 सिम् । चन्त्यामयान् पिप्पलफानि
 खोल्यान् माडी गते मर्मगते ब्रह्मेच ॥
 ग्रन्थ्यर्बुदे विद्वधिराजयक्ष्मायोर्मेहे
 भगाख्ये प्रबले च योज्या । सुम्नस्ये
 चाश्ररिभूवकुच्छ्रे शुक्रप्रवाहे प्युद
 रामवेच ॥ भक्तस्य पूर्वं सततप्रये
 ज्या तक्रानुपान तथ्यसस्तुपानम् । आ
 जौरसो जाह्नवसो रसो वा पयोऽथ
 वा शीतलजलानुपानम् ॥ वलेन नाम
 स्तुरगोजनेन दृष्टास्तु प्रथं अश्वमेव रा
 ह ॥ वलीपलितनिर्मुक्तो वृद्धोपि
 स रुणायते ॥ न पानभोज्ये परिहार्य
 मस्ति न शीतवातातप्रमैथुनेषु । श
 र्भुं समभ्यर्च्य कृतप्रसादेनास्तावटी
 चन्द्रमस प्रसादादिति ॥ कर्पूरके ।
 कचूर इति भाषा ॥

चन्द्रमस । ज । कर्पूरे ॥

चन्द्रभाग । पुं । गर्धतविशेषे ॥ विभक्त

ॐ ॐ ॐ

चन्द्रे

श्चन्द्रमायस्मात् तस्मिन् पर्वतसप्त
मे । अतो देवाश्चन्द्रभागं नाम्नाचक्रुः
पुरागिरिमितिकाशिकापुराणम् ॥

चन्द्रभागा । स्त्री । कश्मीरदेशप्रसिद्धे
नदीविशेषे ॥ चन्द्रभागयोः पर्वतयो-
रियम् । तत्प्रभवत्वात् । तस्येद-
मित्यण् । टिट्ठेति ङीप् प्राप्त च-
न्द्रभागाद्वान्नामिति वज्रहादिगणस्य
वान्भवति । संचापूर्वकत्वाद्दृष्ट्या-
भावः ॥

चन्द्रभागी । स्त्री । चन्द्रभागायाम् ॥
वज्रहादिभ्यश्चेति ङीष् ॥

चन्द्रभूति । न । रूप्ये ॥

चन्द्रमक्षि । पु । चन्द्रकान्तमणौ ॥

चन्द्रमण्डलम् । न । चन्द्रविम्बे ॥ चन्द्र-
परिवेशे ॥

चन्द्रमल्ली । स्त्री । अष्टापद्याम् ॥

चन्द्रमाः । पु । विधौ । चन्द्रे ॥ चन्द्र-
कर्पूरसादृश्येन मातितुल्ययति । मा-
कुम्भाने । चन्द्रे मोडिञ्चेत्यसि ॥ च-
न्द्रमाक्लादमिमीते निर्मिमीते इति
वा ॥ यदा । चन्द्रं रजतमस्य तच्च त-
दिव मीयते । चन्द्र इति वामीयते
इति दासीभारादिव्युत्पादने हर-
दत्तः ॥

ॐ चन्द्रमौलि । पु । रेरिहाणे । शिबे ॥

ॐ चन्द्ररेणु । पु । काव्यचौरे ॥

ॐ ॐ ॐ

चन्द्रव

चन्द्रचर्मम् । न । मृगशिरायाम् ॥

चन्द्रला । स्त्री । कर्णाटदेशप्रसिद्धा
यामन्वायाम् ॥ तत्स्थाने ॥

चन्द्रलेखा । स्त्री । वाकुच्याम् ॥ शशि-
कलायाम् ॥ अतिशर्करीसंचकेप-
श्चदशाक्षरावृत्तिविशेषे ॥ यथा । म्रौ-
मोयौ चैद्भवेता सप्ताष्टकैश्चन्द्रलेखा
॥ यथा । विच्छेदे ते मुरारे पाण्डु-
प्रकाशाकृशाङ्गी स्नानच्छायंदुकूर्ण-
मन्त्राजतेविभ्रतोसा । राधाभोद-
त्यगर्भेष्ठीनायबाचन्द्रलेखा किष्वा-
र्त्ता त्वां स्मरन्ती धत्ते भुवं जीवयेम
मिति ॥

चन्द्रलोहकम् । न । रूप्ये ॥

चन्द्रवंशः । पु । चन्द्रसन्ताने ॥

चन्द्रवर्त्म । न । जगतीसंचके द्वादशा-
क्षरावृत्तिविशेषे ॥ यथा । चन्द्रवर्त्म-
निगदन्ति रनमसैः ॥ यथा । चन्द्र-
वर्त्मपिहितं घनतिमिरैः राजवर्त्म-
रहितं जनगमनैः । इष्टवर्त्मतद्वत्
कुक्षरसे कुक्षवर्त्मनि हरिस्तवकुतु-
कीति ॥

चन्द्रवल्लरी । स्त्री । सोमवल्लर्याम् ॥

चन्द्रवल्ली । स्त्री । प्रसारयाम् ॥ माघ-
वीलतायाम् ॥

चन्द्रवशा । स्त्री । भारतवर्षस्य नदीवि-
शेषे ॥

ॐ ॐ ॐ

चन्द्रसू

चन्द्रवाचा । स्त्री । स्थूलैलायाम् । बहु
लायाम् ॥ चन्द्रसूकपूरस्य बालेव कर्पू
रगन्धित्वात् ॥

चन्द्रविहङ्गम् । पुं । वकपण्डिणि ॥

चन्द्रव्रतम् । न । चान्द्रायणे ॥

चन्द्रवाचा । स्त्री । } ज्योत्स्नायाम्
चन्द्रवाचिका । स्त्री । } ॥ गृहेष्वपरिगृ
हे । शिरोऽगृहे ॥

चन्द्रमुक्त । पु । जम्बुद्वीपेष्वदीपवि
शेषे ॥

चन्द्रशूरम् । न । चंदसुर चालौ इति
चत्वारिंशदक्षैः । चर्महन्त्याम् । पशु
मेहनकारिकायाम् । चन्द्रशूरे ॥

चन्द्रशेखर । पु । ईश्वरे । शिवे ॥ मि
रिविशेषे । यथा । विशेषतः कलि
युगे दसाभि चन्द्रशेखरे । इतिशिव
वाक्यम् ॥ चन्द्रशेखरोऽस्य ॥ पौष्य
रात्रि पुषे करवीरपुरन्दरे ॥ षो
डशध्रुवकान्तर्गते नवमध्रुवके ॥ चन्द्र
लक्ष्मणेभैरवविशेषे ॥

चन्द्रसप्त । पु । कर्पूरे ॥ चन्द्रस्य सप्ता
यस्य ॥

चन्द्रसम्भवा । पु । बुधे ॥ चन्द्रात्सम्भ
वा यस्य ॥

चन्द्रसम्भवा । स्त्री । क्षुद्रैलायाम् ॥ च
न्द्रात्सम्भवायस्या ॥

चन्द्रशूरम् । न । चन्द्रशूरे । चंदसुर

चन्द्रिका

इति भाषा ॥ चन्द्रशूरचितं चिह्ना
वातस्तेषातिसारिणाम् । चन्द्रवा-
तगद्वेषि बलपुष्टिविबुधनम् ॥

चन्द्रहास । पु । असिमात्रे ॥ दशग्री
वकरवाले ॥ चन्द्रहास प्रभाऽस्य
॥ चन्द्रहासतिवा युतिमत्त्वात् । च
सेहसने । कर्मण्यस्य ॥ न । दौष्ये ॥

चन्द्रहासा । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ क्षपि
काप्रभेदे ॥

चन्द्रा । स्त्री । एलायाम् ॥ विताने ॥

चन्द्रातप । पु । विताने । उत्तोचे । चं
दोका इतिभाषा ॥ ज्योत्स्नायाम् ॥

चन्द्रापीड । पु । शिवे ॥ चन्द्र आपी
ड शिरोभूषणमस्य ॥

चन्द्रावली । स्त्री । गोपीविशेषे ॥ यथा
। राधाचन्द्रावलीमुखा प्रोक्तानित्य
प्रियाव्रजे । कृष्णवन्निश्चयैवैवैद
ग्धादिगुणाश्रया इत्युज्ज्वलनील
मणि ॥

चन्द्रिका । स्त्री । कौमुद्याम् । ज्योत्
स्नायाम् ॥ चन्द्रोऽस्यस्या । ठन् ॥

॥ चन्द्रकायतीतितुन इत्याभावम
सङ्गात् ॥ चन्द्रमाचष्टे चन्द्रयति । त
त्करोतीतिगुणान्ताण्यस्तु वा ॥ स्थू-
लैलायाम् ॥ चन्द्रकमलस्ये ॥ कर्णस्फो
टायाम् ॥ मल्लिकायाम् ॥ श्वेतकण्ट
कार्याम् ॥ मेथिकायाम् ॥ खच्छे-

चन्द्रोद

लायाम् ॥ चन्द्रशूरे ॥ अतिजगती
संज्ञकेचयोदशाक्षरावृत्तिविशेषे ॥
यथा । ननततगुरुभिश्चन्द्रिकाश्चर्तु
भिः । यथा । शरदस्तत्तुचश्चन्द्रिका
आलिते दिनकरतनयातीरदेशे च
रि । विहरति रभसावृत्तबीभि स
म त्रिदिवयुवतिभि कोपिदेवो य
था ॥ हरिश्चन्द्रपुरवासिन्यामन्वा
याम् ॥

चन्द्रिकाभुजम् । न । सितोत्पले ॥
चन्द्रिकाश्रव । पु । चन्द्रकान्तमयी ॥
चन्द्रिकापायी । पु । चकोरपक्षिणि ॥
चन्द्री । स्त्री । वाकुच्याम् ॥
चन्द्रेष्टा । स्त्री । उत्पलिन्याम् ॥

चन्द्रोदयः । पुं । अग्निप्रकाशे ॥ उत्सोचे
॥ मकरध्वजाख्येरससिन्दूरे ॥ अथा
च । पलं मृदुस्वर्णदलं रसेन्द्र पला
ष्टकं षोडशगन्धकस्य । शोणै सुका
र्पासमवै प्रसूनै सर्वं विमर्शयत्कु
मारिकाङ्गि ॥ तत्काचकुम्भे निहि
तं सुगाढे मृत्पटैस्तद्विषसवयव
पचेत् क्रमाम्नौ सिकताख्ययन्त्रे ततो
रजं यत्नवरागरम्यम् ॥ निगृह्य चै
तस्य पलं पलानि चत्वारिकर्पूररज
स्तथैव । जातीफलं सोषणं मित्र

पुष्प कस्तूरिकाया इहशाखरक ॥

* ॥ चन्द्रोदयोऽयं कथितस्तु माघी भु

चन्द्रोप

तो हि वल्लीदलमध्यवर्ती । मदेो
अदानां प्रमदाश्रताना गर्वाधिकत्वं
श्रययत्यकाण्डे ॥ दृतं घनीभूतम
तीव दुग्ध मूदूनि मासानि समस्त
कानि । माषान्नपिष्टानि भवन्ति प
थ्यान्धानन्ददायीन्यपराणि चात्र ॥
॥ बलीपलितनाशनस्तनुभृतां वव
काम्नन समस्तगदखण्डन प्रचुररो
गपञ्चानन । गृहेषु रसराज्यं भव
ति यस्य चन्द्रोदय स पञ्चशरद्वर्षि
सो मृगदृशां भवेद् दुर्लभः ॥ इति
सारकौमुदी सुखबोधश्चेतिराधा
कान्त ॥ चन्द्रस्य चन्द्रवशा उदयो
यस्य ॥

चन्द्रोदवा । स्त्री । नेत्ररोगस्यौषधविशे
षे ॥ यथा । हरीतकी वचा कुष्ठ पिप्प
ली मरिचानिच । विभीतकस्यमज्जा
चशङ्कुनाभि र्मन शिला ॥ सर्वमेत
त्समं कृत्वा छागीक्षीरेणपेषयेत्
। * । नाशयेत् तिमिरं कण्डु पटला
न्यर्धुद्धानिच ॥ अधिकानिचमांसानि
यस्यरात्रौ न पश्यति । अपिद्विवाधिकं
पुष्पमासेनैकेन साधयेत् ॥ वर्त्तिस्व
न्द्रोदयानाम्वा तथा दृष्टि प्रसादनी
॥ इतिचक्रपाणिदत्त ॥

चन्द्रोपलः । पु । चन्द्रकान्तमयी ॥

चपलः । पु । पारदे ॥ मीने ॥ चोर

चपेटा

के ॥ प्रस्तरविशेषे ॥ चवे ॥ राजमा
षे ॥ चपनम् । चपसान्त्वने । ग्यन्त
एरच् । चपंलाति । ला० । क ॥ न
। शीघ्रे ॥ कियाविशेषणाच्चाद्व्यो
वर्त्तमानक्रीबम् ॥ चि । तरले ॥
चले । चणिके ॥ विकले ॥ दुर्विनी
ते ॥ चपति । चप० । टषा० कल
॥ चोपति । चुपमन्दायां गतौ । चुपे
रञ्चोपधाया इति कलमच्यय ॥ दो
षमनिश्चित्यवधवन्धनादे कर्त्तरि ।
चिकुरे ॥

चपला । स्त्री । कमलायाम् । श्रियि ॥
विद्युति ॥ पुश्चल्याम् ॥ पिप्पल्याम्
॥ विजयायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ जि
ह्वायाम् ॥ आर्याप्रभेदे ॥ यथा । द
क्षयो द्वितीयतुर्यगणौ जकारौ तु
चपलासा । यथा । चपलानचेत् क
दाचि नृणां भवे इक्तिभावना कृष्णे
। धर्मार्थकाममेवा स्तदाकरस्थान
सन्देह ॥ चपलाट्टाप् ॥

चपेट । पु । विस्तृताङ्गुलिपाणौ । प्र
तले । थाप् चपेटा इतिच भाषा ॥
चपति । चप० । अच । एटति । इट
गतौ । अच् । चपश्चासौ इटश्च ॥

चपेटा । स्त्री । चपेटे । प्रहस्ते ॥ ख
ण्डिकोपाध्याय शिष्याय चपेटा द
दातीतिभाष्यम् ॥ टाप् ॥

चमस

चपेटिका । स्त्री । चपेटायाम् ॥ चपे
टैव । स्वा० क । प्रत्ययस्या द्विती
त्वम् ॥

चपेटी । स्त्री । भाद्रशुक्लवष्टग्राम् ॥ भा
द्रे चपेटी विख्यातेति स्कन्दपुराणम् ॥
चमत्कार । पु । विस्मये । चित्तविस्तार
रूपे । डमरौ ॥ लोकार्तातार्थाक
क्षनेन किमेतदिति ज्ञानधाराजनने
न चित्तस्य दीर्घप्रायस्त्वचित्तविस्तार
इत्यर्थ । दृष्टहेतुभ्यो ऽसम्भ
वित्तज्ञानेन हेत्वन्तरानुसन्धाने म
नोव्यापार एवचित्तविस्तार इत्यपरे
॥ अपामार्गे ॥ चमत् करणम् । कृ
ञ्० । घञ् ॥

चमर । पु । मृगविशेषे । व्यजन्याम् ॥
यस्य श्वेतवालैर्देवराजादिव्यजन क्रिय
ते सचमद्विषाकृतिर्भवति ॥ दैत्यवि
शेषे ॥ न । चामरे ॥ चमति चम्य
ते वा अनेन वा । चमुअदने । अ-
र्त्तिकमिभ्रमिचमीत्यरश्चित् ॥

चमरपुच्छ । पु । कोकडे ॥ न । चा-
मरे ॥

चमरिक । पु । कोविदारवृक्षे । रक्त
काञ्चनारे ॥ चमरमस्यास्ति । ठन् ॥

चमरी । स्त्री । मञ्जर्याम् ॥ मृगीभेदे
। दीर्घलवायाम् । गिरिमियायाम् ॥

चमस । पु । न । दारुज्यज्ञपात्रवि-

चम्पक

शेषे ॥ सोमपानपात्रे ॥ पु । पर्पटे
॥ पिष्टविशेषे ॥ लड्डुके ॥ चमन्यस्मि
न् । चम्यते भक्ष्यते सोमोऽस्मिन्वा
। चमु० । अन्त्यविचमीत्यसच् ॥
चमसी । स्त्री । मुक्कमसूरादिपिष्टे ॥
चूर्णयच्छक्कमाषाणां चमसी साऽ
भिधीयते ॥ चम्यते । चमु० । अस
च् । गौरादिह्वान् डीष् ॥
चमीकर । पु । कृतस्वराख्य आकरवि
शेषे ॥
चमू । स्त्री । सेनामात्रे ॥ सेनाविशेषे
। तत्रहमा ७२९ । रथा ७२९ ।
अस्या २१८७ । पदातय ३६४५ ।
समस्तसङ्ख्यया ७२९० नवत्यधि
कशतद्वयाधिकसप्तसहस्रम्भवति ॥
चमतिशब्दं परैश्चम्यतेवा । चमुअ
दने । कृषिचमितनिधनिसर्जिर्गर्ज
म्यजरिषू ॥
चमूचर । पु । सैनिके ॥ चरेष्ट ॥
चमूजघनम् । न । सेनापक्षाङ्गागे ॥
चमूह । पु । मृगविशेषे ॥ चमति ।
चमु० । खर्जादिह्वान् । पृ० अ
त उत्त्वम् ॥ यद्वा । चमूजह्वयस्य ॥
चम्प । न । कोविदारवृक्षे ॥
चम्पक । पु । चम्पा इति प्रसिद्धे वृक्षे ।
हेमपुष्पके । दीपपुष्पे ॥ चम्पक
कटुकस्तिक्तकषायो मधुरो हिमः ।

चम्पक

विषकुमिहर कृच्छ्रकफवातास्तपि
क्षजित ॥ चम्पयति चम्प्यते वा ।
चपिगच्छाम् । कुन् ॥ पनसकोप
गाशक्ते ॥ न । चापाकला इति
गौडभाषाप्रसिद्धे कदलीफले ॥
चम्पकवातपित्तघ्न गुरुवीर्यकर तथा
। अतिशीत रसे पाके मधुरं कथित
बुधैरित्यस्यगुणा ॥ चम्पकस्यपुष्पे ॥
सुहृत्प्राप्तिसिद्धौ ॥ सायथा । न्या
येन स्वयंपरीक्षितमप्यर्थं तावन्नश्र
द्धते यावद्गुरुशिष्यसत्रह्यचारिभिः स
ह न सवाद्यते अतः सुहृदां गुरुशिष्य
सत्रह्यचारिणां सवादकानां प्राप्ति
सुहृत्प्राप्ति सासिद्धिश्चतुर्थीचम्पक
मुच्यते इति साङ्ख्यविद् ॥
चम्पककलिका । स्त्री । चम्पककोरके
। गन्धमोदिन्याम् ॥
चम्पकमाला । स्त्री । चम्पकपुष्पैर्निर्मि
तयां मालायाम् ॥ चम्पकली इति
प्रसिद्धे स्त्रीणां कण्ठाभरणे ॥ वशा
वृक्षेषु पङ्क्तिच्छन्दोविभेदे ॥ यथा ।
पादविराजन् नूपुरयुग्मा कुण्डलशो
भासन्नि सुवर्णा । शङ्खवतीहारद्व
यपूर्णा चम्पकमालाभाति सुवर्णा ॥
यथा । आलिकुलभ्रष्टाहमधन्या ह
न्तभवदुन्यारबिकन्या । नन्दकुमारो
निर्गतशङ्कः सम्प्रतिभावी कोपि-

ॐ ॐ ॐ

चय

ॐ कलङ्क इति ॥

चम्पकचतुर्दशी । स्त्री । ज्येष्ठशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

चम्पकरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदल्याम् ॥

चम्पकारण्यम् । न । तीर्थविशेषे ॥

चम्पकुन्द् । पु । चापकुण्डा इति गौडे धुप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

चम्पकोष । पु । पनसे ॥

चम्पा । स्त्री । कर्णराजस्य भार्यायाम् ॥ तस्यैवपुर्णायाम् । अधुना भागलपुर इति यस्यप्रसिद्धिरितिराधाकान्त ॥ तीर्थविशेषे ॥

चम्पाधिप । पु । कर्णभूषे ॥

चम्पापुरी । स्त्री । चम्पायां नमर्याम् ॥

चम्पारण्यम् । न । विदेहदेशसमीपस्थे विपिने ॥

चम्पालु । पु । पनसे ॥

चम्पावती । स्त्री । कर्णपुर्णायाम् ॥

चम्पूः । स्त्री । काव्यविशेषे ॥ तल्लक्षणा यथा । गद्यपद्यमयीवाणीचम्पूरित्यभिधीयते । इत्यलङ्कारशास्त्रे ॥

चम्पेश । पु । कर्णाखण्डपे ॥

चम्पोपलक्षितः । पु । अङ्गदेशे ॥ तद्देशस्थे पुम्भूम्नि ॥

चम्बेली । स्त्री । स्वनाम्ना प्रसिद्धे धुप्रविशेषे । सुमनायाम् ॥

चय । पु । समूहे ॥ वप्रे । प्राकारमूल

ॐ ॐ ॐ

चरट

बन्धने ॥ यदुपरिप्राकारो निरूप्यते ॥

प्राकाराधारवेदिकेतियावत् । तथा

चार्यशास्त्रम् । खातमुद्भूतमृदावप्र

कारयेत् तस्योपरिप्राकारमिति । प

गार इति गौडभाषा ॥ समाहृतौ ॥

परिखोद्भूतमृत्सूपे ॥ चीयते । चि

ञ्चयने । कर्मण्येवम् ॥ प्राकारे ॥

पीठे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

चयनम् । न । चिनना इति स्थाते रचनाविशेषे । इष्टकादीनामूर्द्धाघोदे शनिवेशने ॥ चिञ्जो ल्युट् ॥

चर । पु । अचद्युतप्रभेदे ॥ भौमे ॥

जङ्गमे । चसे ॥ चले ॥ चारे । गो

पनेन राष्ट्रादे शुभाशुभादिज्ञानार्थ

राज्ञा नियुक्त पुरुषे । परतत्त्वज्ञा

नार्थ भ्रमणकर्त्तरि । यथार्हकर्णे ।

प्रणिधौ ॥ चरति । चरगतौ । पचा

द्यच् ॥ कपर्दके ॥ मेषकर्कटतुला

मकरलम्बेषु ॥ न । नक्षत्रविशेषे ।

वातादिति हरित्रीणि चन्द्राहश्च च

रचलम् ॥

चरक । पु । चारे ॥ पर्पटे ॥ चक्रक

रे । भिन्नौ ॥ मुनिग्रन्थविशेषयो ।

वैद्यशास्त्रप्रवर्तके मुनौ ॥ तत्कृते त

न्नामके ग्रन्थे ॥ चरति । चरः । शि

ल्लिसत्तयोरपूर्वस्या पीति वुम् ॥

चरट । पु । खञ्जनपक्षिणि ॥

ॐ ॐ ॐ

चरमा	चरु
चरण । पु । न । वक्ष्वादा । वेदै	चराचरम् । न । विष्टपे । जगति ॥ चि ।
कदेशे ॥ शाखाध्येतरि ॥ मूले ॥ गो	इङ्गे ॥ जङ्गमाजङ्गमे ॥ इष्टे ॥ पु ।
चे ॥ पदे । पादे ॥ न । भ्रमण ॥ भ	कपहके ॥ चरति । चर० । चरिच
क्षणे ॥ शीले । आचारे ॥ चरन्त्यने	लीतिद्विस्वादि ॥
न । चर० । करणेतिव्युट् ॥	चरि । पु । पशौ ॥ चरति । चर० । ख
चरणगत । वि । प्रगते ॥	निकष्यज्यसीत्यादिना इप्रत्यय ॥
चरणग्रन्थि । पु । गुल्फे ॥	चरितम् । न । अनुष्ठिते ॥ चरित्रे ॥
चरणयोर्धा । पु । कुक्कुटे ॥	सञ्चारे ॥ व्रतकर्मणि ॥
चरणव्यूह । पु । वेदव्यासकृते चतुर्व	चरितार्थ । वि । प्राप्तप्रयोजने ॥
दविषरणाग्रन्थे ॥	चरित्रम् । न । स्वभावे ॥ चेष्टिते ॥
चरणामिषम् । न । चरणमांसे ॥ चर	चर्यतेऽनेन । चर० । अर्तिलूधूख
णानामामिषम् । मुण्डस्य विभिन्ना	खनसहचरइव ॥
पाच्यं चरणानुप्रलेहितम् । चरण वा	चरिण्यु । वि । जङ्गमे ॥ चरणशील ।
तद्वद्वल्य दृष्यपित्तकर गुरु ॥	चरगतौ । अलङ्कृजितीष्णुच् ॥
चरणायुध । पु । कुक्कुटे ॥ चरणमायु	चरु' । पु । हव्यान्ने । हव्यपाके ॥ टो
ध मस्य ॥	कणाइतिख्याते भाण्डे ॥ चर्यते भ
चरम । वि । अन्ते । अवसाने । प्रान्ते	क्ष्यतेदेवै । चरन्तिभक्षयन्तिदेवा इ
॥ पश्चिमे ॥ चरति । चर० । चरे	ममिति वा । चरगतौ भक्षणेच ।
श्चेत्यमच् । प्रथमचामेतिसर्वनाम	भृशशीतृचरीत्यु ॥ अनवस्थाविता
त्वात् पञ्चजस शी । चरमे चरमा ॥	नल्लक्ष्मपाक ओदनश्चरितियात्रि
चामच्छाभृत् । पु । अस्ताचले ॥ चर	का ॥ मीमांसकैरपि विवृज्यर्षधिकर
मञ्चासौच्छाभृच्च ॥	ये ओदनपरत्त्वमेवचरुशब्दस्याभ्युप
चरमतीर्थकृत् । पु । वर्द्धमानाख्यार्ह	गतम् ॥ उग्रादिभ्योयदितिस्त्वैके
ज्ञेदे ॥	यटस्तु स्थालीपाची चरुशब्द' ता
चरमाचल' । पु । अस्ताचले ॥ चरम	तस्थ्या दौदने भाक्तइत्याह । विश्व
श्चासावचलम् ॥	प्रकाशेतु चरुर्भाण्डेचरुव्यान्ने इत्यने
चरमाद्रि । पु । अस्ताचले ॥	कार्यतोक्ता ॥

चर्च्चा

चर्चव्रण । पु । चित्रापूपे ॥

चर्चरी । स्त्री । गीतभेदे ॥ अन्तजुके
शे ॥ चर्चरीगीतभेदेचकेशभित् क
रशब्दयोगितिरुद्र ॥ हर्षक्रीडाया
मितिसुभूति । कापटिकानासादृ
वचने तौर्यत्रिकेचेत्यन्ये । वसन्तसम
यक्रीडायामित्येके ॥ चर्मव्याम् ।
साटोपवाक्ये ॥ वर्णवृत्तविशेषे ॥ य
था । हारयुक्तसुवर्णकङ्कणपाणिशङ्ख
विराजिता पादनूपुरसङ्गता सुपयो
धरद्वयभूषिता । शोभिता वलयेन
पिङ्गलपद्मगाधिपवर्णिता चर्चरी त
रुणीवचेतसिचाकसीतिसुसङ्गता ॥
यथा । कोकिलाकलकूजितनशृणो
सि सम्प्रतिसादरम् मन्यसे तिमिरा
पहारि सुधाकर नमुधाकरम् । दूर
मुञ्क्तसि भूषण विकलासि चन्दन
मारुते कस्य पुण्यफलेन सुन्दरि म
न्दिरं न सुखायते इति ॥ चर्च्यते ।
चर्चपरिभाषणभर्त्सनयो । बाहु
लकात् अरन् । गौ० डीष् ॥

चर्चरीक । पु । महाकाले ॥ केशविन्या
से ॥ शाके ॥ चर्च्यते चर्च अध्ययने
। पर्फ० इकन् प्रत्ययान्तोनिपातित ॥

चर्च्चा । स्त्री । चिन्तायाम् ॥ विचारणा
याम् ॥ स्यासके । चार्चिक्ये । चन्द
नादिनादेहविलेपने । चर्चना इति

चर्च्चाका

भाषा ॥ चर्च्चिकायाम् । दुर्गायाम् ॥

चर्चयनम् । चर्चअध्ययने । चुरादि
ग्यन्ताङ्गावे चिन्तिपूजिकथिकुम्बिच
र्चश्चेत्यङ् । चर्चन वा ॥

चर्च्चिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ चर्च्चाया
म् ॥ चर्च्चैव । म्वा० क ॥

चर्चित । त्रि । दिग्धे । लिप्ते । चन्द
नादिनाकृतलेपने । चर्चा चर्चलि
या इतिचभाषा ॥ चर्चासञ्ज्ञाता ऽस्य
। तारकादिस्त्वादितच् ॥

चर्च्यट । पु । चपेटे ॥ पर्पटे ॥ स्फार
विपुले । चिपिटे । चिपटा इति
भाषा ॥

चर्च्यटा । स्त्री । भाद्रशुक्लषष्ठ्याम् । च
पेय्याम् ॥

चर्च्यटी । स्त्री । पिष्टकविशेषे । पो
ल्याम् ॥

चर्च्यट । पु । इर्वारौ ॥

चर्च्यटी । स्त्री । चर्च्ययाम् । हर्षक्रीडा
वाचि । साटोपवाक्ये ॥

चर्मकषा । स्त्री । गन्धद्रव्यविशेषे ।
ससन्नायाम् । भरिफेनायाम् ॥ सा
सरोहिण्याम् ॥ चर्मण कषा ॥

चर्मकार । पु । चमार इतिभाषाप्र
सिद्धे कारावरे । पादूकृति । च
ण्डाल्या तीवराज्जाते । इतिपराशर
प्रदुति ॥ चर्मकरोति । डुकृष् ॥

ॐ ॐ ॐ

चर्म

कर्मव्ययम् ॥

चर्मकारी । स्त्री । चर्मकषायामोषधौ ॥

चर्मकीलम् । न । अर्श प्रभेदे ॥ व्या

ने। गृहीत्वा श्लेष्माक करोत्त्यर्शस्व-

चोवहि । कीलोपमस्थिरखर चर्म

कीलन्तु तद्विदु ॥

चर्मकृत् । पु । चर्मकारे ॥

चर्मचटका । स्त्री । अजिनपचायाम् ।

जतुकायाम् । चाम्चिरैया इति

भाषा ॥

चर्मचटी । स्त्री । गृहमाचिकायाम् ।

चर्मचटकायाम् ॥

चर्मचित्रकम् । न । श्वेतकुष्ठे ॥

चर्मजम् । न । रुधिरं ॥ रोमणि ॥

चर्मज्वती । स्त्री । चर्मज्वल इति भाषा

प्रसिद्धे नदीविशेषे ॥ चर्मज्वलाम्

। मतुप् । आसन्दीवदिति चर्मजो

नलोपाभावेण त्वञ्च निपात्यते ॥

चर्मतरङ्ग । पु । बलौ । जरयाश्च यच्च

र्मणि ॥

चर्मदण्ड । पु । कषायाम् । कोरडा

इति भाषा ॥

चर्मदूषिका । स्त्री । कोठरोगे ॥

चर्मह्रस्व । पु । भूर्जवृक्षे ॥

चर्म । न । चाम इति प्रसिद्धे त्वगिन्द्रि

ये । अष्टगंधरायाम् । कृत्तौ । अजि

ने । रोमभूमौ ॥ डालफरी इति चम-

ॐ

ॐ

ॐ

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

चर्मम्

सिद्धे फलके ॥ अस्य लक्षणं यथा । श

रीरावरकं शब्दं चम इत्यभिधीयते

। तत् पुनर्द्विविधं काष्ठचर्मं सम्भवमे

दत ॥ शरीरावरकत्वं च लघुता

दृढता तथा । दुर्भेद्यतेति कथितं च

र्मणां गुणसङ्ग्रहः ॥ स्वल्पता गुरुता

चैव मृदुता सुखभेद्यता । विरुद्धवर्ण

ताचेति चर्मणा दे।षसङ्ग्रहः ॥ सि

तोरक्तस्तथापीत कृष्ण इत्यभिज्ञ

ब्धितः । प्रह्लादिजातिभेदेन चर्मणां

वर्णनिर्णयः ॥ चित्रवर्णस्तु सर्वेषां सर्व

दैवोपपद्यते इति भोजः ॥ चरति

चर्यते वा ऽनेन वा ॥ चर० । मनिन् ॥

चर्मनालिका । स्त्री । ताडन्याम् ॥

चर्मपत्रा । स्त्री । चर्मचक्ष्याम् ॥

चर्मपादुका । स्त्री । उपानहि ॥

चर्मपुट । पु । } दृत्तिसप्तके चर्म

चर्मपुठक । पु । } पाषविशेषे ॥

चर्मप्रभेदिका । स्त्री । आरायाम् ।

चर्मवेधाश्च प्रभेदे ॥ चर्मण प्रभेदि

का ॥

चर्मप्रसेविका । स्त्री । भस्त्रायाम् । अजि

सन्दीपनार्थं चर्मनिर्मिते यन्त्रे । भा

ती इति भाषा ॥ चर्मणा प्रसीक्यते

। विवृतन्तुसक्ताने । कृ० धुन् ॥ सचा

यामिति खलु वा ॥

चर्ममुण्डा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

ॐ

ॐ

ॐ

ॐ ॐ ॐ

चर्च	चलद
चर्ममुण्डिका । स्त्री । कात्यायन्याम् । चण्डिकायाम् ॥	विवक्षणात् चर्येतिसाधुः ॥ चर्वणम् । न । दन्तैश्चर्वणे । चवावना इतिभाषा ॥ चर्वणदने । ल्युट् ॥
चर्मयष्टि । स्त्री । अश्वताडन्याम् । क शायाम् ॥ चर्मयो यष्टि ॥	चर्वा । पु । तलप्रहारे ॥ चर्वित' । चि । भक्षिते । कृतचर्वणे ॥ चर्वतेस्म । चर्व० क्त' ॥
चर्मरङ्गा । स्त्री । आवर्तकीकृतायाम् । विभाष्याम् ॥	चर्वितपाचकम् । न । चर्वितताम्बूला दित्यामपाचे । कटकोले । पतद्ग्रहे ॥ चर्व्यम् । चि । चर्वणीये ॥
चर्मर । पु । चर्मकारे ॥ इतिचिकाण्ड शेष ॥	चर्वणि । पु । जने ॥ कर्षति । कृष० कृषेरादेश्चक्षयनि ॥
चर्मसम्भवा । स्त्री । एलायाम् ॥	चर्वणी । स्त्री । पुश्चल्याम् ॥ कर्षति मन । कृषविलेखने । कृषेरित्यनि' । कृदिकारादितिङीष ॥
चर्मसार । पुं । } रसे ॥ इतिरा चर्माम् । न । } जनिर्घण्ट ॥	चल । पु । कम्पे ॥ न । चचले । लोले । तरले ॥ अल्पकालस्थायिनि । श रीरे जगतिच ॥ प्रतिक्षयमन्यथाभा वात् ॥ नञ्चविशेषे । स्वात्त्यादि त्येभ्युतेस्त्रीणिचन्द्रश्चापिचरचलम् ॥ चि । कम्पयुक्ते । चचले ॥ चलति चलगतौ । पचाद्यच् ॥
चर्मर' । पुं । चर्मकारे ॥ चर्मक्रिया म् चृच्छति । चृच्छे कर्मण्यण ॥ चि कृषप्रभेदे ॥ चर्मर युक्तवर्सा स्यात् ॥	चलचञ्चु' । पुं । } चकोरपक्षि- चलञ्चु' । पुं । } णि ॥
चर्मी' । पु । फलकपाणौ । ठलैत इति भाषा ॥ भूर्जदृष्टे ॥ भृङ्गरीटे ॥ क दल्याम् ॥ चर्मास्यास्ति । ब्रीहनि' ॥	चलत्पूर्णिमा । स्त्री । चन्द्रकमत्स्ये ॥ चलदङ्ग' । पुं । } चेङ्गामाळ इ- चलदङ्गक । पुं । } तगौड भाषा
चर्था । स्त्री । ईर्यायाम् । नियमाच्या गे । ध्यानमौनादिकस्यभिचुव्रतस्या नुष्ठाने । ईर्यापथस्थितौ ॥ ईर्यतेनु रो ब्राह्मोपासनया ज्ञायते इति ई र्या । ईर्याया पन्था । ऋक्पूरित्य' । ईर्यापथे ध्यानाद्युपाये परिव्राजका दीनांस्थिति तस्यामित्यर्थ ॥ आ चरणे ॥ चरणम् । चर० । गदम दचरणमश्वानुपसर्गइतियत् ॥ यद्वा । परिचर्यापरिसर्येत्यत्र परीत्यस्या	प्रसिद्धे मत्स्ये ॥

चलित	चषक
चलदल, । पु । अश्वत्यष्टये ॥ चलानि दलान्यस्य ॥	तरलिते ॥ प्रचक्रे ॥ गते ॥ चस्यते ॥ स्म । चलकम्पने । क्त ॥
चलन । पु । पादे ॥ हरिणे ॥ न । भ्र मणे ॥ कम्पे ॥ स्थिरत्त्वप्रच्युतौ ॥ दे शान्नप्रप्रिहेतुभूने क्रियाविशेषे ॥ चलनशीलम् । चल० चलनशब्दं तियुच् ॥ त्रि । कम्पे । कम्पयुक्ते ॥	चलु । पु । गण्डूषे ॥ इति हेमचन्द्र ॥ चलुक । पु । प्रसृतौ ॥ भाण्डप्रभेदे ॥ उवर्ग । पु । चादिपञ्चवर्गेषु ॥ चवर्गीय । पु । चवर्गभवेवर्ण्य ॥ वर्गा न्ताच्चेतिङ् ॥
चलनकम् । न । चण्डातके ॥ चलनी । स्त्री । वागीभेदे । गजवन्ध न्याम् ॥ बस्त्रघर्घर्याम् । बस्त्रवेध न्याम् ॥	चवल । पु । राजमाघे । चौला इति भाषा ॥ चवि । स्त्री । चविकायाम् ॥ चविकम् । न । चव्ये ॥ चव्यते । चर्व० । कुन् । पृष्ठोदरादि ॥
चलपत्र । पुं । पिप्पलवृक्षे ॥ चलानि पत्राण्यस्य ॥	चविका । स्त्री । चइ इति गौडभाषाप्र सिद्धे दृष्टे । चव्ये ॥ चविकाट्टाप ॥
चलसङ्क्रम । पुं । ईश्वरेच्छालोकाद दृवशात्तत्प्राश्यादिभागस्य स्वर्यते जस्यम्पर्के ॥	चव्यम् । न । चविकायाम् ॥ कणामू लभव चव्य विशेषाद्गुदजापहम् ॥ चव्यते । चर्व । रायत् । पृ० ॥
चला । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ चञ्चलत्वा च्चला त्ववै सर्वं यैव न सशय ॥ सि ङ्गके ॥ टाप ॥	चव्यकम् । न । चव्ये ॥ चव्यजा । स्त्री । } गजपिप्पल्याम् ॥ चव्यफलम् । न । }
चलाचल । त्रि । चञ्चले ॥ चलति । चल० । अचिचल ति द्वित्वादि ॥ पु । काके ॥	चव्या । स्त्री । वचायाम् ॥ कार्पास्याम् ॥ चषक । पु न । मुरापानपात्रे । गत्त्व र्के । सरके ॥ अथचषकोद्देश । य त्पानपात्र भूपानां तज्ज्ञेय चषक बुधै । कानकं राजतचैव स्फाटि कं काचमेवच ॥ वृत्त स्वराष्टदिको यं चतुर्णां पृथिवीभुजाम् । इत्यन्य
चलातङ्ग । पु । वातरोगे ॥ चलाभास । पु । मायामयस्य रज्जुस र्पादेर्गमने ॥ चलमिव आभासते इ ति तथा ॥	
चलित । त्रि । कम्पिते ॥ उल्लसिते ।	

चाकचि

सम्मतं तेषां निर्णय पाठसम्मत ॥
स्वमुष्टिसम्मत रत्नै श्वतुर्वर्णै स
मन्वितम् । मार्त्तिकवाऽथफालवा
सर्वेषामुपयुज्यते । काष्ठज धातुज
त्रैलं जाङ्गलादिमहीभुजाम् । यद
न्यत्तोयपानादिपात्रं पृथ्वीभुजा भवे
त् ॥ एवंतत्रापिनियमवृत्तिभोजस्य
निश्चय ॥ * ॥ मधुनि । मद्ये ॥ म
द्यप्रभेदे ॥ मद्यभाजने ॥ चष्यतेऽ
नेन । चषभक्षणे । कुन् ॥

चषति । पु । भक्षणे ॥ वधे ॥

चषाल । पु । यूपकटके ॥ यज्ञसमाप्ति
स्तृचर्कं पशुबन्धनाद्यर्थं यज्ञभूमौ य
त्काष्ठमारोप्यते सयूप तस्य शिरसि
बलयाकृति र्दमरुकाकृति र्वाय का
ष्ठविकारः सचषाल । यपमलेविहि
तलोहवलयश्च ॥ चषति चष्यते वा
। चष० । सानसिवर्णसिपर्णसीतिचषे
हाल ॥

चाकचक्यम् । न । } उज्ज्वलताया
चाकचिक्यम् । न । } म् ॥ नहिलो

कसिदुसामग्री प्रातिभासिकरजतो
न्यादिका किन्तु विलक्षणैव । तथाहि
। काचादिदोषदूषितलोचनस्य पु
रोवर्त्तिद्रव्यसंयोगादिदमाकाराच्च

कचक्याकाराच्च काचिदन्त करण
वृत्तिरुदेतीतिवेदान्तपरिभाषा ॥

चाङ्गेरी

चाकचिच्चा । स्त्री । श्वतवृक्षाद्याम् ॥
चाक्रायण । पु । उषस्याख्यर्षी ॥ चक्र
स्यगोत्रापत्यम् । अ० फञ् ॥

चाक्रिक । पु । बहुभिर्मिलित्वास्तुति
कारे । घाण्टिके ॥ चक्रेण समूहेन
चरति । चरतीति ठक् ॥ शाकटि
के ॥ तैलकारे ॥

चाक्षुष । पु । षष्ठिमनौ ॥ न । रूपे ॥ च
क्षुषागृह्यते । अण् ॥ चक्षुरेवा । स्वा
र्थिक प्रज्ञाद्यण् ॥ प्रत्ययविशेषे ॥
तत्तु चक्षुरिन्द्रियजन्यज्ञानम् । द्रव्य
चाक्षुषप्रति चक्षु संयोग कारणम्
। द्रव्यसमवेतचाक्षुषं प्रति चक्षु' सं
युक्तसमवाय । द्रव्यसमवेतसमवे
तचाक्षुषप्रति चक्षु संयुक्तसमवेतस
मवाय । तथाच भा० प० । द्र
व्यग्रहस्तु संयोगात् संयुक्तसमवाय
त । द्रव्येषु समवेतानां तथातत्स
मवायत ॥ तत्रापिसमवेतानां शब्द
स्य समवायत । तद्वृत्तीनां समवेत
समवायेन तु ग्रह इति ॥ त्रि । च
क्षुर्व्याप्ते ॥

चाङ्गम् । न । दन्तपटुत्वे ॥

चाङ्गेरी । स्त्री । अञ्जलोणिनायाम् ॥

चाङ्गेरीदीपनीरुच्या लघूणाकफवा
तनुत् । पित्तलाग्न्याग्रहणार्थं कुष्ठा
तीसारनाशिनी ॥ चाङ्गम् ईरयति

ॐ ॐ ॐ

चाणकी

। ईरप्रेरणे । कर्मखण् ॥

चाण्डल्यम् । न । चण्डलतायाम् ॥

चाट । पु । चैरे ॥ आर्यमर्यादांश्च ख
मर्यादावाभिन्दाने ॥ प्रतारके ॥ आ
दैविश्वसमुत्पाद्य पश्चात्परधनाप
हर्त्तरि । प्रच्छन्नापहारिणि तस्करे ॥
योद्धरि कलहप्रिये ॥ चटनम् चाट
नवा । चटभेदने । भावे घञ् ॥

चाटकैर । पु । चटकापत्ये ॥ चटका
या चटकस्य वा पुमपत्यम् । चट
कायाएरक् । चटकस्यतिवाच्यम् ॥

चाटु । पु । न । प्रियेवाक्ये । प्रियप्राये
। चटौ ॥ चकरच बहुचाटून् प्रौढ
वेषिद्वरस्योत् । क्लीवमपि । चाटु
चाऽकृतकसंभ्रम मासां कार्मण्यत्त्व
मगमदुरमणेष्विति च माघ ॥ चट
ति । चटभेदने । दृसनिजनीतिशुभ
॥ मिथ्याप्रियवाक्ये ॥

चाटुपटु । पु । भण्ड । भाँड इति
भाषा ॥

चाटुलोल । चि । चटुल्लोले । सुच
ञ्चले ॥

चाटुवटु । पु । भण्डे । विदूषके । क्री
डनीयकपचे ॥

चाटूति । स्त्री । सेवायाम् ॥ प्रियव
र्त्तायाम् ॥

चाणकीनम । न । चणकोत्पत्तियोग्य

ॐ ॐ ॐ

चातक

चेष्टे ॥ चणकानाम् भवन चेष्टम् ।

धान्यानामितिखञ् ॥

चाणक्य । पु । मुनिविशेषे । द्रौमिणे
॥ चणकस्य गोषापत्यम् । ग० यञ्
॥ न । तन्निर्मिते राजनीतिशास्त्रे ॥

चाणक्यमूलकम् । न । मूलकप्रभेदे ।
वालेये । विष्णुगुप्तके ॥

चाणूर । पु । कंसासुरस्य प्रधानमल्ले ॥

चाणूरसूदन । पु । श्रीकृष्णे ॥ चाणू
रसूदितवान् । सूदयतेर्नन्त्यादि
त्वाङ् ॥

चाण्डाल । पु । चण्डाले । अपचे । अ
न्यजे ॥ चण्डालराव । कुलाक्षवद्व
निषादचण्डालमिश्रामिषेभ्यश्चन्द
स्युपसङ्ख्यानमितिछन्दस्यञ् ॥ प्रज्ञा
चणि लोकेपीतिकेचित् ॥

चाण्डालकि । पु । चण्डालापत्ये ॥

चण्डालवल्ली । स्त्री । कण्डोलवलीया
याम् ॥ चाण्डालस्यवलीया ॥

चाण्डालिका । स्त्री । कण्डोलवलीया-
याम् ॥ चाण्डालिकाशब्दार्थे ॥ चण्डा
लस्ययम् । तस्यदमित्यञ् । टिट्ठे
तिङीप् । स्वार्थे कन् ॥ चण्डालेनकृ
ता वा । कुलाक्षदिभ्योवुञ् ॥

चाण्डाली । स्त्री । चण्डालयोषायाम्
॥ बिज्जिन्याम् ॥

चातक । पु । स्नाकके । सारङ्गे । पपी

ॐ ॐ ॐ

चातुर्भ

हा इतिभाषा ॥ यथा । सर्वसहाप
तित मम्बु न चातकानामिति ॥ च
तति । च ते० । खुल् ॥

चातकानन्दन । पु । वर्षाकाले ॥

चातुक । पु । शर्बीजे ॥ चातुको म
धुरो रूखो रक्तपित्तकफ पङ्क । श्री
तो खघु रट यश्च कषाये वातको
पन ॥

चातुर । पु । चक्रगण्डौ ॥ त्रि । नेच
जेचरे ॥ चाटुकारे ॥ नियन्तरि ॥
चतुरएव । स्वार्थे ऽण् ॥ न । शकटे
॥ चतुर्भिश्च ते । शेषे ऽण् ॥

चातुरकः । त्रि । चातुरार्थे ॥

चातुराश्रम्यम् । न । ब्रह्मचरिगृहस्थ
वानप्रस्थसन्यासिषु ॥ चत्वार आश्र
माएव । चतु० स्वार्थे ऽण् ॥ चतुर्णां
माश्रमाणां धर्म ॥

चातुगी । स्त्री । दाक्ष्ये । चतुरतायाम्
॥ यालोकद्वयसाधनी ननुभृतासा चा
तुरी चतुरी ॥ चतुरस्येयम् । तस्येद
मित्यण् । ङीप् ॥

चातुर्ज्जातकम् । न । चतुर्जातके ॥
स्वार्थे ऽण् ॥

चातुर्दशिक । त्रि । भूताध्ययनकर्तारि
॥ चतुर्दश्यामधीते । अध्यायिन्यदे
शकालादिति ठक् ॥

चातुर्भक्षम् । न । नागराति विषामुक्ता

चातुर्ब

गुडूचीतिचतुष्टये ॥

चातुर्मासी । स्त्री । पूर्णिमाविशेषे ॥
चतुर्षु मासेषु भवा । सप्तायामित्य
ण् । ङीप् ॥

चातुर्मास्यम् । न । यागविशेषे ॥ चा
तुर्मास्ययागस्य चत्वारि पर्वणि । वै
श्वदेवो वरुणप्रघास शक्रमेध, शु-
नासीरीयश्चेति । चतुर्षु मासेषु भ
वन्ति चातुरर्मास्यानियन्तानि । चतु
र्मासाण्यष्टोयज्ञ इति ख्य ॥ आषाढ
शुक्लद्वादश्यादिचतुर्मासकर्षे व्ये व्रते
॥ यथा । आषाढशुक्लद्वादश्या पौर्ण
मास्यामथापिवा । चातुर्मास्यव्रतारम्भ
कुर्यात् कर्कटसङ्क्रमे ॥ अभावे तु
तुलार्कपिमक्षेण नियम व्रती । का
र्तिके शुक्लद्वादश्यां विधिवत् तत् स
मापयेत् ॥ चतुर्द्विपिहितर्क्षीर्णं चा
तुर्मास्य व्रत नर । कार्त्तिक्यां शुक्ल
पक्षे तु द्वादश्यां तत् समापयेदिति
वाराह ॥

चातुर्मास्यद्वितीया । स्त्री । आषाढफा
ल्गुनेर्ज्ये या द्वितीया विधुक्ष्ये ।
चातुर्मास्यद्वितीया सा प्रवदन्ति म
हर्षेय ॥

चातुर्वर्ण्यम् । न । यज्ञसाधनेषु ब्रह्मच
वियविट्शूद्रेषु ॥ चत्वारो वर्णा एव ।
चतुर्वर्णादीनां स्वार्थे उपसङ्ख्यान

चान्द्रम

मितिष्यञ् ॥ टेवेषु चत्वारो वर्णा
यथा । आदित्या चवियास्तेषां वि
श्वचमरुतस्तथा । अश्विनौ च ऋतौ
शरैः तपस्युग्रेसमास्थितौ ॥ ऋता
स्वाङ्गिरसो देवा ब्राह्मणा इति निश्चय
इति ॥

चातुर्वेद्य । पु । चतुर्वेदे ॥ चतुरो वे
दानधीते चतुर्वेद । स एव । चतुर्वेद
स्योभयपदवृद्धिश्चेति ब्राह्मणादिगणे
पाठत् प्यञ् ॥

चान्त्राल । पु । याज्ञिकानां गर्सविशे
षे ॥ चान्त्राल एव । स्वार्थे अण् ॥

चानूर । पु । कसमल्ले । चागूरे ॥

चानूरसूदन । पु । ओक्वणो ॥ चानू
रसूदितवान् सूदयति वा । सूदय
रणे । ल्यु ॥

चान्द्र । पु । चन्द्रकान्तमणौ ॥ शुक्ला
द्यमान्ते मासे ॥ कृष्णादिपूर्णिमान्ते
च मासे ॥ न । चान्द्रायणे ॥ चन्द्रस्या
यम् अण् ॥

चान्द्रकम् । न । शुण्ठ्याम् ॥ इति राज
निर्घण्ट ॥

चान्द्रभागा । स्त्री । } चन्द्रभागा
चान्द्रभागी । स्त्री । } याम् ॥

चान्द्रमस । पु । इन्दुजे ॥ भारतवर्षीये
पक्षीपविशेषे ॥ न । मृगशिरोनख
चे ॥ त्रि । चन्द्रमससम्बन्धिनि ॥ च

चान्द्रय

न्द्रमसोऽपत्यम् इदं वा । अण् ॥

चान्द्रमसायन । पु । बुधे । सौम्ये ॥

चान्द्रमास' । पु । चन्द्रसम्बन्धिमासे ॥

सत्तु गौणमुख्यभेदेन द्विविध ।

तत्राय कृष्णप्रतिपदादिपौर्णमास्य
न्त । द्वितीय शुक्लप्रतिपदादिदर्शा
न्त । चान्द्रोपिशुक्लपक्षादिः कृष्णा

दिर्वेति च द्विधेऽप्युक्ते ॥ तत्र मुख्य
चान्द्रे कर्माणि । आब्दिकश्राद्धादि

सपिण्डीकरणान्तश्राद्धानि चान्द्रायण
प्राजापत्यादिग्रतानि दानकर्म नि

त्यज्ञान गृहपुष्करिण्यादिप्रतिष्ठा
साधारणतिथिविहितकर्माणि चेति ॥

गौणचान्द्रे कर्माणि । अष्टकादिपार्व
णश्राद्धवाकणीज्ञान जन्मतिथिकृत्

जन्माष्टम्याद्युपवासो दुर्गात्सवादि
तिथिनियतपूजाचेति ॥ चान्द्रश्चा

सौमासश्च ॥

चान्द्रव्रतम् । न । नृपतेर्व्रतविशेषे ॥
यथा ॥ परिपूर्णं यथा चन्द्र दृष्टा ह

प्यन्ति मानवा । तथा प्रकृतयो य
स्मिन् स चान्द्रव्रतिको नृपव्रतमनु ॥

चान्द्राख्यम् । न । आह्वये ॥

चान्द्रायणम् । न । व्रतविशेषे । इन्द्रव्रते
॥ तच्चतुर्विधं भवति । पिप्लिका

मध्याख्ययवमध्याख्ययतिचान्द्रायण
शिशुचान्द्रायणभेदात् । तथाहि ॥

चान्द्राय

एकैकहासयेत् पिण्ड कृष्णशुक्लेचव
 र्हयेत् । उपस्पृशंस्त्रिषवणमेतच्चान्द्रा
 यश्चतुर्दशमासां कुर्वाण
 पौर्णमास्या पञ्चदशमासानभिस्त्वात
 त कृष्णप्रतिपत्क्रमेण एकैकग्रासंहा
 सयेत् । तथाच चतुर्दश्यामेकोग्रा
 स सम्पद्यते । ततो ऽमायामुपोध्य
 शुक्लप्रतिपत्प्रभृतिभिरेकैक वृद्धि-
 नयेत् एव पौर्णमास्या पञ्चदशमा
 सा सम्पद्यन्ते । एतत्पिपीलिकाम
 ध्यात्वा चान्द्रायणम् ॥ १ ॥ एतमेववि
 धिकृत्वा माचरेद्यवमध्यमे । शुक्ल
 पञ्चादिनियतश्चरच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
 एवमेवपिण्डहासद्वित्रिषवणस्नाना
 त्मकविधान यवमध्याख्ये चान्द्रायणे
 शुक्लपक्षमादित कृत्वा सयतेन्द्रिय
 चान्द्रायणमनुतिष्ठन् आचरेत् ।
 ततश्च शुक्लप्रतिपदमारभ्य एकैकपि
 ण्डवर्हयेत् । यथापौर्णमास्या पञ्चद
 शमासा सम्पद्यन्ते । तत कृष्णप्रतिपद
 मारभ्य एकैकपिण्डहासयेत् । यथा
 अमावास्यायामुपवासेभवति ॥ २ ॥
 अष्टावष्टौसमन्नीयात् पिण्डान्मध्य
 दिनेस्थिते । नियतात्मा हविष्याशी
 यतिचान्द्रायणं चरन् ॥ ३ ॥ चतुर
 प्रातरन्नीयात्पिण्डान्विप्र समाहि
 तः । चतुरोस्तमिते सूर्ये शिशुचान्द्रा

चामर

यण स्मृतमितिमनु ॥ ४ ॥

चान्द्रायणिक । पु । तपस्विविशेषे ।
 चान्द्रायणं वर्त्तयति । चारायणतुरा
 यणचान्द्रायणं वर्त्तयतीतिठञ् ॥
 चान्द्री । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥ ज्यो
 त्स्नायाम् ॥

चाप । पु । धनुषि । शरासने ॥ धनु
 राशौ ॥ पञ्चकलस्य ॥ ऽतृतीयप्रभे
 दे ॥ चापस्य व प्रभेदस्य विकारः । अ
 वयवेचप्राग्योषधिदृष्टेभ्यश्चत्यश्व ॥

चापपट । पु । पियालदृष्टे ॥

चापलम् । न । अनवस्थितौ ॥ तल्लक्ष्य
 यथा । मात्सर्यद्वेषरागादेश्चापल
 न्वनवस्थितिरिति ॥ अविनीतत्वे ।
 प्रयोजन विनापि वाक्पाश्यादिभ्या
 पारयितृत्वे । अविमृश्यकरणरूपे
 चपलकर्मणि ॥ सञ्चारिभावे ॥ आ
 त्मप्रकाशिनीचेष्टारागा देश्चापलम
 तमितिलक्षणात् ॥ चपलस्यकर्मभा
 वो वा । यु० अण् ॥

चापल्यम् । न । चपलतायाम् ॥ चाञ्च
 ल्ये । चापले ॥ चपलस्यकर्मभावो
 वा । गुणवचनत्वात् प्राप्तस्य व्यञ्जो
 युवादिपाठप्राप्तेनाणा बाधप्रसङ्गेपि
 ब्रा० ष्यञ् ॥

चामर । पु । न । चमरीपुच्छनिर्मि
 ते बालव्यजने । प्रकीर्णके । चौर

चामर

चौरी इति च भाषा ॥ अस्मप्रयो
जनप्रदर्शनार्थमाह । देवैश्च
वै किल वाचहेतो' सृष्टा विमलता
धरकन्दरेषु । आपीतवर्णाश्च भवन्ति
तासां कृष्णाश्चलाङ्गुलभवा सिताश्च
॥ चमरीया गुणसम्पदमाह । सेहो
सदुक्त बहुवाचता च वैषम्यमलपा-
स्थितिवन्धनक्षम् । शौक्ल्यञ्च तासां
गुणसम्पदुक्ता विदुः ॥ अक्षुप्तानि न
शोभनानि ॥ चामरदण्डलक्षणमा-
ह । अस्मद्वैदिकप्रमितोऽस्य दण्डो व-
स्त्रोन्नवारलिसमो भवान्य । काष्ठाच्छु-
भात् काञ्चनरूपगुप्ताद्गैश्च सर्वै-
श्च चितामराचाम् ॥ वर्णक्रमेण दण्ड-
श्च ० । बभूव्यातपवः श्वेत्तवापवि-
तानकुन्तध्वजचामरायाम् । आपी-
ततन्त्रीमधुकृष्णवर्णा वर्णक्रमेणैव वि-
तायदण्डः ॥ दण्डादे समपर्वण, फ-
लमाह । मातृभूषणकुलचयावहा-
रोगस्य जलननासपर्वभिः । आदि-
भिर्द्विकविर्द्वितैः क्रमाद्वा दशान्वि-
रतैः समैः फलम् ॥ तेषामेव व्यादि-
षु विषमेषु द्विकविर्द्वितैः फलम् ।
याचाप्रसिद्धिर्द्विषताविनाशो खा-
भा, प्रभूता वसुधागमश्च । वृद्धिं प्रभू-
ना मभिवाञ्छितासि स्व्यदिष्वयु-
ग्मेषु तदीश्वरायाम् ॥ इति वारा

चामुण्डा

द्यां ७० ध्यायः ॥ विशेषोयुक्तिकस्य
तरोर्ध्वेय ॥ दण्डे ॥ अतिशर्करीस-
प्तकपञ्चदशाक्षरायावृत्ते प्रभेदे । य-
था । हारवत्पवो धर मृगेन्द्ररज्जुसु-
न्दर चामरध्वजद्वयेन मण्डितं हि
चामरम् । उत्तराजमेतदेव नगाराज-
भाषितं पण्डितावलीविनोदकारि-
चारभाषितम् ॥ यथा । रासखास्य
गोपकामिनीजनेन खेळता पुष्पपु-
ष्पमञ्जुकुसुममध्यगेन दोलता । ताव-
न्वक्ष्यमासि गोपवालि काविसासिना
माधवेन जायतां सुखावमन्हासिने-
ति ॥ गुर्बे ५ क्षरे ५ ॥

चामरपुष्प । पु । न । पूजे ॥ काशे ॥
आसे ॥ केतके ॥

चामरा । खी । चामरे ॥ दण्डे ॥ अ-
जा ० टापु ॥

चामरी । पु । घोटके । कित्तिनि ॥
इति चिकाण्डशेषः ॥

चामीकरम् । न । स्वर्णे । कनके ॥ च-
मीकरे आकर विशेषे भवम् । तत्र
भवः इत्यर्थः ॥ यथा । चमनम् चमू ०
। इय जादिभ्य इतीच् । अनाचमे-
रिति आङो ५ विवर्धितत्वावृद्धिः ।
चामीकरोति । कृणोहेष्विति ॥

चामुण्डा । खी । मातृकामेदे । चर्म-
मुण्डायाम् । भैरव्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥

चामुण्डा

। गौर्याम् ॥ मोक्षकारणीभूतनि-
र्विकल्पकवृत्तिविशेष उमसेनां वि-
यदादिसमूहकृपां डाति खडयोरैक्या
क्लाति आदत्ते स्वात्मसाक्षात्कारेण
नाशयति इति व्युत्पत्तेः । पृषोदरा-
दिच्छात् सर्वसुखमिच्छाहुः ॥ मया
तवात्रोपहतौ चण्डमुण्डौ महाप-
शू इत्यत्र पशुपदद्विवचनयोः स्वार-
थेन तूष्णमूखभेदेनाज्ञानद्वयकथने
न यस्याश्चण्डश्चमुण्डश्चगृहीत्वात्
मुपागताः । चामुण्डोऽत ततो लोके
स्थाता देवी भविष्यसीत्यत्रापि तूष्ण-
मूखाविद्ययोराराधानमेव गृहीत्येति
पदेनानूच निर्वचनकथनादखण्डब्र-
ह्मविद्येत्येव चामुण्डापदस्यार्थोक्तिर्य-
त इति सूक्ष्मदृष्टारहस्यम् ॥ यदा ।
चमति । चमुञ्जदने । वा० उग्र ।
चामुरदनीय पदार्थः । सच ब्रह्मा-
तिरिक्त सर्वोऽपि । अन्ताचराचरय-
दयादित्यधिकरणे तथानिर्णयात् ।
तडापयति उट्टापयति नविषवी
कुरुते ब्रह्मसाचविषयिणीति यावत्
॥ अथवा चकार एकाक्षरनिघण्टुरी-
त्याचन्द्रवाचक आह्लादप्रकाशगु-
णयोगादिहज्ञानघर आनन्दपरोवा-
सचब्रह्मैववक्ति तदासमन्तान्मुण्डय-
तीति चामुण्डा । मुण्डन नामाधा-

चारः

रापेक्षयान्यूनसत्ताकवस्तुनिरासः ।
शिरश्चर्मोपेक्षयान्यूनतादात्म्यवता
मेव केशानावपने प्रयोगात् ॥ अथ
वा चाना बुद्धीना मुखाना वा मुण्ड-
मिव शीर्षमिव स्थिता सर्वोत्तमा च
रमवृत्तिरूपा ब्रह्मविद्येतियावदिति
गौडपादटीकानुवादीभास्कररायः ॥
चाम्पिला । स्त्री । नद्याम् । निर्भरि-
ण्याम् ॥
चाम्पेय । पुं । चम्पके ॥ स्वर्णे ॥ कि-
ञ्जल्के ॥ नागकेसरे ॥ चम्पाया अप-
त्यम् । स्त्रीभ्योऽठक् ॥
चाम्पेयकम् । ऋ । किञ्जल्के ॥
चायनीय । त्रि । पूजनीये ॥
चार । पु । पियालवृक्षे । चिरौजी इ-
ति प्रसिद्धे ॥ चारः पित्तकफास्त्र-
स्तत्फलं मधुरं गुणः क्षिग्धं सरं मरु-
त् पित्तदाहज्वरतृषापहम् ॥ पिया-
लमज्जा मधुरो दृष्यः पित्तानिहा-
पहः । हृद्योऽतिदुर्जरः क्षिग्धो वि-
ष्टम्भी चामवर्द्धनः ॥ गतौ ॥ वन्धे ॥
अवसर्पे । चरे । प्रणिधौ ॥ चारान-
विचारयेत् तीर्थेऽप्यात्मनश्च परस्त्व-
च । पाषण्डादीनां विज्ञातानन्योन्यमि-
तरेपि च ॥ * ॥ अमौख्यं समान्यं म-
मृषाभाषित्वमभ्युहकत्वञ्चोत्तचार-
गुणा इति नीतिः वाक्यमृतम् ॥ * ॥

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

ॐ
ॐ
ॐॐ
ॐ
ॐ

चार

तल्लक्षण यथा । विवस्वानिव तेजो
भिर्नभस्वानिववेगत । राजाचरेज्ज
गत्सर्वं प्राप्नुयात्क्षोकसम्पत्तौ ॥ तर्के
ङ्गितञ्च स्मृतिमान् स्वीयभावा प्र
काशक । क्षेशावाससहोदक्ष सर्वच
भयवर्जित ॥ सुभक्तोरानसुतथा
कार्याणां प्रतिपत्तिमान् । नृपोनि
हन्त्याच्चारणपरराष्ट्र विचक्षण ॥
कालक्षेमन्त्रकुशलान् सांवत्सरचि
कित्सकान् । तथान्यानपियुष्णीत
समर्थान् शुद्धचेतस ॥ अक्रुद्धाश्चत
था ऽलुब्धानदृष्टार्यान्तत्त्वभाषिण
। पाषण्डिनस्तपसादीन् परराष्ट्रेनि
योजयेत् ॥ स्वदेशपरदेशज्ञान् सु
शीलान् सुविचक्षणान् । वार्त्ताह-
र्यान् बहुश्चैव चाराणां विनियोजये
त् ॥ नैकस्यवचने राजाचारस्य प्रत्य
यं वहेत् । द्वयोः सम्बन्धमाज्ञायतश्च
क्त कार्यमाचरेत् ॥ तस्माद्राजाप्रयु
ष्णीतचारान् बहुमुखान् वहून् । नी
रेतो वामना कुजास्तद्विधायैचका
रव ॥ भिक्षुकश्चाराणां दास्योमात्रा
कार्यं कलाविदः । अन्तःपुरगता
वार्त्ता निर्दरेयुरक्षिताम् ॥ प्रकाश
श्चाऽप्रकाशश्चारास्तुद्विविधोमतः ।
अप्रकाशोऽयमुद्दिष्टः प्रकाशोऽदृतसत्त
क ॥ इतियुक्तकल्पतरु ॥ कारागा

चारिणी

रे ॥ न । कृषिमविषे ॥ चरणम् । च
रगतौ । घञ् ॥ चरति वा । पचा
द्यच् । चरणव । प्रज्ञाद्यञ् ॥
चारक । पु । अश्वादे पाणके ॥ सञ्चा
रके ॥ वन्धे ॥ पियालद्रुमे ॥ चारे
॥ स्वार्थे क ॥
चारचक्षुः । पु । राजनि ॥ चाराश्चक्षुः
षिद्यस्य । गावः पश्यन्ति गन्धेन वेदै
पश्यन्ति चक्षुः । चारैः पश्यन्ति
राजान् स्त्रुभ्यामितरेजना ॥ स्व
परमण्डलकार्याकार्यविलोकने चारा
श्चक्षुषिचित्तिपाखानामिति नीतिवा
क्यामृतम् ॥
चारचुम्बु । त्रि । गतिविशेषेर्विन्ते ॥
चुम्बुप् ॥
चारटिका । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥
चारटो । स्त्री । पद्मचारिण्यामोषधौ
॥ भूम्यामल्याम् ॥ चारयति । चरे
र्यन्तात् अकादिभ्यो ऽटन् । डीप् ॥
चारण । पु । कीर्तिसम्भारकनटे । कु
शीलवे ॥ चारयति कीर्त्तिम् । चर०
। शिञ्जन्तः । न० ल्यु ॥ देवानां स्तुति
पाठके ॥
चारपथ । पु । राजपथे ॥
चारभट । पु । वीरे ॥
चारवायु । पु । निदाघजेवायौ ॥
चारिणी । स्त्री । कश्यपीदृशे ॥

ॐ
ॐ
ॐॐ
ॐ
ॐ

ॐ ॐ ॐ

चारुम

चारिषम् । न । स्वभावे । चरित्रे ॥

कुलकमागताचारे ॥ चरित्रमेव । स्वा
र्थेऽयं ॥ चरन्ति तेन । चर० । चरेर्ह

चरति शिष्यश्च वा । स्वरेभेद ॥

चारिषा । स्त्री । तित्तिडीवृत्ते

चारी । स्त्री । नृत्याङ्गविशेषे ॥ वि

वरणन्तुसङ्गीतदामोदरे ॥

चारु । पु । ब्रह्मस्यतौ ॥ वि । शोभने

। रम्ये । मनोहरे ॥ चरति चित्ते ।

चर० । दृसनितिजनचरिचटिभ्यो जु

ञ् ॥ न । कुङ्कुमे ॥

चारुक' । पु । शरबीजे ॥

चारुकेशरा । स्त्री । तरुणीपुष्पे ॥ ना

गरमुस्तायाम् ॥

चारुगर्भ' । पु ।

चारुगुप्त' । पु । } श्रीकृष्णपुत्रे ॥

चारुदेव्या । पु । रुक्मिण्यां श्रीकृष्ण

तनये ॥

चारुधारा । स्त्री । इन्द्राण्याम् ॥ स्था

दिदायी यतावरी चारुधारेति र-

भस ।

चारुनालकम् । न । रक्तपद्मे ॥

चारुपर्णी । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्ध

भादालिषा इति गौडभाषा ॥

चारुफला । स्त्री । शिखायाम् ॥ चारु

शिफलान्यस्या' ॥

चारुमती । स्त्री । रुक्मिण्यां श्रीकृष्ण

चार्वाक.

कन्यायाम् ॥

चारुलोचन । पु । हरियो ॥ वि । सु
लोचने ॥

चारुवर्दना । स्त्री । नार्थ्याम् ॥

चारुवाहु । पु ।

चारुविन्द । पु ।

} श्रीकृष्णात्मजे ॥

चारुव्रता । स्त्री । मासोपवासिन्याम् ॥

चारुशिक्षा । स्त्री । मयौ ॥

चार्श्विक । वि । चर्चाभिन्ने ॥ उक्था-

दिस्वाट् ठक् ॥

चार्श्विक्यम् । न । चन्दनादिना देहवि

लेपने । चर्चायाम् । स्यासके ॥ च

र्चमध्ययने । धात्वर्थनिर्देशे ण्युच् ।

चर्चिकैव । स्वार्थेऽप्यज ॥

चार्म्य' । पु । चर्महतस्थे ॥ चर्मखाप

रिहत । परिहतोरथस्त्यग ॥

चार्म्यणम् । न । चर्मसमूहे ॥ चर्मणां

समूह । भिक्षादिभ्योऽण् ॥

चार्वाक' । पु । वैद्वैकदेशिनि । आका

शभिन्नभूतचतुष्टयवादिनि तार्किक

विशेषे । नास्तिके । बार्हस्पत्ये ।

लौकावतिके ॥ तस्येदं मतम् । शरी

रमेवात्मा । प्रज्वलितगृहात् स्वपुत्र

परित्यज्यापि स्वस्य निर्गमदर्शनात्-

। स्थूलोद्भूतोऽस्मिन्त्यनुभवाच्च ॥ प्र

त्यक्षमेकचार्वाका' प्रमाण मन्वन्ते-

॥ अपिच । सर्वथालोकायतमेवशा

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

चाष

खम् । यत्र प्रत्यक्षमेव प्रमाणम् । पृ
थिव्यापस्तजावायवस्तत्त्वानि चत्वार्ये
व । अर्थकामौ च पुरुषार्थौ । भूतान्ये
व चेतयन्ते नास्ति परलोकः । मृग्यु
रेवापवर्ग इति ॥ दुर्योधनसखे राज्ञ
सविशेषे ॥

चाक्षी । स्त्री शोभनायाम् ॥ वृद्धौ ॥
ज्योत्स्नायाम् ॥ धनदभार्यायाम् ॥
दीप्तौ ॥

चाखः । पुं । छप्पर इति खान इति च ख्या
ते पटले । पिटे । छदिषि ॥ चख
ति । चखगतौ । च्व खितिकसन्तेभ्यो
ख । वृद्धिः ॥

चाखक' । पुं । गम्भीरवेदिनि । अङ्गुश
दुर्धरे इति नि । इति चिकाण्डशेषः ॥

चाखनम् । न । चाखन्याम् । चुइच्छि
द्रसमोपेत चाखनं तितलः स्मृतमि
तिकाण्ड्य' ॥ चाख्यते ऽनेन वा । च-
ख० । गत्यन्त । ल्युट् ॥ धूनने ॥

चाखनी । स्त्री । तितलौ । बहुच्छिद्रा
याम् । चखनी इति भाषा ॥ चा
ख्यते ऽनया वा । चलेख्यन्ता ल्युट् ।
ङीप् ॥

चाष' । पुं । स्वर्णचूडे । किकीदिवौ ।
नीलाङ्गे । पुण्यदर्शने ॥ अशोकश्च
विशोकश्च नन्दन पुष्टिर्वर्धनः । हे
मस्तुभङ्गे मणिघ्नीव' स्वस्तिक स्थाप

चिकित्

राजित ॥ अष्टौ चाषस्य नामानि ॥
चाषट्पदा तु य पठेत् । अर्थसिद्धिर्भवे
तस्य मिष्टमन्नं वराङ्गनेति पठन्ति ।
नीलकण्ठश्च स्य प्रसिद्धिर्लोके ॥ चा
षयति । चषहितायाम् । स्वार्थगण
नात् अच् । चषभक्षणे । हेतुमण
गयन्ताद्वा ऽच् ॥

चास' । पुं । इच्छुप्रभेदे ॥ पक्षिविशेषे
। चावे ॥

चिक । पुं । गन्धमूषिके ॥

चिकर्त्तिषु । चि । कर्त्तितुमिच्छौ ॥
कुसीछेदने । सन्नन्तादुपत्यय' ॥

चिकित्सक' । पुं । वैद्ये । चिकित्सा
जीविनि ॥ आयुर्वेदकृताभ्यासः स
र्वेषां प्रियदर्शन । आर्यशीलगुणोपे
त एष वैद्यो विधीयते ॥ चिकित्स
ति । कितेर्व्याधिप्रतीकारे इति सक्
न्तात् खलु ॥

चिकित्सा । स्त्री । रोगवारणे । क्व
प्रतिक्रियायाम् । क्रियायाम् ॥ आ
सुर्यादिभेदात्सा चिधा । यथा ।
आसुरी मानुषी दैवी चिकित्सा
साचिधामता । सूतप्रधाना दैवी स्या
च्छेदभेदात्मिका सुरी ॥ मानुषी
षड्रसांशेयाजपहोमादिसंस्कृता ।
कलौ चाल्पवले लोके मानुषी तत्र पू
जिता ॥ तस्यालक्ष्यं यथा । याभि'

चिकित्

क्रियाभिर्जायन्ते शरीरे धातवः स
मा । साचिकित्सा विकाराणां क
र्म तद्भिषजामतम् ॥ यादुदीर्घं
शमयति नान्य व्याधिं करोति च ।
साक्रिया न तु या व्याधिं हरत्यन्य
मुदीरयेत् ॥ अस्या फलम् । कचि
दर्थं कचिन्मैत्री कचिदुर्म कचिद्य
श । कर्मभ्यासः कचिच्चेति चिकि
त्सानास्ति निष्फला ॥ अस्याभङ्गा
नियथा । रोगा दूतो भिषग्दीर्घ
मायुर्द्रव्यञ्च सेवकः । सदैवधं चि
कित्सायामित्यङ्गानि बुधाजगुरि
ति ॥ गुप्तिज्जिह्व इति कितेर्व्याधिप्र
तीकारे निग्रहे अपनयने नाशने स
शये च सन् । चिकित्सनम् । अप्रत्य
थात् ॥

चिकित्सितः । चि । प्रतिकृतामये ।
कृतप्रतीकारे ॥ न । चिकित्साया
म् ॥ भेषजे ॥ चिकित्सा सञ्जाता
ऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

चिकित्स्यः । चि । रोगान्माचयितव्ये ॥
चिकित्सितुयोग्यः । रोगे ॥ यथा ।
जातमात्रं श्चिकित्स्यं स्यान्नोपेक्ष्योऽ
ल्पतयागदः । वज्रिशत्रुविषैस्तुल्य
स्वल्पोपि विकरोत्यसौ ॥ रोगमादौ
परीक्षेत तदनन्तरमौषधम् । तत
कमेभिषक्पश्चाद्ज्ञानपूर्वसमाचरे

चिकुर

दिति ॥

चिकिनः । चि । चिपिटे । चिके ॥ ना
सिकायानतम् । इन्चपिटच् चिक
चिच्चेति ने रिन्च प्रकृतेश्चिकादे
श्च । तद्योगान्नासिका चिकिना ।
पुरुषश्चिकिनः ॥

चिकिलः । पु । पङ्गे । चीकड इति भाषा ॥
चिकीर्षा । स्त्री । कर्तुमिच्छायाम् ॥
कृञ्० । अप्रत्ययादिच् । टाप् ॥
चिकीर्षितम् । न । अभिप्राये ॥ कर्तु
मीप्सिते ॥

चिकार्घुः । चि । कर्तुमिच्छौ । करणे
च्छाविशिष्टे ॥ कर्तुमिच्छति चिकी
र्षति । तच्छीलः । सनाशसमिच्छत् ॥

चिकुरः । पु । कुन्तले । वाले ॥ दृक्प्र
भेदे ॥ पक्षिविशेषे ॥ शैले । पर्वते
॥ गृहवभ्रौ ॥ सरीसृपे ॥ चि । तर
ले । चञ्चले ॥ चपले । दोषमनि
श्चिद्यवधवन्धनादे कर्त्तरि ॥ लक्ष्ये
॥ यथा । तावीक्ष्यलीलाचिकुरा म
नङ्गः स्वचापसौन्दर्यमुदं मुमोचेति
॥ चिदित्यथक्तशब्द कुगति । कुर
शब्दे । इगुपधेतिक ॥

चिकुरपक्षः । पुं ।
चिकुरपाशः । पुं ।
चिकुरहस्तः । पुं ।

चिकुरः । पु । चिकुरे ॥ इति शब्दभेदः

ॐ ॐ ॐ

चिक्रसा

प्रकाशः ॥

चिक्र । पु । कुच्छुन्दर्याम् ॥ चि । नत
नासिके । चिकिने ॥ नासिकायाम
तम् । कप्रत्ययेनेश्विका देशश्च ॥
चिक्रयः । पु । पूगवृक्षे ॥ न । पूगफले
॥ त्रि । मस्ये । क्षिप्ते । चिकया इ
ति भाषा ॥ चिक्रनम् । चिक्रगतौ
। संक्षिप् । चिक्र कयति । कयाशब्दे
। मूक ॥ यदा । चिक्रनम् । घञ्
। चिक्रस्य अयाम् । अयाशब्दे । अञ्
। शकन्धादि ॥ यदा । चेतति ।
चितीसंज्ञाने । चितेः कय कश्च ।
बाहुल्यकादगुणः ॥

चिक्रया । स्त्री । उत्तमायाङ्गवि । नैचि
क्याम् ॥ पूगफले ॥

चिक्रयी । स्त्री । पूगफले ॥

चिक्रसः । पुं । यवचूर्णे ॥ इति हेम ॥

चिक्रा । स्त्री । पूगफले ॥ इति राजनि
र्घण्डः ॥

चिक्रसा । स्त्री । क्रमितुमिच्छायाम् ।
जिह्वायाम् ॥ क्रमेः सञ्ज्ञाद प्र
त्ययादित्यकारप्रत्यये टाप् । सुक्र
मेरनात्मनेपदनिमित्तेऽतीतानामे
न भवति । अचक्रमेर्वृत्त्यादित्यति-
रिक्तार्थे ऽप्य ऽनुपसर्गाच्चेति वैकल्पि
कस्यात्मनेपदनिमित्तस्यऽनुपसर्गत्व-
स्यैवैकिकस्य सम्भवात् ॥

चिच्छक्ति

चिच्छट । पु । गर्लाचिच्छा इति मोचा

चिच्छडी इति च गौड भाषा प्रसिद्धे
मस्ये । महाशब्दे ॥

चिच्छटी । स्त्री । घुषाचिच्छडी इति
गौड प्रसिद्धे मस्ये ॥

चिच्छड । पुं । चिच्छटे मस्ये ॥

चिच्छिण्डः । पु । चिच्छिडे । सुदीर्घ-
फले ॥

चिच्छीषा । स्त्री । चेतुमिच्छायाम् ॥

चिनेते सञ्ज्ञाद प्रत्ययादिति चि
यामकार प्रत्ययः । विभाषाचेरिति
विकल्पात् कुत्साभावात् ॥

चिच्छक्तिः । स्त्री । चैतन्ये ॥ यथोक्तं
उच्छेपशरीरके । चिच्छक्तिः परमे
श्वरस्य विमला चैतन्यमेवोच्यते इति
। अचोक्तं श्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे
१८ ऽध्याये । चिच्छक्तिरस्ति परमा
त्मनि तेन सोऽपि व्यक्तो जगत्सुविदि
तोऽभवत्कृत्यकर्ता । कोऽन्यस्त्वयाचि
रहितः प्रभवत्यमुष्मिन् कर्तुं विव-
र्त्तुमपि सञ्चितुं स्वशक्त्येति ॥ २८ ॥

हेमात् साचिच्छक्तिः परमात्मन्य
स्ति तेन हेतुना सोऽपि परमात्माव्य-
क्तो नामरूपात्मको भवति तच्चाजग
त्सुविदितः प्रसिद्धः तथा भवत्कृत्यक
र्ता प्रपञ्चसृष्टिस्थितिसंहतिकर्ता भ
वति । कः पुरुषो ऽस्यात् परमात्म

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

चित्

नेऽन्यस्वद्विरहितः स्वशक्त्यैवामुक्ति
न्प्रपञ्चे कर्तुं विहर्षुं तथासम्बलितु
प्रभवति नकोपीत्यर्थः । यद्यस्ति त
र्हितवापित्वशक्तिरूपा भवत्येव । ए
तादृशीत्वंसकलकारणा महनीयेति
भावः । तदुक्तं दक्षिणामूर्तिसहिता
याम् । मन्त्राविना शिवेष्टुत्तमे नाम
धाम न विद्यते इति ॥

चिन्ता । स्त्री । अस्तिकाऽगमे ॥ चिमि
त्यथ्यक्तं शब्द चिनेति ॥ चिञ्० ।
अन्येभ्योपीतिङ् ॥ फले ॥ चिन्ता-
या फलम् । हरीतक्यादिभ्यात्फ
लप्रत्ययस्यलुप् ॥

चिन्तालम् । न । } अस्त्यशक्तौ ॥
चिन्तासारः । पु । }

चिन्तिका । स्त्री । अस्तिकायाम् । अम्
स्त्री इति इम्स्त्री इतिचभाषा ॥

चिन्तिङ् । पु । सुदीर्घफले । चचैङ्
इति भाषा ॥ चिन्तिङो वातचित्तमो
बल्यः पथ्यो रुचिग्रहः । शोषयेतिचि
त किञ्चिद्भुजैर्न्यून पटोलतः ॥

चिन्तुकी । स्त्री । चञ्चुयाम् । दीर्घप
त्रायाम् । चञ्चू नाडीशक्ते ॥

चिन्तोटक' । पुं । अङ्गलोत्थो । चञ्चू
इतिचञ्चूङ् । इतिचगौडप्रसिद्धे टुबो ॥

चित् । अ । असाकल्ये । असकलार्थे ॥
यथा । किञ्चित् ॥ चेतति । चितीसं

चित्तम्

ज्ञाने । क्षिप् ॥

चित् । स्त्री । चसी । वृद्धे ॥ अजडे
। निर्विशेषस्फुरणभाषे चेतने । स्वत
एव प्रकाशमाने ब्रह्मणि ॥ निर्विक
ल्पकं सर्वावभासकं चानं प्रत्यगात्म
स्वरूपं चिदिति व्याख्यातारः ॥ चिदि
हास्मीतिचिन्मात्रमिदचिन्मयमेवच
। चित्त्वं चिद्वहमेतेषां सौकाश्चिदि
तिभावयेत्युपदेशः ॥ चिती० ।
सं० क्षिप् ॥

चितः । वि । रुद्धे ॥ चीयतेत्यस्य । चि
ञ्० । क्त' ॥

चिता । स्त्री । चित्तायाम् । मृतार्थे
दारुषु । प्रेतदारुार्थे ऽग्न्याधाने ॥
शवदारुार्थे रचनायुक्तकाष्ठेषु ॥ सं
वृत्तौ ॥ चीयतेत्यस्य । चिञ्चयमे ।
क्तः । टाप् ॥

चिताचूडकम् । न । चितायाम् ॥

चिति' । स्त्री । चित्तायाम् ॥ समूहे ।
वृद्धे ॥ निर्विशेषकसकिदि ॥ सौधा
दिष्विष्टकासङ्ख्यानार्थाङ्गविशे-
षे ॥ अग्निस्थानविशेषे ॥ चीयते ।
चिञ्० । स्त्रियां अधिकरणेवातिन् ॥

चितिका । स्त्री । कटिशृङ्खलायाम् ॥

चित्तम् । न । चेतति । अनुसन्धाना
त्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ ॥ चित्तं
स्य बुद्धावन्तर्भावः विषयपरिच्छिन्ति

चित्तस्य

रूपस्वाविशेषात् । बुद्धेर्ह्यपूर्वाविष-
य. चित्तस्य पूर्वानुभूत इतिविषयमे-
दात चित्तस्य कचित् पृथङ्निर्देशो
प्यस्ति ॥ चैतन्ये ॥ यथा । एवमजा-
यतेचित्तमिति ॥ विज्ञानस्त्वन्मे ॥ चि-
ती० । भावे क्त. । श्रुतिद्वितीयादिनि-
षेध. ॥ चितायाम् ॥ चिताकाष्ठमठी-
चैत्यचित्ताचूडकमिष्यते । चित्तस्ये-
तिविकारशेषात् ॥

चित्तकाशः । पु । चित्तपरिच्छेदे ॥
नान्यश्चित्तकाशव्यतिरेकेण परिच्छे-
दक काशोयस्य तथा ॥

चित्तजन्मा । पु । कामदेवे ॥

चित्तदोषः । पु । शून्यतायाम् ॥

चित्तनदी । स्त्री । उभयतोवाहिन्या-
म् ॥ इयं शुभयतोवहति कल्याणा-
य वहति पापाय च । तच्च वा कैवल्य-
प्राप्तिरा विवेकनिष्ठा साकल्यायक-
ज्ञा । वास्त्वविवेकनिष्ठा संसारप्राप्ति-
रा सापापवह्ना ॥

चित्तप्रसन्नता । स्त्री । हर्षे ॥

चित्तवन्धनम् । न । चित्तवन्धकारणे
। मूलाज्ञाने ॥ चित्तवन्धनम् ॥

चित्तमज्जनम् । न । रूपक्रियानुसन्धा-
नराहित्ये ॥

चित्तमोदकः । पु । लट्ठुकविशेषे ॥

चित्तस्य । पु । स्वप्नविशेषे ॥ कसितति

चित्तवि

खोद्भवतैलविपक्व खण्डयुतं नववि-
ज्जुरसाद्यम् । चिकटुकयुक्तनिगार्ह-
कमिश्र बहुगुणचित्तस्यमांसमनर्थ-
म् ॥ रसे पाकेच मधुरं रक्तपित्तवि-
नाशनम् ॥

चित्तविशेषः । पु । योगप्रतिपक्षेषु व्या-
धिख्यानादिषु ॥ चित्तं विच्छिपत्ति
योगादपमयन्तीति चित्तविशेषाः
योगप्रतिपक्षा । तेच नव योगस्य
चेयोक्ता । यथा । व्याधिख्यान सप्त
यप्रमादास्यविरतिभ्रान्तिदर्शना-
ख्यभूमिकल्याणवस्थितभ्रान्तिचित्त
विशेषास्तेन्तराया इति ३० । तत्तत्तं
यभ्रान्तिदर्शनेतावदुत्तिरूपतया वृ-
त्तिनिरोधरूपस्य समाधे. साक्षा-
त्प्रतिपक्षौ । व्याध्यादयसु सप्त
वृत्तिसहचरिततया तत्प्रतिपक्षा-
भवन्ति ॥

चित्तवित् । पु । विज्ञानात्मवादिनिवौ-
हविशेषे ॥ चित्तमेव वाच्याकारशू-
न्य विज्ञानं तदेवात्मेतिविज्ञानवा-
दिनो भ्रान्तिरेव । सुषुप्ते व्यभिचा-
रात् वेद्यस्य च घटादिव दतिरिक्त
वेद्यत्वात् ॥

चित्तविप्रव. । पुं । उन्मादे ॥

चित्तविभ्रमः । पु । उन्मादे ॥ चित्तस्य
विभ्रमोऽनवस्थानम् ॥

चित्र

चित्तसमुन्नति । स्त्री । माने ॥ चित्त
स्य सम्यगुन्नति ॥

चित्तहारी । चि । मनोरमे ॥

चित्ताभोग । पु । एकस्मिन्विषये म
नसो भूयोभूय प्रवृत्तौ । एकस्मि-
न्विषयेचित्तस्थैर्ये । मनस्कारे ॥ आ
भोजनम् आभोग । भुजेर्भावे घञ्
। चित्तस्य आभोगस्तदेकप्रवणता
आभोगपरत्वमितियावत् ॥

चित्ति । स्त्री । प्रज्ञायाम् ॥

चित्तैकाग्र्यम् । न । अन्यार्थनिवृत्तौ ॥

चित्तोक्तिः । स्त्री । दैवप्रप्ने ॥

चित्तोत्थम् । न । सप्तमगृहे ॥

चित्तोन्नति । स्त्री । गर्भे ॥

चित्प्रतिविम्ब । पु । जीवे ॥ चित्त' प्र
तिविम्ब ॥

चित्त्य । पु । अग्र्यौ ॥ चीयतेऽसावि
त्यर्थे चित्त्याग्रचित्त्येचेति चिने
ते' कर्मणि यप्रत्ययस्तु गागमश्च नि
पात्यते ॥ न । चितायाम् । मृतक
चैत्ये ॥ जिनैकसि ॥

चित्त्या । स्त्री । मृतचित्तौ । चिताया
म् ॥ टाप् ॥

चित्र । पु । यमविशेषे ॥ यथा । वृको
दराय चित्रायेति ॥ कर्बुरवर्णे ॥ अ
शोकदृष्टे ॥ चित्रकवृक्षे ॥ एरण्डवृक्षे
॥ न । तिष्ठके ॥ आलेख्ये । मूरत इ

चित्रक

तिभाषा ॥ अद्भुते ॥ कर्बुरे । नानावर्णे
॥ आकाशे ॥ न । अलङ्कारविशेषे ॥ य

था । तच्चित्रयववर्णानां खड्गाद्याकृति
हेतुता । सन्निवेशविशेषेण यच्चन्यस्ता
वर्णा खड्गमुरजपद्माद्याकारमुक्तास
यन्ति तच्चित्रकाव्यम् ॥ कष्टकाव्यमे
तत् ॥ * ॥ अष्टिसन्नकषोडशाचरा

यादृत्तौ ॥ यथा । चित्रसप्तमीरित
समानिकापदद्वयन्तु । यथा । विदु

मारुणाधरोष्ठशोभिनेषुवाद्यदृष्ट व
स्तवीजनाङ्गसङ्गजातमुग्धकण्टकाङ्ग

। त्वासदैवत्वासुदेवपुण्यलभ्यपादसे
ववन्यपुष्पचित्रकेश त्वास्मरामिरो

पवेशइति ॥ चित्तचायते दु'खवि-
स्मारकत्वात् । चैङ् पाखने । आतो

ऽनुपसर्गेक ॥ चित्रयति वा चित्र-
चित्री करणे । गद्यन्तात् पचाद्यच् ॥

चिनेति चीयते वा । अमित्रमीति
क्त ॥ चि । कर्बुराद्भुतयुक्ते ॥

चित्रक । पु । पाठिनि । वज्रिसंज्ञके
ओषधौ । चीता इति भाषा ॥ चि

त्रक' कटुक पाके वज्रिकृत् पाचनो
कघु । रूच्योष्णो ग्रहणी कुष्ठशोथा

र्शः कृमिकासनुत् ॥ वातश्लेष्महरो
ग्राही वातार्शः श्लेष्मपित्तहृत् ॥ वि

चित्रं चैत्रक शक कासमर्दविमर्दि
तम् । तप्ततैले सवाह्नीके प्राचित

चित्रकू

चित्रदे

तक्रसम्भृतम् ॥ चीता इतिभाषा प्र
सिद्धे व्याघ्रविशेषे । शूरे । मृगान्त
के ॥ शरणवृत्ते ॥ न । तिलके ॥
चित्रयति । चित्र० । कुन्शिलिसंज्ञ
यो ॥ यथा । चित्रसंमुद्रिषायते । चै
७० । कान्तात् स्वार्थकम् ॥ चित्र
करोतिवा । अन्येभ्यो ऽपीतिङः ॥
चित्रकण्ठः । पुं । कपोते ॥ ॥
चित्रकम्बलः । पुं । गलीचा इति दुष्की चा
इतिचभाषा प्रसिद्धे कम्बल विशेषे ॥
चित्रकरः । पुं । शूरागर्भे चित्रकर्मैर
सजाते चित्तेरा इतिख्याते वर्णस
ङ्गरजातिविशेषे । चित्रकारे । र-
ज्जाजीवे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥
चित्रकरोति । कुक्कुब्ज० । दिवाविभा
निशेतिट् ॥
चित्रकर्म । पुं । तिनिश्रुमे ॥ चि । वि
विधाङ्गुतकर्मणि ॥
चित्रकाय । पुं । व्याघ्रे । वाघ इतिभा
षाप्रसिद्धे ॥ चीता इतिभाषाप्रसि
द्धे चित्रव्याघ्रे ॥ चित्रः कायोऽस्य ॥
चित्रकारः । पुं । चित्रकरे ॥ स्वपतेर
पिगान्धिका चित्रकारोव्यजायते ति
प्र०प्र० ॥ चित्र करोति । कुक्कुब्ज०
कर्मण्यङ् ॥
चित्रकूटः । पुं । त्वनान्ना प्रसिद्धे पर्व
तविशेषे ॥

चित्रकूत् । पु । तिनिश्रुमे ॥ चित्रका
रे ॥ चित्रकरोति । क्तिप् ॥
चित्रकोक । पुं । वाङ्मनीतिख्यातेज
न्तौ । व्येष्व्याम् । अकने । इषा
चले ॥
चित्रगन्धम् । न । हरिताले ॥
चित्रगुप्त । पु । चतुर्दशयमान्तर्गतय
मे ॥ यथा । ह्रकोदरायचिषायचित्र
गुप्तायवैनम इति ॥ ब्रह्मपादके यम
स्यलेखके ॥ अस्योत्पत्त्यादिराचार
निर्यायसम्प्रादवधार्या ॥
चित्रजल्प । पुं । वाक्यविशेषे ॥ यथा
। प्रेष्ठस्यसुहृदालोके मूढसेफाभिजृ
म्भितः । भूरिभावनको जल्पोयसी
ब्रौत्कशितान्तिमः ॥ चित्रजल्पोदशा
ज्ञायप्रजल्पपरिजल्पितम् । विजल्पो
जल्पसजल्पावजल्पो ऽभिजल्पि
तम् ॥ आजल्पः प्रतिजल्पश्च सुजल्प
श्चेति कीर्तित भिन्नुक्त्यन्तनील
मणिः ॥
चित्रतण्डुला । स्त्री । विडङ्गे ॥ चित्रा
स्तण्डुलाप्रस्था ॥
चित्रत्वक् । पु । भूर्जवृक्षे ॥
चित्रदण्डक । पु । श्यामवृक्षे ॥
चित्रदर्शनम् । न । स्मारके ॥ स्मारकं
चित्रदर्शनम् ॥
चित्रदेवी । स्त्री । महेश्वरपत्न्याम् ॥

चित्रप

चित्रनेत्रा । स्त्री । सारिकाविहगे ॥

चित्रपक्षः । पु । तित्तिरिपक्षिणि ॥ चि-
तिरोषादितिख्याते पाण्डुसंज्ञकेष-
णे ॥ चित्रपक्षः कफहरो वातघ्नो ग्रह-
णीप्रणुत् ॥

चित्रपट' । पु । छीट इति प्रसिद्धे वस्त्रे ॥

चित्रपत्रिका । स्त्री । श्लेषपुष्प्याम् ॥
कपित्थपत्र्याम् ॥

चित्रपद्मी । स्त्री । जलपिप्पल्याम् ॥

चित्रपदा । स्त्री । गोधापदीलतायाम्
॥ अनुष्टुप्सप्तकाष्टाक्षरादृष्टिविशे-
षे ॥ यथा । चित्रपदा यदि भौगौ
। यथा । यामुनसैकतदेशे गोपवधू
जलकेलौ । कसरिपो गतिस्त्रीणां
चित्रपदाजगद्व्यात् ॥ सवैया न्तर्ग-
तायामपिष्टतौ । यथा । सप्तयदा
भगणा' परतो गुरुस्तगतो लघुको
जितदेश चित्रपदेति तदा युधि वि-
विक्रमतो धृतवैरिधराधिपकेश । सा
कथिता धिक्कमङ्गलपिङ्गलनागवरे
कह्याभिनिवेश गौडकुलोज्ज्वलघा-
रवधारय चेतसि हेयशक्तनरे-
र्जेति ॥

चित्रपर्णिका । स्त्री । चित्रपर्णीप्रभेदे
। विपण्याम् । दीर्घपत्रायाम् ॥

चित्रपर्णी । स्त्री । पुष्पिपर्ण्याम् ॥ चि-
त्रपर्णमल्लाः । एककर्णेति छीट ॥ क

चित्रर

चित्रफोटाक्षतायाम् ॥ जलपिप्पल्या-
म् ॥ श्लेषपुष्प्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥

चित्रपादा । स्त्री । सारिकापक्षिणि ॥

चित्रपिच्छक । पु । मयूरे ॥

चित्रपुङ्ख । पु । शरे ॥

चित्रपुष्पी । स्त्री । मन्जिष्ठायाम् ॥

चित्रपृष्ठ' । पु । कलविद्धे । चटके ॥

चित्रफल । पु । चित्तल इति गौडप्र-
सिद्धे मत्स्ये ॥

चित्रफला । स्त्री । चिर्मिटायाम् ॥ म-
गेर्वारौ ॥ चिज्जिन्याम् ॥ वासीक्या-
म् ॥ कण्टकार्याम् ॥ फलरक्षाच
इति गौड प्रसिद्धे मत्स्ये । राजघ्नीये
। फलक्याम् ॥ वृहदिन्द्रवाक्य्याम् ॥

चित्रभानु' । पुं । अद्यौ । वैश्वानरे ॥
सूर्ये ॥ चित्रकटके ॥ भैरवे ॥ चित्रा-
भानवोऽस्य । क्षुब्धादित्वात् पूर्वप-
दादिति नगत्वम् ॥ घोडशेवत्सरे ॥
अस्यफलम् । अथकामुद्रमाषाश्व-
न्यक्षविदर्शप्रिये । महाघर्षजायतेक-
वं चित्रभानौ वरानने ॥

चित्रभेषजा । स्त्री । काकोदुम्बरिणा-
याम् ॥

चित्रमृग । पु । वृषताखेसृगे ॥

चित्रमेखल । पु । मयूरे ॥

चित्रवोधी । पु । अर्जुनवृक्षे ॥

चित्ररथः । पु । सूर्ये ॥ मन्मथविशेषे ॥

चित्रचित्र

विद्याधरे ॥

चित्रचः । पु । कर्तुरवर्ते । किमीरे
॥ चि । तद्युक्ते ॥

चित्रचता । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥

चित्रचा । स्त्री । गोरचीरुचे ॥

चित्रलेखा । स्त्री । अक्षरोविशेषे । वा

वासुरसुताया जघाया सस्याम् ।

कुम्भायुतनयायाम् ॥ धूमिलचका

ष्टादशाक्षरावृत्तिविशेषे ॥ यथा ।

मन्दागन्ता नयरक्षयुता कीर्तिता

चित्रलेखा ॥ यथा । अङ्गे ऽमुष्मिन्

जमति मृगदृशांसाररूपं यदासीदा

कृष्णेदं वज्रयुवतिसम् । वेधसा सा अ

धावि । नैतादृक्चेत् कश्चिद्विमु

ता मन्तरेणाच्युतस्य प्रीततक्षां नय

नयुगम भूचित्रलेखाङ्गतावामिति ॥

चित्रलोचना । स्त्री । सारिकायाम् ॥

चित्रवदाय । पु । बाठीनमस्ये ॥

चित्रवह्निक् । पु । वदायमस्ये ॥

चित्रवल्ली । स्त्री । मृगेर्वारौ ॥ महे

न्द्रवारुण्याम् ॥

चित्रवीर्यः । पु । रत्नैरुडे ॥

चित्रशिखण्डिजः । पुं । वृहस्पतौ ॥

चित्रशिखण्डी जङ्गिराः ततोऽजातः ।

जनी० । पञ्चम्यामितिङः ॥

चित्रशिखण्डी । पु । सप्तर्षिषु ॥ यथा

॥ मरीचि रङ्गिरा अग्निः पुनस्तथा

चित्रा

पुनश्च । क्रतुः । वसिष्ठश्चेति सप्तैते

श्रेयाश्चित्रशिखण्डिनः ॥ चित्रशि

खण्डश्चूडाविशेषो ऽस्येषामितिष्यु

त्पञ्चाप्रत्येकं सप्तापि मरीच्यादय

श्चित्रशिखण्डिनः ॥

चित्रशिखण्डिमद्वतः । पु । वृहस्पतौ ॥

चित्रसर्पः । पु । मातुधाने ॥

चित्रसेनः । पुं । ब्रह्मपादजमसीशाख

कामस्यस्य चित्रगुप्तादिचितयान्तर्गत

मूर्तिविशेषे ॥ अयम्वमर्त्यलोचनस्य

विशेषकः । यथा । चित्रसेने महा

विद्यां जगत्प्रेतिगुरोर्नयम् । जम्बा

सन्तोष्य पुत्रादीन् याचिन्वा प्राप्य

मर्त्यतः ॥ राज्यं चकार ह्युत्तमि

त्राङ्गदमधोगयः ॥ इत्याचारनिर्णय

तन्त्रम् ॥

चित्रा । स्त्री । आशुपर्व्याम् ॥ गोपु

त्रायाम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ इलिका

याम् ॥ मातायाम् ॥ सर्पविशेषे ॥

नदीविशेषे ॥ अक्षरोविशेषे ॥ म

नेर्वारौ ॥ मण्डदूर्वायाम् ॥ सुतये

याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ वैदिकक

र्मविशेषे ॥ चतुर्दशे मन्त्रे ॥ अच

जातस्यकम् । यथा । प्रतापसन्ता

पितृपुत्रयोश्चो नये चापि विचि

त्रवासाः । प्रहसिकाले अहिं बध्ना

चित्रा बुद्धिर्विचित्रा खलुतस्यवासे ॥

चित्राङ्ग

अतिशयरीसंश्रयकपञ्चदशाक्षरा-
 त्तिप्रभेदे ॥ यथा । चित्रानामच्छ
 न्द्विच चेतु चयोमात्रकारौ । यथा ।
 क्रोमाक्षी लीकालोका बद्धत कलि
 न्दात्मजान्ते खेचन्मुक्ताङ्गादरगुणस
 'गुणसन् मूर्धुचित्रा । कसारतेर्मूर्ति
 स्तद्वन्मेहदिक्रीडतीय कोम्यःस्मर्गे
 मोक्षो वास्माद्विचते तन्मजानैरिति
 ॥ चित्र रूपमस्यस्या ॥ चित्रायी
 जासायाम् ॥ चित्रारेवतीरेचिगी-
 भ्यः स्त्रियां नचवाखो लुक् ॥ नाडी
 विशेषे ॥ सुषुम्णामूखदेवे चित्रा
 नाश्यासि । तस्मान्मध्येतु चित्रास्या
 नाडी सूक्ष्मातुवर्त्तत इतितन्ववच
 नात् ॥

चित्राक्षी । स्त्री । सारिकायाम् ॥

चित्राक्षुप । पु । श्लेषपुष्प्याम् ॥

चित्राङ्ग । पुं । चित्रके ॥ रक्तचित्रके ॥

सर्पे ॥ न । हिङ्गुले ॥ हरिताले ॥

चित्राङ्गद । पु । शान्तनुराजपुत्रे । च

न्त्रवर्गीयन्त्रपविशेषे । विचित्रवीर्य

भ्रातरि ॥ गन्धर्वविशेषे ॥ ब्रह्मपाद

जमसीशाखकायस्यस्य चित्रमुतादि

पितयान्तर्गतमूर्त्तिविशेषे ॥ अयम्वा

घोलोकस्यविवेचक । अस्माघोगम

नकारण माचारनिर्णयतन्त्रे दृष्टव्य

म् ॥ चित्रायङ्गदानियस्य ॥

चिदाका

चित्राङ्गदस्य । स्त्री । व्यासदेवस्यजन
 न्याम् । सत्यवत्याम् ॥

चित्राङ्गी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥ कर्ण
 जलौकायाम् ॥

चित्राटीर । पु । चन्द्रे । विधौ ॥ च-
 यटाकर्णधर्मिच्छागास्यविन्दुभिरङ्कित
 भाले ॥ येनभासमङ्किततत्र ॥ च-
 यटाकर्णोपहारायहतच्छागास्यविन्दु
 घु । इतिमेदिनी ॥

चित्रापूपः । पुं । चिताद्रपिटा इतिगौ
 ष भाषा प्रसिद्धे पिष्टके । चरुवणे ॥

चित्रायसम । न । तीक्ष्णलोहि ॥

चित्रिणी । स्त्री । पद्मिण्यादिषतुर्विध
 स्त्रीषुमध्ये स्त्रीविशेषे ॥ मेर्यामीन

मन्त्रा । अस्मात्तच्छासम् । भवति इति

रसज्ञा नातिदीर्घा नखर्वा विजङ्ग

सुमसुनासां सिग्धदेहोत्पल्लवा ।

कठिनघनकुचाश्चा सुन्दरी सा सुर्भी

षा सकल गुणविचित्रा चित्रिणी

चित्रवक्रोति ॥

चित्रेश । पु । चन्द्रमसि ॥

चित्रोक्ति । स्त्री । आकाशवायुस्याम् ॥

आश्चर्यकथने ॥

चित्रौदनम् । न । विचित्राक्षे ॥

चिदम्बरम् । न । जालास्यस्याने ॥

चिदाकाश । पुं । न । शुद्धात्मनि ॥

मादामैषो जगन्नीरं वर्षच्छेद्य

चिन्ता

था तथा । चिदाकाशस्य नोद्धानि
नैवास्माभ इतिस्थितिः ॥ चिन्ताका
श चिदाकाश माकाशश्चतुतीयक
म् । द्वाभ्यां शून्यतरं विद्विचिदाका
शं महामुने ॥

चिदात्मकः । चि । निर्विशेष स्फुरणमा
पस्वरूपे चिद्वैते ॥ बाध्यते जाग्र
तिस्वप्नः सुप्ते जाग्रच्च बाध्यते । चिद
वैतन्मु न कापि बाध्यते वास्तवत्वं
तः ॥ चितो न बाधकां वैत चित्प्र
सादेन भासनात् । अबाध्यत्वाद्वास्त
वत्वं चिद्वैतस्य सुस्थितम् ॥

चिदाभासः । पुं । बुद्धावात्मप्रतिबि
म्बे । जीवे ॥ योहिचराचरात्मकेषु
शरीरजातेषु निरत्यसन्निहित । चि
दभासतेस ॥

चिद्रसमूहः । चि । स्फुरत्सुखपरिते ॥

चिद्रूपः । चि । ज्ञानमये ॥ हृदयालौ ॥

चिन्तनम् । न । कर्तव्याकर्तव्यचिन्ता
याम् ॥ विचारे ॥ चितिसृष्ट्याम् ।

स्युट् । अन् ॥ स्मरणे ॥

चिन्तयन् । चि । ध्यायति ॥

चिन्ता । स्त्री । आध्याने । चिन्तने ।

सृष्ट्याम् ॥ आत्मीययोगश्चेमापा

यालोचनात्मिकार्यावुद्धौ ॥ दर्शन

सम्भोगयोः प्रकारभावनायाम् ॥ चि

त्ताचिन्ताद्वयोर्मध्ये चिन्तानामगरी

चिन्तिया

यसि । चिताद्वयति निर्जीवसजीवो
द्वयतेऽनया ॥ चिन्तनम् । चितिः
। चितिपूजीत्यङ् ॥ चिन्तयतेऽनया
वा ॥ कृतप्रागत्यघटते विद्यया क प्र
दातिच । इतिचिन्ता न कर्त्तव्या धन
स्यच धनस्यच ॥

चिन्तामणिः । पु । वाञ्छितप्रदे मन्त्रिवि
शेषे ॥ तस्मिन् यद्यच्चिन्तयते तत्त
च्चिन्तोपाधिकमेवावभासते न स्वह
पतस्तथा ॥ स्पर्शमयौ ॥ यथाचि
न्तामणि सृष्ट्वा लोहं काञ्चनतां भ
जेत् ॥ ब्रह्मणि ॥ आयुरारोग्यमर्च
न्मोक्षाश्चैवानुषङ्गिकान् । इहाति
धायतां निरत्यसर्वकामप्रदे हरिः ॥
मन्त्रविशेषे ॥ याचायोगान्तरे ॥ स
हजस्थानगोभौमो भाग्यस्यसृष्टृ
स्यति । चिन्तामणि समाख्योयं का
तु सङ्कल्पपूरक ॥ बुद्धविशेषे ॥

चिन्तावेशः । न । मन्त्रयागृहे । द्वा
र्वटे ॥

चिन्तित । चि । कृतचिन्तने । मनसा
विचारिते ॥ यथा । यच्चिन्तितं त
दिहदूरतरं प्रयाति यच्चेतसानगणि
तंतदिहाभ्युपैति । प्रातर्भवासि व
सुधाधिपचक्रवर्ती सोऽहब्रजामि-
विधिने जटिलस्तपस्वीति ॥

चिन्तिया । स्त्री । चिन्तायाम् ॥

चिपिट

चिन्तोक्ति । स्त्री । चिन्तावचने ॥

चिन्त्य । चि । निरूपणीये । चिन्तितु
शक्य । विचारणीये ॥

चिन्त्यमान । चि । विचार्यमाणे ॥

चिन्न । पु । चीयाइति स्थातेऽन्नविशे
षे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥चिन्मय । चि । चैतन्यरूपे ॥ चिन्मय
स्याद्वितीयस्य निष्कलस्याशरीरिणः ।
उपासकानां कार्यार्थं ब्रह्मणोरूप
कल्पना । रूपस्थानां देवतानां स्त्री
पुसादिककल्पना ॥चिपिट । पु । चिउरा इति प्रसिद्धे-
खाद्यभेदे । पृथुके । घान्यचमसे ॥ शा-
क्य सतुषा आर्द्रा भृष्टा अस्फुटिता
स्ततः । कुट्टिता चिपिटो मोक्तास्ते स्मृ-
ताः पृथुका अपि ॥ शाक्योपायवनाद्या
द्याश्चिपिटो पृष्ठिबर्तुना इति च ॥
अस्य भक्ष्यविधिनिषेधौ यथा । द्वि-
स्विन्नमन्न पृथुक शुद्ध देशविशेष
के । नाच्यन्तश्च विप्राणां भक्ष्ये
च निवेदने ॥ अभक्ष्य तद्यतीनाञ्च
विधवा ब्रह्मचारिणामिति ब्रह्मवैव-
र्तपुराणम् ॥ आर्द्रसस्याभ्युषे ॥ चि ।
पिडितविक्षृते ॥ पिच्छटे ॥ नासिका
यानते ॥ इनच् पिटच् चिकचिचेति
पिटच् प्रच्यय प्रकृतेश्चिरादेश्च ॥

चिपिटक । पु । चिपिटे । पृथुके ॥

चिरजी

चिपिटमिव । सन्नायाम् इवेति वा-
कम् ॥

चिपिटा । स्त्री । गुण्डासिनीटुणे ॥

चिप्प । पुं । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ यथा ।
नखमांस मधिष्ठाय वातपित्तञ्च
देहिनाम् । कुर्वाते दाहपाकौ चत
व्याधिं चिप्प मादिशेदिति ॥

चिमि । पु । शुक्लरोगे ॥ पट्टवृक्षे ॥

चिमिक । पु । शुक्लपक्षिणि ॥

चिमिचिम । पु । अर्शसोऽन्याविशेषे
॥ कण्डूविशेषे । स्पर्शप्रियतायाम् ॥चिरम् । न । सञ्वादि (१५) चिकले ॥
दीर्घकाले ॥ चि । तद्वति ॥

चिरकारी । चि । चिरक्रिये ॥

चिरकाश । पु । दीर्घकाले । दीर्घ
रात्रे ॥चिरक्रिय । चि । दीर्घरूपे । अतिविश-
न्नेन क्रियासम्पादके ॥ चिराक्रिया
यस्य ॥

चिरजीवक । पु । जीवकद्रुमे ॥

चिरजीवी । पु । काके ॥ विष्णौ ॥ जी-
वकद्रुमे ॥ शास्त्रमसितरौ ॥ अश्वत्या
मादिषु ॥ अश्वत्यामा वलि व्यासे
वनूमाश्च विभीषणः । कूप परशुरा-
मश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥ चि । व-
हुकालजीविनि ॥

चिरजीवी । पु । विष्णौ ॥ काके ॥ जी-

चिरंजीव

मकं ह० ॥ ब्राह्मणसिंह० ॥ त्रि । वि
रजीविनि ॥

चिरयः । पु । वैवने ॥

चिरयटी । स्त्री । प्राप्तवैवनायां पितृगे
हस्थायाम् । सुवासिन्याम् ॥ चिरे
ष्व अटति पितृगेहाङ्गर्तृगेहम् । अट
गतौ । अच् । पृषोदरादि । वयस्य
चरमइति स्त्रीप् ॥ तद्वयस्याम् । द्वि
तीयवयस्यायाम् ॥

किरातित्तोः । पुं । चिरायता इतिमसि
 द्वे भूनिष्ये । किरातित्तो ॥

चिरंजीव । चि । पुरातने । चिरमने ॥
चिरमने । चिरपत्तपत्तरिमिष्वतो
वत्तव्य ॥

चिरन्तनः । वि । सुरातमे ॥ चिरंभवः
। सायचिरमिति व्युत्पुलौ । निपात
मान्मान्त्वम् ॥

चिरपाकी । पु । कपित्थे ॥

चिरपुष्प । पु । वक्राणां ऽ नमे ॥

चिरप्रसूता । स्त्री । बष्कवियद्याम् ॥ चि
रप्रसूता । सुसुपेति समास ॥

चिरम् । अ । बहुकाशार्थे । चिराय ॥

चिरमेची । पु । गहमे ॥

चिरंजीवः । पु । चित्ते ॥

चिरराजम् । न । दीर्घकाले ॥

चिरराजाय । अ । दीर्घकाले ॥ चिरा

राशय । अक्षप्रत्ययवैत्यमाजिति

चिराल

योगविभागाद्दत् । चिररानान्अय
ते । अय० । कर्मस्यस्य ॥

चिरलोकपितर । पुं भूम्नि । अग्निष्वात्ता
दिषु ॥ अग्निष्वात्ताद्येलोकेपितर
शिरवासिनः ॥

चिरवित्त्वः । पु । करञ्जवृक्षे ॥ चिरं
विद्यति । विशभेदने । बाहुल्यका
द्वे ॥

चिररुता । स्त्री । वष्कयिण्याम् ॥

चिरकृतिका । स्त्री । वृष्कविद्ययाम् ॥

चिरस्य । अ । दीर्घकाले ॥ चिरमस्य
ति । अमु० । एतत् । संज्ञापूर्वकत्वा
दुक्तमावः । अ० ॥

चिरा । धी । बहुकालसंघ्यायाम् ॥

चिराटिका । स्त्री । श्वेतपुमर्नवायाम् ॥
पाताली इति गौडभाषाप्रसिद्धं चटि
कायाम् ॥

चिरात् । अ । दीर्घकाले ॥

शिरात् । पु । गरुडे ॥

चिरतिक्ते । पु । चिरतिक्ते ॥

चिराय । अ । दीर्घकाले ॥ चिरमय
ते । अय० । कर्मण्यण् ॥

चिरायुः । पु । विबुधे । देवतायाम् ॥

त्रि । चिरजीविनि ॥ चिरमायुर्यस्य

॥ भवति यदि मनः

रायुरित्यागम ॥

चिराय । पुं। शब्दादि (15) त्रिकर्षे ॥

चिञ्चि

चिरिः । पु । तोता इति प्रसिद्धे मुक
वचिञ्चि ॥

चिरेण । अ । चिरमित्यर्थे ॥

चिर्झटी । स्त्री । कर्कश्याम् ॥

चिर्झिट । पु । न । कर्कटी सस्ये ।

वेलसैध इति सैधकचरी इति च भाषा

प्रसिद्धाया सुचिञ्चायाम् ॥ चिर्झिट म

धुर रुचगुरुधितकफापहम् अनुष्ण

ग्राहि विष्टम्भि पक्वतूष्णवधितलम् ॥

चिर्झिटा । स्त्री । चिञ्चड इति भाषा
प्रसिद्धे चिर्झिटे ॥

चिञ्चिमिलिका । स्त्री । कण्ठीभेदे ॥ ख

चोते ॥ चिञ्चुति ॥

चिञ्चमीलिका । स्त्री । चिञ्चिमिलिका
वाम् ॥

चिञ्चिचिमा । पु । वाखियानडक इति
गौडभाषाप्रसिद्धे मत्ये । नलमी

ने ॥ चिञ्चविलसने । इगुपभात् कि

दिति इ । वीष्णायादित्यम् । चि

चिचिचिविलास मिमीते । माङ्गा

ने । आतइतिक । वृषोदरादि ॥

चिञ्चिविलासचिनेतिवा । चिञ्च०

। बाहुलकान् मक् ॥ चिञ्चो इति गौ

डप्रसिद्धे मत्ये ॥

चिञ्चिचिञ्चि । पु । विखोसे ॥

चिञ्चिचीम । पु । } वाखियानडक

चिञ्चिचीमि । पु । } इति गौडप्रसि

चिञ्चि

वे चिञ्चिचिमे ॥

चिञ्चिमिलिका । स्त्री । चिञ्चिमिलिकार्थे ॥

चिञ्चिमीनक । पु । चिञ्चिचिमे मत्ये ॥

चिञ्चिमीलिका । स्त्री । चिञ्चिमिलि-
कार्थे ॥

चिञ्चोचिम । पु ।

चिञ्चोचिमि । पु ।

चिञ्चोम । पु ।

नलमीने । चि
चिचिमे ॥

चिञ्च । पु । आतायिनि । खभ्रान्तौ ।

चील इति भाषा ॥ चिञ्चति । चिञ्च

शैथिल्ये भावकरणे च । अच् ॥ क्लि

जनेचे ॥ चि । क्लिजनेचवति ॥ क्लि

नेचचुषा अय्य । क्लिजस्य चिञ्चपि

ल् लश्चात् चचुषीति चिलादेशो

लश्च प्रत्यय । चचुर्गत क्लेदरोग

चिञ्चवद्वाच्य । तद्योगाच्चचुस्तद्यो

गात् पुरुषोपीति व्याख्यातार ॥

चिञ्चक । पु । लोभे ॥

चिञ्चमन्थ्या । स्त्री । इष्टविलासिन्याम् ॥

चिञ्चाम । पु । प्रसङ्गचौरे । गाठकटा

लुटेरा पिडाराजूवाचोर इत्यादि

भाषा ॥

चिञ्चि । पु । भूमध्ये ॥

चिञ्चि । स्त्री । चद्रवास्तुकशके । गौ

डवास्तुके । वयुआ इति प्रसिद्धे शा

के ॥ लोभे ॥ भिद्याम् ॥ चिञ्चति ।

चिञ्चशैथिल्ये । अच् । गौ । डीव ॥

चीन.

चिविल्लिका । स्त्री । चुरचुपविशेषे ।

रक्तदलायाम् ॥

चिवु । पु । चिवुके । ओष्ठाधीभागे ।

ठोडि इति भाषा ॥ चीवति । चीय

ते वा । चीट्वादानसवरययो ।

मृगव्यादित्वात् कु ॥ चिनेतिशो

भावा । प्राग्वत् ॥

चिवुकम् । न । चिवौ ॥ स्वार्थेकन् ॥

पु । मुचुकुन्दरुचे ॥

चिङ्गम् । न । लाङ्गने । लङ्गये ॥ प

ताकायाम् ॥ चङ्गतेऽनेन । चङ्गप

रिकत्तने । बा०नक् उपधाया इत्त्व

च् ॥ लङ्वादि (१५) विकले ॥

चिङ्गकारी । वि । घोरदर्शने ॥ विधा

तिनि ॥

चिङ्गधारिणी । स्त्री । श्यामावतायाम् ॥

चिङ्गित । चि । अङ्गिते । चिङ्गवि-
शिष्टे ॥

चिङ्ग । पु । } गंधारी इति सर्वत-

चिङ्गक । पु । } प्रसिद्धे घृष्टे ॥ चिङ्ग

कोवातनिर्हारी श्लेष्मघ्नोधातुबुद्धि

कृत् । आग्नेयो विषवयस्यफल म-

त्यनिषूदनम् ॥

चीडा । स्त्री । चीडागन्ध इति गौड

प्रसिद्धेगन्धव्ये । दारुगन्धायाम् ॥

चात्कार' । पु । भयध्वनौ ॥

चीनः । पुं । देशविशेषे ॥ यथा । का

चीनक'

श्रीरक्तुसमारम्य कामरूपास्तुपवि

मे । भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशा-

वदक्षिणे ॥ मानसेशाद्वर्षपूर्वचीन

देशः प्रकीर्तित इतितन्त्रशास्त्रम् ॥

तद्देशजे मनुष्ये । चीनदेशोद्भवे

पूर्वं क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालो

पादिनाशूद्वस्त्रमापन्ने दस्युपदवाच्ये

॥ आगमोक्ते सम्प्रदायविशेषे ॥ अ

शुकविशेषे । मखमख इत्याधुनिक

भाषाप्रसिद्धे बहुविधाङ्गतवस्त्रे ॥

चीया इतिप्रसिद्धे ग्रीष्मि विशेषे ॥

चीनक.कङ्गु भेदोक्ति सन्नेयः कङ्गु

वज्रुये ॥ तन्तौ ॥ मृगविशेषे ॥ न ।

पताकायाम् ॥ सीसके ॥ चिनेति

। चिञ्० बाहुलकानुनक् दीर्घश्च ॥

चीनक । पुं । चीया इति प्रसिद्धेवा

न्ये । काककङ्गौ ॥ कङ्गुन्याम् ॥ ची

नकर्पूरे ॥

चीनकर्पूर । पुं । चीनाकर्पूर इति मा

घाप्रसिद्धे कर्पूरविशेषे । कृत्रिमे ।

मेघसारे । धवले ॥

चीनजम् । न । तीक्ष्णलौहे ॥

चीनपिटम् । न । सिन्दरे ॥ चीनस

पिटम् ॥ सीसके ॥

चीनवङ्गम् । न । सीसके ॥

चीनाक । पुं । चीनिनाकर्पूर इति प्र

सिद्धे कर्पूरविशेषे ॥ चीनाकसंज्ञ

चीरका

कर्पूर कफचयकर' स्मृत । कुष्ठक
 ण्डूविषहर स्तथातिक्तरसश्च ॥
 चीनाकर्कटी । स्त्री । चिचकूटदेशप्र-
 सिद्धायां कर्कट्याम् । राजकर्कट्याम् ॥
 चीरम् । न । गोस्सने ॥ वक्षुविशेषे ॥
 रेखाभेदे ॥ लेखनभेदे ॥ चूडायाम्
 ॥ सीसके ॥ जीर्णवस्त्रखण्डे ॥ ची
 राणि किं पथि न सन्ति दिशन्ति
 भिक्षा मिति भागवतम् ॥ वृक्ष-
 चि ॥ चिनोति । चिञ्० । भुसिचि
 मीना दीर्घश्चेतिक्कन् ॥
 चीरक । पु । विक्रियालेखे । विकार
 लेखने ॥
 चीरपत्रिका । स्त्री । चक्षुशाके ॥
 चीरपर्श । पु । शालवृक्षे ॥
 चीरभृत् । पु । तापसे ॥
 चीरि । स्त्री । नेत्राशुके ॥ इतिशब्द
 रत्नावली ॥
 चीरिका । स्त्री । भिक्ष्याम् । कच्छा
 याम् ॥
 चीरितच्छदा । स्त्री । पालङ्क्यशाके ॥
 चीरी । स्त्री । भिक्ष्याम् ॥ कच्छाटि
 कायाम् ॥ नेत्राशुके ॥ गौ० ङीष् ॥
 चीरकम् । न । चेंडर इति गौड प्र-
 सिद्धे फले ॥

चीरका । स्त्री । भिक्ष्याम् ॥ चीति
 रौति । रुशब्दे । बाहुलकात् कक ॥

चुक्र

चीर्ष । चि । शीलिते ॥ सञ्चिते ॥
 चीर्षपर्श । पु । निम्नागमे ॥ खर्जुरी
 भूरुहे ॥
 चील्लिका । स्त्री । भिक्ष्याम् । चीर्षाम्
 । चील्लिकायाम् । चील्ल्याम् ॥
 चीवरम् । न । भिक्षोर्बस्त्रे ॥ चिनोति
 । चिञ्चयने । छित्तरच्छत्तरधीव
 रेत्थादिनाम्बरश्च धातोर्दीर्घश्च ॥
 चीवरी । पु । वृद्धभिक्षुके ॥ मन्त्रार्थी
 यज्ञनि ॥
 चुक्कार । पु । सिङ्गनादे ॥
 चुक्र । पु । अन्ते ॥ अन्तवेतसे ॥ न ।
 चुक्र इति प्रसिद्धे अन्तद्रव्यविशेषे ।
 तिल्लडीके । वृक्षान्ते ॥ चुक्रा इति
 प्रसिद्धे पत्रशाके । अन्तवास्तुके । इ
 लान्ते ॥ चुक्र मत्स्यान्त मुष्णाश्च दी
 पनपाचनं परम् । शूलगुल्मविवन्धा
 मवातक्षेपहरम् परम् ॥ वमितृष्णा
 म्यवैरस्यहृत् पीडावह्निमान्द्यहृत् ॥
 काञ्जिकप्रभेदे । रसान्ते । सहस्रवे
 घे ॥ सन्धानविशेषे ॥ यथा । यन्म
 स्त्वादिशुचौ भाण्डे समुष्टौश्रका
 ञ्जिकम् । धान्यराशौ चिरान्नस्थशु
 क्तचुक्रतदुच्यते ॥ द्विगुण गुडमध्वा
 रनालमस्तुक्रमादिहेति परिभाषा
 ॥ चकते ऽनेन चक्यतेवा । चक
 टसौ प्रतिघातेच । चक्रिरम्योरुच्यो

चुकी

पधाया इतिरक् ॥

चुक्रकम् । न । चूका इतिप्रसिद्धेशाके ॥

चुक्रफलम् । न । वृक्षान्ते ॥

चुक्रवास्तूकम् । न । चुक्रे । चूका इति
भाषा ॥

चुक्रशकम् । न । शकविशेषे ॥ चुक्रश
कमतिकोमलशिलापेषितकटुकतै
लसयुतम् । सैन्धवैलमरिचान्वित
पुनर्भोक्तुरेव असनारसमयेत् ॥ चु
क्रांचुक्रतरं स्वादुषातघ्नपित्तघ्नत् स
रम् । रुच्यं खघुतरं पाकेसहन्ता
क सुरोचकम् ॥

चुक्रा । स्त्री । चाङ्गेर्याम् । अलोणी
इति भाषा ॥

चुक्रान्ताम् । न । वृक्षान्ते ॥

चुक्रान्ता । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ चिष्वा
याम् ॥ कार्ष्णिकप्रभेदे ॥

चुक्रिका । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ तिलि
ह्याम् ॥ चकयति । चकव्यथने । च
क्रिप्योरुच्योपधाया इति रक् । चु
क्रमिव । इवेप्रतिकृता धितिकन् ॥
कुचाङ्गेर्याम् ॥

चुकी । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ चुक्रिकाया
म् । चूका इतिभाषा ॥ चुकीन्त
न्तरा स्वादी वातघ्नी कफपित्त
घ्नत । रुच्या खघुतरापाकेहन्ताके
नातिरोचनी ॥ गौरादिस्त्वान्डीष् ॥

चुम्बन

चुचुक । पु । न । चूचुके । कुचानने ॥

चुचू । पु । मुनिषसकशाके ॥

चुचु । पु । ब्राह्मणेन वैदेहयोषाया
मुत्पादिते सङ्करजातौ ॥ मेदान्धुचु
चुमङ्गनामारय्यपशुहिसनम् ॥ छु
च्छुन्द्याम् ॥

चुचुरी । स्त्री । तिलिहोषीजैर्युते ॥

चुचुली । स्त्री । चुचुरीक्रीडायाम् ।

तिलिहोकास्थिभिर्युतक्रीडायाम् ॥

चुगटा । स्त्री । } कूपे ॥ कूपसमीपाऽ

चुगटी । स्त्री । } लज्जलाशये ॥

चुत । पु । } गुदद्वारे ॥

चुति । स्त्री । }

चुन्दी । स्त्री । कुट्ट्याम् ॥

चुप्य । वि । मन्दगमनकर्त्तरि ॥ चो
पति । चुपमन्दायांगतौ । चुप. कि
ञ्चेतिदशपादीस्थपाठात् प ॥

चुत्रम् । न । मुखे ॥ चुन्वति । चुविष
क्रसंयोगे । चृजेन्द्रेतिरन् ॥

चुम्बक । पु । स्वतः प्रसिद्धे अयस्कान्ते
। लोहकर्षके । कान्तपाषाणे ॥
चुम्बको लेखन शीतो मेदाविष
गरापह ॥ घटकोर्द्धावलम्बने ॥ वि
। बहुग्रन्थैकदेशके ॥ कामुके । चु
म्बनपरे ॥ धूर्त्ते ॥

चुम्बनम् । न । चूबना इतिप्रसिद्धे मु
खसंयोगे ॥ तस्य स्थानानि यथा ।

चुल्ल

मुखे स्तने ललाटे च कण्ठे च नेत्रयो
रपि । गण्डे च कर्णयोश्चैव कक्षोश्च
भगमूर्धसु ॥ चुम्बनस्थान मित्युक्त
विज्ञेय कामुकैरिहेतिका मशोऽसुम् ॥

चुरा । स्त्री । चौर्ये ॥

चुरी । स्त्री । उपकूपे । कूपसमीपस्था
ल्यजलाधारे । खेल इति भाषा ॥

चुलिआला । स्त्री । माचावृत्तप्रभेदे
॥ देहादलशेषे यदा पञ्चकलो वि
मलोद्भिन्निराजति । फलिपतिवृत्त
ति किञ्चित् । चुलिआलामिह ता
मनुगायति ॥ यथा । स्मितपटुकप
टविलोकिता रपहतमानसपङ्कजलो
चन । दृष्टिपथे भवितासिमम गोप
वधूजनशो कविमोचनेति ॥

चुलुक । पु । घनपङ्के ॥ प्रहृतौ ॥ भा
ण्डप्रभेदे ॥ न । माषमज्जनजले ॥

चुलुकी । पु । शिशुमाराकृतिमत्स्ये ॥

चुलुम्प । पु । बाललालने ॥

चुलुम्पा । स्त्री । छाग्याम् ॥

चुलुम्पी । स्त्री । शिशुमाराकृति
मत्स्ये ॥

चुल्ल । पु । क्लिबनेत्रे ॥ चि । तद्युक्ते ॥
क्लिब्रे चक्षुषी अस्य । चुल्लेति क्लि
बस्य चुल्लदेशे लश्चप्रत्यय । च
चुर्गत क्लेदरोगशुल्लशब्दवाच्य । त
द्योगाच्च चुल्लयोगात् पुरुषोपीति

चूडा

व्याख्यातार ॥

चुल्लकी । स्त्री । शिशुमारे ॥ कुण्डी
भेदे ॥ कुलान्तरे ॥

चुल्लि । स्त्री । चलहा इति प्रसिद्ध पा
कार्यमग्निस्थाने । अश्वमत्ते । उद्गाने
॥ चितायाम् ॥ चुल्ल्यते ऽव । चुल्ल
भावकरणे । इन् ॥ चुल्ल्यते ऽवाग्नि
र्धा । चुदप्रेरणे । बाहुलकात् लिक् ॥

चुल्ला । स्त्री । चितायाम् ॥ उद्गाने ।
चलहा इति भाषा । कृदिकारादिति
ङीष् ॥

चुल्ल । पु । न । वृक्षे । मांसपिण्डक
विशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ पन
सादिफलस्यासारभागे ॥

चूचुकम् । न । कुचाग्र । कुचानने ।
स्तनवृन्ते ॥ चूच्यते । चूचयाने । बा
हुलकादृक् । पृषोदरादित्वात् षस्य
च । चूचुइत्यथक्त कायति पीयमान
म् । अन्येभ्योपीतिङ ॥

चूडक । पु । कूपे ॥ इति त्रिकाण्ड
शेष ॥

चूडा । स्त्री । वडभ्याम् ॥ शिखायाम् ।
जुटिकायाम् ॥ बाहुभूषणे ॥ अग्रे ॥
भूषणमात्रे । शिर शिख भूषणेषु
चूडेति यादव ॥ मयूरशिखायाम् ॥
कूपे ॥ दशसंस्कारान्तर्गतसंस्कार
विशेषे ॥ लघ्वादि (15) चिकले ॥ चू

चूर्ण

व्यते । चुडसमुच्छ्राये । भिदादिच्चा
दङ्दीर्घश्च ॥ यद्वा । चुद्यते । चुद०
। भिदादिच्चादङ् डच्चदीर्घश्च
निपातनात् ॥

चूडाकर्म्म । पु । दशसंस्कारान्तर्गतस
ंस्कारविशेषे । चैले । चूडाकरणे ॥
चूडामणि । पु । शिरोरत्ने ॥ काकचि
न्माफले ॥ चूडायामणि ॥ उपरा
गविशेषे ॥ यथा । सूर्यवारेरवेग्रास
सोमवारेविधोर्ग्रह । चूडामणिरि
तिख्यातस्तथानन्तफललभेदिति ॥

चूडालम् । न । दृष्टान्ते ॥

चूडालम् । न । भस्तके ॥ वि । चूडा
युक्त ॥ चूडाऽख्यस्य । प्राणिस्थादा
तेनलजन्यतत्त्वसाम् ॥

चूडाला । स्त्री । उच्चटायाम् ॥ श्वेतगु
ल्फायाम् ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ लज्ज
न्ताट्टाम् ॥

चूडावान् । वि । चूडायुक्ते ॥ पञ्चम
तुम् ॥

चूत । पु । आम्रवृक्षे । रसाले ॥ चो
प्यतेष्व । चूषपाने । क्त । पृषोद
रादि ॥ च्योततिरसमितिवा । च्यु
तिरुच्चरणे । अच् ॥ गुह्यद्वारे ॥

चूतक । पु । आम्रे ॥ कृपके ॥

चूर्ण । पु । न । सम्प्रेषणेनजातेरजसि ।

चूरण चूर्णं चून चूर इत्यादिभाषा

चिषा

प्रसिद्धे । चोदे ॥ तल्लक्षणादि यथा
। अत्यन्तशुष्क यद्दृश्यं सुपिष्ट वस्तु
गालितम् । तत्स्याच्चूर्णं रज चोदस्त
न्माषाकर्णसंस्मिता ॥ चूर्णं गुड समो
देय शर्कराद्विगुणामता । चूर्णं तु
भर्जितं हिङ्गुदेय नोत्क्रोदकृद्भवेत्
॥ लिङ्गे चूर्णं द्वै सर्वैर्घृताद्यैर्द्विगुणो
न्मितै । पिबेच्चतुर्गुणैरेव चूर्णमा
लोडितद्वै ॥ चूर्णावलेपगुटिका
कल्काना मनुमानकम् । पित्तघात
कफातङ्गे चिष्येकपञ्च माहरेदिति
भावमिच्छ ॥ चूर्णाषधस्त्वपूर्ववीर्यं
पञ्चत्रयपर्यन्तं तिष्ठति ॥ धूलौ ॥ चूना
इति प्रसिद्धे चार विशेषे ॥ चूर्ण्यते
। चूर्ण्यपेक्षणे । चु० । एरच् ॥

चूर्णक । पु । सक्तुषु ॥ स्वार्थके चूर्णं
शब्दार्थे ॥ न । गद्यमभेदे ॥ यथा ।
अपाद पदसन्ता नो गद्य तत्तुत्रिधाम
तम् । चूर्णकोत्कलिका प्रायश्चित्तगन्धि
प्रभेदतः ॥ अकठोराक्षर स्वल्पसन्ता
स चूर्णकं विदुः । तत्तुवैदर्भरीति
स्य गद्य हृद्यतर भवेत् ॥ भवत्युत्क
लिकाप्राय समासाद्यं दृढाक्षरम् ।
एतैकदेशसम्बन्धाद्दृत्तगन्धिपुनःस्तु
तम् ॥ तत्रचूर्णक यथा । सहि ज्ञया
णामेवजगतांगति परम पुरुषः पु
रुषोत्तमो दृप्तदानवभरेण भङ्गुरा

चूर्णी

क्लीं धरणीमवलोक्य कवचाद्वदय
 स्तस्या भारमवतारयितुं रामकृष्ण
 स्वरूपेणाश्रितो यदुवशे अवततारे
 ति ॥ पु । आमलकविशेषे ॥
 चूर्णकार । पु । चूनरी इति गौडभा
 षाप्रसिद्धे नटकन्यायापुण्ड्रकाज्जा-
 ते वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥
 चूर्णकुन्तल । पु । शिरस्थे क्षुद्रकुन्तले
 । अलके ॥ चूर्णस्य कर्चुरादिचोदस्य
 कुन्तल ॥
 चूर्णखण्ड । पु । न । कर्करे । कङ्कर-
 तिकाकर इति च भाषा ॥
 चूर्णदासी । स्त्री । पिष्टकारिण्याम् ।
 पिसनहारी इति भाषा ॥
 चूर्णपारद । पु । हिङ्गुले ॥
 चूर्णशाकाङ्ग । पु । गौरसुवर्णशके ॥
 चूर्णा । स्त्री । वासयोगे । पटवासादि
 चोदे । निवासयुक्तिषु । सुगन्धिचू-
 र्णे ॥ चूर्णते । चूर्ण° ॥ घञ् ॥
 चूर्णा । स्त्री । पातजले महाभाष्ये ॥
 कपर्दके ॥ शतसङ्ख्यककपर्दकेषु ॥
 चूर्णस्य करणम् । तत्करोतीति गण्य
 न्तादचव् ॥ यद्वा । चरणं चोरणवा । घृ-
 णि पृश्निपाठिर्णचूर्णिभूर्णि इति साधु ॥
 चूर्णिका । स्त्री । सक्तुषु ॥
 चूर्णित । चि । स्रवणिते ॥ कृतचूर्णे ॥
 चूर्णी । स्त्री । महाभाष्ये ॥ कपर्दीक

चेटक.

शते ॥ कृदिकारादिति पक्षे डीष् ॥
 चूर्णीकृत । पु । महाभाष्यकारे । पत
 जलौ ॥
 चूर्णीकृत । पु । गन्धविशेषे ॥ यथा ।
 गन्धचूर्णं गन्धपत्रं चूर्णं सुमनसां त
 या । प्रशस्तगन्धयुक्तानां पत्रचूर्णा
 नियानिच ॥ तानि गन्धाह्वयानि स्यु
 सगन्ध प्रथमं स्मृत इति ॥ चि । कृ
 तचूर्णे ॥
 चूल । पु । कपाटाघो भागान्तरे ॥
 चूलक । पु । केशे ॥
 चूला । स्त्री । गृहोपरि गृहे । चन्द्रशा
 लायाम् ॥ चूलायाम् ॥
 चूलिकम् । न । घृतभृष्टसमितायाम् ॥
 चूलिका । स्त्री । हस्तिकर्णमूले ॥ चू-
 ल्यते ऽनया । चूलसमुच्छ्राये । स
 ज्ञायामिति श्रुत् ॥ नाटकाङ्गे ॥
 चूषा । स्त्री । कक्षायाम् । गजमध्यव
 न्धनरज्ज्वाम् ॥ चूष्यते पीयते पृष्ठ
 मांसेनादृश्यतां नीयते । चूषपाने ।
 कर्मणि घञर्थे क ॥
 चेकितान । पु । वृषविशेषे ॥
 चेठ । पु । दासे ॥ चेठति । चिटपर
 प्रेष्ठे । अच् ॥
 चेठक । पु । दासे । भृत्ये ॥ चेष्ठ्यते ।
 चिट° । कृजादिभ्यो वुन् ॥ उपपत्ति
 नायकविशेषे । सन्धानचतुरे ॥

चेतकी

चेटि । स्त्री । दास्याम् ॥ चेटति । चि
ट० । इन् ॥

चेटिका । स्त्री । दास्याम् ॥ स्वार्थे क ॥
करण्याम् ॥

चेटी । स्त्री । दास्याम् ॥ चेटति । चि
ट० । सर्वधातुभ्यङ् । कृदिकारादि
तिपक्षे ङीष् ॥ करण्याम् ॥

चेडिका । स्त्री । } चेडिकायाम् । दा
चेडी । स्त्री । } स्याम् ॥

चेत् । अ । यद्यर्थे । पञ्चान्तरे ॥ अस
न्देहे ऽपिसन्देहवचने ॥ यथा । सत्य
ञ्जुर्वाक्यमेव पितरो देवाश्च
योगिनी प्रीताचेत् परदेवताचय-
दिचे देदाः प्रमाणहिचेत् । ज्ञात्ता
यं यदि दर्शनं भवति चेदाज्ञाप्यमे
वास्तिचेत् स्वातन्त्र्या अपिकौशिका
श्च यदिचेत् स्यान्मेजयः सर्वदेति ॥
चेतति । चिती संज्ञाने । विच् ॥

चेतकः । त्रि । चेतनकर्त्तरि ॥ चेतय
ति । चिती० । खुल् ॥

चेतकी । स्त्री । हरीतक्याम् ॥ चिरे
खा चेतकी ज्ञेयेति तस्यालक्षणा ॥
चेतकी द्विविधा प्रोक्ता श्वेता कृष्णा
च वर्णतः । षडङ्गजायता शुक्ला कृ
ष्णाश्चेकाङ्गजास्तृता ॥ काचिदास्वा
दभाषेण काचिज्ज्ञेयभेदयेत् । का
चित्स्वार्थेन दृष्ट्या ऽन्या चतुर्धाभे

चेतना

इयेच्छिवा ॥ चेतकीपादपञ्चाया
मुपसर्पन्ति ये नराः । भिद्यन्ते तत्
क्षणादेव पशुपक्षिमुगादयः ॥ चेत
कीतु धृता हस्ते यावत्तिष्ठति देहि
नः । तावद्भिद्येतवेगैस्तु प्रभावाच्चा
वसंशयः ॥ नृपादिसुकुमाराणां कू
शानां भेषजद्विषाम् । चेतकी पर
मा शस्ता हिता सुखविरचिनी ॥
गौरादित्त्वान् ङीष् ॥

चेतनः । त्रि । प्राणिनि ॥ पु । मनुष्ये
॥ आत्मनि । प्राणादिप्रवर्त्तके ॥ र
थादौ निवताचेष्टा चेतनेना ऽनधि
ष्ठिते । नट्टहा चेतनस्तेन प्राणादी
नां प्रवर्त्तकः ॥ चेतति । चिती० ।
नं० ल्यु ॥

चेतनकी । स्त्री । हरीतक्याम् ॥

चेतना । स्त्री । सविदि । धियि । कु
ट्टौ ॥ स्वरूपज्ञानव्यञ्जिकायां प्रभा
यासाधारणकारणिकायां चित्तदृ
ष्टौ ज्ञानाख्यायाम् भगवतो विभूतौ
॥ चेतयते ऽनया । चित्तसञ्चेतने ।
चु० । ग्यासन्नन्योयुष् । टाप् ॥ जी
वनाख्याम् ॥ चेतनानां सविष्ठानं स
नेदेहसुषेन्द्रियः । केशलोमनखा
ग्रान्त मखद्रवगुणैर्विना ॥

चेतनाख्यानम् । न । सर्वशरीरे ॥ ह
दये ॥

चेदिरा

चेतनीया । स्त्री । ऋद्धिनामौषधौ ॥

चेत० । न । चित्ते ॥ चिती० । असुन्
॥ पु । चैतन्य ॥ साक्षीचेता इति
श्रुते ॥चेतोऽंशु । पु । जीवे ॥ चेतसश्चैतन्य
स्य अश्रुरिव ॥चेतोऽसुख । पु । चैतन्यदीप्ताज्ञानद
क्षिप्रधाने प्राप्ते ॥ स्वप्नादिप्रतिबोध
चेत प्रतिद्वारीभूतत्वात् । स्वप्नो जा
गरितश्चेति प्रतिबोधशब्दितं चेतस्त
त् प्रतिद्वारभूतत्वं द्वारभावेन स्थित
त्वम् न हि स्वप्नस्य जागरितस्य वा सु
षुप्तद्वारमन्तरेण सम्भवेति तयो
स्तत्कार्यत्वात् अत सुषुप्ताभिमानो
प्राप्त स्थानद्वयकारणत्वात् चेतो
मुख्यपदेशभागित्यर्थः ॥चेदि । पु । देशविशेषे । चैपुरे । डा
हले ॥ पुभूम्नि । तद्देशस्ये । चेदय ॥चेदिपति । पु । उपरिचरवसौ ॥ चेदि
रानि ॥ चेदीनां देशविशेषाणां
पतिः ॥चेदिराट् । पु । शिशुपाले ॥ चेदिपुरा
ट् यस्य । सं० क्षिप् ॥ यदा । चेदी
नांराट् । अन्ये० क्षिप् ॥ इतिकेचित्-
। वस्तुतस्तुसत्सुविधेति क्षिप् ॥चेदिराज । पु । शिशुपाले ॥ चेदीनां
देशविशेषाणां राजा । टच् ॥ उप-

चेलुक

रिचरवसौ ॥

चेली । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ इति ह
लायुध ॥चैयम् । वि । चेतयमात्रे ॥ चेतुयोग्य
म् । चिञ्० । अर्हंकृत्यट्चश्चेति
योग्यतायामचोयत् ॥चेलम् । न । वस्त्रे ॥ वि । अधमे ॥ चि
लति चिल्यते वा । चिलवसने । चै
लति चेल्यते वा । चेलुगता । अच्
। घञ्वा ॥चेलकम् । न । चेलशब्दार्थे ॥ स्वा
र्थेक ॥चेलान । पु । चेलना इति गौडप्रसि
द्धे फलवताविशेषे । अल्पप्रमाणके ॥चेलान्न । पु । फलवताविशेषे । चि
वफले । चतापनसे । सुखाग्रे ॥चेलिका । स्त्री । चेली इति प्रसिद्धे
पट्टवस्त्रे ॥ यथा । सेव कृष्णस्य वनि
ता पीतशाटीपरिच्छदा । रक्तचे-
लिकवाच्छाशातकुम्भघनस्तनी ।
इति पाद्मेपाताखण्डम् ॥चेली । स्त्री । अधमायाम् ॥ गौरादि
त्वान् ङीष् ॥ चेलडितिपचादैटि
त्वान् ङीप्वा ॥

चेलीमः । पु । बालियाख्यमीने ॥

चेलुक । पु । बुद्धिभिक्षुशिष्ये । आम
खरे ॥

चैत्य

चेष्टक । पु । रतिवन्धविशेषे ॥ यथा
। पादमेक हृदिन्यस्य इतरेणैवचेष्ट
येत् । कान्तः क्रोडे स्थितानारीवन्धो
यचेष्टकोमत ॥ वि । चेष्टाकर्त्तरि ॥
चेष्टा । स्त्री । कायपरिस्पन्दनादिरूपा
या क्रियायाम् । प्राणधर्मे ॥

चेष्टामाश्र । पु । प्रलये ॥

चेष्टितम् । न । गतौ ॥ चेष्टायाम् ॥

चरिषे ॥ त्रि । चेष्टान्विते ॥

चैकितान । पु । चिकितानस्पर्श
पत्ये ॥

चैकितानेय । पु । ब्रह्मदत्ताख्येष्टवि
विशेषे ॥ चिकितानस्यापत्य चैकि
तान् । तदपत्य युवाचैकितानेय ॥

चैकितायन । पु । दल्लभ्यगोत्रापत्य
त्वात् दाल्लभ्ये ऋषिविशेषे ॥ चिकि
तावनस्यापत्यम् । अण् ॥

चैतन्यम् । न । चेतमायाम् ॥ ब्रह्मणि
। सर्वभूतभौतिकप्रपञ्चाधिष्ठानप्रका
शे ॥ चैतन्य परमाणूनां प्रधानस्या
पिनेय्यते । ज्ञानक्रियेजगत्कर्त्तृदृ
श्येते चेतनाश्रये ॥ नेध्यतेवैशेषि
कै साख्यैश्चेतिशेष ॥ प्रकृतौ ॥ भा
वेस्वार्थेवाप्यञ् ॥

चैत्त । पु । विज्ञानस्तन्धातिरिक्तस्त
न्धामात्रे ॥

चैत्य । पुं । उद्देश्यपादपे । ग्रामादि

चैत्र

प्रसिद्धिहेतो महावृक्षे । देवतरौ
। देवावासे ॥ जिनविम्बे ॥ जिनसभा
तरौ ॥ बुद्धे । न । आयतने ॥ चि
ताचिह्ने ॥ बुद्धवेद्ये ॥ जिनसभाया
म् ॥ यज्ञस्थाने ॥ जनानां विश्राम
स्थाने ॥ देवस्थाने ॥ चित्यामिचि
त्येचेतिसाधु । चित्यायाद्दम् ।
तस्येदमित्यण् ॥

चैत्यगृहम् । न । चतुष्पथमण्डपे ॥

चैत्यद्रु । पु । अश्वत्याऽगमे ॥ प्रस्थात
वृक्षे ॥

चैत्यद्रुम । पु । अश्वत्यवृक्षे ॥ प्रसिद्ध
द्रुमे ॥ ग्रामादिसमीपे ख्यातवृक्षे ॥

चैत्यमुख । पु । कमण्डलौ ॥

चैत्यवृक्ष । पु । चैत्यद्रुमे ॥

चैत्योपराग । पु । कर्तृत्वादि सर्वप्र
पञ्चसम्बन्धे ॥ चैत्येन उपराग ॥

चैत्र । पु । मासविशेषे । चैत्रिके ।

मघौ ॥ अत्रजातस्यफलम् । सत्क
र्मशालो विनयो सुवेशो भोगी सु
खी स्था न्मधुरान्नभोजी । सत्सङ्ग
युक्ता द्विजदेवभक्तो भवेन्मनुष्योम
धुमासजन्मा ॥ चैत्रीपौर्णमास्यस्मि
न् । विभाषाफाल्गुनीत्यादिनापच
ऽण् ॥ अश्विनिशेषे ॥ चित्रागर्भजे
बुधपुत्रे सप्तमीपाधिपतौ सुरधरा-
जस्यपितामहे ॥ बुद्धिभिक्षुके ॥ न ।

चोच्च

मृते ॥ देवकुले । देउल इति गौ
डभाषा ॥ मृतकचैत्ये ॥

चैत्रक । पु । मधुमासि ॥ न । चिच
कस्यशाकादौ ॥

चैत्ररथम् । न । कुवेरस्योद्याने ॥ मे
रोः प्राच्यायेविक्रमभ्रैल सस्यम्-
लोद्याने ॥ चित्ररथेन गन्धर्वैश्च निर्द-
त्तम् । तेन निर्दत्तमित्यण् ॥

चैत्रावली । स्त्री । चैत्र्यापूर्णिमायाम्
। मधूत्सवे । सुषसन्ते ॥

चैत्रिक । पु । चैत्रे । मधुमासि ॥ चै-
त्रीपौर्णमास्यस्मिन् । विभाषाफाल्गु-
नी अवशाकार्तिकी चैत्रीभ्य इति प-
चेठक् । ठस्येक ॥

चैत्री । स्त्री । चैत्रपूर्णिमायाम् ॥ चित्र-
यायुक्ता पौर्णमासी । नचत्रेण युक्त
काल इत्यण् । ततोऽङीप् ॥

चैद्य । पु । दमघोषात्मजे । शिशुपा-
ले ॥ चेदीनां जनपदानामयम् । द-
हेत्कोशला जादाज्ज्यङ् इति ज्यङ्-
॥ पुभूभिः । चेदिदेशोद्भवे । चेदिष् ॥

चैलम् । न । मृदुवस्त्रे ॥ चेलति चेल्य-
तेवा । चेल्लगतौ । अच् घञ्वा ।
तत प्रचाद्यण् ॥

चोकम् । न । हेमाक्षायामूले ॥

चोच्च । पु । मीते ॥ चि । शुचौ ॥ स्व-
भावशुचा वरण्यादिदेशे ॥ दच्चे ॥

चोद्यम्

अभीक्ष्णे ॥ मनोज्ञे । चोखा इति
भाषा ॥

चोचम् । न । वल्के ॥ चर्मणि ॥ गुडच्छ-
चि ॥ त्वक्पचे । तेजपात इति भाषा ॥

प्रशस्तं चोचमस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

चोटी । स्त्री । शय्याम् ॥ इति हे० ॥

चोड । पु । प्रावरण ॥ कञ्चुके ॥ पुभू-
भिः । देशविशेषे । चोडा' ॥

चोदक । त्रि । प्रेरके ॥ चोदयति । चु-
दप्रेरण । हेतुमस्मिजन्तात् कर्मणि
ण्वुल् ॥

चोदनम् । न । प्रेरणे ॥

चोदना । स्त्री । विधौ ॥ चोदनाचोप-
देशश्च विधिश्वैकार्यवाचिन इति भ-
ट्टोक्तिः ॥ विधिवाक्ये । क्रियाया-
प्रवर्तकेवचने ॥ चोदना नामलिङ्-
लोऽतव्यदादिशब्दव्यवस्थापितवि-
धिनिषेधरूपयजनादिक्रियाप्रवर्तकं
वचनमभिधीयते ॥ तर्जनायाम् ॥
प्रवर्तनायाम् ॥ प्रेरणायाम् ॥ शब्द-
भावनायाम् ॥ चोद्यते प्रवर्त्यतेऽन-
येति । युच् ॥

चोदनागुड । पु । कन्दुके ॥

चोदित । त्रि । प्रेरिते ॥

चोद्यम् । न । अद्भुते ॥ प्रश्ने ॥ पूवप-
च्चे ॥ चोद्यवा परिहारो वा क्रियता

द्वैतभाषया । अद्वैतभाषया चोद्य

चोरित.

नास्ति नापितदुत्तरम् ॥ वि । चो
हनाहं । प्रेर्ये । प्रेरणायोग्ये ॥ चो
दितुयोग्यः । अहंकृत्यदृक्चस्वेति
यत् ॥

चोपनम् । न । शनैर्गमने ॥ मौने ॥
चुपेल्युट् ॥

चोर । पु । स्तेयकर्त्तरि । तस्कारे ।
दस्यौ । प्रच्छन्नापहारिणि ॥ गन्ध
द्रव्यविशेषे ॥ कृष्णशक्याम् ॥ चोरय
ति । चुरस्तेये । पचायच् ॥

चोरक । पु । पृक्कायाम् । ग्रन्थिपर्णम
भेदे । भंडिउरइति नैपालभाषा ॥

चोरघात । पु । रात्राहस्तिविशेषे ॥
चोरंरुन्ति । हन० । कृत्यत्युटोबहु
लभिन्यथ ॥

चोरपुष्पिका । स्त्री । शङ्खिन्याम् ॥
चोरपुष्प्येव । स्वार्थेकन् ॥

चोरपुष्पी । स्त्री । शङ्खिन्याम् । के
शिन्याम् । सांखाहूली इति भाषा ॥
चोरद्वपुष्पमस्या रात्रिविकाशित्वा
त् । पाककर्णेति ङीष् ॥

चोरसायु । स्त्री । काकनासासता
याम् ॥

चोरा । स्त्री । चोरपुष्पग्राम् ॥

चोरिका । स्त्री । चौर्ये ॥

चोरित । वि । मुषिते ॥ चौर्यतेस्स ।
चुर० । क्त. ॥

चोषः

चोष' । पु । कूर्पासके । स्त्रीणां कञ्चु
लिकाख्ये आमपदीनकञ्चुके ॥ चो
ल्यते ऽनेनवा । चुलसमुच्छ्राये । अ
च् घोवा ॥ चोला इति प्रसिद्धे पुंसो
वस्त्रविशेषे ॥ अधुना ताञ्जोर इति
प्रसिद्धे देशे । इविडतैलङ्गयोर्मध्ये
चोलदेश प्रकीर्तित । लम्बकणां
श्चते प्रोक्ता स्तङ्गेदो ऽवान्तरे भवे
त् ॥ चीनदेशस्येहदविशेष ॥ श्मश्रु
धारिणि वेदयागानधिकारिणि स्तेच्छ
विशेषे । पूर्वमय अचिय आसीत् स
गरोराजास्य धर्मनाश वेशान्यस्त्रश्च
चकार ॥ न । वसने ॥

चोलक । पु । बाणधारके । कवचे ॥
न । वत्कले ॥

चोलकी । पु । करीरे ॥ नारङ्गे ॥ कि
ष्कुपर्वणि ॥

चोलण्डुक । पु । शिरोवेष्टे ॥

चोलनम् । न । नागरङ्गे ॥ किष्कुपर्व
णि ॥ करीरे ॥

चोलहृद् । पु । चीनदेशीयसरोवि
शेषे ॥

चोली । स्त्री । कूर्पासके । अगिया इ
ति भाषा ॥ अल्पशूल शैरादिच्चा
न् ङीष् ॥

चोलोण्डुक । पु । शिरोवेष्टे । उष्णीचे ॥

चोष । पु । दाहविशेषे । पार्श्वस्थिता

चौपैया

त्रिनेत्रसन्तापे ॥ चूषणेनेवपीडा
याम् ॥

चोष्य. । चि । इच्छुदण्डादौ । यद्वनै
निष्पीड्य रसांश्च निगीर्या ऽवशिष्ट
च्यज्यतेत चोष्यमुच्यते ॥

चोक्त । पुं । सिन्धुवारे । ज्योत्समे ॥
चौडम् । न । चूडाकरणकर्मणि ॥ चू-
डाप्रयोजनमस्य । चूडादिभ्यउपस
ङ्ख्यानमित्यण् ॥

चौद्यम् । न । जलाशयविशेषे ॥ तज्ज
ले ॥ शिलाक्रीणं स्वयं श्वभ्र नीला
जनसमोदकम् । सतावितानसञ्च
न चौद्यमित्यभिधीयते ॥ चौद्यव
ह्निकर नीरं रुक्षं कफहरं च घु । म
धुरं पित्तनुद्गच्छ पाचनं विप्रदस्मृ
तम् ॥

चौपैया । स्त्री । मात्रावृत्तविशेषे ॥ य
था । चौपैयावृत्तं त्रिंशन्मात्रं फण्यप
तिपिङ्गलमणितम् कुरुसप्ततुरङ्गम
मतिहृदयङ्गममन्तेगुरुमुपनीतम् ।
यदिदशवसुरविभिश्चन्दोविद्भि क्रि-
यतेयतिरभिरामम् सपदिस्तवसम
ये नृपति कवये वितरति ससदि
कामम् ॥ यथा । काखियकुलगञ्जन
दुरितविभञ्जनसज्जनरञ्जनकारी
गोवर्द्धनधारी गोपविहारी वृन्दावन
सम्भारी । इतदुर्जयदानवपाणि

च्युतिः

तमानवमुदिताखण्डलपाणी सङ्गत
गोपाणीनिधुवनशाली भवतुमुदे
वनमासीति ॥

चौर । पु । पाटञ्चरे । तस्करे ॥ चोर
पुष्पगोधौ ॥ सुगन्धे ॥ चोरणम् ।
चुरस्मेवे । अप्रच्ययात् । सत्रापूर्वक
त्त्वान्नगुण । चुराशीलमस्य । छत्रा
दिभ्योण ॥ चोरयववा । स्वार्थिक
प्रचाद्यण् ॥

चौरा । स्त्री । चोरपुष्पिकायाम् ॥
चौरिका । स्त्री । चौर्यं ॥ चोरस्य भा
व कर्मवा । मनोत्रादित्वाद् वुञ् ॥
चौर्यम् । न । चौरिकायाम् । स्तन्ये ॥
चोरस्य कर्मभावोवा । ब्राह्मणादि-
त्वात् प्यञ् ॥

चौलम् । न । मुण्डनकर्मणि । चूडाक
रणे ॥

चौलुक्य । पु । राजर्षिविशेषे ॥ चुलु
कस्य शोचापत्यम् । गर्गादित्वात् य
ञ् ॥ चि । चुलुकेन कृते ॥

च्यवन । पु । भार्गवे ऋषिविशेषे ॥ न
। पतने ॥

च्युत । चि । क्षरिते । गलिते ॥ च्यूय
तेस्य । च्युङ्गता । क्त ॥ गच्छार्था
कर्मकेतिकर्त्तरिक्तो वा ॥ चुटिते ॥

च्युताचार । चि । स्खलितव्रते ॥

च्युति । स्त्री । चरणे ॥ यथा । धैर्यच्यु

छगला

ति ॥ भगे । येनौ ॥ गुदद्वारे ॥
 च्युतोपल । पु । भ्रष्टरत्ने ॥ भ्रष्टपाषाणे ॥
 च्युप । पु । वक्त्रे । मुखे ॥ च्यवन्ते भा
 षन्ते ऽनेन । च्युङ्० । अनेकार्थत्वा
 द्भाषणे । च्युव किञ्चेतिपः ॥
 च्योतत् । चि । श्रोतति ॥
 च्यौत्न । पु । गन्तरि ॥ अण्डजे ॥ क्षी
 यपुण्ये । च्यवते । च्युङ्० । जनिदे
 च्यादिना तण् ॥

छ

॥०००॥

छ । पु । छकारे ॥ छेदने ॥ चि । नि
 र्मले ॥ तरले ॥ न । गृहे ॥
 छग । पु । छागे । अजे ॥
 छगण । पु । न । करीषे । छाणा इ
 ति भाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
 छमल । पु । छागे ॥ न । नीलवस्त्रे ॥
 छायते । छोछेदने । छोगुग्घस्वश्चे
 तिकलच् ॥
 छगलक । पु । छागे ॥ स्वार्थे क ॥
 छगलण्ड । पु । दक्षिणदेशे समुद्रसन्नि
 धौ प्रचण्डा देव्या स्थाने ॥
 छगला । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे ॥
 छगलान्तिका । स्त्री । वृद्धदारकभेष
 जे ॥ छगलखेवान्त्रमस्या । गौरादि
 च्छान्डीष् । कन् । ह्रस्व ॥

छत्रम्

छगलान्त्री । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे ॥
 छके ॥ छगलखेवान्त्रमस्या । गौरा
 दिच्छान्डीष् ॥
 छगली । स्त्री । वृद्धदारकभेषजे ॥ छा
 गमातरि ॥
 छच्छिका । स्त्री । छाछ इतिप्रसिद्धे त
 क्रप्रभेदे ॥ छच्छिका सरहोन स्याद
 छाप्रचुरवारिका ॥ छच्छिका श्री
 तला लब्धो पित्तश्रमवृषाहरो ।
 वातनुत् कफकृत् सातु दीपनीलव
 णान्विता ॥ सरहोनम् दधि इति
 सम्बन्धः ॥
 छटा । स्त्री । दीप्तौ ॥ परम्परायाम् ॥
 छटाफल । पु । गुवाकवृक्षे ॥
 छटाभा । स्त्री । विद्युति ॥
 छत्र । पु । अतिच्छत्रे । मूलेन पत्रेण च
 वचाकारे वृक्षे । छातारियाविष छा
 तनाविष खरविष इति च गौडभा
 षा ॥ भूतये ॥
 छत्रम् । न । आतपत्रे । छाता इति
 छत्री इति च भाषा ॥ अथाखलक्षणम्
 । निचितन्तु हंसपक्षैः कृकवाकुमयू
 रसारसानावा । दौकूलेन नवेन तु
 समन्ततश्चादित शुक्लम् ॥ मुक्ताफ
 लैः रूपचित प्रलम्बमास्त्राविलस्पटि
 कमूलम् ॥ षड्मुखशुद्धैर्म नवपर्वण
 गैः कदण्डन्तु ॥ दण्डार्धविस्तृतं तत्

छत्रधा	छत्रर
समाहृतं रत्नभूषितमुदग्रम् । नृप	र इति भाषा ॥
ते सदातपचं कल्याणपर विजयद	छत्रपत्रम् । न । स्थलपद्मे ॥ पु । भूर्ज
च ॥ युवराजनृपतिपत्न्यो सेनाप	वृक्षे ॥
तिदण्डनायकानाञ्च । दण्डोर्ध्वपञ्च	छत्रपुष्पक । पु । तिलकवृक्षे ॥
हस्त समपञ्चकृतोर्ध्व विस्तार ॥	छत्रभङ्ग । पु । नृपक्षये । नृपनाम्ने ॥
अन्येषा मुष्णश्च प्रसादपट्टैर्विभूषित	स्वातन्त्र्ये ॥ वैधव्ये ॥
शिरस्कम् । व्यालम्बिरत्नमाल छत्र	छत्रवृक्ष । पु । मुचुकुन्दे । पुष्पवृक्ष
कार्यन्तु मायूरम् ॥ अन्येषान्तुनरा	विशेषे ॥
णा शीतातपवारणन्तु चतुरस्रम् ।	छत्रा । स्त्री । मधुरिकायाम् । मिसौ
समवृत्तदण्डयुक्तं छत्रकायन्तु विप्रा	॥ अतिच्छत्रे ॥ धान्याके ॥ शिली
णाम् ॥ ई ॥ इति वाराह्यामेक स-	न्ध्रे ॥ छत्रमस्या अस्ति । अच् । छ
प्ततितमोऽध्याय ॥ ७१ ॥ विशेषोयु	त्राकारस्तवकत्वात् ॥ मञ्जिष्ठायाम्
क्तिकल्पतरौद्रव्य ॥ छादयति छा	॥ टाप् ॥
द्यतेऽनेनवा । छदन्नपवारणे । गद्य	छत्राक । पु । जालवर्गुरकेवृक्षे ॥ न ।
न्त । घृन् । इत्यन्त्रन्किषुचेतिह स्व	शिलीन्ध्रे ॥
॥ पत्रपात्रपवित्रेत्यादिलिङ्गानुशास	छत्राकी । स्त्री । रास्त्रायाम् ॥ छत्रमक
नात् पुस्तकमपिवोध्यम् ॥	ति । अककुटिलायांगतौ । कर्म
छत्रक । पु । मत्स्यरङ्गखगे ॥ अतिच्छ	पद्यम् ॥
त्रे । रांगाकुलियाखडा इति गौड	छत्रातिच्छत्र । पु । छत्रातिच्छत्रायाम्
भाषा ॥ ईश्वरगृहविशेषे ॥ न । छ	। छत्रवत्तृणे । छत्राकारे जलोद्भवे
चार्थे ॥	सुगन्धाखट्वाविशेषे ॥
छत्रमुच्छ । पु । गुण्डतृणे ॥	छत्राधान्यम् । न । धन्याके ॥
छत्रचक्रम् । न । राज्ञां शुभाशुभ	छत्रिका । स्त्री । दिलीरे । शिलीन्ध्रे ॥
ज्ञानबोधके समयामृतोक्तेचक्रवि	छत्री । त्रि । छत्रवति ॥ मत्स्ये ईदनि
शेषे ॥	॥ पु । नापिते ॥
छत्रधर । पु । } छत्रस्यधारके । छा	छत्रर । पु । गृहे ॥ कुञ्ज ॥ छादयति
छत्रधार । पु । } याकरे । छाताधा	छद° । छत्ररच्छत्ररेत्यादिना

छद्म

छरच् । दस्यतकारो निपातनात् ॥

छद् । पु । पचे । पलाशे ॥ गरुति ।
पचे ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥ तमालवृक्षे ॥ छ
द्यते ऽनेन । छद्० । शिजभावे पु
सिसन्नायामितिघ । छाद्यते ऽनेन
वा । छादेर्घ इति ह्रस्व ॥

छदनम् । न । पचे । पर्णे ॥ पचे ॥ पिधा
ने ॥ तेजपात इति प्रसिद्धे तमालपचे
॥ छद्यते ऽनेन । छद्० । आधृषाद्वेति
शिजभावपचे करणेल्यु ॥

छदपत्र । पु । भूर्जपत्रवृक्षे ॥

छदि । पु । छदिषि । छप्पर इति छा
न इति च भाषाप्रसिद्धे ॥

छदिः । स्त्री । पटले । छान इति भाषा
॥ छाद्यति छाद्यते ऽनेन वा । छद्० ।
चु० । अर्चिषुचीति इति । इस्मन्नि
ति ह्रस्व ॥ छदि स्त्रियामेवेति लिङ्गा
वुशासनसूत्रम् ॥

छद्मजित । त्रि । व्याजलब्धे ॥ छद्मना
मिषेण जितो लब्ध ॥

छद्मतापस । पु । वैडालव्रतिके ॥

छद्म । न । कपटे । व्याजे । ग्राह्ये ॥
अपदेशे ॥ स्वरूपाच्छादने ॥ छाद्य
तेनेन । छद्० । चु० । मनिन् । इस्म
न्चन्क्षिषुचेति ह्रस्व ॥

छद्मिका । स्त्री । गुडूच्याम् ॥

छद्मरः । पुं । छद्मरे ॥

छन्दः

छन्द । पु । वशे ॥ अभिप्राये ॥ विष
भेदे ॥ इच्छायाम् ॥ यथा । छन्द'
काम कर्म पापं भय स्यात् कर्मण्य' फ
लम् । अनर्थरूप चित्तय मद्भैते वी
द्यते नहि ॥ कर्मशब्देन धर्माधर्मा
वुच्येते ॥ छन्द्यते छन्दन वा । छदि
सवरणे इच्छायामपि । घञ् ॥

छन्द पर्ण । पु । मायामये ससारवृक्षे ॥
छन्दांसि छादनात् तत्त्ववस्तुप्रावर
णात् ससारवृक्षरक्षणाद्वा कर्मका
ण्डानि ऋग्यजुः सामलक्षणाणि ।
तानि पर्णानीव पर्णानियस्य । यथा
वृक्षस्य परिरक्षणाद्यानि पर्णानि भव
न्ति तथा ससारवृक्षस्य परिरक्षणाद्या
नि कर्मकाण्डानि । धर्माधर्मतद्भेद
फलार्थत्वात् छन्दसाम् ॥

छन्दस्तुत् । पु । गरुडे । वैभतेवे ॥ छ
न्दोभि स्वाधयवै सौति । टुञ्० क्ति
प्तुक् ॥

छन्दः । न । वेदे ॥ स्वैराचारे ॥ अभि
लाषे ॥ नियताक्षरपादरूपे गायत्र्य
नुष्टुपादौ । गायत्र्युष्णिगनुष्टु-
बृतीपङ्क्ति त्रिष्टुब्जगतीषु सप्तसु ॥
पद्ये ॥ पद्यस्य लक्षणं यथा । पद्यं च
तुष्टुदी तच्च वृत्तजातिरिति विधा ।
वृत्त मन्त्ररसङ्ख्यातं जातिर्भाषाकृ
ता भवेत् ॥ सममर्दुसमवृत्तं विषम

छन्दोभ

चेतितविधा । समसमचतुष्पादं भ
वत्यर्द्धसमपुन ॥ आदिसृतीयवच
स्य पादसूर्यो द्वितीयवत् । भिन्न-
चिह्नचतुष्पाद विषमं परिकीर्तित
म् ॥ एषामर्थः । अक्षरसङ्ख्यात
मक्षरगणनया परिप्राप्त वृत्तमु
च्यते । मात्राकृता मात्रागणनयानि
र्याता जाति जातिसप्तका भवति
॥ सम समचतुष्पादम् । अर्द्धसमव
स्यप्रथम, पाद तृतीयेन पादेन तु
ल्यः । चतुर्थ पादे द्वितीयेन पादेन
तुल्यः । विषमं पृथक्लक्षणचतुष्पा
दम् । इति ॥ तत्तुनानाविधम् । त
स्य पिङ्गलादयो बहवोऽग्न्या सन्ति
॥ छन्दसां स्वस्वोदाहरणानि तत्
तत् स्थाने दृष्टव्यानि ॥ चन्दनम्
चन्द्यते ऽनेनवा । चदिभाङ्गादने
दीप्तौच । चन्देरादेश्वर्यसुम् ॥
छन्दस्य । त्रि । इच्छयाकृते ॥ छन्दसा
निर्मित । छन्दसेनिर्मित इति यत् ॥
छन्दोग । पु । सामगे । सामवेदज्ञे वा
ज्ञाणे ॥ छन्दोगायति । गैश्चन्दे । गा
योष्टगिति षष्ठ् ॥
छन्दोगपरिशिष्टम् । न । कान्त्यायनमु
निकृते सामवेदिनां कर्मकोषके गो
भिलसूत्राणां परिशेषशास्त्रे ॥

छन्दोभङ्गः । पु । छन्दस पतने ॥ अपि

छर्दिका

माघं मघं कुर्याच्छन्दोभङ्गं त्यजेद्भि
राम् ॥

छन्दोविधिति । स्त्री । श्रुतच्छन्दसां प्र
त्यायके शास्त्रे ॥

छन्नम् । न । निर्जनस्थाने । रहसि ॥
छद्यतेऽस्य । छद० । त्त । आगमशा
स्त्रस्थानित्यस्मान्नेट् ॥ चि । छादिते
। ढका इतिभाषा ॥ छाद्यतेऽस्य । छ
द० । शिजन्त । वादान्तत्यादिना
साधु ॥

छमण्ड । त्रि । मृतपितृके । छोरा छो
री इतिछोकराछोकरी इतिचभाषा
इत्युणादिकोषः ॥

छर्द्धम् । न । वमने ॥

छर्द्धन । पु । अचन्नुघराचसे ॥ नि-
म्बवृक्षे ॥ मदनवृक्षे ॥ न । वमने ॥

छर्द्दपनिका । स्त्री । कर्कश्याम् ॥

छर्दि । स्त्री । वमनरोगे । वमद्यौ ॥
छादयन्नामनंवेगै रर्दयन्नाङ्गमञ्जनैः
। निरुच्यते छर्दिरिति दोषोवक्रप्र
धावित ॥ छर्दयति । छृदीसन्दीपने
। शिजन्तादचद् ॥ कास आसोज्ज
रो हिक्का तृष्णा वैचिन्त्यमेवच । छ
होमस्तमकश्चेतिज्ञेयाश्छर्देरपद्मवा ॥

छर्दिका । स्त्री । उत्कासिकार्याम् । छ
र्दिषि ॥ विष्णुक्रान्तायाम् ॥

छर्दिकारिपु । पु । चुरैस्त्रायाम् ॥ चि

छलम्

। छर्दिमे ॥

छर्दिम । पु । अरिष्टे । निम्बे । मासके ॥
छर्दिः । स्त्री । बमौ । वमने ॥ छर्दति
। कृदीसन्दीपने । अर्चिशुचीत्यादि
ना इति ॥

छर्दी । स्त्री । वमने ॥ आमाशयोत्को
भ्रमवाहि सर्वा श्चर्योमता लङ्गुन
मेवतस्मात् । विधीयते भावतजां
विनातु सशोधनं वा कफपित्तहारी
तिवैद्यकम् ॥ कृदिकारादक्षित्तन इति
छीष् ॥

छलम् । न । स्वखिते । कूटयुद्धादिना
युद्धमर्यादायाश्चलने ॥ छलनि । शा
ब्दे । व्याजे । स्वरूपाच्छादने ॥ ता
त्पर्यान्तरेण प्रयुक्तस्य शब्दस्याऽर्था
न्तरेण कथने ॥ तथाचाक्षपाद प्रणी
त छलम् । वचनविघातोऽर्थविक
ल्पोपपत्त्या छलम् । ५० ॥ अर्थस्य वा
अभिमतस्य योविकल्पोविरुद्ध क
ल्पोऽर्थान्तरकल्पनेतियावत् तदुप
पत्त्या युक्तिविशेषेण योवचनस्य वा
युक्तस्य विघातो दूषणं तच्छलमि
त्यर्थः । वक्तृतात्पर्याऽविषयार्थक
ल्पनेन दूषणाभिधानमिति फलितम्
। तात्पर्याविषयत्वम् विशेष्ये विशे
ष्ये ससर्गे वा ॥ यथा । नेपाळादा
गतोय नवकम्बलबन्नादित्यत्र नव

छाग'

सख्यापरस्वकल्पनयाऽसिद्धाभिधान
म् । प्रमेय धर्मत्वादित्यत्र पुण्यत्वा
र्थकल्पनया भागासिद्धाभिधानम् ।
वर्जिमान् धूमादित्यत्र धूमावयवे
व्यभिचाराभिधानम् ॥ तत्त्रिविध
वाक्छल सामान्यच्छलमुपचारच्छ
लम् ॥ ५१ ॥ छानम् । छोछेदने ।
दृषादित्वात्कल ॥

छलना । स्त्री । परप्रतारणायाम् ॥
छलित । पु । स्वखिते । छले ॥
छल्ली । स्त्री । विरुधि ॥ सन्ताने ॥ व-
त्कले । छाज इति भाषा ॥ कुसुम
विशेषे ॥

छधि । स्त्री । शोभायाम् ॥ छधि ॥
क्षति असारम् । छो० । कृधिष्ट्वि-
च्छवीत्यादिनाक्षित्तन्तोनिपातित
॥ छिनत्ति तमो वा । छिदिरद्वैधी
करणे ॥

छा । पु । श्रावके ॥ इत्येकाक्षर ॥

छा । स्त्री । छादने ॥

छाग । पु । वस्त्रे । छागलके । अजे ।
वर्करे । वकरा इति भाषा ॥ ततप
रीचोत्तायुक्तिकल्पवरौ भोजराजि
न । नक्षत्राणां विभेदेन नराणां तु
गणत्रयम् । तेषां शुभाय निर्दिष्ट पशु
वस्तुत्रयवर्तौ ॥ वेकृष्णा । शुचयश्कागा
पशवो न्ये तथैव च । देवजातिनिवृत्त

छाग

सृज्यास्तेसर्वार्थोपसिद्धये ॥ येपीता
हरितावापिनरजाते रुदीरिता ।
ये शुक्लाश्चमहान्तोवारचोजाते शु
भप्रदा ॥ योमोहादयवा ज्ञानाव
लिमन्य प्रयच्छति । वधएवफलं तस्य
नान्यत् किञ्चित् फलभवेदिति ॥
अस्यमासगुणा । छागमास खघुनि
ग्य स्वादुपाक त्रिदोषनुत् । नाति
शोत मदाहिंसात् स्वादुपोनसनाश
नम् ॥ परबलकरच्यं हृद्य वीर्यव
र्द्धनम् ॥ अजायाअप्रसूताया मांस
पीनसनाशनम् । शुष्ककासेऽरुचौशो
षेहितममेश्वदीपनम् ॥ अजासुत
स्यवालस्य मांस खघुतरस्मृतम् । ह
बज्वरहर श्रेष्ठसुस्वादुबलद भृशम्
॥ मासनिष्कासिताण्डस्य छागस्य क
फकृत्रर । श्रोत शुद्धिकर वल्य मां
सद् वातपित्तनुत् ॥ दृढस्य वातल
रुच तथा व्याधिमृतस्य च । ऊर्ध्वज
बुविकारप्रच्छागमुण्डरुचिप्रदमिति ॥
* ॥ अथछागलक्षणम् । छागशुभाशु
भलक्षण मभिधास्ये नवदशाष्टदन्ता
स्ते । धन्या स्याप्यावेश्मनि सन्त्याज्या
सप्तदन्तास्ते ॥ दक्षिणपार्श्वे मण्डल
मसित शुक्लस्य शुभफलं भवति ।
कष्यनिभ कृष्णलोहितवर्णानां श्वे
तमतिशुभदम् ॥ स्तनवदवलम्बतेय

छाग

कण्ठेऽजाना मणि सविज्ञेय । एक
मणि शुभफलकृद् धन्यतमा द्वित्रि
मणयोये ॥ मुण्डा सर्वेशुभदा सर्व
सिता सर्व कृष्णदेहाश्च । अर्द्धासि
ता सितार्द्धा धन्या कपिलाद्धृक्कृष्णश्च
॥ * ॥ अथचतुर्थी कुट्टककुट्टिकजटि
खवामनानां क्रमेण लक्षण करोति ।
विचरति यूवस्याग्रे प्रथमं वाम्भौव
गाहते योऽज । सशुभ सितमूर्द्धा
वा मूर्द्धनि वा कृत्तिकायस्य ॥ सपृष
तकण्ठगिरावा तिसृषष्ठनिभस्ताम्रद
कृशस्त । कृष्णचरण सितोवा कृ
ष्णोवा श्वेतचरणोय ॥ य कृष्णाण्ड
श्वेतो मध्ये कृष्णेन भवतिपट्टेन ।
योवाचरति सशब्द मन्दश्च सशो-
भनश्छाग ॥ ऋष्यगिरोरुहपादो
योवाप्राक्पाण्डुरोऽपरेनील । स-
भवति शुभकृच्छाम श्लोकश्चाप्यत्र
गर्गोक्त ॥ तमाह । कुट्टक कुट्टिक
श्चैव जटिलो वामनस्तथा । तेच-
त्वार श्रिय पुत्रा नालक्ष्मीके वस
न्तिवै ॥ * ॥ अथाऽप्रशस्तानां लक्षण
म् ॥ अथाऽप्रशस्ता खरतुल्यनादा
प्रदीप्तपुच्छा कुनखा विवर्णा । निवृ
त्तकर्णद्विपमस्तकाश्च भवन्ति तेचा
सिततालुजिह्वा ॥ * ॥ अथ शुभलक्ष
णानि । वर्णं प्रशस्तै र्मणिभिः प्रयुक्ता

छागवा

मुण्डाश्च ये ताम्रविलोचनाश्च । ते
पूजिता वेश्मनि मानवाना सौख्या
नि कुर्वन्ति यश्च श्रियश्चेति ॥ पुरो
डाशे ॥ न । छागीदुग्धे ॥ क्वति ।
छो० । छायते छिद्यते वा । छापूख
डिभ्य किदिति गन् ॥ चि । छाग छा
ग्यो । सम्बन्धिनि ॥ मत्स्यविशेषे ॥ यथा
। श्वेतं सुपाकं समदीर्घवृत्तनि श-
त्कलं छागलकं वदन्ति । गले चिक
ण्ट किलतस्त्रपृष्ठे कण्ट सुपथ्यो रुचि
देवस्तप्रद इति ॥

छागण । पु । करीषाम्नी । गोठेकी
आग इतिभाषा ॥

छागभोजी । पु । वृके ॥ चि । छागभ
चके ॥

छागरथः । पु । अग्नौ ॥ छागोरथेऽस्य ॥

छागल । पु । छागे ॥ छागलएव । प्रज्ञा
द्यम् ॥ आचये च ऋषिविशेषे ॥ छाग
लस्या पत्न्यम् । विकर्णशुक्लच्छगला
दिपत्न्यम् ॥

छागलक' । पु । अजे । स्तुभे । वर्करे । छा
गे ॥ स्वार्थेक' ॥

छागलाद्यम् । न । भैषज्यरत्नावल्यक्ते
भिषजाद्यतविशेषे ॥

छागलान्तिका । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे ॥

छागलान्त्री । स्त्री । वृके ॥

छागवाहन । पु । अग्नौ ॥

छाचक

छागिका । स्त्री । छाग्याम् ॥ स्वार्थेकः ।

केण इति ह्रस्व ॥

छागी । स्त्री । अजायाम् । छागमात
रि ॥ छागात् जातेरितिङीष् ॥

छागीदुग्धम् । न । अजाचीरे ॥ छागं क
षायं मधुर शीत ग्राहि पयो लघु
। रक्तपित्तातिसारघ्न चयकासज्वरा
पहम् ॥ अजानां लघुकायस्त्वानाना
हृष्यनिषेवणात् । नात्यन्तुपानाद्
व्यायामात् सर्वव्याधिहरंपय ॥

छात । चि । छिन्ने ॥ दुर्वले ॥ छायते
स्म । छो० क्त । छतिस्मवा । गत्य
र्थेतिक्त । शाक्योरन्यतरस्यामिती
त्वा भाव ॥

छात्र । पु । अन्तेवासिनि । शिष्ये ॥
गुरुदोषाच्छादनं कृत्रम् । तच्छील
मस्य । छादिभ्योण ॥ न । मधुप्र
भेदे ॥ वरटा, कपिला पीता प्रा
योहिमवतोवने । कुर्वन्ति छात्रकाका
रंतज्जछात्रमधुस्मृतम् ॥ छात्रकपि
लपीतस्यात् पिच्छलशीतलगुरु
स्वादुपाक कृमिन्निवरक्तपित्तप्रमेह
जित् ॥ भ्रमटग्नौ हविषहृततर्पण
अगुणाधिकम् ॥

छात्रकम् । न । छात्रेमधुनि ॥ यथा ।

छत्राकारमुपटल सरघा पीतपिङ्ग
ला । या कुर्वन्ति तदुत्पन्नमधुच्छा

छान्दोग्य

चकमीरितम् ॥ श्वित्रमेहकृमिघ्नञ्च
विद्याच्छात्र गुणोत्तरम् ॥

छात्रगण्ड । पु । पदाक्षविदि । श्लोका
अपदवेत्तरि ॥

छात्रदर्शनम् । न । हैयङ्गवीने ॥ इति
शब्दचन्द्रिका ॥ शिष्यावलोकने ॥

छात्रादिनित्य' । पु । मठे ॥ छात्रोऽ
न्तेवासी आदिर्वैष्ठां परिव्राजकचप
यकादीनाम् तेषानित्य ॥

छादनम् । न । दले । पत्रे ॥ आच्छाद
ने ॥ अन्तर्धाने ॥ पु । नीलान्नान
वृक्षे ॥

छादित' । चि । संदृते । आच्छादिते
॥ यथा । घनतरघनवृन्दैश्छादितौ
पुष्पवन्नाविच्छिन्नट ॥ छाद्यतेस्म । छ
द'वादान्तात्पक्षेसाधु ॥

छादिषेयम् । न । टुक् ॥ छादिषे इदम्
। छदिरुपधिवलेट्ठञ् ॥

छात्रिकः । चि । कापटिके । व्याजेन
अवहर्त्तरि ॥ छद्मनाचरति । ठक् ॥

छान्दस । पु । ओत्रिये । वेदाध्ययन
कर्त्तरि । वेदवेत्तरि ॥ छन्दोधीते
वेत्तिषा । पक्षे तदधीतेतद्देदेत्यण्
॥ छन्दसो व्याख्यानस्तत्र भवेवा । छ
न्दसेयङ्गा वित्यण् । यतितु छन्द
स' ॥ चि । छन्दस्सन्धनि ॥

छान्दोग्यम् । न । छन्दोगानां धर्मे आ

छायाप

त्राये समूहे च ॥ चरणेभ्यो धर्मवदिति
छन्दोगैर्विकेतिष्य ॥ सामवेदो
पनिषदि ॥

छाया । स्त्री । आतपाभावे । भावानु
गायाम् । श्यामायाम् ॥ प्रतिविम्बे
॥ अर्कयोषिति । सत्ताप्रतिवृत्तौ ॥
पालने ॥ उत्लोचने ॥ कान्तौ ॥ स
च्छोभायाम् ॥ पङ्क्तौ ॥ तमसि ॥
अतिधृतिसत्तकोनविंशाक्षरावृत्ति
विशेषे ॥ यथा । भवेत् सैवच्छाया
तद्युगयुतास्याद्वादशान्ते यदा ॥
सैव मेघविस्फूर्जितैवेत्यर्थ । यथा
। अभीष्टजुष्टोयो वितरति खसहो
श्चारुशाखोज्ज्वलस्फुरन्नानारत्नस्त
वकिततनुश्चिचाशुकाखम्बित । न
यस्माद्धिच्छाया मुपमतवताससा
रतीश्रुतपस्तनोतिप्रोत्तापसजग
दवतात्कसारिकल्पद्रुम ॥ अति ।
छो० । श्यावधेतिण । आतोयुब् ॥
यद्वा । माछाससिभ्योय ॥ साट्ठश्ये ॥

छायाकर । चि । छवधारे । छाताधार
इतिभाषा ॥

छायातनय । पु । शनैश्चरे ॥ छायाया
स्तनय ॥

छायातरु । पु । स्थिरच्छायवृक्षे ॥

छायात्मज । पु । शनिग्रहे ॥

छायापथ । पु । आकाशे ॥ देवपथे ।

छिक्किका

नभ सरिति ॥ स्वातीपथे ॥ छाया
 पथेनाम ज्योतिष्कमध्यवर्तीकाश्च
 तिरस्त्रीनोऽवकाशइतिमस्तिनाथ ॥
 छायापुत्र । पु । मन्दे । शनौ ॥
 छायापुरुष । पु । आकाशेदृश्ये नि
 जच्छाया रूपे पुरुषे ॥ तदवलोकन
 विधिर्धोगप्रदीपिकायां दृश्य ॥
 छायाभृत । पु । चन्द्रे ॥
 छायाभिन्नम् । न । आतपथे । छजे ॥
 छायास्रगधर । पु । विधौ । चन्द्रे ॥
 छायावृत्त । पु । छायाप्रधाने दृश्ये ॥
 शाकपार्थिवादि ॥
 छायासुत । पु । शनौ ॥
 छि । पु । गर्हायाम् ॥ इत्येकाक्षर-
 कोष ॥
 छिक्कनो । स्त्री । चवक्कात । नकछिक्क
 नीतिश्रुतौषधौ ॥ छिक्कनी कटुका
 रुच्यातोऽन्धेष्णा वज्रपित्तकृत् । वा
 तरक्तहरीकुष्ठकृमिवातकफापहा ॥
 छिक्कर । पु । मृगविशेषे ॥ मांसं छि
 क्करज कृत्त माज्ये तप्ते सुभृष्टकम् ।
 दधिसैन्धवहिङ्गाद्य सुधूलेनाति धू
 क्षितम् ॥ कषाय मधुर स्वादु कफ
 पित्तानिशापहम् । विपाकेकटुक प्रो
 क्तं विशेषेणामिवर्द्धनम् ॥

छिक्का । स्त्री च्युते ॥ छीकइतिभाषा ॥

छिक्किका । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥

छद्मम्

छित । चि । खूने ॥ छायेतेस्म । छो०
 । क्त । शास्त्रान्यतरस्यामितीत्ववा ॥
 छित्ति । स्त्री । छेदे ॥ छिद्रे ॥ छिद्यते
 छेदन वा । छिदिर्० । छियांक्तिन्
 ॥ पु । करज वृक्षे ॥
 छित्तर । चि । धूर्त्ते ॥ वैरिणि ॥ न ।
 छेदनद्रव्ये ॥ छिनत्ति । छिदिर्० ।
 छित्तरच्छत्तरेत्यादिनाम्बरच नि
 पातनाहकारस्यत करो गुणा भावश्च ॥
 छिद् । चि । छेदनकर्त्तरि ॥ छिनत्ति
 । छिदिर्० । क्तिप् ॥
 छिदकम् । न । वज्रे ॥
 छिदा । स्त्री । छेदने । वैधीकरणे ॥
 छिदिर्० । विदभिदादिभ्योङ् ।
 टाप् ॥
 छिदि । स्त्री । कुठारे ॥ शस्त्रे ॥ छिन
 त्ति । छिदिर्० । इन् ॥ हगृश्रुपृकुटी
 त्यादिनाह किदा ॥
 छिदिरः । पु । पावके ॥ रज्जौ ॥ कर
 वाले ॥ परन्वधे ॥ छिनत्ति । छिदि
 र्० । इषिमदिमुदिखिदिच्छिदी
 त्यादिनाकिरच् ॥
 छिदुर । चि । वैरिणि ॥ धूर्त्ते ॥ न ।
 छेदनद्रव्ये ॥ छेदके ॥ छिनत्ति त
 च्छीलः । छिदिर्० । विदभिदि
 छिदे. कुरच् ॥

छिद्गर् । न । दूषणे ॥ रन्ध्रे ॥ निस्थं

छिन्नवे

छिन्नानुसार्यरे ॥ अवकाशे ॥ गर्ते
 ॥ अष्टमभवने ॥ छिद्रते । छिद्रमे
 दने । घञ् । यद्वा । छिद्यते । छि
 दिर्० । स्फायितस्वीतिरक् ॥
 छिद्रवैदेही । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥
 छिद्रान्तः । पु । नले । पोटागले ॥
 छिद्राफलम् । न । मायाफले ॥
 छिद्रित । चि । विद्धे । कृतच्छिद्रे । वे
 धिते । वींघा इति भाषा ॥ छिद्र
 तेस्य । छिद्र० अदन्त । क्त ॥
 छिन्न' । चि । कृत्ते । छाते । खूने । कृ
 तच्छेदने । काटा चीरा फाडा इति
 भाषा ॥ छिद्यतेस्य । छिदिर्० । क्त ॥
 छिन्नग्रन्थिनिका । स्त्री । त्रिपर्णिका
 याम् ॥
 छिन्नद्वैध । त्रि । अवस्थादिपरिपाकेण
 निवृत्तसर्वसंशये ॥
 छिन्नपत्री । स्त्री । अम्बुष्ठायाम् ॥
 छिन्नमस्ता । स्त्री । महाविद्याप्रभेदे
 । प्रचण्डचण्डिकायाम् ॥ छिन्नमस्त
 यस्या ॥ त्रि । छिन्नमस्तके ॥
 छिन्नरुह । पु । तिलकवृक्षे ॥
 छिन्नरुहा । स्त्री । अमृतायाम् । गुडू
 च्याम् ॥ छिन्नारोहति । रुह० । इ
 गुपधेतिक । व्यापेरिति ह्रस्व ॥
 शल्लुक्याम् ॥ स्वर्णकेतुक्याम् ॥
 छिन्नवेशिका । स्त्री । पाठायाम् ॥

छेक

छिन्ना । स्त्री । छिन्नमस्तायां देव्याम्
 ॥ गुडूच्याम् ॥ इच्छ्याम् । पुश्चल्याम्
 ॥ क्षान्ताच्छिदेष्टाप् ॥
 छिन्नोद्भवा । स्त्री । गुडूच्याम् । गिलो
 य इति विख्यातायाम् ॥
 छिलिहिण्ट । पु । पातालगरुड्यामो
 षधौ ॥ छिलिहिण्ट परवृष्य कफ
 म् पवनापह ॥ छिलिहिण्डोषि ॥
 कुच्छुका । स्त्री । कुच्छुन्द्याम् ॥
 कुच्छुन्दरी । स्त्री । गन्धमुख्याम् । कु
 छुदर इति भाषा ॥
 कुहम् । न । प्रतीकरणे ॥ रश्मौ ॥
 कुप । पु । श्रुपे ॥ स्पर्शने ॥
 कुरणम् । न । विलेपने ॥
 कुरा । स्त्री । सुधायाम् । चूर्णे । लेप
 नद्रव्ये । चूना इति भाषा ॥
 कुरिका । स्त्री । शस्त्रविशेषे । असिपु
 व्याम् ॥ कुरति । कुरच्छेदने । कुन्
 ॥ इगुपधेतिके कन् वा । इच्छम् ॥
 कुरित । चि । खचिते ॥ रञ्जिते ॥ रु
 धिते ॥
 कुरी । स्त्री । कुरिकायाम् ॥
 कूरिकापत्री । स्त्री । श्वेतायाम् ॥
 कूरी । स्त्री । कुरिकायाम् ॥ इति-
 भरत ॥
 छेक । त्रि । गृह्यके । गृहाश्रिते मृगे
 षचिण्णिष ॥ नागरे । विदग्धे ॥ च

छेदित

ज'

ति छायेते वा । छे० । वा० छेकन् ॥

छेद' । त्रि । छेदनीये ॥ परिच्छेद्ये ॥

छेका । स्त्री । मत्तायाम् ॥

॥ छेत्तु शक्य । शक्तिनिष्ठचेति श

छेकानुप्रास । पु । अलङ्कारविशेषे ॥

क्याऽर्थेकृत्य ॥

सोनेकस्य सङ्घात् पूर्वं । अनेकस्य अ

छेमण्ड । पु । पितृहीने । छोडा छोरा

र्याद्यञ्जनस्य सकृदेकवार सादृश्य

इत्यादिभाषा ॥ इत्युयादिकोष ॥

छेकानुप्रास । उदाहरण यथा । त

छेलक । पु । छागे ॥

तो ऽ कणपरिस्पन्दमन्दीकृतवपु श

छेलिका । स्त्री । आजायाम् । छा

श्री । दधेकामपरिचामकामिनी ग

याम् ॥

यडपाण्डुताम् ॥

छलु । पु । सोमराज्याम् ॥

छेकोक्ति' । स्त्री । वक्तोक्तौ ॥ छेकाया

छेदिक । पु । चेतसे ॥ छिन्नप्रकृष्ट

उक्ति ॥

त्वात् छेदनिश्चयमर्थेति छेदादिभ्यो

छत्ता । त्रि । छेदनकर्त्तरि ॥ छिनत्ति

निश्चयमिति ठञ् ॥

। छिदृ० । टच् ॥

छोटिका स्त्री । तर्ज्जन्मरुद्धमध्वनौ

छेदः । पु । खण्डे ॥ छेदने ॥ छेदनम्

। अङ्गुलिध्वनौ ॥

छिद्यते वा । छिदिदृ० । घञ् ॥

छोटी । पु । कैवर्त्ते । जाबिके ॥

छेदनम् । न । भिदि ॥ कल्पने । बह्वै

छोरणम् । न । परिस्थाने । छोडना

ने । कर्त्तने । अस्त्रेण विधाकरणे । छां

इति भाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेष ॥

गना काटना इति भाषा ॥ छिदि

छोखल । पु । मातुलुङ्गे । टावानेबु

दृ० । ल्युट् ॥

इतिगौड भाषा ॥

छेदनीय । पु । कतकवृक्षे ॥ चि । छे

छेहारा । स्त्री । द्वीपान्तरखर्जूरिका

द्ये ॥ छेदितु योग्य । अर्थेकृत्यटच्

याम् ॥ खर्जूरी गोक्षनाकारा पर

श्चेति अनीयर् ॥

द्वीपादिहागता । जायते पश्चिमेदे

छेदवत् । चि । विच्छेदयुक्ते ॥

शे सा छोहारेतिकीर्त्यते ॥

छेदि । त्रि । छेत्तरि ॥ छिनत्ति । छि

ज

दिदृ० । हृपिभिरुचिहृतिविदिच्छिदि

॥०००॥

कीर्त्तिभ्यश्चेति इन् ॥

छेदितः । त्रि । छिन्ने ॥

ज । पु । जकारे ॥ ज्ञस्युच्चाये ॥ जम्बा

जगत्

म् ॥ तातमावे ॥ जनार्दने ॥ वेगे
॥ भुक्तौ ॥ विषे ॥ मुरुमध्यमे (१५१)
॥ चि। वेगिते ॥ जेतारि ॥ जायते । ज
नी० अन्येभ्योपि दृश्यत इति उ ॥

जकुट । पु । मन्त्रया चले ॥ मुनि ॥

॥ न । वार्त्ताकुपुष्पे ॥

जक्षम् । न । भक्षणे ॥

जक्षि । स्त्री । भोजने ॥

जगच्चक्षु । पु । सूर्ये ॥

जगत् । पु । वायो ॥ चि। जङ्गमे ॥ न ।

विश्वस्मिन् । लोके । सचराचरे प्र

पञ्चभूते भोगोपयोगिपरिकरसहि

ते मायामये जन्तुचक्रे ॥ यथा । न

निरूपयितुं शक्या विस्पष्ट भासते

यथा । सामायेतीन्द्रजालादौ लो

का सम्प्रतिपेदिरे ॥ स्पष्टं भाति ज

गच्चेदमशक्यं तन्निरूपणम् । माया

मयजगत्तस्मादीक्षस्वाप्तवशातत

॥ यथा । यदुपते कगतामधुरापुरी

रधुपते कगताक्षरकोशश्चा । इति

विचिन्त्य कुक्ष्य मनस्विन न सदि

द जगदित्यवधारयेति रूपसनात

न गोस्वामिनौ ॥ गच्छति । गच्छ

गतौ । क्षुतिमभिजुहोतीनां देवेति

क्षिपिद्विच्छे गम कावितिमलोपे तु

किं जगत् जगती । वदातु वर्त्तमाने

पृषवृषन्महज्जगच्छतुवच्चेति क्षुत्पा

जगद्

यते तदा उमिदचामिति मुनि ज
मन् जगन्ता विख्यादिवोधम् ॥ साम
विशेषे ॥

जगती । स्त्री । भुषने । लोके । जयति

॥ क्ष्मायाम् ॥ जने ॥ जम्बूद्वीपे ॥ वा

स्तुविशेषे ॥ कन्दोविशेषे । द्वादशा

चरायां दत्तौ ॥ गच्छति । गच्छ

वर्त्तमाने पृषदिति साधु । शतवद्भा

वादुगतिश्चेति क्षीप् ॥ यदा । क्षुति

गमिजुहोतीनां देवेति क्षिप् । गम

कावितिमलोपे तुक् ॥

जगतीधर । पु । भूधरे ॥ जगत्त्या
धर ॥

जगत्कर्त्ता । पु । वक्ष्यति ॥ जगत्.
कर्त्ता ॥

जगत्पति । पु । परमेश्वरे । हिताहितौप
देशकवेदमयोत्तत्त्वेन सर्वस्य जगत.
पाक्षवितरि ॥ जगतां पति ॥

जगत्प्रभु । पु । नारायणे ॥ जगत् ज
ङ्गमाजङ्गमम् तस्य प्रभु स्वामी ॥
बुहे ॥

जगत्प्राण । पु । समीरणे । वायो ॥ ज
गतां प्राण ॥

जगत्साक्षी । पु । सूर्ये ॥ जगतां साक्षी ॥

जगदम्बा । स्त्री । जगज्जनन्याम् । गौ
रीयम् । पार्वत्याम् ॥ जगतामम्बा ॥

जगदम्बिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

जगन्ना

जगदात्री । स्त्री । दुर्गाप्रभेदे ॥
 जगदाधार । पु । वायौ ॥ काले ॥ त्रि ।
 जगतामाश्रये ॥ जगताम् आधारः ॥
 जगदीश । पु । विष्णौ ॥ जगतामीश ॥
 जगद्गौरी । स्त्री । मनसादेव्याम् ॥
 जगद्वक्त्र । पु । वायौ ॥ जगतो वक्त्रयेन ॥
 जगद्योनिः । पु । सदाशिवे ॥ विधात-
 रि ॥ विष्णौ ॥ स्त्री । प्रकृतौ ॥
 भूमौ ॥ जगतो योनिः ॥
 जगद्रूपम् । न । नामरूपात्मके विश्व-
 स्मिन् ॥ अस्ति भाति प्रियरूप नाम
 चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यं चय ब्रह्मा
 रूपं जगद्रूपं ततो द्वयम् ॥
 जगद्वह्नी । स्त्री । धरिव्याम् ॥
 जगद्विनाश । युगान्ते ॥ जगता विना-
 शो यस्मिन् जगत्त्या विनाशः ॥
 जगन्नु । पु । जन्तौ ॥ वैश्वानरे ॥
 जगन्नाथ । पु । विष्णौ ॥ पुरुषोत्तम-
 स्त्रे ॥ उद्यानपीठस्थे भैरवे ॥ उद्या-
 ने विमलाक्षेत्रे जगन्नाथस्तु भैरव-
 न्यागमशास्त्रम् ॥ शास्त्रग्रामे हरेर्म-
 र्त्तिर्जगन्नाथश्च भारतम् । कलेर्दश-
 सहस्रान्तेययौत्यक्ताहरे पदमिति
 ब्रह्मवैवर्तम् ॥ वैशाखस्यामले पक्षे
 अष्टम्या पुष्ययोगतः । कृता प्रतिष्ठा
 भोविष्ठा शोभने गुरुवासरे ॥ कृता
 ब्रह्मवातिशेषः ॥ महापवित्रं हिहरे

जघन

निवेदितं नियोजयेद् यः पितृदेव-
 कर्मसु । तृप्यन्ति तस्मै पितरः सुरा-
 श्वः प्रयान्तिलोकं मधुसूदनस्येति म-
 हाप्रसादमाहात्म्यस्यं वचनम् ॥
 जगन्निवास । पु । जगतामाधारे सदा-
 श्रये परात्मनि ॥ जगतां निवासः ॥
 जगन्नु । पु । जगन्त्वर्थे ॥
 जगत् । पुं । कवचे । सन्नाहे ॥ जगता-
 गृह्यते । प्रातिपदिकाद्यान्त्यर्थ इति
 सिक् । बाहुलकादरः । आगर्ति ।
 अच् । पृषोदरादिर्बा ॥
 जगत् । पु । मदनद्रुमे ॥ मेदके । सु-
 राकल्के ॥ पिष्टमये ॥ चि । धूर्त्ते ।
 कितवे ॥ भृशं गच्छति गच्छते वा । ग-
 लच्छदने । यङ्लुगन्तात् अच् । स-
 ज्ञापुर्वकत्वाद्दीर्घेऽकित इति न-
 दोर्घः ॥
 जग्धम् । त्रि । भुक्ते । भक्षिते ॥ अद्य-
 तेस्स । अदः । क्त । अदो जग्धित्यर्थ-
 सिकितीति जग्धि । इकारउच्चारणा-
 यः । धत्त्वम् । भरो भरिसवर्णे ॥
 जग्धतृण । त्रि । भक्षिततृणे ॥ जग्धं-
 तृणमनेन ॥
 जग्धि । स्त्री । विघसे । भोजने । जे-
 मने ॥ अदनम् । अदः । स्त्रियां क्ति-
 न् । अदो जग्धित्यर्थः प्रतिकिति ॥
 जघनम् । न । स्त्रियः श्रोणिपुरोभागे

जघन्य

॥ कटौ ॥ हन्यते । हन्ते, शरीराव
यवेद्वेचेत्यच् ॥ यदा । वक्र हन्ति ।
यङ्लुगन्तादच् । अनित्यमागमशा-
स्त्रमित्यभ्यासस्यनुगतो नुनासिका
न्त इति नुक्न ॥

जघनकूपौ । पु । कुकुन्दरयो ॥ द्वि
चनान्तोयमिति हलायुध ॥

जघनचपला । स्त्री । मात्राटत्तेष्वार्या
प्रभेदे ॥ यथा । प्राक्प्रतिपादितम
हं प्रथमे चरमेदलेतुचपलाया । ल
ज्जाश्रयेत सोक्ता विशुद्धीभिर्जघ
नचपला ॥ यथा । कृष्ण शृङ्गारपटु
र्यौवनमदचञ्चल सुललिताङ्ग ।
आसीद्ब्रजाङ्गनाना मनोहरोजघ
नचपलानामिति ॥

जघनेफला । स्त्री । काकेदुन्दरिका
याम् । कडम्बरी इति भाषा ॥ जघ
नेफनमस्या । अमूर्द्धेति सप्तम्या अ
लुक् ॥

जघन्य । वि । चरमे ॥ गर्हिते ॥ ह-
मार्थकामा सममेवसेव्या योह्येक
सक्त सजनेजघन्य ॥ अलो ॥ पु ।
शूरे ॥ न । मेहने । शिन्ने ॥ अलो
षा शतभिषा आर्द्रा स्वाति ज्येष्ठा
भरणी एषुनक्षत्रेषु ॥ जघनेभव ।
दिगादिस्वात् यत् शरीरावयवत्वा
दा ॥ यदा । कुटिल हन्यते । हन्ते

जङ्गल

यङ्लतादचोयत् । अनित्यमागम
शास्त्रमिति नुगतो ऽनुनासिकान्त-
स्येति ननुक् ॥ जघनमिववा ।
शा०य. ॥

जघन्यज । पु । स्त्री । दृषले । शूरे ॥
चि । कनिष्ठे ॥ जघन्ये ऽवरकाले जा
त । सप्तम्यांजनेर्ह ॥ जघन्यात् त्या
ज्यात् जात । जनी० । पञ्चम्यामजा
ताविति ङ ॥

जघन्यभम् । न । जघन्यसंज्ञकेषु घ
ट्सु नक्षत्रेषु ॥ जघन्यन्ततम्भम् ॥

जग्नि । पु । हननयोग्यास्त्रे ॥

जङ्गु । वि । घातके । हन्तरि ॥ हन्ति
। हन० । कुर्भश्चेति चकारात् अन्य
तोपि कुर्वातेर्द्विस्त्वञ्च ॥

जङ्गम । वि । स्थावरेतरे । चरे । च
रिण्यौ ॥ वक्रगच्छति । गत्यर्थानां
नित्यकौटिल्यइति यङ्भृशार्थे वा
। षच्चाद्यच् ॥

जङ्गमकुटी । स्त्री । छत्रे ॥ वारिवा-
याम् ॥

जङ्गममुक्म । पु । प्रचारिपदातिसमू
हे । गत इति भाषा ॥

जङ्गमेतर । वि । स्थावरे ॥

जङ्गल । पु । न । पिशिते ॥ वि । नि
जनस्थाने ॥ वनप्रधानदेशे ॥

जङ्गल । पु । सेतौ ॥ रोधविशेषे ।

जङ्गल

जङ्गलाद्विख्याते ॥ इतिजटाधर ॥

जङ्गलम् । न । विधे ॥ इतिचिकाण्डशेष ॥

जङ्गल्यमान । वि । अतिशयेन हन्यमा
ने । भृशपीड्यमाने ॥

जङ्गल । स्त्री । प्रसूतायाम् । गुल्फोर्द्ध
जान्वधोभागे । टङ्गायाम् । टांग जा
घ इतिच भाषा ॥ जायस्ते रोमायय
स्याम् । जनी० । अच् । तस्य जङ्गल्य
॥ यद्वा । जङ्गल्यते कुठिल गच्छति
। हन्येयंङ्कुगन्तात् अन्येभ्योपीति
ङ् ॥ ठाप् ॥

जङ्गलकरिक । वि । धावके । जाङ्गिके
। जङ्गलजीविनि ॥ जङ्गलसाध्यत्वादु
प्रक्षारात् गतिर्जङ्गल । सैवकरो रा
जदेयो भागु आकर श्रेष्ठोवा । ज-
ङ्गलकरोऽस्यास्ति । अतश्चनिठनावि
त्तिठत् ॥ जङ्गलैव करीहस्ती यस्येति
वा । कन् ॥

जङ्गलायाम् । न । जङ्गलसन्नाहे । मङ्
चुये ॥

जङ्गल । वि । वेगिनि । अतिजवे ॥
अतिशयिता जङ्गलस्य ॥ सिद्धादित्वा
ल्लच ॥ पशुविशेषाणागणे ॥ हरि
यैणकुर्ङ्गर्ष्यपृषतन्यङ्कुशम्बरा । रा
जीवोपिच मुण्डीचेत्याद्या जङ्गल
लसङ्गका ॥ हरिश्वास्तामवर्ण स्यादे
य । कृष्ण । प्रकीर्तित । कुरङ्गर्ष

जटा

ताम स्याद्वरिणा कृतिकोमहान् ॥

जटायो नीलाण्डको लोके सरोभ
इतिकीर्तित । पृषतश्चन्द्रविन्दु
स्याद्वरिणात्किञ्चिदल्पक । न्यङ्गर्वहु
विषाणोद्यशम्बरोगवयान् महान् ।
राजीवस्तुम्भगोक्षेयोराजीभि परि
तोहत ॥ योमृग शृङ्गहीन स्यात्
समुण्डीति निगद्यते ॥ जङ्गला
प्रायशः सर्वेपित्तक्षेमहरा । स्मृता
। किञ्चिद्वातकराश्चापिपक्षयोवका
वर्जना ॥

जङ्गलः । वि । जङ्गले ॥ अतिशयिते
जङ्गलस्य । पिच्छादित्वात् इलच् ॥
जज । पु । योधे ॥ जजति । जङ्गयुक्ते
। पञ्चाद्यच् ॥

जङ्गलपूक । वि । वाङ्माले ॥ पुन पुन
भृशवा गर्हित अपति तच्छील । य
जजपदशायङ् इत्यूक

जङ्गलभ्यमान । वि । गात्रविनामेन वि-
दारितमुखेपुरुषे ॥ इति कर्ममी
मांसा ॥

जटा । स्त्री । केशविकारे । लम्बकचे ।
व्रतिन शिखायाम् । सटायाम् ॥ जा
यते जन्यतेवा । जनेष्टन्लोपश्चेति
टन् धातोरन्त्यस्य लोपश्च ॥ मूले ।
शिफायाम् । जड इति भाषा ॥ मां
स्याम् ॥ वेदपाठविशेषे ॥ सामगा-

जटाजा	जटुल
नोपकरणे ॥ रुद्रजटायाम् । शताव यीम् ॥ जटति । जटसङ्घाते । ऋच् । टाप् ॥ जटाअख्यस्यावा । अर्शसादच् ॥ जटाजूट । पु । जटासमूहे ॥ जटा नां- जूटावन्ध ॥ जटान्वाच । पु । प्रदोषे ॥ जटाटङ्ग । पु । शिवे ॥ जटायाठङ्को- यस्य ॥ जटाटीर । महादेवे । शिवे ॥ जटाधर । पु । महेश्वरे ॥ वृद्धभेदे ॥ ध रति । धृञ् । पचाद्यच् । जटानां ध र ॥ चि । जटाधारिणि ॥ जटाधर सन् जुहुधीह पावकम् ॥ जटामांसी । स्त्री । नलदे । मास्याम् । सुगन्धिद्वयविशेषे ॥ जटाय । पुं । अरुणपुत्रे सम्पाते क नीयसि दशरथसखे गृध्रविशेषे ॥ ॥ जटायति प्राप्नोति । या० म० कु० ॥ गुग्गुलौ ॥ जटायुध । पु । गुग्गुलौ ॥ जटायुः । पु । जटायौ ॥ गुग्गुली ॥ जटात्रायुरस्य ॥ जटाल । पु । कचूरे ॥ गुग्गुली ॥ मु- ष्कके ॥ वटे ॥ चि । जटाधरे । जटा वति ॥ जटाऽख्यस्य । प्राणिस्थादा- नोन्नतजन्यतरस्याम् ॥ जटाखा । स्त्री । जटामांस्याम् ॥ द्राप् ॥	जटाकान् । चि । जटिले ॥ जटावती । स्त्री । जटामांस्याम् ॥ जटावर्त्ती । स्त्री । गन्धमांस्याम् ॥ रुद्र जटायाम् ॥ जटि । पु । प्रचद्रुमे ॥ जटायाम् ॥ स मूहे । जटति । जट० सर्वधात्तुम्भ इन् ॥ जटित । चि । खचिते ॥ जटी । पु । प्रचाममे । पाकरि इति भाषा ॥ सर्वविशेषे ॥ चि । जटायुक्ते ॥ मत्स्ये ब्री० इति ॥ जटिल । पु । जटावति ब्रह्मचारिप्रभे दे ॥ सिंहे । केशरिणि ॥ चि । जटा युक्ते ॥ यथा । यच्चिन्तिन तदिह दूर तर प्रयाति यच्चेत्तसा नगवितं तदि हाभ्युपैति । प्रातर्भवामि वसुधाधि पचक्रवर्त्ती सेह ब्रजामि विपिने- जटिल स्तपस्वीति ॥ जटाख्यस्य ।- पि० इत्यच् ॥ जटिला । स्त्री । जटामांस्याम् ॥ पिप्प ल्याम् ॥ वचायाम् ॥ दमनकहृत्से ॥ राधिकाश्वश्याम् ॥ टाप् ॥ जटी । स्त्री । प्रचवृत्ते ॥ जटामांस्याम् ॥ कुदिकारादिति ङीष् ॥ जटुल । पु । पिप्पौ । देहस्यैवाणलक्ष्य णि । कस्यच इति भाषा ॥ जटति । जट० । बाहुलकादुलच् ॥

जडा	जतुपु
जठर' । पु । न । कुक्षौ ॥ पि । दृष्टे ॥ क र्कशे । कठिने ॥ जायतेऽस्मिन् ज न्तुर्मलोवा । जनेररष्ठचेत्यर । पृषो दरादि ॥	जडिमा । पु । जडतायाम् ॥ यथा । इ ष्टाऽनिष्टापरिज्ञान यत्र प्रश्ने च्चऽनु त्तरम् । दर्शनश्रवणाभावो जडिमा सोऽभिधीयते ॥ जडस्य भाव । इम निच् ॥
जठरनुत् । पु । आरग्वधे ॥	जडुक् । पु । जटुले ॥ जलति । जल । वा० उल्लच् । उल्लयोरैक्यम् ॥
जठरामय' । पु । जलोदररोगे ॥	जतु । न । अलक्ते । साक्षायाम् ॥ जा यते । जनी० । फलिपाटीत्यु तोन्ता देशश्च ॥
जड । पु । स्वनाम्ना प्रसिद्धे पुरुषे ॥ यथा । इष्टवाऽनिष्टवा सुखदुःखवा न वेति योमोहात् । परवशगः समवेदिह नाम्ना जडसंज्ञक पुरुष इति ॥ वेदग्रह णासमर्थे । मूर्खे ॥ न । वारिणि ॥ सी सके ॥ त्रि । हिमग्रस्ते ॥ मूके ॥ अप्रचे । बुद्धिविकले ॥ अचिदात्मघ टादीनां यत्स्वरूपं जडहितत् ॥ अ नुद्यमे ॥ जनति घनीभवति । ज लघातने । अच् । उल्लयोरैक्यम् ॥	जतुकम् । न । हिङ्गुनि ॥ साक्षायाम् ॥ जटुले ॥ जल्लिख । इवेप्रतिकृतावि तिकन् ॥
जडक्रिय । त्रि । चिरक्रिये । दीर्घस्म त्रिणि ॥ जडाक्रियाऽश्च ॥	जतुका । स्त्री । अजिनपचायाम् । च र्मचटिकायाम् ॥ गन्धद्रव्यविशेषे । अन्याम् ॥ पर्यङ्गाम् ॥ मासवदेश प्रसिद्धे सताविशेषे । तिर्यक्फलाया म् । निशान्धायाम् । जनेष्टायाम् ॥ कनन्तात टाप् ॥
जडता । स्त्री । जाड्ये । सौमित्र्ये । अ पाठवे ॥ विरहदुःखेन जीवनमात्र स्थितौ ॥	जतुकारी । स्त्री । जतूकालतायाम् ॥ जतुकृत् । स्त्री । जय म । चक्रवर्त्तिन्या म् । गन्धद्रव्यविशेषे । चक्रवत् इति । षा ॥ जतु करोति । क्तिप् ॥
जडभरत । पु । ऋषभपुत्रे । रात्रि ॥ यन्मान्नेद् भारतं वर्षमभूत् ॥	जटु । स्त्री । पर्यङ्गाम् ॥
जडा । स्त्री । शूकशिम्व्याम् ॥ भूम्या मलक्याम् ॥ अज्ञायाम् ॥ जडयति । तत्करोतीति भिजन्तात् अच् । टाप् ॥	जटुनी । स्त्री । चर्मचटिकायाम् ॥ जटु । पु । नये । शूतोपकरण विशेषे । पाशकगुटिकायाम् ॥

जनक

जतुमखि । पु । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ यथा

। सममुत्सन्नमरुज मण्डलकफर

क्तजम् । सहज खल्लचैकेषां खल्लो

जतुमणिश्चस ॥ इतिनिदानम् ॥

जतुरस । पु । अलक्तके ॥

जतूका । स्त्री । अजिनपत्रायाम् ॥ ज-

नीवृक्षे । चकवत इतिभाषाप्रसिद्धे

॥ जायते आरोग्यमनया । जनी०

। उलूकादयश्चेति निपातनात् कचि

दकिङ्कित्यपिनलोप ॥

जबु । न । स्कन्धकचयो सन्धौ । कण्ठ

स्त्राघोभागे स्थितयोरस्त्रोः ॥ कच

योर्वक्षस सन्धी जवुणी समुदाहृते

॥ जायते बाहुरस्मात् । जनी० । ज

वर्वादिच्चात् कप्रत्ययेनकारस्यत-

कारश्च ॥

जक्षश्मकम् । न । शिखाजतुनि ॥

जन । पु । लोके ॥ पृथग्जने । पामरे ॥

आखीयविवेकहीने ॥ महर्लोकोर्द्ध्वे

लोके ॥ जनेऽष्टकोव्यवच्छिन्न पि

तृजङ्गुजनाश्रय ॥ जनन जन, जन्म

। भावेघञ् । जनिषधोश्चेतिनट्टि

॥ समुद्रस्य दैत्यविशेषेषु ॥ शार्करा

क्ष्ये मुनौ ॥

जनक । पु । पितरि ॥ मिथिला-

धिपेषिदेहे ॥ कारणे ॥ जनयति ।

जनोप्रादुर्भावे । खलु । जनिवह्नी

जननी

श्चेतिनट्टि ॥ पि । उत्पादयितरि ॥

जनकतनया । स्त्री । } सीतायाम् ॥

जनकनन्दिनी । स्त्री । }

जनकराजकूप । पु । तीर्थविशेषे ॥

जनकमुता । स्त्री । जानक्याम् ॥

जनकात्मजा । स्त्री । श्रीरामपत्न्याम्

। सीतायाम् ॥ जनकस्य आत्मजा ॥

जनकारी । पु । अलक्तके ॥ नान्तोऽ

यम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट ॥

जनङ्गम । पु । चण्डाले ॥ अधार्मिका

न् जनान् गच्छति । जनेभ्यो गच्छ

तिवा । गमश्चेति खच् मुमागम' ॥

जनता । स्त्री । जनानां समूहे ॥ ग्राम

जनवन्धुभ्यस्तल् । तलन्त स्त्रियाम्

॥ जनत्वे ॥ भावेतल् ॥

जननम् । न । वशे ॥ जन्मनि ॥ जन्यते

। जनी० जनजनने वा । गयन्त' । क

र्मखिल्युट् ॥ दीक्षयाध्वरेय जमान

स्यजन्मनि ॥ पुनर्वा एतमृत्विजो गर्भं

कुर्वन्ति ये दीक्षयन्तीत्यादिश्रुते ।

मातुरग्रेऽधिजनन द्वितीय भौजिव

न्यने । तृतीय यच्चदीक्षायाद्विजस्य

श्रुतिचोदनादितिमनुस्मृतेश्च ॥

जननि । स्त्री । जनीनामगन्धद्रव्ये ॥

जननी । स्त्री । मातरि । प्रस्वाम् ॥ द-

यायाम् ॥ कटुकायाम् ॥ मञ्जिष्ठा

याम् ॥ अलक्तके ॥ जटामीक्षाम् ॥

जनलो

जनीनामगन्धद्वये ॥ जनयति । ज
नी० कृत्त्यस्युटे बहुलमिति स्युट् ।
टिच्चाङ् डीप् ॥

जनपद । पु । देशे । नीदति ॥ जन.प
पदं वस्सु यच ॥ जने ॥

जनपदी । पु । जनपदस्वामिनि ॥

जनप्रवाद । पु । कौलीने । वचनीय
तायाम् । लोकापवादे ॥

जनप्रिय' । पु । धान्यके ॥ शोभाजने
॥ चि । जनानां प्रीतिविषये ॥

जनमेजय । पु । परीक्षितराजस्य पुत्रे
। मारीक्षिते ॥ पुरुराजपुत्रे ॥ जममे
जयति । गयन्तादेजे कर्त्तरि खञ् ।
जनसमुत्साहम् ॥

जनयिता । पु । ताते । पितरि ॥ जनय
ति । जनी । टृच् ॥

जनयित्री । स्त्री । जनन्याम् । मातरि
॥ टृजन्तात् । कजेभ्यो डीप् ॥

जनरव' । पु । लोकवादे ॥ यथा । परी
वाद स्तथो भवति वितथोवापि म
हतां तथा प्युच्चैर्धात्रां हरतिमहि
मान जनरव । तुलोत्तीर्णस्यापि प्र
कटनिहतशेषतमसो रवेस्तादृक्-
तेजो नहिभवति कन्यां गतवत् ॥
इति लक्ष्मणसेन ॥

जनलोक' । पु । महर्लोको परिभुवने
। महर्लोकः चितेरुर्द्ध्वं मेककोटि

जनार्द

प्रमाणत । कोटिद्वये च संख्याते ।
जनोभूर्लोकतो जनै ॥ निवसन्त्यम
वा यचमानसा ब्रह्मण सुताः । सन
न्दनाद्या योगीन्द्रा सर्वे ते ह्यूर्ध्वरेत
स इति काशीखण्डम् ॥

जनवल्लभ । पु । श्वेतरोहितवृक्षे ॥ चि ।
लोकप्रिये ॥

जनवाद' । पु । जनप्रवादे ॥

जनवार्त्ता । स्त्री । लोकानां किवद
न्त्याम् ॥

जनश्रुति । स्त्री । सत्यान्वतसाधारण्य
लोकप्रसिद्धौ । किवदन्त्याम् ॥ जने
भ्य श्रूयते । श्रुश्रवणे । क्तिन् ॥

जनस्थानम् । न । दण्डकारण्ये ॥ दण्ड
कारण्यस्थान्तिके स्थानविशेषे ॥

जनातिग' । चि । लोकातिशयिनि ॥
जनमतिगच्छति । नम० । अन्यथा
पीतिड ॥

जनान्त । पु । देशे । जिला इति पार
स्य भाषा ॥ इति धनञ्जय' ॥

जनान्तिकम् । न । अप्रकाशे । अगोच
रे ॥ विप्रताकाकरेणाऽन्यानपवाय
न्तिये कथाम् । अन्योन्यामन्त्रणं यत्
स्या ज्ञानानातज्ज्ञ नान्तिकम् ॥

जनार्दन । पु । नारायणे । विष्णौ ॥
सर्वे साधुभिर्जनैः स्वामिर्लषिताम्युद
यनि श्रेयससिद्धये अर्चते याच्यते

जनी

इति व्युत्पत्तौ अर्दतेर्यात्रार्थात् कृ
त्यल्युटो बहुलमिति कर्मणि ल्युट् ॥
यदा । जनन जन जन्म । तमर्दय
ति इति जनार्दन । अर्ददिसायाम्
। नन्द्यादिस्त्वाल्यु ॥ जना समुद्र
स्यादैत्यभेदा तेषामर्दन इति वा ॥
जनान् दुर्जनान् अर्दयति हिनस्ती
ति वा ॥

जनाग्रन । पु । वृके ॥

जनाश्रय । पु । मण्डपे ॥ जनानालो
काना माश्रयः ॥

जनि । स्त्री । उत्पत्तौ । अभूतप्रादुर्भा
वे ॥ नाऽसतो जन्मना योग सत
सत्त्वान्न चेष्यते । कूटस्थे विक्रिया ना
स्ति तस्माद् ज्ञानतो जनि ॥ जनन
म् । जनी० । जनिघसिभ्यामिष् । ज
निवध्योश्चेति वृद्धिनिषेधः ॥

जनित । त्रि । उत्पादिते ॥

जनिच्च' । पु । पितरि ॥ जायतेऽस्मा
त् । जनी० । जनिदेव्यादिना जने
रित्वन् । जनिच्चै मातापितरौ ॥

जनिच्चा । स्त्री । मातरि ॥ टाप् ॥

जनिनीलिका । स्त्री । महानील्याम् ॥

जनिमा । पु । जन्मनि ॥ जायते । ज
नी० । जनिमृड् भ्यामिमनिष् ॥

जनी । स्त्री । सीमन्तिन्याम् ॥ वध्वाम्

। क्षुपायाम् ॥ जायते गर्भे वशोवा

जन्तुना

ऽस्थाम् ॥ उत्पत्तौ ॥ श्लेषधीभेदे ।
जतूकायाम् ॥ जायते आरोग्यमन
या । जनी० । जनिघसिभ्यामितीष्
। जनिवध्योश्चेति नष्टाद् । कृदिका
रादिति ङीष् ॥

जनुः । न । जन्मनि ॥ जननम् । जनी० ।
जनेरुसि ॥

जनु । स्त्री । जनने । जन्मनि ॥

जनेष्ट । पु । मुहुरवृत्ते ॥

जनेष्टा । स्त्री । जतूकायाम् ॥ जातीपु
ष्ये ॥ वृद्धिनामैषधौ ॥ हरिद्रायाम् ॥

जनोदाहरणम् । न । यशसि ॥

जनौ । पु । जनरक्षके ॥ जनान् अव
ति । अव० । च्छोरित्युट् । वृद्धि ।
म्लौवत् ॥

जन्तु । पु । प्राणिनि । जननशीले ॥
अविद्यादि हृदयग्रन्थिभिर्युते ससारि
णि । वस्तुस्वरूपादर्शिनि ब्रह्मादिस्त
म्बपर्यन्ते प्राणिजाते ॥ जायते । ज
नी० । कमिमनिजनीति तु ॥

जन्तुकम्बु । पु । कृमिशङ्खे ॥

जन्तुका । स्त्री । नाडीहिङ्गुनि । राम
व्याम् ॥ लाक्षायाम् ॥

जन्तुघ्न । पु । बीजपूरे ॥ न । विडङ्गे ॥
हिङ्गुनि ॥ त्रि । जन्तुघातिनि ॥

जन्तुघ्नी । स्त्री । विडङ्गे ॥

जन्तुनाशनम् । न । हिङ्गुनि ॥ विडङ्गे ॥

जन्म

जन्तुपादप । पु । कोषाम्रवृक्षे ॥

जन्तुफल । पु । उदुम्बरे ॥ जन्तव फलेऽस्य

जन्तुमारी । स्त्री । निम्बूके ॥

जन्तुला । स्त्री । काशटणे ॥

जन्तुहन्त्री । स्त्री । विडङ्गे ॥

जन्म । पु । न । जन्मनि ॥ जन्मम् । इ

धुयुधीति बाहुलकाज् जनेर्मक् ॥

जन्मकील । पु । हरौ ॥

जन्मद । पु । दिनरि ॥

जन्मदा । स्त्री । मातरि ॥

जन्म । न । आद्यक्षयसम्बन्धे । उत्पत्तौ

। जनने । शुभाशुभकर्मवशात् पौन-
पुन्येन तत्तद्विविधयोनिषूङ्गवे । गर्भं

वासयोनिद्वारनिस्सरणरूपे विग्रह-
भेदग्रहणे ॥ वासना कर्म विद्याचरण

जन्मप्रयोजकम् ॥ उक्तञ्च सारकलि-
कायाम् । गर्भात् कोटिगुणं दुःखं

योनियन्त्रनिपीडने । समूर्च्छातस्य
जठराज्जायमानस्य देहिनः ॥ जाय-

मानं पुरीषाखण्डमूषशुक्राविलान-
न । प्राजापत्येन वा तेन पीड्यमाना

स्थिवन्धनः ॥ अधोमुखो वैक्रियते प्र-
बलैः स्मृतिमावृतैः । क्लेशान्विक्रा-

न्तिमायातिजठरान्मातुं रातुरिति
॥ प्रेत्यभावे ॥ सच अपूर्वदेहेन्द्रि-

यादिसम्बन्धः । निकायविशिष्टाभिर-
पूर्वाभिर्देहेन्द्रियमनोऽहङ्कारबुद्धि-

जन्मी

वेदनाभिः पुरुषस्याभिसम्बन्धो जन्मः

। नतु पुरुषस्य परिणामः तस्यापरि-

क्षाभिस्तत् । जन्मात्रं नासत् सत्त्वं

किन्तु देहेन सयुतिः । प्रादुर्भावा-

जनेरर्थः सतयवसयुज्यते इत्युक्तः ॥

प्रथमतारायाम् ॥ जननम् जायते-

वा । जनी० । मनिन् ॥

जन्मबन्धविनिर्मुक्तः । त्रि । जन्मात्मके

न बन्धेन विभेदेऽप्यन्तिकस्य लक्षणे

न निरवशेषत्यक्ते ॥

जन्ममासः । पु । जन्मनोमासे ॥ आर-

भ्य जन्मदिवसं यावत् त्रिंशद्दिनभवे-

त् । जन्ममासः स विज्ञेयो वर्जित-

सर्वकर्मसु ॥

जन्मार्थम् । न । जन्मनो नक्षत्रे ॥

जन्मवर्त्म । न । योनौ । भगे ॥ जन्म-

नोवर्त्म ॥

जन्मान्तरम् । न । परलोके । भवाम्भ-

रे । अमुष ॥

जन्माष्टमी । स्त्री । श्रीकृष्णस्य जन्मति-

थौ ॥ सातमुखचान्द्रेण आवणस्य

कृष्णाष्टमी । गौणचान्द्रेण भाद्रपदस्य कृ-

ष्णाष्टमी ॥ अथ भाद्रपदे मासि कृ-

ष्णाष्टम्यां कलौयुगे । अष्टाविंशति-

मे जातः कृष्णोऽसौ देवकी सुतः ॥

जन्मी । पु । प्राणिनि ॥ जन्मीऽस्या-

स्ति । अतर्हनि ॥ जन्माऽस्यास्ति वा-

जन्म

ग्री० इति ॥

जन्मेजव । पु । जनमेजये रात्रि ॥
जन्मनैवातिशुद्धेन शब्दनेजितवान्
यतः । एककम्पनेधातोर्हि जन्मेज
यदतिश्रुतइतिनिवृत्ति ॥ शकध्वादि
त्वात् पररूपम् ॥

जन्म । पु । जनके ॥ न । अट्टे ॥ परी
वादे । कौकीने ॥ युधि । सङ्ग्रामे ॥
त्रि । उत्पाद्ये ॥ जनकस्य स्वभावो-
हि जन्मेतिष्ठति निश्चितम् । यथा
श्रीकृष्णपादाङ्ग काखीयवशमस्तके
॥ नवोठात्रातिमित्रभृत्स्थेषु ॥ नव
वरस्यत्रातिमित्रभृत्स्थेषु ॥ वरसिन्धे
। जामातृवत्सत्वे ॥ देहे ॥ जननम्
। जनेर्यक् ॥ जायते वा । भवमेवे-
तिसाधु ॥ यद्वा । जायते जनवति
वा । अचोयत् तकिशसिचतिवति
जनिभ्योप्रदाय । जनेर्यद्विधि स्वरा-
र्षे । ऋहोर्ग्यदिति ग्यतापिरूप
सिद्धे । नचट्टिप्रसङ्ग जनिवध्योश्चे-
तिनिषेधात् ॥ जनस्यजल्प मतजन
ह्लादितियत् ॥ यद्वा । जनीवधू व-
इतिप्रापवति । संज्ञायामितिसाधु ॥
जन्म । स्त्री । मातृवयस्यायाम् ॥ मुदि
। ग्रीतौ ॥ जायते ऽस्याम् । जनयति
वा । ग्यदन्तात् यदन्ताद्वा टाप् ॥

जन्म । पु । प्राणिनि ॥ अग्नौ ॥ धात

जवाला

रि । परमेष्ठिनि ॥ जायते । जनी० ।

यजिमनिशुन्निदसिजनिभ्योयुच् ॥
जप । पु । श्रुतिमन्त्राद्यावृत्तौ ॥ जप
स्तद्भाषण ध्येयसम्मुखीकरण मुने ।
मानसस्यान्त सञ्जल्परूपस्य उपांशु
सत्तकस्यच स्वसवेद्यलघु ध्वने भाष्य
स्यच श्रूयमाणस्य मन्त्रस्य ध्येयसम्मु-
खीकरणायावर्त्तने ॥ मन्त्रार्थाज्ञाने
जपस्य फलाजनकत्वमुक्ततन्त्रशास्त्रे
। यथा । यथापशुर्भारवाही न तस्य
भजते फलम् । तथैवार्थानभिज्ञो
न जपस्यफलमश्नुतइति ॥ स्वाध्याये
॥ जपनम् जप्यतेवा । जयमानसेच
। यधजपोरनुपसर्ग इत्यप् ॥

जपनम् । न । जपे ॥

जपपरायण । पु । जपनशीले । जपा
सत्ते ॥

जपा । स्त्री । जपावृत्ते ॥ जपासङ्ख्याहि
शी केश्या विसन्ध्याकफवातजित् ॥
जपति । जप० । पचाद्यच् । टाप् ॥
जप्यम् । त्रि । अघमर्षणादौ ॥ जप्यते ।
जप० । पोरदुषधादितियत् ॥
जप्येश्वर । पु । सिद्धस्थानविशेषे ॥ य-
था । जप्येश्वरे महास्थानेशङ्करीच-
विशूलिनो । विशूलीशङ्करस्तवसर्व-
पापविमोचक इति ॥

जवाला । स्त्री । सत्यकामस्यर्षेर्मातरि ॥

जम्बीर

जमज. । वि. यमजे ॥

जमदग्नि । पु. परशुरामपितरि । ऋ
चीकमुनिपुत्रे भृगुवशजे यमदग्नि
मुनौ ॥जमनम् । न. भोजने ॥ जमुअदने ।
ल्युट् ॥जम्पती । पु. सहेत्र्या जायापत्न्यो ॥
जायाश्च पतिश्च राजदन्तादिगणे पा
ठात् जायाशब्दस्य जमभावोऽभिपा
त्यते ॥ निच्यद्विवचनान्त ॥जम्बाल । पु. शैवाले ॥ पङ्के ॥ जमति
। जमु० । बाहुलकादाजन् ॥ यद्वा ।
जम्बज्जदने इति धातु । भावे घञ्
। जम्बलाति । लादाने । आतोऽनुपे
तिक । पृ० ॥जम्बालिनी । स्त्री । नदाम् । शैबलि-
न्याम् ॥जम्बीर । पु. जम्बीरी इति जमटु इति च
पर्वतीयभाषाप्रसिद्धे दन्तशठे । जम्बी
रे । जम्बले ॥ जम्बीर मुष्ण गुर्वल
वातक्षेपविवन्धनुत् । शूलकासक-
फक्षेपच्छर्दिट्पणामदेऽर्जित् ॥ आ
स्यवैरस्यहृत् पीडा वङ्गिमान्यकुमी
न् हरेत् । स्वल्पजम्बीरिकातद्वत्
ष्णाच्छर्दिनिवारिणी ॥ प्रस्थपुष्पे । म
रुवा इति ख्याते ॥ अर्जके ॥ सिता-
र्जके ॥ जम्यते । जमु० । गम्भीरा

जम्बू

दयश्चेति ईरन्नन्त साधु. ॥ यद्वा ।

जम्यते । विच् । वीरयति । वीरवि
क्रान्तौ । अच् । जम्चासौ वीरश्च ॥जम्बु । स्त्री । जामन इति प्रसिद्धे दृष्टे । सु
रभिपत्रायाम् । नीलफलायाम् ॥ मे
रुसरिति ॥ जम्बुद्वीपे ॥ जम्बुद्वीप
चित्तेर्नाभिस्तद्वृत्तं लक्ष्योऽजनम् ।
चाराध्विना परिरुत परिरुत्तेन ता
यता ॥ न । जम्बूपले । जाम्बवे ॥
जमति । उमु० । अन्वदन् भूजम्बू इ
त्यादिना कू प्रत्ययो वुगारमश्च
निपातित । बाहुलकात् ह्रस्व ॥
फलेतु जम्बाः फलम् । जम्बावेत्य
णोऽभावे ओरञ् । फलेलुक् । ह्र
स्वोऽनपुसके ॥जम्बुक । पु. जम्बुकार्थेषु ॥ गोलाप
जाम इति गौडभाषाप्रसिद्धे दृष्टे-॥ श्योनाक्षप्रभेदे ॥ जमति । जमु० ।
स्रगत्वादयश्चेति साधु ॥ शृगाले ॥जम्बुद्वीप । पु. न. भूमेः सप्तद्वीपान्तर्ग
ते द्वीपविशेषे । जम्बुद्वीपे ॥

जम्बुमार्ग । पु. तीर्थविशेषे ॥

जम्बुल । पु. जम्बुले ॥

जम्बुवनजम् । न. श्वेतजवापुष्पे ॥

जम्बू । स्त्री । मेरुतरङ्गिण्याम् ॥ -

नागदमन्याम् ॥ जामन इति प्रसिद्धे
दृष्टे । राजफलायाम् । सुरभिपत्राया

जम्बूका

म् ॥ सावृहतक्षुद्रभेदेन द्विविधा ।
तत्रवृहत्या पर्याया । महाजम्बू
महापत्रा राजजम्बू वृहत्फला फ
लेन्द्र नन्द महाफला सुरभिपत्राचे
त ॥ विष्टम्भित्व रोचनत्वं गुरुत्वं
च फलेगुणा ॥ क्षुद्राया पर्याया ।
सूक्ष्मकृष्णफला दीर्घपत्रा मध्यमा ॥
अथैववनजम्बूपर्याया । भूमिजम्बू
काकजम्बू नादेयी शीतपल्लवा सू
क्ष्मपत्रा जलजम्बूका ॥ फलगुणा ।
जम्बू सङ्गाहिणी रूक्षा कफपित्ता
स्त्रदाहनुत् ॥ जम्बू फले । जम्बु
नि । जाम्बवे ॥ जम्बूदीपे ॥ जम्बु
ति । जम्बु० अन्धहनभू जम्बूकफे
लूककर्मभूदिधिसूरित्युगादि सूषेण
कूप्रत्ययोवुगागमस्यनिपातित ॥ जा
यते वा । जनेवा तौ तेनैवनिपाति
तौ ॥ फलेतु जम्बू फलम् । जम्बू
वेत्यणोऽभावपले ओरम् । तस्य
लुप्चेति लुप् । लुपियुक्तवत् ॥ ज
म्बूदीपे ॥

जम्बूक । पु । फेरवे । शृगाले ॥ नीचे
॥ पश्चिमाश्यापतौ । वरुणे ॥ गुला
पजामनइति प्रसिद्धे फलवृक्षे ॥ श्यो
नाकप्रभेदे । जम्बुति । जम्बु० । उलू
कादित्वात् साधु ॥

जम्बूका । स्त्री । काकलीशायाम् ।

जम्भ

निर्वीजायाम् । रसाधिकायाम् ॥

जम्बूदीपम् । न । पु । भूमे सप्तदीपा
न्तर्गते दीपविशेषे ॥ यथा । भूमे
रङ्गं चारस्मिन्धोरदकस्य जम्बूदीपं
प्राहुराचार्यवर्या । अर्द्धेऽन्यस्मिन्
दीपघटकस्य याम्ये चारस्मीराजम्बु-
धीनानिवेश ॥ इतिसिद्धान्तशिरो
मणि ॥ पुराणमतेन तु । अथदीप-
पद्मकोषमध्यवर्तिकोषप्रवचनचयो
जनविस्तीर्णं पद्मपत्रमिवसमवर्तुल
लचयोजनविस्तृतलवणसमुद्रेण वे
ष्टित । यस्मिन् प्रत्येकनवसहस्र
योजनायामानि नववर्षाणि तेषां व
र्षाणामष्टौ सीमापर्वता सन्तीति ॥

जम्बूल । पु । जम्बूविष्टपे ॥ केतकी
वृक्षे । क्रकचच्छदे ॥ न । वरपचीय
स्त्रीणापरिहासवचने ॥

जम्बूलमालिका । स्त्री । कन्यावरयोर्मु
खचन्द्रिकायाम् ॥ जम्बूलानां वर
पचीयस्त्री परिहासवचनानामालि
का श्रेणी ॥ इतिहरिवंशटीकाया-
नीलकण्ठ ॥

जम्भ । पु । दैत्यविशेषे ॥ दन्ते ॥ ज
म्बीरे ॥ भक्षणे ॥ अश्वे ॥ हनौ ॥
तूणे ॥ जम्भयति । जम्भीगात्रविना
मे । पचाद्यच् । रधिजभोरचीति
नुम् ॥

जम्भीर

जम्भक' । पु । जम्भार्थेषु ॥ जम्भी० । खु
लुट्चाविति खुल् । नुम् ॥ स्वार्थे
कोवा ॥

जम्भका । स्त्री । जम्भायाम् ॥

जम्भन' । पु । राजसविशेषे ॥

जम्भद्विट् । पु । इन्द्रे ॥

जम्भभेदी । पु । हरिहरे । इन्द्रे ॥ ज
म्भसुरभेतु शीलभस्य । सुप्यजा
तावितिणिनि ॥

जम्भर' । पुं । जम्बीरे ॥

जम्भल । पुं । जम्बीरे ॥ वृद्धदेवता
विशेषे ॥ जम्भयति । जम्भी० । दृषा
दित्वाकल । रधिजभोरितिनुम् ॥

जम्भला । स्त्री । राजसीविशेषे ॥ यथा
समुद्रस्योत्तरेतीरे जम्भला नाम
राजसी । तस्या स्मरणमात्रेण विश
ल्यानर्भिसी भवेदिति ॥

जम्भा । स्त्री । जम्भायाम् ॥ इतिराज
निर्घण्ट ॥

जम्भारि । पु । इन्द्रे ॥ वज्रौ ॥ वज्रे ॥ ज
म्भस्त्रारि ॥

जम्भी । पु । जम्बीरे ॥ इतिशब्दच
न्द्रिका ॥

जम्भीर । पु । जम्भारी इति ख्याते
जम्भीरद्रुमे ॥ जम्भयति । जम्भी०
गम्भीरादित्वात् ईरन् । रधिजभो
रितिनुम् ॥

जयद

जय । पु । अग्निमन्ये ॥ जयन्ते ॥ युधि
ष्ठिरे ॥ शत्रुपराङ्मुखीकरणे । विज
ये । उत्कर्षप्राप्तौ । पराजितापेक्षयो
त्कर्षलक्षणे । जीत इति भाषा ॥

जयोरन्ध्र प्रहारिणाम् ॥ वीरर
से ॥ नारायणस्य पार्षदविशेषे ॥ इ

क्ष्वाकुवशजे विजयनन्दनराजे ॥ द
क्षिणद्वारगृहे ॥ अष्टाविंशतितमे

वत्सरे ॥ क्षत्रियास्य तत्रा वैश्या
शत्राश्चनटनर्तका । पीडितास्ते व

रारोहेजये सर्वे न सशत्रव ॥ जयन
म् जीयतेऽनेनवा । जि० । यरच् ॥

जयति वा । पचाकच् ॥ शास्त्रविशे
षे ॥ यथोक्त ऋक्षचारिकाखडे भवि

ष्यपुराणे । अष्टादशपुराणानि राम
स्यचरित तत्रा । विष्णु धर्मादिशा

स्त्राणिशिवधर्माश्चभारत ॥ काण्वर्य
ष्वपञ्चमोवेदो यन्महाभारतंस्मृत

म् । सौराष्ट्रधर्मांराजेन्द्रमानवाक्ता
महीपते ॥ जयेतिनाम एतेषामव

दन्तिमनीषिण इति ॥

जयकोलाहल । पु । पाशकभेदे ॥
जयस्य कोलाहलो यस्मिन् ॥

जयध्वनौ ॥
जयदक्का । स्त्री । जीतकाङ्क्षा इति
भाषा प्रविष्टे वाच्यविशेषे ॥

जयदत्त । पु । इन्द्रपुत्रे । पाकशासनौ ॥

जयन्ती

जयद्रथ । पु । सिन्धुराजे ॥

जयेनम् । न । तुरङ्गादिसन्नाहे ॥ जये
॥ जिजये । स्युट् ॥

जयनी । स्त्री । इन्द्रसुतायाम् ॥

जयन्त । पु । इन्द्रपुत्रे । पाकशासनौ ॥

भीमे ॥ चन्द्रे ॥ शिवे । शम्भौ ॥

॥ कृष्णानुजे ॥ भुवकविशेषे ॥ तल्लक्ष

णं यथा । आदिताले जयन्त स्थात्

शृङ्गाररससयुत । रुद्रसखाचरपद

आयुर्वृद्धिकर परइतिदामोदर ॥

जयति । जि० तृभूवह्वसीत्यादि

नाभक्त । भोक्त ॥ तोर्यविशेषे ॥

जयन्तिका । स्त्री । हरिश्चायाम् ॥ जायती

त्वगितिच प्रसिद्धेद्रव्ये ॥

जयन्ती । स्त्री । जयायाम् । तर्कार्याम्

॥ नादेय्याम् ॥ अस्यागुणा । मदगन्ध

युक्तत्वम् । तिक्तत्वम् । कटुत्वम् ।

उष्णत्वम् । कुम्भितनाशित्वम् । क

ण्डविशोधनत्वम् । तत्रकृष्णारसाय

नी । इतिराजनिर्घण्ट ॥ उमायाम्

। गौर्याम् ॥ इन्द्रपुत्र्याम् ॥ पताका

याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ योगविशेषे ॥

यथा । जय पुण्यचक्रुतेजयन्तीमि

तिताविदु । रोहिणी सहिताकृष्णा

मासेच आवणे ऽष्टमी ॥ अर्द्धरात्रा

दधश्चोर्ध्वकक्षयापियदाभवेत् । जय

न्तीनामसा प्रोक्ता सर्वपापप्रणाशि

जयपा

नी ॥ यात्रायोगविशेषे ॥ यथा । यत्र

स्वोच्चगतसुन्दरो लम्भादेकादशे स्थि

त । जयन्तानामयोगाय शत्रुपक्ष-

विनाशकृत् ॥ जयति । जि० । तृभू

वह्वसि भासि साधि गडि मण्डि

जिनन्दिभ्यश्चेति भक्तृसच पितृ । भो

क्त । पितृत्वान् डीष् ॥

जयपत्रम् । न । डिक्करी इति डिगरी इ

तिच इङ्ग्रेजभाषा प्रसिद्धे विजयपत्रे

। विवादविषयकजयबोधकलिपौ ॥

यथा । यद्वृत्त व्यवहारात्तु पूर्वपक्षो

त्तरादिकम् । क्रिया ऽवधारणोपेत

जयपत्रे ऽखिल लिखेत् ॥ पूर्वोत्तर

क्रियायुक्त निरर्थायान्त यदा नृप । प्र

दद्याज्जयिने लेख्य जयपत्र तदुच्यते

इति ॥ अश्वमेधोययचघोटककपा-

लवदाया लिपौ ॥ यथा । चैलोक्य

विजयीरामो रावणान्तकर प्रभु ।

तदीक्षितो वाजिमेधे तस्याय प्रोक्षि

त पशु ॥ पालितो लक्ष्मणेनैव सु

लक्षणविलक्षित । सम्पूज्यचपरि-

त्याज्य सर्वैरितिचसंस्कृताम् ॥ इ

तिवाशिष्ठरामायणम् ॥

जयपाल । पु । दन्तीवाजे । सारके ।

जमालगोटा इति भाषा ॥ त्रिधात

रि ॥ विष्णौ ॥ नृपे ॥ इतिशब्दरत्ना

वली ॥

जया	जरन्
जयपुत्रक । पु । पाशकविशेषे ॥	॥ जयति । जि० । पचाद्यच् । टाप् ॥
जयमङ्गल । पु । ज्वरघ्ने औषधविशेषे ॥	जयारव । पु । वन्दिनां जयजयेति शब्दे ॥
राजवाह्ये हस्तनि ॥ ध्रुवकविशेषे ॥	जयावहा । स्त्री । भद्रदन्तीवृक्षे ॥
यथा । चतुर्विंशतिवर्णाङ्घ्रि' कथि	जयाश्रया । स्त्री । जरडीवृक्षे ॥
तो जयमङ्गलः । शृङ्गारबीरवारेव	जयाह्वा । स्त्री । भद्रदन्तीवृक्षे ॥
ताले चांशपुटेष्वसति ॥	जयी । त्रि । जययुक्त । विजयिनि ॥ जे
जयवाहिनी । स्त्री । शय्याम् । इन्द्रायु	तंशीलमस्य । प्रजोरिनिरिच्छधि-
म् ॥ चारुभारामहेन्द्रायी चेन्द्रायी	कारे जिह्विविश्रीश्वमाश्रयाभ्य
जयवाहिनीतिरभसः ॥ जयवाहिनी	मपरिभूप्रसूभ्यश्चेति इति ॥
तिपाठान्तरम् ॥ माहेय्याम् ॥ जय	जय्य' । चि । जेतुशक्ये ॥ जिजये जि-
सैन्ये ॥ जयस्य वाहिनी ॥	अभिभवेवा । अकिञ्चित्चेति शक्ता
जयशेखर । पु । स्वर्चमूलत्रिकोणोच्च	वचोयत् । गुण । चय्यजय्यौशक्ता-
स्थानगोयदिगीप्सति । जयशेखर-	र्थे इति यान्तादेश' ॥
योगोय नानाऽमितफलप्रद इ	जरठ । चि । कर्कशे ॥ पाण्डो ॥ कठि
तिवर्षिते याचयोगे ॥	ने ॥ जीर्णे ॥ जीर्यति । जृष्टवयो-
जया । स्त्री । जयन्त्याम् ॥ तिथिविशेषे	हानौ । बाहुककादठः ॥ पु । जरा
। जयोदश्यष्टमीचैव तृतीयाचजया	यामिति विश्व ॥
स्मृता ॥ पथ्यायाम् । हरोतक्याम् ॥	जरडी । स्त्री । तृणविशेषे । गमाटि-
उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ व्युत्थयति	कायाम् । सुनालायाम् ॥
यथा । जय कल्याणवचनो ह्याका	जरण । पुं । न । जीरके ॥ अजाज्या-
रोदाहवाचकः । अयं ददाति यानि	म् । कृष्णजीरके ॥ हिङ्गुनि ॥ सौ
च्य साजयापरि कीर्त्तितेति ब्रह्म	वर्चसे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ पु । कासमर्दे
वैवस्वपुराणम् ॥ दुर्गायाः सख्याम् ॥	॥ जरयति । जृष्ट' । नंदादिस्त्राष्ट
बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ गणि	॥ ल्यु
कारिकायाम् । अग्निमन्यवृक्षे ॥ वि	जरण्डम. । पुं । अश्वकर्णवृक्षे ॥
जयायाम् । भङ्गायाम् ॥ पताकावि	जरणा । स्त्री । कृष्णजीरके ॥
शेषे ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ शान्तावृक्षे	जरन । त्रि । जरातुरे । वृद्धे ॥ बुरान

जरा

ने ॥ जीर्यति । जृष्० । जीर्यतेर
टन् ॥

जरती । स्त्री । जीर्णायाम् । दृष्टायाम्
॥ उगितश्चेतिङ्गीप् ॥

जरत्कार । पु । जरत्कारमुनौ ॥

जरत्कार । पु । मुनिविशेषे । यायाव
रे ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

जरत्कार । स्त्री । मनसादेय्याम् ॥

जरत्कारप्रिया । स्त्री । मनसादेय्याम् ॥

जरद्भव । पु । दृढोच्चे ॥ जरन्चासौगौ
श्च । पूर्वकालैकेतिसमास । गोरत
द्रितलुकीतिटच् ॥ गृध्रविशेषे ॥

जरन्त । पु । महिषे ॥ पि । वृद्धे ॥ जी
र्यति । जृष्० । जृविशिभ्यांभश्च ॥

जरसान् । पु । पुरुषे ॥ जीर्यते । जृष्०

। कन्दस्यसानश्चुजृभ्यामित्यसानच् ॥

जरा । स्त्री । विस्त्रसायाम् । वयः कृत

स्यमांसाद्यवस्थाविशेषे । प्रक्षाश

क्तिते जीनिरोधपगपरिभवादिह

पायां वलिपलितादिलक्षणायां व

योहानौ ॥ सातुकालकन्या । यथा ।

कालकन्या जरा साक्षात् लोकस्ता

नाभिनन्दति । स्वसार जगृहे मृच्यु

क्षयाय जज्ञेश्वर ॥ इति श्रीभागव

तम् ॥ एषां भेदप्रभेदेन चतुष्टयं

वज्रसंभृता । मृच्युकन्यासुताश्चैव

जरा तस्याश्चकन्यका ॥ जराश्च भ्रा

जरा

टभि सार्धं शश्वद्भूमति भूतलम् ।

एते चोपायवेत्तारं न गच्छन्ति च

सम्मतम् ॥ पक्षायन्तेच तं दृष्ट्वा वै

न तेय भिवोरगा ॥ चक्षुर्जलञ्च व्या

याम पादाधक्षैषसेवनम् । कर्णतै

लमूर्ध्नितैलं जराध्याधिविनाशनम्

॥ वसन्ते भ्रमणवर्जितसेवा ऽस्वमक

रोतिय । बालाञ्चसेवतेकाले जरा

तं नोपगच्छति ॥ खातग्रीतोद-

कसायी सेवतेचन्दनद्रवम् । नोपया

ति जरातञ्च निदाघे ऽनिलसेवि

नम् ॥ प्रादुष्टुष्णोदकसायीघन-

तोय नसेवते । समयेच समाहा-

री जरातं नोपगच्छति ॥ ब्रह्म

द्र न गृह्णाति भ्रमणं तत्रवर्जये-

त् । खातसायी समाहारी जरात

नोपतिष्ठते ॥ खातसायीचहेमन्ते

कालेवर्जितं निषेवते । भुङ्क्ते नवा

जमुष्णञ्चजरात नोपगच्छति ॥ शि

शिरि ऽशुकवर्जितं नवोष्णान्नञ्चसेव

ते । य एवोष्णोदकसायी जरातनो

पगच्छति ॥ सद्योमास नवान्नञ्च

बालस्त्रींक्षीरभोजनम् । दृतञ्चसे

वते योहि जरा त नोपगच्छति ॥

भुङ्क्ते सदन्नं चुत्काले दृष्ट्वावापीय

तेजलम् ॥ । नित्यं भुङ्क्तेचताम्रं

च जरा त नोपगच्छति ॥ दधिहैय

जरापु

ज्वीनञ्च नवनीत तथागुडम् । नि
 त्यं भुङ्क्ते सयमीयो जरातं नैव
 गच्छति ॥ शुष्कमास स्त्रियो दृढा
 वाचार्क स्तरुण दधि । त सेवन्तं जरा
 याति प्रहृष्टाभ्रातृभि सह ॥ रात्रौ
 येदधिसेवन्ते पुष्पलीञ्च रजस्वलाम्
 । तमुपैति जरा हृष्टाभ्रातृभि स
 हसुन्दरि इति ब्रह्म वैवर्त्तपुराणे
 ब्रह्मखण्डम् ॥ अस्याश्चौषधं यथा ।
 पलाशचूर्णं समधु गव्याज्यामलका
 न्वितम् । सविडङ्गं पीतमार्चनरकु
 र्यान्महामतिम् ॥ मासैकेन महा
 देव जरामरणवर्जित ॥ पलाशबी
 ज सद्यततिलम ध्वनित समम् । स
 साहं भक्षित रुद्र जरां नयति सख
 यमिति गाढे १८६ अध्याय ॥
 क्षीरिकाटके ॥ राक्षसीविशेषे ॥
 यथा । अन्यस्यामपि भार्यायां शकले
 देहदृष्ट्यात् । तेमात्रावहिरुत्सृष्टे
 जरया चाभिसन्धिते ॥ जीर्यं त्यनया
 जृष्टं । षड्विदादिभ्योङ् । ऋट्शो
 डिगुण । टाप् ॥ याचभार्याविरूपा
 क्षीकश्रृङ्गा कलहप्रिया । वचनोत्त
 रवक्त्रीच साजरान जराजरेति चा
 गक्यम् ॥

जरातुर । चि । जर्जरे । जरारोगग्रस्ते ॥

जरापुष्ट । पु । जरासन्धे ॥

जरास

जराभीरु । पुं । मदने । कामदेवे
 ॥ चि । जराभयशीले ॥

जरायणि । पु । जरासन्धे ॥

जरायु । पु । उत्खे । गर्भाशये । गर्भा
 वरणाचर्मणि ॥ येन वेष्टितो गर्भं कु
 र्वीतिष्ठतिसजरायु ॥ यातुचर्माकृ
 तिः सूक्ष्माजरायु सानिगद्यते इति
 भगवतीगीतोक्तेः ॥ जटायौ पक्षि
 राज्ञे ॥ जरामेति । किञ्चरये श्रिया
 इति जुष्ण ॥

जरायुजः । चि । मनुष्यपञ्चादेः ॥ पञ्च
 वश्व मृगाश्चैव व्याजाश्चोभयतोद्
 त । रक्षांसिच पिशाचाश्च मनुष्या
 श्च जरायुजा इति मनु ॥ यातुच
 र्माकृति सूक्ष्मा जरायु सानिगद्य
 ते । शुक्रशोणितयोर्योग स्तम्भिन्स
 ज्ञायते यत । तत्र गर्भाभवे यस्मात्ते
 न प्रोक्तो जरायुज इति श्रीभागवते भ
 गवतीगीता ॥ जरायोजातः । पञ्च
 म्यामिति जनेर्ङ् ॥

जरासन्ध । पु । चन्द्रवशीयेऽपविशेषे
 । मागधभूषे । बार्हद्व्यै ॥ अन्यस्या
 मपि भार्यायां शकले देहदृष्ट्यात्
 । तेमात्रावहिरुत्सृष्टे जरया चाभि
 सन्धिते ॥ जीवजीवेति क्रीडन्त्याज
 रासन्धोऽभवत्सुत इति भागवम्
 ॥ जरयासन्धितो यस्मात् जरासन्धस

जल

त स्मृत ॥

जरासन्धजित् । पु । भीमसेने ॥

जरी । वि । वृद्धे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

जह्वयम् । न । मासे ॥ श्रद्धमासे ॥

जीर्यति । जृष्णं । जृष्ट्रभ्या मृथन्

॥ पु । असुरविशेषइति वेदभाष्यम् ॥

जर्जरम् । न । शैवले ॥ शक्रध्वजे ॥ वि

। जरातुरे ॥ जीर्णे ॥ जर्जति । जर्जप

रिभाष्यभर्त्सनयो । बाहुलका

दर ॥

जर्जरिक । वि । बहुच्छिद्रस्थे ॥ ज

रातुरे ॥ जर्जति । जर्जणं । पफरीका

द्वयश्चेति साधु ॥

जर्जम् । पु । चन्द्रे ॥ वृद्धे ॥ जीर्यति । जृ

ष्णं । हाट्टजृषीति नन् ॥ वि । जर्जे ॥

जर्जक । पु । जट्ट इति प्रसिद्धे वाहीक

देशस्थे शूद्रे ॥ यथा । आकल नामन

गर मापगानामनिष्ठा । जर्जिका

नामवाहीका स्तेषावृत्तं सुनिन्दित

मिति भारते कर्णपर्व ॥

जर्जिल । पु । जरण्यतिले ॥ जर्जिल

कथ्यते सङ्गिररग्य प्रभवस्ति ॥

जर्जु । पु । योनौ ॥ मतङ्गजे ॥ जायते

। जनी । जनेस्सुरश्च । तु इत्यविभ

क्तिको निर्देश । तमुच्यते वारेपश्चात्ता

देश ॥

जल । वि । जडे ॥ न । गोकलने ॥

जलम्

हीवेरे ॥ नीरे । अम्बुनि । तोये ॥

॥ पञ्चभूतान्तर्गतभूतविशेषतत् ॥

अस्योत्पत्त्यादयो निरूप्यन्ते ॥ रु

पमावादि कुर्वाणात् तेजसो दैवचे

दितात् । रसमात्रमभूत् तस्मादम्भो

जिह्वारसग्रह ॥ वर्णं शुक्लो रसस्पर्शो

जले मधुरशीतलौ । स्नेहस्तत्रद्रवत्त्व

न्तुर्सांसिद्धिकमुदाहृतम् ॥ निश्च्यता

दिप्रथमवत् किन्तु देहमयो निजम् ।

इन्द्रियरसनसिन्धुर्ह्रमादिर्विषयो म

त इति कारिकावली ॥ जलं चतुर्वि

धं प्राहु रन्तरीक्षोद्भवं बुधा । धा

राज कारकश्चैव तौषार हैममि

त्यपि ॥ हेमन्ते सारस तोय ताडा

ग वाहित स्मृतम् । हेमन्तविहितं

तोयं शिशिरेऽपि प्रपद्यते ॥ वसन्तग्री

ष्मयो कौपं वाप्यं वानैभरजलम् ।

मदेयं वारिनादेयं वसन्तग्रीष्मयोर्बु

धै । विषवदनदद्याणापवायैर्दूषित

यतः ॥ औद्भिद वान्तरीक्षवा कौ

पंवा प्रावृषिस्मृतम् । शस्त्रं शरद्वि

नादेयं नीरं मशूदकपरम् ॥ दिवा

रविकरैर्जुष्टं निशि शीतकरांशुभि

। ज्ञेयमशूदकनाम स्निग्धदोषप्रया

पहम् ॥ अनभिध्यन्दि निर्दोषमान्त

रीक्षजलोपमम् । वस्थ रसायनमे

व्यं शीतं लघु सुधासमम् ॥ अन्यथा

जलम्

। शरदिस्वच्छमुदयादगत्यस्याखिल
हितम् ॥ वृद्धसुश्रुतस्तु । पौषेवारि
सरोजातं माघेतत्तुतडागजम् । फा
ल्गुने कूपसम्भूतं चैत्रेचौख्य हितं म
तम् ॥ वैशाखेनैर्भारनीरं ज्येष्ठे श
स्त तथैद्भिदम् । आषाढेशस्यतेकौ
प श्रावणे दिव्यमेव च ॥ भाद्रेकौप
पय शस्त माश्विने चौख्यमेव च ।
कार्तिके मार्गशीर्षे च जलमात्रं प्रश
स्यते ॥ पानविधिस्तु । अथ्यमुपान ।
अविच्यतेन मनस्वुपानाच्चसएषदो
ष । तस्मा जरो वज्रिविवर्धना
य मुहु मुहु वारि पिबेद्भूरि ॥
अल्पामुपानविषयस्तु । अरोचके
प्रतिश्याये मन्देद्यौ श्वयथौ चये
। मुखप्रसेके जठरे कुष्ठेनेवामयेष्व
रे ॥ ब्रणेचमधुमेहेषपित्रेत् पानी
य मल्लकम् ॥ पानावश्यकन्तु । जी
वन जीविना जीवो जगत्सर्वन्तुतन्म
यम् । अतोऽत्यन्तत गस्तुतो न क्वचि
हारिबारयेत् ॥ अन्नेनापिविनाजन्तु
प्राणान् धारयते चिरम् । तोयाभा
वे पिपासार्त्तं खणात् प्रायेर्विमुच्य
ते ॥ हारीतोप्याह । तृष्णागरीय
सी घोरासद्य प्राणविनाशिनी । त
द्भादेय तृष्णार्त्ताय पानीयं ब्राह्मणा
रथम् ॥ तृषितोमेवमायाति मो

जलम्

हात् प्राणान् विमुच्यति । अत सर्वा
स्ववस्थासु न क्वचिद्धारिबारयेत् ॥ प्र
शस्तजलन्तु । अगन्ध मद्यक्तरस सु
शीत तर्धनाशनम् । अच्छंलघुचङ्ग
द्यच्चतोय गुणवदुच्यते ॥ निन्द्यं जल
म् । पिच्छिल कृमिल क्लिप्तं पथ्यं
वालकहर्मै । विषयं विरस सान्द्रं
दुर्गन्ध न हितं जलम् ॥ अतिनिन्द्य
जलम् । कलुषं कृत्र मम्मोजपर्वणी
लीहणादिभि । दुर्देशजमसस्पृष्टं
सौरचान्द्रमसां शुभिः ॥ अनार्त्तवं
वार्षिकमपि प्रथम तच्चभूमिगम् ।
व्यापक परिहर्त्तव्यं सर्वदोषप्रकोपन
म् ॥ तत्कुर्यात् स्नानपानाभ्यां तृ-
ष्णाध्यानेदरज्वरान् । कासाग्निमा
न्द्याभिव्यन्दकण्डूगण्डादिकांस्तथा ॥
दुष्टोदकनिर्दोषीकरणोपायस्तु । नि
न्दितश्चापिपानीयं क्वचित्कर्यतापि
तम् । सुवर्णरजतलोहं पाषाणं सि
कतां मृदम् ॥ भृशं सन्ताप्यनिर्वाप्य
सप्तधासाधिततथा । कर्पूरजातीपु
त्रागपाटलादिसुवासितम् ॥ शुचि
सान्द्रपटस्त्रावे क्षुद्रजन्तुविवर्जितम्
। स्वच्छकनकमुक्ताद्यैः शुद्धं स्नादोष
वर्जितम् ॥ पर्णमूलविसग्रन्यमुक्ता
कनकशैवलै । गोमेदेन च वस्त्रेण कु
र्यादम्बुप्रसादनम् ॥ जलस्य पाकाव

जलकु

धिस्तु । आमजलजीर्धति । याममा
 च तद्वर्द्धमाचं शृतशीतलम् । तद्वर्द्ध
 माचनुशृतंकदुष्य पय प्रपाकेषय
 वकासा ॥ विशेष पानीये द्रव्य
 ॥ पर्वाषाढाख्ये नक्षत्रे ॥ जलति । ज
 लप्रपवारणे । पचाद्यच् ॥ ईशाने चा
 पिपूर्वस्मिन् पश्चिमे च तयोस्तरे । शि
 विरस्यजलं मद्रमन्यवाशुभमेव च ॥
 जलकण्टक । पु । शृङ्गाटके ॥ कुम्भीरे ॥
 जलकपि । पुं । शिशुमारे ॥
 जलकपोत । पु । जलपारावते ॥
 जलकरङ्ग । पु । नारिकेलफले ॥ अम्बु
 जे ॥ शङ्खे ॥ जलकतायाम् ॥ मेघे ॥
 जलकल्क । पुं । जम्बाले ॥
 जलकाक । पु । जलकौवा इति प्रसि
 द्धे दाक्षहे पक्षिणि । पानीकौडि
 इति गौडभाषा ॥ स्निग्धगुरुहिमव
 द्धं मांसजलपक्षिणान् वातहरम् ॥
 जलकाङ्क । पुं । इस्तिनि ॥
 जलकाङ्गी । पु । इस्तिनि ॥ वि । जला
 ऽभिलाषिणि ॥
 जलकाङ्गार । पुं । वरुणे ॥
 जलकामुक । पु । कुटुम्बिनीहृत्ते ॥
 जलकिराट । पुं । ग्राहे ॥
 जलकुङ्कुट । पुं । कारण्डवखगे । मज्जी ॥
 जलकुङ्कुटी । स्त्री । गङ्गाचिह्न्याम् ॥
 जलकुङ्कुम । पु । कोयटिखगे । कौडा

जलज

बाखी इति गौडभाषा ॥
 जलकुम्भ । पुं । शैवाले ॥
 जलकुखक । पुं । पङ्कारे ॥
 जलकूपी । स्त्री । कूपमर्त्ते ॥ पुष्करि
 ण्याम् ॥
 जलकूर्म । पु । शिशुमारे ॥
 जलकेश । पु । शैवाले ॥
 जलक्रीडा । स्त्री । नद्यादौ वयसादि
 भि सहजलनि क्षेपादिरूपायां स्त्रे
 लायाम् । व्याप्युक्ष्याम् । करपत्रि
 कायाम् ॥ परितापिषु वासरेषु प
 श्यं सटलेखास्थितमांससौम्यकम्
 । सुविशीधितनक्रमीजाल व्यवगा
 हेत जल मुहृत्समेत ॥
 जलगुल्म । पु । जलावर्त्ते ॥ कच्छपे ।
 कमठे ॥ जलचक्षरे ॥
 जलग्न । पु । ओषधिविशेषे । महा
 काले ॥
 जलचक्षरम् । म । चक्षुरिति ख्याते ज
 लगुल्मे । चातरजख इति गौड
 भाषा ॥
 जलचर । पुं । ग्राह्यादिषादसु ॥ जले
 चरति । चर० । चरेष्ट । तं
 जलचारी । पुं । मत्स्ये ॥ वि । जलच
 रमाषे ॥
 जलज । पु । विजलवृत्ते ॥ शैवर्त्ते ॥
 वानीरहृत्ते ॥ शैवर्त्ते ॥ कूपीरहृत्ते ॥ क

जसदु

किंभीनैतु जलजावन्त्याहुं मकर
स्यवेति प्रसिद्धराशिषु ॥ मत्स्य ॥
न । पद्मे ॥ ब्रह्मे ॥ चारविशेषे । लो
कारे ॥ वि । जलजाते ॥ जलेजात
। जनो० । ड० ॥

अक्षजन्तु । पु । यादसि ॥ अक्षानां
जन्तु ॥

अशक्तुका । स्त्री । जलौकायाम् ॥

जलजन्म । न । पद्मे ॥ जले जन्मास्य ॥

जशजन्तुका । स्त्री । बहुजन्तुम् । भु

जिजामन वनजामन इति च भाषा ॥

अथ जिह्व । पं । नक्रे ॥

इत्यहमिह । पु । शम्भुके । संखुला इति
भाषा ॥

अक्षतण्डुलीश । पु । कक्षटे ॥

जलतापिक । पु । इक्षी शमत्स्ये ॥ का
कक्षी शमत्स्ये ॥

जसतापी । पु । जसतापिके ॥

अथ नाथ । पु । इक्षीते ॥

अभ्युत्थिता । स्त्री । शक्तकीवृत्ति ॥

अथवा । स्त्री । कृषे । अङ्गमकुव्याम् ॥

जषद । पु । मुस्तके ॥ मेघे ॥ बि । ज

सदान्वर्त्तरि ॥ जलददाति । सु.

दाष् । आत्मानुपेतिक ॥

असदागमः । पुं वर्षाकाले ॥

॥ अलक्ष्मण । पु । शाल्वृक्षे ॥

अथ दुर्गम् । न । अथ दुर्गे ॥

अवधि

नमोऽस्मै । स्त्री । शास्त्रिण्यम् ॥

जलशायी । स्त्री । नौकाया सेकभाव
ने । अवगादे ॥

जलधर । पु । मेघे ॥ मुस्तके ॥ तनि
मृदु ॥ समुद्रे ॥ वि । जलधारिणि
॥ जलस्रधर ॥

जलधरमाज्ञा । स्त्री । मेघपङ्क्तौ ॥ जग
तीसंशकद्वादशाक्षरावृत्तेर्भेदे । मे
भस्योच्चेज्जलधरमाज्ञावृध्यङ्गै ॥ या
भक्तानां कलिदुरितोत्तप्तानां ताप
च्छेदे जलधरमाज्ञानय्या । भव्याका-
रादिनकरपुष्पीकूले केलीलोलाह
रितनुरव्यात् साव ॥

जलधरमालाकाल । पु । वर्षाकाले ॥

जलधि । पु । समुद्रे । रसमात्राया
अविशेषात् चारोददितस्तसु ॥

तेषां । क्षारोदेषुरसेदसुरोदष्टतो
दक्षीरोददधिमण्डोदमुद्धोदाः । अस

दीपपरिखा इवाभ्यन्तरदीपसन्नामा
एकैकश्रेयेन यद्यानुपूर्वं सप्तस्वपिब

सिद्धीमेषु पृथक् परितोषकस्त्रिता ।
॥ जलानिधीयन्ते ऽपि सुधाञ्ज् । कर्म

यद्यधिकरणेति किं । आकारलोप
॥ दशमस्कन्धसङ्ख्यायाम् । अतस्तच्च

कोटिषु १०००००००००००॥

जलधिगा । स्त्री । जलान् । सद्रिति ॥

अस्यै गच्छति । गच्छ० । ४. ॥

जलध

जलधिया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ जलधौ
जाता । सप्तम्या अनेर्द्ध ॥ वि । अन्धि
जमाचे ॥

जलधेनु । स्त्री । दानार्थकृषिमधेनौ ॥
जलनकुल । पु । उद्रे । जलमार्जारे ।
उद्विलाव इति भाषा । घाडिया
इति गौडभाषा ॥

जलनिधि । पु । उदन्वति । समुद्रे ॥
जलानि नितरां धीयन्ते ऽच । कर्म
गद्यधिकरणेचेतिधाज कि । जलानां
निधिरितिवा । नेरुपसर्गस्योपसर्गा
न्तर निवृत्त्यर्थमुपादानम् ॥

जलनिर्गम । पु । धमे । अन्वुमार्गे ॥
प्राकारगृहभित्त्यादिषु जलानि सरण
जालके ॥ नद्यादावधस्यस्यजलस्यो
र्द्धनिसरणे ॥ निर्गमनम् । गल्लु० ।
ग्रहवृष्टनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥ निर्ग
म्यते ऽनेनवा करणे खनोद्यचेतिध
। जलाना निर्गम ॥

जलनीलिका । स्त्री । शैवाले ॥ स्वा
र्थेकन् । ह्रस्व ॥

जलनीली । स्त्री । शैवाले ॥ जलनी
लयति । गीलवर्णे । णिच् । कर्म
गद्यण् ॥

जलन्धर । पु । असुरविशेषे ॥

जलपति । पु । वरुणे । दैत्यदेवे ॥
समुद्रे ॥

जलबु

जलपवित्रम् । न । संन्यासिनां चिद्वह
वद्देवस्त्रे ॥ तत्तुवितस्तिमाचं शुक्लव
स्त्रु सर्वदाचमनादौ जलशोधनार्थं च
तुष्कोणदेर द्विकोणदेरवा भवति ॥

जलपारावत । पु । कोपिनि । जल
कपोते ॥

जलपित्तम् । न । वक्रौ ॥ जलाना पि
त्तमिव दाहकत्वात् ॥

जलपिप्पली । स्त्री । जलपीपर इति
भाषाप्रसिद्धे पिप्पलीविशेषे । ला
ङ्गत्याम् । शारदाम् ॥ जलपिप्पलि
का इत्या चक्षुष्या शुक्ला लघु ।
सङ्ग्राहिणी हिमा रूक्षा रक्तदा
हव्रणापहा ॥ कटुपाकरसा रुच्याक
षाया वक्रिर्वर्हिनी ॥ जलस्य पिप्प-
लीव ॥

जलपृष्ठजम् । न । शैवाले ॥

जलप्रायम् । न । अनूपे ॥ जलप्राययत्र ॥

जलप्रिय । पु । चातके ॥ मत्स्ये ॥

जलप्रव । पु । उद्रे । जलनकुले ॥

जलफलम् । न । शृङ्गाटके ॥

जलवन्धक । पु । जलमध्यगे स्त्रोतोभे
दकरे दारुशिलादौ । विदारके ।
कूपके ॥

जलवन्धु । पु । मीने ॥

जलबुद्बुदम् । न । जलविम्बे । बुल्लु
ला बुद्बुदा इतिच भाषा ॥ यथा ।

जलव

मानुष्येकदलीस्तम्भनिस्तारे सारमा
र्गणम् । य. करोति स वैमूढोज
लबुधुदसन्निभे ॥

जलप्रक्षी । स्त्री । हिलमोच्याम् ॥

जलभू । पु. मेघे ॥ जलपिपल्याम् ॥

जलमक्षिका । स्त्री । वारिकृमौ ॥

जलमङ्गु । पु. मत्स्यरङ्गविहङ्गमे ॥

जलमधूक । पु. जलमहुष्मा इति स्या
ते मधूकवृक्षप्रभेदे । दीर्घपत्रे । म
ङ्गल्ये ॥

जलमसिः । पु. मेघे ॥ इतिहारावली ॥

जलमार्ग । पु. प्रणालके । प्रणाल्या
म् । पनाला पनारा इति च स्याते ॥

जलमाज्जोर । पु. जलनकुले ॥

जलमुक्-ग् । पु. धूमयोनौ । मेघे ॥

जलमुचति । मुल्लुमोचये । क्षिप् ॥

जलमूर्ति । पु. शिवे ॥ जलमूर्ति
यस्य ॥ स्त्री । करकायाम् ॥ जलस्य
मूर्ति ॥

जलमोदम् । न. उग्रीरे ॥

जलयन्त्रम् । न. फुहारा इति स्याते
धारायन्त्रे ॥

जलयन्त्रगृहम् । न. जलमथ्यकृतगृहे
। जलभवने । जलमहल इति भाषा ॥

समुद्रगृहे । फुहारेकाघर इति भाषा ॥

जलयन्त्रनिकेतनम् । न. जलयन्त्र
गृहे ॥

जलवा

जलयन्त्रमन्दिरम् । न. समुद्रगृहे ।

फुहारेकाघर इति भाषा ॥

जलरङ्ग । पु. ।

जलरङ्गु । पु. ।

जलरङ्ग । पु. ।

दाप्यूहपक्षिणि ॥

जलरण्ड । पु. जलरुण्डे ॥ इति हेम ॥

जलरस' । पु. लवणे ॥

जलरण्ड । पु. जलावर्त्ते ॥ पयोरेणौ ॥

भुजङ्गमे ॥ इति मेदिनी ॥

जलरट् । पु. पद्मे ॥

जलरहम् । न. पद्मे ॥ जले रोहति ।

रह० । इगुपधेतिक ॥

जलरूप' । पु. मकरे ॥ इति त्रिकाण्ड
शेष ॥

जललता । स्त्री । तरङ्गे ॥ इतिहारा
वली ॥

जलवरायट' । पु. जलवसन्ताख्यव्रणो ।
मोमे ॥ पानीवसन्त इति गौडभाषा ॥

जलवल्कल । पु. कुट्टणे । कुम्भिका
याम् ॥

जलवल्ली । स्त्री । शृङ्गाटके ॥

जलवानीर' । पु. चम्बुवेतसे ॥ जले
जातोवानीर' । भाक्यार्थिवादि ॥

जलवायस । पु. मङ्गुपक्षिणि ॥

जलवालक । पु. विन्ध्यपर्वते ॥

जलवालिका । स्त्री । विद्युति ॥

जलवास । पु. विष्णुकन्दे ॥ न. उग्रीरे ॥

जलश

जलवाह । पु । मेघ ॥ जलवहति ।
वहे कर्मण्यण् ॥

जलवाहक । पु । महिषे । खुलापे ॥
जलस्य वाहक ॥

जलविडाल । पु । जलनकुले ॥

जलविन्दुजा । स्त्री । यावनालीशर्करा
याम् ॥

जलविल्व । पु । कर्कटे ॥ पञ्चाङ्ग ॥
जलचक्षरे । चातरजल इति गौड
भाषा । चहर इति भाषा ॥

जजविधुवम् । न । आम्बिनचिक्रिते ।
तुलासङ्क्रान्तौ ॥ ज्योतिर्विदा चक्र
विशेषे ॥

जलविहङ्गम । पु । सलिलकुक्कुटकार
गडवकलहंसदिषु ॥

जलवृश्चिक । पु । चिङ्गटमत्स्ये ॥
जलवेतस । पु । परिव्याघ्रे । वानीर
वृक्षे ॥ जलेजातोवेतस । शाकपा
थिवादि । जलजोवेतस भीतस
ङ्गाहीवातकोपन ॥

जलव्यध । पु । कङ्कचोटमत्स्ये ॥

जलव्याल । पु । अलगर्हसर्पे । अला
ध इति भाषा ॥ जलस्थो व्याल ॥ कू
रकर्माणि जलजन्तौ ॥

जलशय । पु । विष्णौ ॥ श्रुते ऽस्मिन्
। पुसीति शीङोघ । जलशय शय्या
अस्य ॥

जलह

जलशयन । पु । विष्णौ ॥ जलेशयन
यस्य ॥

जलशायी । पु । नारायणे ॥

जलशुक्ति । स्त्री । शम्बूके ॥

जलशूकम् । न । शैवाले ॥

जलशूकर । पु । कुम्भीरे ॥

जलसर्पिणी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

जलसूचि । पु । कङ्कचोटिमत्स्ये ॥ शृ
ङ्गाटके ॥ शिशुमारे ॥ काके ॥ स्त्री
। जलौकायाम् ॥

जलस्तम्भनम् । न । मन्त्रादिना जल
गतिवारणे ॥

जलस्था । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

जलहम् । न । स्वल्पजलयन्त्रगृहे ॥

जलहरणम् । न । मात्रावृत्तप्रभेदे ॥

यथा । लघुगुरुकनियमगत मिहक
णिपतिमत सवगत मतिमुखनिगद
षदम् दशवसुभुवनैर्यति रिहयदि
भवति हि रसिकजन हृदयविहितम
दम् । वसुविमलचतुष्कलगणहत
गुणिगणचरणविरामाहितसगणम्
कचिदपि गुरुसहित भवति कवि
हित छन्द सुन्दरि जलहरणम् ॥

यथा ॥ उपगम्य निभृततर मभिन
वजलधर सुभमसुदर्शनचक्रधरम्-
सखिकथयहृदयरुज मुरगराजभुज
ममलकमलदलनयनवरम् । अति

जलाधि	जलाश
कुटिलकठिनहठ मपनय मविशठ दर्शन मपि न ददासि चिरा दचि राङ्गलनासदृशीनवयौवनकान्ति र चिरमिहचिरतरा ॥	जलान्विका । स्त्री । कूपे ॥ जलायुका । स्त्री । जलौकायाम् ॥ जल मस्या आधु इत्यर्थे वृषोदरादिस्था त् साधु ॥
जलहस्ती । पु । ग्राह्याख्यादसि ॥ जलहास । पु । समुद्रफेने । फेने ॥ इ तिचिकाण्डशेष ॥	जलार्णव । पु । वर्षाकाले ॥ जलस मुह्रे ॥ जलार्द्र । पु । आर्द्रवस्त्रे ॥
जलाकाश । पु । जलस्याकाशे ॥ यथा । घटान्निखिले नीरं यत् तत्र प्रति विम्बित । साभ्रनक्षत्र आकाशो ज लाकाशउदीर्यते ॥	जलार्द्रा । स्त्री । यात्रिकानां जजनवि शेषे । धुविषे ॥ धुविषं ताक्षदन्तस्या दुत्क्षेपयजनव्यतत् । जलेनार्द्रं ज लार्द्रास्यादिति वैजयन्ती ॥ क्लिप्त- वस्त्रे ॥
जलाक्षी । स्त्री । जलपिप्पल्याम् ॥ जलाक्षु । पु । जलप्लवे ॥ जलाञ्चलम् । न । स्वतोवारिनिर्गमे ॥ शैवाले ॥	जलाक्षु । पु । पानीयालौ ॥ जलाक्षुकम् । न । पद्मकन्दे ॥ जलाक्षुका । स्त्री । जलौकायाम् ॥ जलाक्षुकम् । न । शालूके । पद्मादिक न्दे । मृणाक्षमूले ॥
जलाटन । पु । लोहपृष्ठे । कङ्कखगे ॥ जलाटनी । स्त्री । जलौकायाम् ॥ जलाण्टक । पु । नक्रराजे । हांगर- इतिभाषा ॥ न । पोताधाने ॥	जलालोका । स्त्री । जलौकायाम् ॥ जलावर्त्त । पुं । अम्भसाम्भ्रमे । जल- गुहमे ॥
जलात्मिका । स्त्री । जलौकायाम् ॥ जलाधार । पु । तडागादिजलाशये ॥ जलपात्रे । आध्रियते ऽस्मिन् । धृङ् अवस्थाने । अध्यायन्यायेत्यावेत्यव अवहाराधारवायानामुपसखानाद् घञ् । जलस्य आधारः ॥	जलाशय । पु । तडागादिजलाधारे ॥ शृङ्गाटके ॥ समुह्रे ॥ न । उशीरे ॥ लामञ्जके ॥ नि । जलाशये ॥ जल माशयो हृदय मस्य ॥ जलमाशयेते तिष्ठत्यववा । पुसीतिघ ॥ जलेभा शयेते वा । अच् ॥
जलाधिदैवत । पु । न । वरुणे ॥ न । पूर्वाषाढानक्षत्रे ॥	जलाशया । स्त्री । गुण्डालाण्डके ॥

जलेश्व

जलाश्रय । पु । वृत्तगुण्डतृणे ॥
 जलाश्रया । स्त्री । शूलीतृणे ॥ वला-
 कायाम् ॥
 जलाठीला । स्त्री । पुष्करिण्याम् ॥
 जलाह्वयम् । न । उत्पले ॥
 जलूका । स्त्री । जलौकायाम् ॥
 जलेचर । पु । हसमङ्गुवकादिजलच-
 रपक्षिणि ॥ जले चरति । चरेष्ट ।
 तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥
 जलेच्छया । स्त्री । हस्तिशुण्डाद्ये ॥
 जलेजातम् । न । पद्मे ॥
 जलेन्द्र । पु । वरुणे ॥ जम्भले । पूर्वय-
 चे ॥ महोदधौ ॥ जलाना मिन्द्र ॥
 जलेन्धन । पु । वाडवाग्नौ ॥ न । सौ-
 रविशुदादितेजसि ॥
 जलेरुहा । स्त्री । कुटुम्बिनीद्ये ॥
 जलेवाह । पु । सुवा इति गोताखोर-
 इति च ख्याते जाति विशेषे ॥ यथा । ज-
 लेवाहा नथाहूय वहूस्त्रव न्ययोज-
 यत् । तत्कृत्वा परमं यत्न मापु राभ-
 रण न तत् । इति पाप्मे पातालख-
 ण्डम् ॥
 जलेश्वय । पु । मत्स्ये ॥ जले शेते । शी-
 ङ् ॥ अधिकरणशेतेरित्यच् । शय-
 वासेत्यलुक् ॥
 जलेश्वर । पु । वरुणे ॥ समुद्रे ॥ जला-
 नामीश्वर ॥

जलोद्भ

जलोका । स्त्री । जलौकायाम् ॥
 जलोष्कास । पु । परीवाहे । प्रवृद्धजल-
 स्य निर्गममार्गे । समधिकजलस्य सर्व-
 तो वहने वा । समधिकजलस्योपायै-
 र्निष्कासने वा ॥ जलानि उच्छसन्त्ये-
 भि । श्वसप्राणने । हलश्चेति घञ् ॥
 जलानामुच्छसन वा । भावे घञ् ॥
 जलोदरम् । न । जठरामये ॥ तस्य
 निदानादि यथा । य. स्नेहपीतो-
 ऽप्यनुवासितो वा वान्तो विरिक्तो
 प्यथवानिरुद्धः । पिबेज्जलं शीतल-
 माशु तस्य स्त्रोतांसि दुष्यन्ति हि त-
 द्दहानि ॥ स्नेहोपस्तिप्तेष्वथवापितेषु
 दकोदर पूर्ववदभ्युपैति । क्षिग्ध म-
 हत् तत्परिदृत्तनाभिसमातत पू-
 र्णं मिदाम्मुनाच ॥ यथादृति क्षुभ्य-
 ति कम्पते च शब्दायतेचापि दकोद-
 रन्तत् । जन्मनैवोदरं सर्वं प्रायः कृ-
 त्कृतममतम् । वस्त्रिनस्तदजातान्मु-
 यत्नसाध्य नबोध्यतमिति ॥
 जलोद्भुतगति । स्त्री । दादशाचराया-
 जगत्या प्रमेदे ॥ यथा । जसौ जस-
 युतौ जलोद्भुतगति । यथा । यदीय-
 हलतो विलोक्य विपदङ्कलिन्दत-
 नया जलोद्भुतगति । विलासविपिन-
 विवेश सहसा करोतु कुशलं हली-
 स जगताम् ॥

जलौका

जलोद्भवा । स्त्री । लघुवाच्याम् ॥

जलोद्भूता । स्त्री । गुण्डावाच्यामे ॥

जलोरगी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

जलौकाः । स्त्री । जलौकायाम् ॥ जल
मोक स्थान मस्या । ओकस् सान्त
म् प्रसिद्धम् ॥

जलौकस । स्त्री । भूनि । रक्तपायाम् ॥

जलमोक स्थानमासाम् । सान्तोय
बहुवचनान्त इत्यमर ॥ जलोरगी
जलोकात् जलौकाच्च जलौकसीति
संसारवर्त्ता बहुवचन प्रायिकमिति
वदन्ति ॥

जलौकस । पु । रक्तपायाम् ॥ जलमो
कोऽस्यास्ति । अर्शभावाच्च । जलौकसे
नेव रक्ताकृष्टिनिपुणेन वेश्याजने
नेति वासदत्ता ॥

जलौका । स्त्री । जलोरग्याम् । रक्तपा
याम् ॥ * ॥ अथातो जलौकावचार-
णीयमध्यायं व्याख्यास्याम ॥ * ॥ न
पाक्यवाक्यविरभोरुदुर्बलनारीसु
कुमाराणामनुग्रहार्थं परमसुकुमा
रोऽयं शोणितावसेचनेपायेऽभि
हितो जलौकस । तत्र वातपित्तक-
फदुष्टशोणित यथासख्यं शृङ्गजलौ
काखावुभिरवसेचयेत् सिग्धशीतह
वत्वात् सज्जिगिसर्व्वी ॥ * ॥ भ
वन्ति चात्र ॥ उष्णं समधुरं सिग्धं ग

जलौका

वां शृङ्गं प्रकीर्तितम् । तस्माद्वा-

तोपखण्डे तु हितं तदवसेचने ॥

श्रीताधिवासा मधुरा जलौका वा

रिसम्भवा तस्मात्पि तोपखण्डे तु हि

ता सात्ववसेचने ॥ अस्मावुकटुक

रुच्यं तीक्ष्णञ्च परिकीर्तितम् ।

तस्माच्च छेभोपखण्डे तुहिततदवसेच

ने ॥ * ॥ तत्र प्रच्छित्तमुबखपट

खावनदेन शृङ्गेण शोणितं मवसेचये

दाक्षुषणात् । सान्तर्दीपयाऽस्माव्वा

॥ * ॥ अथ जलायुका वक्ष्यन्ते-

। जलमासामायुरिति जलायुकाजल

मासामोक इति जलौकस । ता

द्वादश तासां सविषा षट् । ता-

वक्ष्यन्ते निर्विषा । तत्र सविषा । कृ

ष्णा कर्बुरा अलगर्द्दा इन्द्रायुधासामु

द्रिका गोचन्दना चेति । तास्वप्ननशृ

र्मावर्त्सा पृथुशिरा कृष्णा । वर्त्मम

त्स्यवदायता छिन्नोन्नतकुक्षि कर्बु

रा । रामशा मन्त्रापाश्वा कृष्णमुख्य

लगर्द्दा । इन्द्रायुधवदूर्ध्वराजभिस्त्रि

चिता इन्द्रायुधा । ईषदसितपीतिका

विचित्रपुष्पाकृतचित्रा सामुद्रिका ।

गोवृषणवदधोभागे द्विधाभूताकृति

रणमुखी गोचन्दनेति । ताभिर्दृष्टे

पुरुषे दशे श्वयथुरतिमात्रं कण्डूमं

च्छा ज्वरोदाहृष्टं दिर्मदं । सदनमि

जलौका

ति लिङ्गानि भवन्ति । तत्र महागद
पानालेपननस्यकर्मादिषूपयोज्य ।
इन्द्रायुधादष्ट मसाध्यमित्येता सवि
षा सचिकित्सिताव्याख्याता ॥ *
॥ अथ निर्विषा । कपिला पिङ्गला
शङ्कुमुखी मूषिका पुण्डरीकमुखी
सावरिकाचेति ॥ * ॥ तत्र मन शि
खारञ्जिताभ्यामिव पार्श्वोभ्या पृष्ठे स्नि
ग्धामुज्जवर्णा कपिला । किञ्चिद्रक्ता वृ
त्तकाया पिङ्गाऽऽशुगाच्च पिङ्गला । य
कृद्वर्णा शीघ्रपायिनी दीर्घतीक्ष्ण
मुखी शङ्कुमुखी । मूषिकाकृतिव
र्णाऽनिष्टगन्धा च मूषिका । मुज्जव
र्णा पुण्डरीकतुल्यमुखी पुण्डरीक
मुखी । स्निग्धपद्मपत्रवर्णाष्टादशा-
ङ्गुलप्रमाणा सावरिका सप्तच पञ्चर्थे
॥ इत्यविषाव्याख्याता ॥ तासां
यवनपाण्ड्यसह्यपौतनादीनिचेत्रा
णि । तेषु महाशरीरा वलव
न्त्य शीघ्रपायिन्यो महाशना निर्वि
षाश्च विशेषेण भवन्ति ॥ तत्र सवि
षमत्स्यकोटदह्नुर्मूत्रपुरीषकोथजा
ता कलुषेष्वम्भ सुच सविषा । य
श्रोत्पलनलिनकुमुदसौगन्धिककुव-
लयपुण्डरीकशैवालकोथजाता वि
मलेष्वम्भ सु च निर्विषा ॥ * ॥
भवति चात्र ॥ चेत्तेषु विचरन्त्येता

जलौका

सखिलेषु सुगन्धिषु । न च सङ्कीर्ण
चारिण्यो न च पङ्केशया सुखा ॥
* ॥ तासां प्रग्रहणमार्हचर्माणान्यैर्वा
प्रयोगैर्गृह्णीयात् । अथैनानवे मह
ति घटे सरस्तडागोदकपङ्कमावाप्य
निदध्यात् । भक्ष्यार्थं चासामुपहरे
च्छैवल वल्लूरमौदकाश्च कन्दाश्चूर्णी
कृत्य निदध्यात् । स्वापार्थं तृणमौद
कानिच पत्राणि । ह्यहात् व्यह्यह्य
न्यज्जल भक्ष्यच दद्यात् सप्त रात्रात्
सप्तरात्राच्च घटमन्य सक्तामयेत् ॥ +
॥ भवति चात्र ॥ स्थूलमथा परिक्षिष्टा
पृथ्वीमन्दविचेष्टिता । अग्राह्ययोऽ
ल्पपायिन्य सविषाश्च न पूजिता ॥
अथ जलौकाऽवसेकसाध्यव्याधितमु
पवेश्य सन्निवेश्य वा विरुध्य चास्य तं
मवकाशं मृज्जोमयचूर्णैर्यद्यरुज स्यात्
। गृहीताश्च ता सर्षपरजनीकल्को
दकप्रदिग्धगात्री सखिलशरावमध्ये
मुहूर्त्तं स्थिताविगतक्लमा चान्त्वा ता
भीरोग ग्राहयेत् । सूक्ष्मशुक्लार्द्रपि
चुप्नोतावज्जन्नाकृत्वा मुखमपाहणुया
त् । अगृह्णन्त्ये चोरविन्दु शोणितवि
न्दुवादद्यात् शस्त्रपदानि वा कुर्वीत
यद्येवमपि न गृह्णीयात्तदान्या ग्राहये
त् । यदाच निविशतिऽश्वखुरवदानन
कृत्वोन्नम्य च स्नान्यतदा जानीयाद्गृ

जलौका

ज्ञातीति गृह्णन्ती चार्धवस्त्रावच्छन्नां
धारयेत्सेचयेच्च । दशे तोदकण्डू-
प्रादुर्भावैर्जानीयाच्छुद्धिमयमादत्त
इति शुद्धमाददानामपनयेत् । अथ
शोणितगन्धेन न मुञ्चेन्मुख मस्या
सैन्धवचूर्णेनावकिरेत् । अथपतितां
तण्डुलकण्डनं प्रदिग्धगार्भी तैलस
वणाभ्यक्तमुखीवामहस्ताङ्गुष्ठाङ्गुली
भ्यां गृहीतपुच्छां दक्षिणहस्ताङ्गुष्ठा
ङ्गुलिभ्यां ग्रन्थे ग्रन्थैरनुलोममनुमा
र्जयेत् तां मुखद्वामयेत् यथावत्स
म्यग्वान्तलिङ्गानीति । सम्यग्वान्ता स
लिखसरकन्यस्ता भोक्तुकामा सती
चरेत् । या सीदति न चेष्टते सा दु
र्ज्जाना तां पुनः सम्यग्वामयेत् । दु
र्ज्जानायाभ्याधिरसाध्यद्वन्द्वमदेनाम
गदो भवति । अथ सुवान्तां तां पूर्वव
त्सन्निदध्यात् शोणितस्य च योगा
योगाननेष्य जलौकाप्रणान्मधुनाव
घट्टयेच्छीताभिरङ्गिश्च परिषेचये
त्त्वग्नीत वा ब्रह्म कषायमधुरस्निग्ध
शीतैश्च प्रदेष्टै प्रदिद्यादिति । भव
तिचात्र ॥ चेन्नाणि ग्रहस्य जाती पोष
क सावचारस्य । जलौकसां यो वे
त्ति तत्साध्यान्स जयेद्गदान् ॥ इति
सुश्रुते सूत्रस्थाने * १३ ५ ध्याय ॥
अथमोको ऽस्याः । ओकउच.के

अथ

इतिनिपातनादोको ऽदन्त' । टाप् ॥

अल्प । पु । विजिगीषुवचने । स्वपक्ष
स्थापनपरपक्षदूषणवर्थां विजिगी
षुकथायाम् ॥ यथोक्तोपपन्नः शूल
जातिनिग्रहस्थानसाधनोपा लम्भोऽ
ल्प । न्यायसूत्राम् १ । ४२ ॥ यथो
क्तेषु यदुपपन्नं तेनोपपन्नइत्यर्थः ।
मध्यमपदलोपीसमास ॥ भाष्ये ॥
वादे ॥ अल्पनम् । अल्पव्यक्तायां वा
चि । घञ् ॥

अल्पक' । चि । बहुभाषिणि ॥ अल्पति
। अल्प० ग्लुञ् ॥

अल्पन् । चि । व्याहरति ॥

अल्पनम् । न । कथने ॥ किं मिथ्याश्रित
अल्पनेन सतत रेवक्तरामवद ॥ चि ।
बहुभाषिणि ॥ अल्पति । अल्प० नं
द्यादिस्त्रास्त्र्यु ॥

अल्पाक' । चि । वाचाले । बहुकृतसि
तभाषिणि ॥ अल्पति । अल्प० तच्छी
ल । अल्पभिद्येतिधाकन् । धिस्त्रात्
स्त्रिया अल्पाकी ॥

अल्पित । चि । उक्ते । कथिते ॥ अल्प्य
तेस्य । अल्प० क्त ॥ न । कथने ॥

अथ । पु । वेगे ॥ चि । वेगवति ॥ जु
इति सौभोधात् । अथनम् । अदो
रप् ॥ न । सवेगगतिवचने ॥ वेगा
स्यगुणे ॥

जवादि

जवन' । पु ॥ वेगिहये ॥ जवशील' ।

जु इति सौचो गतौ वेगेच । जुचड्
क्रम्येति युच् ॥ इउमान इति जन
प्रसिद्धे देशे ॥ ज्वेच्छजातिविशेषे
। जवनदेशोद्भवे प्रथमतः चित्रिये प
श्चाद्विहितक्रियालोपादिना गूढत्वमा
पन्ने दस्युपदवाच्ये ॥ सगरोऽस्य सर्व
शिरोमुण्डन सर्वधर्मवह्निष्कृतत्वञ्च
चकार ॥ श्रीकाटीसंगे ॥ घोटके
॥ न । वेगे । स्यदे ॥ वि । वेगिनि ॥

जवनालम् । न । जुन्हरी जुवार इति च
प्रसिद्धे धान्ये ॥

जवनिका । स्त्री । कनात चिक सिरकी
इत्यादिभाषाप्रसिद्धे व्यवधावकव-
सादौ । प्रतिसीरायाम् । तिरस्क
रिण्यम् । व्यवधानपद्याम् ॥ जव
न्यस्याम् । जु० । ल्युट् । कन् ॥

जवनी । स्त्री । अपद्याम् ॥ औषधीभेदे ॥

जवसम् । न । घासे ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

जवा । स्त्री । ओङ्पुष्पे ॥ ओङ्पुष्पे ॥

जवति । जु० । अच् । टाप् ॥ मरुप्र
सिद्धे खड्गजन्तुविशेषे ॥

जवादि । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे । गन्ध
राजे । कृत्रिमे । मृगधर्मजे ॥ जवादि
नीरस त्रिगुण मीषत्पिङ्गं सुगन्ध
दम् । आतपेवहुलामोद रासां यो
ग्यञ्चतन्मतमितिलक्षणात् ॥

जहद

जवाधिक' । पु । जवने । वेगाधिकहये ॥

जवेन अधिक' ॥ वि । अतिशयवे
गवति ॥

जवापुष्पम् । न । ओङ्पुष्पे ॥ जवापुष्प
मस्य ॥

जवी । वि । वेगवति ॥ जवोऽस्यास्ति ।
इति ॥ उष्ट्रे ॥ घोटके ॥

जविष्ठः । वि । अतिवेगवति ॥ अतिश
येन जववान् । अतिशयने इष्टन् ।
विन्मतोर्लुगिति मतुपोलुक् ॥

जवीय । वि । जववस्तरे ॥ मत्त्वन्तादीय
सुनि मतुपोलुक् ॥

जसुरि । पु । वज्रे ॥ अस्यति । जसुमेच
ये । जसिस्तहोरिन् । जसुरये आ
नाय जसुरिचुधित मिति वेदभा-
ष्यम् ॥

जहक' । पु । काले ॥ बाले ॥ निर्मोहे ॥

निर्मोके ॥ जहाति । ओङ्क० । ज
हातेर्बेचेति कुन् ॥ वि । त्यागिनि ॥

जहदजहल्लक्षणा । स्त्री । अशान्तरपरि

त्यागेनाशान्तरलक्षणायाम् । भाग

त्यागलक्षणायाम् । वाच्यार्थिकदेश

परित्यागेनैकदेशवृत्तौ ॥ यथा ।

सोयदेवदत्त इतिवाक्ये सशब्दाय

शब्दयोस्तदर्थयोर्वा विरुद्धतत्कालौ

तत्कालविशिष्टत्वपरित्यागेन अवि

रुद्धदेवदत्तेन सह लक्ष्यलक्षणाभाव

जङ्गु

सम्बन्धप्रति ॥

जङ्गुक्षणा । स्त्री । वाच्यार्थमशेषत
परित्यज्य तत्सम्बन्धिन्यर्थान्तरेप्र-
दत्तिरूपायां जङ्गुक्षणायां ॥ यथा ।
गङ्गायां घोष प्रतिवसतीति वाक्ये
गङ्गाघोषयो राधारोपेयभावश्च
यस्य वाच्यार्थस्या ऽशेषतोर्विरुद्ध-
त्वात् वाच्यार्थमशेष परित्यज्य तत्
सम्बन्धितीरक्षणाया युक्तत्वात् ज
ङ्गुक्षणासङ्गच्छते ॥

जङ्गुत्स्वार्थ । स्त्री । जङ्गुक्षणायां ॥
जङ्गुत्स्वार्थातुतमेव यत्कृद्विरे-
षिनीत्युक्ते ॥

जङ्गु । स्त्री । मुण्डितिकायां ॥

जङ्गुनक । पु । प्रत्यये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

जङ्गुः । पु । अपत्ये ॥ यथा । मृगजङ्गु
ना मृगापत्येनेति श्रीधरस्वामी ॥

जङ्गु । पु । चन्द्रवशोद्भवेकुराजपुत्रे
॥ गङ्गा ऽऽ गमनकाले येन गङ्गा पीता
पुनर्भगीत्यप्रार्थनया ऊरु भिक्षा
वह्निर्निर्मिता तेन सा जाह्नवीति
ख्याति मागता ॥ विष्णोः ॥ जनान्
सञ्चारसमये ऽपङ्गुते ऽपनयति । ऋ
ङ् अपनयने । क्विप् ॥ जङ्गुत्स्यवि
दुष भक्त न् नयति परमिति वा ॥

यद्वा । जङ्गुति । जङ्गुक् प्यागे ।
जङ्गुतेर्दे ऽन्तलोपश्चेति नु ॥

जागरि

जङ्गुतनया । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ जङ्गोरा

अर्धेस्तनया ॥

जङ्गुसप्तमी । स्त्री । वैशाखसितसप्त-
म्याम् ॥ शुक्लपक्षसप्तम्या वैशाखे
जङ्गुपुत्रिकाम् । प्रपूजयेत् सुखार्था
य स्वर्गलोचनफलाय चैष्टुत्तर कामा
स्यातन्त्रे ११ पटल ॥

जङ्गुसुता । स्त्री । गङ्गायाम् ॥

जा । स्त्री । यातरि । भर्तुर्भाटभार्या
याम् ॥ इत्येकाचरकोषः ॥

जागत । पु । प्रगाथविशेषे ॥ जगती
आदिरस्य । सोऽस्यादिरिति च्छन्दसः
प्रगाथेष्वित्यम् ॥ न । जगतीश्च
सि ॥ स्वार्थे ऽण् ॥

जागर । पु । जागरणे । अन्त करणस्य
कृतस्य चिकाशे ॥ जागृनिद्राद्ये । भा
वे घञ् ॥ जाग्रोविचीतिगुण ॥

जागरणम् । न । जागरे । निद्राभावे ॥
प्रमितिर्जागरे जाग्रद् भ्रम स्वप्नो ऽथ
मूढता । पानादिजन्यामुप्ति स्यादे
व जागरण विधा ॥ जागृ० । ल्युट् ॥

जागरा । स्त्री । जागर्यायाम् ॥ जागरण
म् । स्त्रियामधिकारे जागर्त्तोरकारो
वा । जाग्रोविचिस्त्वुडित्स्विति
मुख ॥

जागरितम् । न । इन्द्रिवैरर्धोपचयौ ॥
स्वप्नदर्शनहेतुककर्मक्षये जागरित

जागृत्

मागच्छन् स्वोपाध्यातः करणेन्द्रिय-
सचिवस्तत्तदिन्द्रियविषयाननुमेया
श्चस्थूलां व्यावहारिकान् पदार्था
ननुभवति तदिदमस्य जागरितमि-
त्युक्तम् ॥ जागृ० । त् ॥

जागरितस्थान । पु । व्यष्ट्युपहित
चैतन्ये विश्वशब्दवाच्ये ॥ जागरित-
स्थानमस्य ॥

जागरितान्तम् । न । जागरितमध्ये जा-
गरितविषये ॥

जागरिता । वि । सजागरे । जागरुके
॥ जागरणशीले । जागृ० । दृक् ॥
जागरी । वि । जागरुके ॥ जागरमस्या
स्ति । इति ॥

जागरुक । वि । अग्रमत्ते । सजागरे ।
जागरितरि । जागरणशीले ॥ जाग-
र्त्तितच्छोकः । जागृ० । जागरुकद-
तिजामर्त्तेरुक् ॥

जागर्त्ति । स्त्री । जागरणे ॥ स्त्रियां-
क्तिन् ॥

जागर्था । स्त्री । जागरे ॥ जागरणम् ।
जागर्त्तेरकारोवेति पक्षेऽत्र । यक् ।
जाग्रोविष्ठीतिगुण ॥

जागुडम् । न । कुङ्कुमे ॥ पु । देशवि-
शेषे ॥ तत्रत्यकुङ्कुममन्थनमभवति ।

जागृत् । पु । जागरणे ॥ जागृ० । क्ति-
प्तुकौ ॥

जागृत्

जागृवान् । वि । जागरुके ॥

जागृवि । धुं । अग्रौ ॥ नृपे ॥ जागर्त्ति
। जागृ० । अग्रुस्तृजागृथः क्तिन् ॥

जाग्रत् । वि । जागरणविशिष्टे ॥ स्त्री ।

जागरितावस्थायाम् ॥ यथा । ओ

पादिज्ञानेन्द्रियैः शब्दादिविषयं य

ज्ञायते सा जाग्रदवस्था । साचचि

धः । यथा । प्रमितिर्जागरे जाग्रत्

भ्रमः स्वप्नेऽयमूढता । पानादिज

न्यासुप्ति स्यादेव जागरणं त्रिषा ॥

जाग्रति । जागृ० । शतृ ॥

जाग्रिया । स्त्री । जागरणे ॥ जागरणम् ।

जागृ० । जागर्त्तेरकारोवेति पक्षेऽत्र ।

यक् । गुणात् परस्मैने रिङादेश इति

घातु पारायणम् ॥

जाघनी । स्त्री । ऊरौ ॥ इतिविकाण्ड
शेषः ॥

जागृत् । पु । कपिञ्जले पक्षिणि ॥

स्वनाम्नाख्याते निर्वारिदेशे ॥ आ

काशशुभ्र उच्चश्च स्वल्पपानोयपाद

प । शमीकरीरवित्त्वाकं पीलुककं

भुसङ्कुल ॥ हरिणैर्गर्घ्यपृषतगोक

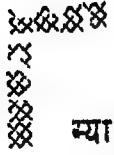
र्गखरसङ्कुल । सुस्वादुफलवान् दे

शो वातलो जागृत् स्मृत ॥ * ॥ मा

सवर्गे ऽत्र जागृत्ता विलस्याश्च गुहा

शया । तथा पक्ष्मगा ज्ञेया किष्कि

रा प्रसुदा अपि ॥ प्रसुदा अथचरा



जङ्गु

म्या अष्टौ जाङ्गुजातय ॥ जाङ्गुजा
मवुगरुखा स्तुवरा लघवस्तथा ।
वल्यास्तुष्टं हया दृष्या दीपना दोष
हाणि ॥ मृकतां मिमृशस्त्वचग
नृदत्त दिने तया । बाधिर्यं मरुचि
छर्दिं प्रमेहं मुखजान् गदान् । स्त्री
पदं गलगण्डश्च नः शयन्यनिलाम
यान् ॥ जङ्गुजेभव । तवभवदृश्यम्
॥ न । पञ्चजे । मांसे ॥ * ॥ पानीयवि
शेषे ॥ यथा । अल्पोदकेऽल्पदृश्यस्य पि
त्तरक्तं मयः । न्वित । चातव्ये जाङ्गुलो
देशं स्तवत्य जाङ्गुजजलम् ॥ जङ्गु
संसलिलं रुच्यं लघुपित्तनुत्
। वज्रिकृत् कफकृत् पथ्य विकारान्
धरते बहून् ॥ जाखिनीफले ॥ चि ।
जङ्गुलोत्पद्ये ॥

जाङ्गुलदेश । पु । कुरुदेशसमीपस्थे दे
शे ॥ यथा । अल्पोदकदृष्योऽयस्तु प्रवा
तं प्रचुरातम् । सन्नेयो जाङ्गुलो दे
शे बहुधान्यादि संयुत इति ॥ जाङ्गु
लश्चासौ देशश्च ॥

जाङ्गुलि । पु । विषवैद्ये ॥

जाङ्गुली । स्त्री । शूकशिथ्याम् । जागु
ली इति पर्वतीयभाषा ॥ विषवि
द्यायाम् ॥

जाङ्गुलम् । न । जखिनीफले ॥

जाङ्गुलिक । पु । विषवैद्ये ॥ जाङ्गु

जात

स्त्री विषविद्या तामधीते वेदवा । वस
न्तादित्वाट्टक् ॥ जाङ्गुल्यादीत्यति वा
। तेन दीव्यतीति ठक् ॥ परीक्षित स
मन्नीयात् जाङ्गुलीभिर्भिषग्वृतम् ॥
जाङ्गुली । स्त्री । विषविद्यायाम् ॥ जा
ङ्गुलीविषघ्नोऽमन्त्र इति कश्चित् ॥
जाङ्गुलिक । पुं । उष्ट्रे ॥ श्रीकारीष्ट्ये ॥
जङ्गुलीधिनि । धावके । जङ्गुलक
के ॥ जङ्गुभाजीवति । चेतनादिभ्यो
जीवतीति ठञ् ॥

जाजी । चि । योधिनि ॥ जजति । जज
युहे । ताच्छील्येणिनि ॥

जाज्वल्यमान । चि । देदीप्यमाने ॥
भृशं ज्वलति । ज्वलदीप्तौ । धातो
रेकाच इति यङ् । ततोऽलटः शान
जादेशः ॥

जाटलि । पु । स्त्री । दृक्षविशेषे ॥ ज
टनम् । जटसङ्घाते । घञ् । जाट
लाति । लादाने । बाहुलकात् डि ॥

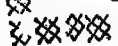
जाठर । पुं । उदरस्थेऽसौ ॥ जठरे
भव । तवभवदृश्यम् ॥

जाडार । पु । जडात्मजे ॥ जडस्याप
त्यम् । आरगुदीचामित्यारक् ॥

जाड्यम् । न । जडतायाम् । स्तम्भे ॥
जडस्यभावः । घञ् ॥

जाड्यारि । पु । जम्बीरे ॥

जात । चि । उत्पन्ने । स्वकृतधर्माधर्मादि



जातवे

वशात्त्वशरीरेन्द्रियसम्बन्धे ॥ यथा
 । एकयोनौ सकृज्जातः क्लेशं सोढु
 न शक्नुयात् । अनन्तयोनिष्वऽस
 कृज्जायमानस्य का कथा ॥ न । व्य
 क्ते ॥ ओघे । सङ्घे ॥ जन्मनि ॥ जा
 यतेऽनेन । जनीप्रादुर्भावे । क्लिप्
 तौचेतिक्ते । जनसनेत्यात्वम् ॥
 जातकम् । न । जातस्य शुभाशुभनिर्णय
 यके होराग्रन्थे । दृष्टज्जातकादौ
 ॥ जातकर्माख्यमङ्गले ॥ चि । जाते ॥
 जातकर्मा । न । जातस्य कर्तव्यमन्त्रवत्
 सर्पि प्राशनदिरूपे जमनसंस्कारे ॥
 प्राङ्नाभिर्बर्जनात् पुरोजातकर्मावि
 धीयते । मन्त्रवत् प्राशन चास्य हिर
 ण्यमधुसर्पिषामितिमनु ॥ जातस्य
 कर्म । जातकर्मवा ॥
 जातमात्रं चि । सद्योजाते ॥ जातएव ॥
 जातरूपम् । न । स्वर्णे ॥ धुस्तूरे ॥ आ
 करजे स्वर्णे ॥ चि । प्राप्तरूपे ॥ जात
 रूप यस्य । यदा । प्रशस्त जातम् ।
 प्रशसाया रूपम् ॥
 जातवेदाः । पुं । पुन पुनर्हृदिषां भोक्त
 रि । हुताग्ने ॥ विद्यते लभ्यते । वि
 विह्वलाभे । असुन् ॥ जात वेदो
 धन यस्मात् ॥ जातेजाते सर्वप्रपञ्च
 स्य स्वस्मिन्व्यस्तत्त्वेन ये विद्यते ।
 विदसत्तायाम् । जात वेत्ति वेद्यते

जाति

वा । विदचेतनादौ । असुन् ॥ जा
 तानि भुवनानि चराचराणि सर्वत्र
 त्वेन स्वस्मादुत्पन्नत्वेन च वेत्ति वा ।
 जातानि सर्वकारणत्वेन य विदन्ति वा
 ॥ चित्रकौषधौ ॥
 जातापत्त्या । स्त्री । प्रसूतायाम् ॥ जा
 त मपत्त्य मस्या ॥
 जाति । स्त्री । गोत्रे ॥ जन्मनि ॥ चु
 द्याम् । अश्रुनिकायाम् ॥ आमल
 क्याम् ॥ सामान्ये । ब्राह्मणक्षत्रिय
 वैश्यशूद्रात्मके ॥ कुब्जसि ॥ जाती
 फले ॥ माखच्याम् । चवेली इति
 भाषा ॥ श्वेताजाति स्तथापीता प्रो
 च्यते स्वर्णजातिका । जातीयुग ति
 क्त मुष्णतुवर लघु दोषजित् ।
 शिरोक्षिमुष्णदन्तात्तिविषकुष्ठव्रणा
 स्तजित् ॥ काम्पिस्ते ॥ * ॥ समान
 प्रसवात्मिका जाति ॥ २ । १३४ ।
 इति न्यायसूत्रम् ॥ अस्यार्थः । समा
 न समानाकारक प्रसवो बुद्धिजनन
 म् आत्मा स्वरूपयस्या सा । तथाच
 समानाकारबुद्धिजननयोग्यत्वमर्थ
 । समानाकारबुद्धिजननयोग्यधर्मवि
 शेषो निश्चयानेकसमवेतत्वरूपार्थइ
 त्यपि वदन्ति । इदन्तु बोध्यम् । एवं स
 त्थाकृत्यविषयको गवादिपदान्-
 शाब्दबोधः । अनुभवेपि तथैव कार्य

जाति

कारणभावकल्पनात् गोपदस्य गो
त्वविशिष्टशक्तिरेवस्यादिति ॥ नि
श्चये सत्यनेकसमवेतस्य जाति
त्वमिति न्यायसिद्धान्तमुक्तावशि -
॥ * ॥ गोत्वादौ ॥ तस्य लक्षणं यथा
। आकृतिग्रहणजातिं लिङ्गानाञ्च न
सर्वभाक् । सकृदाख्यातनिर्गोद्या
गोत्रञ्च चरणौ सह ॥ अस्यार्थः । आ
क्रियते व्यज्यतेऽनयेति आकृतिः स
स्थानम् । गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणं जा
नम् । आकृत्याग्रहणं यस्या सा आ
कृतिग्रहणा । जातिराकृतिग्रहणा भ
वति । सस्थानव्यङ्ग्येत्यर्थः । तेन
मनुष्यगोमृगहंसादीनां पृथक् पृथ
क् संस्थानैर्व्यज्यमाना मनुष्यस्य गो
मृगाणाञ्च सत्त्वादि जातिः ॥ एवं
ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूराणां पृथक्
संस्थानाभावत् ब्राह्मणत्वादेर्जाति
त्वनायातमिति लक्षणांतरमाह ।
लिङ्गानाञ्च न सर्वभागिति । या
सर्वाणि लिङ्गानि न भजते सा च जा
तिरित्यर्थः । स्त्रीपुंसयोरेवेत्यन्ता
द्विचतुषट्पदोऽगा । जाते भेदाः
पुमाव्याश्चेत्यमरसिंहे जातिभेदा
नां स्त्रीपुंसयोरेवेति नियमे ब्राह्मणा
दीनां सर्वलिङ्गभाजित्वा भाषा
जातित्वम् । किन्तु अज्ञातस्य

जातिः

जनस्य हंसं दृष्टवतोऽपि तस्य स
स्थानेन हंसत्वव्यञ्जितुं न शक्यते इ
ति हंसस्यापि जातित्वमाकातमित
पूर्वलिङ्गस्य दोषः । एव देवदत्ता
दिसंज्ञाशब्दस्यापि सर्वलिङ्गभाजित्वा
भाषाज्जातित्वापत्तिरिति - द्वितीय-
लक्षणस्य दोषः । इति दोषप्रत्ययमाक
र्तुं त्रयोर्लक्षणयोर्विशेषणमाह । स
कृदाख्यातनिर्गोद्येति । सकृदेकवार
माख्यातेन उपदेशेन निश्चिन्त्ये
न ग्राह्या ग्रहीतुं न कथा इत्यर्थः ।
तेन ईदृशो हंस इत्युपदेशे हंसदृष्ट
वतस्तस्य सस्थानेन हंसत्वव्यञ्जितुं
शक्यतयेति पूर्वलिङ्गस्य न दोषः
। एव देवदत्तादिसंज्ञाशब्दस्यैक-
स्मिन्नुपदेशेऽपि अन्यस्मिन् ज्ञाना-
भावात् जातित्वं न स्यादिति परल
क्षणस्यापि न दोषः । गार्ग्यं, पुरुष
गार्गी स्त्री गार्ग्यं कुलमित्येत
सर्वलिङ्गभाजित्वात् सस्थानव्यङ्ग्य
त्वाभावाच्च गार्ग्यादीनां जातित्वा
नुपपत्तौ तृतीयलक्षणमाह । गो
त्रञ्चेति । पुत्रपौत्रप्रभृतिकमपत्य
गोत्रमित्यत्र पूर्वाचार्यपरिभाषितगो
त्रमिह गृह्यते गार्गीवात्सीत्यादि ।
चतुर्थलक्षणमाह । चरणौः सहिति
। चरणञ्च जातिरित्यर्थः । चरणश

जाति	जातिसा
<p>ब्दोवेदैकदेशवाचीकठादिरूप स च अध्ययनक्रियासम्बन्धेन प्रवृत्तत्वा त् क्रियावाचक एव न तु जाति वाचक । तेनास्य जातिसञ्ज्ञार्थं चरणै सहे त्युक्तम् गार्ग्यादीनां यजश्चेतिङी पिसिद्धेपि जातिसंज्ञाफलन्तु गार्गी भार्यायस्मासौ गार्गीभार्य इत्यादौ जातेऽचेति पुत्रज्ञावनिषेध । गार्गी चासौ भार्याचेति गार्ग्यभार्या इत्या दौ पुत्रत्वमन्धारयेतिपुन पुत्रदुभा व ॥ * ॥ प्रादुर्भावविनाशभ्यां सत्त्व स्य युगधनुषौ । असर्वलिङ्गावच्छ्रयौ तां जाति कवयोविदुः ॥ गोपञ्च च रणानिचेत्यपरस्य जातिलक्षणम्- । यथापूर्वं जातिलक्षणं तथा कुमारी भार्य इति भवितव्यम् । यद्योत्तर त थाकुमारभार्य इति इतिभाष्यम् ॥ ज ननम् जनयति वा । जनी० । स्त्रि याक्तिम् । जनसनेत्यात्वम् ॥ * ॥ साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां प्रत्यवस्थान जा ति । साधर्म्यवैधर्म्याभ्यामिति स व धारणोनिर्देश । तेन व्याप्तिनिरपे क्षाभ्यां साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां प्रत्यवस्था न दूषणाभिधान जातिरित्यर्थ ॥ घट्टादिदिसप्तसु ॥ कात्यायनकारप्रमे दे ॥ घट्टादिदिरूपाजातिर्हि घट्टा दिशब्द इत्यतौनिमित्तम् ॥</p>	<p>जातिकोषम् । न । जातीफले । जाय फल इतिभाषा ॥ जातिकोषी । स्त्री । जातीपठ्याम् । जा वित्री इतिभाषा ॥ जातिधर्मः । पु । ब्राह्मणत्वादनिवन्ध ने अध्ययनाध्यापनादौ ॥ जातेर्धर्मः ॥ जातिफलम् । न । जातिकोषे ॥ जातिब्राह्मण । पु । तप श्रुतविहीने विप्रे ॥ यथा । तप श्रुतश्च योनिश्च ए तद्ब्राह्मणकारणम् । तप श्रुताभ्या योहीनो जातिब्राह्मण एव स इति ॥ जात्याजन्मना ब्राह्मण ॥ जातिभ्रशकरम् । न । नवविधपातका न्तर्गते पातकविशेषे ॥ यथा । ब्राह्म णस्य रुजः कृत्वा घातिरघ्रेयमभ्ययो । जैह्व्यश्च मैथुनपुंसि जातिभ्रशक रस्मृतमिति ॥ जातिवैरम् । न । स्वाभाविकशत्रुत्वे ॥ तत् पञ्चविधम् । स्त्रीकृतम् १ यथा श्रीकृष्णशिशुपालयोः ॥ वास्तुजम् २ यथा कौरवपाण्डवानाम् ॥ वाग्ज म् ३ यथा श्रोणद्रुपदयोः ॥ सापन्न म् ४ यथा मृषिकनकुलयोः ॥ अप राधजम् ५ यथा पूजनीब्रह्मदत्तयोः । इति महाभारतम् ॥ जातिशयम् । न । जातिसारम् । न । } जातीफले ॥</p>

जातीय.

जातिस्मर । पु । तीर्थविशेषे ॥ वि ।

पूर्वजन्मजातिस्मरणवति ॥

जाती । स्त्री । सुमनायाम् । सुमनसि

। माखत्थाम् । चमेली इतिभाषा ॥

तत्पुष्पे ॥ क्तिन्नन्तात् क्तिजन्ताद्वा

ङीष् ॥ जात्या पुष्पम् । पुष्पमूलेषु

बहुलमित्यनुदात्तादेरजो ऽमश्च-

लुक् ॥

जातीकोशम् । न । जायफल इतिप्रसि

द्धे जातीफले ॥

जातीपत्री । स्त्री । सुमन पत्रिकाया

म् । जावित्री इतिभाषा ॥ जातीप

त्री लघु स्वादु कटुष्णा रुचिर्वर्ण

कृत् । कफकासवमिश्रासतृष्णाकृ

म्भिषिषापहा ॥

जातीफलम् । न । जातीकोषे ॥ जाती

फलरसेतिहं तीक्ष्णोष्ण रोचन ल

घु । कटुक दीपनं ग्राहि स्वर्णं श्लेष्मा

निलापहम् ॥ निष्ठान्ति मुखवैरस्य

मलदैर्गन्धकृष्णता । कुमिकासव

मिश्रासशोषपीनसङ्गुज ॥ जात्य

फलम् । ज तीक्ष्णताया फलवा ॥

जातीय । वि । जातौभवे ॥ वृद्धाच्छ

॥ प्रकारार्थबोधके तद्वितप्रत्ययवि

शेषे ॥ यथा । तार्किकप्रकारः । ता

र्किकजातीय । प्रकारवचनेजाती

यर् ॥

जात्य

जातीरसम् । न । बोलो ॥

जातु । अ । कदाचिदर्धे ॥ यथा । जातु

जनो नैति सुख कर्मबाहुल्यात् क

र्मणैव याति सुखं ज्ञानपुरस्तात् ।

ज्ञानरस ब्रह्मरस येन निपीतं दार

भय मारभय तेनविगीतमिति ॥

॥ शब्दे ॥ विगर्हणे ॥ अविकल्पे ॥

निधेधे ॥ जायति । जैष्ये । बाहु

लकात् क्तुम् ॥

जातुकम् । न । हिङ्गुनि ॥ इतिशब्दश्च

न्द्रिका ॥

जातुधान । पुं । राजसे ॥ जातु कदा

चित्त्रन्मप्राप्य धानं सन्निधानमस्य ॥

जातुषम् । वि । साद्यानिर्मिते ॥ ज

तुनोविकार । अपुजतुनो घृणि-

त्यम् ॥

जातूकर्ण । पु । ऋषिविशेषे ॥ वैश

शाखप्रवर्त्तके मुनिविशेषे ॥

जातेष्टि । स्त्री । वैश्वामर द्वादशकपा

लनिर्वपेत् पुत्रेजातइतिजातकर्मणि

विहितायामिष्ट्याम् ॥

जातोच्च । पु । दम्यवतसे । युवदृषे ॥

जातश्चा सा वुच्चाचा । अचतुरेति

साधु ॥ उत्पन्न उच्चाजातोच्च इत्य

मर । अत्रउत्पन्नोद्भूदम्यभाव -

प्राप्तवलीवर्द्धभावोवाच्य ॥

जात्य । वि । अष्टे । कुलीने ॥ कान्ते

जापक.

॥ जातौभव' । यत् ॥

जात्यन्ध । वि । जन्मान्धे ॥

जात्याभास । वि । मायोत्पन्ने रज्जुस
र्पादौ ॥ अजातिसत् जातिवदाभा
सते इतिविग्रह ॥

जात्युत्तरम् । न । असदुत्तरे ॥

जानकी । स्त्री । सीतायाम् ॥

जानपद' । पु । जने ॥ देशे ॥ वि । ज
नपदोत्पन्ने ॥ जनपदे भव' । उत्
सादिच्चादञ् ॥जानपदी । स्त्री । जनपदोत्पन्नवृत्तौ
॥ जानपदात् वृत्तौ वाच्यायां जान
पदकुण्डे च्यादिना ङीष् ॥ अजन्तत्वे
न टिट्ठेति ङीष्पाद्युदात्त' ॥ जनप
दप्रभवायाम् ॥

जानान् । वि । ज्ञानवति ॥

जानु । न । अरुञ्जयोर्मध्यभागे ।
अष्टीवति । घोटु इति भाषा ॥ जा
यते । अनीश' दृसनिक्रीतिञुष् ।
अनिवध्योश्चेति नप्रवर्त्तते अनुबन्ध
द्वयसामर्थ्यात् ॥जानुकम् । न । जानुनि ॥ स्वार्थेयावादि
भ्य'कन् ॥

जानुकारक । पु । रवे पार्श्वगविग्रहे ॥

जाप । पु । जपे ॥ जपेर्भावेघञ् ॥

जापक' । वि । जपकर्त्तरि ॥ जपति ।

जपमानसे । खलु ॥

जामि.

जापनम् । न । निरसने ॥ निर्वर्त्तने ॥

जावाल । पु । सत्यकामे मुनौ ॥ जवा
खाया अपत्यम् । अण् ॥

जावालि' । पु । मुनिविशेषे ॥

जामदग्न्य । पु । जमदग्निसुते । पर
शुरामे ॥ जमदग्नेर्गोत्रापत्यम् । ग
र्गादिभ्यो यञ् इत्यनन्तरापत्येपि
गोत्ररूपाधारोपात् यञ् । अनन्त
रविवक्षायां न्तु कष्यन्थकेत्य ऽणि जा
मदम्न इति बोध्यम् ॥जामलम् । न । तन्त्रशास्त्रविशेषे । या
मले ॥जामाता । पु । दुहितु पत्यौ ॥ सूर्या
वर्त्ते । सुलचिया इति गौडप्रसिद्धे
शाके ॥ धवे । वल्लभे ॥ जाया माति
मिमीते मिनेति वा । मा० । माङ्० ।
डुमिञ्० वा । नतृनेष्टितिसाधु ॥जामि । स्त्री । स्वसरि । भगिन्याम् ॥
कुलस्त्रियाम् ॥ दुहितरि ॥ स्त्रुषाया
म् ॥ शोचन्ति जामयो यद् विनश्य
त्याशु तत्कुलम् । न शोचन्ति तु
यच्चेता वर्द्धते तद्विसर्गदेति मनु ।
ग्रहपतिसंवर्द्धनीयसन्निहितसमिण्ड
द्वियोजामयइति कुल्लूकभट्ट ॥ जा
यति जायतेवा । जैचये । बाहु
ल्लकानूमिः ॥ यद्वा । जमति । जमु
अदने । बाहुल्लादिण् दीर्घश्च

जम्बून

॥ कर्मशीजजादिभ्यस्तीञ् वेति-
स्वामी ॥

जामिता । स्त्री । आलस्ये ॥

जामा । स्त्री । कुलयोषायाम् ॥ स्वसरि
॥ डीष् ॥

जामेय । पु । भागिनेये ॥ जाम्याअप
त्यम् । स्त्रीभ्योठक् ॥

जाम्बवम् । न । जम्बूफले ॥ जम्बाःफल
म् । जम्बावेत्यण् । तस्यविधानान्न
लुक् ॥ सुवर्णे ॥ कपिविशेषे ॥ नगर
विशेषे ॥

जाम्बवान् । पु । ब्रह्मणःपुत्रे । रामाय
णादिप्रसिद्धपराक्रमे कच्चराजे ॥
जाम्बवता । स्त्री । जाम्बवतोदुहितरि
श्रीकृष्णपत्न्याम् ॥ नागदमन्याम् ॥

जाम्बवी । स्त्री । नागदमन्याम् ॥

जाम्बुवान् । पुं । जाम्बवति ॥

जाम्बूनदम् । न । स्वर्णे ॥ धुसूरे ॥ का
चनविशेषे ॥ यथा जाम्बूनदेनाम्ब
सदृशं लोहमस्मिन्नेति । तथा च कु-
लधर्मेण समयोन्य समोभवेदिति ॥
समय आचारः ॥ जम्बूरसस्य नद्यां
भवम् । तत्रभवद्रत्यण् ॥ तीरस्य
द्रसप्राप्य सुखवायुविशेषिता । जा
म्बूनदाख्यं भवति सुवर्णं सिद्धभूषण
म् ॥ तद्रसं जम्बूरसम् ॥ यथा । मेरु
मन्दरपर्वतस्यजम्बूफलानां मधुश्च

जायाजी

निपातविशीर्षाणां मनस्विप्रायाणां
मिभकायनिभानां रसेन जम्बूनाम
मदी इलायुतं वदति । तस्या उभ-
योक्तीरयो र्भक्तिका जम्बूरसेनानु
विध्यमाना वाय्वर्कसंयोगविपाके-
न सदामरलोकाभरणं जाम्बूनदं-
नाम स्वर्णं भवति ॥ इति श्रीभाग
वतम् ॥

जम्बूनदेश्वरी । स्त्री । देवीविशेषे ॥
तत्स्थाने ॥

जायकम् । न । काशीयके । पीतवर्णे
सुगन्धिकाष्ठप्रभेदे । कालिदा इति
गौडभाषा ॥ जयति मन्थान्तरम् ।
जिह्वभिभवे । खलु ॥

जायमान । पु । उपनीते ॥

जाया । स्त्री । विधिनाजिवाहितायां
स्त्रियम् । पत्न्याम् । द्वितीयायाम्
॥ जायते ऽस्याम् । जनी० । जनेर्वक् ।
येविभाषेत्यात्मम् । पतिर्भार्या संप्र
विश्य गर्भोभूत्सेह जायते । जायाया
स्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः
॥ स्त्र्यात् सप्तमभवने ॥

जायाम् । चि । तिष्ठकात्तकादिचिङ्ग-
॥ जायांजति । इन० । जमनुष्यक
र्तुके चेतिठक् ॥ डीपि जायाम्नी ॥

जायाजीवः । पुं । नटे ॥ जाययाजीव
ति । जीव० । इगुपचेतिक् ॥

जाल.

जायानुजीवी । पु । नटे ॥ वकपण्डि
णि ॥ वेश्यापतौ ॥ दु स्त्रे ॥

जायापती । पु । द्विवचनान्त । सहेतया
भार्याभर्त्ता ॥ जायाच पतिश्च । रा
जदत्तादिषु निपातनात् पूर्वनिपात ॥
जायु । पु । औषधे ॥ जयति रोगान्
। जि० । कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशू
भ्यउय इत्युय ॥

जार । पु । उपपतौ ॥ जरयति । जृष्०
। दारजारौकर्त्तरिणि लुक्तेति घञ्
। जीर्यतेऽनेनेति करणेवा घञ् ॥

जारज । त्रि । विजन्मनि । अनियुक्ता
सुते ॥ जारात् जात । जनी०।उ ॥

जारणी । स्त्री । स्थूलजीरके ॥

जारङ्गवी । स्त्री । मध्यममार्गे नक्षत्रवि
शेषाणां संज्ञविशेषे ॥ यथा । ज्येष्ठा
नुराधाविशाखावीथीजारङ्गवीमता
। एतास्तुवीथयस्तिस्त्रो मध्यमोमार्गं
उच्यतइति ॥

जारित । चि । शेषिते ॥

जारी । स्त्री । औषधीभेदे । जाडी
इतिगौडभाषा ॥

जारय । पु । त्रिगुणदक्षिणाकयज्ञे ॥

जालः । पु । नीपवृक्षे ॥ न । गवाक्षे ।

जाली इतिभाषा ॥ आनाये । सू

त्रादिनिर्मिते मत्स्यादिबन्तुरोधकव

स्तुनि ॥ चारके । पश्यादिधारणार्थे

जालप्रा

पाशे ॥ दम्भे ॥ वृन्दे । गणे ॥ इन्द्र-

जाले ॥ जलेक्षिप्यते । शेषइत्ययम् ॥

जलतिघनीभवति । जलघातने ।

ज्वलितीति ॥ यद्वा । जालयति ।

जलसवरणे । च० । पचाद्यच् ॥

जालक । पु । गवाक्षे ॥ न । कोरके ॥

दम्भे ॥ कुलाये ॥ आनाये ॥ न ।

स्त्री । मोक्षकफले ॥ नवकलिकाद-

न्दे । चारके ॥ समूहे ॥

जालकार । त्रि । जालकर्त्तरि ॥

जालकारक । पु । कूर्कटके । लूताया

म् ॥ त्रि । जालकर्त्तरि ॥ जालस्य-

कारक ॥

जालकिनी । स्त्री । मेष्माम् ॥

जालगर्दभ । पु । रोगविशेषे ॥ तस्य

लक्षणा यथा । विसर्पवत् सर्पति य

श्रेयस्तनुरपाकवान् । दाहज्वरकर

पित्तात् सन्नेयो जालगर्दभइति ॥

जालगोणिका । स्त्री । कण्ठावायाम् ॥

जालजीवी । पु । धीवरे ॥

जालन्धर । पु । पीठविशेषे ॥ त्रिमूर्त्तदे

शे ॥ पुभून्नि । जालन्धरा ॥ तद्देशस्थे

षु । त्रिमूर्त्तेषु ॥

जालपात् । पु । हसे ॥

जालपाद । पु । गरारिप्रभृतिपक्षि वि

शेषेषु ॥ जालाकारपादस्त्रादेशाम् ॥

जालप्राया । स्त्री । योदुगां लोहमय्या

जाबम.

मङ्गरविषयाम् ॥

जालवर्वूरक्तः । पुं । वर्वूरवृक्षविशेषे । छ
त्राके ॥ जालवर्वूरको कृत्तु वातरो
गकभापह' । पित्तदाहकरश्चोष्ण.
कषामश्वप्रकीर्तितः ॥

जालवान् । पि । मायाविनि ॥

जालिकः । पु । वागुरिके । जालजीवि
नि ॥ खूतायाम् ॥ कैवर्त्ते ॥ त्रि ।
ग्रामजालिनि ॥ जालेन चरति । प
र्षादिभ्यष्टन् । डीषि जालिकी ॥
जालिका । स्त्री । वस्त्रविशेषे ॥ स्त्रीणां
मुखारखवस्त्रे ॥ गिरिसारे ॥ जलौ
कायाम् ॥ विधवायाम् ॥ भटानालौ
हरचिताहरचिग्याम् । लोहसत्रा
हे ॥ चारुके ॥

जालिनी । स्त्री । चित्रार्थगृहे । चित्र
ब्राह्म्यायाम् ॥ कोषातक्याम् ॥ राज
कोषातक्याम् । तोरजी इति यस्या.
प्रसिद्धिः ॥

जाली । स्त्री । पटोलिकायाम् । तोर
जी इति प्रसिद्धतायाम् ॥ पटोले
॥ जलति । जल० । ज्वलितीतिण
। जातेरिति गौरादिच्चाडाडीष् ॥

जाबम । पु । पामरे ॥ क्रूरे ॥ असमी
क्ष्यकारिणि ॥ जाबयति जाब्यते वा
। जलप्रपवारणे । प्राहुषकानुम, ।
नेडुशिकृति ॥ जालं करोतिवा ॥

जि

जाबाल' । पु । सत्यकामेमुनौ ॥ ज

वालाया अपत्यम् । अण् ॥ अजाजी
वे । छागजीविनि । गडरिया इतिभा
षा ॥ जवमलतिआलाति वा । अल० ।
अण् कोवा । जवालौ ऽजः तस्यायम्
। अण् ॥

जाषकम् । न । कालीयनामगन्धर्व्ये ॥
इतिसारमुन्दरी ॥

जाषी । पु । भुवकप्रभेदे ॥ जाषीति
नान्नाभुवको द्वाविंशत्यक्षरान्वित ।
सन्निपातेन तालेन शृङ्गारे ऽभीष्ट
दोरसे ॥ नान्तः शब्दोयम् ॥

जाहक । पु । घोड् खगे । घोघ इति
भाषा ॥ मार्जारैः ॥ खड्गायाम् ॥ का
दृष्ट्याम् । जलौकायाम् ॥ गात्रसङ्को
चिनिप्राणिविशेषे । कामरूपिणि ।
विश्रवासे ॥

जाङ्गवी । स्त्री । गङ्गायाम् । विपथगा
याम् ॥ जानुद्वारा पुरादत्ता जङ्गु'
सम्पीयकोपत । तस्यकन्या स्वरूपा
च जाङ्गवी तेनकीर्तितेति ॥ च्छावैव
र्त्तपुराणम् ॥ जङ्गोरपत्य स्त्री । अण्
डोप् ॥

जाङ्गवीय । पि । गाङ्गे ॥ जाङ्गव्याअय
म् । तस्येदमिष्यर्थे दृडाच्छ, ॥

जि । पु । पिशाचे ॥ त्रि । जेतारि ॥ इ
त्येकाक्षरकोषः ॥

जिघांसु.

जिगत्सु । पु । प्राणेषु ॥ जिगंसति । ग
त्सु० । गमे सन्वच्चेतिक्त्सु । अनुदा
त्तोपदेशे त्यादिना मलोप ॥

जिगमिषा । स्त्री । गमनेच्छायाम् । ग
न्तुमिच्छायाम् ॥

जिगमिषु । त्रि । गन्तुमिच्छौ ॥

जिगीषा । स्त्री । जेतुमिच्छायाम् । ज
यस्पृहायाम् ॥ जेतुमिच्छति जिगी
षति । जिगीषतीति जिगीषा । अ
प्रत्ययात् । टाप् ॥ व्यवसाये ॥ प्र-
कर्षे ॥

जिगीषु । त्रि । जयेच्छौ । जेतुमिच्छौ
। निज्योत्साहवति ॥

जिघत्सा । स्त्री । क्षुधायाम् । वुमुच्चा
याम् ॥ अत्तुमिच्छा वस्तुमिच्छावा
। अदे सन्नन्तादप्रत्यय । लुङ्सने
र्घञ् इतिघञ्ज्ञादेश ॥

जिघतसु । त्रि । क्षुधार्त्ते । वुमुचिते
॥ अत्तुमिच्छु । अदे सनि लुङ्स
नेर्घञ् । तत सनाशसेत्यु ॥

जिघांसक । त्रि । हननेच्छुके ॥

जिघासा । स्त्री । हननेच्छायाम् ॥ ह
न्तुमिच्छेत्यर्थ ॥

जिघांसु । पु । शत्रौ ॥ त्रि । हन्तुमि
च्छौ ॥ हने सन्नन्तादुप्रत्यय । अ

भ्यासाच्चेतिक्त्सम् । अञ्जनगमास
नीतिदीर्घ ॥

जित

जिघत्सा । स्त्री । गृहीतुमिच्छायाम् ॥

जिघत्सु । त्रि । गृहीतुमिच्छौ ॥ गृहे
सन्नन्तादु ॥

जिघ । त्रि । घ्राणकर्त्तरि ॥

जिज्ञिनी । स्त्री । दृक्विशेषे । प्रमेदि
न्याम् । भिज्जिन्याम् ॥ जिज्ञिनीमधु
रासेण्या कषाया योनिशोधनी ।
कटुका व्रणहृद्गोवातातीसारहृत्
पटु ॥

जिज्ञी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥ जिज्ञति
। जिगिगती । पचाद्यच । गौरादि-
त्त्वान् ङीष् ॥

जिजीविषा । स्त्री । जीवितुमिच्छा
याम् ॥

जिजीविषु । त्रि । जीवितुमिच्छौ ॥

जिज्ञासनीय । त्रि । जिज्ञासितव्ये ।
जिज्ञासे ॥

जिज्ञासा । स्त्री । ज्ञातुमिच्छायाम् ॥

जिज्ञासितम् । त्रि । ज्ञातुमिष्टे ॥ विचा
रिते ॥ कृतजिज्ञासे ॥

जिज्ञासु । त्रि । मुमुक्षौ । आत्मज्ञा-
नार्थिनि ॥ ज्ञातुमिच्छौ ॥ बहुश्रुत
स्वल्पभाषी जिज्ञासुर्ज्ञानवानपीति
तन्त्रम् ॥

जित । त्रि । प्राप्तपराजये । परिभूते ।

पराजिते ॥ यथा । नहि जिते जेतु
रग्रे स्यात् मुचितम् ॥ भजते विदे

जितामि

श मधिकेनजित कदनुपनेश मय
वा कुशल ॥ लब्धे । स्वायत्तीकृते ।
वशीकृते ॥ पु । अर्द्धदुपासकविशेषे ॥
जितकाम । पि । सदाशिवे ॥ जित
कामोयेन ॥
जितकाशि । पि । दृढमुष्टौ ॥ इतिमहा
भारतेनौलकगुह्य ॥
जितकाशी । पि । जिताहवे । जयिनि
॥ जितेनजयेन काशते प्रकाशते ।
काशदीप्तौ । श्रीके शिनिः ॥
जितक्रोध । पु । शिवे ॥ विषयो ॥ जि
त क्रोधोयेन ॥ जितक्रोध कश्च त
र्हिचुरारीन् धृति माधव । वेदमा
र्गस्थापनार्थं नतु कोपवशात्प्रभु ॥
भृगुपादघातेनापिक्रोधानुत्पत्ते ॥
पि । जितामर्षे ॥
जितनेमि । पु । आश्रये । अश्वत्थनि
र्मितेदृष्टे ॥ पि । जितनेजिके ॥
जितशत्रु । पु । दृष्टार्हत्पितरि ॥ पि ।
कृतशत्रुपराजये ॥
जितसङ्गदोष । पि । प्रियाप्रियसन्नि
धवपि रागद्वेषविर्जिते ॥ जिता
सङ्गजनिता दोषा येन ॥
जितात्मा । पि । जितेन्द्रिये ॥ जितआ
त्मायेन ॥

जितामित्र । पु । हरौ ॥ जितामित्रा
वाद्या आभ्यन्तराश्च येन ॥ पि ॥ कृ

जितः

तशत्रुपराजये ॥

जितारि । पु । बुद्धे ॥ दृष्टार्हत्पितरि ॥
त्रि । जितशत्रौ ॥ जिताक्षरशोभेन ॥
जिताष्टमी । स्त्री । श्रीमूलाष्टम्याम् ॥
जिताहव । पु । जितकाशिनि ॥
जितुम । पु । मिथुनराशौ ॥
जितेन्द्रियः । पि । स्ववशीकृतसर्ववाह्ये
न्द्रिये । शान्ते ॥ यथा । श्रुत्वा स्पृष्ट्वा
च दृष्ट्वाच भुक्त्वा प्राप्त्वाच बो ज्ञर
। न हृष्यति ग्लायतिवा सविशेषो
जितेन्द्रियः ॥ जितानि वशीकृतानि
इन्द्रियाणि शोभादीनियेन ॥ इत्युक्ते
॥ पु । कामवृद्ध्याख्ये शुभप्रश्लेषे ॥
जितेन्द्रियास्तुः । पु । काशदृष्टिदृष्टे ॥
जितसम । पि । जयशीलानामध्ये उ
त्तमे ॥
जित्यः । पु । हस्तौ । दृष्टदृष्टे । कृष्टस
मीक्षरार्थं स्थूलकाष्ठे ॥ विभूषवि
नीयजिह्वा मुक्ककक्कहृदिषु इति
तिघातनात्कथम् ॥
जित्वा । पु । जयिनि ॥ जयति । जि०
श्रीङ्कुशीत्यादिनाकनिप् ॥
जित्वर । पि । जेतारि ॥ जयशील ।
हस्तजितसर्पिर्भ्य करप् ॥
जित्वरी । स्त्री । काशिकापूर्याम् ॥ टि
ट्टेतिङीप् ॥ जयशीलायाम् ॥
जिन । पु । अर्हति ॥ बुद्धे ॥ विषयो ॥

जिह्वग

अतिवृद्धे ॥ विन्वाकचिमवादिजिमुनि
 विशेषे ॥ वि । जिह्वरे ॥ अवति । जिह्वामाय । वि । कपटवहुले ॥
 जि० । इण्पिम्जिदीकृष्यविभ्यो
 नक् ॥
 जिनसम । ज । जिनगृहे । त्रैलोक्ये ।
 विहारे ॥
 जिनसुत । पु । बुद्धे ॥ बुद्धोन्माजिन
 सुत' श्रीकट्टेम् भविष्यति । इति
 श्रीभागवतम् ॥
 जिनेन्द्र । पु । बुद्धे ॥ जिनातामिन्द्र' ॥
 जित्रि । पुं । काले । समये ॥ प्रविष्टि ॥
 जीर्मेति जीर्मेते वा । जृम् । जी
 र्यते किन्नुरश्चव इति किन्नप्रश्चयो
 राक्षसवादे अ । बाहुलकाद्व श्रित्ति
 तिदीर्घान् ॥
 जिष्णु' । पु । वासवे ॥ अर्जुने ॥ जिष्णो
 ॥ अर्के ॥ वसुधु ॥ त्रि । जिह्वरे ॥
 जयति । जयनश्रीलोवा । जिजये ॥
 भिमवेवा । ग्लाजिस्थश्चेतिशु ॥
 जिहीर्षा । स्त्री । हर्षमिच्छायाम् ॥
 हृज् । अमन्ययादित्य ॥
 जिह्वा । वि । कुटिले ॥ मन्दे ॥ न । तग
 रपादये ॥ जहाति होयतेवा । ज्योहा
 क् । जहाते । सन्वदालोपश्चेतिमन् ॥
 जिह्वग । पु । सर्वे ॥ मदने ॥ वि । म
 न्दगे ॥ जिह्वकुटिलगच्छति । गम् ।
 अन्येभ्योपीतिङ् ॥

जिह्वानि

जिह्वतर । स्त्री । सङ्कोचे ॥
 जिह्वामाय । वि । कपटवहुले ॥
 जिह्वामोहन' । पु । भेके ॥
 जिह्वशय्य । पु । त्वादितरे ॥
 जिह्वित । वि । घूर्णित ॥
 जिह्व । पु । न । तगरमूले ॥
 जिह्वल । वि । लुब्धे । लोचुमे ॥ अथा ।
 आहकृत्वा पराशब्दे भुञ्जते ये च
 जिह्वला । पतन्ति मरके घोरे लु
 सपिडो दकक्रिया ॥
 जिह्व । स्त्री । रसनाग्राम् । रसज्ञाने
 न्द्रिये ॥ अस्या परीक्षा यथा ।
 आकपवप्रभाहृष्टा स्फुटिका रसना
 ऽ निजात् । रक्ता श्यामा भवेत्
 पिप्ता क्लिप्ता र्द्रा धवला कफात् ॥
 मरिद्धा खरस्पर्शा कृष्णा दोषत्रये
 ऽ धिके । सैव दोषद्वयाधिक्ये दोष
 दितयलक्षणेति भावमिन्द्र' ॥ लेढि
 लिहन्त्यनयावा । लिह् । श्रेवयह
 जिह्वेतिसाधु ॥
 जिह्वानिर्लेखनम् । न । जिह्वामार्जने ।
 जीभी कर्मा इति भाषा ॥ जिह्वा
 मार्जनद्वये । जीभी इति भाषा ॥
 तत्तु दशाङ्गुल कोमलं कृशं स्वर्णं
 रूप्यताम्र लोहनिर्मितं जिह्वामला
 प्रकर्षणे प्रशस्तम् । तस्यगुण । वक्तव्यै
 रस्यजिह्वाश्रितमलनाशित्वम् । आ

जीमूत

रोग्यरुचिकारित्वचेतिराज्यलभ ॥
 जिह्वाप । पु । शुनि ॥ मार्जरा ॥ व्या
 घ्रे ॥ द्वीपिनि । चित्रव्याघ्रे ॥ मत्तके
 ॥ सिंहे ॥ जिह्वापिवति । पा० । क ॥
 जिह्वामलम् । न । कुलुके ॥
 जिह्वामूलीय । पु । कवाभ्या प्रागर्द्ध
 विसर्गसदृशे (४) विसर्गप्रभेदे ॥ जि
 ह्वामूलेभव । जिह्वामूलाङ्गुलेष्व ॥
 जिह्वारद । पु । खगे ॥
 जिह्वालिट् । पु । कुक्कुरे ॥ मार्जारे ॥
 जिह्वयालेढि । लिङ् । क्तिप् ॥
 जिह्वाश्लथ । पु । खदिररुचे ॥
 जिह्वात्वाद । पु । लेहने ॥ आस्वदन
 म् । षट् । घञ । जिह्वयाआ
 स्वाद् ॥
 जीन । चि । घृष्टे ॥ जिनातिस्म । ज्या०
 । गत्यर्थेतिक्त । ग्रहिज्येति सम्प्रसा
 रणम् ॥ हलइति दीर्घ । स्वादिभ्य
 श्चेतिनस्त्वम् ॥ अर्मपुटे ॥
 जीमूत । पु । अट्टी ॥ धृतिकरेइति
 मेदिनी ॥ भृतिकरे इति हेम ॥ देव
 ताडे ॥ जीमूतइव ॥ पयोधरे ॥ वासवे
 घोषके ॥ मुस्तके ॥ जयति नभ
 जीयते ऽनिलेन वा । जि० । जेमेट्चे
 दात्तइतिक्त । जेर्दीघश्च ॥ जीवस्यो
 दकस्यमूत पटवन्धोयस्येति वा । पृ० ॥
 जीवनं जल मूत वदुमनेन । मूङ्

जीर्ण

वन्धने । कर्मणि क्त । पृषोदरादित्वा
 त् वनशब्दलोप ॥ ज्यानजी । ज्या०
 स० क्तिप् । जियावयोऽन्यामूतोव
 दुइति वा ॥ जीवन मुञ्चति वा । पृ० ॥
 जीमूतक । पु । देवदात्याम् ॥
 जीमूतकट । पु । पर्वते ॥
 जीमूतमलम् । न । शय्याम् ॥
 जीमूतवाहन । पु । इन्द्रे ॥ जीमूता वा
 हनमस्य ॥ धर्मरत्ननामकस्मृतिसङ्
 ग्रहकर्त्तरि ॥
 जीमूतवाही । पु । धूमे ॥
 जीमूताष्टमी । स्त्री । गौण्यान्विनकृष्णा
 ष्टम्याम् ॥
 जीर । पु । जीरके ॥ खड्गे ॥ अयौ ॥
 जुवति । जु सौत्र । जीरीचेतिरक ॥
 जिनाति वा । ज्या० । ज्यश्चेतिरग्वा ॥
 जीरक । पु । अजाज्याम् । जीरा इति
 भाषा ॥ जीरात् सञ्जायामितिकन्
 ॥ अस्यगुणावयवा । जीरकचित्तयं
 रुक्च कटूष्णदीपनं खघु । सङ्ग्राहि
 पित्तखंमेघ गर्भाशयविशुद्धिक्वत् ॥
 ज्वरघ्न पाचन वल्यं वृष्य रुच्य कफा
 पङ्कम् । चक्षुष्य पवनाध्मानगुल्म
 क्षर्यतिसारहृदिति भावप्रकाश ॥
 जीरण । पु । जीरके ॥
 जीरिका । स्त्री । वधपचोदये ॥
 जीर्ण । पु । जीरके ॥ न । शैलजी ॥ त्रि ।

जीर्णास्थि

दृष्टे । जरति ॥ पुरातने ॥ परिपक्वे ॥
जीर्यतिस्म । जृष्० । गन्त्यर्थेतिक्त
। ऋतइत् । निष्ठानक्षम् ॥

जीर्णज्वर । पु । पुरातनज्वरे ॥ अस्य
सामान्यलक्षणं यथा । योद्वादशस्थो
दिवसेभ्य ऊर्ध्वं दोषत्रयं स्तद्विगुणे
भ्य ऊर्ध्वम् । तृणां तनौ तिष्ठति मन्द-
वेगो भिषग्भिरुक्तो ज्वर एष जीर्ण-
इति ॥

जीर्णदारु । न । विधारा इति प्रसिद्धे
दृढदारुकभेदे । सुपुष्पिकायाम् ॥

जीर्णपत्र । पु । पट्टिकालोभ्रे ॥

जीर्णपत्रिका । स्त्री । व्रणपचीतृणे ॥

जीर्णपर्ण । पु । कदम्बे ॥ न । पुरातन
पर्णे ॥ चि । तद्वति ॥

जीर्णफल्गु । स्त्री । जीर्णदारुणि ॥

जीर्णवज्रम् । न । वैक्रान्तमखौ ॥

जीर्णवस्त्रम् । न । पटञ्चरे । मत्तवस्त्रे ॥

जीर्णञ्च तद्वस्त्रञ्च ॥ चि । तद्युक्त ॥

जीर्णवुध्न । पु । पट्टिकालोभ्रे ॥ कैव-
र्त्तमुस्तके ॥

जीर्णवुध्नकम् । न । परिपेले ॥

जीर्णा । स्त्री । स्थूलजीरके ॥

जीर्णास्थिमृत्तिका । स्त्री । अकारार्थं
कृत्रिममृद्विशेषे ॥ यथा । अथवक्ष्ये
तुजीर्णास्थिमृत्तिकाकरणं प्रिये । शि-
लावतुस्थले कुर्याद्दीर्घं गत्तं म

जीव

नोहरम् ॥ निक्षिपेत् तत्रमानास्थि-
सञ्चयं द्विचतुष्पदाम् । सर्जिचारं म-
हाचारं मृत्चारं लवणानिच ॥ ग-
न्धकोष्णजलक्षेप्य नानामूषाणि त-
त्र च । एव कृत्वा मासषट्कं दद्यात्
पाषाणमृत्तिकां ॥ कङ्कास्थ्यूर्ध्वं त-
दूर्ध्वान्तु कुर्यादङ्गीष्टकाशुभाम् । त्रि-
वर्षाज्जायते सर्वमेकीभूतं दृष्टत्स-
मम् ॥ ततो निष्कास्य तच्चूर्णं कृत्वा
पाषाणि निर्ममेत् । प्रशस्तं भोजनं
तत्र सूचयेद्दन्तदूषणम् ॥ महावि-
षस्य संयोगात् तस्य भङ्गं प्रजायते
। दृषीविषादिसंयोगात् पाचे स्फो-
टाभवन्ति हि ॥ तत्रक्षिप्तं क्षुद्रविषं
पात्रं कृष्णं प्रजायते । एवञ्चात्मा त-
त्र दद्यान्न कदाचिद्विषादिकमिति रा-
वण ॥

जीर्म्भि । स्त्री । ज्यामौ । जीर्णस्त्रे ॥ ज-
रणम् । जृष्णवयोहानौ । क्षिन् । ऋ-
त्वादिभ्यः क्षिन्निष्ठावत् । रदाभ्यामि-
ति नञ्चम् ॥

जीर्णोद्धार । पु । भग्नमन्दिरादे स-
स्कारे ॥

जीर्यन् । चि । वयोहानिप्राप्नुवति ॥

जीर्वि । पु । कुठारे । परशौ ॥ जृष्ण-
०

। जृशस्तु जागृभ्यः क्षिन् ॥

जीव । पु । प्राणिनि ॥ दृप्तौ ॥ दृच

जीवः

भेदे ॥ वृक्षस्पतौ ॥ असुधारणे ॥ क
र्त्ते ॥ मनुष्यादिकीटपर्यन्ते प्राणि
मात्रे । कार्यकरणसङ्घाते ॥ अनेका
न्तवादिनां जीवास्तिकायसञ्चया प
रिभाषिते जीवपदार्थे ॥ त्रिविधश्चा
सौ । अनादिसिद्धमुक्तवदुभेदात् । अ
नादिसिद्धो ऽर्हन् जीवास्तिकाया
ख्यः । व्यपेतमोहादिवन्धोमुक्तः ।
मोहाद्यावृत्तस्तु वदु इति ॥ * ॥ उपाधि
प्रविष्टे ब्रह्मणि । वाङ्मन प्राणकरण
ग्रामानुप्रविष्टे । घटावच्छिन्नाकाश
वत् शरीरचितयावच्छिन्ने चैतन्ये ॥
दर्पणस्थमुखप्रतिबिम्बवत् बुद्धिस्थे-
चैतन्यप्रतिबिम्बे ॥ सामासाहङ्कारे
। चित्प्रतिबिम्बे ॥ प्राणादिकलापस्य
धारयितरि ॥ प्राणान् चेषन्नरूपेण
धारयन् जीव उच्यते ॥ लिङ्गदेहे ॥
एवं पञ्चविधं लिङ्गं चिदत् षोडश
विस्तृतम् । एष चेतनया युक्तो जी
व इत्यभिधीयते ॥ इति श्रीभागवत
म् ॥ पञ्चविधं पञ्चतन्मात्रात्मकम् ।
। चिद्वत् त्रिगुणम् । षोडशविकारा
त्मनाविस्तृतमित्यर्थः ॥ * ॥ विज्ञा
नमयकोषावच्छिन्नश्चिदात्मा कर्त्तृ
त्वभोक्तृत्वाद्यभिमानित्वेन इहलो
कपरलोकगामी व्यावहारिको जी
व उच्यते ॥ वालाग्रशतभागस्य शत

जीवक

धा कल्पितस्यच । भागो जीवः स
विज्ञेयः सचानन्त्यायकल्पते ॥ * ॥
जीवो नाम देहादिव्यतिरिक्तस्तत्सा
क्षीत्वम्पदार्थो योय विज्ञानमय यो
य संसरति योय संसारी नतु देहा
दिर्जीवः तस्य दृश्यस्य दृष्टत्त्वानुपपत्तेः
॥ * ॥ अस्मि देवि परम्ब्रह्मस्वरूपी
निष्कलः शिवः । सर्वज्ञः सर्वकर्त्ता च
सर्वेशो निर्मलो ऽव्ययः ॥ स्वयं व्यो
ति रनाद्यन्तो निर्विकारः परात्परः
। निर्गुणः सच्चिदानन्दस्तद्ग्रा जीव
सञ्चकाः ॥ अनाद्यवियोपहिता यथा
ग्नौ विस्फुलिङ्गकाः । देवाद्युपाधिस
म्भिन्ना स्ते कर्मभि रनादिभिः ॥ सु
खदुःखप्रदै पुण्यपापकूपै र्नियन्त्रि
ताः । तत्तज्जातियुत देह मायुर्भौ
गश्च कर्मजम् ॥ प्रतिजन्म प्रपद्यन्ते
तेषा मप्यपरं पुनः । ब्रह्म लिङ्गश
रीरं तदामोक्षा दक्षयं प्रिये ॥ इति
कुलार्णवे १ उल्लासः ॥ पु । न । जी
विते ॥ जीवनम् । जीवः । इह लोके
ति घञ् ॥ जीवति वा । इगुपधस्य-
चण क ॥ जीवयति वा । अच् । स
तस्य जीवनमन्वयत्वात् ॥

जीवक । पु । प्राणके द्रुमे ॥ पीतसा
ले । विजयसार इति ख्याते ॥ कृपणे
॥ अपणे ॥ अष्टगर्गान्तर्गतौ षड्विधे

जीवच्च

। कूर्चशीर्षे । ह्रस्वाङ्गे ॥ अस्यस्वरूप
पर्यायगुणा । यथा । जीवकर्षभकौ
ज्ञेयौ हिमाद्रिशिखरोद्भवौ । रसे-
नकन्दवत्कन्दौ नि सारौ सूक्ष्मपत्र-
कौ ॥ जीवक कूर्चकाकार ऋषभो
वृषशृङ्गवत् ॥ जीवको मधुर शृङ्गो
ह्रस्वाङ्ग कूर्चशीर्षक । ऋषभो वृ-
षभो धीरो विघाणी न्द्राक्ष इत्य-
पि ॥ जीवकर्षभकौ बल्यौ शीतौ गु-
क्रकफप्रदौ । मधुरौ पित्तदाहार्श-
कार्श्यघातक्षयापहाविति ॥ चि । से-
वके । सेविनि ॥ वृद्धाग्निनि ॥ जी-
विनि ॥ आहितुष्टिके ॥ जीवयति-
। जीव० । खुब् ॥ जीवतात् आग्नि-
घिचेतिबुन ॥

जीवघन । पु । हिरण्यगर्भे ॥ घनोमू-
र्त्ति । जीवखल्लो घन जीवघन
सैन्धवखिल्यवत् ॥

जीवजीव । पु । चकोरे ॥

जीवजीव । पु । चकोरे ॥ जीवजी-
वयति । तद्दर्शनेनविघनशत । कृ-
त्त्यल्युटो बहुलमिति बाहुलकात्
खब् ॥ खगान्तरे ॥ द्रुमप्रभेदे ॥

जीवत्तोका । स्त्री । जीवदत्सायाम् ।

जीवत्वाम् ॥ इतिहेम ॥

जीवत्वम् । न । कूटस्यादीनां चतुर्णां
समूहे ॥ तय हि । कूटस्थप्रज्ञा अन्तः

जीवन

करणम् अन्त करणाश्रयाऽविद्याचि-
दाभासश्चेति चतुष्टयमिलितसज्जो-
वत्वमितिनीलकण्ठशैव ॥

जीवत्पति । स्त्री । सधवायाम् ॥

जीवत्पितृक । चि । विद्यमानपितृके
॥ यथा । अमास्तान गयाश्राद्ध दक्षि-
णामुखभोजनम् । न जीवत्पितृक
कुर्यात् कृतेपि पितृहामवे दितिर-
घुनन्दन ॥

जीवय । पु । कूर्मे ॥ प्राणे ॥ मयूरे ॥
मेघे ॥ चि । चिरायुषि ॥ धार्मिके ॥
जीवति । जीव० । शीङ्गशचिदगमि-
वच्चजीविप्राणिभ्योऽय ॥

जीवद् । पु । वैद्ये ॥ विद्विषि । रिपौ
॥ ग्रन्थिपर्ये ॥ चि । जीवनदातरि ॥

जीव ददाति । डुदाब् ० । क ॥

जीवदात्री । स्त्री । ऋद्धिनामौषधौ ॥

जीवधनम् । न । गवादिपशुषु ॥

जीवनम् । न । वर्त्तने । जीविकायाम्

॥ जीवन्त्यनेन । जीव० । ल्युट् ॥

नीरे । जले ॥ प्राणधारणे । आयु-
षि । जन्ममृत्योर्मेध्यकाले ॥ हीन

जीवना द जीवन वरम् ॥ मज्जनि

॥ हैयङ्गवीने ॥ पु । पुत्रे । जीवकौ

षधे ॥ वाते ॥ क्षुद्रफलकटचे ॥ जी-

व्यतेऽनेन । जीव० । करणाऽधिकार

ययोश्चेतिकरणे ल्युट् ॥

जीवनी

जीवनकम् । न । अन्ने ॥

जीवनयोनि । स्त्री । यत्नविशेषे ॥ स
तु । अतीन्द्रिय शरीरे प्राणसञ्चार
कारणम् । इति भाषापरिच्छेद ॥
जीवनहेतु । पु । वर्त्तनोपाये ॥ विद्या
शिल्पभृति, सेवागोरक्ष विपणि कृषि
। वृत्तिर्भैक्ष्य कुषीदश्च दशजीवनहे
तव ॥

जीवना । स्त्री । मेदोषधे ॥

जीवनाघातम् । न । त्रिष ॥

जीवनावास । पु । वरुणे ॥ जीवन मा
वासो यस्य ॥

जीवनिका । स्त्री । हरीतक्याम् ॥

जीवनी । स्त्री । गुर्जरदेशे डोडो इति
प्रसिद्धायां जीवन्त्याम् । मधुस्रवाया
म् । काकोल्याम् ॥ डोड्याम् ॥ मे
दायाम् ॥ महामेदायाम् ॥ यथ्याम् ॥
जोष्यतेऽनया । जीव० । करणेत्युट् ॥

जीवनीयकम् । न । } जले । वारि-

जीवनीयकम् । न । } णि ॥ जीवना

यहितम् । छ ॥ जीवनीयगणे ॥

जीवनीयगण । पु । औषधविशेषे ॥

यथा । अष्टवर्ग सयष्टीको जीवन्ती

मुद्गपर्णिका । माषपर्णी गणोऽयन्तु

जीवनीय इति स्मृत ॥ जीवनी म

धुरश्चापि नास्तीति सपरिकीर्तितः ॥

जीवनीयगण, प्रोक्तः शुक्रवृद्धदृक्गणो

जीवन्ती

हिम ॥ गुरुर्गर्भप्रद स्तन्य कफकृत्

पित्तरक्तहृत् । तृष्णा शोष ज्वरदा

ह भ्रम मूर्च्छा व्यपोहति ॥ अपिच

। अष्टवर्गश्च परिण्यौ जीवन्ती मधु

क स्तथा । जीवनोयगण प्रोक्तो जी

वन स्तु पुन स्तथेति वैद्यक परि

भाषा ॥

जीवनीया । स्त्री । जीवन्त्याम् । गुर्जरे

डोडो इति प्रसिद्धायाम् ॥ जीवना

यहिता । तस्मै हितमिति छ ॥

जीवनेत्री । स्त्री । सहल्याम् ॥

जीवनौषधम् । न । जीवातौ । स्तस

जीवनौषधे ॥ येन प्रियमाणो जी

वति । जीवनस्य औषधम् ॥

जीवन्तः । पु । प्राणे ॥ औषधे ॥ जीवशा

के ॥ त्रि । आयुष्मति ॥ जीव्यात् ।

जीव० रुद्धिनन्दि जीविप्राणिभ्यः षि

दाशिषोतिभक्तः । भ्रान्त ॥

जीवन्तिका । स्त्री । गुडच्याम् ॥ जीवा

त्यशके ॥ वन्दायाम् ॥ हरीतक्या

म् । जीवति । जीव० रुद्धिनन्दीति

भक्तः षित्त्वान् डीष् । कन् ॥

जीवन्ती । स्त्री । जीवन्त्याम् । मधुस्र

वायाम् ॥ जीवन्तो शीतला स्वादू

स्निग्धा दोषत्रयापहा ॥ रसायनो

पलकरो चक्षुष्या ग्राहिणी लघु ॥

शारुप्रकारस्तु जीवन्त्या कोमल

जीवन्मु

पत्र त्विन्न तक्र सुभर्जितम् । हिङ्गुना
सयुते तैले तक्र चिन्ना प्रलेहयेत्
॥ डोडी इति गुर्जरेऽस्या प्रसिद्धिः ॥
शय्याम् ॥ गुडूच्याम् ॥ वन्दायाम् ॥ डो
ब्याम् ॥ हरीतक्याम् ॥ जीवन्ती
स्वर्णवर्णिनीति खच्चणम् ॥ जीवति
जीवयति वा । जीव० लट् शतुरु
गित्त्वान् डीप् ॥

जीवन्मुक्त । वि । आत्मविदि । जीवन्ने
व मुक्तससारे ॥ जीवन्मुक्तो नाम
स्वस्वरूपाखण्डब्रह्मज्ञानेन तदज्ञा
नबाधनद्वारा स्वस्वरूपाखण्डब्रह्म
णि साक्षात्कृते अज्ञानतत्कार्यस
न्धितकर्मसंशयविपर्ययादीना म
पिबाधितत्वा दखिलबन्धरहितो
ब्रह्मनिष्ठ इति ॥ * ॥ ननुजीवन्मुक्तो
व्यवहरति न वा । आद्ये तस्य वद्वान्न
दिलक्षणाता । द्वितीये देहस्थानुपयो
गात् सद्य पातप्रसङ्ग इत्यत आह ।
अयन्तु व्युत्थानसमये भासशोणि
तमूत्रपुरीषादि भाजनेन शरीरेण
आन्यमान्यपटुत्वादि भाजनेनेन्द्रिय
ग्रामेण अशनायापिपासाशोकभो
हादिभाजनेन चान्त कारणेन पूर्वपूर्व
वासनया क्रियमाणानि कर्माणि भु
ज्यमानानि ज्ञानाविरुद्धान्यारब्धफ
लानि च पश्यन्नपि बाधितत्वात् पर

जीवन्मु

मार्थतो न पश्यतीति । दृष्टान्तेनो
क्तमर्थं स्पष्टयति । यथेन्द्रजालमिति
ज्ञानवान् तदिदमिन्द्रजाल पश्यन्न
पि परमार्थमिदमिति न पश्यति ।
उक्तञ्च । सुषुप्तिवज्जाग्रति यो न
पश्यति द्वयन्तु पश्यन्नपि चाऽद्वयत्वं
त । तथाच कुर्वन्नपि निष्क्रियश्च य
स आत्मवि ज्ञान्य इतीह निश्चयः
इति ॥ वेदविद्यादृत ज्ञान देशिक
स्य मुखात् स्वयम् । गृहीत्वाष्टोत्तर
शत ये पठन्ति द्विजोत्तमा । प्रारब्ध
जयपर्यन्त जीवन्मुक्ताभवन्ति ते ॥ अ
ष्टोत्तरशत मुनिषदाम् ॥ कैालि
के ॥ यथा । धन्या माहेश्वरा स्वार्थ
प्रत्यभिज्ञानशालिन । स्वपरिज्ञान
मात्रेण जीवन्मुक्ता भवन्ति हि ॥ म
हामन्त्रप्रभावेण कुलाचारप्रभावत
। स्वेच्छाचारा निविकल्पा जीवन्मु
क्ता हि कैालिका ॥ यो नार्थो मवद
यच्छ स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ जीव
न्नेव मुक्त ॥

जीवन्मुक्ति । स्त्री । जीवतो बन्धनिष्ट
तौ ॥ जीवत पुरुषस्य कर्तृत्वभोक्तृ
त्वसुखदुखादिलक्षण शिवत्तजर्म
केशरूपत्वाद्वन्धो भवति तन्निवृत्ति
स्वरूपा जीवन्मुक्ति ॥

जीवन्मुक्त्युपाय । पु । कुलमार्गे ॥ जी

जीवशा

वन्मुक्ते रूपायस्तु कुलमार्गेहिनापर
इतिसदाशिवोक्ते ॥

जीवपुत्र । पु । } जीयापोताइति
जीवपुत्रक । पु । } प्रसिद्धे पुत्रजीव
द्रुमे ॥

जीवपुष्पा । स्त्री । दृढजीवन्याम् ॥

जीवप्रिया । स्त्री । हरीतक्याम् ॥

जीवभद्रा । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् ॥ दृ
दिनामौषधे ॥

जीवभूत । वि । प्राणधारणोपाधिना
कर्त्ता भोक्ता ससारीति सृष्टैव प्रसि
द्धिमुपगते ॥

जीवमन्दिरम् । न । शरीरे ॥

जीवला । स्त्री । सैहल्याम् ॥

जीवलोक । पुं । ससारे ॥ यथा । मा
ता पिता गुरुजन स्वजनो ममेति
मायोपमे जगति कस्य भवेत् प्रति-
ष्ठा । एको यतो ब्रजति कर्मपुर स
रोऽय विश्रामवृक्षसदृश खलुजी
वलोक ॥ सायसायं वासवृक्ष समे
ता प्रातः प्रातस्तेन तेन प्रयान्ति । त्य
क्तान्योन्य तच्च वृक्ष विहङ्गा स्तद्वत्
तद्वज् ज्ञातयोऽज्ञातयश्चेति ॥ जी
वानलोक ॥

जीववल्ली । स्त्री । चीरकाकोल्याम् ॥

जीवशाक । पु । मालवप्रसिद्धे शाक
विशेषे । जीवन्ते । रक्तनाले । तास

जीविका

पत्रे ॥

जीवशुक्ता । स्त्री । चीरकाकोल्याम् ॥

जीवश्रेष्ठा । स्त्री । कृदिनामौषधे ॥

जीवसङ्घः । पुं । कामवृद्धिवर्धने ॥

जीवसाधनम् । न । धान्ये ॥

जीवसूः । स्त्री । जीवदत्सायाम् । जी
वदत्तोकायाम् ॥

जीवस्थानम् । न । मर्मणि ॥

जीवा । स्त्री । जीवन्तिकायाम् । मधु-
स्रवायाम् । डोडो इति गुर्जरभाषा
॥ मौर्याम् । धनुषोगुणे ॥ वचायाम्
॥ शिञ्जिते ॥ भूमौ ॥ दृष्टौ ॥ जीव
ति । जीव० । पचायच् । टाप् ॥

जीवातु । पुं । न । अन्ने । भक्ते ॥ जी
विते ॥ जीवनौषधे । मृतसंजीवनौ
षधे ॥ जीवयति जीवत्यनेन वा ।
जीव० । जीवेरातु ॥

जीवात्मा । पु । देहिनि । जीवे । पुन
र्भविनि ॥

जीवाधार । पुं । क्षेत्रे ॥ हृदये ॥

जीवान्तक । पु । जीवनार्थं पक्ष्यादी-
ना घातके । शाकुनिके ॥ चि । जी
वनाशके ॥ जीवाना मन्तक ॥

जीवाला । स्त्री । सैहल्याम् ॥

जीवास्तिकाय । पु । अनेकान्तवादिनां
जीवपदार्थे ॥

जीविका । स्त्री । आजीवे । जीवने-

जीवोत्प

पाये ॥ जीवन्त्याम् ॥ जीयते ऽन
या । जीव० । गुरोश्चक्षुष्य । सं
ज्ञायं कन् । कृन्वा ॥

जीवितम् । न । प्राणने । जीवने ॥ वि
। जीवनान्विते ॥ ब्रह्मादीनामपि जी
वित स्वल्पमेव ॥ यथा । ये समर्था ज
गत्स्थिन् सृष्टिस्थित्यन्तकारिण ।
तेपि काले प्रलीयन्ते कालोद्भवस्य
त्तर इति स्मृते ॥

जीवितकाल । पु । जीवनावच्छिन्नका
ले । आयुषि ॥ जीवितस्य कालः ॥

जीवितज्ञा । स्त्री । नाड्याम् ॥ इ० रा० ॥

जीविताशा । स्त्री । जीवनलोभे ॥ जी
र्यति जीर्यतः । केशा दन्ता जीर्यन्ति
जीर्यतः । जीविताशा धनाशाच जी
र्यतो ऽपि न जीर्यति ॥

जीवितेश । पु । यमे । पितृपतौ ॥ प्रा
णनाथे ॥ चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ वि । जी
वितेश्वरे ॥ प्रिये ॥ जीवितस्वामिनि
॥ जीवातौ ॥

जीवी । पु । प्राणिनि ॥ जीविनां दाह
लो रोग कर्मभोग शुभाशुभः । भ
क्तो वैद्यस्त निहन्ति कृष्णभक्तिरसा
यनात् ॥

जीवेष्टि । स्त्री । दृढस्थितिसत्वे ॥

जीवोत्पत्तिवादः । पु । पञ्चरात्राणां

वादे ॥ सयथा । ब्रह्मणो वासुदेवा

जुङ्गक

ख्याञ् जीव सङ्कर्षणाभिधः । जायते
च मन स्वस्मात् प्रयुक्ताख्यं तत पु
न ॥ अक्षङ्कारो ऽनिदृष्टाख्यं श्चत्ता
रो विश्वरूपका । वासुदेवाराधना
द्यैर्जायते बन्धमोक्षाय मिति ॥

जीवोपाधि । पु । सुषुप्त्यादिषु ॥ चयो
जीवोपाधयः । तथाहि । सुषुप्तौ बु
द्धादिसंस्कारोपरजित मज्ञानमात्र
मुपाधिः । स्वप्ने जाग्रदासनामय लि
ङ्गशरीर मुपाधिः । जाग्रदवस्थाया
न्तु सूक्ष्मशरीरसदृष्टसूक्ष्मशरीरमु
पाधिरिति ॥

जीव्या । स्त्री । गोचुरदुग्धायाम् ॥ जी
वन्त्याम् ॥ हरीतक्याम् ॥

जु । स्त्री । त्वरागमने ॥ सामान्यग
मने ॥

जुमुषनम् । न । निन्दने ॥ त्रि । जुगु
प्साशीले ॥ जुगुप्सते तच्छील । गु
पेरनुदात्तेतश्चेति युच् ॥

जुगुप्सा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ दृष्टायाम् ।
घिन् इति भाषा ॥ जुगुप्सनम् । गुपगो
पनकृतसनयोः । मुपेर्निन्दायांसन् ।
अप्रत्ययादिति भावेऽस्त्रियाम् । टाप् ॥

जुगुप्सित । वि । निन्द्ये ॥

जुङ्ग । पु । वृद्धदारके ॥ जुङ्गति । जु
गि वर्जने । अच् ॥ जुङ्ग्यते वा । घञ् ॥

जुङ्गक । पु । वृद्धदारकवृत्ते ॥ स्वाय

जुहू

कन् ॥

जुटकम् । न । जटाशाम् ॥ इति शब्द
रत्नावली ॥
जुटिका । स्त्री । शिखायाम् । चोटी
इति भाषा ॥ सहतकेशेषु ॥ जूडा
जूटी इति भाषा ॥
जुषन् । वि । सेवमाने ॥
जुषमाण । वि । प्रोयमाणे ॥ सेवमाने ॥
जुष्कक । पु । मुङ्गमृषे ॥
जुष्टम् । न । उच्छिष्ट । भूठ भूठ इति च
भाषा ॥ वि । सेविते ॥ प्रीते । जुष्य
ते स्म । जुषी प्रीतिसेवनयो । क्त ॥
जुष्य । वि । सेव्ये ॥
जुहुराण । वि । कुटिले ॥ चन्द्रे ॥ जु
हूर्षति । हुच्छीकौटिल्ये । हुच्छे
सनोलुक् छलोपश्वेत्यानच् ॥ जु
हुराण कौटिल्यकारि इति भाष्यम् ॥
जुहुवान् । पु । अनले ॥
जुहुवाण । पु । अध्वर्यौ ॥ जातवेद
सि ॥ चन्द्रे ॥
जुहू । स्त्री । सुभेदे । पलाशकाष्ठनि
र्मिते ऽर्द्धचन्द्रावृतिरूपे यज्ञपात्रे ॥
पर्यमये यज्ञपात्रविशेषे ॥ जुहोति
अनया वा । हुदानादनयो । वृत्ति
गमि जुहोतीनां द्वेचेति क्विप् जुहो
तेर्दीर्घः ॥ चैलोक्यात्मनः कोषस्य
प्राभागे ॥ जुह्यत्यस्यादिशिकर्मि

जृम्भ

ण. प्राङ्मुखा सन्त इति ॥

जृ । स्त्री । अनाशे ॥ सरस्वत्याम् ॥
पिशाच्याम् ॥ जवने ॥ जु सौचोगतौ
। भ्राज भासेति क्विप् दीर्घश्च । जू जु
वौ जुव ॥ क्विब्रचिप्रच्छीत्यादिना
क्विप् दीर्घो वा ॥
जृट । पु । जटाशाम् । जूडा इति भाषा
॥ वन्द्ये ॥
जूटक । पु । न । केशवन्द्ये । जटाशाम् ॥
जृति । स्त्री । जवने । वेगे ॥ जु सौचो
वेगे । क्तिन् । कृतियतीत्यादिना
निपातनाद् दीर्घः ॥
जृतिका । स्त्री । कर्पूरविशेषे ॥
जृर्मा । पु । उलपे ॥
जृर्माख्य । पु । उलू इति गौडप्रहिङ्गे
दृणविशेषे । खरच्छदे । सूच्यग्रे ॥
जृर्माक्षय । पु । देवधान्ये । जुवाण इति
भाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
जूर्मा । स्त्री । वेगे ॥ आदिस्थे ॥ ज्वर
ति । ज्वररोगे । वीज्याज्वरिभ्यो नि ॥
जूर्ति । स्त्री । ज्वरे ॥ ज्वरणम् । ज्वर
क्तिन् । ज्वरत्त्वरेत्यट् ॥
जृष । पु । न । यृषे ॥
जृषणम् । न । धातुपुण्याम् । धातुका
फूल इति भाषा ॥
जृम्भ । वि । मुखादिविकाशे । जृम्भा
याम् ॥ जृम्भाच्यर्थं समीरणात् ॥

जेता

पीत्त्वैक श्वास मनिल पुन स्थजति
वेगान् । आलस्यनिद्रायुक्तस्य सजृ
म्भ इतिकथ्यते ॥ अस्यचिकित्सा ।
यथा । शुण्ठी पिप्पल्यूषण दीप्यक
श्च सिन्धूङ्गत्त चेति सर्वे पृथग्वा । त
द्रूप वा सूक्ष्मचूर्णीकृत वा जृम्भाभ
ङ्ग स्तत्कृत स्यात्तदैव ॥ जृम्भावेगे
समुत्पन्ने शोभनेशयनेनरम् । स्वाप
वेत् तेन नियमाज्जृम्भावेग प्रशाम्य
ति ॥ जृम्भावेग क्षय याति कटुतै
लेन मर्दनात् । भोजनात् स्वादुभो
ज्याना तथा ताम्बूलमक्षयादिति ॥
जृम्भणम् । जृभि० घञ् ॥
जृम्भणम् । न । जृम्भे ॥ जृभिगाचवि
नामे ॥ भावेल्युट् ॥
जृम्भमाण । वि । जृम्भाकुर्वणे ॥ वि
वर्द्धमाने ॥
जृम्भा । स्त्री । विकाशे ॥ मुखविदारणे
। जृम्भे ॥ जृभि० गुरोश्चेत्य । टाप् ॥
जृम्भिका । स्त्री । जृम्भे ॥
जृम्भितम् । न । स्त्रीणा करणे ॥ ईहा
याम् । विचेष्टिते ॥ प्रवृद्धे ॥ जृम्भे ॥
स्फुटिते । प्राप्तविकाशे ॥ जृम्भ स
ज्जातो ऽस्य । तारकादिस्त्रादितच् ॥
जृम्भिणी । स्त्री । एलापर्णाम् ॥
जेतुम् । अ । वशीकर्तुमिच्छर्थे ॥
जेता । त्रि । जित्वरे । जैवे ॥ जयनशी

जैवलि

ल । टन् । टच्चा ॥ विजितोत्कर्षी
ज्जेतुरुत्कर्षी भवति ॥ पु । मधुच्छ
न्दस पुत्रे ऋषिविशेषे ॥
जेन्ताक । पु । चरकोक्ते स्वेदविशेषे ॥
जेमनम् । न । भोजने । जामना इतिभा
षा ॥ जमुअदने । ल्युट् ॥
जेय । चि । जेतव्यमात्रके ॥ जेतुयो
ग्य । अर्हेकृत्यतृचश्चेति योग्यता
यामचोयत् ॥
जैव । पुं । प्रारदे ॥ न । औषधे ॥ त्रि ।
जेतरि ॥ जेतैव । प्र० अण् । जैवस्तु
जेतायोगच्छत्यल विद्विषत'प्रति ॥
जैवरथ । चि । जयशीले ॥ इतिहला
युध ॥
जैवी । स्त्री । जयन्तीवृक्षे ॥
जैन । पु । जिनमतावलम्बिनि । वै-
दे ॥ जिनस्यायम् । अण् ॥
जैपाल । पु । जयपालवृक्षे ॥
जैमिनि । पु । पर्वसीमासाक्षार्थे ऋ
षिविशेषे ॥ अय सामवेदधरो वेदव्या
सशिष्योवज्रवाक् ॥ यथा । मुने क
ल्याणमित्रस्य जैमिनेश्चापि कीर्त्तना
त । विद्युदग्निभयं नास्ति पठितेच
गृहेदरेइति ॥
जैवम् । चि । जीवसम्बन्धिनि ॥ जीवस्ये
दम् । अण् ॥
जैवलि । पु । प्रवाहणे ॥ जीवलस्यरा

जोषा

जोऽपत्यम् । इञ् ॥

जैवात्क । पु । ग्लावि । सोमे ॥ भेष
जे ॥ कर्पूरे ॥ वि । आयुषति । दीर्घा
युषि ॥ कृशे ॥ जीवति जीवयति वा
। जीव० । जीवेरित्यनु घृतौ आत्
कन् वृद्धिश्चेतिसाधु ॥

जैह्वाग्निनेयः । पु । जिह्वाग्निनोऽपत्ये
॥ मुन्नादिच्चाट्ठक् । दाण्डिनायने
तिटिलोपाभाव ॥

जैह्वम् । न । कुटिलत्वे ॥

जौङ्गकम् । न । अगुरुणि ॥ जुङ्गति जु
ङ्ग्यते वा । जुगिबर्जने । कुन् । पृ
षोदरादिः ॥

जौङ्गट । पु । गर्भिण्यभिलाषे । दोहदे
॥ इति चारात्रकी ॥

जौटिङ्ग । पु । महादेवे ॥ महाव्रतिनि ॥

जोड' । पु । जोडने ॥ जोडनम् । जुड
वन्धने । घञ् ॥

जोडनम् । न । वन्धने ॥

जोन्नाल । पु । }
जोन्नाल । स्त्री । } देवधान्ये ॥

जोषणम् । न । सेवने ॥

जोषम् । अ । मुखे ॥ प्रशसायाम् ॥
तूष्णीमर्थे ॥ लङ्गने ॥ जुषते । जु
षट्सौ । बाहुलकादम् ॥

जोषा । स्त्री । योषिति ॥ जुषते जु-
ष्यते वा । जुषी प्रीतिसेवनयो ।

जप्ति.

अच् घञ्वा ॥

जोषिका । स्त्री ॥ जाषिकायाम् ॥

जोषित् । स्त्री । योषिति ॥ ह्रस्ववृद्धि-
षिभ्य इतिपाठे जुषेरिति ॥

जोषिता । स्त्री । स्त्रियाम् ॥ जोष्यते
स्म । शिजन्तात्कर्मणि क्त' ॥

जोष्य । वि । प्रियेविषये ॥ जोष्यान्
हि जुषतः काच समाप्तौऽ निष्क-
तोमम ॥

जोहलम् । न । } पञ्चमाश्रयवि-
जोहलकम् । न । } तीये (ऽ।ऽ)
पर्याये ॥

ज । पु । ब्रह्मणि । स्वप्रकाशे ॥ चान्द्र
मसायने । बुधग्रहे ॥ विचक्षण्ये । वि
दुषि ॥ पद्मासने । चतुरानने ॥ भौ
मे ॥ जानाति । चाश्रयवोधने । इ
गुपधेतिकः । आतौलोपवृत्तिश्चेत्या
लोप ॥

जपित' । वि । जप्ते ॥ जप्यतेस्म । चा
मारणादौचित् । गयन्तः क्त । बादा
न्तशान्तेतिसाधु' ॥

जप्त । वि । जपिते ॥ जप्यतेस्म । चा
अवबोधने मारणादौचवर्त्तते । मा
रणादौचाचित् । गयन्त' । क्त । वा
दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ता
इतिसाधुः ॥

जप्ति । स्त्री । बुद्धौ । मनीषायाम् ॥

ज्ञाति

ज्ञपयति । ज्ञपमिच्च । अयं ज्ञाने
ज्ञापने मारणतोषणनिशमने षुच
वर्तते । चुरादि । तत्र ज्ञानार्थकात्
ज्ञपेय्यन्तत्वात् प्राप्तं युच बाधित्वा
बाहुल्यकात् क्तिन् ॥ ज्ञाने ॥ ज्ञप्ते
स्तु कारणराम शिष्यप्रज्ञैवकेवला ॥
ज्ञात । वि । ज्ञानेन विषयीकृते । प्रती
ते । बुद्धे । प्रमिते ॥ ज्ञा० क्त ॥
ज्ञातनन्दन । पु । वर्द्धमानार्हद्विशेषे ॥
ज्ञातव्य । वि । अवगन्तव्ये । बोधे ॥
मन्तव्ये ॥

ज्ञातसिद्धान्त । पु । तान्त्रिके । शास्त्रत
त्त्वज्ञे । तत्त्वार्थज्ञातरि ॥ ज्ञाता सि
द्धान्ता येन ॥ आगमभाषया सर्वसि
द्धान्तोपरि विराजमाने कौले ॥ यथा ।
सर्वे भ्यश्चोत्तमा वेदा वेदेभ्यो वैष्ण
वंपरम् । वैष्णवादुत्तमशैवशैवाद्दक्षि
णमुत्तमम् ॥ दक्षिणादुत्तम वार्म
वामात् सिद्धान्त मुत्तमम् । सिद्धान्
तादुत्तम कौल कौलात् परतर
न हीति ॥

ज्ञाति । पु । ताते । पितरि ॥ पितृव्या
दिपितृपत्ने । सगेव । सपिण्डसङ्गे
दरादौ । स्वजने ॥ सचतुर्विध । स
प्तमपुरुषपर्यन्त सपिण्ड । ततश्चि
पुरुषपर्यन्त सकुल्य । ततश्चतुर्थपुरु
षपर्यन्त समानोदक । जन्मनामसू

ज्ञानम्

तिपर्यन्तमपि समानोदक । तत् प
र गोपज. ॥ ज्ञातिद्रोहे दोषोयथा
। यानि कानिच पापानि ब्रह्महत्या
दिकानिच । ज्ञातिद्रोहस्य पापस्य
कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ जानाति
। ज्ञा० । क्तिष् ॥ ज्ञायते वा । क्तिन् ॥
ज्ञाता । वि । ज्ञानशीले । विदुरे । ज्ञा
निनि ॥ ज्ञानाश्रये । अहङ्कारादि
प्रकाशकत्वेन चेतने ॥ जानाति ।
ज्ञा० । क्तम् ॥ वृत्तिद्वारा विषयज्ञा
नवति ॥

ज्ञातेयम् । न । ज्ञातिस्त्वे ॥ ज्ञातेर्भावा
कर्म वा । कपिज्ञात्योर्दक् ॥

ज्ञान । पु । जीवे ॥ जश्चासावनश्च ।
विषयान् जानाति प्राणिति चेत्यर्थ ॥

ज्ञानम् । न । विशेषेण सामान्येन चाव
बोधे ॥ पदार्थग्राहिकायां वृत्तौ ॥

यथा । ज्ञानविधा वस्तुमात्रद्योतक
निर्विकल्पकम् । सविकल्पन्तु सञ्जा
दिद्योतकत्वाद्नेकधा ॥ सङ्कल्पस-

शयभ्रान्तिस्मृतिसादृश्यनिश्चया ।
ऊहे ऽनध्यवसायश्च तथान्ये ऽनुभ

वा अपि ॥ इत्यादिभेदेनानेकवि-
धाभवन्तीत्यर्थ ॥ सम्यगवबोधे ॥

न्यायमते । अप्रमाच प्रमाचेति ज्ञा
न द्विविधमुच्यते । तच्छून्ये तन्माति

र्यास्तादप्रमा सानिहृपिता ॥ तत् प्र

ज्ञानम्

पञ्चो विपर्यास सशयोपि प्रकीर्त्ति-
तः । आद्योदेहआत्मबुद्धि शङ्कादौ
पीततामति ॥ भवेन्निश्चयरूपासा
सशयोऽथ प्रदर्श्यते । किंस्विन्नरोवा
स्थाणुर्वेद्यादिवुद्धिस्तु सशयः ॥ तद्
भावाऽप्रकाराधी सत् प्रकारातुनि-
श्चयः ॥ ससंशयो भवेद्याधीरेकत्रा
भावभावयोः । साधारणादिधर्मस्य
ज्ञानं सशयकारणम् ॥ दोषोऽप्रमा-
याजनक प्रमायास्तुगुणो भवेत् ।
पित्तदूरत्वादिरूपो दोषो नानावि-
धोऽसत् ॥ गुण स्याद्भ्रमभिन्नस्तु ज्ञा-
नमत्रोच्यते प्रमा । अथवातत् प्रका-
रं यज्ज्ञानं तद्वत् विशेष्यकम् ॥ ज्ञा-
नं यद्विर्विकल्पाख्यं तदतीन्द्रियमित्य-
ते । तत् प्रमा नाऽप्रमा नापि ज्ञानं य-
द्विर्विकल्पाकम् ॥ प्रकारत्वादिशून्य-
हिसम्बन्धानवगाहनात् ॥ इति भाषा-
परिच्छेदः ॥ * ॥ योगेतु । एकत्वं बुद्धि-
मनसो रिन्द्रियाणाञ्च सर्वशः । आ-
त्मनोऽप्यपि न स्थात ज्ञानमेतदनुत्त-
मम् ॥ इति मोक्षधर्मः ॥ एकत्वं बु-
द्धिमात्रेणावस्थानम् बुद्धिरतिनिरो-
ध इति यावत् ॥ देवताध्यानादौ ॥
विवेकविज्ञाने । शास्त्राचार्योपदेश-
जे परमात्मविषये साक्षान्मोक्षफले
आत्मनिश्चये ॥ तत्त्वज्ञाने ॥ शास्त्रे ॥

ज्ञानम्

मोक्षफलिकायां धियि ॥ जीवेश्वरज-
गद्धेदभमाधिष्ठानभूते निश्चयस्वप्रका-
शे सच्चिदानन्दरूपाद्वितीये परमा-
र्थसत्ये ॥ आत्मानात्मसर्वपदार्थावबो-
धे ॥ विवेकसामर्थ्ये ॥ अहङ्गहोपास-
ने ॥ शब्दयुक्तिम्यामात्मनिश्चये ॥ अ-
मानित्वमदम्भित्वमहिंसा चान्ति-
रार्जवम् । आचार्योपासनं शौचस्थै-
र्यमात्मविनिग्रहः ॥ इन्द्रियार्थेषु वै-
राग्यमनहङ्कारएवञ्च । जन्ममृत्यु-
जराव्याधदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ -
असक्तिरनभिष्वङ्गपुत्रदारगृहादि-
षु । निश्चयश्च समचित्तत्वं मिष्टानि-
ष्टोपपत्तिश्च ॥ मयि ज्ञानम्ययोगेन
भक्तिरर्थभिचारिणी । विविक्तदेश-
सेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ अथा-
त्मज्ञाननिश्चयश्च तत्त्वज्ञानार्थदर्शन-
म् । एतज्ज्ञानामतिप्रोक्तमज्ञान-
यदतोऽन्यथा ॥ सात्त्विकादिभेदात् त-
त्त्रिविधम् । यथा । सर्वभूतेषु ये-
नैकभावमव्ययमोक्षते । अविभ-
क्तविभक्तेषु तज्ज्ञानविद्धिसात्त्विक-
कम् ॥ सात्त्विकसर्वससारोच्छ्रान्ति-
कारणम् ॥ पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञान-
नाजभावात् पृथग्विधान् । वेत्ति स-
र्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानविद्धिराजसम् ॥
यत्तु कृतस्वदेकस्मिन् कार्ये स-

ज्ञानम्

ज्ञानहेतुकम् । अतस्त्वार्थवदल्पञ्च त
ततामस मुदाहृतम् ॥ राजस ताम
सञ्च ससारकारणम् ॥ आत्मन अ
वयमननाभ्यां परिनिष्पन्ने ॥ प्रमा-
णजन्यचेतोवृत्त्यभिव्यक्तसच्चिद्रूपे ॥
परमात्मज्ञानसाधने ॥ शास्त्रादात्मत-
त्त्वस्यावगमे ॥ आत्मसाक्षात्कारे ॥ सा
ङ्गवेदतदर्थविषयेऽवबोधे ॥ ब्रह्मात्मै-
क्यसाक्षात्कार ॥ * ॥ गुणपुरुषान्यता
ख्यातौ ॥ अथ्यवसाये ॥ * ॥ महा
वाक्यजन्याखण्डाकारायां बुद्धौ ॥ स्व
स्वरूपस्फुरणे ॥ ब्रह्मैवाह समः शा-
ना सच्चिदानन्दकचय । नाह देहे
ह्यसद्रूपो ज्ञानमिच्छुच्यते बुधै ॥
निर्विकारो निराकारो निरवयो
हमश्चय । नाह ॥ निरामयो नि
रामासो निर्विकल्पोऽहमातत । ना
ह ॥ निर्गुणो निष्क्रियो निश्च्योनि-
त्यमुक्तो हमच्युत । नाह ॥ नि
र्मलो निश्चलोऽनन्त शुद्धोहमजरो
मर । नाह ॥ लोकवासनया जन्तो
शास्त्रवासनयापिच । देहवासनया-
ज्ञान यथावन्नैव जायते ॥ * ॥ ज्ञा
नमुत्पद्यते पुसा च्यात् पापस्यकर्म
य । यथा दर्शतलप्रखो पश्यत्या-
त्मानमात्मनि ॥ वेदे ॥ ज्ञायतेऽने
न । ज्ञा ॥ करणे स्युट् ॥ अन्यवच्यति

ज्ञानम्

रेकाभ्या जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु । य
देक केवल ज्ञान तदेवास्मि पर वृ
हत् ॥ ज्ञानात् न विज्ञास्येयं ज्ञान-
ज्ञानेन शान्यति । ज्ञानात् ज्ञान परि
त्यज्य ज्ञानमेवावशिष्यते ॥

ज्ञानगम्यम् । न । ज्ञेये ब्रह्मणि ॥ ज्ञा
नेन अमानिच्छादिनासाधनकलापेन
ज्ञानहेतुतया ज्ञानशब्दितेन गम्य
प्राप्य ज्ञेय ब्रह्म नतुतद्विना ॥ ज्ञानेन
गम्यते । गल् ० । पौरदुपधादितियत् ॥
वि । परमेश्वरे । परमात्मनि ॥ न क
र्मणा न ज्ञानकर्मभ्यां गम्यते किन्तु
ज्ञानेनैवगम्यते इति सहस्रनामभा
ष्यम् । विवृतचैतत् तारकब्रह्मान-
न्दसरस्वतीयतिना ॥ यथा । ज्ञानेनै-
व गम्यो ज्ञानगम्य । सर्ववाक्य साध
धारण मितिन्यायात् ज्ञानेनैवेत्यत्र
धारणलाभइत्यभिप्रेत्याह । नकर्म
येति । अनेन केवलकर्मणां साक्षा
न्मोक्षसाधनत्वं व्यावर्त्यते । न ज्ञान
कर्मभ्या मिच्छनेन समुच्चयो वार्यत
इति ॥

ज्ञानतपा । पु । विदुषि । आत्मविदि
॥ ज्ञानमेवतप सर्वकर्मचयहेतुर्यस्य
स । नहिज्ञानेन सदृश पवित्रमिह
विद्यते ॥

ज्ञानदग्धगरीरे । वि । सर्वसङ्गनिह

ज्ञाननि

तेभिर्ही ॥ ज्ञानदग्धशरीरस्य पुन
दाहो नास्तीत्यत्र ज्ञानक । सर्वस
ज्जनिदृष्टस्य ध्यानयोगरतस्य च । न
तस्य दहन कार्यं नैव पिण्डोदकक्रि
या ॥ निदध्यात् प्रणवेनैव विलेभि
षो कलेवरम् । प्रोक्ष्य खननञ्चा
पि सर्वं तेनैव कारयेत् ॥

ज्ञानदर्पणः । पु । पूर्वजिने । मञ्जुघोशे ॥
ज्ञानदा । स्त्री । शारदायाम् ॥ ज्ञान
ददाति । बुदाञ् । आतृतिक्
॥ चि । ज्ञानस्य दातरि ॥

ज्ञानदाता । पु । ब्रह्मोपदेष्टरि श्रीगुरौ
॥ पितुर्दशगुणा माता गौरवेणेति
निश्चितम् । मातुः शतगुण पूज्यो
ज्ञानदाता गुरुः प्रभो ॥ ज्ञानस्य-
दाता ॥

ज्ञानदीपः । पु । दीपसदृशज्ञाने ॥
स्वप्रकाशचैतन्यानन्दाद्वितीयकक्षय-
आत्मा स एव भविष्यान्त करणपरि
णामरूपो दीप उच्यते ॥ ज्ञानं दी
प इव ॥

ज्ञानदीपितः । चि । ज्ञानेन प्रकाशिते
॥ बाधपूर्वकसमाधौ ॥ ज्ञान वेदान्तवा
क्यमन्यो ब्रह्मात्मैकसाक्षात्कार तेन
अविद्यातत्त्वायनाशद्वारा दीपितः अ
त्यन्तोज्ज्वलितः ॥

ज्ञाननिर्दूतकर्मणः । चि । अवधूते । व

ज्ञानय

रमहसे ॥ ज्ञानेन निर्दूतं समुन्मू
लितं पुनर्देहसम्वन्धकारण कर्मणः
पुण्यपापात्मक कर्म यस्य ॥

ज्ञाननिष्ठः । चि । ज्ञानिनि ॥ ज्ञाने नि
ष्ठाऽस्य ॥

ज्ञानप्रवः । पु । ज्ञानपोते ॥

ज्ञानमयः । पु । शिवे ॥ चि । अक्षय
ब्रह्माकारे प्रकाशस्वरूपे ॥ ज्ञानं
तत्त्वतः समस्तपदार्थावबोधस्तदा-
त्मकः ॥

ज्ञानयज्ञः । पुं । न्यायेन वेदार्थनिश्चय
परे ॥ ब्रह्मात्मा वपरे यज्ञं यज्ञेनैवो
पजुह्वति । ब्रह्मात्मा सत्त्वज्ञानान
मानन्वरूपं निरस्तसमस्तविशेषं ब्र-
ह्म तत्पदार्थं तस्मिन्मयो यज्ञं प्र
त्यगात्मानं त्वं पदार्थम् यज्ञेनैव य
ज्ञशब्द आत्मनामसु यास्तेन पठितः
इत्यमृतकक्षये तृतीया एवकारो भे
दाभेदव्यावृत्त्यर्थः त्वपदार्थाभेदेनै
वोपजुह्वति तत्स्वरूपतया पश्यन्ती
त्यर्थः । अपरे पूर्वस्मात् कर्मयोगि
नो विशिष्टास्तत्त्वदर्शननिष्ठा सन्या
सिन इत्यर्थः ॥ * ॥ भवापापवतां
नृणां ज्ञानयज्ञो न रोचते । प्रत्युत
ज्ञानयज्ञं सुप्रवेष्टो भासते स्वतः ॥
भोगसारस्त्वविभ्रान्त्वा ज्ञाने भोगौ
वधालिनि । प्रवेष्टोऽमुदुचितस्य

ज्ञानाग्नि

महापापवतोभवेत् ॥

ज्ञानयोग । पु । निष्ठाविशेषे । ज्ञान
मेव ब्रह्मणा युज्यते इति ज्ञानयोग
निष्ठायां ॥ ब्रह्मज्ञानप्राप्त्युपाये ॥
ज्ञानयोगव्यवस्थिति । स्त्री । जीवन्मु
क्तौ ॥ आत्मसाक्षात्कारमनोनाश
वासनाक्षयानुकूलपुरुष प्रयत्नाभ्यां
विशिष्टासत्तारविद्ययावस्थिति ॥
ज्ञानलक्षणा । स्त्री । विविधालौकिक
सन्निकर्षान्तर्गतसन्निकर्षे ॥ तल्लक्ष
णं यथा । विषयी यस्य तस्यैव व्यापा
रो ज्ञानलक्षण इति । अस्यार्थः । तदि
षयज्ञापकतद्विषयज्ञानम् । यथा पूर्वे
घटादिज्ञाने सति पश्चात् घटादि
ज्ञानम् ॥

ज्ञानवान् । वि । ज्ञानिनि ॥ ब्रह्मविदि
॥ ज्ञानमस्त्यस्य । मतुप् ॥

ज्ञानवापी । स्त्री । काश्यन्तर्गततीर्थ
विशेषे । ज्ञानोदतीर्थे ॥

ज्ञानसाधनम् । न । इन्द्रिये ॥

ज्ञानसिद्धि । स्त्री । ब्रह्मात्मैक्यबोधे ॥

ज्ञानस्तन्त्रः । पु । निर्विकल्पके ॥

ज्ञानस्वरूप । पु । जीवे ॥ ज्ञानसावन
श्च । विषयान् जानाति प्राणितिव
। तादृशस्वरूपो जीवः ॥

ज्ञानाग्निदग्धकर्मा । वि । पण्डिते ॥

कर्मादावकर्मादिदर्शनं ज्ञानं तदेवा

ज्ञानी

ग्नि स्नेहदग्धानि शुभाशुभलक्षणा
निकर्माणि यस्यसः ॥

ज्ञानापोहः । पु । विस्मरणे ॥

ज्ञानाभ्यास । पु । अवस्थावाटतो ॥ त
द्धिन्तन तत्कथन मन्योन्य तत्प्रबो
धनम् । एतदेकपरत्वञ्च ज्ञानाभ्या
सविदुर्बुधा ॥ सर्गादावेव नोत्पन्नं ह
श्य नास्त्येव तत् सदा । इदं जगदह
चेति बोधाभ्यास विदु परम् ॥

ज्ञानावस्थितचेता । पु । स्थितप्रज्ञे ॥
निर्विकल्पकब्रह्मात्मैक्यबोध एवाऽव
स्थित चेतो यस्यसः ॥

ज्ञानासि । पु । आत्मविषयकनिश्चय-
खण्डे ॥

ज्ञानी । वि । पदवाक्यन्यायादिमान
निपुणे । तत्त्वदर्शिनि । कृतसाक्षा
त्कारे ॥ परोक्षज्ञानवति ॥ स्वतोऽ
परोक्ष ज्ञान मसम्भावनादिप्रति
बन्धेन फलमजनयन् परोक्षमिच्छु
पचर्यते ॥ भगवत् तत्त्वसाक्षात्कारो
ज्ञान तेन नित्ययुक्ते ॥ तीर्थमाये ।
निवृत्तसर्वकामे । निष्कामभक्ते । त
त्त्वज्ञानवति ॥ ज्ञानिना हृदयाम्भो
जे हृल्लेखा परमेश्वरीति देवीगीता
॥ पु । दैवज्ञे ॥ ज्ञानमस्यासि । अ
त इति ठनाविति इति ॥

ज्ञानेन्द्रियम् । न । धीन्द्रियेष । ओच

ज्ञेयम्

स्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणास्थेषु ॥ यता
न्याकाशादीनां सात्त्विकांशेभ्यो व्य-
सोऽस्य' पृथक् पृथक् क्रमेणोत्पन्नानि ॥
यथोक्तं देवीभागवते । पञ्चभूतस्थस-
त्त्वांशे ओम्नादीनां समुद्भव । ज्ञाने
न्द्रियाणां राजेन्द्र प्रत्येकमिति ॥ ज्ञा-
नसाधनमिन्द्रियम् ज्ञानार्थमिन्द्रिय-
वा ॥ क्रमशो दिग्वातार्कप्रचेतोऽन्वि-
नो ज्ञानेन्द्रियाणां देवता ॥ शब्दस्य
शैल्यपरसगन्धस्य क्रमशो ज्ञानेन्द्रि-
याणां विषयाः ॥

ज्ञापकम् ॥ वि । गमके । बोधके ॥ नि-
दर्शने ॥ ज्ञापयति । ज्ञा० खुख् ॥
ज्ञापनम् । न । बोधने । जनावना इति
भाषा ॥

ज्ञापिका । स्त्री । बोधिकायाम् ॥

ज्ञापित' । वि । ज्ञापिते ॥ कृत्तिते ॥
प्रबोधिते ॥

ज्ञीष्यमान । वि । बोधयितुमिष्टेर्धे ॥
ज्ञेयम् । वि । वेदितव्ये । ज्ञानविषये
। ज्ञानकर्मणि ॥ अज्ञातत्वात् ज्ञातु-
मर्हे ब्रह्मणि ॥ अज्ञातत्वाभावेन
ज्ञातुमनर्हत्वात् ॥ * ॥ ज्ञेययत्तत्
प्रवक्ष्यामि यद् ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते
। अनादिमत् परब्रह्म न सत्तत्त्वा
सदुच्यते ॥ सर्वत पाणिपादं तत्
सर्वतोऽक्षिरोमुखम् । सर्वत श्रु-

ज्यायान्

तिमल्लोके सर्व मावृण्यतिष्ठति ॥
सर्वेन्द्रियगुणाभास सर्वेन्द्रियविष-
र्जितम् । असक्त सर्वभूतैव निर्गु-
ण गुणभोक्तृ च ॥ वहि रन्तश्च भूता-
ना मचर चरमेव च । सूक्ष्मत्वात्
तद्विज्ञेयं दूरस्थ चान्तिके च तत्
॥ अविभक्त विभक्तेषु विभक्त मिव
चक्षितम् । भूतभर्तृ च तज्ज्ञेयं य-
सिष्णु प्रभविष्णु च ॥ ज्योतिषा मपि
तज्ज्योति स्तमसः पर मुच्यते । ज्ञा-
न ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य धि-
ष्ठितम् ॥ ज्ञातुं योग्यम् । ज्ञा० । अ-
चोयत् । ईक्षति । गुण ॥

ज्या । स्त्री । मातरि ॥ वसुधायाम् ॥
जैर्ध्याम् । धनुर्गुणे ॥ जिनाति । ज्या
वबोधानौ । अघ्न्यादिस्वात् यग-
न्तोनिपातितः ॥ अन्येभ्योपीति डो-
वा । टाप् ॥

ज्याघातवारणम् । न । गोधायाम्- । त-
ले ॥ जाया' शिञ्जिन्या गुणस्य आ-
घात स्तस्य वारणम् ॥

ज्यानि । स्त्री । जीर्णे ॥ ज्ञानौ ॥ तटि-
न्याम् ॥ ज्यानम् । ज्या० । ग्नाज्याङा-
भ्योनिः ॥ यडा । जिनाति । ज्या० ।
वीज्याञ्च रिभ्योनिः ॥

ज्यायान् । वि । अतिधृष्टे । वर्षीयसि
॥ अतिप्रशस्ते ॥ अयमनयो रतिम-

ज्येष्ठसा

येन वृद्ध प्रशस्यो वा । ज्येष्ठ वृद्धस्य
च । द्विवचनेतीयसुनि वृद्धप्रशस्ययो
र्ज्यादेश । ज्यादादीयस इत्याक्षम् ॥
ज्यायसी । स्त्री । अतिप्रशस्यायाम् ॥
वृद्धायाम् ॥ ज्येष्ठायाम् ॥ ऊीप् ॥
ज्येष्ठ । पु । शुके । ग्रीष्मर्तौ । प्रथमे
मासि ॥ ज्येष्ठी पूर्णमास्य ऽस्मिन् ।
सास्मिन् पैर्णमासीत्यण् । संज्ञापू
र्वस्त्वविधेरनित्यत्वाद्बृहद्भाव ॥ वि
। अतिवृद्धे ॥ श्रेष्ठे ॥ अयमेषामति
शयेन वृद्ध प्रशस्योवा । अतिशयने
तमविष्ठनावितीष्ठनि वृद्धस्य च ज्येष्ठे
त्यनेन च वृद्धप्रशस्ययोर्ज्यादेश ॥
अग्रजे ॥

ज्येष्ठतात' । पु । पितुरग्रजे ॥ तातस्य
ज्येष्ठ' । राज० ज्येष्ठस्यपूर्वनिपातः ॥
ज्येष्ठवर्ष' । पुं । ब्राह्मणे ॥ वर्णानां ज्ये
ष्ठ । राज० ॥ कर्मधारयोवा ॥ चि
। श्रेष्ठवर्णे ॥

ज्येष्ठवत्ता । स्त्री । सहदेव्याम् ॥
ज्येष्ठश्वश्रू' । स्त्री । कुल्याम् । पत्न्या
ज्येष्ठभगिन्याम् । बहीसाक्षी इति
ज्येष्ठसास इतिचभाषा ॥

ज्येष्ठसामगः । पुं । ज्येष्ठसामांगातरि ॥
तानि च आरण्यके गीयन्ते ॥

ज्येष्ठसाम । न । सामप्रभेदे । आरण्य
के गीयमाने सामनि ॥ तदध्ययना

ज्येष्ठाश्र

कृत्रते ॥

ज्येष्ठस्थानम् । न । तीर्थविशेषे ॥ अथ
महादेवसिष्ठति ॥

ज्येष्ठा । स्त्री । अश्विन्यादिष्वष्टादशे नक्ष
त्रे ॥ सत्कीर्त्तिपुत्रैर्विविधैः समेतो
वित्तान्वितो ऽत्यन्तसत्प्रताप' ।
श्रेष्ठप्रतिष्ठो विकस्यस्वभावो ज्येष्ठा भ
वेद्यस्यचजन्मकाले ॥ गृहगोधाया-
म् ॥ मध्यमाङ्गुलौ ॥ गङ्गायाम् ॥
अक्षय्याम् ॥ नायिकाभेदे । परि
शीतल्लेसति भर्तुरधिकस्नेहायाम् ॥
प्रथमजायाम् ॥ ज्येष्ठस्यस्त्रियाम् ॥ ज्ये
ष्ठस्यस्त्री । पुत्रो गल्लक्षणाङ्गीर्षबाधि
त्वाभजादित्वाद्वाप ॥

ज्येष्ठामूलीयः । पु । ज्येष्ठे ॥ ज्येष्ठामूली
य मिच्छन्ति मास माषाढपूर्वजम् ॥
ज्येष्ठाम् । न । तण्डुलान्नुनि । मण्डे ॥
ज्येष्ठाश्रम' । पुं । गृहिणि ॥ यस्मात्-
चयोप्याश्रमिणो ज्ञानेनाग्नेन चाऽ-
न्वहम् । गृहस्थेनैव धार्यन्ते तस्माज्
ज्येष्ठाश्रमो गृही ॥ ज्येष्ठ आश्रमोय
स्य । कर्मधारयोवा ॥

ज्येष्ठाश्रमी । पु । गृहस्थे । गृहस्थो ब्र-
ह्मचारी च वानप्रस्थोऽथभिक्षुक ।
चत्वार आश्रमाः प्रोक्ताः सर्वे गार्ह
स्थ्यमूलकाः ॥ ज्येष्ठश्चा सावाश्र-
मी च ॥

ज्योतिर्वी

ज्येष्ठी । स्त्री । गृहगोधायाम् । द्विपक्ष
स्त्री इतिभाषा ॥

ज्यैष्ठ । पु । ज्येष्ठे मासे । शुक्ले ॥ विदेश
वृत्ति पुरुष । सुतीव्र । क्षमान्वित
स्यात् खलु दीर्घस्वरः । विचित्रवु
द्वि विंदुषां वरिष्ठो ज्यैष्ठाभिधाने ज
नन हि यस्य ॥ ज्यैष्ठ्यपूर्णमासस्मिन्
। सास्मिन् पौर्णमासीत्ययम् ॥

ज्यैष्ठिनेयः । पु । ज्येष्ठाया अपत्ये ॥ कल्या
णयादिस्वात् ढक् इतिङादेशश्च ॥
ज्यैष्ठी । स्त्री । ज्येष्ठपूर्णिमायाम् ॥ ज्ये
ष्ठयायुक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेणयु
क्त कालश्च ॥ ततोऽपीप् ॥ गृ
हगोधायाम् ॥

ज्यैष्ठ्यम् । न । ज्येष्ठस्त्रे ॥ यथा । विप्रा
णां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं च चियास्तुवी
र्यत । वैश्यानां धान्यधनत शूद्राणा
मेव ज्ञानत इति मनु ॥

ज्योक् । अ । कालभूयस्त्वे ॥ प्रश्ने ॥ श्री
मार्थे ॥ सम्प्रत्यर्थे ॥

ज्योतिरिङ्ग । पु । खद्योते ॥

ज्योतिरिङ्गण । पुं । तमोमणौ । खद्यो
ते ॥ ज्योतिर्नक्षत्रं तद्वदिङ्गति । इति
गता । चक्षुष्यशब्दार्थादित्युच्यते ॥

ज्योतिर्माचक्षुद । पु । तीर्थविशेषे ॥

ज्योतिर्विह । पु । कालपरमार्थं वादिनि ॥

ज्योतिर्वीजम् । न । खद्योते ॥

ज्योतिष

ज्योतिषकम् । न । चन्द्रसूर्यादिग्रहन
चक्रमण्डले । राशिचक्रे ॥ सप्तविंश
तिभै ज्योतिषचक्रं स्तिमितवायुगम्
। तदर्द्धांशो भवेद्वाशिर्नवर्षचरणा
ङ्कितः ॥

ज्योतिषशास्त्रम् । न । ग्रहनक्षत्रादीनां
तत्त्वनिर्णायके शास्त्रे ॥ सिद्धान्त संहि
ताहोरात्रपञ्चम्यात्मकम् । वेद
स्य निर्मल चक्षुर्ज्योतिषशास्त्रं सकलम
षम् ॥ विनैतदखिलश्रौतस्मार्तं क
र्म न तिष्ठति । तस्माज्जगद्दिताये
दं ब्रह्मणानिर्मितं पुरा ॥ अतएव हि
जैरेतदध्येतव्यं प्रयत्नतः ॥

ज्योतिषम् । न । वेदाङ्गविशेषे ॥ ग्रह-
णादिगणनशास्त्रे । पञ्चस्कन्धमिदं शा
स्त्रं होरागणितसंहिता । केरलि
शकुनचेति ज्योतिषशास्त्रमुदीरितम्
॥ वेदादि यज्ञार्थं मभिप्रवृत्ता का
लानुपूर्व्या विहितास्तु यज्ञा । तस्मा
दिदं कालविधानशास्त्रं योज्योतिषं
वेद सवेदयज्ञान् ॥ यथा शिखा म
यूराणां नामाना मणयो यथा । तद्वद्वे
दाङ्गशास्त्राणां गणितमूर्ध्नि स्थि-
तम् ॥ सेवालोभाच्च भोवाच्च योवि
प्रो ऽज्ञानतोपि वा । शूद्राणामुपदे-
शन्तु दद्यात् सनरकं व्रजेत् ॥ ज्योति
र्नक्षत्राद्यधिकृत्य कृतो ग्रन्थः । कृतोऽयम्

ज्योतिः

न्ये इत्यण् । सत्तापूर्वकत्वाच्चवृद्धिः ॥
 ज्योतिषी । स्त्री । तारायाम् ॥
 ज्योतिष्कः । पु । चित्रकटचे ॥ मेधिका
 बीजे ॥ गणिकारिकाटचे ॥ पुभू
 त्वि । ज्योतिष्का । चन्द्रार्कग्रहनक्षत्र
 तारकास्तु ॥ न । मेरो शृङ्गान्तरे ॥
 तदीशभागे तस्यात्र शृङ्गमादित्य
 सन्निभम् । यत्तज्ज्योतिष्कमिच्छा
 हु सदापशुपतेः प्रियम् ॥ तस्या ऋद्ध
 पुर्या ईशानभागे ॥
 ज्योतिष्टोम । पु । षोडशस्त्रिंशत्साध्ये
 यज्ञविशेषे ॥ अथद्वादशशतगोदक्षि
 णाभवति ॥ ज्योतींषि स्तोमा यस्य
 यज्ञस्य सोम ज्योतिष्टोमः । ज्योति
 रायुष स्तोम इतिषस्त्वम् । सलोपः ॥
 ज्योतिष न् । पु । स्त्र्ये ॥ प्रचक्षीपस्येऽ
 द्विविशेषे ॥ षि । दीप्तियुक्ते ॥ ज्यो
 तिरस्यस्ति । मतुप् ॥
 ज्योतिष्मती । स्त्री । पारावताङ्ग्याम् ।
 कटभ्याम् । मालकांग्नी इतिभाषा
 ॥ ज्योतिष्मती कटुस्त्रिंशत् सरा कफ
 समीरजित् । अच्युष्णा वामनी ती
 ष्णा वज्रिवृद्धिस्मृतिप्रदा ॥ राची ॥
 उगित्त्वान् ङीप् ॥
 ज्योतिः । पु । अमौ ॥ दिवाकरे ॥ मेधि
 कायाम् ॥ न । दृष्टौ । नेत्रकनीनिका
 मध्ये ॥ मक्षचे ॥ प्रकाशे ॥ सर्वावभा

ज्योत्स्नः

सके ब्रह्मणि चैतन्ये । आदित्यादी
 नां बुद्ध्यादीनाञ्च बाह्यानां मान्तरा
 णामपि जडज्योतिषां चैतन्यज्योति
 षोऽवभासकस्योपपत्तेः ॥ विज्ञाने ॥
 द्योतते द्योतनं वाऽनेनवा । द्युतः ।
 द्युतेरितिनादेश्च ॥
 ज्योतीरथ । पु । ध्रुवे । औत्तानपादैः ॥
 ज्योत्स्ना । स्त्री । चन्द्रातपे ॥ ज्योतिस्स
 युक्तनिधि ॥ कैसुद्याम् ॥ श्वेतघो
 षायाम् ॥ ज्योतिरस्यसा । ज्योत्स्ना
 तमिस्त्रेत्यादिना ज्योतिषउपध लो
 पोऽनप्रत्ययश्च निपात्यते ॥
 ज्योत्स्नाप्रियः । पु । चकोरे ॥
 ज्योत्स्नाटचः । पु । दीपाधारविशेषे ॥
 ज्योत्स्नी । स्त्री । पटोलिकायाम् । चर्च
 डा इति प्रसिद्धे दीर्घफले ॥ चन्द्रि
 कायुक्तायां राची । चादनीरात इति
 भाषा ॥ रेणुकानामगन्धश्च ॥ ज्यो
 त्स्नाऽस्यसा । ज्योत्स्नादिभ्यउपस
 स्थानमिच्छण् । सत्तापूर्वकत्वाच्चवृद्धिभा
 वः । ङीप् ॥
 ज्योतिषिकः । पु । दैवज्ञे । कालपरमा
 र्थवादिनि ॥ ज्योतिषमधीते वेदवा
 । क्रतूकथादीति ठक् ॥
 ज्योत्स्नः । पु । शुक्लपक्षे ॥ ज्योत्स्नाऽ
 स्मिन्नस्ति । ज्योत्स्नादित्त्व दण् ॥ वि
 दीप्ते । ज्योत्स्नायुक्ते ॥

ज्वर	ज्वलन.
ज्यौत्स्निका । स्त्री । चन्द्रिकायुक्तायां रात्रौ ॥ पटोल्याम् ॥	मुखस्य च । चवयुश्चानलिषा च ज्वरमुक्तस्य लक्षणम् ॥
ज्यौत्स्नी । स्त्री । ज्यौत्स्नया युक्तायां रात्रौ ॥ ज्योत्स्न्याम् ॥ अगन्तस्वान्डीप् ॥	ज्वरघ्न । पु । गुडूच्याम् ॥ वास्तूके ॥ चि । ज्वरनाशके ॥
ज्वर । पु । स्वनाम्ना प्रसिद्धे रोगे । जूत्ता । रोगप्रवृत्ति । महागदे ॥ तस्योत्पत्तिः संख्याचोक्ता भिषग्भिः । दक्षापमानसंक्रुद्धरुद्रनिश्वाससम्भवः । ज्वरोऽष्टधा पृथग्दृश्यः संघातागन्तुजः स्मृत इति ॥ तथा हि । वातिकः पित्तकश्चैव कफजो वातपित्तजः । वातश्लेष्मप्रभूतश्च पित्तश्लेष्मोद्भवस्तथा ॥ संघातागन्तुजा वैव ज्वरोऽष्टविधोऽयं त इति ॥ अपि च । जनक सर्वरोगाणां दुर्बारो दाहणो ज्वरः । शिथभक्तश्च योगी च स एव विकृताकृतिः ॥ भीमस्त्रिपादस्त्रिशिरः षड्भुजानवलोचनः । भस्मप्रहरणो रौद्रः कालान्तकयमोपमः ॥ मन्दाग्निस्तस्य जनको मान्दमेर्जनकास्तथा । पित्तश्लेष्मसमीराश्च प्राणिनां दुःखदायकाः ॥ इत्यादि वैद्यशास्त्रतो विशेषोऽवगन्तव्यः ॥ ज्वरं नाम । ज्वररोगे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वात् दृष्टाभावः ॥ ज्वरति । अञ् वा ॥ संज्ञापहेतुत्वाच्छोके ॥ ज्वरमुक्तस्य लक्षणं यथा । स्वदोषधुक् शिरसः कण्डूपाको	ज्वरघ्नी । स्त्री । } मञ्जिष्ठायाम् ॥ ज्वरचन्त्री । स्त्री । } ज्वरान्ति । पु । आधिमन्यवे । ज्वररूपाग्नौ ॥ ज्वराङ्गी । स्त्री । भद्रदन्तिकायाम् ॥ ज्वरान्तकः । पु । नेपाक्षनिम्बे ॥ आरग्वधे ॥ औषधविशेषे ॥ चि । ज्वरनाशके ॥ ज्वरापहा । स्त्री । विल्वशुण्ठ्याम् । विल्वपत्र्याम् ॥ चि । ज्वरनाशके ॥ ज्वरारिः । पुं । ज्वरघ्नौषधविशेषे ॥ ज्वरितः । चि । ज्वरिणि ॥ ज्वरः संज्ञातोऽयः । तारकादिस्त्रादितश्च ॥ ज्वरी । चि । ज्वरयुक्तः ॥ गुर्वभिष्यन्दकाले वा ज्वरीनाद्यात् कथञ्चन ॥ ज्वलः । पु । ज्वाले । दीप्तौ ॥ चि । दीप्तिविशिष्टः ॥ ज्वलति । ज्वलदीप्तौ । अच् ॥ ज्वलका । स्त्री । अग्निशिखायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ ज्वलत् । चि । दीप्तिमतिः ॥ ज्वलनः । पु । अमौ ॥ चिपकवृक्षे ॥ न । दहने ॥ ज्वलति । ज्वल० जुच

ज्वालिका

डुकम्यदन्द्रम्यहृदिज्वलशुचलषप-
तपद, इति ताच्छील्यादिषुयुच् ॥
ज्वलनाश्या । पु । सूर्यकान्तमणौ ॥
ज्वलित' । वि । दग्धे ॥ उज्ज्वले ॥ भा
स्करे ॥ उज्ज्वलिते ॥ ज्वल० । क्त ॥
ज्वलिनी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥
ज्वाल । पु । अग्निशिखायाम् ॥ चि ।
दीप्तिविशिष्टे ॥ ज्वलत । ज्वल० ।
ज्वलि तकरुन्तेभ्योण् ॥
ज्वाला । स्त्री । अग्निशिखायाम् ॥ टाप् ॥
ज्वालागर्दभक' । पुं । जालगर्दभरोगे ॥
ज्वालाजिह्व । पुं । अग्नौ ॥
ज्वालामरिचम् । न । रक्तमरिचे । पि
पली जालमरिच इत्यादि भाषा ॥
ज्वालामुखी । स्त्री । जालन्धरपीठान्त
र्गतपीठस्थानविशेषे ॥ तत्रभगवत्या
जिह्वापतिता । तत्राम्बिकादेवी ।
उन्मत्तनामको भैरवश्च ॥ तथाहि ।
ज्वालामुखा महाजिह्वा देव उन्म-
त्तभैरव । अम्बिका सिद्धिदानास्त्री
स्तन जालन्धरे ममेति तन्त्रचूडाम
णि, ॥ देव्यन्तरे ॥ ज्वालामुखयस्या ॥
ज्वालिका । स्त्री । ज्वालायाम् । जाल
इतिभाषा ॥

ज

—•••••

जम्पी

ज । पु । जण्टीशे ॥ सुस्तुरौ ॥ दै-
त्यराजे ॥ ध्वनौ ॥ जञ्जावाते ।
जंखड इतिख्याते । प्रचण्डानिले ॥
वृष्टौ ॥ चि । नष्टवस्तुनि ॥
जगजगायमान । वि । चाकचिक्य
युक्ते ॥
जगिति । अ । शैथ्ये ॥
जङ्गार । पु । भ्रमरादिसमूहशब्दे ॥
जङ्कृति । पु । कांस्यतालादिध्वनौ ॥
जञ्जा । स्त्री । वाते ॥ तारवायौ ॥
नष्टे ॥ ध्वनिविशेषे ॥ अम्बुकर्णवर्धन ॥
जञ्जानिल । पु । माष्टधिकवायौ ॥
जञ्जावात । पु । जञ्जानिले ॥
जटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वितु-
न्नकौषधौ ॥ जज्यते । जटसङ्घाते ।
घञ् । शक्षापूर्वकस्त्रान्नवृद्धि ॥
जटि । पु । क्षुद्रवृक्षे ॥ जट० । इन् ॥
जटिति । अ । शीघार्थे । तत्क्षणार्थे
॥ जट० । सम्पदादिच्चात् क्तिप् । जट
मेति । इण् ॥ क्तिच् ॥
जणत्कार । पु । } कङ्कणादिध्वने र-
जनत्कार' । पु । } नुकरणशब्दे ॥
जम्प । पु । सम्पातपतने । लम्फे ॥ स्वे
च्छाधीनपतने ॥
जम्पा । पु । वानरे ॥
जम्पाशी । पु । मत्सरज्जविहङ्गमे ॥
जम्पी । पु । वानरे ॥

जर्जर

जर । पुं । निर्जरे । उत्साविर्गते नि
रिवारि प्रवाहे ॥ जरणम् । जृष्व
योहानौ । कटोरम् ॥

जरा । स्त्री । जरे । निर्जरे ॥ घिस्रा
इङ् ॥

जरि । स्त्री । जरे ॥ जरणम् । जृष्व० ।
अचङ् ॥

जरी । स्त्री । निरिवारिप्रवाहे ॥ कृ
दिकारादितिङीष् ॥

जर्जर । पुं । कलियुगे ॥ वाद्यभाण्ड
विशेषे । बडीजाँज इतिभाषा ॥ गौ
डास्तु चर्मपुटाच्छादितकाष्ठस्थाने
इति करङ् इतिख्याते च । डिङिङ्
मोहेश्वरी प्रोक्तो जर्जर षट्ङ् । अ
तः । इति सत्पर्याया । जल्लकी ज
ल्ली जल्लरी जर्जरी इतिशब्दरत्नाव-
लीत्याहुः ॥

नेपाक्षमाशया भ्यालीति प्रसिद्धे कां
स्यवाच्ये ॥ नदविशेषे ॥ जल्लर इ
ति प्रसिद्धे जल्लपात्रविशेषे ॥ जरणा
जर्जर इतिच ख्याते पाकसाधने लो
हद्रव्ये ॥ जर्ज इति शब्दराति । आ
तोऽनुपेतिक ॥ यद्वा । जर्जति । जर्ज
परिभाषणभर्त्तनयो । बाहुलका
दर ॥

जर्जरकः । पुं । कलियुगे ॥ अश्वार्थ
वोधकेषु, जर्जरशब्दार्थेषु । क. ॥

जल्लरी

जर्जरा । स्त्री । वैश्यायाम् ॥

जर्जरिका । स्त्री । रोटिकाविशेषे ॥

यद्वा । धूमसीरचिता रोटी प्रोक्ता

जर्जरिकावुधै । जर्जरी कफपित्तघ्नी
किञ्चिदातकरीस्यूतेति ॥

जर्जरी । स्त्री । जर्जरवाच्ये ॥ जल्लरी इ
ति ख्याते स्वल्पेनारिपाचे ॥ धूमसी
रोटिकायाम् ॥

जर्जरीकः । पुं । न । शरीरे ॥ जर्जति ।

जर्जपरिभाषणभर्त्तनयो । पर्फरी
कादिभ्यात् साधुः ॥

जल्लजल्ला । स्त्री । इस्तिकर्षास्त्याजने ॥

जल्लरी । स्त्री । हुल्लुक्के । जर्जरवाच्ये
॥ बाहुल्यस्तले । केशवके ॥

जल्ला । स्त्री । आतपस्योर्मौ ॥ कन्यायाम् ॥

जल्ल । पुं । प्राप्त्वात् चवियात् सवर्णा
यामुत्पन्नैर्वर्षसङ्करजातिविशेषे ॥ क
रण्ये । मल्ले ॥ भाँड इति प्रख्याते
प्रहासके ॥

जल्लकम् । न । कांस्यनिष्पन्ने करता
ल्ले ॥ यद्वा । शिवागारे जल्लकम् सू-
र्यागारे च शङ्कुकम् । दुर्गागारे वशि
वाद्य मधुरीम्ब न वादयेत् ॥

जल्लकण्ड । पुं । कपोते ॥

जल्लरी । स्त्री । हुल्लुक्कवाच्ये ॥ वक्रके
शेषु ॥ जर्जते । जर्ज० । बाहुल्यकाद-
रन् । षष्ठोदरादि । गौरादिभ्याम् ॥



जाटखि.

डाप् ॥ युद्धे ॥ क्लदे ॥
जह्लिका । स्त्री । उदत्तममले । जिह्ली इति
भाषा ॥ बोते ॥ दीप्ती । आतपश्चै ॥
जह्ली । स्त्री । जर्जरबाबे ॥
जह्लोष । पु । तर्कुलासके । चरखा इ
ति भाषा ॥
जष । पु । मत्स्ये । मीने ॥ मीनरा-
शौ ॥ तापे ॥ अटव्याम् ॥ न । खि
ले ॥ जषति । जषहिसार्थ । पचाय
च् ॥ यथा । जष्यते । खनेघचे-
तिघ । ॥
जषकेतन । पु । } कामदेवे । मद
जषकेतु । पु । } ने ॥ जषोमकर.
केतनङ् केतुर्वा यस्य ॥
जषा । स्त्री । नामवन्नायाम् ॥ टाप् ॥
जषाङ् । पु । अनिरुद्धे । कन्दर्पे ॥
जषाशन । पु । शिशुमारे ॥ पि । म
त्सादे ॥
जषोदरी । स्त्री । व्यासमातरि ॥
जह्लितम् । न । चरखालङ्कारविशेषे ॥
जाट । पु । निकुञ्जे ॥ कान्तारे ॥ व-
शादीनांमार्जने ॥ न । सङ्घाते ॥ ज
टनम् । जट । घञ् ॥
जाटख । पु । घण्टापाटलौ । लोभवि
शेषे ॥ जाट सङ्घात लाति । का० ।
आतोनुपेतिक ॥

जाटखि । पु । स्त्री । जाटखिद्वये ॥

जाबुक

जाटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥ यूची
द्वये ॥ जष्यते । जटसङ्घाते । घञ् ॥
जाटामला । स्त्री । }
जाटिका । स्त्री । } भूम्यामलक्या-
जाटी । स्त्री । } म् ॥
जामकम् । न । दग्धेष्टकाविशेषे । जा
माइति जांवा इतिच भाषा ॥
जामरः । पु । तर्कुशाये । तर्कुवेकीसा
य इतिभाषा ॥
जार्कर । द्वि । जार्जरिके । जर्जरबाब
कर्त्तरि ॥ जर्जरबादन शिल्प मस्य
। मङ्गुकर्जरादयान्यतरस्यामित्य
श् ॥
जार्जरिक । द्वि । जार्जरे ॥ जर्जरबाद
न शिल्प मस्य । पञ्चेष्टक् ॥
जालि । स्त्री । पानकविशेषे ॥ यथा ।
आम्रमामफल पिष्ट राजिकालवशा
न्वितम् । भृष्टहिङ्गुयुतं पूतं चोखि-
तं जालिरुच्यते ॥ जालि ईरतिजि
ह्वाया' कुण्डल कण्ठशोधिनी । म
स्य मन्दं निपीता सा रोचनी वरि
वोधिनी ॥
जाबु । पु । जाउ इतिश्रुते पिचुलद्वये
॥ जामितिशब्दं वेति गच्छति । वी
गन्थादिषु । मित० डु ॥
जाबुक । पु । पिचुले । जाउ इतिभा
षा ॥ संज्ञायांकम् ॥



जिह्विका

जिह्विकम् । न । फलविशेषे ॥

जिह्विनी । स्त्री । उत्कायाम् ॥ जिह्विनी
नीटचे ॥

जिह्वी । स्त्री । जिह्विनीटचे ॥

जिह्विम । पु । दावायौ ॥

जिह्विरिष्टा । स्त्री । जिह्विभरी इ-
ति गौडप्रसिद्धे च उपविशेषे । पीत
पुष्पायाम् । रोमाश्रयफलायाम् ॥

जिह्वी । स्त्री । जिह्व्याम् ॥ यथा ।

जिह्वजा वाऽव्यक्तमधुरा कूजन्ती म-
धुराकृतिरित्यागमः ॥

जिह्विका । स्त्री । भिरव्याम् ॥ कन् ॥

जिह्वी । स्त्री । सैरीयके ॥ भिमिति
रटति । रट० । अच् । पृषोदरादि-

। गौरादित्त्वान्डीष् ॥ अस्यागुणा-

। कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । दन्तामय

शूलवातकफशोफकासत्वग्दोषना-

शित्वच्चेति राजनिर्घण्ट ॥ कुन्दर-

वृषे ॥

जिरिका । स्त्री ।

जिरी । स्त्री ।

जिरीका । स्त्री ।

जिह्व्याम् । भी-

गुर इ० भींगर

इति च भाषा ॥

जिह्वि । स्त्री । वाद्यविशेषे ॥ यथा ।

घण्टा शङ्ख स्तथा भेरीसदृशैः भि-

न्निरेव च । पञ्चानां शस्यते वाद्यं

देवताराधनेषु चेति गूढार्थदीपिका ॥

जिह्विवा । स्त्री । जिह्वीकायाम् । स्त्री

जोडः

र्याम् ॥ उदत्तनाशुके ॥ आतपस्य

चौ ॥ विलेपनसमले ॥ स्वार्थे कन् ॥

जिह्वी । स्त्री । कीटविशेषे । भींगर

इति भाषाप्रसिद्धे । भिरिकायाम् ।

चीर्याम् ॥ आतपस्य ॥ वर्याम् ॥

उदत्तनाशुके ॥ स्थालीलज्जदग्धान्ते

॥ चिक्षति । चिक्षशैथिल्ये । अच् ।

पृषोदरादित्वा चस्यजः । गौरादि

त्त्वान् डीष् ॥

जिह्वीकण्ड । पु । गृहकपोते ॥

जिह्वीका । स्त्री । जिह्विकार्थेषु ॥

जीरका । स्त्री । जिह्व्याम् । भींगर

इति भाषा । भीतिरौति । इत्यब्दे

। बाहुलकात् कक् ॥

जुष्ट । पु । अमकाण्डद्रुमे । स्तम्भे ।

गुल्मे । भ्रुण्ड इति भाषा ॥

जुमरि । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ यथा ।

प्रायः शृङ्गार बहुला माध्वीकमधुरा

सदु । एकैव भुमरिर्लोकैः वर्णोद्दि-

नियमोज्झिता ॥ अतो लक्ष्यते

स्या नोदाहारि विशेषकम् । इदं हि

शालगं सूत्रं प्रसिद्धं नृपरजनम् ॥

इति सङ्गीतदामोदरः ॥

जूषिः । स्त्री । क्रमुकभेदे ॥ दुष्टदैव

श्रुतौ ॥

जोडः । पु । गुवाकवृक्षे ॥ इति भूरि प्र-

योगः ॥

टङ्कना

अ

अ. । पु। अकारे ॥ बलीवर्हे ॥ शुक्रे ॥
 वाममतौ ॥ गायत्रे ॥ घर्घरध्वनौ ॥
 ॥॥ इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाडी
 चवालप्रधानेपनामतुलाराममिश्रा
 त्मजश्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना त-
 याश्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंसप-
 रिब्राजकाचार्यश्रीमद्भरिहरानन्दना-
 थभारतिशिष्येण ब्राह्मणवधूतश्रीशु-
 खानन्दनाथपरनामधेयेन विरचिते
 शब्दार्थचिन्तामणौ चवर्गं समाप्ति-
 ऋत ॥ १ ॥

तत् सत्

ट

ट । पु। टकारे ॥ वामने ॥ पादे ॥
 निस्वने ॥ न। करङ्गे ॥ टङ्कारे ॥ टगणे ॥
 टङ्कदेशीय. । पु। धासूकशाके ॥ इति
 चिकाण्डशेषः ॥

टङ्कनामान. । पुभूवि. । देशविशेषे ।
 वाहीकेषु ॥ वाहीकाष्टङ्कनामान

टङ्कक

इति हेमचन्द्र ॥

टगण । पु। चयोदशभेदभिक्षेपायमा-
 चिके। यथा। (५५५ शिव १) (॥५५
 शशि २) (॥५५ दिनपति ३) (॥५५
 सुरपति ४) (॥५५ शेष ५) (॥५५।
 अचि ६) (॥५५। सरोजम् ७) (॥५५।
 घाता ८) (५५ ॥ कलि ९) (॥५५ ॥
 चन्द्र १०) (॥५५ ॥ ध्रुव ११) (५५ ॥
 धर्म. १२) (॥५५ ॥ शालिकर १३)
 इति षण्मात्रे त्रयोदशभेदाः ॥

टगर । पु। टङ्कणचारे ॥ हेलाविभ-
 मगोचरे ॥ वि। केकराचे ॥

टङ्क । पु। कोपे ॥ असिकोशे ॥ खड्गे ॥
 ग्रावदारणे। टाँकी इति भाषा ॥ चतु-
 र्माषकस्वरूपेमाने । चतुर्विंशतिर-
 क्तिकाख्ये वा ॥ दर्पे ॥ यरगौ ॥
 राजासे ॥ पु। न। नीलकपित्थे ॥
 खनिचे ॥ टङ्कने ॥ टङ्कयति । टकि-
 वन्धे । चुरादि । अच् ॥ टम् इति
 शब्दङ्कारयति वा । कै० । आतोऽनु-
 पेतिक सुपीति वा ॥

टङ्कक । पु। रजतमुद्रायाम् । ख्या इति
 भाषा इत्यमरटीकासारसुन्दरी ॥

टङ्ककपति । पु। ख्याध्यचे ॥

टङ्ककशाला । खी । रजतमुद्रागृहे । ट-
 कशाल इति भाषा ॥ इत्यमरटीका-
 सारसुन्दरी ॥

टङ्गनी	टिण्डिश
टङ्गटीक । पु । शिवे ॥ इतिचिकाण्ड शेषः ॥	टङ्गरी । स्त्री । अन्वताख्याने । मृषा वादे । टरटर इति भाषा ॥ लम्मा वाद्ये ॥ पठहवाद्ये ॥
टङ्गण । पु । न । रसशोधने । मालती तीरजे । लोहद्रविणि । मुहागाइति प्रसिद्धे चारे ॥ टङ्गण वक्रिकु द्रुच कफहृद्वातपित्तकृत् ॥ टङ्गयते ल्यु ट् । पृषोदरादि ॥	टङ्गुरा । पुं । मेरीरावे ॥ टङ्गनम् । न । विक्लवे ॥ टवर्ग । पु । टादिपञ्चवर्गेषु ॥ टवर्गीय । पुं । टवर्गभवेवर्गेषु । वर्गान्ता च्चेतिच्छः ॥
टङ्गनम् । न । टङ्गणे ॥ टङ्गा । स्त्री । जङ्गायाम् । टांग इति भाषा इतिमेदिनी ॥	टा । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ टाङ्गम् । न । मद्यप्रभेदे ॥ टाङ्गर । पु । नागवीटे ॥
टङ्गानक । पु । ब्रह्मदाकरचे ॥ टङ्गार । पु । विस्मये ॥ प्रसिद्धौ ॥ शि ञ्जिनीध्वनौ ॥ टमितिशब्द करोति । कृ० अण् ॥	टार । पु । रङ्गे ॥ तुरङ्गे ॥ खङ्गे ॥ टिटिभ । पु । टिटिभक । पु । } टिटिभे ॥
टङ्गारी । स्त्री । देकारी इति गौड प्र सिद्धे चूपविशेषे ॥ टङ्गारी वासजि त् तित्ता स्नेहघ्नी दीपनी खघ्नु । शोथोदरव्यथाहन्त्री हिता पीठवि सर्पिणाम् ॥	टिटिभ । पु । टटीहरी इति भाषा प्रसिद्धे कायष्टिखगे । टीठि इति गौड भाषा ॥ टिट्टि शब्द भाषते । टिट्टि शब्देन भाति वा । अन्ये भ्योपीतिड ॥ दानवविशेषे ॥
टङ्ग । पुं । न । खनिषे ॥ खङ्ग विशेषे । असौ ॥ जङ्गायाम् । टांगइतिभाषा ॥	टिट्टिभक । पु । कायष्टिके । टिट्टिभे ॥ स्वार्थे कन् ॥
टङ्गण । पु । न । } टङ्गणे ॥ इति टङ्गन । पु । न । } राजवल्लभ ॥	टिण्डिशिका । स्त्री । अम्बुशरीषिका याम् ॥
टङ्गिनी । स्त्री । पाठायाम् । अम्बुषाया म् । आकनादी इति गौडभाषा ॥	टिण्डिश । पु । डिण्डसी इतिटिण्डाइति चभाषाप्रसिद्धे फलशाकविशेषे ।
टङ्गनी । स्त्री । ज्येष्ण्याम् । द्विपक लो इतिविस्तृत्या इतिचभाषा ॥	मुनिनिर्मिते । रोमशफले । डि खिड्डे ॥

ठगण

ठिप्पनी । स्त्री । टीकायाम् ॥

टीका । स्त्री । विषम पदव्याख्यायाम् ॥
वृत्तौ ॥ व्याख्यामाधे ॥ टीकायते ग-
म्यतेऽर्थानया । टीकागतौ । गुरोश्च
हलङ्ग्य । टाप् ॥

टुगुटुक । पु । श्योनाकटुके ॥ कृष्णख
दिरटुके ॥ टुगुटुनि इति गौडप्रसि
द्धे पक्षिविशेषे ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥
त्रि । अल्पे ॥ टुगुटु इति कायति ।
कै० । आत इति क ॥

टुनाका । स्त्री । तालमूल्याम् ॥

टेर । वि । वक्रचक्षुषि । टेरेके ॥

टेरक । त्रि । वल्लिरे । केकरे । वक्रच
क्षुषि । भैंग इति भैङ्गा इति च भाषा ॥

ठ

ठ । पु । ठकारे ॥ मण्डले ॥ चन्द्रवि-
म्बे ॥ शून्ये ॥ लोकगोचरे ॥ महे
श्वरे ॥ दृढङ्गनौ ॥ ठगणे ॥ पु । न ।
अनुकरणशब्दे ॥

ठङ्गर । पु । विष्णुप्रतिमायाम् । ठाकु
र इति भाषा ॥ द्विजोपाधि विशेषे ॥
यथा । त्वत्तिष्ठठङ्गर ॥ रुद्रपालठङ्क
र इति ॥

ठगण । पु । अष्टभेदभिन्ने पञ्चसाचि

डङ्गरी

के ॥ यथा (१५५ इन्द्रासनम् १) (५१५
शूर २) (॥ ५ चाप ३) (५५ । ही
र ४) (॥ ५ । शेखरम् ५) (५॥ कु
सुमम् ६) [५॥ अहिगण ७] ॥ ॥ ॥

पापगण ८] इति ॥

ठठम् । अ । } अनुकरणशब्दे । ठ
ठठम् । अ । } न् ठन् इति ठनन् ठ
नन् इति च भाषा ॥ यथा । रामाभिषेके
मद्विचित्रलाया' कक्षाच्युतो हेम
घट स्तरण्या । सोपान मारुह्य च
कारशब्द ठठ ठठ ठठठ ठठ ठ ॥
इति महानाटकम् ॥

ड

ड । पु । डकारे ॥ वाडवाग्नौ ॥ शिवे ॥
शब्दे ॥ चासे ॥ डगणे ॥

डगण । पु । पञ्चभेदभिन्ने चतुर्मात्रिके
॥ यथा [५५ गज १] [॥ ५ रथ २]
[५ । तुरङ्गम. ३] [५ ॥ पदाति ४]
[॥ ॥ मत्ति ५] इति ॥

डङ्गर । पु । डङ्गरे ॥

डङ्गरी । स्त्री । गजदन्तफलायाम् । दी
र्घेर्वावाम् । ककडी इति तरा इति च
भाषा ॥

डङ्गक

डङ्गरी । स्त्री । डङ्गरीफले ॥

डण्ड । पु । डङ्गरीतिख्याते मत्स्ये ॥
डण्डमत्स्यो रसे तिक्त पित्त रक्त
कफ हरेत् । वातसाधारण प्रोक्त शु
क्रलो वलवर्द्धन ॥

डम । पु । चाण्डाल्या लेटाज्जाते डो
म इति प्रसिद्धे ऽन्यजे ॥

डमर । पु । अश्वकलहे ॥ विप्लवे ।
धाकडलुगटनादे । डाका इति धाडा
इति च भाषा ॥ परचक्रादिभये ॥ न ।
भीत्यापलायने । शृगाखकायाम् ॥
डम इति शब्दस्य रानम् । रा० । वा
हुलकात् घञर्थेक ॥

डमर । पु । वाद्यप्रभेदे । कापालिक
योगिवाद्य ॥ चमत्कारे ॥ डमिति
शब्द मित्यर्त्ति । मृगव्यादिच्छादर्त्ते
कु । गणपाठादेवगुण ॥

डवनम् । न । पुरुषस्त्वन्वाह्यो यानवि
शेषे । कर्णीरथे । चौडोल इति ख्या
ते ॥ डीयते ऽनेन । डीड् विहाय
सागतौ । ल्युट् ॥ नभोगतौ ॥

डङ्गकम् । न । वशादिरचिते पात्र विशे
षे । डगरा डाला डबडा छावी इ
ति भाषा ॥ त्रिशतञ्च षष्ठ्याधिक ड
ङ्गक षष्ठ्यस्युतम् । समोज्य सोपवी
तञ्च सोपहारं मनोहर मिति ब्रह्मा
वैवर्त्ते प्रकृतिखण्डम् ॥

डामर

डवित्य । पु । काष्ठमये मृगे ॥ डित्य ।
काष्ठमयो हस्ती डवित्यस्तन्मयो मृ
ग इति सुपञ्चव्याकरणोक्ते ॥

डहु । पु । लकुचे । लिकुचे । वडह
ल इति प्रसिद्धे वृचे ॥ दहति तोह
ति वा । दहभस्मीकरणे । तुहिर
अर्दने वा । मृगव्यादिषु निपातित ॥

डा । स्त्री । डाकिन्याम् ॥

डाकिनी । स्त्री । कालीगणविशेषे ॥
डाकानासमूहे ॥ खलादिस्त्रादिनि ॥

डङ्गरी । स्त्री । डङ्गरीफले ॥

डामर । पु । चमत्कारे ॥ शिवोक्त ष
ड्विधे शास्त्रविशेषे ॥ तेषां नामानि
श्लोकसङ्ख्याश्लोक्तावाराहीतन्त्रे ।
यथा । डामर षड्विधो ज्ञेय प्रथमो
योगडामर । श्लोकास्तत्र त्रयस्त्रिंशत्
तथा पञ्चशतानि च । त्रिंशतिसह
स्राणि श्लोकानि चेह सङ्ख्याया ॥ १ ॥

॥ एकादशसहस्राणि सङ्ख्याता
शिवडामरे । श्लोकाः सप्तैव निश्चि
त्य ईश्वरेणैव भाषिता ॥ २ ॥ ताव
च्छ्लोकसहस्राणि पञ्चश्लोकशतानि
च । गुणोत्तराणि दुर्गाया डामरे क
थितानि च ॥ ३ ॥ नवश्लोकसहस्रा
णि नवश्लोकशतानि च । सारस्वते
तथा श्लोकाः पञ्चैव परिकीर्त्तिताः ॥

४ ॥ स्वरसङ्ख्या सहस्राणि श्लोकाः

डिण्डिमः.

ना ब्रह्माडामरे । पञ्चोत्तरशतान्यथ
सङ्ख्यातानि शिवेन तु ॥ ५ ॥ षष्ठि
श्लोकसङ्ख्याणि गान्धर्वेडामरोत्त
मे । श्लोकाश्च षष्ठिसङ्ख्याता ब्रह्मा
णाथक्तयोनिनेति ॥ तथाहि । यो
गङ्गामर २३५३३ । शिवडामर-
११००७ । दुर्गाडामर ११५०३ । सा
रस्वतडामर ८८०५ । ब्रह्माडामर
७१०५ । गान्धर्वेडामर. ६००६० ॥
इति ॥ भूतडामरादयो ऽन्येऽपि सन्ति
। भूतानां डामरश्च मत्कारो ऽचेति नि
बन्धकार ॥ डमरे ॥

डाहल । पु । चैय । जेपुरेदेशे ॥

डाहुक । पु । दात्तूखगे ॥

डिक्करी । खी । दिक्करीयाम् ॥

डिङ्गर । पु । डङ्गरे ॥ जेपे ॥ खले ॥

भूर्त्ते ॥ सेवके ॥

डिण्डिभाण्डम् । न । वादिषविशेषे ॥

पट्टमदङ्गकरटा. समेता यत्र वाद्य
न्ते तानि डिण्डिभाण्डा नीतिव्याख्या
नात् ॥

डिण्डिम । पु । डौंडी इति ख्याते वा
द्यभेदे ॥ यथा । श्लोकार्हेन च यत्
प्रोक्त तदुक्त ग्रन्थकोटिभि ॥ ब्रह्मा
सत्य जगन्मिथ्येत्येष वेदान्तडिण्डि

म ॥ गजधण्डानादे ॥ यथा । मतिरेव

वला इरीयसी तदभावे करिणामि

डिम्बः

य दशा । इति घोषयतीव डिण्डिमः.

करिणो हस्तिपकाहत कणान् ॥ पा

नीयामलके ॥ डिण्डि इति शब्द-

मिनोति प्रकाशयति । डुमिन् ० । ड ॥

डिण्डिर । पु । समुद्रफेने ॥

डिण्डिश । पु । डिण्डसीढेढस टिण्डा

इत्यादि भाषाप्रसिद्धे मुनिनिर्मि-

ते । रोमशफले ॥ डिण्डिशो कचि

कृ ज्ञेदी पित्तक्षोषापह. स्मृत । सु

शीतो वातलो रुचो मूचलश्चाश्म

रीहर ॥ * ॥ निशेषबीज स्वतिष्ठ

तखण्ड सहिष्णुक प्रोज्झितचण्डश

ब्दम् । केहेप्रतप्त चलद्विदण्ड क

चिप्रद डिण्डिशक सपिण्डम् ॥

डिण्डीर । पु । अधिकफे । समुद्रफे-

ने ॥ डिण्डि इति शब्दम् ईरयति । ई

रगतौ कम्पनेच । अश् अखा ॥

डिण्डीरमोदकम् । न । गृञ्जने ॥

डित्य । पु । काष्ठमये गजे ॥ डित्य

काष्ठमये हस्ती डित्यस्तन्मयो म

गइति सुपस्यथा करणोक्तो ॥ विशेष

खच्चयुक्ते पुरुषे ॥ यथा । श्यामरु

पोयुवाविद्वान् सुन्दर प्रियदर्शन ।

सर्वशास्त्रार्थवेत्ता च डित्य इत्यभिधी-

यतइति कलापटीका ॥

डिम । पु । नाटकस्य रूपकविशेषे ॥

डिम्ब । पु । भयघ्ननौ ॥ अण्डे ॥ पु-

डीनम्

पुसे ॥ ग्रीहनि ॥ विप्लवे । डमरे ।
 अग्रस्त कलहे ॥ एरण्डे ॥ भवे ॥
 डिम्बनम् । डिविनोदे । घञ् ॥
 डिम्बाहव । पुं । भूभृताशुन्ये युद्धे ॥
 डिम्बिका । स्त्री । जलविम्बे ॥ शोणक
 वृक्षे ॥ कामुकस्त्रियाम् ॥
 डिम्भ । चि । वास्त्रिणे । वैधेये ॥ बाले
 । शिशौ ॥ डिम्भयति । डिम्भिसङ्घा
 ते । चुरादि । पचावच् ॥ डिम्भ
 ते वा घञ् ॥ अस्यरूपान्तरं डिम्बो
 पीतिद्विरूपकोष ॥
 डिम्भक । पु । डिम्भे ॥ स्वार्थेक ॥
 डिम्भचक्रम् । न । स्वरोदयोक्ते नरा
 णां शुभाशुभनिर्णायके चक्र वि० ॥
 ग्रन्था । डिम्भचक्रे न्यसेद्भानि भानु
 भादिद्विमस्तके । मुखेचीणि द्वयस्त
 न्ये चैकैक वाहुहस्तयो ॥ हृदिप
 च्च नाभिगुह्ये चैकैकषट्चजानुनो
 । चरणाभ्यां तथैकैकजन्मार्चपतना
 त् फलम् ॥ श्रीर्षस्थेरुषलाभ स्यात्
 वक्रमिष्टाक्षभोजनम् । स्कन्धधनीच
 वाहुभ्यां स्थानमष्टौ भ । वर ॥ पा
 णिभ्यां तस्करो लक्ष्मीर्हृत्क्षयायुश्च
 नाभित । गुह्ये कामोऽभ्रमोजान्वो
 रक्षजीवी च पादयोरिति स्वरोदय ॥

डिम्भा । स्त्री । स्तनपायाम् ॥ टाप् ॥

डीनम् । न । पश्चिगतिप्रभेदे पतनमा

डुण्डुल

चे ॥ कर्णपर्वणिविशेषोऽस्यष्टव्य ॥
 आगमशास्त्रविशेषे यथा । डामर
 डमर डीन श्रुत काशीविद्यासकम्
 । सप्तकोटि महाग्रन्था ममवक्त्रादि
 निर्गता ॥ इति मुण्डमालातन्त्रम् ॥
 डयनम् । डीड् विज्ञायसागतौ ।
 नपुसके भावेक्त । स्वादयश्चोदित
 । ओदितश्चेति निष्ठातस्य न ॥
 डीनडीनकम् । न । खगानागतिक्रिया
 विशेषे ॥ तेषांपतन निर्विशेषणञ्
 कुत्सितश्च डीनडीनकपदवाच्यम् ॥
 डीनावडीनम् । न । पश्चिमांगतिविशे
 षे ॥ तत्तु एकस्यागतौ गत्यन्तर-
 मिश्रणम् ॥ अधःकुत्सितगमनञ्च ॥
 डीयमान । डि । आकाश प्रत्युद्ग-
 च्छति ॥
 डुण्डु । पु । डुण्डुभसर्पे ॥
 डुण्डुभ । पु । राजिलेसर्पे ॥ डुण्डु
 च्यनुकरणशब्द । तम् भवति तेन
 भातीति वा । अन्येभ्योपीतिड ॥
 यद्वा । लक्ष्यते । ओलडिउत्स्येपे ।
 घञ् । डल्योरेकत्वम् । डभति ।
 डमपूरणे । इगुपधेतिक । डण्डश्चा
 सावुभश्च । पृषोदरादि ॥ डिमुखो
 डुण्डुभ स्मृत ॥
 डुण्डुल । पु । चुरोखूके । पिङ्गले । वृ
 हद्राविधि ॥

डोम'

डुलिः । स्त्री । कमव्याम् ॥ डोलयति ।

डुलउत्क्षेपे । इगुपधादितिकः ॥

डुलिका । स्त्री । खञ्जनाकृतिपक्षि
विशेषे ॥

डुली । स्त्री । चिल्लीशाके ॥

डोडिका । स्त्री । सुमुष्ण्याम् । करे

रुन्ना इति प्रसिद्धे फलशाकविशेषे ॥

डोडिकापुष्टिदा वृष्या रुन्ना वज्रि

प्रदा लघु । हन्ति पित्तकफार्शासि

कृमिगुल्मविषामयान् ॥ * ॥ वाल

डोडीफल मविकल स्निग्धमीषच्च

तोये केहे हिङ्गुप्रणयिनिततो ने-

सवारैण सिद्धम् । गव्य तर्कं कथित

निहिते साधित रामठेन खादन् खा

दन निभृत ममृतनिन्दितभोक्तृभि

कै ॥ * ॥ सम्भूज्यशुष्कतरणे प्रता

पात् प्रतप्त माज्ये नवडोडिशाक

म् । ससैन्धवं रामठदत्तवास खाद

करो निन्दति थञ्जनानि ॥ डोडिका

वातला रुचा शीता गुर्वी विषाप

हा । सुस्विका रोचनी हृद्या अस्विन्ना

कण्ठकर्त्तरी ॥

डोडी । स्त्री । डोडिकायाम् ॥ क्षुप

विशेषे । जीवन्त्याम् । सुखाशुका

याम् ॥

डोम' । पु । स्वनाम्नाख्याते ऽस्पृश्यजा
तौ ॥ यथा । चण्डालश्चैव डोमश्च

दुष्टि'

ज्ञानकस्य तथा इति । दण्डीरश्चैव

मण्डीरो भूषण्डश्च दृष्टाश्रमी ॥ दृ

यामुण्डी लिङ्गधारीसमाएते यश्च

स्विनि । स्पृष्टा प्रमादत कात्त्यागाय

त्यष्टशत जपेदिति मतस्यसूक्ततन्त्रे

३८ पटल ॥

डोरम् । न ।

डोरकम् । न ।

हस्तादिवन्धनसूत्रे ॥

डोरडी । स्त्री । दृढत्याम् ॥ इतिराज
निर्घण्ट ॥

द

द । पु । दकारे ॥ दक्कायाम् ॥ मुनि ॥
श्रवण्डूले ॥ निर्गुणे ॥ ध्वनौ ॥ द
गणे ॥दक्का । स्त्री । यश्च पठहे ॥ दगितिका
यति । कैशब्दे । आतइतिक । ॥

दक्कारी । स्त्री । तारिणीदेव्याम् ॥

दगण । पु । भेदचयविशिष्टे त्रिमाचि
के ॥ यथा । (१५ ध्वज १) (५ । ता-
ल, २) (॥ ताण्डवम् ३) इति ॥

दालम् । न फलके ॥

दाली । त्रि । चर्मणि ॥

दामरा । स्त्री । हस्याम् ॥

दुष्टि । पु । श्रीगणेशविशेषे ॥ यथा ।

अन्नेषणे दुष्टिरयप्रयितो सिधातु

यः

सर्वार्थदुहिततया भवदुहितनामा
। काशीप्रवेशमपि कोशमतेऽपदे
ही तोषं शिना तव विनायक दुहित
राज ॥ इति काशीखण्डगणेश प्रति
शिववाक्यम् ॥

होष । पु । स्वमान ख्य ते वायविशेषे ॥

यः

य । पु । यकारे ॥ घुहदेवताविशेषे ।
विन्दुदेवे ॥ भूषये ॥ गुणवर्जिते ॥
पानीयनिष्ठये ॥ निर्यये ॥ ज्ञाने ॥
यः । पु । ब्रह्मलोकस्थे समुद्रोपमे स
रोविशेषे ॥

* ॥ * ॥ इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाखी
चवालप्रधानेपनामसुखाराममिश्रा
त्मजश्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना त
थाश्रीसुखकुलावधूतश्रीपरमहंस
परिभाजकाचार्यश्रीमहरिहरानन्द
नाथभारतिग्रन्थेण ब्राह्मावधूतश्री
सुखानन्दनाथपरनामधेयेन विरचित
ते शब्दार्थचिन्तामणौ टवर्ग, समा-
सः ॥ १ ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

तकम्

तत् सत्

.....

त

त । पु । तकार ॥ चैरे ॥ अन्वले ॥
पुच्छे ॥ क्रोडे ॥ स्नेच्छे ॥ रत्ने ॥ सुग
ते ॥ योघे ॥ गौरविशर्जितपुच्छे ॥
क्रोष्टुपुच्छे ॥ स्त्री । न । तरणे ॥ पु
रये ॥ तटति । तटउच्छ्राये । ड. ॥

तकिख । त्रि । धूर्त्ते ॥

तकिखा । स्त्री । औषधे ॥

तकम् । न । चतुर्धाश्रयजलसयुक्ते दधि
नि । गोरसजे । दण्डाहते । काक
सेये ॥ तत्पञ्चविधम् । यथा । ससर
निर्जलं घोरं मयितन्त्रसरोदकम्
। तत्रां पादजल प्रोक्त मुदन्निश्चाई-
वारिकम् ॥ छच्छिकासरहीनास्या-
दच्छाप्रचुरवारिका ॥ * ॥ तुर्याश्रेण
जलेन सयुतमतिस्थूलं सदन्तदधिप्रा
यो माहिष मंगुकेन विमले मृद्भाज
ने गाखयेत् । भृष्टहिङ्गुचजीरकञ्च
जवणं राजीञ्चकिञ्चिन्मितां पिष्ट्वात
पविमिश्रयेद्भवतितत् तकनकस्य-
प्रियम् ॥ अस्यगुणायथा । तकवचिक
रं वक्रिदीपनं पाचन परम् । उदरेये
गदास्तेषां नाशनं हृत्तिकारकम् ॥
अपिच । तकग्राहि कषायान् स्वादु

तक्रम्

पाकरसं खघु । वीर्येण हीपनं द
 व्य प्रीयनं वातनाशनम् ॥ ग्रहणया
 दिमतां पथ्य भवेत् सङ्गृहिषाघवा
 त् ॥ * ॥ किञ्च स्वादुविपाकिञ्चा न
 चपितप्रकोपकम् । कषायेण्यविका
 शिञ्चाश्रीष्यं चापिकफापहम् ॥ न
 तक्रसेवी व्यजते कदाचिन्नतक्रदग्धाः
 प्रभवन्ति रोमाः । यथासुराणामस
 तं सुखाय तथा नराणां भुवितक्रमा
 दुः ॥ समुद्रुतघृततक्रं पथ्यं खघुविशे
 षत । स्तोकोद्भुतघृत तस्याहुव द-
 थ्यं कफापहम् ॥ अनुद्रुतघृतं सा-
 न्द्रं गुक्षपुष्टिकफपहम् ॥ * ॥ वाते
 ऽन्त्रं यजते तक्रं शुखीसैन्ध्रसंयुतम्
 । पित्ते स्वादुसितायुक्तं सव्योषं न
 वित्तकफे ॥ * ॥ विजुबीरयुतघोन्कसै
 न्धवेनसुसयुतम् । भवेदतीववातप्र
 मर्जोतीसारहृत् परम् ॥ सुख्यं पुष्टि
 दं वल्य वस्तिशूलविनाशनम् । मूष
 कृच्छ्रे तु सगुड पाण्डुरोगे सचिन्न
 कम् ॥ शीतकाले ऽदिमान्द्ये च तथा
 वातामयेषु च । अरुचौ स्तोतसादो
 षे तक्राद्यादमृतोपमम् ॥ तत्तु च-
 न्ति गरुडर्हिप्रसेकविषमन्वरान् ।
 पाण्डुमेदोमदगुणैर्मूषग्रहभगन्-
 रान् ॥ मेघं गुक्षम मतीसारं कृच्छ-
 रीहिहृदराक्षीः । त्रिषकोठधृतया

तक्रमा

धीन् कुष्ठशोमदवाङ्मनीन् ॥ नैवत
 कं चते दद्यान्नोन्महालो न दुर्वले
 । न मूच्छाधमहाह्वे न रोगे रक्त
 पैतिके ॥ * ॥ वायुक्तानिदधीन्
 द्यौतहुयं तक्रमादिभेत् ॥ अजामय
 कृतकगुणाः । तक्रमामं कषं कोष्ठे च
 न्ति कषे करोति च । पीनसन्वासका
 सादौ पक्वमेव प्रयुज्यते ॥ तन्वति
 तच्छते वा । तन्पुगता । स्फायितन्वी
 तिरक् । न्यङ्कादिः ॥
 तक्रकूर्चिका । खी । ज्ञाना इतिगौड
 भाषाप्रसिद्धे दुग्धविहृतौ ॥ उच्छ-
 दुग्धे तक्रवेणा ज्ञाता ज्ञात् तक्र-
 कूर्चिका ॥ तक्रेण सह पक्वखीरे ॥
 तक्रेणपक्षं यत्खीरं सामवेत् तक्र
 कूर्चिकेति ॥
 तक्रपिण्डः । पु । खीरविहृतौ ॥ ह्रा
 तक्रेणवा नष्टं दुग्धं वक्षं सुवाससा ।
 इवभागेन खीन यत् तक्रपिण्डः ख-
 उच्यते ॥
 तक्रमांसम् । न । मांसप्रकारविशेषे ॥
 यथा । पाकपात्रे घृतं दद्याद् हरिर्हा-
 शिजुभर्जयेत् । जगादे. सक्कषा
 ऽपिण्डान्महोच भर्जयेत् ॥ सिद्धि
 योग्यं जक्षं दद्याद् पक्वेनूदुतरं व-
 या । रात्रिकादिभुते तक्रे मांसकषणा
 निधारयेत् ॥ तक्रमांसन्तु वातघ्नं च

तगरः

बुध्वा वक्षप्रदम् । कपर्जं पिप्लवं
 निम्बित् सर्वाचारस्य पावनम् ॥
 तक्रवामनः । पु । नारङ्गे ॥
 तक्राटः । पु । मन्थानदण्डे ॥ तक्रो अ
 टति । अट० । अच् ॥
 तक्रः । पुं । भरतात्मजे । तक्रशिलाधी
 जे ॥ न । चित्रानक्षत्रे ॥
 तक्रः । पु । पातालस्थाऽहनागान्तर्गत
 अमराजविशेषे । कश्यपात्मजुगर्भे
 जाते इन्द्रसखे ॥ वर्द्धकौ । तस्मिन् ॥
 इक्ष्विष्ये ॥ विश्वकर्माक्षि ॥ तस्मिन्
 । तस्मूतनूकरणे । खलुख ॥
 तस्मन् । न । कुम्भकरणे । तस्मू० ।
 खलुख ॥
 तस्मिन् । स्त्री । वाक्याम् । वक्ष्या इति
 भाषा ॥ गौरादि ॥
 तस्मा । पु । त्वष्टरि । वर्द्धकौ ॥ काष्ठं त
 स्मोति तस्मिन् वा । तस्मू० । कनिन्
 बुद्धिं तस्मीति कनिन् ॥
 तस्मिन् । स्त्री । देशविशेषे ॥ नगरी
 विशेषे । सिन्धुदेशे भरतात्मवत्त
 तस्मिन् । वक्ष्याम् ॥
 तस्म । पुं । अन्तः(५५)वर्षी ॥ तस्मिन्
 कोगस्य ॥
 तस्म । पुं । चादनी इति देशभाषा
 तस्मिन् । पुं । वक्ष्याम् । तस्मिन् ।
 कटुच्छदे । काव्यपर्वे । टगर इति-

तटस्थः

गौडभाषा ॥ मदनवृक्षे ॥ न । न
 न्यावर्त्तवृक्षे । पिण्डतगर इतिकोङ्क
 यभाषा । तगरमुख इतिगौडभाषा
 ॥ तन्मूले तत्पुष्पे ॥ तगरद्वय
 मुष्णंस्वात् स्वादुन्निग्नधनुष्युतम् ।
 विषा ऽपस्मारमूर्द्धाचिरोगदोषत्र-
 यापहम् ॥ काहुल्यवृक्षे ॥
 तगरपादिकम् । न । तगरे । नन्द्या
 वर्त्ते ॥
 तगरपादी । स्त्री । नतं । तगरे ॥
 तङ्क । पु । दु खेन जीवने ॥
 तङ्कनम् । न । दु खेनजीवने ॥ तकि०
 । खलुख ॥
 तङ्क । पु । जनपदविशेषे ॥
 तङ्क । पु । नीवृद्धिषे ॥
 तच्छीख । पि । तत्स्वभावे ॥ य,स्व
 भावत, फलनिरपेक्षस्वप्रवर्त्तते त
 तच्छीख ॥
 तज्ज । पि । सांष्टिकाक्षे ॥ तज्जाते ॥
 तज्ज । पि । तदभिज्ञे ॥ तत् ज्ञानाति
 । इगुपधेतिक् ॥
 तज्जी । स्त्री । हिज्जुपत्थ्याम् ॥
 तट । पि । प्रसीरे । कूले । रोधसि
 तटति । तटउच्छ्राये । अच् ॥
 न । चेषे ॥
 तटस्थः । पि । तीरस्थे ॥ तटे तिष्ठति ।
 डा० । क ॥ न । तङ्कनमेवति त

तडाग'

बोधकत्वमिति खद्यव्यवहिते स्वरु
पेतखद्यवे ॥ स्वरुपाऽनन्वयित्वे
सति विशेषणान्तरं सख्येतरव्यावर्त
कत्वरूपे खद्यवे ॥

तटाक. । पु. तडागे । पद्माकरे ॥ त
ठमकति । अककुटिलायांगतौ । क
र्मण्यय ॥

तडाग । पु. तडागे ॥ तटमगति । अ
गकुटिलायांगतौ । कर्मण्यय ॥

तटिनी । स्त्री । नद्याम् ॥ तटमख्यस्या
। अतश्च निठनावितीति । पुष्कादि
व्योदेशे इति इनिर्वा । कर्मण्यय इति
ङीप् ॥

तटी । स्त्री । तीरे । कूले ॥ तटति ।
तट० अच् । जातित्वान् ङीष् ॥

तडाक । पु. तडागे ॥ तट्यते । तड
आघाते । पिनाकादयश्चेतिसाधु ॥

तडाग । पु. जलाधारविशेषे । पद्मा
करे ॥ मशस्तभूमिभागस्यो बहुस
वत्सरोधित । जलाशयस्तडाग.
स्यादित्याहुः शास्त्रकोविदाः ॥ * ॥
पञ्चशतधनु परिमिते जलाशये ॥
यथा । अतुर्विंशज्जुलोहसो धनुस्त
च्चतुस्तर । अतधन्वन्तरश्चैव तावत्
पुष्करिणीशुभा । एतत् पञ्चगुणं प्रो
क्तस्तडागइति निर्णयः ॥ इति मन्त्र-
वर्धमानधृतौवशिष्ट ॥ यन्त्रकूटके ॥

तण्डुलः

तण्डुले । तड० आघाते । तडगाद
यश्चेति निपातित ॥

तडाघात' । पु. । ऊर्ध्वीकृत्य इति शु
खडाघाते ॥ यथा । उच्चैः करिकराद्ये
पेतडाघात विदुर्बुधा इति ॥

तडित् । स्त्री । विद्युति ॥ ताडयत्यभ
म् । तड० । ताडेरिषुक्चेतीति प्र
त्यय ॥ अतिके ॥

तडित्वान् । पु. वारिदे । मेघे ॥ तडि
त'सन्त्यस्मिन् । मतुप् ॥ मुखके ॥

तण्डक । पु. न । खञ्जने ॥ फेने ॥

सम. सप्रायवाचि । समस्तप्रदजात
के ॥ गृहदाशयि ॥ तडस्कन्धे ॥ चि ।

मायाबहुले ॥ तण्डते । तडिताडने
। खडु ॥ उपघातके ॥

तण्डु । पु. शिवद्वारपालविशेषे ॥

तण्डुरीय । पु. कीटमात्रे ॥ न । त
ण्डुलोदके ॥ चि । बर्बरे ॥ इति हे
मचन्द्र ॥

तण्डुल । पु. धान्यादिजिकरे । धान्या
दिसारे । चाष्टरइति चाँयस इति चभा
षा ॥ तण्डुलो मेघजन्तुम सनवस्व
तिदुर्जरः ॥ तड्यते । तडआघाते
। सानसिर्वर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्गमे-
त्यादिना निपातनादुलच् प्रत्यये
नुमागमश्च ॥ यथा । प्रियन्ते लुप्यन्ते
तन्यन्ते ताड्यन्ते वा इति तण्डुलाः ।

तण्डुलो

वृक्षुटितनिताडिभ्यलक्षत् तण्डु
 आदेश ॥ विडङ्गे ॥ अल्पमारिषे ॥
 तण्डुलपरीक्षा । स्त्री । नवविधदिव्या
 नर्गतदिव्यविशेषे ॥
 तण्डुला । स्त्री । महासमज्ञायाम् ॥
 विडङ्गे ॥

तण्डुलाम्बु । न । ज्येष्ठ न्बुनि । तण्डुलो
 दके ॥

तण्डुलिकाम्रम । पु । तीर्थविशेषे ॥
 तण्डुली । स्त्री । यवतिक्ताख्यसतायाम्
 ॥ शशाण्डस्याम् ॥ तण्डुलीयशाके ॥

तण्डुलीक । पु । अल्पमारिषे ॥

तण्डुलीयः । पु । मेघनादे । अल्पमा
 रिषे । बहुवीर्ये । सुशाके । चैला
 इ इतिभाषा ॥ तण्डुलीयो लघु
 ग्रीतो रुच्यः पित्तकफासृजित् । ख
 ट्मूषमखो रच्यो दीपनो विषहार
 कः ॥ तण्डुलायहित । विभाषाह
 विरपूपादिभ्य इति छः ॥ विडङ्गत
 रौ ॥ ताप्ये ॥

तण्डुलीयकः । पु । तण्डुलीयशाके ॥
 विडङ्गे ॥ स्वार्थेकन् ॥

तण्डुलीविका । स्त्री ।
 तण्डुलुः । पु । } विडङ्गे ॥

तण्डुलोयः । पु । } तण्डुलीयशाके ॥

तण्डुलेरः । पु । }

तण्डुलोत्थम् । न । तण्डुलाम्बुनि ॥

ततः

तण्डुलोदकम् । न । तण्डुलाम्बुनि ॥

यथा । कलमष्टगुण दत्त्वा पक्षं क-
 ण्डिततण्डुलात् । भावयित्वा ततो
 देय तण्डुलोदककर्मणीति वैद्यकप
 रिभाषा ॥

तण्डुलौघः । पु । वेष्टवंशे ॥ तण्डुलस
 मूहे ॥

तण्डुल्यः । पु । तण्डुलीयशाके ॥ तण्डु
 लायहितः । विभाषाहविरपूपादि-
 भ्य इतिपच्चेयत् ॥

तण्डुलीयः । पु । कीटमात्रे ॥ न । तण्डु
 लोदके ॥ त्रि । बर्बरे ॥ इतिमेदि-
 निकर ॥

तत् । अ । हेतौ ॥ तनोति । तनुवि-
 स्तारे । क्षिप् । ममादीनांकाविस्थ
 नुनासिकलोपे तुक् ॥

ततम् । न । धीणादिवाच्ये ॥ पु । वा-
 च्यौ ॥ त्रि । व्यासे ॥ विस्तृते । प्रच्यौ ॥
 तन्यते । तनुः । तनिस्तृम्यांकिञ्चे
 ति तनोतेस्तन् ॥ तन्यतेस्त्व वा । त
 नुः । त्त । अनुदात्तोपदेशेति न
 लोपः ॥

ततपत्री । स्त्री । कदलीदृष्टे ॥
 तंतमः । त्रि । बहुषुमध्ये एकस्मिन् ॥
 तंतरः । त्रि । द्वयोर्मध्ये एकस्मिन् ॥
 ततवत् । त्रि । विस्तारयुक्ते ॥

ततश्च । अ । आदौ ॥ यदिपञ्चे ॥ आन

तत्त्वम्

कार्ये ॥ कथान्तरे ॥ हेतौ ॥ पञ्चम्य
र्थे ॥ तस्मात् । पञ्चम्यास्तसिद्धि ।
त्यदाशक्तम् ॥

तत्त्वम् । वि । ततोभवे ॥ तत्सम्बन्धि

नि ॥ अथवात् पत्यम् ॥

तति । स्त्री । श्रेण्याम् ॥

तत्त्वात् । पु । तदात्वे । वर्तमानका

ले ॥ सचासौ काश्च ॥

तत्त्वात्तधीः । वि । प्रत्युत्पन्नमतौ । उ

पस्थितबुद्धौ ॥ तत्त्वालेधीर्यस्य ॥

तत्क्रिय । वि । कर्मकारे । वेतन वि

नाकर्मकारके ॥

तत्त्वम् । पु । सद्योर्थे ॥ सचासौ च

राश्च । सर्ववच्छसो वा ॥

तत्त्वम् । न । याथार्थ्ये । स्वरूपे । अना

रोपितस्वरूपे ॥ परमात्मनि । ब्रह्मा-

णि ॥ ब्रह्मभावे ॥ तदितिसर्वनाम स

र्वञ्च ब्रह्म तस्यनाम तदिति । तद्वा

व तत्त्व ब्रह्मणो याथात्म्य तत्त्वमिति

पूज्यपादानां व्याख्यानम् ॥ आदि

मध्यावसानेषु दुःख सर्वमिदं यत् ।

तस्मात् सर्वं परित्यज्य तत्त्वनिष्ठो

भवानघेत्युपदेशः ॥ अथाहुर्मौनपा

दाचार्याः । तत्त्वमाध्यात्मिकं दृष्ट्वा

तत्त्वं दृष्ट्वा तु वाह्यतः । तच्छीभूत

स्तद्वारात्मसत्त्वाद् प्रच्युतोभवेदिति

॥ तच्च चागमसंसिद्धं मित्या हुर्वेद

तत्त्वम्

वादिन ॥ विवृण्वितम्बन्धे ॥ तन्मन

तत् । तनुः । किम् । अन्येषामपीतिवः

। न्वत्त्यद्वैत्यपक्षचङ्गीतवाच्यो ॥

वाच्यप्रभेदे ॥ चेतसि ॥ वस्तुनि ॥ अ

व्यज्ञाने ॥ पारमार्थिके । धर्मस्वरू

पे ॥ मूलप्रकृत्यादिचतुर्विंशतिषु ॥

मूलप्रकृतिरविकृतिर्भेददायाः प्रकृ

तिविकृतयः सप्त । षोडशकसुमिका

रो न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः ॥ त

स्यभावः । त्वः ॥ * ॥ वेदानां बहुतर्क

कर्मप्रमतिग्रस्ता परमायया भाट्टा

कर्मकलाकुला इतधियो द्वैतेहि वै-

शेषिकाः । अन्ये भेदरता विवादक

ज्ञा स्ते तत्त्वतो वञ्चिता तस्मात्

सिद्धमतं स्वभावकमर्थधीरः परमस्य

येत् ॥ सत्त्वरजस्तमसु ॥ तत्त्वन्तु ना

नाम्बुनिभिर्नानाविधमुक्तम् । विस्तर

भियां तच्च सङ्गृहीतम् ॥ * ॥ सर्वस्मिन्

दृश्येवाध्यमानेऽपि तद्वाधाधिष्ठानत्वे

न स्वयमवाध्यमान मनारोपितं स्व

रूपतत्त्वमिति विवरणकाराः । अक्षय

र्याया अमृतं सत्यं परमार्थं सतत्त्व

मिच्छेते एकार्थवाचिनः परमार्थ

तो ब्रह्मणोवाचका शब्दा इति भाष्य

काराः ॥

तत्त्वज्ञानम् । न । ब्रह्मज्ञाने ॥ बुद्धेर्मु

खविशेषे ॥ यथा । प्रमाणाप्रमेयसंशय

तत्त्वभा

प्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावयवतर्कनि
र्णयवाद्जल्पवितण्डाहेत्वाभासच्छ
खजातिनिग्रहस्थानानां तत्त्वज्ञा
नान्निश्चयेसाधिगमः । इतिगोतमः ॥
अनारोपितवस्तुप्रत्यये ॥ इदसर्वद्वै
तजातमद्वितीये चिदान्तात्मनिमा
ययाकल्पितत्त्वान्मृषैव आत्मैवैक
परमार्थसत्य सच्चिदानन्दाऽद्वयोह
मस्मीतिपरिचिन्तने ॥ तत्त्वज्ञानम् ॥
तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् । न । तत्त्वज्ञाना
र्थस्थालोचने ॥ तत्त्वज्ञानस्याहन्वद्भा
स्मीतिसाक्षात्कारस्य वेदान्तवाक्य क
रणकस्यामानित्वादि सर्वसाधनप-
रिपाकफलस्य अर्थः । प्रयोजनमविद्या
तत्कार्यात्मकनिखिलदुःखनिवृत्तिरूप
प परमानन्दावाप्तिरूपश्च मोक्ष-
तस्य दर्शनम् आलोचनम् । तत्त्वज्ञा
नफलालोचनेहि तत्साधनेप्रवृत्ति-
स्यात् ॥

तत्त्वतः । अ । यथावदर्थे ॥

तत्त्वदर्शी । नि । वस्तुवाचात्म्यदर्शनशी
ले ब्रह्मविद् कृतसाक्षात्कारे ॥ त
त्त्ववस्तुजोयावात्म्यम् तद्द्रष्टुंशील य
स्य । शिनि ॥

तत्त्वभावः । पु । नेतिनेतीत्यादियुति
निर्दिष्टे विदिताविदिताभ्यामन्यासि
कद्वयसम्भावे ॥

तत्पर.

तत्त्वविचारः । पुं । भूतार्थचिन्तायाम् ॥

तत्त्ववित्-इ । वि । स्वरूपविदि । याथात्म्य
विदि । ब्रह्मविदि ॥ श्रैवे ॥ श्रैवेहि
आत्मविद्याश्रिवा इति सञ्ज्ञेपतस्त्री
शितत्त्वानि सर्वजगत्प्रवर्तकानी
तिमन्यते ॥ तत्त्वस्वरूपसकलसंसा
रधर्मविखण्डनसच्चित्सुखरूपब्रह्माह
मस्मीतिवेत्तिजानातीतितत्त्ववित् ॥

तत्पत्नी । स्त्री । हिङ्गुतरूपव्याम् ॥

तत्पदवाच्यार्थः । वि । अज्ञानादिसम
ष्ट्युपाध्युपहिताधारभूतेऽनुपहित
चैतन्ये । चिदेकरसरूपिणि ॥

तत्पदवाच्य । वि । तत्पदाभिधे ॥

तत्पदवाच्यार्थः । वि । अज्ञानादिसम
ष्टि, एतदुपहितसर्वज्ञत्वादिविशि
ष्टचैतन्यम् एतदनुपहितचैतन्यस्यै
तत्पय तत्तय पिण्डवदेकज्ञेनावभा
समान तत्पदवाच्यार्थो भवतीतिव्यु
त्पादितेर्थे ॥

तत्पदाभिध । वि । तत्पदवाच्ये ॥ भा
योपाधिर्जगद्योनि, सर्वज्ञत्वादिलक्ष
ण । पारोक्ष्यश्रवण सत्याद्यात्मक
स्तत्पदाभिधइत्याहुः ॥

तत्पदार्थः । पु । जगत्कारणे परमात्म
नि ॥ यज्जगत्कारण तत्त्वतत्पदार्थ
स उच्यते ॥ तदिति पदस्य अर्थः ॥

तत्परः । पि । तद्वत्ते ॥ आसक्ते ॥ तत्

तथाग

परमुत्तमं यस्य । तेन पूर्यते वा । पु
 पालनपूरणयोः । ऋदोरप् ॥
 तत्परायणः । चि । तदासक्ते ॥
 तत्पुरुषः । पु । प्रायउत्तरपदार्थप्रधाने
 समासविशेषे ॥ सच चेधा । व्यधिकर
 णपदः । समानाधिकरणपदः सङ्ख्या
 पूर्वपदश्चेति ॥
 तत्फल । पु । कुवलये ॥ कुष्ठाख्यौष
 धौ ॥ चारनामसुगन्धिद्रव्ये ॥
 तत्र । अ । तस्मिन् । सप्तम्यर्थे ॥ सप्त
 म्याख्यम् ॥ तस्यामवस्थायाम् ॥
 तत्रत्य । चि । तत्रभवे ॥ अव्ययात्-
 त्यप् ॥
 तत्रभवान् । चि । स्नाथे । पूज्ये ॥ इत
 राभ्योपिदृश्यन्त इतिप्राग्दीव्यतीयः ।
 प्रथमार्थेत्वम् । सुसुपेति समासः ॥
 तथा । अ । साम्ये ॥ अभ्युपगमे ॥ पृष्ठ
 प्रतिवाक्ये ॥ समुच्चये ॥ निश्चये ॥
 तेन प्रकारेण । प्रकारवचनेयाङ् ।
 विभक्तित्वात् त्यदाद्यत्वम् ॥
 तथागत । पु । बुद्धमुनौ । सुगते ॥ त
 या सत्यगत ज्ञानं यस्य यथापुनरावृ
 त्तिर्न भवति तथा तेन प्रकारेण गत
 इति तथागतः । सुसुपेति समासः ।
 तथाच सुगतिसाधकतास्योक्ता भव-
 ति । तदुक्तवैकाग्र्ये । यथागता
 स्ते मनयः शिवांगार्थं तथागतः शब्दे

तदन्य

पि ततस्तथागत इति ॥ चि । प्रकान्त
 गतिशालिनि ॥ तथाभूते ॥
 तथाच । अ । पूर्वोक्ताद्यदृढीकरणे ॥
 तथाहि । अ । निदर्शने ॥ प्रसिद्धमेवे
 त्यर्थे ॥ तथाच हिच ॥
 तथैव । अ । तद्वदेवेत्यर्थे ॥
 तथ्यम् । न । सत्ये । कृतं ॥ चि । त
 वति ॥ तथासाधु । तत्रसाधुरिति-
 यत् ॥
 स । चि । पूर्वोक्ते । बुद्धिस्थस्य परामर्शे
 । सोऽ इतिभाषा ॥ तद्देशकालाव
 स्थादौ दृष्ट स इति कथ्यते ॥ विप्र
 कृष्टविषये ॥ स्त्री । सा ॥ न । तत्
 तद् । सत्यज्ञानादिलक्षणलक्षितस्य
 तत्त्वमस्यादिश्रुतिप्रसिद्धस्य ब्रह्मणो
 नाभि ॥ यथा । तदित्यनभिसम्भा
 यफलं यत्तत्तत् क्रियाः । दानक्रिया
 श्चविविधाः । क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभि
 रिति ॥ तदिति ब्रह्माभिधानमुच्चार्य
 अनभिसम्भायचकर्मणः फलमिच्छर्थः
 ॥ तनोति । तनु० । त्यजितनियजि
 भ्यो ङिदित्यदिः ॥
 तदन्यच्चम् । न । तदभिन्नत्वे ॥ त-
 स्मात् अनन्यत्वं नाम पृथक्सत्तारा
 हित्यम् ॥
 तदन्यवाधितार्थप्रसङ्गः । पु । दोषेवि
 शेषे ॥ यथा । धूमे यदि वक्रिष्यभि

तद्गुणः

चारी स्यात्तद्विषयो न स्यादि-
त्यादि' ॥

तदर्पणम् । न । वस्तुनः प्रत्यर्पणे । प्रति
दाने । स्वाभिने निक्षेपार्पण ॥ त-
स्य अर्पणम् ॥

तदा । अ । तस्मिन् काले ॥ तदोदाह
॥ सर्वैकान्येति वा दा ॥

तदात्म । पु । तत्स्वरूपे ॥ तस्यात्मा ॥
तदात्मम् । न । वर्तमानकाले ॥ त-
देत्यस्य भाव । तस्य भावस्त्वतलौ ॥

तदादि । वि । तदाप्रभृतौ ॥ सकाश
आदिर्यस्य यस्मिन्वा ॥

तदानीम् । अ । तस्मिन्काले । तदार्थे
॥ तदोदाह । दानीम् ॥

तदामुखम् । न । आरम्भे ॥

तदेष । वि । सहेत्याप्रत्ययबोधे
त्यर्थे ॥

तद्गत । वि । तत्परे ॥

तद्गतमानस । वि । एकाग्रचित्ततये
ष्ठगतान्त, करणे ॥

तद्गुण । पु । काव्यालङ्कारप्रभेदे ॥

स्वमुत्पद्य गुण योगा दस्य क्वच
गुणस्य यत् । वस्तु तद्गुणतामेति भ-
व्यमेतत् तद्गुण ॥ वस्तुतिरस्कृत
निजरूप केनापिसमीपमतेन प्रगुणत
या स्वगुणसम्पदे परत्वं तद्वतिभा-
समेव यत् समासादयति स तद्गुणः

तद्गुडिः

। तस्याऽप्रकृतस्य गुणोऽवाप्तीति ।

उदाहरणम् । विभिन्नवर्णा गहवा
ग्रजेन सूर्यस्य रथा, परितः स्फुर-
न्त्या । रत्ने पुनर्यत्र च तत्त्वं स्वा-
मानन्तिरे वंशकरीरनीलैः ॥ अत्र
रवितुल्यापेक्षया गहवाग्रजस्य तदपे-
क्षया च हरिन्मणीनां प्रगण्यवर्णता ॥

तद्ग्रहः । वि । तदभिनिवेशे ॥ तस्मिन्
ग्रहस्तद्ग्रह' ॥

तद्दिनम् । अ । दिनमध्ये ॥ प्रतिदिने
इति हेमचन्द्र' ॥ न । पूर्वोक्तदिने ॥

तद्गुण' । वि । कृपणे ॥ इति हेम,
तद्गुण' । पु । विनापिशिलेन स्वधर्मो
यमिति य' प्रवर्तते सतद्गुणो ॥

तद्भित् । पु । इति विशेषे । तद्भिताह
स्वधिकारविहितप्रत्ययेषु ॥ तेचदि-
विधा' । प्रकृत्यर्थभित्ती' स्वार्थिका
च ॥ तेभ्य प्रयोगेभ्योहितः ॥

तद्वत् । वि । पूर्वोक्तवति ॥ सद्यवाप्ति
। मतुप् ॥ तत्सदृशे ॥ तेन तुल्ये ॥
तुल्यार्थे वति ॥

तद्वत् । स्त्री । वाच्यविशेषे ॥ इति हेम-
चन्द्र' ॥

तद्गुडि' । स्त्री । परमात्मसाक्षात्कार
पराधावुद्दे ॥ वि । सर्वदा निर्वीज
समाधिभाषिकृतसाक्षात्कारे ॥ त-
स्मिन् ज्ञानप्रकाशिते परमात्मतत्त्वे

तनुक

सच्चिदानन्दघने एव बाह्यसर्वविष-
यपरिह्यागेन साधनपरिपाकात्-
वर्यवसिता बुद्धिरन्तःकरणवृत्ति सा
चात्कारलक्षणायस्य स तथा ॥

तनय । त्रि । पुत्रे ॥ तनोति कुलम्
तन्यते वा । तनु० । वस्त्रिमलितनि-
म्य कयन् ॥

तनया । स्त्री । दुहितरि । पुत्र्याम् ॥
टाप् ॥ चक्रकुख्यायां लतायाम् ॥
द्वतकुमार्याम् ॥

तनिका । स्त्री । तनी इति भाषाप्रसि-
द्धे बन्धनरज्जौ ॥ यथा । वितानत-
निका ॥

तनिमा । पु । तनुच्चे । तानवे ॥ तनो-
र्भाव । पृथ्वादिस्वात् इमनिष् ॥

तनिष्ठ । चि । चुट्टे ॥ अयमेषा मतिश्च
येनतनु । अतश्चायने इष्टम् ॥

तनीयान् । चि । अल्पे ॥ अयमनयो-
र्तिशयेन तनु । विवचनविभज्येती-
यसुन् ॥

तनु । स्त्री । काये । शरीरे ॥ त्वचि ॥
स्त्रियाम् ॥ तनूयाम् ॥ वेतो गुणवच-
नादिति पञ्चिकोऽङ्गीषभावः ॥ चि ।

अल्पे ॥ विरले ॥ कृशे ॥ तनोति
तन्यते वा । तनु० । भृशशीत्यु ॥

लये ॥

तनुकम् । न । सूत्रे ॥ तनुसूत्र इति

तनुर

यावादिषु पाठात् कन ॥

तनुचीर । पु । आघातके ॥

तनुच्छद । पु । वर्मणि ॥ तनुच्छाद्य
ते ऽनेन । छद० । पुसिसन्नायामि
तिथ ॥

तनुच्छाय । पु । जालवर्षुरकट्ये ॥
॥ स्त्री । न । शरीरच्छायायाम् ॥

तनोच्छाया । विभाषासेनेति वाक्की-
यत्वम् ॥

तनुज । पु । पुत्रे ॥ तनोजात । उ ॥

तनुजा । स्त्री । पुत्र्याम् ॥ टाप् ॥

तनुत्रम् । न । वर्मणि । सन्नाहे ॥ तनु-
चायते । चैङ् ॥ आतीनुपेत्तिक ॥

तनुत्राणम् । न । कवचे । तनुचे ॥ शरी-
ररक्षणे ॥

तनुस्वचा । स्त्री । क्षुद्राग्निमन्ये ॥

तनुपत्र । पु । इक्षुदीट्ये ॥

तनुभस्त्रा । स्त्री । नास्तिकायाम् ॥ तनो-
र्मस्त्रेव ॥ तन्वयाचर्मप्रसेविकायाम्

। छोटी भाषी इति छोटीमसक
इति च भाषा ॥

तनुभृत् । पु । जीवे ॥

तनुमध्या । स्त्री । गायत्रीकृत्य प्रभेदे ॥
त्यौचेत्तनुमध्या । य० । मूर्तिर्मुद्रश्च

चो रण्यद्भुतरूपा । आस्तां समचि-
त्ते निश्च तनुमध्या ॥

तनुरस । पु । घर्मे । स्वेदजले ॥ अल्प

तनूजा	तन्तुकी
रसे ॥ त्रि । तद्विशिष्टे ॥	तनूनपम् । न । आज्ये । दृते ॥ तन्वा
तनुरट् । न । रोमणि ॥	ऊनकृशं पाति । पा० । क. ॥
तनुरहम् । न । तनुरहे ॥ त्रि । तनौ	तनूनपात् । पु । अमौ । पावके ॥ तनू
रुहे ॥	शरीरं न पातयति । नभ्राण्यपादि
तनुवात । पु । नरकविशेषे ॥	तिनिपातित । तनूनपातौ । तनून
तनुवारम् । न । वर्मणि । सन्नाहे ॥ त	पात ॥ तनूस्वस्वरूप न पाति मरच
नुदयोति आदयोति आच्छादयति	ति । आशुविनाशित्वात् इति तनून
। घृज्० । कर्मण्यण् ॥	पाच्छन्न । उगिद्वामितिनुमित
तनुवीजः । पु । राजवदरे ॥	नूनयान् तनूनपातौ तनूनपात इ
तनुव्रण । पुं । वल्मीकरोमे ॥	तिवा ॥ तन्वा ऊन कृश पाति । तनू
तनु० । न । शरीरे ॥ तनोति तन्यते	नप दृतादि तत् अस्ति । अदो ऽन
वा । तनु० । अस्तिपृथपियजितनिध	न इतिविट् । तनूनपात् तनूनपा-
नितपिभ्योनिदिन्युसिप्रत्यय । तनु	दौ तनूनपादइतिवा ॥ चित्रके ॥
षी तनूषि ॥	तनूरहम् । न । रोमणि ॥ पक्षिपक्षे ।
तनुसञ्चारिणी । स्त्री । वास्तिकायाम् ॥	पतचे ॥ पुत्रे ॥ तन्वा रोहति । रु-
तनुसर । स्वेदे ॥ तनो सरति । रु०	ह० । इगुपधेतिक । मू०कोवा ॥
अच् ॥	तनूरहद । पु । पायौ । गुदे ॥
तनू । स्त्री । काये । शरीरे ॥ तनो	तन्ति । स्त्री । प्रसारितरज्ज्वाम् ॥ दा
ति तन्यते वा । तनु० । भृशशीत्यु	मन्याम् ॥
। प्राणजातेरित्युङ् ॥ कृषिषमित	तन्तु । पु । सूत्रे ॥ ग्राहे ॥ अपत्ये ॥
निधनीत्यूर्वा ॥	सन्ततौ ॥ तनोति तन्यते वा । त
तनूकृत । चि । तष्टे । सूक्ष्मीकृते ॥	नु० । सितनीतितुन् ॥
अतनुस्तनुरकारि । कृञ् क्त ॥	तन्तुकाष्ठम् । न । तूल्याम् । तांतका
तनूज । पु । पुत्रे ॥ त्रि । शरीरजे ॥	काठ इति भाषा ॥
तन्वाः जात । पञ्चम्यामितिङ् ।	तन्तुकी । स्त्री । नाभ्याम् ॥
तनूजनि । पु । पुत्रे ॥ तन्वाः अनिर्यस्य ॥	तन्तुकीट । पु । कोषकारे । गुटिषोका
तनूजा । स्त्री । पुष्पिकायाम् ॥ टाप् ॥	इतिगौड भाषा । रेसमकाकीडा

तन्त्रम्

इति भाषा ॥

तन्त्रुय । पुं । ग्राहे । ज्ञां गृह इति गौ
उभाषा ॥

तन्त्रुनाग । पु । ग्राहे ॥

तन्त्रुनाभ । पु । खूतायाम् ॥

तन्त्रुनिर्यास । पु । ताखट्टये ॥

तन्त्रुपर्व । न । परमेश्वरोपवीतदानति
थौ । श्रावण्या पूर्णिमायाम् ॥

तन्त्रुभ । पु । सर्षपे ॥ तन्त्रुना भाति ।
भा० । सुपीतिक ॥ वत्से ॥

तन्त्रुरम् । न । } मृणाले ॥
तन्त्रुलम् । न । }

तन्त्रुली । स्त्री । सितापाके । चासनी
इति भाषा ॥

तन्त्रुवाप । पु । तन्त्रवाये । कुविन्दे ॥
तन्त्रुन् वपति । टुवप्० । कर्मसंख्य ॥

तन्त्रुवाय । पु । खूतायाम् ॥ तन्त्रुन् व
यति । वेङ्० । क्षावामश्चेत्यण् ॥ त
न्त्रवाये । कुविन्दे । कोली इति तांती
इति भाषा ॥

तन्त्रुविग्रहा । स्त्री । कदल्याम् ॥

तन्त्रुशाखा । स्त्री । गर्त्तिकायाम् । त-
न्त्रुवपनगृहे ॥ तन्त्रुनां शाखा ॥

तन्त्रुसन्ततम् । न । जने । खूते । वुना
कपडा इति भाषा ॥

तन्त्रुसार । पुं । गुवाकट्टये ॥

तन्त्रुम् । न । कुटुम्बकृत्ये ॥ सिद्धान्ते ॥

तन्त्रम्

उत्तमौषधे ॥ प्रधाने ॥ तन्त्रुवाये ॥

परिच्छदे ॥ हेतौ ॥ उभयार्थ प्रयो
जके । उभयोद्देशेन सकृत्प्रवृत्तौ ॥

इतिकर्तव्यतायाम् ॥ रात्रे ॥ परच्छ
न्दे ॥ करणे ॥ व्यर्थस धके ॥ तन्त्रौ ॥

स्वराष्ट्रचिन्तायाम् ॥ परिजने ॥ वाप
साधने । तन्त्रुवायशलाकायाम् ॥ त

न्यन्ते तन्त्रुबोऽस्मिन् । घृन् ॥ प्रवन्द्ये
॥ शपथे ॥ धने ॥ गृहे ॥ वपनसाध

ने ॥ कुले ॥ श्रुतिशाखाविशेषे ॥
शास्त्रविशेषे ॥ तस्यलक्षण यथा । स

र्गश्च प्रतिसर्गश्च मन्त्रनिर्णयवच ।
देवतानाम् सस्थान तीर्थानां चैव

वर्णनम् ॥ तथैवाश्रमधर्मैश्च विप्रस
स्थानमेव च । सस्थानेष्वेव भूतानां

यन्त्राणाञ्चैव निर्णय ॥ उत्पत्तिर्विबु
धानाञ्च तद्वर्णनकल्पसहितम् । सं

स्थान ज्योतिषां चैव पुराणास्थानमे
व च ॥ क्रोषस्य कथनञ्चैव व्रतानां प्र

तिभाषणम् । शौचाशौचस्य चाख्या
न नरकाणाञ्च वर्णनम् ॥ हरचक्रस्य

चाख्यान स्त्री मुसोश्चैव लक्षणम् ।
राजधर्मो दानधर्मो युगधर्मस्तथैव

च ॥ व्यवहार कथ्यते च तस्माच्चाध्या
त्मवर्णनम् । इत्यादिलक्षणैर्धुक्ता

तन्त्रमित्यभिधीयते ॥ * ॥ अथ तस्य
माहात्म्यम् । विष्णुर्वरिष्ठो देवानां च

तन्त्रम्

दानामुदधिस्तथा । नदीनाञ्चयथा
 गङ्गा पर्वतानां हिमालय ॥ अथ
 सर्ववृक्षाणां राक्षसिन्द्रो यथावर ।
 देवीनाञ्च यथादुर्गा वर्णानां ब्राह्म
 णीयथा ॥ तथा समस्तशास्त्राणां त-
 न्त्रशास्त्रं मनुत्तमम् । सर्वकामप्रद
 पुण्यं तन्त्रं वै वेदसंमितम् ॥ कीर्त्त-
 नदेव देवस्य हरस्य मतमेव च । पाव-
 नं अद्धानां नामिह लोके परमचेति
 ॥ तच्च चतुर्षष्टिसंख्यकम् । यथा ।
 सिद्धीश्वर महातन्त्रं कालीतन्त्रं कु-
 लार्णवम् । चानार्णवनीलतन्त्रं फे-
 ल्कारी तन्त्रमुत्तमम् ॥ देव्यागममु-
 त्तराख्यं श्रीक्रमं सिद्धियामलम् । म-
 त्स्य सृक्तं सिद्धसारं सिद्धिसारस्वतं त-
 था ॥ वाराहीतन्त्रं देवेशि योगि-
 नीतन्त्रमुत्तमम् । गणेशविमर्षिणी
 तन्त्रं निर्यातन्त्रं शिवागमम् ॥ चा-
 मुख्याख्यं महेशानि मुखमात्राख्यं
 तन्त्रकम् । हसमाहेश्वरं तन्त्रं नि-
 रुत्तरमनुत्तमम् ॥ कुलप्रकाशकं दे-
 विकल्पं गान्धर्वकशिवे । क्रियासारं
 निबन्धाख्यं स्वतन्त्रतन्त्रमुत्तमम् ॥
 सम्बोद्धं तन्त्रराजं ललिताख्यं त-
 थाशिवे । राधाख्यं मालिनी तन्त्रं
 रुद्रयामलमुत्तमम् ॥ वृद्धं श्रीक्रम-
 तन्त्रं गवाक्षं सुकुमुदिनी । विशु-

तन्त्रम्

क्षेत्रतन्त्रं मालिनीविजयं तथा
 ॥ समयाचारतन्त्रं भैरवीतन्त्रमु-
 त्तमम् । योगिनी हृदय तन्त्रं भैरवं
 परमेश्वरि ॥ सनत्कुमारक तन्त्रयो-
 नितन्त्रं प्रकीर्तितम् । तन्त्रान्तरं
 देवेशिनवत्तेश्वरतथा ॥ कुलचूडा
 मणितन्त्रं भावचूडामणीयकम् । म-
 न्त्रदेवप्रकाशं कामाख्यानामकं
 तथा ॥ कामधेनु कुमारीचभूतडा-
 मरसत्तकम् । मालिनीविजयतन्त्रं
 यामलब्रह्मयामलम् ॥ विश्वसारं
 महातन्त्रं महाकालकुलामृतम् ।
 कुलोर्द्ध्वं कुलिकाख्यं यन्त्रचिन्ता
 मणीयकम् ॥ एतानि तन्त्ररत्नानि
 सफलानियुगेयुगे । कालीत्रिंश-
 कादीनि तन्त्राणि परमेश्वरि ॥ का-
 लकल्पे सुसिद्धानि अथक्रान्तासु भू-
 मिषु । महाचीनादितन्त्राणि अवि-
 कल्पे महेश्वरि ॥ सुसिद्धानि वरारो-
 हे रथक्रान्तासु भूमिषु इति सि-
 द्धिसारस्वतम् ॥ * ॥ अपि च । चतु-
 षष्टिश्च तन्त्राणि यामलादीनि पा-
 र्थ्वी । सफलानीह वाराहे विष्णु-
 क्रान्तासु भूमिषु ॥ कल्पभेदेन तन्त्रा-
 णि कथितानि च यानि च । पाषण्ड-
 मोहनायैव विफलानीह सुन्दरीति
 महाविश्वसारतन्त्रम् ॥ वि। ज्ञायते

तन्त्रता

॥ साङ्ख्यादिशास्त्रविशेषे ॥ तन्त्र्यन्ते
व्युत्पाद्यन्ते तत्त्वान्यनेनेति व्युत्पत्ते ॥
तन्ननम् । तन्त्र्यते० ऽनेन वा । तनु०
। घृन् ॥ यद्वा । तन्त्रणम् । तन्त्र्यते वा
। तत्रिकुटुम्बधारणे । घञ् ॥

तन्त्रकम् । न । अनादिते । नवीनवस्त्रे
॥ तन्त्रादचिरपक्वते इति साधु ॥

तन्त्रकाष्ठम् । न । तन्त्रवायस्य तुर्याम् ॥

तन्त्रता । स्त्री । अनेकमुद्दिश्य सकृत् प्र-
वृत्तौ ॥ यथा । आग्नेयाष्टकपालैर्द्रव-
धैर्द्रवयोयागानां च यागा आग्नेया-
ष्टकपालोपायुयागामीषोमीयैका-
दशकपालयागानां च यागा सकृत्
सकृदनुष्ठितेन प्रयाजाद्यङ्गेनोपका-
र सिद्ध्यति । तथा नानाब्रह्मवधस-
त्वे सर्वोद्देशेन सकृत् प्रायश्चित्तेक-
से ब्रह्मवधजन्यमापनाशः । तन्त्रता
वा हेतुश्च । अदृष्टार्थैकजातीयकर्म-
ण काजदेशकर्त्तादीनां प्रयेभानुव-
न्धवैधहेतुभूतानामभेदे उद्देश्यवि-
शेषाग्रह इति । एवञ्च ज्ञातो ऽधिका-
री भवति दैवैषैषेच कर्मणि । पवि-
त्राणां तथाजाप्योदानेचविधिदर्शिते
इति विष्णुस्मृतम् । अस्नास्नानाचरेत् क-
र्मजपहोमादिकिञ्चनेति दक्षोक्तञ्च
क्रियाज्ञानकर्त्तृसंस्कारद्वारैव तद्वि-
नकर्त्तव्याशेषकर्त्तव्यं मेकमेव नतु

तन्त्रा

प्रतिकर्मकर्त्तव्यम् । इति प्रायश्चित्त-
स्मृतम् ॥

तन्त्रवाप । पु । तन्त्रवाये ॥ तन्त्रवोवि-
तन्त्र्यन्ते यच्च तत् तन्त्रम् । तद् वयति ।
टुवप० । कर्मण्यण् ॥

तन्त्रवाय । पु । कुविन्दे ॥ वर्णसङ्करजा-
तिरयम् ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । ताम्र-
कुट्टाच्छङ्खकार्यौ मणिकारश्च जाय-
ते । मणिकारात् ताम्रकुट्ट्यां मणि-
बन्धो प्यजायत ॥ मणिवन्ध्यान्मणि-
कार्यौ तन्त्रवायाश्च जन्तिरे । इति
पराशरपद्धति ॥ तन्त्रवो वितन्त्र्यन्ते
यस्मिन् । तत् तन्त्रम् । तद् वयति ।
वेष्० । त्वावामश्चेति कापवादे ऽण् ॥

तन्त्रिका । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ तन्त्रयते ।
तत्रि० । खुल् ॥ तन्त्र्येव वा । कन्
। इत्स्व ॥

तन्त्रिपालक । पु । जयद्रथन्वपे ॥

तन्त्री । स्त्री । वीणागुणे ॥ अमृताया-
म् । गुडूच्याम् ॥ देहशिरायाम् ॥ ना-
व्याम् ॥ रज्ज्वाम् ॥ नदीविशेषे ॥
युवतीप्रभेदे ॥ वीणाप्रभेदे । तन्त्र-
यते । तत्रि० । अवितृक्ष्ण तन्त्रिभ्यर् ॥

तन्त्रा । स्त्री । निशायाम् ॥ आलस्ये ।
प्रमीळायाम् ॥ तस्या निदानं लक्ष-
णञ्च । यथा । तमोवातकफात् त-
न्नेति ॥ इन्द्रियार्थेष्वसन्निति गौर-

तन्त्री

यं जृम्भाणं क्लम । निद्रार्तस्येव यस्ये
 हा तस्य तन्द्रां विनिर्दिशेदिति ॥ नि
 द्रायां प्रबुद्धस्य क्लमाभावः । तन्द्रा
 यान्तु प्रबोधितस्यापि क्लम इत्यनयो
 र्भेदः ॥ तत् राति । तत्पूर्वाद्रातेरा
 तोत्तुपेतिक । टाप् ॥ तत् द्रातिवा
 । द्राङ्कुत्सायागतौ । स्पृष्टिगृहीत्या
 दिना तदेनान्तत्वं निपाच्यते ॥ नि
 द्रातन्त्रेतिवा निपाच्यते ॥ तन्द्राच
 सुखस्यभार्या निद्राया कन्या प्रीतेर्भ
 गिनी । यथा । निद्राकन्याच तन्द्रा
 सा प्रीतिरन्यासुखप्रिये । याभ्याम्यास
 जगत्सर्वे विधिपुत्रविधेर्विधाविति ॥
 तन्द्राखु । चि । निद्रालौ ॥ तत् द्राति
 । द्रा० । स्पृष्टिगृहीतपतिदयिनिद्रातन्द्रा
 अहाम्यन्नाखुजितितच्छ्रीलादिषु आ
 खुच् । तच्छब्दस्य नान्तत्वं समासस्य
 निपाच्यते ॥

तन्त्रि । स्त्री । आलस्ये ॥ निद्रायाम् ॥ त
 न्द्राया करणम् । तत्करोतीतिगण्य
 न्नादचङ् ॥ यद्वा । तदि सौचोधा
 तु ॥ तस्मात् वङ्क्यादयश्चेत्यौ
 णादिक्रिन् ॥

तन्त्रिका । स्त्री । तन्द्रायाम् ॥

तन्त्रित । चि । अलस्ये ॥ तन्द्रा सञ्जाता
 अस्थि । ता० इतच् ॥

तन्त्री । स्त्री । अत्यन्तश्रमादिना सव-

तन्त्रि

न्द्रियासामर्थ्ये । प्रमीखायाम् ॥ त
 न्द्रया कृदिकारादितिङीष् ॥ तत्
 रातिवा । आतोनुपेतिकः । गौ० ङी
 ष् ॥ तत् द्रातिवा । द्रा० । निद्रातन्त्रे
 तितदेनान्तत्वं निपाच्यते ॥

तन्त्रिष्ठ । चि । सर्वकर्मसन्ध्यासेन ब्रह्मा
 त्मेत्यविचारपरे ॥ तस्मिन्नेव ब्रह्मणि
 सर्वकर्मानुष्ठानविधौपनिदृष्ट्या स्थि
 तिर्यस्येत्यर्थः ॥ तस्मिन्स्थिते ॥

तन्मया । चि । तद्भावभाविते ॥ अभे
 दे ॥

तन्मात्रम् । न । शब्दादीनास्त्वक्षेपु ।

शब्दतन्मात्राणि स्पर्शतन्मात्राणीत्या
 दिपदवाच्येषु ॥ नक्षेत्रा शान्तादिवि
 शेषोऽस्ति । यथोक्तविष्णुपुराणे । त
 स्मिंस्तस्मिंस्तुतन्मात्रा तेनतन्मात्रता
 स्मृता । तन्मात्राण्यविशेषाणि अवि
 शेषा स्ततोद्धिते ॥ न शान्तानामिधो
 रास्ते न मृदाश्चाविशेषिण इति ॥ सा
 मात्रायस्मिन् तत् । चि । तावन्मात्रे ॥

तन्यतु । पु । वायौ ॥ निशि ॥ तनोती
 । तनु० । ऋतन्यङ्गीत्यादिभ्यस्तुच्
 ॥ तन्यतुर्गर्जितमिति तन्यतुरगनि
 रितिचवेदभाष्यम् ॥

तन्ववस्था । स्त्री । अभिव्यक्तस्यापि स
 हकार्योऽलाभात् कार्यजनने ॥

तन्त्रि । स्त्री । पृश्निपण्याम् ॥

तपन'

तन्वी । स्त्री । कृशाङ्ग्याम् ॥ वेतो गु
णवचनादिति ङीप् । तनुशब्दस्तनु
शब्दगुणमुक्त्वा तद्द्रव्यमभिधत्त इति गु
णवचनं ॥ शालपण्याम् ॥ सङ्कृति
सत्रके चतुर्विंशत्यक्षरात्मके वृत्ते ॥
'भूतमुनीनै र्यतिरिह भतना स्त्री भ
नयाश्च गृहिभवतितन्वी ॥ यथा ।
आधवमग्नौ मधुकरविरुतैः कोकि-
लकूजितमलयसमीरैः । कम्पमुपे
तामलयजसलिलैः प्रावनतोप्यऽवि
मततनुदाहा ॥ पद्मपलाशैर्विरचित
प्रयने देहजसञ्ज्वरभरपरिदूने ।
निश्चसतीसामुहुरतिपरुष ध्यानख
प्रेतवनिवसतितन्वी ॥ इति ॥

तप' । पु । ग्रीष्मे । ज्येष्ठाष्टम्योः ॥ त
पति । तपसन्तापे । पञ्चाक्षच् ॥
तपःकरः । पु । तपस्वीमत्ये ॥ चि । त
पस्याकारके ॥
तपःक्लेशसह । चि । दान्ते ॥ तपसं क्लेश
। सहते । षष्ठे । अच् । तपःक्लेशस्य
सहः ॥

तप स्थ. । चि । तपसि स्थिते ॥ सुपि स्थ
इति क. ॥

तपःस्थली । स्त्री । काश्याम् ॥

तपती । स्त्री । छाया नाम सूर्यपत्न्या
म् ॥ सूर्यसुतायाम् ॥ नदीदिशेषे ॥

तपन । पु । सवितरि ॥ अह्वारे । भ

तपः

क्लातवृत्ते ॥ निरयान्तरे ॥ ग्रीष्मे ॥
अकें वृत्ते ॥ बुद्राग्निमन्यवृत्ते ॥ स्त्र
र्यकान्तमग्नौ ॥ तापे ॥ तपति । तप०
। ल्यु ॥

तपनच्छद । पु । आदित्यपत्रवृत्ते ॥

तपनतनया । स्त्री । यमुनायाम् ॥ तप
नस्य तनया ॥ शमीवृत्ते ॥

तपनमणि । पु । सूर्यकान्तमग्नौ ॥

तपनात्मजा । स्त्री । गोदावरीनयाम् ।
यमुनायाम् ॥ तपनस्य आत्मजा ॥

तपनी । स्त्री । गोदावर्याम् ॥

तपनीयम् । न । स्वर्णे ॥ तप्यते ऽनेन
। तप० । कृत्यल्युट् इत्यनीयर ॥

तपनीयकम् । न । सुवर्णे ॥

तपनेष्टम् । न । तापे ॥

तपाः । पु । माघमासे ॥ शिशिरे ॥ त
पन्थस्थिन् । तप० । असुन ॥

तपाः । न । जनलोकोपरिवर्त्तिनि लो
कविशेषे ॥ यथा । तपो ऽर्ककोटि

र्यवास्ते महायोगी सनन्दन । च
भु. सनत्कुमारश्च सनकश्च महा

तपा इति ॥ ज्ञानादिलक्षणोत्पन्ना
णि ॥ अन्तर्यामिब्राह्मणदृष्टया त

पस्याच्चापयतीत्युक्ते ॥ आलो
चने ॥ ज्ञाने ॥ स्वधर्मे । स्वाश्रम-

विहितकर्मणि ॥ वैधक्लेशजनके क
र्मणि ॥ नवमभ्यने ॥ कामानश

तपः

ने ॥ तपोनानशनात्परम् ॥ क्षुत्
पिपासाशीतोष्णादिद्वन्द्वसङ्घने ॥ चि
त्तप्रसादहेतुभूते व्रतनियमोपासना
दिकर्मणि ॥ काष्ठमौनाकारमौना
दिव्रते ॥ कायेन्द्रियमनसांसमाधा
ने ॥ शास्त्रीयमार्गेण कायेन्द्रियमन
सांशोषणे ॥ कृच्छ्रचान्द्रायणप्राजा
पत्यादिरूपे प्रायश्चित्ते ॥ अशास्त्रि
हिततप्तशिवारोहणादौ ॥ वानप्र
स्थास्यास धारणार्थम् ॥ तच्च शारीरा
दिभेदात्त्रिविधम् । यथा । देवद्वि
जगुरुप्राज्ञपूजनं शौच मार्जवम् ।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरतप उच्य
ते ॥ अनुदेगकर्तृ वाक्य सत्य प्रिय-
हितश्चयत् । स्वाध्यायाभ्यासन वैवशा
द्भूय तप उच्यते ॥ मनःप्रसाद सौ
म्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः । भाव
समुद्भिरिच्छेतन् तपोमानसमुच्य
ते ॥ तदपि सात्त्विकादिभेदात् त्रि-
विधं यथा । अद्वया परातप्त तप
स्तन् त्रिविधं नरैः । अफलाकाङ्क्षि-
भिर्युक्ते सात्त्विकं परिचक्षते ॥ स
त्कारान्नपूजार्थं तपोदम्भेनैव य-
त् । क्रियते तदेहप्रोक्तं राजसं च
क्षमभुवम् ॥ मूढग्राहेणात्मनो य
त् पीडयति क्रियते तपः । परस्योत्
सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतमि-

तपस्वी

ति ॥ मनसश्चेन्द्रियाणाञ्च ह्यैकाग्र्य
परमन्तपः ॥ ब्राह्मणस्य तपो ज्ञानं
तपः च तत्परचयम् । वैश्यस्य तु तपो
वार्त्ता तपः शूद्रस्य सेवनम् ॥ तपनम्
तप्यतेऽनेन वा । तपः । तपति ईष्टे
। तपतेऽर्घ्ये वा । अमुन् ॥

तपसः । पु । चन्द्रे ॥ तपति । तपः । अ
त्यविचमितामिनमीत्यादिना ऽस-
च् ॥ पक्षिणि ॥

तपस्तच्च । पु । इन्द्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
तपस्य । त्रि । तपसि स्थिते ॥ सुपि स्थ
इति क । खर्परेशरीतिपाक्षिको वि
सर्गलोपः ॥

तपस्य । त्रि । फाल्गुने मासि ॥ अर्जुने
॥ तपसि सधु । तपसधुरितियत् ॥
न । कुन्दमुष्मद्गुमे ॥

तपस्या । स्त्री । निरमस्थितौ । व्रतच
र्यायाम् । तपश्चर्यायाम् ॥ तपश्चर
ति तपस्यति । कर्मणोरोमन्वतपो
भ्यां नर्त्तिचरोरितिक्यङ् । तपस्यति
इति तपस्या । अपत्ययादिति स्त्रिया
मप्रत्ययः । टाप् ॥

तपस्वी । त्रि । तापसे । पारिकाङ्क्षि
णि ॥ कृच्छ्रचान्द्रायणद्वितप प्रधाने
वानप्रस्थादौ ॥ अनुकम्प्ये । दीने
॥ प्रशस्तपसि ॥ तपो ॥ ऽस्यास्ति । त
पस्य हस्त्याभ्यामिति विनिः ॥ पु । ना

तप्त

रदे ॥ घृतकरञ्जे ॥ तपस्यामाच
इति गौडभाषा प्रसिद्धे मन्त्रे । चे
ष्टके ॥ इति राजनिर्घण्टे ॥

तपस्विनी । स्त्री । तपोयुक्तायाम् ॥

जटाभाष्याम् ॥ कटुरोहिण्याम् ॥

महाश्रावणिकायाम् ॥ सन्तापव
क्ष्याम् ॥ कञ्जेभ्य इति ङीप् ॥

तपस्विपत्र । पु । दमनकटुचे ॥

तपास्त्रय । पु । वर्षाकाले ॥ तपस्या
प्ययो यस्मिन् ॥

तपित । वि । तप्ते । तपा इति भाषा ॥

तपिनी । स्त्री । नद्यन्तरे ॥

तपुः । न । सूर्ये ॥ अग्नौ ॥ श्वौ ॥

तपति । तप० । अर्त्तिपूवपियजित
निधनितपिभ्यो निदित्युत्ति । तपुषी
तपूषि ॥

तपोधन । पु । तापसे । तपस्विनि ॥

दमनकटुचे ॥ तपोधनयस्य ॥

तपोधना । स्त्री । मुण्डीर्याम् ॥

तपोनिष्ठ । पु । सदाध्ययननिष्ठे ता-
पसविशेषे ॥

तपोयज्ञ । पु । तपस्विनि ॥ कृच्छ्र चा
न्द्रायणादितपस्ययज्ञो ऽस्य ॥

तपोवट । पु । ब्रह्मावर्त्तदेशे ॥

तपोवनम् । न । गुह्यकलोकावासफल
के तीर्थविशेषे ॥

तप्त । वि । प्रज्वलिते ॥ तप्यतेऽस्य ।

तप्तम्

तप० । क्त० ॥ तापयुक्ते । सन्नापिते ॥

तप्तकम् । न । तवा इति लोकप्रसिद्धे
पोलिकादिसाधने ॥

तप्तकुम्भ । पु । नरकविशेषे ॥

तप्तकृच्छ्र । पु । व्रतविशेषे ॥ यथा ।

तप्तकृच्छ्र चरन् विप्रो जलक्षीर

घृतानिषान् । प्रतिव्यह पिबेदुष्णा

नृसकृत्स्नायी समाहित इति ॥ अथ

पराशरोक्तो विशेष ॥ यथा । घट्पल

न्तु पिबेद्दग्ध स्त्रिपलन्तु पय पिबेत् ।

पलमेकपिबेत्सर्पिलसप्तकृच्छ्र विधी

यते । इति ॥ पयो घृतमुदक वायुत

सप्रतिव्यह पिबेत् सप्तसप्तकृच्छ्र । इ-

ति गौतम ॥

तप्तपाषाणकुण्डम् । न । नरकविशेषे ॥

तप्तबालुक । पु । नरकविशेषे ॥

तप्तमासकम् । न । पुण्यपापयो परी
क्षाविशेषे ॥

तप्तमुद्रा । स्त्री । शरीरधार्याग्नितप्त

धातुमथभगवदायुधचिह्ने ॥ यथा ।

आषाढशुक्लद्वादश्यां हरौ शिशयि-

षै सति । वैष्णव पारण कृत्वा तप्त

मुद्राश्च धारयेत् ॥ ब्राह्मण क्षत्रियो

वैश्य शूद्रश्चैकान्तितर्द्धये । कुर्वन्ना

त्मार्षण तप्तमुद्राभिर्देह मङ्कयेत्

॥ * ॥ तप्तमुद्राधारणनिष्ठतोक्ता

वायुपुराणे । अग्निनैव च सन्तप्त चक

तत्तमु

मादाय वैष्णव । धारयेत् सर्ववर्णा
ना हरिसालोक्यसिद्धये ॥ ब्रह्माण्डे ।
कृत्वा धातुमयीं मुद्रां तापयित्वा स्व
कांतनुम् । चक्रादिचिह्नितां भूप धा
रयेद्वैष्णवो नर ॥ नारदीयपञ्च-
रात्रे । द्वादशारक्तुषट्कोण वलयच
यसयुतम् । हरेः सुदर्शनं तप्त धार
येत् तद्विचक्षण ॥ सौपर्णे च श्रीभ
गवद्गण्डसंवादे तत्तमुद्राप्रकरणे ।
गवत्सन्निविष्टे सर्ववर्णेष्वयविधिः ।
विप्रो वा च चियो वापि वैश्यः शुद्रस्त-
थैव च ॥ शस्त्रे । अग्निहोत्र यथानि
त्य वेदस्याध्ययनं यथा । ब्राह्मणस्य त
थैवेदं तप्तचक्रादिधारणम् ॥ किञ्च
तत्रैवोत्तरखण्डे श्रीशिवोमासंवादे ।
शङ्खचक्राङ्गनं कुर्याद्ब्राह्मणो बाहु-
मुख्योः । हुताग्निनैव सन्नप्य सर्वपा
पापनुत्तये ॥ चक्रवा शङ्खचक्रे वा त
थापन्वायुधनिवा । धारयित्वा विधि
वद् ब्रह्मकर्मसामारभेत् ॥ * ॥ कि
ञ्च तत्प्रसङ्ग एव । अधृत्वा विधिना च
क्र ब्राह्मण प्राकृते भवेत् । किञ्च ।
न तस्य किञ्चिदस्तीया दपि क्रतुसह-
स्त्रिण । सर्ववेदविदो वापि सर्वशा
स्त्रविशारदः । अधृत्वा विधिना चक्र
ब्राह्मणः पतितो भवेत् ॥ किञ्च ।
तप्तेनैवाङ्गनं कुर्याद्ब्राह्मणस्य विधा

तत्तमप

नतः । श्रौतस्मार्त्तादिसिद्ध्यर्थं मन्त्र-
सिद्ध्यै तथैव च ॥ हरे पूजाधिकारा
र्थं चक्र धार्यं विधानतः । वैष्णवस्य
स्य सिद्ध्यर्थं भक्तिसिद्ध्यै विशेषतः ॥
किञ्च । उपवीतादिवद्गार्याः शङ्ख
चक्रादयस्तथा । ब्राह्मणस्य विशेषेण-
वैष्णवस्य विशेषतः ॥ * ॥ अथ । यो
ह वै सुश्लोकमौले धर्माननुतिष्ठमा-
नोऽग्निना चक्र धत्ते । अग्निर्वै सह
स्वारः सहस्वारो नेमिर्नेमिना तप्तत
नु सायुज्यं सलोकतामामोतीत्या
द्या न्युतयो बहुव्युददाहताः सन्ति-
वेङ्कटाचार्यादिभिः । तद्भिन्नानि पुरा
णवचनानि च तानि गौरवभियान लि-
खितानि । मन्वादिस्मृतिषु रामाय-
णभारतादिष्वष्टात् मन्वर्थविप
रीताया स्मृतेरप्रशस्तत्वाच्च ॥
तत्तत्पुष्पकम् । न । रौप्ये ॥
तत्तत्सुराकुण्डम् । न । नरकान्तरे ॥
तत्तत्सुर्माकुण्डम् । न । नरकविशेषे ॥
तत्ताज्जार । पु । महानरकान्तरे ॥
तत्तम । पु । तमोगुह्ये ॥ तमालवृक्षे ॥
स्वर्भानौ ॥ न । पादाग्रे ॥ अन्यकारे ॥
ताम्यति । तमुग्लानौ । पचाद्यच्च ॥
तमनम् । भावे घञ्वा । नोदात्तोप
देशस्येति नष्ट्वि ॥
तमपतिः । पु । क्रियादृङ्निरोद्धुरि वा

तमः

मदेवनाथे ॥

तम.प्रधान । पु । तमोगुणप्रधानमा
योपाधिके परमात्मनि ॥ चि । तमो
गुणप्रधाने ॥

तम.प्रभ. । पु । नरकविशेषे ॥

तम प्रभा । स्त्री । नरकभूमिभेदे ॥

तमक । पु । आसुरोगप्रभेदे ॥

तमङ्गक' । पु । इन्द्रकोषे । मन्त्रके ॥

तमत । चि । दृष्टिते । दृष्ट्यापरे ॥

ताम्यति । तमुकाङ्क्षायाम् । भृश

दृष्टियजीत्यादिनाऽतच् ॥

तमप्रभ. । पु । नरकविशेषे ॥

तमरम् । न । वज्रे ॥ इतिहेम ॥

तमः । न । चक्षुर्दृष्टेर्निरोधके शर्व
रादिध्वान्ते ॥ शोके ॥ पापे ॥ का

र्थाकार्याविवेके ॥ अविद्यायाम् ॥

मन्दान्धकारे ॥ मोहान्धकारे ॥ वि-

शेषदर्शनविरोधिदोषे ॥ सर्वदेहि-

नां मोहनेप्रकृतेर्गुणविशेषे ॥ प्र-

मादाख्यनिद्राभिस्तन्निवध्नाति ॥ गु-

हवरणकमेवतमदृष्ट साङ्ख्याचा-

र्यै । तमस्वयमविक्रियम् । यन्मोह

हेतु स्तन्मोहात्मक तम । भेदस्त

मसोऽष्टविधः । तमसोऽविद्याया

अष्टविधोभेदः । अष्टसु अन्तर्गतमह

दहङ्कारपञ्चतन्मात्रेष्वनात्मस्वात्मवु

द्दिरविद्या तमस्तस्याष्टविधविवक्षया

तमाल

दष्टविधत्तम् ॥ मले ॥ ताम्यति त

म्यतेऽनेनवा । तमुल्बानौ । असुन्

॥ पु । न । विधुन्नुदे ॥

तमसम् । न । अन्धकारे ॥ ताम्यति ग्ला

निं प्राप्नोत्यनेनास्मिन्वा । तमु० ।

अत्यविचमितमीत्यादिनाऽसच् ॥

तमसा । स्त्री । नदीविशेषे ॥

तमस्तति । स्त्री । ध्वान्ते । अन्धकार

समूहे ॥ तमसस्तति ॥

तमस्विनी । स्त्री । क्षपायाम् । रात्रौ

॥ तमोऽस्त्यस्याम् । अस्मायामेवे-

तिविनि. ॥ हरिद्रायाम् ॥

तमा । स्त्री । रजन्याम् ॥ तमालद्रुमे

॥ ताम्यत्यस्याम् । तमु० । अच् ।

टाप् ॥

तमाल । पु । तिलके । पुण्ड्रे ॥ खड्गे ।

असौ ॥ वरुणद्रुमे ॥ तापिच्छे । का

खल्लन्धे ॥ तमाल, शाखवदयो दा

हविस्फोटहत्पुन ॥ कृष्णखद्विरे ॥

ताम्यति । तमु० । तमिविशिविष्टी

तिकाखन् ॥ न । पचके । तेजपात

इतिभाषा ॥

तमालकम् । न । सुनिषस्यशोके ॥ प

चके ॥ पु । न । तमालद्रुमे ॥

तमालपत्रम् । न । तापिच्छे । काखल्ल

न्धे ॥ तिलके ॥ पचके । तेजपात-

इतिभाषा ॥ तमालस्य पत्रमिव तदा

तमोज्यो

कृतिस्त्वात् ॥

तमाशिका । स्त्री । तामवस्थाम् ॥ भू

म्यामलक्याम् ॥ तामलितदेष्टे ॥

तमाची । स्त्री । तामवस्थाम् ॥ वदथ

दृष्टे ॥

तमि । स्त्री । रात्रौ ॥

तमिस्त्रम् । न । कोपे ॥ तिमिरे । अ

न्यकारे ॥ तमोऽख्यव । भावप्रधानो

निर्देश । ज्योत्स्नातमिस्त्रेति साधु ॥

तमिस्त्राख्यायत्येनास्येति वा । अर्थ

आद्य ॥

तमिस्त्रपचः । पुं । कृष्णपच्ये ॥

तमिस्त्रा । स्त्री । कृष्णपचनिशायाम् ॥

भूतरात्रौ ॥ दर्शयामिन्याम् ॥ तम

स्ततौ । तमसांसमूहे ॥ तत्र ह्यवय

वभूतानि तमांसि विद्यन्ते । तमोऽवहु

त्वमख्यस्याम् । ज्योत्स्नातमिस्त्रेति

तमसउपधायाइत्वरप्रत्ययरचनिपा

तितः । टाप् ॥

तमी । स्त्री । यामिन्याम् । रात्र्याम्

॥ ताम्यन्त्यस्याम् । तमु० । इम् । कृ

दिकारादिति ङीष् ॥ हरिद्रायाम् ॥

तमोगुण । पु । विषादात्मके । विषा

दोमोह स्तत्त्वरूपे ॥

तमोघ्नः । पु । सूर्ये ॥ वक्रौ ॥ इन्दौ ॥

वुष्टे ॥ शङ्करे ॥ विष्णौ ॥ तमोऽहन्ति

। इज० । अमनुष्य कर्तृकेत्येति ङक् ॥

तमोऽह

तमोज्योति । पु । खद्योते ॥ तमसि

ज्योतिरस्य ॥

तमोऽनुत् । पु । चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ अग्नौ

॥ दीपे ॥ तमोऽनुदति । खुद० ।

क्षिप् ॥

तमोऽनुदः । पुं । प्रकृते । प्रेरके स्वयम्भु

वि ॥ आदिष्ये ॥

तमोऽपह । पु । सहस्रांशौ ॥ अमाङ्गे

॥ वक्रौ ॥ तमोऽपहन्तीति विग्रहे

अपेक्षेयतमसोरित्यनेन अपपूर्वाह

ने समसिकर्मोपपदे कर्तरि ङः ॥

जिने ॥

तमोऽभित् । पु । तमोऽनुदर्भे ॥ खद्यो

ते ॥ तमोऽभिनति । भिद्दि० । कि

पुत्तुको ॥

तमोऽमणि । पु । खद्योते ॥ तमोऽम

णिरिव ॥ गोमोदकमयी ॥

तमोऽचिप्ती । स्त्री । तमोऽकुक् इति गा

त्रा प्रसिद्धे देशे । तामचिप्ते । वेला

कृते ॥

तमोऽविकारः । पु । गोमे ॥

तमोऽविशाक्तः । पु । मूक्तः सर्गे पञ्चादि

स्यावरान्ते ॥ मूक्तः सर्गेऽपिमोहम

यस्यास्तमोऽवहुक्तः ॥

तमोऽहरः । पुं । चन्द्रे ॥ न । ज्योतिषि ॥

निर्गुणशामभागे च सद्यभागेऽङ्गुता

निजा । मध्योनाद्यः स्वयं ज्योतिस्तस्यो

तरङ्गि

तिर्नेतलोहरम् ॥ त्रि । तमसोहर
यकर्त्तरि ॥ हरति । हृन् । अच् ।
तमसोहरः ॥

तम्पा । स्त्री । } गवि । सौरभेयाम् ॥
तम्पा । स्त्री । } इतिहेमचन्द्र ॥
तन्त्रिका । स्त्री । तन्त्रियाम् ॥
तन्त्री । स्त्री । तयी इति भाषाप्रसिद्धे
कान्दविकभाण्डे ॥

तय । पु । रचके ॥ तयति । तयरच-
ये गतौच । अच् ॥

तरः । पु । तरये ॥ न । लोभे ॥ तरति
। तृ० । अच् । तरय वा । कदोरप् ॥
तरयः । पु । तरय इति प्रसिद्धे तरयौ ॥
तरयुः । पु । मृगादने । तेंदुवावाघ इ
तितरय इत्यादिनाम्नाचख्याते कचु
ष्यामे ॥ तरगतिं मार्गे वा चिणोति
। चिणुहिसायाम् । मित० हु ॥

तरयुक । पु । तरयो ॥ सन्नार्याकन् ॥
तरङ्ग । पुं । वायुनानद्यादिजलस्य ति
र्यगूर्ध्वप्रवने । भङ्गे । ऊर्म्याम् । लह
र हेउ इत्यादि भाषा ॥ तरति । तृ
प्रवनसन्तरणयो । तरत्यादिभ्यश्चे
त्यङ्गच् ॥ अन्वादिसमुत्फाले ॥

तरङ्गिणी । स्त्री । नयाम् । तटिन्या-
म् ॥ तरङ्गा सन्त्वस्याम् । अतद्गनि
। पुष्करादिभ्यादिनिर्वा । कृन्नेभ्यो
ङीप् ॥

तरङ्गी

तरङ्गितः । त्रि । भङ्गिमति । सञ्जात-
तरङ्गे ॥ तरङ्गा सञ्जाताभ्यस्य । ता
इतच् ॥ यद्वा । तरङ्गवत्कृतः मन्त्र
नात् तल्लरोतीतिविचि कर्त्तरिक्तः
। याद्विष्टवङ्गावाक्यतुपोऽनुक् ॥

तरण । पु । भेषके । उडुपे । डौंगाप्रति
भाषा ॥ स्वर्गे ॥ न । पारगमने । सन्त
रणे ॥ प्रवनपूर्वकदेशान्तरगमने ॥

तरणिः । पु । सुमणौ । स्वर्गे ॥ भेषके
॥ अग्नौ । किरणे ॥ ताम्रे ॥ स्त्री ।
नौकायाम् ॥ दृतकुमार्याम् ॥ तर-
न्यनेनसंसारम् । तरन्त्यनयाका ।
तृ० । अर्त्तिस्त्वृधमीत्यादिनातर
तेरनि ॥

तरणिपेटकः । पुं । काष्ठाम्बुवाहिन्याम् ॥
तरणिरत्नम् । न । माणिक्ये ॥

तरणी । स्त्री । नावि ॥ घृतकुमार्याम्
॥ पद्मचारिण्याम् ॥ कृदिकारादि
तिङ्गीष् ॥

तरण्ड । पु । न । वडिशीसूचवन्धन
काष्ठे । ऊड इतिडगन इतिचभाषा ॥
प्रवे ॥ नौकायाम् ॥ कुम्भतुम्बीरम्भा
दिजप्रवे ॥ पु । देशविशेषे ॥ तर-
ति । तृ० । बाहुषकादण्डन् ॥

तरण्डपादा । स्त्री । } नावि ॥ इ-
तरण्डा । स्त्री । } तिग्रब्धर-
तरण्डी । स्त्री । } लावली ॥

तरन्नु

तरन्नुम । अङ्गुनाधिकभावेनेत्यर्थे ॥

तरन्-द् । स्त्री । भेलके । प्रवे ॥ प्रवसा
ने ॥ कारखडविचङ्गमे ॥

तरदी । स्त्री । कण्टकिटविशेषे ।
तीप्रायाम् । रक्तबीजकायाम् ॥

तरद्वटी । स्त्री । पक्वानविशेषे ॥ यथा
। घृतेन मर्दिता दध्ना कनिकां फे

नवेत् ततः । विधायवटिका स्तस्या
घृते मन्दाग्निना पचेत् ॥ प्रक्षिप्ता

खण्डपाकेन कर्पूरेण विमिश्रयेत् ।
ततएतां समरिचा स्तरद्वयसु ता

स्मृताः ॥ वस्त्रा मुष्टिकरी इत्या घृ-
ष्या पित्तानिष्ठापहा । सुस्निग्धा क

फदात्यर्थं किञ्चित् सन्धानकृद्दिता ॥
तरन्त । पु । समुद्रे ॥ भेके ॥ आशरे ।

राचसे ॥ तीर्थेने । तृ० । तृभूवदि
वसीत्यादिनाजम् सचचित् ॥

तरन्ती । स्त्री । नौकायाम् ॥ तरति ती
र्थेनेऽनयात्रा । जच पिच्छान्कीष् ॥

तरपण्यम् । न । आतरे । नद्यादिसन्ता
रशुक्ले ॥ तरणम् । तृ० । कदेर

पु । तरस्य पण्यम् ॥
तरन्नुजम् । न । तरवूज इति प्रसिद्धे

फले ॥ यथा । ज्येष्ठेमासि महेशा
नि पौर्णमास्यां निगार्हके । दृष्ट्या

तुरा महाकाशी भ्रमन्ती पितृका
मने ॥ तज्जन्तात्प्राग्गङ्गा तस्यैकस

तरलि

दत्त तरन्नुजम् ॥ तत्फलम दद्यात्

तृप्तावरदासिहरप्रिया ॥ यो मे दद्या
त् फलं रम्यं सचिरायुश्चतुर्युगमिच्छु

तरकामाख्यातन्त्रम् ॥

तरल । पु । हारमध्यमयौ ॥ हारे ॥

तले ॥ वि । चण्डले ॥ कामुके । पि
ङ्गे ॥ भास्वरे ॥ मध्यग्रान्यद्वये ॥ रवी

भूते ॥ तरति । तृ० । अरुच् ॥ त
रलातिवा । आतद्वतिकः ॥ दृषादि

त्वादवा कलः ॥
तरलनयना । स्त्री । चण्डलनेत्रायावनि

तायाम् ॥ तरलेलोलोनयनेयस्या ॥
तरलनयनि । पु । वर्यदत्तविशेषे ॥

द्विजवरगणयुग मुपनय सकुसुमन
रसमिहरचय । सुदतिविमलमति

प्रक्षिपतिनिगदिसनरलनयनिरिति
॥ यथा । अपहरपुरहर ममहर म

भिनवकलियुगभयहर । विमगिति
विहितमयनवर सुकृतसुखभयभय

रधरेति ॥
तरललोचना । स्त्री । चण्डललोचना

याम् ॥ तरले लोचने यस्या ॥
तरला । स्त्री । यथाग्वाम् ॥ सुरायाम्

॥ मधुमक्षिकायाम् ॥ तर लाति ।
ला० । क । टाप ॥

तरलावित । पु । चण्डलाचरिते ॥
तरलित । वि । आन्दोलिते । प्रेक्षिते

तरिणी

ते । कम्पिते । धूते । प्रेक्षिते । खुचि
ते । ता० इतच् ॥

तरवारि । पु । तरवार इति प्रसिद्धे ख
जे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ चतुरङ्गारिपो
सेना शिबन्ती स्तरवारिभिरितित
न्तराजस्य ॥ विशेषस्त्वस्यान्यत्र खड्ग
परीक्षायां युक्तिकल्पतरौ च दृश्य ॥

तरङ्ग । न । बले ॥ रोगे ॥ ज्वरे ॥ वेगे
॥ सवेगगतिवचने ऽस्य प्रयोगः ॥ ती
रे ॥ कपौ । प्रवगे ॥ वेगाख्यगुणे ॥
तरन्त्यनेन । तृ० । असुन् ॥

तरसम् । न । मासे ॥ तरोवलमस्य
स्मिन् । अर्धमासश्च ॥

तरसा । अ । जटिस्थर्थे । श्रेष्ठे ॥

तरस्थानम् । न । बडे ॥ तरस्थानम् ॥

तरस्त्री । पु । गर्भे ॥ नावौ ॥ त्रि । शू
रे ॥ वेगिनि ॥ तरोवल जवोवा ऽस्था
स्ति । अस्मायास्तेष्वेति बनि ॥

तराम्बु । पु । नैविशेषे । होडे । व-
चने ॥

तरालु । पु । नौकाविशेषे ॥

तरि । स्त्री । नौकायाम् ॥ वस्त्रादी
नां पेटके ॥ दशायाम् ॥ तरन्त्यनया
। तृ० । अचइ ॥

तरिक । पु । प्रवे । भेलके ॥

तरिका । स्त्री । नावि ॥

तरिणी । स्त्री । नौकायाम् ॥

तरुख

तरिता । स्त्री । तर्जन्याम् ॥ गाँजा इ
ति भाषाप्रसिद्धमन्तर्याम् ॥ यथा ।

सविदा काखकूटश्च ताम्रकूटश्च धु
स्तुरम् । अहिमेन खर्जुरस स्तारि
का तरिता तथेति तन्त्रम् ॥

तरिरब । पु । अरिषे ॥ इति हारा
वली ॥

तरी । स्त्री । वस्त्रादिपेटके ॥ द्रोण्या
म् ॥ वेडायाम् । नावि ॥ गदाया
म् ॥ धूमे ॥ दशायाम् ॥ तरन्त्यन
या । तृ० । अचइ । कृदिकारादिति
छीष् ॥ पचादौ तरडिति घाठान्
छीष् वा ॥

तरी । स्त्री । नावि ॥ तरन्त्यनया ।
तृ० । अवितृस्तृतन्त्रमर्थः ॥

तरीष । पु । स्वर्गे ॥ महोदधौ ॥ शो
भनाकारे ॥ मेले ॥ व्यवसाये ॥ स
मर्थे ॥ वेधे ॥ तरन्ति येन । तृ०
। कृतृभ्यामीषन् ॥

तरीषी । स्त्री । शक्रकन्यायाम् ॥

तरु । पु । अगमे । हुमे ॥ तरन्ति नर
क मनेन रोपका । तृ० । भृशशीतू
चरीति उपत्यय ॥

तरुकुण्ड । पु । पक्षिविशेषे । वांगुदे
। वागुड इति भाषा ॥

तरुखण्ड । पु । तरुणा समूहे ॥ दन्ता
दिभ्यः खण्ड ॥

तद्वत्

तद्वत्जीवनम् । न । हुममूले ॥

तद्वत् । पु । एरयडे ॥ स्थूलजीरके ॥ न ।

कुञ्जपुष्पे ॥ पि । यूनि । जातसारयुगे

॥ नूतने ॥ तरति । तृ० । चोरश्च

लोवेत्युनन् ॥

तद्वत्ज्वर । पु । सप्ताहावधिज्वरे ॥ य

था । आसप्तरात्र तद्वत् ज्वरमाहु
र्बनीषिण्य ॥तद्वत्दधि । न । पञ्चदिनातीतद-
धिनि ॥

तद्वत् । स्त्री । युवत्याम् । द्वितीयवय-

प्राप्तायानार्याम् ॥ आषोडषाद्भवेदा

द्या तद्वत् प्रियतामतेत्युक्त ॥ तर

ति । तृ० । चोरश्चोवेत्युनन् । वयस्य

चरमइतिडीप् । नजस्रकीकगिति

या ॥ गौरादिर्डीष वा । स्वरेविशेष

॥ दृढकुमार्याम् । सहायाम् । दन्ती

दृष्टे ॥ श्रीहानामगन्धश्चे ॥ सेवती

इतिभाषाप्रसिद्धे पुष्पे । सहायाम् ।

गन्धाध्यायाम् ॥

तद्वत् । कटाक्षमात्र । पु । तिलकदृष्टे ॥

तद्वत्तूष्णिका । स्त्री । } वातुन्याम् । वा

तद्वत्तूष्णिका । स्त्री । } दुड पचीइति

भाषा ॥

तद्वत् । पु । कट्टके ॥

तद्वत् । पु । अन्दाके ॥

तद्वत् । पु । वानरे ॥

तर्कः

तद्वत् । पु । नदीनपल्लवे । किञ्च

खवे ॥

तद्वत् । पु । ताकट्टमे ॥

तद्वत् । स्त्री । }

तद्वत् । स्त्री । } वन्दाके ॥

तद्वत् । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

तद्वत् । स्त्री । नवमल्लिकाया

म् । सप्तकालतायाम् ॥ तरोर्विष्वा

सिनी ॥

तद्वत् । पु । खगे । पक्षिणि ॥

तद्वत् । पु । कर्पूरे ॥ इतिहादावस्त्री ॥

तद्वत् । स्त्री । वन्दाके ॥

तद्वत् । पु । उत्पलकन्दे ॥

तर्कः । पु । काङ्गायाम् ॥ वितर्के । अ-

भिचारशङ्कानिवर्तके ॥ सचपञ्चवि

धः । यथा । आत्माश्रयः १ । अन्यो

न्याश्रयः २ । चक्रक ३ । अनवस्था

४ । प्रमाणवाधितार्थक ५ इति ॥

ऊहे । अविज्ञाततत्त्वर्थे कारणीयप

त्तितस्तत्त्वज्ञानार्थे ऊहे ॥ अनुमाने

॥ व्याप्यारोपेण व्यापकारोपे । व्या

प्यारोपात् व्यापकप्रसङ्गने । यथा । व

र्जिनस्यात् तर्हिधूमेऽपि न स्यात् ॥

मीमांसादितर्कशास्त्रे । आगमावि

रोधिन्यायेन आगमार्थपरीक्षणे ।

विचारे ॥ बुद्धिसाधे । स्वप्नदृष्ट्या

मात्रे ॥ हेतुदृष्टान्तात्मनि ॥ तर्कसम्

तर्कवि

तर्कभाषार्थश्चुरादौ पटपुटेतिद-
ण्डके पठित । भावेघञ् ॥ तर्कोऽ
र्थवाद इति कर्कोपाध्याय । यथा ।
अक्ता शर्करा उपदधातीतिविधि
श्रूयते । तत्राञ्जनसाधन घृत तैल वा
तन्मध्ये केनाक्ता इतिसंशये तेजो-
वै घृतमित्यर्थवादात् घृतेनाक्ता इ
ति निर्णयते । अतस्तर्कोऽर्थवाद ॥
तर्कोमीमांसेति कल्पतत्कार ॥ *
॥ अचिन्त्या खलु ये भावा न तांस्त
र्कैश्च योजयेत् । नाऽप्रतिष्ठिततर्क
ण गम्भीरार्थस्य निश्चय ॥

तर्कक । पु । याचके ॥ तर्ककारके ॥

तर्कयन् । वि । उत्प्रेक्ष्यमाणे ॥

तर्कविद्या । स्त्री । आन्वीक्षिक्याम् ॥

तर्कस्य न्यायस्य विद्या ॥ तथाहि । च
तुर्विधेभ्य पृथिव्यादिपरमाणुभ्यो वि
श्वमुत्पद्यते त एवोपादानभूता ना
न्यत् । निमित्तकारणमीश कर्तृत्वा
त् कुलालवदिति तर्कविद्याया प्रमे
यम् ॥ * ॥ अहो दुर्मतयः सर्वा पुरुष
स्य निरूपणे । तर्कविद्या न जानन्ति अ
मेय पुरुषोत्तमम् ॥ अमेयम् अभिन्न
निमित्तोपादानत्वात् । यत एतदपि
न जानन्ति सर्वे प्रमेयजात घटादिव
त् कार्यमिति परमाणुपादानकारण
मयपेक्षणीयमेवेति । परमाणूनां

तर्कु

प्रमेयत्वहेतुना कार्यत्वसिद्धौ तत्रो
पादानप्रपेक्षणीयम् । एव तत्रतत्रा
पीत्यनवस्था स्यात् । अतोऽप्रमेयः
परमात्मैवोपादान नान्यदन्यकल्पि
तम् अनपेक्षणात् । तथाहि । अम्भ
शीतकण्ठरीचनगरस्वप्नेन्द्रजाला-
दिवत् कार्य मेय मसत्त्वमेत दुद
यध्वसदियुक्त जगत् । शुक्तौ रूप्य
मिव स्रजौ भुजग स्वात्मावबोधे
हरा वृक्षाते प्रभवत्यथास्तमयते
तत्त्वावबोधोदयादिति प्रबोधचन्द्रो
दय ॥

तर्कारी । स्त्री । जयाद्गुमे । अरणी इ

तिभाषा । जाही इति कश्चित् । त

र्कमृच्छति । स्रगतौ । कर्मण्यण् ।

डीप् । गौरादिच्ञान् डीष्वा ॥

तर्किण । पु । } दद्गुमे ॥ इतिरत्न

तर्किण । पु । } माला ॥

तर्की । वि । तर्कविशिष्टे । मीमांसके

॥ यथा । चैविद्यो हेतुकस्तर्की नैरु

क्तो धर्मपाठक । त्रयस्याश्रमिण पू

र्धे परिषत् स्यादशावरेतिमनु ॥

तर्कु । पु । कपालनालिकायाम् । त-

र्कुण्ड्याम् ॥ कृत्यतेनेन । कृतीवेष्टने

। कृतेराद्यन्तविपर्ययश्चेत्यु । कका

रतकारयोर्विनिमय । तत्कुआ इति

भाषा ॥

तर्कक.	तर्पण
तर्कुटम् । न । कर्त्तने । कातना इति भाषा ॥ इतिविकाण्डशेषः ॥	तर्म् । पु । स्वर्ये ॥ प्रवे ॥ इतिशब्दाः ॥ तर्त्तरीकम् । न । वहिचे । पोते । जहा
तर्कुटी । स्त्री । तर्क्ती ॥ इतिहारावली ॥ तर्कुपिण्ड । पु । तर्कुस्थितमृत्पिण्डे । वर्त्तुलायाम् ॥ इतिहारावली ॥	जइतियवनभाषा ॥ त्रि । पाग्ने ॥ तर्द् । चि । हिसके ॥ तर्द्दिसाद्याम् । अच् ॥
तर्कुपीठी । स्त्री । तर्कुपिष्ठे ॥ इति हारावली ॥ तर्कुलासक । पु । तर्कुभ्रमणयन्त्रे । ज	तर्द्दू । पु । दारुनिर्मितदव्याम् । दा रुहस्तके । डोइ इतिभाषा ॥ जलत
ल्लोले । चरखा इतिभाषा ॥ इ. हा० ॥ तर्कुग्राण । पु । तर्कुघर्षणपापाणे । जा मरे । सामके ॥ इतिविकाण्डशेषः ॥	रयो पकरये ॥ तरति० । तू० । चो दुट्चेत्यर्दुडागमश्च ॥ तर्दति । तृ
तर्कु । पु । तरचुके ॥ इतिशब्० ॥ तर्च्य । पु । यवचारे ॥ तर्ज्जनम् । न । भर्त्तने ॥ भयजनने ॥	शक्तिषा । तर्द० । उट्दिर्हिसामा दरयोर्वा । बाहुलकात् ऊ ॥
तर्ज्ज० । ल्युट् ॥ तर्ज्जनी । स्त्री । प्रदेशिन्याम् । अङ्गुष्ठ निकटाङ्गुलौ ॥ तर्ज्जते ऽनया । त	तर्पणम् । न । तृप्तौ ॥ प्रीणने ॥ यच्च काष्ठे ॥ महायज्ञविशेषे । पितृयज्ञे
र्जभर्त्तने । करणे ल्युट् ॥ तर्ज्जिक । पु । देशविशेषे । तायिके ॥ तर्ज्जित । त्रि । भर्त्तते ॥ तर्ज्जतेस्म । तर्जभर्त्तने । क्त ॥	। पिबुद्देश्यामुदाने । पितृणा कव्य वालादीनाञ्च विधिना जलाद्दाने न तृप्तिसम्पादने ॥ तद्विविधम् । प्र
तर्क । पु । वत्से ॥ तृणोति तर्णोति वा । तृणुद्दाने । अच् ॥ तर्कक । पु । गोपुत्रे । दत्से । वच्छा इतिभाषा ॥ सद्योजातसु तर्कक ॥ तृणोति तर्णोति वा । तृणु० । तृणुच् ॥	धानमङ्गश्च ॥ तच्चाय यथा । तर्पणञ्च शुचि कुर्यात् प्रत्यह स्नातको द्वि
	ज । देवेभ्यश्च ऋषिभ्यश्च पितृभ्यश्च यथाक्रमम् ॥ विधवा मधिवृत्त्य । त र्पण प्रत्यह कार्य भर्त्तुं कुशतिलो
	दकै । तत्पितु स्तत्पितुश्चापि नामगोत्रादिपूर्वकमिति ॥ * ॥ द्वि
	तीय यथा । निश्च नैमित्तिक का म्य चिविध स्नानमुच्यते । तर्पणान्तु भवेत्तस्य अङ्गुष्ठेन व्यवस्थितम् ॥
	तर्पणाकरणे दोषोयथा । नास्ति

तल

क्यभावा दृश्चापि न तर्पयति वैसु
 त' । पिबन्ति लेहनि स्नाव पितरो
 वै जलायिन इति ॥ जीवत्पितृ
 कस्य तन्निषेधो यथा । दर्शस्तान गया
 श्राद्ध तिलै स्तर्पय मेव च । न जीव
 त् पितृको भूप कुर्यात् कृत्वा घ मा
 मुयादिति ॥ तृपप्रीयने भावेत्युट् ॥
 तर्पणी । स्त्री । गुरुस्तन्ध्वद्भुमे ॥
 तर्पणेच्छु । पु । भीष्म ॥ वि । तर्पणा
 काङ्क्षे ॥
 तर्पिणी । स्त्री । चारव्याम् । पद्मचारि
 गयामोषधौ ॥
 तर्प्य । न । यूपाग्रे ॥ तरति । तृ० । सर्व
 धातुभ्योमनिन् ॥
 तर्प्यट् । पु । दत्सरे ॥ चक्रमर्द ॥
 तर्प । पु । खिप्सायाम् ॥ उदन्यायाम्
 ॥ भेलके ॥ तर्पणम् । जितृषपिपा
 सायाम् । घञ् ॥ तरन्त्यनेन । तृ०
 वृत्तवदी तसोऽत्रा ॥
 तर्पणम् । न । तृषि । पिपासायाम् ॥
 जितृषः । ल्युट् ॥
 तर्पित । वि । सटृष्णे । तृषिते ।
 तिसाया इति भाषा ॥
 तर्हि । अ । विशेषे ॥ तदार्थे ॥ तस्मिन्
 काले । अनद्यतनेर्हि च न्यतरस्याम् ॥
 तल । पु । तालमहीरुहे ॥ चपेटे ॥ त्वा
 रौ ॥ सव्येन पाणिना तन्वीघाते ॥

तलित

आधारे ॥ स्वभावे ॥ पु । न । अघो
 भागे । अनूर्द्ध्वे । तले इति नीचे इति च ।
 भाषा ॥ स्वरूपे ॥ यथा । महीतल
 म् ॥ न । क नने । वने ॥ कार्यबीजे
 ॥ आलवाले । गर्ते ॥ पादतलस्य म
 ध्ये ॥ स्त्री । न । । ज्याघातवारणे ॥
 तलति । तलप्रतिष्ठाम् । पचाद्यच् ॥
 तलकम् । न । पुष्करिण्याम् । तलाव
 इति हिट् भाषा ॥ इति हारावली ॥
 तलप्रहार । पु । चपेटे । चर्वणि । त-
 लाघाते ॥
 तलस रकम् । न । अश्वस्य वक्षस्य लक्ष्म
 नरज्जौ । वक्रपट्टे । तद्गतिभाषा ॥
 तलहृदयम् । न । पादतलस्य मध्ये ॥
 तला । स्त्री । गे धायाम् । ज्याघात
 वारणे ॥
 तलाची । स्त्री । नलनिर्मिते कटे ॥
 तलातलम् । न । अतलादिषु पञ्चमेऽ
 धो भुवने ॥
 तलिका । स्त्री । वक्रपट्टे । तलसारके ॥
 तलित् । स्त्री । विद्युति । तडिति ॥
 उलथारेकत्वात्तरात्वर्याविपर्यय ॥
 तलित चि । आज्यादिभट्टमासादौ ॥
 तलितमांसम् । न । पक्वमासप्रभेदे ।
 भृष्टमासे ॥ यथा । शुद्धमासविधाने
 न मांस सव्यक् प्रसाधितम् । पुन-
 स्तदाज्ये सम्भृष्ट तलित प्रोच्यते वु-

तल्ल

धै ॥ तल्लितं दल्लमेधाग्निमांसौज
शुक्रदुद्विक्तम् । तर्पणलघुसुखिगधरो
चमदृढताकरम् ॥

तल्लित । वि । विरले ॥ स्तोके ॥ स्व-
च्छे ॥ दुर्गले ॥ न । शय्यायाम् ॥
तल्लति तल्ल्यते वा । तल्ल० । तल्लि
पुलिभ्यामिनन् ॥

तल्लिमम । न । कुट्टिमे ॥ तल्ले ॥ च
न्द्रहासे ॥ विताने ॥

तल्लुन । पु । पवने ॥ यूनि ॥ तरति
। तृ० चोरश्चलोवे च्युनन् ॥

तल्लुनी । स्त्री । युवत्याम् । तरय्या
म् ॥ वयस्यचरम इति नञ्स्त्वजिति
वा डीप् । गौ० डीष् वा ॥

तल्लेचन । पु । शूकरे ॥ इतिशब्दा० ॥

तल्लोदगी । स्त्री । भार्यायाम् ॥

तल्लोदा । स्त्री । नद्याम् ॥

तल्लकम् । न । वने ॥ इतिप्रिकाण्ड
शेष ॥

तल्लम । न । अट्टे ॥ कलचे । दारेषु ॥

शय्यायाम् ॥ तल्ल्यते ऽस्मिन् । तल्ल०

। खण्डशिल्पशब्देति साधु ॥

तल्लकीट । पु । मत्तुये ॥

तल्लनम् । न । करिपृष्ठे ॥ पृष्ठवंशस्य
मासे ॥

तल्ल । पु । जलाधारविशेषे । तल्लाव
इति हिन्दूभाषा ॥ न । विले । जाल

तविष

वाले ॥ वि । तस्मिन् खीने ॥

तल्लज । पु । मतल्लिकायाम् । प्रशस्ते
॥ लजति । लजकन्ती । पचाद्यच्
। तदल्लज । अयमजहल्लिङ्ग समा
से उत्तरपदे भवति । यथा । प्रश
स्ताकुमारी कुमारीतल्लज । तल्ल
जस्य ह्रुदिशब्दत्वात् प्रशसावचनैश्चे
तिसमास ॥

तल्लिका । स्त्री । कुञ्चिकायाम् । कूचि
कायाम् । कूची ताली इत्यादि
भाषा ॥

तल्ली । स्त्री । तरय्याम् ॥

तवल्लीरम् । न । पय च्छीरे । यवजे ।

तीखुर इति भाषा ॥ तवल्लीरन्तु मधु

रं शिशिरं दाहपित्तहत । चयकास
कफश्वासास्तदोषं हन्ति च सेवनात् ॥

तवल्लीरी । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

तवराज । पु । यवासशर्करायाम् ॥

तवराजोद्भूतखण्ड । पुं । यवासशर्करा
भदखण्डे । सिद्धमेदके ॥

तवर्ग । पु । तादिपञ्चवर्गेषु ॥

तवर्गीय । पु । तवर्गभवेवर्गे ॥ वर्गान्ता
च्चेति ठक् ॥

तविष । पुं । स्वर्गे ॥ महोदधौ ॥ त-

वेति सौवोधात् । तवेर्णिच्चेति टिषच्

॥ सुवर्गे ॥ शोभनाकृतौ ॥ व्यवसा

ये ॥ भेले ॥

तस्थिवा	ताडनी
<p>तविषी । स्त्री । शक्रकन्यायाम् ॥ धरि याम् ॥ नद्याम् ॥ वैदिकनिघण्टौ । तु वलेपि ॥ टित्त्वान् ङीप् ॥ तष्ट' । वि । तनूकृते ॥ तव्यतेस्स । तचू० । क्त' । स्त्रोरितिकलोपेष्ट त्वम् ॥ तष्टि. । स्त्री । काष्ठतचये ॥ तसर' । पु । वस्त्रजात्यन्तरे । टसर इति भाषा ॥ खत्रवेष्टने । तासनी इति गौडभाषाप्रसिद्धे तन्त्रवायो पकरणे ॥ तनेति । तनु० । तन्पृषि भ्यांक्षरन् । अनुदात्तोपदेशेत्यादि नानुनासिकलोप ॥ तस्कर' । पु । चोरे ॥ द्विविधा स्तस्कर रान् विद्यात् परद्रव्यस्पर्धारकान् । म कार्शांश्च प्रकाशांश्च चारश्चुर्मांशी पति ॥ प्रकाशवन्धका स्तोषांनानाप क्षोपजीविन । प्रच्छन्नवन्धका स्वेते येस्तेनाटविकादय ॥ तत्करोति । दि वाविभेद्यन्न कियत्तद्बहुष्वित्यच् ॥ तद्बृहते करपथो रितिसुट्दलो मौ ॥ दमनवृत्ते ॥ पुष्पाशके ॥ तस्करस्त्रायु । पु । काकनासाखतायाम् ॥ तस्कररी । स्त्री । कोपनायां नार्थ्याम् ॥ तस्थिवान् । वि । स्थितिमति । स्थिते ॥ ष्टा० । छन्दसिखिट् । द्वित्वादिका र्थम् । खिट् कानजादेशः ॥ कसु-</p>	<p>श्चेतिकसुप्रत्ययोवा ॥ तस्थू । पु । स्थावरे ॥ ताच्छीष्यम् । न । नियततत्त्वभावता याम् ॥ भावेष्ट्यञ् ॥ ताटङ्क' । पु । ताडपत्रे । कर्णिकायाम् । ताडङ्के ॥ गुर्वचरे ॥ ताटस्थ्यम् । न । उदासीनत्वे ॥ निक टस्थत्वे ॥ ताड । पुं । ताडने ॥ घोषे । शब्दे ॥ मुष्टिमेयट्ट्यादिषु ॥ अद्वौ ॥ ताडका । स्त्री । राक्षसीविशेषे ॥ ताडकान्तक । पु । श्रीरामे ॥ ताडकाफलम् । न । दृढदेहायाम् ॥ ताडकेय । पु । मारीचराक्षसे ॥ ता डकाया अपत्यम् । स्त्रीभ्योऽङ्क् ॥ ताडङ्क । पु । कर्णभूषायाम् । कर्णदर्प णे । कानतडङ्का इतिभाषा ॥ ताडनम् । न । आघाते ॥ यथा । शता पराघे वनितां पुष्पेणापि न ताडयेत् । दोषान्न गणयेत् स्त्रीणां गुणानेव प्रकाशयेदितिमान्निका ॥ लाजने वहवोदेषा स्ताडने वहवोगुणा । तस्मात् पुष्ष शिष्यश्च ताडयेन्नतु लाडयेत् ॥ ताडनी । स्त्री । अश्वताडनयष्ट्याम् । कशायाम् ॥ ताड्यतेऽनया । तडङ्गा घाते । गत्यन्त. । ल्युट् । ङीप् ॥</p>

ताण्डवि	तादर्थ्य
ताण्डपचम् । न । ताण्डे ॥	ताण्ड । न । त्वय्यशास्त्रे ॥
ताण्डागम् । न । तडागोदके ॥ यथा । प्रशस्तभूमिभागस्थो बहुसंवत्सरो षित । जलाशय स्तडागः स्यात्ताण्डा- गं तच्छलं स्मृतम् ॥ ताण्डाममुदकं स्वा- दु कषायं कटुपाकि च । वातलं बहुवि- रूपं मलकृपितकफापचम् ॥ त- डागस्येदम् । अण्ड ॥	ताण्डी । पु । सान्नः शाखाविशेषः ॥ ध्यायिनि ॥
ताण्डिः । स्त्री । ताण्डीद्रुमे । ताण्डियात- इति गौड भाषाप्रसिद्धे ॥	तातः । पु । जनके । पितरि ॥ अनुक- रूप्ये ॥ त्रि । पूज्ये ॥ चतुष्कले (५ ॥) आदिगुरौ ॥ तनेति । तनु० । दुत- निभ्यादीर्घश्चेति क्तः । अनुदात्तेति नलोपः ॥
ताण्डी । स्त्री । पञ्चद्रुमे । ताण्डियात- इति गौडभाषा ॥ आभरण विशेष- इति दुर्गसिंहः ॥	तातगुः । पु । चुइताते । काका चाचा- इति भाषा ॥ चि । जनकस्यहिते ॥ तातजनयित्व्यौ । स्त्री । मातापित्री- ॥ त्रिवचनान्तायम् ॥
ताण्डमानः । वि । पटहादिवाचे ॥ वि । तत्काशताडिते । इत्यमाने । ताण्ड- नयुक्ते ॥	ताततुल्यः । वि । पितृसमे । मनेज- वसे ॥ तातेन तुल्यः ॥
ताण्ड । पुं । मुख्यनरे ॥	तातनः । पु । खञ्जने ॥
ताण्डवः । पु । न । तास्ये । त्वय्ये ॥ पु- न्यस्य ताण्डवंप्राहुः स्त्रीन्यस्य तास्य- मुच्यते ॥ तण्डुना प्रोक्तम् । तेन प्रो- क्तमिच्यत् ॥ तृणान्तरे ॥ उद्धतन्व- त्ये ॥ चिखद्युनि (॥ ॥) ॥	तातस्यः । पु । बलि । रोगे ॥ पाके ॥ लोचकूटे ॥ मनेजवे । ताततुल्ये ॥ चि । तप्तभावे ॥
ताण्डवताण्डिकः । पु । नन्दिनि । शि- वदारिणि ॥	ताति । पु । पुत्रे ॥ इति जटाधरः ॥
ताण्डवप्रियः । पुं । शिष्ये ॥ चि । त्वय्य- प्रिये ॥ ताण्डव प्रियं यस्य ॥	तात्काशिकः । पुं । तत्काशभावे ॥
ताण्डवितम् । न । नर्तिते ॥	तात्काशिकविकारः । पु । विद्यासास्ये भावे ॥ तत्काशिकविकारः स्यादि- सास्येऽङ्गक्रियादिषु ॥
	तात्पर्यम् । न । तत्परतायाम् ॥ व- स्तुरिच्छायाम् ॥ अभिप्राये ॥ तत्प- रस्य भावः । व्यञ्ज् ॥
	तादर्थ्यम् । न । तदर्थत्वे । तस्यैव इदम्

तानव

तदर्थम् । तस्य भावः । ब्राह्मणादि-
ज्ञातं ध्यम् ॥

तादात्म्यम् । न । तत्त्वरूपे ॥ अभेद-
सम्बन्धे ॥ तस्य आत्मा तदात्मा । त-
दात्मनो भावः । ब्रा० ध्यम् ॥

तादृशः । वि । तादृशि ॥ सद्रवदृश्यते ।
तमिव पश्यति वा । दृशिर् प्रेक्ष्यते
। त्यदादिध्वित्यत्र कस्योपिवाच्य इति
कस्य । आसर्वनाम्न इत्यत्र दृष्टेने-
ति वार्तिकेणात्वम्

तादृक् । वि । तदाविधे । उपमान-
गोचरे । तादृशे ॥ तमिवेव पश्यन्ति
सद्रवायं पश्यति दृश्यते वा । त्यदादि-
षु दृश्य इति किञ् । आसर्वनाम्न इत्या-
त्वम् । ब्रश्चेतिष । जश्च्चेनङ् । कु-
ञ्चेनङ् । चत्वेपथ्येकः ॥

तादृश । पु । तादृशि ॥ सद्रवदृश्यते
तमिव पश्यति वा । त्यदादिध्विति-
कञ् ॥

तान् । पु । गानाङ्गविशेषे ॥ यथा । वि-
स्तार्यते प्रयोगा वैर्मूर्च्छनाशेषसं-
श्रवा । तानास्तेष्वनपञ्चाशत् सप्त-
स्वरसमुद्भवा ॥ तेभ्य एव भवन्त्ये-
कूटताना पृथक् पृथक् । तस्युपपन्न-
सङ्ख्याणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ॥ न ।
विस्तारे ॥ ज्ञानविशेषे ॥

तानवम् । न । तनुत्वे ॥ नाचेतनुता

तान्दूर

याम् ॥ यथा । तानवं तनुतामात्रे
दैर्घ्यस्य भ्रमणादिकृतं ॥ तनेर्भावं
। इगन्ताच्चेत्यण् ॥

तानूर । पुं । आवर्त्ते । पयसाभ्रमे ॥
तान् । वि । ज्ञाने ॥ ज्ञान् । आन्ते ॥
तानवः । वि । प्रावरणान्तरे ॥ तनूना-
विकारः । ओरञ् ॥

तान्त्रिकः । वि । ज्ञातसिद्धान्ते । शास्त्र-
तत्त्वज्ञे । ब्राह्मणादिनि कौलिके । य-
थानरेषु तन्त्रज्ञा । सरितां जाङ्घी-
यथा । यथा ऽहनिदिवेशाना मागमा-
नामिदमथा ॥ तन्त्रं सिद्धान्तमधीते
वेदवा । उक्त्वादिच्चाट्ठक् ॥ त-
न्त्रसम्पन्निभिः ॥

तान्दूरम् । न । मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥
यथा । अङ्गारपूर्णगर्त्ते बद्धस्य म-
मकम्भितम् । सङ्कृतं पिहितं मांसं
पक्वं तान्दूरं मृच्यते ॥ सुस्वादुतान्दूर-
म् । पचेद्गर्त्तेन त्रीन्वर्षं कम्भिसम्भार-
रसभृतम् । चतुर्दिग्गुण्डलाकारे
पार्श्वप्रज्वलितानले । विपक्वं सुरभि-
स्वादु तान्दूरमिति कीर्तितम् ॥ अ-
न्यच्च । कोदिकाया सुसम्भार मल-
य मवलम्बितम् । मांसं पिधाय वा
झाङ्गिज्वालायास्वेदितं वरम् ॥ ता-
न्दूरं कचिदवल्यं मृदु पथ्यतमं सु-
तम् । सद्योपेतं नव स्तूय मन्त्रवा

तापस

दोषकारकमिति ॥

ताप । पु । सन्तापे ॥ कृच्छ्रे ॥ तपनम्

। तपसन्तापे । घञ् ॥

तापक' । पुं । ज्वरे ॥ चि । तापकृति ॥

तापयति । तप० । खुल् ॥

तापस्य । पु । अर्जुने ॥ इति पु० ॥

तापत्रयम् । न । आध्यात्मिकाधिभौति

काधिदैविकदुःखत्रये ॥ आध्यात्मि

कादिभैषेयज्ञात्ता तापत्रयं बुधः । उ

त्पन्नज्ञानवैराग्यः प्राप्नोत्यात्यन्तिकं

फलम् ॥ तापानां त्रयम् ॥

तापन । पु । सूर्ये ॥ कामवाणे ॥ अ

सुरविशेषे ॥ सूर्यकान्तमणौ । चि ।

तापके । तापयितरि ॥ तापयति ।

तप० कर्त्तरि ल्युः ॥

तापनीय । पुं । निष्कपरिमिते सुवर्णे

॥ तपनीयस्य विकारः परिमाणः ।

जातरूपेभ्यः परिमाण इत्यण् ॥

तापस' । पु । दमनकवृक्षे ॥ वक्रपश्चिणि

॥ न । तमाखपचे । तेजपात इति भा

षा ॥ चि । तपस्विनि ॥ वानप्रस्थे ॥

तपोऽस्मास्ति । अण्चेत्यण् ॥ यद्वा ।

तप ग्रीवमस्य । छत्रादिभ्योण् ॥

तापसतर । पु । } इन्द्रदीवृक्षे । इ

तापसद्रुम । पु । } गुम्फा इति भाषा

॥ तापसोपयुक्ततर ॥

तापसद्रुमसन्निभा । स्त्री । गर्भदात्री

तापी

शुभे ॥

तापसप्रिय' । पुं । प्रियाखट्वमे ॥

तापसप्रिया । स्त्री । श्राव्यायाम् ॥

तापसेष्टः । पु । प्रियाले । चारे ॥

तापहरी । स्त्री । ताहरी इति प्रसिद्धे

व्यञ्जनपदार्थे ॥ यथा । घृते हरिद्रा

संयुक्ते माषाणां भर्जयेद्वटीः । तण्डु

खाश्चाऽपि निर्द्धातान् सहैव परिभ

र्जयेत् ॥ सिद्धियोग्यं जलं तत्र प्रक्षि

प्य कुशलं पचेत् । खड्गार्द्रकश्चिद्रू

नि माचया तत्र निक्षिपेत् ॥ एषां सि

द्धि समायाता प्रोक्ता तापहरीबुधैः

॥ भवेत्तापहरीवत्या वृष्ट्या स्नेसा

द्यमाचरेत् । दृष्ट्वा तर्पणीवत्यागु

र्वी तत्र गुणाः स्मृताः ॥

तापिच्छ । पु । तमालवृक्षे ॥ तापिन

छादयति । छद्० । कर्मण्यण् । घृ

षोदरादिः ॥ न । तमालपुष्पे ॥

तापिच्छस्य पुष्पम् । फले लुनितितद्धि

तस्य लुक् । द्विहीन प्रसवे सर्वमिति

क्लीवता ॥

तापिच्छम् । न । धातुमाचिके ॥ इति

राजनिर्घण्टः ॥

तापित' । चि । पीडिते ॥ जातसन्तपे ॥

। तपगया इति भाषा ॥ ताप' सञ्जा

तोस्य । ता० इतच् ॥

तापी । पुं । बुद्धे ॥ चि । तापवन्ति ॥

तामलि

तापोऽस्या ऽस्ति । अतश्च निठमावि-
तीनि ॥

तापी । स्त्री । विन्ध्याद्रिप्रसिद्धायां पश्चि
मवाहिन्यां सरिति ॥ यमुनावाम् ॥

तापोजम् । न । स्वर्णमाचिके ॥

ताप्यः । पु । न । धातुमाचिके ॥

ताप्यकम् । न । माचिके ॥

तामः । पु । भीषणे ॥ दोषे ॥

तामिरम् । न । जले ॥ घृते ॥ इ० रुद्र ॥

तामिरसम् । न । पद्मे ॥ तामे ॥ का-

चने ॥ तामरे जले सस्ति । घसस्व

मे । अन्येभ्योपीतिङ् । ॥ यद्वा । त-

व्यते । तमु० । घञ् । नोदात्तोपदे

शस्येति निषेधस्यानिन्यत्त्वान्न घृदि

निषेधः । रस्यते । रसमास्वादे ।

चु० । अदन्त । एरच् । तामश्चतद्र

सञ्च ॥ जगतीरुन्द् प्रमेदे । यद्वा

। इह वद तामरसं नजजाय ॥ स्फु

टमुघमाम करन्द्मनोर्त्तं व्रजलक्षणा

मयनालिनिपीतम् । तत्रमुखताम

रसं भुरगवो हृदयतडागत्रिकाणि

ममास्तु ॥

तामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥ ता

मस्या सावामलकीच । पृषोदरादि ॥

तामलिसम् । न । } तमोचुकरति

तामलिनी । स्त्री । } प्रसिद्धे हामलि

से देशे । विष्णुगृहे ॥

तामस

तामसः । पु । भुजगे ॥ खले ॥ उलूके

॥ भूताद्यहङ्कारे ॥ अधर्माज्ञानावै

राग्यानेश्वर्याभिधानेषु चतुर्षु बुद्धिध

र्मेषु ॥ चतुर्थे मनौ ॥ न । कृष्णे धने

॥ यद्वा । पार्श्वकद्युतचौर्यार्तिप्रति

रूपकसाक्षैः । आजेनोपार्जित य-

त्तु तत् कृष्णं समुदाहृतम् ॥ पार्श्व

क अपात्र सन्पातया योजयति ।

आचार्योपरपीडया । प्रतिरूपकेण

कृष्णिमरत्नादिना । साहसेन समुद्र

यानगिर्यारोहणादिना । आजेनवा

ह्नायवेशेन गृह्णादना । कृष्ण ताम

सम् ॥ चि । तमसायुक्ते ॥ तमोवृत्तौ ॥

तामसकीलकः । पु । राहुसुते-

षु केतुषु ॥ यद्वा । तामसकीलक

सञ्ज्ञा राहुसुता केतव खयस्ति श

त् । वर्गस्थानाकारै स्तान् दृष्टार्कै

फलं ब्रूयात् ॥ ते चार्कमण्डलगता

पापफलाश्चन्द्रमण्डले सौम्या । ध्वा

कृष्णकवम्भप्रहरणरूपा । पापा श-

शाङ्केऽपि ॥ तेषामुदये रूपायाम्भ

कक्षेषु रजोदृत ध्योम । नगतश्चि

खरामर्हः सशर्करो वातिमाकृतश्च-

ण्डः ॥ ऋतुविपरी तास्तरवोदीप्ता

लग्नपश्चिणोदिशादाश्च । निर्घात

महीकम्पादयो भवन्त्यवचेत्पाताः ॥

॥ अम्भः कक्षुषादीनामुत्पातानां नि

तामस

फलत्वमाह । न पृथक् फलानि-
 तेषां शिखिकीलकराहुर्दर्शनानि
 यदि । तदुदयकारण मेघां केत्वा
 दीनां फलक्रमाद् ब्रूयात् ॥ * ॥ ताम
 सकीलानां दर्शनवशात् फलमाह ।
 यस्मिन् यस्मिन् देशे दर्शन माया
 न्ति सूर्यविविक्ता । तस्मिंस्तस्मिन्
 व्यसन महीपतीनां परिचेयम् ॥
 ॥ क्षुत्प्रस्नानशरीरा मुनयोप्युत्
 सृष्टधर्मसञ्चरिता । निर्मासवालह
 स्ताः कृच्छ्रेणायान्ति परदेशम् ॥ त
 स्कारविक्षुप्तवित्तः प्रदीर्घनिः श्वास
 मुकुलिताक्षिपुटा । सन्त सन्नश
 रीरा शोकोद्भवाघ्नरुदुहः ॥ चा
 माजुगुप्सुमाना स्वन्वपतिपरचक्र
 पीडिता मनुजाः स्वन्वपतिचरितक
 र्मच पुराकृत प्राप्नुवन्त्यन्ये ॥ गर्भेष्व
 पिनिष्पन्ना वारिमुचो न प्रभूतवारि
 मुचः । सरितो यान्ति तनुस्त्वक्चित्
 क्वचित्ज्जायते सस्यम् ॥ * ॥ तेषामाकृ
 तिवशेनफलमाह । दण्डेनरेन्द्रस्य
 र्याधिभय स्यात्कवन्धसस्थाने । ध्वा
 ङ्क्षेचतस्कारभय दुर्भिक्ष कीलकेऽ
 र्कस्ये ॥ राजोपकरणरूपै र्भूचध्वज
 चामरादिभिर्विदुः । राजान्यत्त्वकृद
 र्कः स्फुलिङ्गधूमादिभिर्जनहा ॥ य
 कोदुर्भिक्षकरोद्यायाः स्युर्नरपतेर्वि

तामिस्र.

नाशाय । सितरक्तपीतकृष्णैस्त्रिविदे
 ऽर्कोनुवर्णम् ॥ * ॥ विशेषफलान्याह
 । दृश्यन्तेच यत स्तेरविविक्त्वस्योत्थि
 तामहोत्पाताः । आगच्छतिलोका
 नां तेनैवभयं प्रदेशेनेति वाराहीसं
 हिता ॥

तामसयज्ञः । पु । यज्ञविशेषे ॥ यथा ।
 विधिहीन मसृष्टान्न मन्त्रहीन मद
 क्षिणम् । अद्वाविरहितं यज्ञं ताम
 स परिचक्षते ॥ तामसानां यज्ञः ॥
 तामसाहारः । पु । तामसप्रकृतीना-
 माहारे ॥ यातयाम गतरस पूतिप
 र्युधितश्चयत् । उच्छिष्ट मपिचामे-
 ध्य भोजनं तामसप्रियम् ॥

तामसिकः । त्रि । तामसे । तमेगुण-
 कार्ये ॥

तामसी । स्त्री । निशाथार् ॥ दुर्गाया
 म् ॥ तमोन्वितायाम् ॥ जटामा-
 स्याम् ॥

तामिस्र । पु । विपर्ययविशेषे ॥ सचा
 टादशधा । यथा । शब्दादयोदशवि
 षया रञ्जनीयाः स्वरूपतः । ऐश्वर्य
 शक्तिमादिक नस्वरूपतोरञ्जनीयम्
 । किन्तुरञ्जनीयशब्दाद्युपायः । ते
 चशब्दादय उपस्थिताः परेणोपह
 न्यमाना स्तदुपायाश्चाणिमादयः
 स्वरूपेणैव कोपनीया भवन्तीति श

ताम्बूल

ब्दादिभिर्दशभि सहाणिमाद्यष्टक-
मष्टादशेति । तद्विषयोद्देशस्तामि
स्तो ऽष्टादशविषयत्वादष्टादशेति
साङ्ख्या ॥ भोगेच्छाप्रतिघाते स
ति क्रोधे ॥ राक्षसे । तमिस्त्राचारि
णि ॥ न । अन्धकारमये नरके ॥ प
रवित्तापत्यकलत्रापहर्ता यमदूतै
र्यन्निपात्यते ॥ तमिस्त्र मस्त्रिन
अस्या ऽस्तिवा । ज्योत्स्ना तमिस्त्र-
त्यम् ॥

ताम्बूलम् । न । क्रमुके । गुवाके ॥ ना
गवल्लीदले । पानइति प्रसिद्ध ॥ ता
म्यति । तमु । पिञ्जादिष्वात् ऊलच्
धातोर्बुक् दीर्घस्त्वच् ॥ ताम्बूल कटु
तिक्त मुष्णमधुर चार कषायान्वि
त वातघ्न कृमिनाशन कफहरं दुर्ग
न्धनिर्नाशनम् । वक्त्रस्याभरणं विशु
द्धिकरणं कामामिसन्दीपनं ताम्बूल
स्य सखे त्रयोदशगुणा स्वर्गेपिते दु
र्लभा ॥ अपिचाहुः । ताम्बूल विश
द रुच्य तीक्ष्णोष्ण तुवर सरम् ।
वश्यतिक्त कटु चार रक्तपित्तकरं
लघु ॥ वल्यश्लेष्मास्यदैर्गन्धमलवा
तश्रमापहम् ॥ * ॥ अनिधाय मु-
खेपर्णं पूगं स्वादयते नर । मतिभ
गो दर्शित् । स्यादन्ते न स्मरते हरि
म् ॥ * ॥ पर्णमूले वसेद्याधि पर्णा

ताम्बूल

ग्रे पापसञ्चय । चूर्णपर्णं हरेदायु
शिराबुद्धिविनाशिनी ॥ नायुरग्र वि
षमूले मध्य ऽलक्ष्मी र्व्यवस्थिता ।
तस्मादग्रम्बूलम्ब मध्य पर्णस्य वर्ज
येत् ॥ चूर्णाधिकं हरतिगन्धं मथा-
धिपूगं रागं तथाधिकदलम्ब सुगन्धि
कारि । ताम्बूलमुत्तममिदं रसना-
ग्रभिन्नपर्णनिशास्वधिकखण्डित पर्णं
मन्त्रि ॥ ताम्बूलं न हितं प्रोक्तं शरी
रे रुच्यदुर्वले । ज्वरास्यशोषपित्ता
स्रमदमूर्च्छाक्षिरोगिषु ॥ ताम्बूला
त्युपयोगात् स्याच्छोष पित्तानिला
स्रता । देहदृक्केशदन्ताग्निश्रोत्रव
र्णवल्ग्वयः ॥ * ॥ विना पर्णं मुखे
दत्त्वा गुवाकं भक्षयेद्बुद्धिः । तावद्भ
वति चण्डालो यावद्भङ्गा न गच्छति
॥ * ॥ ताम्बूलं विधवास्त्रीणां यती
नां ब्रह्मचारिणाम् । तपस्विनाञ्च वि
प्रेन्द्रगोमाससदृशं ध्रुवम् ॥ इति ब्र
ह्मवैवर्तपुराणम् ॥

ताम्बूलकरङ्ग । पु । पानवट्टा इति प्रसि
द्धे ताम्बूलपात्रे । स्थग्याम् ॥

ताम्बूलदः । चि । वाग्गुलिके । ताम्बूल
दातरि ॥ इति चिकाण्डशेषः ॥ ताम्बूल
ददाति । हृदाज् । आतइतिकः ॥

ताम्बूलपत्र । पु । पिण्डालौ ॥

ताम्बूलरागः । पु । मसूरे ॥ ताम्बूल

ताम्रम्

रत्ने ॥

ताम्रवल्ली । स्त्री । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । स्त्री । ताम्रवल्ली ॥ ता-
म्रवल्ली । तमु० । किप् । अनुनासिक
स्वेतिदीर्घः । वेत्ति । वृक्षमज्जने
। पुरादीनां विष्णु । शृगुपधेतिक
। ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।

ताम्रवल्ली । पुं । ताम्रवल्ली ॥

ताम्रवल्ली । वि । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।

ताम्रवल्ली । स्त्री । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ॥
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।

ताम्रवल्ली । न । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।
ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली । ताम्रवल्ली ।

तम्रः

सारकम् । पितापहं सौमहर्षी ॥
त तद्रोपणं सौमहर्षी ॥ पा-
ण्डुरार्धोऽम्बरकुण्डलासन्ध्यासन्ध्यान्
पीनस मन्त्रपितम् । शोध कृमिं शु-
ख मपाकरोति प्राहुः । परे दृश्य
मन्त्रमेतत् ॥ एकोदोषो विष ता-
म्रवल्लीसन्ध्यारिते ऽष्टते । दाहः स्वदे-
वचिर्मूर्च्छा कृदारेकोऽभिर्भ्रमः ॥
तस्यशोधनविधिर्यथा । पत्तलीकृत
पत्राणि ताम्रवल्लीसन्ध्या प्रतापयेत् । नि-
षिञ्चेत् तत्तत्तानि तैले तन्ने च
काशिके ॥ ताम्रवल्ली चकुचल्यानां
कषायैश्च विधाविधा । एवं ताम्रवल्ली
पत्राणां विमुक्तिं सम्प्राप्यते ॥ तस्य
मारणविधि र्यथा । स्रक्काणि ताम्र-
पत्राणि कृत्वा संस्वेदयेद्बुधः । वास-
रत्रयमन्त्रेण ततः खल्ले विभिः शिपे-
त् ॥ पादांश्च कृतकं दत्त्वा याजम-
न्त्रेण मर्दयेत् । तत उद्धृत्य पत्राणि
लेपयेद् द्विगुणेन च ॥ गन्धकेनाम्बु
दृष्टेन तस्य कुर्याच्च गोमूत्रम् । तत-
पिष्टाचमीनाम्बु चान्नेरी सपुनर्न-
वाम् ॥ तत्कलेन वशिर्गोत्रं लेपयेद्
द्व्यङ्गलोन्मिषम् । धृत्वा तत्रोत्तम भा-
ण्डशरावेण च रोधयेत् ॥ वायुकाभि-
प्रपूर्णांश्च विभूतिवर्णान्मुभि । द-
त्त्वा भाण्डमुखे मुनीततः शृङ्गां विपा-

तान्नकू

चयेत् ॥ क्रमवृद्ध्याग्निना सम्यक् याव
 यामचतुष्टयम् । स्वाङ्गशीतं समुद्धृ
 त्त्य मर्दयेच्छूरणश्वे ॥ यामैक गो
 लक तच्च निःक्षिपेच्छूरणोदरे ।
 मृदालोपस्तु कर्तव्य सर्वतोऽङ्गुष्ठमात्र
 कः ॥ पार्श्वं गजपुटे क्षिप्तं मृतं भव
 त्तिनिश्चितम् । वसनञ्च विरेकञ्च भ्र
 म क्रममथावधिम् ॥ विदाह स्वेद
 मुत्क्लेदं न करोति कदाचनेति ॥
 अरण्ये । सुखनिभे ॥ पु । कुष्ठरोग
 प्रभेदे ॥ चि । अरण्यवर्णवति ॥ ता
 म्यति तम्यतेवा । तमु० अमितम्यो
 र्दीर्घश्चेति रक्दीर्घी ॥

ताम्रकम् । न । ताम्रे ॥ स्वार्थेक ॥
 ताम्रकर्णी । स्त्री । अञ्जननामपश्चिमदि
 ण्वस्ति करिण्याम् ॥ ताम्रो कर्णायस्थाः
 । पाककर्णोति नासिकेति बाडोष् ॥
 ताम्रकार । पु । ताम्रकुट्टके । शैलि
 के । कसेरा इति भाषा प्रसिद्धे व
 र्णसङ्करजातौ ॥ उत्पत्ति कसकारे
 इष्ट्या । ताम्रं करोति । डुकृञ्० ।
 कर्मण्यण् ॥

ताम्रकुट्टक । पु । कांस्यकारे ॥ ताम्रक
 ट्टयति । पु । कुट्टच्छेदे । कर्मण्यण् ।
 स्वार्थेक ॥

ताम्रकूट । तमाखु इति प्रसिद्धे क्षुमे
 ॥ यथा । सविदाकाखकूटञ्च ताम्रकू

तान्नपु

टञ्च धुस्तुरम् । अहिफेनं खर्जुरस
 स्तारिकातरिता तथा ॥ इत्यष्टौसि
 हिद्व्याणि यथा खर्यौष्टक प्रिये इति
 कुलार्णवतन्त्रम् ॥

ताम्रकृमि । पु । इन्द्रगोपकीटे ॥

ताम्रगर्भम् । न । तुल्ये ॥

ताम्रचूड । पु । कुक्कुटे ॥ ताम्रा चूडा ऽ
 स्य ॥ कुक्कुरद्रुमे ॥

ताम्रपुञ्जम् । न । कांस्ये ॥

ताम्रदुग्धा । स्त्री । गोरक्षदुग्धायाम् ॥

ताम्रपट्टम् । न । ताम्रनिर्मितेलेखन
 पत्रे ॥ यथा । दत्ता भूमिनिवद्धवाकू
 खालेख्यन्तुकारयेत् । आगामिभद्रञ्च
 पते परचानाय पार्थिव ॥ पटेवा
 ताम्रपट्टेवा समुद्रोपरिचिह्नितमिति
 मिताक्षरा ॥

ताम्रपत्र । पु । जीवशाके ॥ न । ताम्रनि
 र्मितपत्रे ॥

ताम्रपर्ण । पु । भारतवर्षीयोपद्मीये ॥

ताम्रपर्णी । स्त्री । चोलदेशवर्त्मिण्या
 सरिदारायाम् ॥

ताम्रपल्लव । पुं । अशोकतरौ ॥

ताम्रपाकी । पु । गर्हभाण्डवृक्षे ॥

ताम्रपादी । स्त्री । हंसपद्याम् ॥

ताम्रपुष्प । पु । भूमिचम्पके । भूर्चापा
 इति भाषा ॥ के । विदारे । रक्तका
 चने ॥

ताम्राक्षः

ताम्रपुष्पिका । स्त्री । जपाकुसुमे ॥ रक्त
चिह्नि ॥

ताम्रपुष्पी । स्त्री । धातक्याम् ॥ पाटला
वृक्षे ॥ जपायाम् ॥

ताम्रफलः । पुं । अङ्गोष्ठवृक्षे ॥

ताम्रमूला । स्त्री । दुरालभायाम् ॥ ख
ज्जालौ ॥ कच्छुरायाम् । खिराह
इतिगौडभाषा ॥

ताम्रवर्णः । पुं । पल्लिवाहवृक्षे ॥

ताम्रवर्णः । स्त्री । जवायाम् ॥

ताम्रवल्ली । स्त्री । चिचकूटादिदेशप्र
सिद्धायां ताम्रायां खतायाम् । ताल्या
म । तमात्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥

ताम्रवीजः । पुं । कुलत्थे ॥

ताम्रवृक्षः । पुं । कुलत्थे ॥ रक्तचन्दने ॥

ताम्रवृन्तः । पुं । कुलत्थे ॥

ताम्रवृन्ता । स्त्री । कुलत्थिकायाम् ॥

ताम्रशिखी । पुं । कुक्कुटे ॥

ताम्रसारम् । न । रक्तचन्दने ॥ इतिरक्त
भाषा ॥

ताम्रसारकम् । न । रक्तचन्दने ॥ पुं ।

रक्तखदिरे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

ताम्रा । स्त्री । ताम्रवृक्षायाम् ॥ सैन्धव्याम्
॥ ताम्रवर्णायाम् ॥

ताम्राक्षः । पुं । उपधीपभेदे ॥

ताम्राक्षः । पुं । कोकिले ॥ ताम्रैषधि
वीषस्य ॥ त्रि । ताम्रनयने ॥

तारः

तामाभम् । न । रक्तचन्दने ॥

तामाक्षणा । स्त्री । तीर्थविशेषे ॥

तामार्द्धम् । न । कांस्ये ॥

तामाश्या । पुं । पद्मरागमयौ ॥

ताम्रिकः । पुं । कांस्यकारे ॥ त्रि । ताम्रि
सम्भवे ॥ ताम्रस्थायम् । अथात्मादि
खाट् ठक् ॥ ताम्रघट्टनं शिल्पमस्य
वा शिल्पमिति ठक् ॥

ताम्रिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥ मानर
न्धाषाद्ये ॥

ताम्री । स्त्री । वाद्यविशेषे । मानरन्धा
याम् ॥ विकारिकायाम् ॥

तायनम् । न । स्फीततायाम् । समुद्र
क्षे ॥ तायुसन्तानपाखनयोः । ख्युट् ॥

तायिकः । पुं । तर्जिकाभिधदेशे ॥

सारः । पुं । वानरविशेषे ॥ मुक्ताविशु
द्धौ ॥ शुद्धमौक्तिके ॥ देवीप्रणवे ॥

यथा । काश्यां विश्वेश्वरोहगिरिप
तितनया संयुतो वामभागे शुण्डा

दण्डेन दक्षे त्रिपथगतटिनीतीरशु
द्रामुभागे । मायावीजश्च कर्त्तुं सुर

मुनिसहितो ध्यानयुक्त वदामि प्री
त्या लोकस्य तस्मात् सुरमुनिगण

कैरुच्यते तारनामेति ॥ प्रणवे ॥ गर्भ
जन्मजरास्यखलवशाद्भयात्सार य

तीतितारः ॥ तरणे ॥ शिरोभव
धनैः ॥ स्त्री । न । नक्षत्रे ॥ नेत्र

तारका

मध्ये । कनीनिकायाम् ॥ न । रुधे
 ॥ अध्ययनरूपायांसिद्धौ ॥ पि । स्फु
 रितदीधितौ ॥ अष्ट्युचनादे ॥ नि
 र्मले ॥ अष्ट्युच्चैः ॥ तारयति अति
 क्रामति अन्याम् शब्दान् । तृ० । बहु
 लमेतन्निर्द्शन मितिचुरादिगणक
 चात् स्वार्थेणिच् । पचाद्यच् ॥ यदा
 । तार्यते ऽनेनवा । घञ् घोडा ॥
 तारक । पु । दैत्यविशेषे ॥ कर्णधा
 रे ॥ भेलके ॥ न । दृशि ॥ स्त्री । क
 नीनिकायाम् ॥ कृच् ॥ वि । वात
 रि ॥ ससारसमुद्रस्य तरणकारणे
 तारयतिरि ॥ अतिजगतीप्रभेदे वृ
 त्तविशेषे । यथा । यदि तोटकदत्त
 पदे गुरुरन्यम् भवतीह तदा कि-
 लतारकदत्तम् । फणिनायकपिङ्गल
 वर्णित मेत इर पण्डितमण्डलिका
 हतचित्तम् ॥ यथा । अतिभारतरं
 हृदि चन्दनपङ्क्त मनुते सरसीपव
 न विषशङ्कम् । तवदुस्तरतारवियो
 गपद्ये नहि पारमसौ भविता प
 रमाद्ये ॥ तारयति । तृ० । खुब् ॥
 तारकजित् । पु । कार्तिकेये । घडान
 ने ॥ तारक जयति । जि० । किप् ।
 तुक् ॥

तारकराज । पु । चन्द्रे ॥

तारका । स्त्री । न । नेत्रकनीनिकाया

तारपु

म् ॥ कृच् । नक्षत्रे ॥ तारकाज्योति
 र्गीत्यतद्वत्त्वन ॥ स्त्री । इन्द्रवाह-
 ययाम् ॥

तारकारि । पु । कार्तिकेये । महासे
 ने ॥ तारकस्य दैत्यविशेषस्य अरि ॥

तारकिणी । स्त्री । निशायाम् ॥

तारकितम् । न । नभसि ॥ तारका
 सञ्जाता अस्य । तदस्यसञ्जाततार-
 कादिभ्यश्च ॥

तारण' । पु । भेलके ॥ अष्टादशेवत्
 सरे ॥ अतिदृष्टिश्च जायेत धान्यस्या
 यप्रपीडनम् । शस्य भवति सामान्य
 तारणे सुरवन्दिते ॥ चि । तरणका
 रयतिरि ॥ तारयति । तृ० । ल्यु ॥
 सन्तारणे ॥

तारणि । स्त्री । नावि ॥

तारतयडुख । पु । धञ्खजावनाले ॥

तारतम्यम् । न । तरतमयोर्भावे । न्यु
 नाधिक्ये ॥ यथा । निर्धन निधन मे
 तयोर्द्वयोस्तारतम्यविधिमुग्धचेतसा
 म् ॥ बोधनाय विधिना विनिमित्तो
 रेफएवजयवैजयन्तिका ॥

तारतारम् । न । आगमाविरोधिना
 न्यायेन आगमार्थपरीक्षणरूपे ऊ
 हे । तृतीयायांसिद्धौ ॥

तारही । स्त्री । तरदीदृचे ॥

तारपुष्प । पु । कुन्ददृचे ॥

तारशु

तारमाचिकम् । न । रूप्यमाचिके ।

रजतो पधातौ ॥ तारमाचिकमन्य
त्तु तद्भवेद्रजतोपमम् । किञ्चिद्रज
तसाहचर्यात् तारमाचिकमीरित
म् ॥ अनुकल्पतया तस्य ततोहीन-
गुणा स्मृता । न केवलं रूप्यगुणा
वर्त्तन्ते तारमाचिके ॥ द्रव्यान्तरस्य
संसर्गात् सन्त्यन्येपि गुणा यतः ॥
स्यात् तारमाचिकं स्वादु तिक्तं वृ-
ष्य रसायनम् । चक्षुष्यं वस्त्रिककु-
ष्ठपाण्डुमेहविषोदरम् ॥ अर्शः शो-
थ चर्यं कण्डु विदोष मर्पिनाशयेत्
॥ मन्दानखक्षयं वल्लहानि मुग्धां विष्ट-
म्भितां नेत्रगदान् सकुष्ठान् । तथैव
माखां व्रणपूर्विकाञ्च करोत्यमुद्वर-
जताख्यमाचिकम् ॥ शोधनन्तु । क-
र्कोटीमेषशृङ्गयुत्यै द्वैर्वैजम्बीरजै-
र्दिनम् । भावये दातपे तीव्रे विम-
ला मुह्यतिध्रुवम् ॥ विमला तारमा-
चिकम् । कर्कोटी खलसा । मारण-
न्तु कुलत्पल्यकषायेण घृष्टातैलेन
वापुटेत् । तैलेन वाजमूषेण म्रियते
तारमाचिकम् ॥

तारकः । पु । विटे ॥ इतिभूरिप्रयोगः ॥

तारवायु । पु । अष्ट्युच्चशब्दवतिपवने ॥

तारविमला । स्त्री । तारमाचिके ॥

तारशुद्धिकम् । न । सीसके ॥

ताराप

तारा । स्त्री । वृद्धदेवताभेदे ॥ पञ्चक

न्यान्तर्गतकन्यायाम् । वाक्सुग्रीव
यो र्यौषायाम् ॥ सुरगुरोर्भार्यायाम्
॥ कनीनिकायाम् ॥ नक्षत्रे ॥ यथा
। एकतार नभोदृष्टा स्पर्शस्थो ना-
रदो मुनिः । तावद्भवति चण्डालो
यावदन्य न पश्यति ॥ तत्रलिङ्गानु-
शासनं यथा । हस्ता स्वाती श्रवणा
अक्तावे मृगशिरा नपुंसि स्यात् । पु-
ंसि पुनर्वसुपुष्यौ मूलम्वक्षी खियां
शेषा ॥ शेषा । ताराइतिसम्बन्धः ॥
शीलायाम् ॥ मुक्तायाम् ॥ शिवगृह-
याम् ॥ द्वितीयायां महाविद्यायाम्
॥ यथा । लीलाया वाक्प्रदा यस्यात्
तेनलीलसरस्वती । तारकत्वात् स-
दा तारा मुखमेवाक्षप्रदायिनी ॥ उ-
ग्रापत्तारिणी यस्या दुष्टतारा प्रकी-
र्त्तितेति ॥ तरन्त्यनया । तृ० । भि०
अङ् । अष्टशोकीतिगुणः । निपा-
तमाद्दीर्घः । अदन्तखण्डपा ॥
ताराकूटम् । न । तृतीयेयोटके । ता-
रामैत्र्याम् ॥ यथा । वरर्चादपिक
न्यर्थं कन्यार्चादरभावधि । धृष्टमङ्गैर्ह
तेश्च निपञ्चसप्तमन्त्वसदिति ॥
तारापतिः । पु । शिवे ॥ चन्द्रे ॥ वृद्ध-
स्यतौ ॥ वासिनि ॥ सुग्रीवे ॥
तारापथः । पु । आकाशे ॥

तार्किक.

तारापीडं । पु । निशाकरे । चन्द्रे ॥
 ताराभूषा । स्त्री । रात्र्याम् ॥
 ताराभ्र । पु । कर्पूरे ॥
 तारामण्डलं । पु । ईश्वरगृहविशेषे ॥
 तारामार्गः । पुं । आकाशे ॥
 तारारात्रिः । स्त्री । आगमोक्ते पर्ववि-
 शेषे ॥ यथा । भाद्रे मासिकृष्णपक्षे
 भौमवारे कुलार्चने । अर्द्धरात्रौ स-
 क्रमश्च सातारा रात्रिरीरितेति ॥
 तारारि । पु । विटमाचिके ॥
 तारावती । स्त्री । काशिकापुराण-
 प्रसिद्धायां चन्द्रशेखरभूपयत्न्याम् ॥
 तारिकम् । न । तरमूल्ये ॥
 तारिका । स्त्री । ताडीतिख्याते ताण-
 रसे ॥
 तारिणी । स्त्री । बुद्धदेव्यन्तरे । लोके
 श्वरात्मजायाम् ॥ * ॥ शिवपत्न्या-
 म् । द्वितीयाया महाविद्यायाम् ॥
 तारुण्यम् । न । यौवने ॥ तरुणस्य भा-
 वः । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥
 तारेय । पु । वालिवानरपुत्रे । अङ्गदे-
 ॥ तारायाअपत्यम् । ढक् ॥
 तार्क्यम् । न । तर्कैर्विकारे ॥ तद्-
 वयवे ॥ कोपधाच्चेत्यञ् ॥
 तार्किक । पि । तर्कतत्परे । तर्कशा-
 स्त्रविदि ॥ तर्कमधीते । ढक् ॥ सच-
 षड्विधो यथा । स्याद्वादवाद्यार्हतः

तार्क्ष्यै

स्याच्छून्यवादीतु सौगतः १ । नैया-
 यिकस्वच्छपादो २ । योगसाङ्ख्यस्तु-
 कापिण ३ । वैशेषिक स्यादौलूको
 ४ । वार्हस्पत्यस्तु नास्तिकः ५ । चार्वा-
 कोलौकायतिकश्चै ६ । ते षडपिता-
 र्किका ॥ आत्मनोऽचिद्रूपवादिनोऽ-
 नात्मज्ञाद्येते स्वबुद्धिपरिकल्पित य-
 दिच्छन्ति तददन्ति ॥
 तार्क्ष्य । पु । कश्यपे ॥
 तार्क्षी । स्त्री । पातालगडडीलता-
 याम् ॥
 तार्क्ष्य । पु । अश्वे ॥ सर्पे ॥ गरुडाग्र-
 जे ॥ गरुडे ॥ तार्क्ष्यस्य कश्यपस्यापत्य-
 म् । गर्गादित्वात् यञ् । बहुल्ये ता-
 र्क्षी ॥ एकस्मिन्कल्पे तृचस्यमुनेरप-
 त्यत्वात्तार्क्ष्यीगरुडः । गर्गादित्वात्
 यञ् । बहुल्येयमजोश्चेतिबुकि तृ-
 चाइत्यन्ये ॥ सुवर्णे ॥ स्यन्दने ॥
 अश्वकर्णाह्वयतरौ ॥ न । रसाञ्जने ॥
 तार्क्ष्यजम् । न । रसाञ्जने ॥
 तार्क्ष्यध्वजः । पु । हरौ । विष्णौ ॥ इति
 हेमचन्द्रः ॥
 तार्क्ष्यनायक । पु । गरुडे ॥ इतिराज-
 निर्घण्ट ॥
 तार्क्ष्यप्रसव । पु । अश्वकर्णवृक्षे ॥
 तार्क्ष्यशैलम् । न । सतुल्यया दाह्या कृता-
 ञ्जने । रसगर्भे । रसाञ्जने ॥ तर्क्ष्य

तालः

शैले भवम् । अण् ॥

तार्किकम् । त्रि । तृणनिर्मिते ॥

तार्क्षीयिक । त्रि । तृतीये ॥ तीया
दीकक् स्वार्थे वा वाच्यः ॥

ताल । पु । करतले ॥ अङ्गुष्ठमध्यमा
म्यांसमिते । विस्तृताभ्यामङ्गुष्ठम-
ध्यमाभ्यां सम्मिमे दीर्घपरिमाणवि-
शेषे ॥ तल्लक्ष्यम् । तल्ल० । हल्लक्ष्ये
तिघञ् ॥ करास्फाले । करास्फोटे
॥ कांस्यस्यवाद्यभाण्डे ॥ त्तरौ ॥ ता-
लद्रुमे । दीर्घपादपे । लेख्यपत्रे ॥
पक्व तालफल पितरक्तश्लेषविवर्द्ध-
नम् । दुर्जरं बहुमूषणं तन्द्राऽभि-
व्यन्दयुक्तदम् ॥ तालमज्जातुतरुणः
किञ्चिन्मदकरो खद्युः । श्लेषलो वा
तपित्तघ्नः सखेहोमधुर सरः ॥ ता-
लमज्जा तालफलबीजमज्जा । ता-
लज तरुणं तोय मतीवमद्वृन्मत-
म् । अस्त्रीभूतं तदा तत् स्थात् पि-
तृकृदातदोषहृत् ॥ * ॥ मानविशेषे
॥ यथा । तालो द्वादशभिर्जानुपरिणा-
हपरिभ्रमैरिति । हस्तेन जानुमण्ड-
लपरिभ्रमण यावत्त्या कालमाचया-
क्रियते तावतीभिर्द्वादशभिस्ताला-
ख्यः कालांशोऽज्ञेयः ॥ * ॥ गीतकाल-
क्रियमाने । अयंस्वर इयत् कालंगेयः
इयत्कालं विखम्बितम् इयत्कालाहुत

तालची

म् इयत्काल मध्यमिति बोधयितुम्

ईदृशैर्हस्तैरङ्गुल्याङ्गुलनप्रसारणा-

दिक्रियाभिर्नर्तितव्यं गातव्यञ्चेत्ये

वरूपेकालक्रिययोर्माने ॥ कालस्य

एकद्विषिमाषाद्युच्चारण नियमितस्य

क्रियायाः परिस्पन्दात्मिकायाः परि-

च्छेदहेतुस्तालः ॥ * ॥ तस्योत्पत्तिर्य

था । गौरीहरयोर्द्व्येन तालो बभू-

व । तस्य कारणम् । क्रिया कालश्च । ह-

रन्वत्यस्य तालवम् गौर्यान्वत्यस्य

लास्यमितिसंज्ञा । अर्थात् पुरुषन्व-

त्यस्य तालवम् नार्यान्वत्यस्य ला-

स्य मितिनाम । तालवलास्ययो रा-

दहरयोर्भेदनेन तालइतिसंज्ञा ॥ *

॥ आदिगुरुत्रिकले (५१) ॥ तालयति-

तस्यते वा । चु० । पचाद्यच् । घञ् वा ॥

न । हरिताले ॥ तालीशपत्रे ॥ दु-

र्गासिंहासनै ॥ तालफले ॥ धनुषि

॥ तालस्यविकारः । तालादिभ्योऽण् ।

तालाहुनुषि । अन्यतालमयम् ॥

तालकम् । न । द्वारपिधानसाधनयन्त्रे

। ताला इतिभाषा ॥ हरिताले ॥ तु-

वरिकायाम्

तालकाभः । पु । हरितवर्णे ॥ त्रि । त-

इति ॥

तालचीरकम् । न । तालसम्भूततव-

चीरे ॥

तालमू

तालकी । स्त्री । } तालजसुरायाम्
 तालती । स्त्री । } । ताडी इतिभाषा ॥
 तालध्वज । पु । बलदेवे ॥ तालो ले-
 खपत्रो ध्वजो ऽस्य ॥
 तालनवमी । स्त्री । भाद्रशुक्लनवम्याम् ॥
 तालध्वजा । स्त्री । पुरीविशेषे ॥
 तालपत्रम् । न । ताडके । कर्णाभरण-
 विशेषे । कर्णिकायाम् ॥ तालस्य प-
 त्रम् । स्वर्णरचितस्या पीदमेवनाम
 ॥ तालतरो पर्यो ॥
 तालपत्रिका । स्त्री । तालमूल्याम् ॥
 तालपत्री । स्त्री । मूषिकपण्ड्याम् । र-
 ण्डायाम् ॥ मधुरौषधौ ॥
 तालपर्यम् । न । मुरानामगन्धद्रव्ये ॥
 तालपर्णी । स्त्री । मुरानामनिगन्धव-
 स्तुनि । गन्धिन्याम् ॥ ताल, पर्यमस्या
 । तालशब्द तालपर्यसदृशे लाञ्छ-
 न्णिक । पाककर्णेतिडीष ॥ मधुरि-
 कायाम् ॥
 तालपुष्पम् । न । प्रपौण्डरीके ॥ ता-
 लद्रुकुसुमे ॥
 तालभृत् । पु । बलदेवे ॥
 तालप्रलम्बम् । न । तालजटायाम् ॥
 तालमूलिका । स्त्री । तालमूल्याम् ।
 मुसल्याम् ॥ तालोमूलमस्या । ताल
 शब्दस्तालमूलसदृशे लाञ्छनिक ।
 पाककर्णेतिडीष । स्वार्थे कन् ॥

तालिकः

तालमूली । स्त्री । तालमूलिकायाम् ।
 दीर्घकन्दायाम् । मुसल्याम् ॥ ताल
 मूलीतु विद्वद्भिर्मुसलीति निगद्य-
 ते । मुसली मधुरा वृष्या वीर्योष्णा
 दृहणी गुरु । तिक्ता रसायनी ह-
 न्ति गुदजान्धनिल तथा ॥ ॥
 ताललच्छा । पु । बलदेवे ॥
 तालवृन्तम् । न । तालपत्रनिर्मिते व्य-
 जने ॥ यथा । परे ब्रह्मणि विज्ञाते
 समस्तैर्नियमैरलम् । तालवृन्तन
 किङ्कार्ये लब्धे मलयमारुते ॥ अस्य
 वायोर्गुणा यथा । त्रिदोषशमनेवा
 युर्लघुरस्य प्रकीर्तितइति ॥
 तालवृन्तकम् । न । व्यजने ॥ तालस्ये
 वृन्तमस्य । तालेकरतले वृन्तमि-
 ववन्धनमस्यवा ॥
 तालथम् । चि । तालुजाते ॥ शरी-
 रावयवत्त्वात् यत् ॥
 तालाख्या । स्त्री । मुरायाम् ॥
 तालाङ्ग । पु । बलभद्रे । प्रलम्बमे ॥ ता-
 लोदृच्छविशेषो ऽङ्गो ध्वजो ऽस्य ॥
 करपत्रे ॥ शाकभेदे ॥ महालक्ष्मण
 सम्पूर्णपुरुषे ॥ पुस्तके ॥ हरे ॥
 तालावचर । पु । नटे ॥ इ० त्रि० ॥
 तालि । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥
 तालिक । पु । प्रसारिताङ्गुलिपाणौ ।
 चपेटे । प्रतले ॥ लिखितस्य निबन्ध

तालीश

ने । काचनक्याम् ॥

तालिका । स्त्री । चपेटे ॥ तालमूल्या
म् ॥ ताम्रवज्याम् ॥तालितम् । न । वाद्यभाण्डे ॥ तुलित
पटे ॥ गुणे ॥

तालिश । पु । शैले । पर्वते ॥

ताली । स्त्री । जटायाम् । वितुनकौष
धौ । भुज आवला इति भाषा ॥ तालह
मे ॥ आढक्याम् । तुवरिकायाम् । अर
हर इति भाषा ॥ दारोद्घाटनयन्त्रे
॥ तालमूल्याम् । ताम्रवज्याम् ॥
तालजातसुरायाम् । ताडी इति
भाषा ॥ * ॥ मध्याख्यच्छन्दोभेदे ॥ य
था । ताली सा निर्दिष्टा । उद्दिष्टो मे
यत्र ॥ यथा । ज्ञानी ते जानीते । सा
सारूप्यं वैरूप्यम् ॥ अस्सनारीत्य
पिसत्रोक्ताच्छन्दोमञ्जर्याम् । मोना
री ॥ तालयति । तच्छ० गयनादच्
। गौरादिच्चाज्जातिच्चाडाडीष् ॥

तालीपत्रम् । न । तालीशे ॥

तालीशम् । न । तालीशपत्रे ॥ ताली
श चक्षु तित्तोष्णं श्वासकासकफाऽ
निहान् । निहन्त्यश्चिगुल्मामव
ह्निमान्द्यक्षयामयान् ॥ भूम्यामल
क्याम् ॥तालीशपत्रम् । न । तालीशख्याते
वृक्षविशेषे । धात्रीपत्रे । शुकोदरे

तावान्

॥ भूम्यामलक्याम् ॥

तालु । न । काकुदे । जिह्वेन्द्रियाधि
ष्ठाने स्वनाम्नैव प्रसिद्धे ॥ तरन्त्य नेन
वर्णा । तृ० । चौरश्चल इति जुष्
॥ तालयति । तच्छ० चु० । मृगव्या
दिच्चात् कुर्वा ॥तालुकम् । न । तालुनि ॥ स्वार्थे वावा
दिच्चात् कन् ॥

तालुजिह्वः । पु । कुम्भीरे ॥

तालूरः । पु । आवर्त्ते ॥

तावकः । पि । त्वदीये ॥ तवायम् । त
स्येदमिच्छय ॥ तवकममकावेकवच
ने इति तवकादेशः । स्त्रियां ता-
वकी ॥तावकीनः । पि । त्वदीये ॥ तवायम् ।
युष्मदस्य दे रन्यतरस्यां खञ्जेति ख-
ञ् । पश्चात्तवकादेशः ॥तावत् । अ । माने ॥ अनुक्रमे ॥ अव
धारणे ॥ सम्भ्रमे ॥ परिच्छेदे ॥ का
त्कर्त्तुः ॥ अधिकारे ॥ अवधौ ॥ तत् परि
माणमस्य । तद्विता इति बहुवचने
नान्येऽनुक्ता अपि तद्विता आपिता ।
तेन डावतुप्रत्ययः ॥ तदा इत्यर्थे
॥ यथा । भर्त्तापितावत् क्रयकैशिका
नामिति रघु ॥तावान् । पि । तत्परिमाणविशिष्टे ॥
॥ तत् परिमाणमस्य । यत्तदेतेभ्य

तिक्तक

परिभाषे इति वतुप् । आसर्वनाम्न
व्याख्यम् ॥

तावतिथ । चि । तावताम् पूरणे ॥ ड
ट् । वतोरियुक् ॥

तावरम् । न । चापगुणे ॥ इतिभूरि० ॥

ताविष । पुं । स्वर्गे ॥ महेदधौ ॥
काष्णे ॥ तवेति सौचोधात् । तवे
रिद्वेतिटिषच् ॥

ताविषी । स्त्री । चन्द्रकन्यायाम् ॥ भू
मौ ॥ नद्याम् ॥ देवकन्यायाम् ॥ टि
त्तान्डीप् ॥

तावुरि । पु । दृषराशौ ॥ इतिदृ० ॥
तावून । पु । शणे ॥

तिक्त' । पु । तीता इतिप्रसिद्धे रसे ॥

तिक्त शीत सृषामूर्च्छाज्वरपित्त
कफान् जयेत् । कच्य स्वयमरोचि
ष्णु' कण्ठस्तन्यास्यशोधन ॥ सुगन्धे
॥ वरुणद्रुमे ॥ कुटजे ॥ न । पर्पटौ
षधौ ॥ चि । तिक्तुरसान्विते ॥ तेज
यति । तिज० सामान्यापेक्षप्रापका
चुरादीनाणिजभावे गत्यर्थकर्मके
तिक्त' ॥

तिक्तक । पु । पटोले ॥ भूमिनिम्बे ।

चिरतिक्ते । चिरायता इतिभाषा
॥ कृष्णखदिरे ॥ निम्बे ॥ इन्द्रदीप्ये
॥ तिक्तार्थे ॥ तिक्तएव । स्वार्थे कन् ॥

तिक्तकन्दिका । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

तिक्तफ

तिक्तकर्कोटकी । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटि
कायाम् । नागहन्त्रायाम् । वाँजकक
रोल इतिभाषा ॥

तिक्तका । स्त्री । तिक्तालावाम् । कटु
तुम्भ्याम् ॥

तिक्तगन्धिका । स्त्री । वराहक्रान्ता-
याम् ॥

तिक्तगुञ्जा । स्त्री । करञ्जे । चुद्रसा
याम् ॥

तिक्ततण्डुला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

तिक्ततुण्डी । स्त्री । कटुतुण्डीलता
याम् ॥

तिक्ततुम्बी । स्त्री । कटुतुम्भ्याम् ॥
तिक्ताचासौतुम्बीच ॥

तिक्तदुग्धा । स्त्री । अजशृङ्ग्याम् ॥
चीरिगल्याम् ॥

तिक्तद्रुम । पु । पञ्चतिक्ते ॥

तिक्तधातु । पु । पित्ते ॥

तिक्तपत्र । पु । कर्कोटके ॥ तिक्तानि
पत्राणि यस्य ॥

तिक्तपर्वा । स्त्री । हिममोक्षायाम् ॥
गुडूच्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ दूर्वा
याम् ॥

तिक्तपुष्पा । स्त्री । पाठायाम् ॥

तिक्तफल । पु । कतकवृक्षे ॥

तिक्तफला । स्त्री । यवतिक्तायालताया
म् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ घट्टभुजायाम् ॥

तिग्मांशु

इति राजनिर्घण्ट ॥

तिक्तभद्र । पु । पटोले ॥

तिक्तमरिच । पु । कतकवृक्षे ॥

तिक्तरोहिणिका । स्त्री । } कटुका

तिक्तरोहिणी । स्त्री । } याम् । क

टुक्याम् ॥ तिक्ताचासौरोहिणीष ॥

तिक्तवल्ली । स्त्री । मूर्धालतायाम् ॥

तिक्तवीजा । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

तिक्तशाक । पु । खदिरवृक्षे ॥ वरुण

द्रुमे ॥ तिक्तःशाकोऽस्यपत्रायाम् ।

वरुणस्य शाकमध्ये पाठात् ॥ पञ्चसु

न्दरवृक्षे ॥

तिक्तसार । पुं । खद्विरे ॥ तिक्तसारो

स्य ॥ न । दीर्घरोहिणिकटुके ॥

तिक्ता । स्त्री । कटुक्याम् ॥ पाठायाम्

॥ यवतिक्तायां लतायाम् ॥ षड्भु

जायाम् ॥ छिक्क्याम् ॥ टाप् ॥

तिक्ताख्या । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

तिक्ताङ्गा । स्त्री । पातालगरुडीलता

याम् ॥

तिग्मम् । न । तीक्ष्णे । पैना इतिभाषा

॥ चि । तक्षति ॥ तेजयति । तिज० ।

युजिश्चितिजां कुश्चेतिमक् कवर्ग

श्चान्तादेश ॥

तिग्मरश्मि । पु । सूर्ये ॥ तिग्मारश्म

बोयस्य ॥

तिग्मांशु । पु । सूर्ये ॥ तिग्मा खराः

तितिभ.

अंशवोऽस्य ॥

तिजिल । पु । चन्द्रे ॥ तेजते । तिज० ।

गुपादिभ्य किदितीलच् ॥

तिगुटी । स्त्री । त्रिवृति ॥ सतीलायाम् ॥

तितउ । पु । चालन्याम् ॥ तनेति

तन्यते वा । तनु० । तनेतेर्ङउ स

न्वच्च । सन्वद्भावाद्द्वित्वमभ्यासस्ये

ष्वच्च । क्षुद्रच्छिद्रसमोपेत चालन

तितउस्मृतमिष्युक्ते स्त्रीवस्त्वमपि ॥

तितिचा । स्त्री । चान्तौ । चमायाम्

। परा पराधसहने ॥ सर्वदु. खसह

ने । श्रीतोष्णमानापमानलाभाला

भशोकहर्षादिद्वन्द्वसहिष्णुतायाम् ॥

अहोतितित्यामाहात्म्यमहोदानफ

ल महत् । यदागतोहरिश्चन्द्रोम

हेन्द्रस्यसलोकताम् ॥ तिजेः चमा

यां सञ्जन्तादप्रत्ययेटाप् ॥

तितिचितः । चि । चान्ते । सोढे ॥ ति

तिचासञ्जाताऽस्य । सारकादिस्था

त इतच् ॥

तितिचु । चि । चमान्विते । चान्ते ।

सहिष्णौ । जीवनविच्छेदव्यतिरि

क्तशीतादिद्वन्द्वसहिष्णवितिस्थाख्या

सार ॥ तितिचने । तिजे चमाया

म् । गुप्तिज्जिह्वा. सन् । तितिचय

शील । सनाशसेष्यु. ॥

तितिभ. । पु । इन्द्रगोपकीटे ॥ इ० ङे० ॥

तिथि

तितीर्षु । त्रि । तरितुमिच्छौ ॥ तर

ते सन्नन्तादुप्रच्यय ॥

तित्तिडीक । पु । वृक्षविशेषे ॥ औष

धिविशेषे ॥ तिन्यति । तिमन्मार्हीभा

वे । पर्फरीकादयश्चेति तिमैर्मकार

स्यडकारो ऽभ्यासस्तु क ईकन् प्रत्य

यश्च । तित्तिडीचिच्चान्तिकेत्यम

रेतुशब्दान्तरम् । तथाच । तित्ति

डी च्चान्तिकाचिच्चा तित्तिडीका क

पिम्रियेति वाचस्पति ॥

तित्तिर । पु । तित्तिरिपक्षिणि । ती

तर इतिभाषा ॥ तित्ति इतिशब्द

राति । रा० । आतेनुपेतिक ॥

तित्तिरि । पु । तित्तिरे ॥ तित्तिरि

कृष्णवर्णं स्यात् सतुगौर कपिञ्च

लः ॥ तित्तिरिर्वर्णदेो ग्राही चिक्रा

दोषत्रयापह । आसकासन्वरहर

स्तस्माद्गौरो ऽधिको गुणैः ॥ तित्ति

इति शब्दरैति । इ० । बाहुलकात्

कि ॥ मुनिविशेषे ॥ यजुशाखावि

शेषे ॥

तिथ । पु । कामे ॥ काले ॥ अनले ॥

तेजयति । तिज० । तिथपृष्ठगूययूथ

प्रोथाइतिथक् तिजेर्जलोपश्चिपा

तनात् ॥

तिथि । स्त्री । पु । प्रतिपदादिपञ्चद

शमु । चन्द्रकलाक्रियारूपायाम् । च

तिथि

न्द्रकलाक्रियेपलक्षिते वा काले ॥

अतति । अत० । अतन्यञ्जीत्यतेरि

थिन् । पृषोदरादिच्चात् अलोप ॥

यद्वा । तनेतिविस्तारयति चन्द्रकला

य कालविशेष सातिथि ॥ चन्द्रक

लया तन्यते इति वा ॥ उक्तञ्च । त-

न्यन्ते कलया यस्मात् तस्मात् ता-

स्तिथय स्मृताइति ॥ अमादिपौर्ण

मास्यन्ता याएव शशिन कला । ति

थयस्ता समाख्याता षोडशैववरा

नने ॥ तत्रप्रथमकलाक्रियारूपा प्र

तिपत् । एवद्वितीयादिकलाक्रिया-

रूपाद्वितीयादि । साचवद्विरूपाचे

त् शुक्ला हासरूपाचेत् कृष्णा । य-

था । तत्रपञ्चावुभौ मासे शुक्लकृष्ण

क्रमेणहि । चन्द्रवर्द्धकर शुक्ल कृ

ष्णश्चन्द्रक्षयात्मक ॥ पञ्चत्याद्यास्तु

तिथय क्रमात् पञ्चदश स्मृता ।

दर्शाना कृष्णपक्षे ता पूर्णमासा

श्च शुक्लके ॥ * ॥ गोभिलोक्तामा

वास्याघटकउपर्यधोभावापन्नसमस्त

त्रपातन्यायेन राश्येकाच्छेदेन स

हावस्थानयुक्ताकर्मण्डला चन्द्रमण्ड

लस्य राशिद्वदशाशद्वादशाशभो

गात्मकनिर्गमरूपवियोगेन शुक्ला

या प्रतिपदादितत्तित्तिथेरुत्पत्ति ।

एवगोभिलोक्तपौर्णमासीघटकस-

तिनिशः

समराश्यवस्थानरूपपरमनियोगा-
नन्तरमर्कमण्डलप्रवेशाय चन्द्रम-
ण्डलस्य राशिद्वादशांशद्वादशा शभो
गात्मकप्रवेशरूपसन्निकर्षेण कृष्णा
या सप्तसित्येश्वोत्पत्तिरिति । यथा
। अर्काद्विनि' स्रत प्राचीयद्याच्य
हरह शशी । भागैर्द्वादशभि स्रत
स्यात् तिथिश्चान्द्रमसदिनम् ॥ चि
शांशक स्रथाराशेर्भाग इत्यभिधी
यते । आदित्यादिप्रवृष्टसु भागद्वा
दशक यदा ॥ चन्द्रमा स्यात् तदा-
रामतिथिरित्यभिधीयते ॥ * ॥ सा
देवकृत्ये पूर्वाह्णयुताग्राह्या । एका
दश्युपवासातिरिक्तस्थले सर्वत्रविस
न्यव्यापिनीग्राह्या ॥ * ॥ पञ्चदश-
सङ्ख्यायाम् ॥ पञ्चदशाङ्के ॥

तिथिचय । पु । अमावास्यायाम् ॥ इ

तिशब्दार्थकल्पतरु ॥ तिथे चये ॥

तिथिप्रणी । पु । निशाकरे । चन्द्रे ॥

तिथी । स्त्री । प्रतिपदादितिथिषु ॥

तिनाशक । पु । तिनिशदृष्टे ॥

तिनिश । पु । सन्दनश्रुमे । अतिमुक्त

के । वज्रुले । तिनास इतिसादन

इतिच प्रसिद्धे दृष्टे ॥ तिनिश श्लेष

पित्तस्त्रमेद कुष्ठप्रमेहजित् । तुव

र. श्विषदाहघ्नो ब्रणपाण्डुकृमिप्रणु

त् ॥ अतिशयेन नेशति । गिशसमा

तिनिश्री

धौ । इगुपधेतिक' ॥ यद्वा । अति-
क्रान्तोनिशा । अत्यादय इतिसमास
। पृषोदरादि ॥

तिनिड । पु । दैत्यविशेषे ॥ चिञ्चा
याम् ॥ वृक्षान्ते ॥

तिनिडिका । स्त्री । चिञ्चायाम् ॥ दृ
क्षान्ते ॥

तिनिडी । स्त्री । चिञ्चायाम् । अग्निका
याम् । अग्नी इति इग्लो इतिचभाषा ॥

अग्निकाया'फल पक्वं मर्दितं वारिणा
दृढम् । शर्करामरिचोन्मिश्रं खवज्जे

न्दुसुवासितम् ॥ अग्निकाफलसम्भूतं
पानक वातनाशनम् । पित्तश्लेष्मकरं

किञ्चित् मुरुच्य वज्जिवोधकम् ॥ डि
ञ्जे ॥ चुक्रे ॥ तिम्यति । तिमआर्शीभा

वे । अग्नीकादयश्चेतिनिपातित' ॥
तिनिडीकम् । न । वृक्षान्ते । चुक्रे ॥

तिम्यति । तिम० । अग्नीकादयश्चेति
साधु ॥ वज्ज्यकरे ॥ तिनिड्याम् ॥

तिनिडीका । स्त्री । चिञ्चायाम् ॥

तिनिडीयूतम् । न । चुचुर्याम् । ति
निडी वीजैर्विहितेयूते । आकरी

वाकरी इतिभाषा ॥

तिनिश्री । स्त्री ।

तिनिश्रीका । स्त्री ।

तिनिश्री । स्त्री ।

तिनिश्रीका । स्त्री ।

चिञ्चायाम् ।
तिनिड्याम् ॥

तिमिः

तिन्दिश । पु । डिण्डिगे ॥

तिन्दु । पु । तिन्दुके । तेदू इतिभाषा
॥ तिम्यति । तिम० । मृगयादिच्छा
त् कु ॥

तिन्दुक । पु । स्फूर्जके । कालस्कन्धे ।
शितिसारके । तिन्दौ । तेदू इति
भाषा ॥ स्यादामं तिन्दुकं ग्राहि वा
तल शीतल लघु । पक्व पित्तप्रमेहा
स्त्रक्षेपमम मधुरं गुरु ॥ ततसार
चिररोगजित् ॥ विम्वतिन्दुकमप्ये
व विशेषात् ग्राहिशीतलम् ॥ न ।
कर्षपरिमाणे । इति वैद्यकपरिभा
षा ॥ तिन्दो सन्नायां कन् ॥

तिन्दुकि । स्त्री । तिन्दुके ॥

तिन्दुकिनी । स्त्री । आवर्त्तक्याम् ॥
तिन्दुकी । स्त्री । तिन्दुके ॥ तिम्यति ।
तिम० । बाहुलकाद् दुकष् गुणाभा
वश्च । डीष् ॥

तिन्दुल । पु । तिन्दुकवृक्षे ॥

तिमि । पु । समुद्रे ॥ महाकाये सामु
द्रे मत्स्यविशेषे ॥ अस्तिमत्स्य स्तिमि
र्नाम शतयोजनविस्तरइतिदर्शनात्
। अत्ररामायणे रामवाक्यम् । अ
स्तिमत्स्यस्तिमिर्नाम तथाचास्ति ति
मिङ्गल । तिमिङ्गलगिलोप्यस्ति-
तङ्गिलोप्यस्तिबल्लण्येति ॥ ताम्यति
। समुकाङ्गायाम् । क्रमितमिशति

तिमिषः

स्तम्भामतइति इन् ॥

तिमिकोष । पु । अथौ ॥

तिमिङ्गल । पु । मत्स्यविशेषे ॥ तिमि
गिरति । गृनिगरणे । मू० क. । अ
चिविभाषेतिलक्षम् । गिले ऽ गिल
स्येतिमुम् ॥

तिमिङ्गलगिल । पु । महामत्स्यविशे
षे ॥ गिरति । गृ० । मूलविभुजादि
च्छात् क । लक्षम् । गिलङ्गिलती
तिगिलगिल । तिमिना गिलगिल ।
गिलेगिलेचेतिमुम् ॥

तिमित । चि । निश्चले ॥ क्लिन्ने ॥ ति
म्यतिस्स । तिम० । अकर्मकक्षात
कर्त्तरित् ॥

तिमिरम् । न । अन्यकारे । ध्वान्ते ॥
नेषामयान्तरे ॥ तल्लक्ष्य । यथा । ति
मिराख्य । सर्वदोषश्चतुर्थ पटलङ्ग-
त । कण्वि सर्वतोदृष्टि लिङ्गनाश
मत परम् ॥ * ॥ भुक्ता पाणित-
लघृष्टा चक्षुषोर्यदिदीयते । अचि
रेणैवतद्गारि तिमिराणि व्यपोहति
॥ तिम्यति । तिम० । इषिमदीति-
किरच् ॥

तिमिरच्छित् । पु ।

तिमिररिपु । पु । } सूर्ये ॥

तिमिरशाचव । पु ।

तिमिष । पु । ग्राम्यकर्कश्याम् ॥ इति

तिरिथ

चिकाण्डशेष ॥ नाटाशे ॥

तिमी । स्त्री । तिमिमत्ये ॥ इ० द्वि० ॥

तिरश्मी । स्त्री । पशो पक्षिणश्चस्त्रियाम् ॥

तिरश्मीन । चि । तिर्यग्भते ॥ विभाषा
श्चेरदिक्स्त्रियामिति स्वार्थेख ॥तिरः । अ । अन्तर्द्धा ॥ तिर्यगर्थे ॥ अ
वज्ञायाम् । तिरस्कारे ॥ तरति ।
तृ० । अस्तुन् । कचिदपवादविषये
प्युत्सर्गेभिनिविशते इति गणविष
ये इर् ॥तिरस्करिणी । स्त्री । जवनिकायाम् ।
व्यवध नपद्याम् । कनात चिकसिर्
की इत्यादिभाषा ॥ तिरस्करोति
तिरस्क्रियते ऽनया वा । ग्रह्यादित्वा
स्मिनि । निपातनाद वृह्यभाव । स
ज्ञापूर्वकत्वाद्वा ॥ देवीविशेषे ॥

तिरस्कार । पु । अधिक्षेपे । अनादरे ॥

तिरस्कृत । चि । अनादृते ॥

तिरस्कृति । स्त्री । दोषस्मृत्याधिक्या
रे । उपेक्षायाम् । अनादरे ॥तिरस्कृया । स्त्री । अनादर ॥ तिरस्क
रणम् । कृञ् शचेति भावे श । ति
रसे । ऽन्यतरस्यामिति सत्त्वम् ॥

तिरिटि । पु । इक्षुग्रन्थौ ॥

तिरिम । पु । शालिविशेषे ॥

तिरिय । पु । शालिभेदे ॥

तिर्यक्

तिरीट । पु । लोभे ॥ न । स्वर्णे ॥ कि

रीटे ॥ तीर्थते मलमनेन । तृ० ।

कृतकृपिभ्य कीटन् । इत्वरपरत्वे ॥

तिरीटक । पु । रक्तलोभे ॥ स्वार्थेक ॥

तिरोधानम् । न । अन्तर्दाने । व्यवधा
याम् । अपिधाने ॥ तिर पूर्वाङ्गुधा
जो ल्युट् । तिरोन्तर्द्धाविति गतिच्चेव
गतीतिसमास ॥

तिरोभाव । पु । पिधाने ॥ प्रजये ॥

तिरोभत । चि । अन्तर्हिते ॥

तिरोहित । चि । अन्तर्हिते ॥ कृन्ने ॥

नष्टे ॥ तिरोधीयतेस्म हिनेतिस्म-
वा । ङुधाज धारणपेक्षणयो हिग
तौ वा । गत्यर्थेति कर्त्तरिक्त । धा
अस्तु कर्मणिक्त । भावक्तान्ताभ्यामर्श
आद्यञ्वा ॥तिर्यक्पाती । चि । माचिविप्रसारिणि
। कुटिलवृत्तौ ॥तिर्यक्स्रोता । पु । पशुपद्यादौ ॥ सच
ब्रह्मणो ऽष्टम सर्ग । यथा । तिरश्चा
मष्टम सर्ग सोष्टाविशविधोमत ॥ ते
पालक्ष्य यथा । अविदे भूरितम
सो घ्राणज्ञा हृद्यवेदिनइति । अवि
द श्वस्त नादिज्ञानशून्या । भूरित
मस आहारादिमात्रनिष्ठा । घ्राण
ज्ञा घ्राणेनैवेष्टमर्थ जानन्ति । हृदि
अवेदिन दीर्घानुसन्धानशून्या -

तिर्यङ्गु

॥ अष्टाविंशतिभेदा यथा । गौ
रजोमहिषः कृष्णः शूकरो गवयो-
रुहः । द्विशफा पञ्चवर्चमे अवि
रुष्टश्चसत्तम ॥ खरो श्रीः श्वतरो
गौर शरभश्चमरीतथा । एते
चैकशफा चत्त शृणुपञ्चनखान् पशू
न् ॥ श्वशृगालो वृकोत्थाघोमाजोर
शशश्चल्यकौ । सिंहः कपिर्गजः कूर्मो
गोधाचमकरादयः ॥ कङ्कगृध्रवकश्ये
नभासभङ्गकवर्हिणः । हससारसच
क्राहकाकोलूकादयः खगाः ॥ इति
श्री भागवतम् ॥ गवाद्यउष्टान्तादि
शफाद्विखुरान् । खरादयश्चमर्यन्ता
एकशफा षट् । श्वद्योगोधान्ता
पञ्चनखादयः । एते भूचरा सप्तविंश
ति । मकरादयोजलचरा कङ्काद
यः खगा अभूचरस्त्वेनैकीकृत्यगृही
ता । एवमष्टाविंशतिभेदान् वदन्ति
। अन्येषामपितिर्यक्प्राणिनायथाय
थमेतेष्वन्तर्भावः । इति श्रीधरस्वा
मिनः ॥

तिर्यङ्गुडीनम् । न । पक्षिणास्तिर्यङ्ग-
मने ॥

तिर्यङ्ग्यान । पु । कर्कटे । कुलीरे ॥

तिर्यङ्गुख । पु । नक्षत्रविशेषेषु ॥ अश्वि-

नी रेवती हस्ताचिषे स्वातिपुनर्वसू

। ज्येष्ठा मृगा मुराधाश्च नव तिर्यङ्गु

तिलकः

खा स्मृता ॥

तिर्यक् । अ । वक्रः । साचि ॥ निरुद्धा
र्थे ॥ तिरोर्थे ॥

तिर्यङ् । द्वि । विहङ्गादौ ॥ पशौ ॥
वक्रगामिनि ॥ तिर्यगञ्चति । तिरस
स्तिर्यलोप इति तिरि ॥ स्त्रियां ति
रश्चौ ॥

तिर्यक् । पु । पशौ ॥ खगादौ ॥

तिल । पु । स्वनाम्नाप्रसिद्धे होमधान्ये
। पापघ्ने । पितृतर्पणे ॥ तिलः कृष्ण
सितो रक्तः सर्वार्थान्यस्तिलः स्मृतः
॥ तिलो रसेकटुः स्निग्धो मधुरः स्तु
बरो गुरुः । विपाके कटुकः स्वादु
स्निग्धोष्णः कफपित्तकृत् ॥ बल्यः के
श्यो हिमस्पर्शस्त्वच्यः सन्ध्याद्रोहि-
तः । दन्त्योऽल्पमूत्रकृद् ग्राही वात
घ्नोऽग्निमतिप्रदः ॥ कृष्णः श्रेष्ठतमः
लोषु शुक्लो मध्यमः सितः । क्रन्ध
हीनतराः प्रोक्तास्तज्जै रक्तादयः-
स्तिलाः ॥ तिलस्यफलम् तिलः । अ
वयवेचप्राणीत्यण् । तस्य फलपाके
तिलुपि युक्तवद्भावः ॥ तिलकालके ॥

तिलक । पु । पुष्पवृक्षविशेषे । क्षुरके
। स्थिरपुष्प्याम् । छिन्नरुहे । मृत
जीवे । वासन्तसुन्दरे ॥ तिलकः क
टुकपाके रसेचोष्णो रसायनः । क
फकुष्ठकूर्मान् वस्तिमुखदन्तगदान्

तिलक

हरेत् ॥ तिलति । तिलसेहने । कु
न् शिल्पिसत्तयो । तिलइवेति वा ।
कन् ॥ तेलति । तिलगतौ वा । इ
गुपधेति क । स्वार्थेकन् वा ॥ अश्व
विशेषे ॥ रोगविशेषे ॥ तिलकालके
॥ ध्रुवकप्रभेदे ॥ यथा । पञ्चविंशति
वर्णाङ्घ्रिस्तिलको ध्रुवको भवेत् । इ
ष्टश्चतुष्टये तालेरसेवीरेऽहभुते
पिबेति ॥ मरुवके ॥ न । सौवर्चले ॥
क्लोन्नि ॥ रुचके । मातुलुङ्गे ॥ पु ।
न । स्वनाम्नाप्रसिद्धे विशेषके । चन्द
नादिना ललाटादिद्वादशाङ्गेषु कृते
चिह्नविशेषे । तमालपत्रके ॥ शिवा
गमेदीक्षितैस्तु धार्यतिर्यक्त्रिपुण्ड्रक
म् । विष्णवागमेदीक्षितस्तु ऊर्ध्वपु
ण्ड्रविधारयेत् ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रद्विज. कु
र्यात् क्षत्रियाणां तथैव च । वैश्यानां
तु तथाविप्र शूद्रादेर्मण्डलाकृतम्
॥ अर्द्धमूर्ध्वपुण्ड्रस्तु ये कुर्वन्ति-
जनाधमा । तेषाललाटे सतत-
शुन पादे न सशय ॥ दृष्टाभाले-
द्विजातीनामर्द्धमूर्ध्वपुण्ड्रकम् ।
कार्ष्ण्यं कृष्णस्मृतिकृत्वावस्त्रेणाच्छाद
येन्मुखम् ॥ ललाटे दक्षिणे ब्रह्मा व
सैह्वामे महेश्वर । मध्येविष्णुर्वसे
न्नित्य तस्मान्मध्यं न लेपयेत् ॥ *
॥ काम्य नैमित्तिक नित्ययत्किञ्चि

तिलक

त्कर्मनारद । वर्णाश्रमाणां तन्ना-
स्ति स्नानान्ते तिलक विना ॥ त्रि ।
प्रधाने ॥
तिलकटम् । न । तिलानां रजसि ॥ अ
लाबूतिलो माभङ्गाभ्योरजस्युपसङ्-
ख्यानमितिकटच् ॥
तिलकल्क । पु । पिण्याके । खल इति
भाषा ॥
तिलका । स्त्री । हारप्रभेदे ॥ गायत्री
छन्दोभेदे । सगणद्वितयं भवतीत्य
दा । रसवर्णपदातिलकेतितदा ॥ य
था । वनमालिकया सकलालिदृया
। पुनरेतिकथं समदृष्टिपथम् ॥
तिलकालक । पु । गात्रस्थतिले ॥ ति
लइवकालकः ॥ रोगविशेषे । कृष्णा
क्षितिलमात्राणि नीरुजानिसमानि
च । वातपित्तकफोद्रेकात् तान्विद्या
त् तिलकालकान् ॥
तिलकाश्रय । पु । ललाटे ॥
तिलकिट्टम् । न । पिण्याके । खल इ
ति खली इति च भाषा ॥
तिलकी । स्त्री । सतिलके । तिलकयु
क्ते ॥ शिखीतिलकी कर्मकुर्यादिति
स्मृतिः ॥
तिलचित्रपत्रक । पु । तैलकन्दे ॥
तिलचूर्णम् । न । चूर्णीकृततिलेषु ।
तिलकल्के । पलले । तिलकट्ट इति

तिखित्

भाषा ॥

तिखित्तण्डुलकम् । न । आखिङ्गने ॥ ति
खमिश्रिततण्डुलेषु ॥

तिखितैलम् । न । तिलानां खेहे ॥ खेहे
तैलच् ॥ पश्यास्यमुणां स्तैले ॥

तिखधेनु । स्त्री । दानाय तिलनिर्मि
तायां धेनौ ॥

तिखपर्णी । पु । श्रीवेष्टे ॥ न । चन्दने
॥ तिलतरुपर्णे ॥

तिखपर्णिका । स्त्री । रक्तचन्दने ॥

तिखपर्णी । स्त्री । रक्तचन्दने ॥ श्री
वासे ॥ सिद्धके ॥ मलयजे ॥ इति हे
मचन्द्र ॥ तिलखेवपर्णान्यस्या । पाक
कर्णेति डीष् ॥ यद्वा । तिलपर्णीनदी
आकरोऽस्या ॥

तिखपिञ्ज । पु । निष्फलतिखवृक्षे ।
तिखपेजे ॥ निष्फलस्तिख । तिला
निष्फलात्पिञ्जपेजौ ॥

तिखपेज । पु । तिलपिञ्जे ॥ निष्फल
स्तिखः । पेज ॥

तिखमयूर । पु । मयूरविशेषे । गुरु
गुणके ॥

तिखरस । पु । }
तिखसेह । पु । } तिलतैले ॥

तिलाङ्कितदल । पु । तैलकन्दे ॥

तिलापत्त्या । स्त्री । कृष्णजीरके ॥

तिखित्स । पु । सर्पविशेषे । गोमसे ॥

तिष्ठद्

तिष्ठगतौभ्वादिः । तिलसेहने तुदा
दि । तेखनम् तिल् । स० किप् ।
तिष्ठमेति । इण्० । किप् तुक् । ति
ष्ठित् तिलित सति । घोन्नकर्मणि ।
क ॥ यद्वा । तेखनम् तिलिः । कृष्या
दित्वादिक् । तिलि त्तरति । त्तर
रच्छद्गतौ । अन्येभ्योपीतिङ् ॥

तिलोत्तमा । स्त्री । स्वर्धश्यायाम् ॥ अ
स्या नामकारणं महाभारते । ति
खतिलं समानीय रत्नानां यद्विनि
र्मिता । तिलोत्तमेति तत् तस्याना
मचक्रेपितामह ॥

तिलौदनम् । न । कुशरे ॥

तिल्यम् । न । तैलीने । तिलखेचे ॥

तिलानाम्भवनङ्खेचम् । विभाषा
तिलमाषोमाभङ्गाणुभ्य इतिपच्येय
त् ॥ तिलेभ्योहित वा । खल्यवमा
षतिल वृषब्रह्मणश्चेति यत् ॥

तिल्व । पु । लोभ्रे ॥ तिलच्यनेनाङ्ग
म् । तिलसेहने । उल्वादयश्चेतिसा
धु ॥ श्वेतरक्तलोभ्रयो ॥

तिल्वक । पु । लोभ्रे ॥ स्वार्थे क ॥

तिष्ठद् । अ । दोहनकाले ॥ तिष्ठन्निगा
वो यस्मिन् काले । तिष्ठद्गुप्रभृती-
निचेत्यथयीभावोनिपातनाच्छवा
देशः । प्रथमासमानाधिकरणे शचा
देशस्या सम्भवात् ॥

तीक्ष्ण

तिथ्य । पु । पुष्यनक्षत्रे ॥ तुष्यन्त्यऽ
स्मिन् । तुषः । सूर्यतिथ्येतिनिपा
तनात्क्यप् उपधायाश्च ॥ त्वेष
ति वा । त्विषदीप्तौ । अघ्न्यादि-
त्वात् यक् ॥ कलियुगे ॥ यथा । स
त्सम्प्रदायप्रथनाय तिथ्ये शिष्यैश्च
तुर्भिः सहयोवतीर्णः । उक्तो बृहत्
सङ्गमतन्त्रराजे श्रीशङ्कराचार्यगुरु
तमीडेइति ॥ त्रि । तिथ्ये जाते ॥
अणोलुक् ॥

तिथ्यकः । पु । पौषमासे ॥

तिथ्यपुष्पा । स्त्री । आमलक्याम् ॥

तिथ्यफला । स्त्री । धात्र्याम् । आमल
क्याम् ॥ नित्यमामलकेलक्ष्मीरि
तिश्रवणात् तिथ्य मङ्गल्यं फलमस्या
। अजादिच्चात् टाप् ॥ तिथ्ये कलि
युगे फलमस्या सेवयेतिवा ॥

तिथ्या । स्त्री । आमलक्याम् ॥

तीक्ष्ण । पु । यवाग्रजे । यवचारे ॥
श्वेतकुशे ॥ कुन्दुके ॥ न । सामुद्र
खवणे ॥ विषे ॥ लौहे ॥ आजौ ।
युडे ॥ मरुते ॥ खरे । तिग्मे ॥ च
यके ॥ शस्त्रे ॥ शीघ्रे ॥ मुष्के ॥ न
क्षत्रविशेषाणां गणे ॥ शक्राहिनिव
मूलाश्च मन्दाश्च स्तीक्ष्ण दाहये ॥ त्रि
। तिग्मे गुणिनि ॥ आत्मत्यागिनि
॥ निराखले ॥ सुबुद्धौ ॥ योगिनि

तीक्ष्णतै

॥ तेजयति । तेज्यते अनेनवा । ति
जः । तिजेर्दीर्घश्चेति क्सप्रत्ययो
दीर्घश्च ॥ क्रूरहृदये ॥

तीक्ष्णक । पु । गौरसर्पपे ॥ मुष्के ॥

तीक्ष्णकण्टक । पु । कितवद्गुमे । धत्तू

रे ॥ इज्जुद्याम् ॥ करीरे ॥ वर्बुरे ॥

तीक्ष्णकण्टका । स्त्री । कन्यारीवृक्षे ॥

तीक्ष्णकन्दः । पुं । पलाण्डौ ॥

तीक्ष्णकर्मा । चि । तीक्ष्णचेष्टे । आ
यःशूलिके ॥

तीक्ष्णकल्कः । पुं । तुम्बुरुद्वेष्टे ॥

तीक्ष्णकान्ता । स्त्री । मङ्गलचण्डिका
प्रभेदे ॥

तीक्ष्णगन्धः । पुं । शोभाञ्जने ॥ कुन्द
रौ ॥ रक्ततुलसाम् ॥ तीक्ष्णोगन्धो
ऽस्य ॥ गन्धके ॥

तीक्ष्णगन्धकः । पुं । शोभाञ्जने ॥ ती
क्ष्णोगन्धो ऽस्य । शेषाद्विभाषेति-
कप ॥

तीक्ष्णगन्धा । स्त्री । वचायाम् ॥ रा-
जिकायाम् ॥ श्वेतवचायाम् ॥ कन्या
र्याम् ॥ सूक्ष्मलायाम् ॥ जीवन्त्या-
म् ॥ तीक्ष्णोगन्धोयस्या ॥

तीक्ष्णतण्डुला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

तीक्ष्णास्तण्डुला यस्याः ॥

तीक्ष्णतैलम् । न । सुरायाम् ॥ सुही
चीरे ॥ सर्जरसे ॥

तीरः

तीक्ष्णस्त्वम् । न । आशुकारिस्त्वे । तीक्ष्णतायाम् ॥ भावेस्त्वम् ॥

तीक्ष्णदंष्ट्र । व्याघ्रे ॥ भैरवे ॥ वि । तिग्मदंष्ट्रावति ॥

तीक्ष्णपत्र । पु । तुम्बुरुदन्ते ॥

तीक्ष्णपुष्पम् । न । खड्गे ॥

तीक्ष्णपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥

तीक्ष्णफल । पु । तुम्बुरुदन्ते ॥

तीक्ष्णमूल । पु । कुलञ्जने ॥ शिग्रौ ॥

तीक्ष्णरस । पुं । यवक्षारे ॥ तीक्ष्णोरसोऽस्य ॥

तीक्ष्णशूक । पु । यवे ॥ तीक्ष्णशूकोऽस्य ॥

तीक्ष्णसारा । स्त्री । शिशपायाम् ॥

तीक्ष्णा । स्त्री । वचायाम् ॥ सर्पकङ्काक्षिकौषधौ ॥ कपिकङ्काम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् । अत्यन्तपण्याम् ॥

तीक्ष्णायसम् । न । तीखादतिगौडप्रसिद्धे लोहविशेषे । शस्त्रायसे ॥

तीरः । पु । चपुणि । सीसके ॥ न । कूले । रोधसि ॥ गङ्गातीरे ॥ यथा । सार्द्धं हस्तशत यावद्गर्भतस्तीरमुच्यते ॥ भाद्रकृष्णचतुर्दश्यायावदाक्रमते जलम् । तावद्गर्भविजानीयात् तदन्यत् तीरमुच्यते ॥ अश्वविशेषे । सायके ॥ तीरयति । पारतीरकर्म समाप्तौ । पचाद्यच् ॥

तीर्थम्

तीरभुक्ति । पु । तिरहुत इति प्रसिद्धे विदेहदेशे ॥ तीरे भुक्तिरस्य ॥

तीरितः । वि । शास्त्रव्यवस्थानिर्णीते ॥ न । कर्मण समाप्तौ ॥ तीरः । भावेत्तम् ॥

तीर्था । वि । अभिभूते ॥ पुते ॥ उत्तीर्णम् ॥ यथा । तीर्णा पूर्णा कति न सरितोत्थिता केनशैला नाक्रान्तावाकतिवनभुव क्रूरसञ्चारघोरा । पापैरेतै किमिवदुरितकारितो नासि कष्टयद्दृष्टा स्ते धनमदमसी ज्ञानवक्त्रादुरीशा ॥ एतै परिग्रहै ॥ तरते कर्त्तरिक्तम् ॥

तीर्थापदी । स्त्री । तालमूल्याम् ॥

तीर्था । स्त्री । प्रतिष्ठास्थवृत्तविशेषे ॥ यथा । यस्मिन्दृष्टे कर्णं कर्णं । वेदैर्बर्णं सास्त्रात्तीर्णा ॥ यथा । वशीवादैर्दत्तोन्मादै । हत्वाचेतकासौयात ॥ अस्या कन्येत्यपिसञ्जा । मग्नौचेत्कन्येतिलक्षणात् ॥

तीर्थम् । न । शास्त्रे ॥ शास्त्रानुज्ञाविषये ॥ अध्वरे । यज्ञे ॥ ज्ञेये । पुण्यज्ञेये ॥ उपाये ॥ नारीरजसि ॥ अवतारे । जन्मावतारे ॥ ऋषिजुष्टा मुनि ॥ पात्रे ॥ विद्याया पात्रे ॥ यथा । ब्रह्मचारी धनदायी मेधावी ओत्रिय प्रिय । विद्यायाविद्याय प्राज्ञता

तीर्थम्

नितीर्थानि षण्णमेति विद्यावचनम्
 ॥ उपाध्याये ॥ गुरौ ॥ मन्त्रिणि ॥
 इतिमेदिनिकर ॥ सचिणि ॥ इति
 हेमचन्द्र ॥ योनौ ॥ दर्शने ॥ नि
 पाने । नद्यवतरप्रदेशे । घट्टे ॥ उ
 पकूपजलाशये ॥ मध्ये ॥ विप्रे ॥ ती
 र्थेऽनेन वा तरन्त्यनेन वा । तृण
 पातु तुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्यक् ॥
 हस्तगततीर्थानि यथा । अङ्गुल्यग्रे दै
 व तीर्थं स्वल्पाङ्गुल्यो मूलेकायम् ।
 मध्येऽङ्गुल्योऽप्यैव मूलेऽङ्गुल्यस्य
 ब्राह्मम् ॥ तीर्थं त्रिविधम् । जङ्गम
 मानसस्थावरभेदात् । तथाहि । ब्रा
 ह्मणा जङ्गमतीर्थं निर्माल सार्वका
 मिकम् । येषां वाक्योदकेनैव शुद्ध्य
 न्तिमस्तिनोजना ॥ * ॥ अगस्तिरुवा
 च । शृणु तीर्थानि गदतो मानसा
 निममानघे । येषु सम्यङ् नर स्नात्वा
 प्रयाति परमाङ्गतिम् ॥ सत्य तीर्थं
 क्षमातीर्थं तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः ।
 सर्वभूतदयातीर्थं सर्ववार्जवमेव च
 ॥ दानं तीर्थं दमस्तीर्थं सन्तोषस्ती
 र्थमुच्यते । ब्रह्मचर्यं पर तीर्थं ती
 र्थप्रियवादिता ॥ ज्ञान तीर्थं धृति
 स्तीर्थं पुण्यतीर्थं मुदाहृतम् । ती
 र्थानामपितत् तीर्थं विशुद्धिर्न न स
 परा ॥ एतत्ते कथितं देविमानसती

तीर्थम्

र्थं खच्छणम् ॥ * ॥ भौमानामपि-
 तीर्थानां पुण्यत्वेकारणं शृणु ॥ यथा
 शरीरस्योद्देशः केचिन्मोक्षतमाः स्मृ
 ताः । तथा पृथिव्या मुद्देशः केचित्
 पुण्यतमाः स्मृता ॥ प्रभावादङ्गता
 ज्ञूमे । सखिलस्य च तेजसा । परिग्रहा
 न्मुनीनाञ्च तीर्थानां पुण्यता स्मृता
 ॥ तस्माज्ज्ञौ मेघुतीर्थेषु मानसेषु च
 निश्चयः । उभयोरपि यः स्नाति स
 याति परमाङ्गतिम् ॥ * ॥ तीर्थाङ्ग
 मनेदोषो यथा । अनुषोष्य चिराद्वा
 णि तीर्थान्य नभिगम्य च । अदस्ता
 काञ्चन गाञ्च दरिद्रो नाम जायते
 ॥ * ॥ गमने फलं यथा । अग्निष्टो
 मादिभिर्यज्ञैरिष्टा विपुलदक्षिणैः ।
 न तत्फलमवाप्नोति तीर्थाभिगमने
 न यत् ॥ तीर्थान्यनुस्मरन्धीरः श्र-
 द्धानः समाहितः । कृतपापो विशु-
 द्धोऽतः किंपुनः शुद्धकर्मकृत् ॥ तीर्थ-
 ग्योनि न वै गच्छेत् कुदेशेन च आ
 यते । न दुःखी स्यात् स्वर्गभाक् च-
 मोक्षोपायश्च विन्दति ॥ * ॥ तीर्थं फ-
 लभागिने यथा । यस्य हस्तौ च पादौ
 च मनश्चैव सुसंयतम् । विद्यातप-
 श्च कीर्त्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ प्र
 तिग्रहादुपावृत्तः सन्तुष्टो येन केन
 चित् । अहङ्कारविमुक्तश्च सती ॥

तीवर

अदाम्भिको निरारम्भो लब्धाहारे ।
जितेन्द्रिय । विमुक्त सर्वसङ्गैर्य स
ती० ॥ अकेपनोऽमलमति सत्य
वादी दृढव्रत । आत्मोपमश्चभूते
षु सती० ॥ अश्रद्धान पापात्मा ना
स्तिकोऽच्छिन्न संशय । हेतुनिष्ठश्च
पञ्चैते नतीर्थ फलभागिन ॥ इति
काशीखण्डम् ॥ कृतेतु पुष्करं तीर्थं
चेतायानैमिष तथा । द्वापरेतुकुरु
क्षेत्रे कलौ मङ्गासमाश्रयेत् ॥

तीर्थकर । पु । जिने ॥ करोति इति
कर । तीर्थस्य कर ॥ कपिलकणभु
गादिशास्त्राकारेषु ॥

तीर्थकृत । पु ।

तीर्थकर । पु ।

जिने ॥

तीर्थराजि । स्त्री ।

तीर्थराजी । स्त्री ।

अविमुक्ते । का

श्याम् ॥

तीर्थवाक । पु । केशे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

तीर्थसेवी । पु । वक्त्रपक्षिणि ॥ इति रा

जनिर्घण्ट ॥ चि । तीर्थवासिनि ॥

तीवर । पु । अञ्जुधौ ॥ थाचे ॥ ते

प्यार इति गौडप्रसिद्धे वर्णसङ्करजा

तिविशेषे ॥ सतुराजपुत्रस्त्रिया च्चि

याज्जात इति ब्रह्मवैवर्तपुराणम् ॥ चू

र्णकभार्यायां पुण्ड्रकाज् जात इति

पराशरपद्धति ॥ तरति तीर्थतेवा

। तृ० । छिन्नरच्छरेत्यादिनाप्य

तु

रजन्तो निपातितः ॥

तीवरी । स्त्री । तीवरस्त्रियाम् ॥ पिच्छा
नू डीष् ॥

तीव्र । पु । शिवे ॥ न । लोहे ॥ तीरे

॥ चपुणि । सीसके ॥ तीक्ष्णे ॥ चि ।

दु सहे ॥ अत्युष्णे ॥ नितान्ते । अ

तिशये ॥ अद्रव्यवर्त्तमान क्लीवे । द्र

व्यगमितु वाच्यलिङ्ग । यथा । तीव्र

भुङ्क्ते । तीव्रो नर । कटौ । कटुर

सादौ ॥ तीक्ष्णे ॥ तीवति । तीव

स्थौल्ये । बाहुलकात् रक् । यदा ।

तेजति । तिजनिशाने । बाहुलका

द् रन् दीर्घौ जस्य च वः ॥

तीव्रकण्ठ । पु । शूरणे ॥

तीव्रगन्धा । स्त्री । यथान्याम् ॥

तीव्रज्वाला । स्त्री । धातक्याम् ॥

तीव्रबन्ध । पु । तामसदत्तौ ॥

तीव्रवेदना । स्त्री । यातनायाम् ॥ ती

व्राचासौ वेदना च ॥

तीव्रा । स्त्री । कटुरोहिण्याम् ॥ राजि

कायाम् ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ नदीवि

शेषे ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ तर

दीवृक्षे ॥ तुलस्याम् ॥

तु । अ । पादपूरणे ॥ भेदे ॥ समुच्च

ये ॥ अवधारणे ॥ पक्षान्तरे ॥ नियो

गे ॥ मशसायाम् ॥ विनिग्रहे ॥ उ

क्ताशङ्कानिदित्यर्थे ॥ तुदति । तुद

तुङ्गा

व्यथने । मितद्वादिच्छाट् डुः ॥

तुकाचीरी । स्त्री । वशरोचनायाम् ॥

तुगा । स्त्री । वशरोचनायाम् ॥

तुगाचीरी । स्त्री । वशरोचनायाम् ॥

तङ्गेदेपीतिकश्चित् ॥

तुङ्ग । पु । पुत्रागृहे ॥ पर्वते ॥ बुध

ग्रहे ॥ नारिकेले ॥ गण्डके ॥ योग

विशेषे ॥ यथा । अजटपभस्रगात्र

नाकुलीरा जघवणिजौच दिवाकरा

दितुङ्गा । दशशिखिमनुयुक् ति

थीन्द्रियांश्चै स्त्रिनवकविंशतिभिश्च ते

स्तनीचाः ॥ अपिच । सूर्याद्युद्धान्

क्रियटपस्रगात्रीकुलीरान्ययूके दि

ग्वक्त्रीन्द्रियतिथिशरान् सप्तविंश

श्च विंशान् । अशनेतान् वदति य

धन शान्त्यतुङ्गान् सुतुङ्गास्तानेवां-

शान् मदनभवनेष्वाह नीचान् सु

नीचानिति ॥ न । किञ्चत्को ॥ वि

। उन्नते ॥ उग्रे ॥ प्रधाने ॥ तुङ्ग्यते ।

तुजिहिसायाम् । घञ् । न्यङ्कादिः ॥

तुङ्गक' । पु । पुत्रागृहे ॥

तुङ्गकारण्यम् । न । तीर्थविशेषे ॥

तुङ्गभद्र । पु । मदोक्तटे ॥

तुङ्गभद्रा । स्त्री । दक्षिणदेश प्रसिद्धे स

रिद्धिशेषे ॥ अस्याञ्जलगुणा यथा । त

ज्जल निर्मल क्षिप्र स्वादुप्रोक्त तथा

गुरु । कण्डुपित्तास्त्रद प्रायः सात्व

तुङ्गेट्

मेधाकरं मतमिति ॥

तुङ्गशेखर' । पुं । पर्वते ॥

तुङ्गा । स्त्री । वशलोचनायाम् ॥ शम्या

म् ॥ अनुष्टुप्छन्दोभेदे ॥ द्विगुणन

गणकर्णे सुललितवसुवर्णे । रसि

कविदितरङ्गा भवतिहकिलतुङ्गा ॥

यथा । विहरसि ममचित्ते मदनवि

शिखकृत्ते । न नयनविषयत्वं ब्रजसि

तदपिमेत्वम् ॥

तुङ्गी । पु । उच्चस्थानस्थिते ग्रहे ॥

तुङ्गिनी । स्त्री । महाशतावर्याम् ॥

तुङ्गी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥ शाकभेदे

॥ वर्बरायाम् ॥ तुङ्गति । तुजि० ।

अच् । न्यङ्कादि । गौरादि ङीष्

॥ निशायाम् ॥

तुङ्गीपति । पुं । चन्द्रे ॥ इ० त्रि० ॥

तुङ्गीश । पु । शिवे ॥ धूम्रो ॥ सूर्ये ॥

तुच्छ । चि । शून्ये ॥ अल्पे ॥ क्षीने ॥

न । पुलाकजे । मुसद्वतिभूसा इतिच

भाषा ॥ तोदन तुद् । सपदादिच्चा

द्भावे क्षिप । तुदाव्ययया व्यति ।

छोछेदने । मूलविमुखादिच्चात् कः

॥ तुद्वति वा । आतद्वतिक ॥

तुच्छहु । पु । एरण्डवृक्षे ॥

तुच्छधान्यकम् । न । पुलाके ॥

तुच्छा । स्त्री । तुल्यायाम् । नीलीवृक्षे ॥

तुञ्ज । पु । दैत्ये ॥ तुञ्जते । तुजिहि

तुण्डिके

सायाम् । पचायच् ॥

तुण्डे । पु । दैत्येभ्योपिशक्ते ॥ ईश्व०

। क्विप् । तुण्डेभ्य ईट् ॥

तुटुमः । पु । रन्ध्रवन्धौ । उन्दुरौ ॥ इ

तिचिकाण्डशेषः ॥

तुडि' । स्त्री । तोडने ॥ तोडति । तु

डू तोडने । सर्वधातुभ्य इन् ॥

तुण्णि । पु । नन्दिष्टचे । तूणी इतिभा

षा ॥ तूणयति । तूणसङ्कोचे । अच

इ' । पृषोदरादि' ॥ तूणीरुच कटु

पाके कषाये मधुरोऽलघु । तिक्तो

ग्राहीहिमोवृष्यो ब्रणकुष्ठास्त्रपित्त-

जित् ॥

तुण्डम् । न । आनने । वक्त्रे ॥ तुण्ड-

ति । तुडितोडने । पचायच् ॥

तुण्डकेरिका । स्त्री । कर्पास्याम् ॥

तुण्डकेरी । स्त्री । विम्बिकायाम् । कु

न्दुरु इतिकंदूरी इतिचख्यातौषधौ

। लेलाकुचा इतिगौडभाषा ॥ प्रश

स्त तुण्डम् । प्रशसावां कन् । तुण्ड

कमीर्त्ते । कर्मण्यण् ॥

तुण्डि' । पु । मुखे ॥ चञ्चौ ॥ तुन्दकू

प्याम् ॥ स्त्री । नाभौ ॥ तुण्डेरिन् ॥

तुण्डि । स्त्री । विम्बफलायाम् ॥ वृद्धायां

नाभौ । टूडी इतिसूडी इतिचभाषा

॥ तुण्डते । तुडि० । सर्वधातुभ्यइन् ॥

तुण्डिका । स्त्री । विम्बिकायाम् ॥ ना

तुत्यः

भौ । तुन्दकूप्याम् । टूडी इतिसूडी

इतिचभाषा ॥

तुण्डिकेरी । स्त्री । कर्पास्याम् । सम-

हान्तायाम् । कपास इतिभाषा ॥ वि

म्बिकायाम् ॥ तुण्डचञ्चुरस्त्रियस्या

। अतइतिठन् । तुण्डिकान् शरीरा

णि ईरयति । ईर० । कर्मण्यण् ॥

तुण्डिकेशी । स्त्री । विम्बिकायाम् ॥

तुण्डिभ । त्रि । वृद्धनाभौ ॥ अतिशयि

ता तुण्डि वृद्धनाभि रस्य । तुन्दिव

खिवटेर्भइतिस्त्रुचे मूर्धन्योपधायतु

ण्डिरिति माधव ॥

तुण्डि ल । चि । वृद्धनाभौ ॥ तुण्डते

। तुडि० । सर्वधातुभ्यइन् । तत सि

धादिच्चात्तलच् ॥ मुखरे ॥ तुण्डा

ते । तुडि० । सलिकलीति इलच् ॥

तुत्य । पु । अयौ ॥ न । अञ्जनभेदे ।

मयूरके । शिखिग्रीवे ॥ तुत्य ताम्रोप

धातुर्हि किञ्चित्ताम्रेणतद्भवेत् । कि

ञ्चित्ताम्रगुण तस्माद्वच्यमाश्रयगुणश्च

तत् ॥ तुत्यक कटुक चार कषाय

वामक लघु । लेखन भेदन शीत

चक्षुष्य कफपित्तहृत् ॥ विषाश्लकु

ष्ठकण्डूघ्न खर्परश्चापि तद्गुणम् । अ

स्यशोधनम् । विषया मर्दये तुत्य

मार्जारककपोतयो । दशांश टङ्क-

यं दत्त्वा पचे स्रग्धुपुटे तत ॥ पुटद-

तुन्दि

भ्रा पुट चौदै र्द्वयं तुल्यविशुद्धये ॥
तुद्यति । तुदय्यथने । पाटुतुदीति
थक ॥ तुल्ययतिवा । तुल्य आवरणे ।
अच् ॥ कर्परीतुल्ये ॥

तुल्यकम् । न । तुल्ये ॥

तुल्या । स्त्री । नील्याम् ॥ सूक्ष्मैवा
याम् ॥ महानील्याम् ॥

तुल्याञ्जनम् । न । अञ्जनप्रभेदे । शि-
खिप्रीवे । वितुन्नके ॥ तुल्ययति तु
ल्यतेवा । तुल्य० । अच् एरन्वा ।
तुल्यश्च तदञ्जनश्च ॥

तुन्तुभ । पु । सर्षपे ॥ तुदति । तुद०
। बाहुलकादुभच् । पृषोदरादि ॥

तुन्दम् । न । उदरे । कुचौ ॥ तुदति
। तुद० । इगुपधेतिक । आच्छीन
द्योरित्यत्र नुमिति योगविभागात्
म् ॥ यदा । तर्णीत्यन्तम् । तृणु अदने
। अद्दादयश्चेतिसाधु ॥ चि । तुन्दि
ले ॥ तुन्दमस्त्यस्य । अर्शआदिभ्योच् ॥

तुन्दकूपिका । स्त्री । } नामै ॥

तुन्दकूपी । स्त्री । }

तुन्दपरिमृज । चि । अलसे । मन्दे ॥

तुन्दमुदरं परिमार्ष्टि । मृजुशुद्धौ ।

तुन्दशोकयो परिमृजापनुदेरि-
तिक ॥

तुन्दधान् । चि । तुन्दिले ॥ अतिशयित
तुन्दमुदरमस्य । तुन्दादिभ्यश्चलच्चेति

तुमुल

चान्तुप् ॥

तुन्दि । पु । गन्धर्वविशेषे ॥ न । उदरे
॥ स्त्री । नामै ॥

तुन्दिक । चि । वृषत्कुचौ । तुन्दिले ॥ अ
तिशयिततुन्दमुदरमस्य । तुन्दादिभ्य
श्चलच्चेतिचकारादृन् ॥

तुन्दिका । स्त्री । नामै ॥

तुन्दी । चि । पीनकुचौ । पिचण्डिले
। तुन्दिले ॥ अतिशयित तुन्दमस्त्य-
स्य । तुन्दादिभ्यश्चलच्चेति चकारा-
दिनि ॥

तुन्दिभः । चि । तुण्डिभे ॥ तुन्दिर्वृद्धा
नाभिरस्त्यस्य । तुन्दिबलिवटेर्भ ॥

तुन्दिल । चि । वृषत्कुचौ । पिचण्डि
ले ॥ अतिशयित तुन्दमस्त्यस्य । तु
न्दादिभ्यश्चलच्चेति इलच् ॥

तुन्दिरुफला । स्त्री । अपुष्याम् ॥

तुन् । पु । नन्दीवृक्षे ॥ तुद्यते । तुद०
। क्त० ॥ चि । छिन्ने । द्विधाकृते ॥ व्य
थिते ॥

तुन्नक । पु । तुन्ने ॥

तुन्नवत् । चि । बहुच्छिन्ने ॥

तुन्नवाय । पु । सौचिके । सूजी इति
भाषाप्रसिद्धे ॥ तुन्नच्छिन्नवयति । वे
ज्जतन्नुसन्ताने । ज्वावामश्चेत्यण् ॥

तुम् । पु । छागे ॥ तोभर्ते । तुम्हिं
सायाम् । इगुपधेतिक ॥

तुम्बुरु

तुम्बुरु । पु । कलिष्टचे ॥ व्याकुलेरणे
॥ न । रणसङ्कुले ॥ तवनम् तैति
वा । तु सौष । बाहुलकान्मुखक ॥
सङ्कीर्णै । सङ्कुले ॥

तुम्ब । पु । तुम्ब्याम् । अलाव्याम् ॥
तुम्बतिरुचिम् । तुविअर्दने । अच् ॥
तुम्बक । पु । तुम्बे ॥ स्वार्थेक । ॥ रा-
जावावौ ॥

तुम्बा । स्त्री । वृक्षफलायां तुम्ब्याम् ॥
वर्तुलावाह्याम् ॥ गवि ॥

तुम्बि । स्त्री । अलावाह्याम् ॥ तुम्बतिरु-
चिम् । तुवि० । सर्वधातुभ्यश्च ॥

तुम्बिका । स्त्री । अलावाह्याम् ॥ कटुतु-
म्ब्याम् ॥

तुम्बिनी । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

तुम्बी । स्त्री । अलावाह्याम् । तूवी इति
भाषा ॥ तुम्बतिरुचिम् । तुविअर्दने ।

अच् । गौ० ङीष् ॥ इत्यन्तात् कृ-
दिकारादिति ङीष्वा ॥ कुलिकवृष्टे-
इतिरत्नमात्रा ॥

तुम्बीपुष्पम् । न । अलावूषुष्पे । अता-
म्बुजे ॥

तुम्बुकम् । न । अलावूफले । तूवा इ-
तिभाषा ॥ पु । अलावाह्याम् ॥

तुम्बुरी । स्त्री । तुम्ब्याम् । कुक्कुर्याम् ॥
धन्याके ॥ इतिमेदिनी ॥

तुम्बुरु । पु । अर्धदुपासकविशेषे ॥ ग

तुरगी

अर्धप्रभेदे । स्वर्गगायके ॥ वृक्षवि

शेषे । गूलघ्ने । तीक्ष्णफले ॥ लघ्वा-
दि (१५) चिकले ॥ न । कुस्तुम्बुरणि

॥ तिन्दुकीफले ॥ तुम्बुरु प्रथित ति-
क्त कटु पाकेपित्तकटु । रुचोष्ण दी-

पन तीक्ष्ण रुच्य लघु विदाह्यिच ॥
घातक्षेप । चिकर्षोष्ठशिरोरुग्गुदज-

कुमीन् । कुष्ठशूलारुचिश्चासप्रीकृ-
च्छ्राणि नाशयेत् ॥

तुरम् । न । तूर्णे । शीघ्रे ॥ वेगे ॥ त्रि-
 । तद्वति ॥ तुतोर्त्ति । तुरत्तर-
ये । क ॥

तुरग । पु । चित्ते ॥ वाजिनि ॥ तौर-
णम् । तुरत्तरणे । घञर्थेक । बाहु-

लकाद्घञ्वा । सत्तापूर्वकत्वाच्चगुण-
 । तुरेण तुरयावागच्छति । अन्येभ्यो

पीतिङ् ॥
तुरगगन्धा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

तुरगवृक्षचर्यकम् । न । अभावात् स्त्री-
परित्यागे ॥

तुरगलीलक । पु । तालप्रभेदे ॥ हुत-
इन्द्र विरामान्त लघुस्तुरगलीलके ॥

तुरगस्कन्ध । पु । तुरगाणां समूहे ॥ न-
रकरितुरगाणांस्कन्धश्च ॥

तुरगी । त्रि । सदिनि । अश्वारोहे ॥
तुरगी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥ वडवा-

याम् ॥

तुराय

तुरङ्ग । पु । अश्वे । घोटके ॥ चित्ते ॥

तुरेण गच्छति । गमे सुपिवाच्य इति
खच् । खच्चवाडित् । अरुर्द्विषदिति
मुम् ॥ चतुष्कले (।५।) मध्यगुरो स
ज्ञायाम् ॥

तुरङ्गक । पु । हस्तिघोषायाम् । घो
षकाकृतौ ॥

तुरङ्गदेषिणी । स्त्री । अङ्घ्रियाम् ॥

तुरङ्गप्रिय । पु । यवे ॥

तुरङ्गमः । पु । अश्वे ॥ तुरेण गच्छति
। गच्छु० । गमेरिति खच् । अरुर्द्विष
दजन्तस्य मुम् ॥

तुरङ्गवक्त्र । पु । किन्नरे ॥ तुरङ्गस्येव
वक्त्रमस्य ॥

तुरङ्गवदन । पु । किन्नरे । किम्पुषे
॥ तुरङ्गस्येव वदन मस्य ॥

तुरङ्गारि । पु । करवीरे ॥

तुरङ्गारोह । चि । अश्वारोहे । सादि
नि ॥ तुरङ्गमारोहति । रुहे कर्म
ण्यण् ॥

तुरङ्गिका । स्त्री । देवदासीलतायाम् ॥

तुरङ्गी । चि । अश्वारोहे ॥ मत्त्वर्थे इनि ॥

तुरङ्गी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥ घोटि
कावृत्ते ॥ वडवायाम् ॥

तुरायणम् । न । यज्ञविशेषे ॥ असङ्गव

चने ॥ तुतोर्त्ति । तुत्वरथे । क ।

तुरस्यार्थनम् । पूर्वपदादिति खल्लम्

तुरीय

। त्वरितस्य द्विगमन मसङ्गं भवति ॥

तुराषाट् । पु । आखण्डले । इन्द्रे ॥

तुतोर्त्ति । तुर० । इगुपधञाप्तीकि

र क । तुरवेगवन्त साहयति अभि

भवति अथे प्रसहने प्रसहनमभि

भवति वृत्ते । गयन्तात् सहे किप्

। सहे.साड.सइतिपत्तम् । अन्येषा

मपीति पूर्वपदस्य दीर्घः । आङ्प्रस्ते-

षोढा ॥

तुरि । स्त्री । तुर्याम् ॥ तुतोर्त्ति । तु

र० । इन् ॥

तुरी । स्त्री । तन्त्रवायस्य काष्ठनिर्मते

उपकरणविशेषे । तुल्याम् ॥ कृदि

कारादिति ङीष् ॥

तुरीयम् । न । ब्रह्मणि । सर्वाधार-

भूतेऽनुपहितचैतन्ये ॥ वनदृक्षत

दधच्छिन्नाकाशयोर्जकाशय जलतज्ञ

तप्रतिविम्बाकाशयोर्वा आधागानुप

हिताकाशवदनयो रश्मानतदुपहित

चैतन्ययोराधारभूत यदनुपहितचैत

न्य तत् तुरीयमित्युच्यते । आधार-

श्चासौ अनुपहितश्चासौ आकाशश्च

सतथा तद्वदितियावत् । यदृक्षाका

शस्य वनाश्रयत्वं जलाश्रयत्ववा ना

स्ति तदनारम्भकत्वात् तत्राप्यवका

शमन्तरेण त्रयोऽस्ति न्यनुपपत्ते स्त

दाधात्त्ववचनमिति दृष्टव्यम् । अस्य

तुलसी

चैतन्यस्य तुरीयस्य विश्वाद्यपेक्षया दृश्यम् ॥ त्रि । चतुर्थे ॥ यथा तुरीयवाचो मनुष्या वदन्तीति । वाचस्तु रीयस्य पराद्यपेक्षया कुलगुरोरूपदेशात् ज्ञातव्यम् ॥ चतुर्थे पूरणचतुरङ्ग्यतावाच्यरलोपश्चेति ॥ तुरीयवत् ॥ पु । गृहे ॥ तुरीयश्चासौ वर्णश्च ॥

तुलक । पु । गन्धद्रव्यविशेषे । धूमे । सिद्धके । पीतसारे । शिलारस इति भाषा ॥ स्नेच्छजातिविशेषे । तुरक इति भाषा ॥ देशविशेषे । तुरकस्थान इति भाषा ॥ श्रीवासे ॥ तु तोर्त्ति । तुर० । बाहुल्यकादुस् गुणाभावश्च । स्वार्थे कन् ॥ सरस्वतुमे इति कश्चित् ॥

तुर्थ । त्रि । तुरीये । चतुर्थे ॥ चतुर्था पूरण । चतुरङ्ग्यतावित्तिथत् आच्यरलोपश्च ॥

तुर्वसु । पु । स्नेच्छानारात्रि । स्नेच्छाचारवदे । यथातिराजस्यपुत्रविशेषे ॥ तुलजापुरम् । न । दक्षिणदेशप्रसिद्धे दुर्गास्थाने ॥

तुलसी । स्त्री । स्वनाम्ना प्रसिद्धायां वैष्णव्यधम् । हन्दायाम् । पर्यासे ॥

तुलसी कटुका शिक्ता हृद्योष्णा दाहपिक्कृत । दीपनी कुष्ठज्वरघ्ना

तुला

स्वपार्श्वरुक् कफघ्नतजित् ॥ शुक्ला कृष्णा चतुलसी गुणैस्तुल्या प्रकीर्तिता ॥ तुलां स्वसादृश्यम् अस्मति । असुखे वयो । कर्मण्यहम् । छीप् । शकन्ध्वादि ॥ यस्यादेव्या स्तुलानास्ति विश्वेषु चाखिलेषु च । तुलसी तेन विख्यातेति देवी भागवतम् ॥ * ॥

यद्धर्मकर्म कुरुते मनुज पृथिव्यां नारायणप्रियतमं तुलसीं विनात्र । तत् सर्वमेव विफलं भवति द्विजेन्द्र पद्मेक्षणो विनहितुष्यति देवदेव ॥ * ॥ तुलसीकाष्ठनिर्माणमात्रा गृह्णन्ति येनरा । पदेपदेऽश्वमेधानां लभन्ते निश्चितं फलम् ॥ प्रभाते तुलसीं दृष्ट्वा स्वर्गदानफलं लभेत् । मालतीं यूथिका कुन्दमाधवीं केतकीं तथेत्यादि ब्रह्मवैवर्तपुराणे श्रीकृष्णजन्मखण्डे १०२ अध्याये ॥

तुलसीदेवा । स्त्री । वर्वर्धाम् । सुरसायाम् ॥

तुला । स्त्री । सादृश्ये ॥ माने ॥ गृह्याणां दाहवन्धाय पीठिकायाम् । जपस्थाय्यदावाधारभूते क्लृप्तापीठे ॥ पलशते ॥ भाण्डे ॥ सप्तमराशौ । यूके । घटे ॥ जन्मकालोत्पन्नाश्चितैतद्राशिफलम् । दृष्टतुरङ्गगजकथं विक्रयो द्विजसुरार्जनदानमना । पु

तुलापु	तुल्ययो
मान् । शशनि तौलिगते बहुदार भाग् विभवसञ्चितचित्तविक्रम ॥ तुलाख्यजातलफलम् । तुलाख्ये पुमान्जात, सुधी सत्कर्मतत्पर ।	शमहादानान्तर्गतदानविशेषे ॥ तुलामानम् । न । स्वर्णादीनापरिच्छे दार्थक्रियमाणे । कांटा इतिभाषा- प्रसिद्धे ॥
विद्वान् सर्वकलाविज्ञो धनाढ्यो जन पूजित ॥ तोल्यतेऽनयावा तोल न वा । तुल्यन्माने । भिदाखड् ।	तुलावीजम् । न । गुञ्जायाम् ॥ तुलि । स्त्री । तुल्यार्थम् ॥ तुलिका । स्त्री । खञ्जनिकायाम् ॥
अतुलोपमाभ्यामिति निर्देशाङ्गुणा भावः ॥ * ॥ परीक्षाविशेषे ॥ यथा हमारद' । ब्राह्मणस्यधटेदेय चवि	तुलिकायन्त्रम् । न । ज्योतिर्विदांयन्त्र विशेषे ॥ तुलित । चि । तुलया परिच्छिन्ने । तु
यस्यहुताशन । वैश्यस्यसखिन् दे- य शूद्रस्यविषमेवतु ॥ साधारण, स मस्तनाकोष प्रोक्तो मनीषिभि ।	लाइति तुल्यगया इतिचभाषा ॥ उ पमिते ॥ समीकृते ॥ तुल्यतेस्तत्क रोतेर्गुणान्तात् कर्मणिक्त ॥
विषवर्जं ब्राह्मणस्य सर्वेषाम्तुला- क्षता ॥	तुलिनी । स्त्री । तुलिफला । स्त्री । } शास्त्रमलिहमे ॥ तुली । स्त्री । तुल्यार्थम् । तन्त्रवायकाष्ठ विशेषे ॥
तुलाकोटि । स्त्री । मानभेदे ॥ अर्बु दे ॥ नूपुरे ॥ तुला तुलयावा कोट यति । कुटपरितापे । बु० । अचर	तुल्यः । चि । सदृशे । समे । समाने ॥ तुलया सम्मित । नौवयोधर्मोऽस्या दिना यत् ॥
॥ तुलाकारकोटिरग्रमस्यवा ॥ तुलाकोटो । स्त्री । तलाकोटौ ॥ तुलाकोष । पु । तुलापरीक्षायाम् ॥	तुल्यपानम् । न । बहुभिरात्मीयैर्जनैः सहमित्वा एककालेकृते पाने । सपीतौ ॥ इत्यमरः ॥ तुल्यञ्चतत् पानञ्च ॥
तुलाधर । पु । तुलाराशौ ॥ तुलागुणे ॥ चि । वाणिज्यके ॥ तुलाया धरो धारक ॥	तुल्ययोगिता । स्त्री । अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । नियतानां सकृद्गुणं सा पु नस्तुल्ययोगिता ॥ नियताना प्राक-
तुलापुरुषदानम् । न । तुलादान इतिलो कप्रसिद्धे दाने । यथा । आद्यन्तु सर्वदा नाना तुलापुरुषसञ्चितमिति ॥ षोड	

तुवरी

रगिकानामेवाप्राकरगिकानामेष-
वा । क्रमेणोदाहरणम् । पाण्डुचा
मवदन हृदय सरस तथा लसच्चव
पु । आवेद्यति नितान्त चेचियरो
ग सखिहृदन्त ॥ कुमुदकमलनील
नीरजालि ललितविलासजुषोर्द
शो पुर का । अमृतममृतस्त्रिरन्वज
न्मप्रतिहतमेकपदे तवाननस्य ॥ अ
न्यदपि । प्रस्तुताना तथान्येषां केव
ल तुल्यधर्मत । औपम्य गम्यतेयत्र
सा मता तुल्ययोगितेति ॥

तुवर । पु । न । कषायरसे ॥ तवति
हिनस्तिरोगान् । तुरिति सौषोधातु
। क्षित्वरच्छत्तरेत्यादिना प्वरच् ॥
धान्यविशेषे । तुवरयावनाले ॥ चि ।
कषायरसवति ॥

तुवरयावनाल । पु । धान्यविशेषे । तु
वरे । रक्तयावनाले ॥ तुवरोयावना
लस्तु कषायेष्णो विरेचक । सङ्गा
ही वातशमनो विदाही शोषका-
रक ॥

तुवरिका । स्त्री । तुवर्याम् । आढक्या
म् । तुवर इति अरहर इति च भाषा
॥ तुवरोऽस्यस्या । अतइनिठनावि
तिठन् । टाप् ॥ सुराष्ट्रजसत्तिका-
याम् । फिट्करी इति भाषा ॥

तुवरी । स्त्री । आढक्याम् । अरहर इ

तुषार

तितूर इति च भाषा ॥ काव्याम् । सौ
राष्ट्रसिद्धि । फिट्करी इति भाषा ॥
तौरी इति प्रसिद्धे धान्ये ॥ यथा । तु
वरी ग्राहिणी ग्रीता लघ्वी कफवि
षास्त्रजित् । तीक्ष्णोष्णा वज्रिदा क
ण्डूकुष्ठकोष्ठकृमि प्रणुत् ॥

तुवरीतैलम् । न । तुवर्यां सेहे ॥ से
हेतैलच् । तीक्ष्णोष्णा तुवरीतैल ल
घु ग्राहि कफास्त्रजित् । वज्रिकृ द्वि
षहत् कण्डूकुष्ठकोष्ठकृमिप्रणुत् ॥
मेदोदोषापहन्वापि ब्रणशोथहर
पम् ॥

तुवरीशिम्व । पु । रक्तचक्रमर्दके ॥

तुवि । स्त्री । तुम्ब्याम् ॥ इ० श० ला ॥

तुष । पु । धान्यत्वचि ॥ विभीतकरुमे
॥ तुष्यति । तुषतुष्टौ । इगुपधेति क ॥

तुषग्रह' । पु । वज्रो ॥

तुषधान्यम् । न । मुद्गादिषु ॥ मुद्गो-
माषो राजमाषो निष्यावश्च मकु-
ष्ठक । चणकाढकिमङ्गल्या खितुठ'
सकलायक ॥ तुषधान्यानिप्रोक्तानि
वैद्यशास्त्रेभिषग्वरै ॥

तुषसार । पु । अमौ ॥ इतिशब्द-
माला ॥

तुषानल । पु । तुषजामौ । कुकूले ॥

तुषान्बु । न । तुषोदके ॥

तुषार । पु । शीकरे ॥ हिमे ॥ देश

तुषोद

विशेषे ॥ हिमभेदे ॥ कर्पूरभेदे ॥
त्रि । शीतले ॥ तोषयति । तुषेरन्त
भाषितय्यर्थात् कमे किदिच्यनु
दत्तौ तुषारादयश्चेत्त्यारन् ॥

तुषारकाल । पु । हेमन्ते ॥

तुषारकिरण । पु । चन्द्रे ॥

तुषाराम्बु । न । तौषारे ॥

तुषित । पु । गणदेवताप्रभेदे ॥ रुचे

स्तनयस्य यक्षाख्यस्य विष्णोर्द्वादश-

सुपुत्रेषु ॥ तेयथा । तोष. प्रतोष

सन्तोषो भद्र शान्तिरिहस्यति । इ

ध्वा' कवि विभु स्वर्ग. सुदेवो रोच

नो द्विषट् ॥ तुषितानामतेदेवा

आसन् स्वायम्भुवान्तरे ॥ तुष्यति ।

तुष० । रुचिर्वचिकुचिकुटिभ्य. कि

तजिति वाहुलकात् कितच् ॥ यद्वा

। तोषणं तुट् । सपदादित्वात् क्ति

प् । ततस्तारकादित्वादितच् ॥ प्राणा

पाना बुदानस्य समानो व्यामण्वच्

। चच् ओचरसो घ्राण स्पर्शोबुद्धि

र्जनस्तथा । द्वादशैतेहितुषितादेवा

स्वारोचिषेन्तरे ॥ केषाञ्चिन्मते षट्

विंशत् तुषितामता ॥

तुषीत्यम् । न । तुषोदके ॥ इतिरानि० ॥

तुषोदकम् । न । काञ्जिके ॥ काञ्जि-

कप्रभेदे ॥ अस्यलक्षणं यथा । तुषो

दकयवैरामै सतुषै शकली कृतै

तुष्टि.

। यवैरुदकसहितै सन्धानवर्गोक्त

त्वात् । तुषाम्बुदीपनं हृद्य पाण्डु

कृमिगदापहम् । तीक्ष्णोष्णं पाचन

पित्तरक्तकृदस्तिशूलनुत ॥

तुष्ट । त्रि । परितृप्ते । सन्तोषविशिष्टे

। प्राप्तपरितोषे ॥ स्त्रियोजारेणतु

ष्यन्ति गाव स्वच्छन्दचारत । कुञ्ज

रा पांशुवर्षेण ब्राह्मणा. परनिन्दया

॥ तुष्यतेऽस्य । तुष० । क्त ॥

तुष्टि । स्त्री । तोषे । अधिगतार्था द

न्यच् तुच्छत्वबुद्धौ ॥ भोगेष्वेतावता

लभितिवुद्धौ ॥ साचानन्तपत्नी । य

था । अनन्तपत्नीतुष्टिश्चपूजितावन्दि

ताभवत् । यथाविना नसन्तुष्टा सर्व-

लोकाश्चसर्वतइति श्रीदेवीभागव

तम् ॥ नवधातुष्टि । ता परिगणय

ति । आध्यात्मिकाश्चतस्र प्रकृत्युपा

दानकालभागाख्या । बाह्याविषयो

परमात् पञ्चचनवतुष्टयोऽभिमत

॥ प्रकृतिव्यतिरिक्त आत्मास्तीति य

द्यततोऽस्यश्रवणमननेस्त । ततोवि

वेकसाक्षात्कारायतु असदुपदेशतु

ष्टो न प्रयतते तस्यचतस्र आध्या

त्मिकास्तुष्टयो भवन्ति । प्रकृतिव्यति

रिक्तमात्मानमधिकृत्य यस्मात् ता

स्तुटयस्मादाध्यात्मिका । कास्ता

इत्यतआह । प्रकृत्युपादानकालभा

तुष्टिदा

गाख्या । प्रकृत्यादिराख्यायासा ता
स्तथोक्ता । प्रकृत्याद्यर्थविभागश्च त
त्तच्छब्दार्थ निरूपणे यथास्थान द्रष्ट
व्य ॥ वाह्यादर्शयति । वाह्याविषयो
परमादिच्यादिना । वाह्यास्तुष्टयो
विषयोपरमात् पञ्च । या खल्व
नात्मन प्रकृतिमहदहङ्कारादीना
त्मेत्यभिमन्यमानस्य वैराग्ये सति
तुष्टयस्ता वाह्या आत्मज्ञानाभावेऽ
नात्मानमधिकृत्य प्रवृत्ता ताश्च वै
राग्ये सति भवन्ति तुष्टय इति वैराग्यहे
तुपञ्चकत्वाद् वैराग्याणि पञ्च तत् पञ्च
त्वात् तुष्टय पञ्चेति । उपरम्यतेऽ
नेनेत्युपरमो वैराग्यम् विषयादुप
रमो विषयोपरमस्तस्मात् । विषया
भोग्या शब्दाद्य पञ्च उपरमा अपि
पञ्च । तथाहि अर्जनश्चण्डयभोग
हिसादोषदर्शन हेतुजन्मान एका
पारपारापारपारत पारानुत्तमाभो
क्तमाम्भसंज्ञका पञ्चोपरमा भवन्ति
। एकापाराद्यर्थविभागश्च यथास्थानं
द्रष्टव्य । तदेवमाध्यात्मिकाभिश्च त
सृभिर्वाह्याभिश्च पञ्चभिर्नैव तुष्टयो
ऽभिहिता साङ्ख्याचार्यैः ॥ तोषण
म् । तुष० । क्तिन् ॥ तुष्टिर्नुरकृता
र्थस्य कृतार्थोऽस्तीति यामति ॥

तुष्टिदानम् । न । पारितोषिके ॥ तुष्टि

तूणी

दानमेव चाराणा हिवेतनम् तेहि
तस्माभात् स्वामिकार्येष्वतीव त्वरय
न्ते इति नीतिवाक्यामृतम् ॥

तुष्टु । पु । कर्णमणौ ॥ इति शब्दच
न्द्रिका ॥

तुष्टुषित । वि । स्तोतुमभिप्रेते ॥

तुष्टिनम् । न । हिमे ॥ चन्द्रतेजसि ॥

तोहति तुष्ट्यतेऽनेन वा । तुष्टिरु
र्दने । वेपितुष्टोर्हस्वश्चेतीनन्प्र
त्यय लघूपधगुणे कृते ह्रस्वश्च ॥

तुष्टिनाशु । पु । चन्द्रे ॥ कर्पूरे ॥

तुष्टिनाशुतैलम् । न । कर्पूरतैले ॥

तूण । पु । उपासङ्गे । तूणीरे । निष

ङ्गे ॥ तूण्यतेऽनेन । तूणसङ्कोचने ।

चु० घञ् ॥ तूणयति वा । अच् ॥

तूणकम् । न । अतिशर्करीसन्नकच्छन्दो
विशेषे ॥ यथा । तूणक समानिका

पदद्वय विनान्तिमम् ॥ यथा । सा

सुवर्णकेतक विकाशि भृङ्गपूरि त प

ञ्चवाणवाणजालपूर्णहेमतूणकम् ।

राधिकावितर्क्य साधवाद्यमासिमाध

वे मे । हिमेति निर्भर त्वया विना क

लानिधे ॥

तूणा । स्त्री । इषुधौ । तूणे ॥ टाप् ॥

तूणी । पु । नन्दोदये । पीतके ॥ चि ।

तूणयुक्ते ॥

तूणी । स्त्री । तूणे ॥ नील्याम् ॥ तूण्य

तूष्णीं

तेऽनरा । तूष्णपूरणे । ह्रस्वश्चेति घ
ञ् । गौरादिस्त्वान् ङीष् ॥

तूष्णीक । पु । नन्दीदृष्टे ॥

तूष्णी । पु । तूष्णे । निषङ्ग ॥ तूष्णीं

शरैः सङ्कोच रति । रादाने आदा

नेच । आतोनुपेतिक ॥ यद्वा । तू

यत्यते । तूष्ण० बाहुलकादीरन् ॥

तूतकम् । न । तूत्ये । तूतिया इति
भाषा ॥

तूद । पु । नूदे । अन्वत्याकारे पार्श्व

पिप्पल इति ख्याते तूत इतिच प्र

सिद्धे वृत्ते ॥ अस्यफलगुणा । तूद पक्व

गुरु स्वादु हिम पित्तानिलापहम् ।

तदेवाम गुरु सर मल्लोष्ण रक्तपि

तकृत् ॥ तूदति । तूदय्यने । इगु

पधेतिक । पृषोदरादि ॥

तूरम् । न । वाद्यसामान्ये ॥ ताव्यमा
ने पटहादौ ॥

तूरी । स्त्री । धतूरे ॥ इतिभावप्रकाश ॥

तूर्यम् । न । शीघ्रे । सत्त्वरे ॥ त्रि । त

इति ॥ त्वरतेऽस्म । जित्वरासम्भ्रमे

। गत्यर्थकर्मकेतिकर्त्तरिक्त रुध्य

मत्वरसङ्घुषास्वनामितीडभावप

चे ज्वरत्वरैः चूठ । रदाभ्यामिति ग

त्वम् ॥

तूष्णि । पु । मले ॥ त्वरायाम् ॥ त्वर

ते त्वरण वा । जित्वरा० । वडिन्त्रि

तूखसे

श्रुयुद्गुलाहात्वरिभ्यो निदितिनिः ॥

तूर्यम् । न । वाद्ये ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ आ

दिगुरु (५१) चिकले ॥

तूर्यखण्ड । पु । द्रगडवाद्ये ॥

तूलम् । न । ब्रह्मदारुणि । ब्राह्मणेष्टे ।

तूदे ॥ आकाशे ॥ पु । न । पिचौ ।

निर्वीजकार्पासे । रुयी इति भाषा

॥ तूलयति तूल्यते वा । तूलनिष्क

र्षे इगुपधेतिक घोवा ॥

तूलकम् । न । तूले ॥

तूलकार्मुकम् । न । तूलस्फोटनार्थे

धनुषि । पिञ्जले । तूलधनुषि ॥

तूलचाप । पु । } तूलकार्मुके । धुन

तूलधनु । न । } क इति भाषा ॥

तूलनालिका । स्त्री । पिञ्जिकायाम् ।

पांश्ज इति गौडभाषा ॥

तूलनाली । स्त्री । तूलनालिकायाम् ॥

तूलपिचु । पु । तूले ॥

तूलत्रय । पु । शास्त्रमलीदृष्टे ॥

तूलशय्या । स्त्री । तूलिकायाम् ॥ तूल

शय्या । तूलेननिमिताशय्यावा ।

शाकपार्थिवादि ॥

तूलशर्करा । स्त्री । कार्पासबीजे । वि

नौरा इति विनौला इति कपासि

आ इतिचभाषा ॥

तूलसेचनम् । न । कर्त्तने । सूचकर्त्त

ने । कातना इतिभाषा ॥ इ० श० ला ॥

तूवर'

तूला । स्त्री । कार्पास्याम् ॥ वत्थ्याम् ॥

तूलि । स्त्री । तूल्याम् ॥ स्वनाम्नाख्या
ते चिचकरोपकरणे । ईषिकायाम्
॥ तूलति । तूल० । इगुपधात्किदि-
तीन् ॥तूलिका । स्त्री । शय्योपकरणे । तोस
क इति भाषा ॥ आलेख्यलेखन्या
म् । कूर्चिकायाम् ॥ यथा । जगन्नि
च समालिख्य स्वेच्छातूलिकयात्मनि
। स्वयमेव समालिख्य प्रीणातिभ
गवान् शिव ॥ आत्ममये महति
पटे विविधजगन्निचमात्मनालिखित
म् । स्वयमेव केवल मसौ पश्यन्
प्रमुद प्रयाति परमात्मेति ॥ ईषिका
याम् । वीरणादिशलाकायाम् ॥ सु
वर्णादेरावर्त्तनपरीक्षणार्थं निक्षिप्य
माणायां शलाकायाम् ॥ तूलति तू
ल्यते वा । तूल० । कुन् ॥तूलिनी । स्त्री । शास्त्रलिङ्गमे ॥ खट्वा
णाकन्दे ॥

तूलिफला । स्त्री । शास्त्रमलौ ॥

तूली । स्त्री । नील्याम् ॥ वत्थ्याम् ॥
तूलिकायाम् ॥ चित्रलेखन्याम् । चि
त्रसाधनद्रव्ये । कूर्चिकायाम् ॥ ङीष् ॥

तूवर । पु । काले ऽश्वश्रुपुरुषे ॥ प्रौ

ढाशृङ्गानडुहि । काले ऽजातशृङ्गे

गवि ॥ पुरुषव्यञ्जनत्यक्ते ॥ कषाय

तृणम्

रसे ॥ तैति । तु सौत्रोगत्यादैः
। बाहुलकादरोदीर्घश्च ॥ यदा । त
नेति । बाहुलकाट् ङ् । तूश्चासौ
वरश्च आच्छादक ॥तूवरी । स्त्री । आढक्याम् ॥ सौराष्ट्रम
तिकायाम् ॥तूष्णींशील' । त्रि । तूष्णीके । मौनयु
क्ते ॥ तूष्णीं शील यस्य ॥तूष्णीक । त्रि । मौनयुक्ते । मौनशी
ले ॥ तूष्णींशील । शीलेकोमलो
पश्च । केण इति ह्रस्वोनमले पसा
मर्थ्यात् अन्यथाठपमेवविदध्यत् ।
ठपि अव्ययानामितिटिलोपेन सिद्ध
त्वात् ॥तूष्णीकाम् । अ । मौने ॥ अकचप्रक
रणे तूष्णीम.काम्बक्तथ' । मित्रा
दन्त्यादश्च पर. ॥तूष्णीम् । अ । मौने ॥ तोषणम् । तु
षतुष्टौ । बाहुलान् नीम् उपधाया
ऊत् ॥ घटाकाश महाकाशइवात्मा
न परात्मनि । विजाप्याखण्डभावेन
तूष्णीं भव महामुने इत्युपदेश' ॥तूस्तम् । न । रेणौ ॥ अटायाम् ॥ तो
सति । तुसशब्दे । बाहुलकात् तन्
धातोर्दीर्घश्च ॥

तृणम् । न । जातीफले ॥

तृणम् । न । अर्जुने । तृणमात्रे ॥ तृ

तृणज्यो

शविशेषे नडादौ ॥ तृण्यते । तृण्य
अदने । घञ् । सत्रापूर्वकत्वाद्गुणो
न ॥ यद्वा । तृहति । तृहृङिंसाया
म् । तृहे । ऋहलोपस्य ॥ अग्निचौर
भय रोगो राजपीडा धनक्षति । स
ऋहे तृणकाष्ठानां कृते । वस्वादिप
ञ्चके ॥

तृणकन्द । पुं । कशेरुणि ॥

तृणकाण्डम् । न । तृणानां समूहे ॥
दूर्वादिभ्यः काण्ड ॥

तृणकुड्कुमम् । न । सुगन्धद्रव्यप्रभेदे ।

तृणपुष्पे । गन्धाधिके ॥ कटुश्चमुष्ण
स्त्वं कफमारुतशोककण्डूतिपामाकु
ष्ठामदोषनाशित्व परमभास्वरत्नञ्च
त्यस्यगुणा ॥

तृणकुटी । स्त्री । कायमाने । तृणौ
कसि ॥

तृणकूर्मः । पुं । तुम्भ्याम् ॥

तृणकेतुः । पुं । } वशे ॥

तृणकेतुकः । पुं । }

तृणगेधा । स्त्री । चित्रकोले ॥ कृक
लासे ॥

तृणग्रन्थि । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्याम् ॥

तृणग्राही । पुं । नीलमणौ ॥ कपूर
इति प्रसिद्धे मणिविशेषे । तृणमणौ ॥

तृणजातिः । स्त्री । उलपादौ ॥

तृणज्योतिः । न । रात्रौ प्रकाशशालिनि

तृणरा

सताविशेषे ॥

तृणता । स्त्री । कार्मुके । धनुषि ॥ तृ
णत्वे ॥ भावेतल् ॥

तृणद्रुमः । पुं । नारिकेलादिद्रुमेषु ॥
ताले ॥ गुवाके ॥ ताल्याम् ॥ केत
क्याम् ॥ खर्जूरे ॥ खर्जूर्याम् ॥ हि-
न्ताले ॥

तृणधान्यम् । न । नीवारे । श्यामा-
कादौ । उडिधान इति गौडभाषा
॥ तृणमिवधान्यम् अकृष्योत्पन्न
त्वात् ॥

तृणध्वजः । पुं । वशे ॥

तृणनिम्बः । पुं । नेपाथनिम्बे ॥

तृणपत्रिका । स्त्री । इक्षुदर्भायाम् ॥

तृणपत्री । स्त्री । गुण्डाग्रिन्याम् ॥

तृणपुष्पम् । न । तृणकुड्कुमे ॥

तृणपुष्पी । स्त्री । सिन्दूरपुष्पीरुचे ॥

तृणपूखी । स्त्री । चाँच इति गौडेषु प्र
सिद्धे । चन्दायाम् ॥

तृणमणिः । पुं । तृणग्राहिणि ॥

तृणमल्लुगः । वि । लयके । जामिन्
इति भाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

तृणराजः । पुं । नारिकेले ॥ तालद्रुमे
॥ तृणानां राजा । ट ॥

तृणराजाह्वः । पुं । तालद्रुमे ॥ तृणरा
जइत्याह्वायस्य ॥

तृणराजह्वयः । पुं । तालद्रुमे ॥ तृण

तृतीय

राजस्याह्वयोयस्य ॥

तृणवल्ज्जा । स्त्री । वल्ज्जायाम् ॥

तृणबीज । पु ।

तृणबीजाक्षमः । पु । } श्यामाके ॥

तृणशीतम् । न । गन्धतृणे । कसृणे ॥

तृणशीता । स्त्री । जलपिप्पल्याम् ॥

तृणशून्यम् । न । मल्लिकायाम् ॥ के

तकीशाखिन फले ॥ तृणशून्येऽस्या

नेसाधु । तत्रसाधुरितियत् ॥ त्रि ।

तृणरहिते ॥

तृणषट्पद । पु । वरोले । वरटाया

म् । वरडै इति ततैया इति च भाषा ॥

तृणसारा । स्त्री । कदल्याम् ॥ तृणानि

सारमस्याम् ॥

तृणसिंह । पु । कुठारे ॥

तृणहर्म्य । पु । मयटे । तृणनिर्मिता

झाङ्गिकायाम् । मैडा इति भाषा ॥

तृणमि । पु । वत्सले । तृणोत्पन्नौ ॥

तृणाङ्घ्रिप । पु । मन्यानकतृणे ॥

तृणाञ्जन । पु । कुकलासे ॥

तृणाश्वम् । न । पर्वततृणे । मृगप्रिये ॥

तृणाश्वम् । न । लवणतृणे । लूणियाशा

क इति भाषा ॥

तृणासृक् । पु । तृणकुङ्कुमे ॥

तृणेषु । पु । वल्ज्जायाम् ॥

तृणोत्तम । पु । उखर्वलतृणे ॥

तृणोद्भव । पु । नीवारे ॥

तृतीया

तृथोक्तः । न । कायमाने । तृणनिर्मि

तगृहे ॥

तृणौषधम् । न । एखवालुकाख्यगन्ध-

द्रव्ये ॥

तृण्या । स्त्री । तृणसमूहे । तृणानां सह

तौ ॥ तृणानांसमूह । पाशादि

भ्योयः ॥

तृतीय । वि । त्रयाणां पूरणे । तीसरा

इति भाषा ॥ चे सम्प्रसारणश्चेति ती

यप्रत्यय सम्प्रसारणश्च ॥

तृतीयक । पु । तृतीयकसूतीयेऽङ्गी

तिलचणलक्षितेज्वरविशेषे ॥ तृती

येङ्गीत्यागमदिनगृहीत्वा । यत उ

क्तम् । दिनमेकमतिक्रम्य यो भवेत्

स तृतीयक इति ॥ तृतीयेऽहनि भ

व । कालप्रयोजनार्द्रो गइतिकन् ॥

चिके ॥ तृतीयेन रूपेण ग्रहणम् । ता

वति यग्रहणमिति लुग्वारितिकन् ॥

तृतीयप्रकृति । स्त्री । क्लीवे ॥ स्त्रीपु

सावपेक्ष्य तृतीयाचासौ प्रकृतिश्चेति

विग्रह ॥

तृतीया । स्त्री । तिथिविशेषे । चन्द्रम-

ण्डलस्य तृतीयकक्षत्राक्रियारूपायाम्

। तत्क्रियोपलक्षिते काले वा ॥ स

कलमुक्तगर्भीरो भूमिपालानुरागी

परनगरविगाही सर्वलोकोपकारी

। परविषयनिवासी कौतुकी सत्य

तृप्राञ्चु

वादी भवति निखिलविद्यो यस्तृती
याप्रकृत ॥ टा ध्याम् भिस् इति त्रि
के ॥ टाप् ॥

तृतीयाकृतम् । त्रि । त्रिगुणाकृते । त्रि
वारकृष्टे च ॥ तृतीयकृतम् । कुञ्जो
द्वितीयतृतीयेति ङाच् ॥

तृतीयाप्रकृति । स्त्री । नपुसके ॥ स्त्री
पुसावपेक्ष्य तृतीया प्रकृति तृती
य प्रकारः । असमस्तमेतत् । समा
सेतु तृतीयप्रकृतिरेव ॥

तृपत् । पु । चन्द्रे ॥ छन्द्रे ॥ तृप्यति तृ
पप्रीणने । ससृत् तृपद् इति अति
प्रत्ययान्तो निपातित ॥

तृपला । स्त्री । लतायाम् ॥ तृप्यति ।
तृप० । कलस्तृपश्चेति तृपते । कल
प्रत्ययः ॥

तृप्त । त्रि । छष्टे । प्रमुदिते । प्रीते ।
तृप्तियुक्ते ॥ तृप्यति स्म । तृप० । क्तः ॥
तृप्ति । स्त्री । तर्पणे । सौहित्ये । भ
क्षणादिना काङ्क्षानिष्टौ ॥ सर्व-
कामावाप्तौ । अलम्प्रत्ययेनेच्छावि
च्छिस्तौ ॥ तर्पणम् । तृप० । स्त्रिया
क्तिन् ॥

तृप् । पु । दृते ॥ पुरोडाशे ॥ तृप्यते
ऽनेन । तृप० । स्फाथितस्त्रीतिरक् ॥

न । काष्ठे ॥ दु खे ॥

तृप्राञ्चु । त्रि । तृप् न सङ्गते । आञ्चु ॥

तृणा

तृफला । स्त्री । त्रिफलायाम् ॥ तृफति
। तृफतसौ । कलस्तृपश्चेति चका-
रात् तृफतेरपि कलः ॥

तृफु । पु । सर्पजातौ ॥

तृट् । स्त्री । लिप्सायाम् । वाञ्छायाम् ॥

उदन्यायाम् ॥ स्मरपुत्र्याम् । काम
कन्यायाम् ॥ तर्पणम् । जिहृषपिपा
सायाम् । सपदादि क्तिप् ॥

तृषा । स्त्री । तृषि ॥ भागुरिमते टाप्
। तृषापि न कृशाममेति प्रयोगः ॥
लाङ्गलिकीष्ट्ये ॥

तृषाभू । स्त्री । क्लोमनि । फौपडा इ
तिभाषा ॥

तृषाहम् । न । जले ॥

तृषाहकम् । न । मधुरिकायाम् ॥

तृषाहा । स्त्री । मधुरिकायाम् ॥

तृषित । त्रि । सतृषि । तृषयायुक्ते ॥
तृट्सञ्जाताऽस्य । तारकादिच्छादि
तच् ॥

तृषितोत्तरा । स्त्री । असनपण्याम् ॥

तृषाक् । त्रि । लुब्धे ॥ तृप्यति । जिहृ
ष० । तच्छील । स्वपितृषोर्नजिङ् ॥

तृणा । स्त्री । तर्पे । पिपासायाम् । प्या
स इतिभाषा ॥ लिप्सायाम् । अप्रा
प्ताभिलाषे । अनात्मीयस्वीकारेच्छा
याम् ॥ इदं मे न चीयतामिती
च्छायाम् ॥ उचितव्यवाकरणेनापि

तेजन

धनरक्षणेच्छारूप कार्पण्यमपि तृ
ष्णाभेद ॥ लोभे ॥ यादुख्यजा दुर्म
तिभिर्जीर्यतो या न जीर्यति । तां
तृष्णा दुःखनिवर्त्ता शर्मकामो हृतं
त्यजेत् ॥ तर्षणम् । जितृषः । तृषि
शुषिरसिभ्य किदिति न ॥ विशेषो
भावप्रकाशेक्षतजतृष्णायाम् ॥

तृष्णाक्षय । पु । शान्तौ ॥ परमानन्द
प्राप्तिहेतौ ॥ तथाचवेदव्यास । य
च्च कामसुख लोके यच्च दिव्य मह
त्सुखम् । तृष्णाक्षयसुखस्यैते ना
र्हन्त षोडशीकलामिति ॥ पिपासा
नाशे ॥ तृष्णाया, क्षय ॥

तृष्णारि । पु । पर्पटे ॥ इतिराजनि
र्घण्ट ॥

ते । अ । त्वयेत्यर्थे ॥

तेज कार्यम् । न । घृतादिकार्येष्वस्थि
मज्जवाचु ॥ तेजस कार्यम् ॥

तेज फल । पु । तेजफल इति तेजवल
इतिच प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । गन्धफ
ले । बहुफले ॥ अस्यगुणास्तु । तेज
फल, कटुस्तीक्ष्ण सुगन्धिर्दीपनेम
त । वातश्लेष्माश्चिघ्नश्चवातरक्षा
कर स्मृतइति ॥

तेजन । पु । वशे ॥ मुञ्जे ॥ भद्रमुञ्जे
॥ तेजयति शब्द मन्निवा । तिजनि
शाने । चु० । नन्द्यादिल्यु र्युञ्जा ॥

तेजः

तेजनक । पु । गुन्ने । शराभिधतृषो ॥
तेजयति । तिज० चु० । यवुल् कुन्वा ॥
तेजनी । स्त्री । मूर्वायाम् ॥ ज्योतिष्म
त्त्वाम् ॥ तेजति । तिजपालने । ल्यु
ट् । गौरादिङीष् ॥

तेजपत्रम् । न । गन्धजाते । पत्रके । त्व
क्पञ्चे । तेजपात इति प्रसिद्धे वृक्षे ॥

तेजल । पुं । कपिञ्जलपक्षिणि ॥

तेजवती । स्त्री । गजपिप्पलिकायाम् ॥

तेजः । न । दीप्तौ ॥ प्रभावे ॥ पराक्र
मे ॥ रेतसि ॥ नवनीते ॥ अग्नौ ॥
तापकेज्योतिषि ॥ शरीरगतायां-
कान्तौ ॥ सुवर्णे ॥ मज्जनि ॥ पित्ते
॥ असहने ॥ यथा । अधिच्छेषापमा

नादे प्रयुक्तस्य परेण यत् । प्राणाक्ष्य
येष्यसहन तत्तेज समुदाहृतम् ॥

प्रागल्भ्ये ॥ पराभिभवसामर्थ्ये ॥ प

रैरनभिभाष्यत्वे ॥ अप्रतिहतशक्त्ये

॥ चैतन्यात्मकेज्योतिषि ॥ स्त्रीवाच

कादिभिर्मूढैरनभिभाष्यत्वे ॥ लिङ्ग

देहे ॥ हयवेगे ॥ तेजोनाम दर्पा-

परनामा सत्त्वगुणविकार प्रकाश

कोऽन्त सारविशेष । यथाहभोज-

राज । तेजो निसर्गज सत्त्व वाजि

नां स्फुरण रज । क्रोधस्तम इतिचे

या ह्युयोपिसहजा गुणाः ॥ तच्चद्विवि

धम् । सततोत्थित भयोत्थितश्चेति

तेजः

। यथाहसएव। धारासुयोजितानाम् ।
 निसर्गात् प्रेरण विना । अविच्छिन्न
 मिवाभाति तत् तेजः सततोद्यत
 म् ॥ कशापादादिघातैर्यत् साध्वसा
 त् स्फुरितन्तुतदिति ॥ * ॥ शब्दस्य
 शतन्मात्रसहिताद्रूपतन्मात्रादुत्पन्ने
 शब्दस्यैरूपगुणे तृतीये महामूले
 ॥ यथा । तृतीय ज्योतिरित्याहुश्च
 चुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूत ततोरूप
 सूर्यस्तत्राधिदैवम् ॥ उष्णस्यैव ते-
 जः । तद्विविधम् । निश्चयमनिश्चयम्
 । निश्चयं परमाणुरूपम् । अनिश्चयका
 र्यरूपम् । पुनस्त्रिविधम् । शरीरेन्द्रिय
 विषयभेदात् । शरीरमादित्यलोके
 । इन्द्रियं रूपग्राहकचक्षुःकृष्णतारा
 प्रवर्ति । विषयश्चतुर्विधः । भौमदि
 व्यौर्दर्याकरजभेदात् । भौमवह्न्या
 दिकम् । अविन्धन दिव्यविद्युदादि ।
 भुक्तान्नस्यपरिणामहेतुरौर्दर्यम् । आ
 करजसुवर्णादीतितर्कसङ्ग्रहः ॥ स्प
 र्शउष्ण स्नेजसस्तु स्याद्रूप शुक्लभास्व
 रम् । नैमित्तिकं द्रवत्वन्तु निश्चयतादि
 चपूर्वम् ॥ इन्द्रियनयन वक्त्रिस्पर्शादि
 विषयोमतइतिभाषापरिच्छेदः ॥
 तेजयति तेज्यते ऽनेन वा । तिज० ।
 असुन् ॥ तेजो जलमितिच्छन्दो नि
 षण्टुः ॥

तेजोव

तेजस्करः । चि । तेजोवृद्धिकारकेद्रव्ये ॥
 तेजस्वी । चि । तेजोयुक्ते ॥ त्वक्का-
 न्तिमति ॥ तेजोऽस्यस्यास्मिन्वा ।
 त्रिनि ॥
 तेजस्विनी । स्त्री । ज्योतिष्मत्याम् ॥
 महाज्योतिष्मत्याम् ॥ तेजवती ते
 जवत्कल तेजवत्तद्रव्यादिनाम्ना ख्या
 ते तेजःफले ॥ तेजस्विनी कफत्रा
 सकासा ऽऽस्यामयवातहृत् । पाच
 न्युष्णाकटुस्तिक्ता रुचिवजिप्रदीप
 नी ॥ नान्तलक्षणेऽपीप् ॥
 तेजित । चि । शान्ते । शाखादिना ती
 क्क्षीकृते । शाणिते । निशिते ॥ ते
 ज्यतेऽस्य । तिज० । चु० । क्तः ॥
 तेजीयान् । चि । तेजोयुक्ते ॥ तेजीय
 सानदोषायवक्त्रे सर्वभुजोयथा ॥
 तेजोमन्य । पु । गणिकारिकायाम् ॥
 तेजोमग्नति । मन्य० । कर्मण्यम् ॥
 तेजोमय । पु । तेजःप्रचुरे चैतन्य
 प्रधानेज्योतिर्मये । अन्न करणोप
 हितत्वात् वासनामये स्वप्ने ॥
 तेजोमात्रा । स्त्री । इन्द्रिये ॥ तेजसे
 माषा ॥
 तेजोरूपम् । न । प्रकाशरूपे ब्रह्मणि
 ॥ चि । प्रभाकरूपे ॥
 तेजोवती । स्त्री । इभपिप्याल्याम् ॥
 चव्ये ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ वक्त्रि

तैजस'

पुर्याम् ॥ यथा । रक्तापीतमणिप्रायहे
मग्राकारगोपुरा । वज्रे स्तेजोवती व
क्रितुल्यभूतनिषेविता ॥ तेजवत्ता
खकाष्ठे ॥

तेजोवत् । पु । बुद्रादिमन्ये ॥

तेज । पु । गानाङ्गविशेषे ॥ यथा ।
तेनेतिशब्दस्तेन स्यान्मङ्गलानाप्रद
शक' । ते शब्देनोच्यते गौरी मशब्दे
नोच्यते हर । तेनमाङ्गलिकश्चाय
शब्दस्तेन इति स्मृत इति सङ्गी ॥

तेज' । पु । समुन्दने । आर्द्राभावे ॥

तेजमम् । तिम आर्द्राभावे । घञ् ॥

तेजमम् । न । आर्द्राकरणे ॥ निष्ठाने
। व्यञ्जने । तीव्रश इति तेवश इति
चभाषा ॥ तिम ० ल्युट् । तिम्यते ऽ
तेज वा करणे वा ल्युट् ॥

तेजनी । स्त्री । बुद्धिप्रभेदे ॥

तेजनम् । न । केलिकानने ॥ क्रीडाया
म् ॥ तेवनेन वन गत्वा नदीस्तीर्त्वा
बहुदका इति रामायणम् ॥

तैज्यम् । न । तीक्ष्णतायाम् ॥

तैजस । पु । इन्द्रियाणा करणे । राज
साहस्यरे ॥ तेजोमयान्त करणोपहि
तत्वात् स्थूलप्रपञ्चलयस्थाने स्वप्नव्य
ष्ट्युपहितचैतन्ये ॥ तेजसि परमा
त्मनि स्थिते ॥ न । घातुइत्ये । सर्व
धातु ॥ घृते ॥ तेजोविकार' । त

तैमिरि

स्वविकारइत्यण् ॥ यद्वा । तेजो ऽ
स्यस्य । ज्योत्स्नाद्यण् ॥ तीर्थविशेषे
॥ यत्रब्रह्मादिभि सैनापत्ये कार्त्तिके
केयो ऽभिषिक्त ॥

तैजसावर्त्तिनी । स्त्री । मूषायाम् ॥ ते
जसोविकार सुवर्णादि रावर्त्त्यते ऽ
स्याम् । द्युवर्त्तने । श्यन्त । अधि
करणेल्युट् । डीप् ॥

तैतिष । पुं । गण्डकपशौ ॥ न । चतु
र्थकरणे ॥ कलासुदक्षे । खलनाभि-
लाघी सुमूर्त्तिसन्तर्जितकामदेव ।
वक्ता गुणश्च कुशल सुशीलश्चेत्तै-
तिषाख्यकरण मङ्गलौ ॥

तैत्तिडीकम् । न । तित्तिडीकस्यावय
वे ॥ तद्विकारे ॥ कोपधाच्चेत्यण् ॥
तित्तिडीकै सस्क्रुते ॥ कुलत्यकोप-
धादण् ॥

तैत्ति । पु । तित्तिरिखगे ॥ न । ति
त्तिरीणां गणे ॥ तित्तिरीणा समूह-
। अनुदात्तादेरञ् ॥

तैत्तिरिक । पु । शाकुनिकविशेषे ॥
तित्तिरान्छन्ति । ठक् ॥

तैत्तिरीयक । पु । यजुर्वेदीयशाखा-
विशेषस्य वेत्तरि ॥

तैत्तिरीया । स्त्री । यजुर्वेदस्यशाखावि
शेषे ॥

तैमिरिक । नि । तिमिरग्रस्तचक्षुषि ॥

तैलम्

तैरणी । स्त्री । कुनील्याम् । रागदे च
पविशेषे ॥

तैर्धिक । पु । तीर्थकरे । कपिलकण
भुगादिषु ॥

तैर्यग्योन । पु । विविधभूतादिसर्गेष्वे
कस्मिन् सर्गे ॥ सचपशुमृगपक्षि-
सरीसृपस्यावरभेदात् पञ्चविधो भ-
वति ॥

तैलम् । न । तिलसर्षपादिजनितस्नेहे
। म्रक्षणे । स्नेहे । तैल इति भाषा ॥
तिलस्य विकारः । तस्य विकार इत्यऽ
ण् ॥ तिलादिकेहवस्तूनां स्नेहः स्तैल
मुदाहृतम् । तत्सुवातहरसर्वविशेष-
पातिलसम्भवम् ॥ नास्ति तैलात्परं
किञ्चिद्वैषज्यमाहतापहम् ॥ तिल
तैल गुरुस्थैर्यवलवर्णकरं सरम् । ह-
ृद्य विकासि विशदं मधुरं रसपाक-
यो ॥ सूक्ष्मं कषायानुरसं तिक्तं
वातकफपहम् । वीर्येणोष्णहिमस्य
र्मे वृहण रक्तपित्तवृत् ॥ लेखनं व-
हुविण्मूत्रं त्वग्गर्भाशयशोधनम् । दी-
पनं बुद्धिदं मेध्यं व्यवायिं व्रणमेहन-
त् ॥ ओषधेयानि शिरःशूलनाशनं ल-
घुताकरम् । त्वच्यकेश्यञ्च चक्षुष्यं
मध्यङ्गे भोजनेऽन्यथा ॥ छिन्नभि-
न्नच्युतोत्पिष्टमथितचतपिचिन्ते । भ-
ग्नस्फुटितविट्वाग्निदग्धविस्लिष्टदार्ति

तैलम्

ते ॥ तथाभिहितनिर्भृगमृगव्या-
घादिविच्यते । वस्त्रौ पानेन सस्कारे
न स्नेकर्णाच्चिपूरणे ॥ सेकाभ्यङ्गावगा-
हेषु तिलतैलं प्रशस्यते । * । ननु लेख-
नवृहणयोः कथं सामानाधिकरण्यं
मित्याह । सूक्षादिदुष्टं पवनं स्त्री
तं सङ्कोचयेद्यदा । रसोऽसम्भग-
वन् कार्यं कुर्याद्रक्ताद्यवर्द्धयन् ॥ ते-
षु प्रविष्टसरतासौक्ष्म्यस्निग्धत्वमाह-
वै । तैलस्य रसं नेतुं कुशानां ते-
न वृहणम् ॥ व्यवायिं सूक्ष्मतीक्ष्णो-
ष्णसरत्नैर्मन्दसंशयम् । शनैः प्रकु-
रते तैलं तेन लेखनं मीरितम् ॥
द्रुतं पुरीषं वध्नाति स्खलितं तत् प्र-
वर्त्तयेत् । ग्राहकं सारकं चापि तेन
तैलमुदीरितम् ॥ घृतं मद्धात्परं
पक्वं हीनवीर्यं प्रजायते । तैलं पक्व-
मपक्वं वा चिरस्थायिगुणाधिकम् ॥
तैलं स्वयोनोगुणकृद्वाग्भटेनाखिलं
मतम् । अतः शेषस्य तैलस्य गुणाच्चे-
याः स्वयोनिवत् ॥ तैलानां सार्षपादी-
नां यथास्थानं गुणोरणम् ॥ * । प्रातः
स्नाने इते आह्वे द्वादश्यां ग्रहणे तथा
। मद्यलेपसमं तैलं तस्मात्तैलं विव-
र्जयेत् ॥ घृतञ्च सार्षपतैलं यत्तैलं पु-
ष्पवासितम् । अदुष्टं पक्वतैलञ्च तैला-
भ्यङ्गे च निरूप्यते ॥ * । अर्कं नूनं दह-

तैलद्रो

तिहृदय कीर्त्तिलाभश्चसोमे भौमे

सृष्ट्युर्भवति नियत चन्द्रजेपुषलाभ

। अर्थग्लानिर्भवतिचगुरौ भार्गवेशो

कथुक्त स्तैलाभ्यङ्गात् तनयमरणात्

र्यजेदीर्घमायु ॥ सिद्धके ॥

तैलकन्द । पु । तिलाङ्कितदले । द्राव

ककन्दे ॥ लोहद्राविस्त्र कटुत्वमुष्ण

त्व वातापस्मारविषशोफनाशित्वर

सस्यवन्धकारित्व देहसिद्धिकारित्व

चेत्यस्यगुणा इतिराजनिर्घण्ट ॥

तैलकार । पु । तेली इति प्रसिद्धे व

र्यसङ्करजातिप्रभेदे । धूसरे । चा

क्रिके । तैलिनि ॥ कोटकस्त्रीगर्भे

कुम्भकाराज्जातोयमिति । ब्र० ब्र० ख ॥

तैलकिट्टम् । न । खल इति भाषाप्र

सिद्धे तैलमले । पिण्याके ॥

तैलङ्ग । पु । अन्धदेशे ॥ श्रीशैलान्तुस

मारभ्य चोलेशान्मध्यभागत । तैल

ङ्गदेशोदेवेशि ध्यानाध्ययनतत्पर ॥

तैलचौरिका । स्त्री । तैलपायिकायाम् ॥

तैलद्रोणी । स्त्री । कण्ठपर्यन्तमज्जनार्थं

तैलपूर्णकाष्ठादिनिर्मितेषाचविशेषे

॥ तत्रावस्थितिगुणा । वातरोग-

व्याकुलरोगपङ्गुबाधिवर्धिमिन्निनगद्गद

धन्वङ्गस्तब्धपृष्ठप्रचलितपवनगात्रक-

म्पकपाटीश्रीवाभङ्गापतन्त्रचयवधि

रभवमूत्रकुच्छ्रवस्तिरोगेषु शस्तत्त्व

तैलमा

मितिराजवल्लभ ॥

तैलधान्यम् । न । तिलादिषु ॥ तिला

तसीचतोरीचविविधस्यापिसर्षप ।

द्विधाराजीलाखसञ्चवीज कौसुम्भ

सम्भवम् । एतानितैलधान्यानिप्रोक्ता

निपूर्वस्वरिभि ॥

तैलपर्णम् । पु । पर्वतविशेषे ॥ न । ग्र

न्यपर्णे ॥

तैलपर्णकम् । न । ग्रन्यपर्णदृष्टे ॥

तैलपर्णिकम् । न । हरिचन्दने ॥ ति

लपर्णीवृक्षविशेषे जातम् । तत्रजा

तद्रत्यण् । डीप् । स्वार्थेकन् । केण

इतिह्रस्व ॥ तैलपर्णीगिरिस्तस्याकरं

इतिस्वामी ॥ पु । चन्दनविशेषे ॥

तैलपर्णी । स्त्री । मलयजे चन्दने ॥

श्रीवासे ॥ सिद्धके ॥ तिलपर्णीवृ

क्षेजाता । तत्रजातद्रत्यण् । डीप् ॥

तैलपा । स्त्री । तैलपायिकायाम् ॥

तैलपायिका । स्त्री । सपक्षकीटविशे

षे । धरोणयाम् । तिलचटा इति

भाषा ॥ तैल पिवति । पापाने ।

खुल ॥

तैलापपीलिका । स्त्री । पिपीलिकाप्र

भेदे । कपिजाडिकायाम् ॥

तैलफल । पु । इङ्गुयाम् ॥ विभीतके ॥

तैलभाविनी । स्त्री । जातीपुष्पदृष्टे ॥

तैलमाखी । स्त्री । वर्त्त्याम् ॥ दीपकू

तैष

प्याम् ॥

तैषमाता । स्त्री । स्वधायाम् ॥ घतन
 म् घात । तिलस्वघात । तिलपातो
 ऽस्त्राम् । घन'सास्यांक्रियेतिज ।
 वचन्तात् क्रियावाचिन, प्रप्रमान्ता
 दस्यामित्यर्थेज स्यात् तदन्तस्त्रिया
 म् । श्येत्तिलस्येतिमुम् ॥
 तैषसाधनम् । न । गन्धद्रव्यविशेषे ।
 काकिले । ककोले । काकला इति
 गौडेषु प्रसिद्धे कोषफले ॥
 तैषस्तदिक । पु । तृणमयौ ॥ इ० हे ॥
 तैषाक्त । षि । तैषेनसिते ॥
 तैषानुष । न । दाङ्गागुहकि ॥
 तैषाढी । स्त्री । वरटायाम् ॥
 तैषानुका । स्त्री । तैषप्रयिकायाम् ॥
 तैषिक । पु । तैषकारे । तैषार्थतिला
 द्वीजानां पेडरि ॥
 तैषी । पु । तैषकारे । चाक्रिके ॥ त्रि ।
 तैषसम्बन्धिनि ॥
 तैषिनी । स्त्री । दशावर्ण्याम् । तैष
 कीटे । षड्विधायाम् ॥
 तैषिभाला । स्त्री । तैषिकगेहे । य
 न्त्रगृहे ॥
 तैषीनम् । न । तिल्ये । तिलखेचे ।
 तिलासां भवन खेचम् । विभाषाति
 स्त्रेतिपक्षेणम् ॥

तैषः । पु । पौषमासे ॥ तिष्येत्युक्ता

तोटक

पौषमासी अस्मिन् । सास्मिन्
 पौषमासीत्यर्थे सन्धिवेष्टाद्यृतुनक्ष
 चेभ्योयित्यण् । तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्रा
 शियलोप । ङीप् ॥ तत सास्मिन्
 पौषमासीत्यण् ॥

तैषी । स्त्री । पौष्याम् ॥ तिष्येण यु
 क्ता पौषमास्यस्मिन् । नक्षत्रेण्ये
 ष् । तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राशियलोप
 । ङीप् ॥

तोकम् । न । अपत्ये । पुषदुहित्रो ॥
 तौति । तु सौत्रो हिसाधृतिपूर्तिषु
 । बाहुलकात् ॥

तोकम् । पु । हरिते ॥ हरिखवे । अ
 पक्षयवे ॥ पक्षवाचक्यरे इति श्रीधर
 स्वामी ॥ हरिद्वये ॥ न । कर्णमले ॥
 तकति तक्षते वा । तक्षसनेहासे
 च । बाहुलकान्म ओत्त्वम् ॥
 मेघे ॥ इत्यक्षयप्राण ॥

तोटकम् । न । दादशाचरपादे जगती
 छन्दोभेदे ॥ यत्रा । विनिघेहि चतु
 सगण रुचिर रविसङ्ख्यकवर्णकृत
 सुचिरम् । फणिनायकपिङ्गलसंखपि
 त कुब तोटकहसामिद् रुचिरम् ॥
 यत्रा । सकलं मनसा क्रियया जनि
 त समवेष्टविनाशितयातुजसत् । प
 रिमिश्रतकश्चि दतोनिखिलाद्वि
 नाशिकृतेन न कथ्यमितीति ॥

तोयम्

तोड । पु । भेदे ॥ तोडनम् । तुडतो
 डने ॥ घञ् ॥
 तोडनम् । न । दारणे ॥ हिंसने । भेदे ॥
 तोडम् । न । प्रतोदे । प्राजने । गवा
 दिपशूनां ताडनदण्डे ॥ वैयुके ।
 'हस्तिन स्ताडनदण्डे ॥ तुद्यतेऽनेन
 । तुदध्ययने । दान्तीतिघ्नन् ॥
 तोद । पु । व्यथायाम् ॥ तोदनम् ।
 तुद° । घञ् ॥
 तोदनम् । न । व्यथने ॥ तोचे । दृष
 भादि प्रेरणदण्डे ॥ तुद° । ल्युट् ॥
 तोदितः । वि । प्रेरिते ॥
 तोमर । पु । न । शर्वलायास् । गडां
 सादृति सवली इतिवा ख्यातेऽस्ते ॥
 हस्तक्षेपसशस्त्रदण्डे । रायवास्त इ
 तिभाषा ॥ स्थूलाग्रगदायाम् ॥ लघ्वा
 दि (।ऽ) चिकले ॥ दृहतीछन्दोभेदे ॥
 यथा । प्रथमकर विनिधाय जगन्म
 यन्निधाय । कुक्ष तोमर सुखका
 रि फणिराजवक्त्रविहारि ॥ यथा ।
 सखि मादके मधुमासि ब्रजसत्त्वर
 किमिहासि । सहतेनकि विहरामि
 किमुपावर्क प्रविशामीति ॥
 तोमरधर । पु । अग्रौ ॥ इतिशब्दाः ॥
 तोमरिका । स्त्री । आढक्याम् । तुवर
 इतिभाषा ॥

तोयम् । न । अम्बुनि । जले ॥ एकह

तोयद'

स्नेधृत तोय ममक्ष्य सर्वसम्पत्तम् ॥
 उद्धृत वामहस्तेन यत्तोयपिवतिद्वि
 ज । सुरापानेन तुल्य स्यान्मनुराह
 प्रजापति ॥ अगन्धमव्यक्तस शीत
 लम्ब दृषापहम् । अच्छ लघुच घ
 प्यच्च तोयगुणवदुच्यते ॥ तैति । तु
 सौषमाचरणार्थः । औषादिकोय
 ॥ पूर्वाघाढायाम् ॥
 तोयकाम । पु । अम्बुवेतसे । परिध्या
 घे ॥ वि । जलाभिजाषिणि ॥
 तोयकृच्छ्रम् । न । जलमाचपानरूप
 व्रतविशेषे ॥ इतिमिताचरा ॥
 तोयजिम्भ । पु । घनोपले ॥ इ° हा° ॥
 तोयदः । पुं । मेघे ॥ मुस्तके ॥ न ।
 आज्ये ॥ वि । जलदातरि ॥ जलदा
 न माहात्म्यमहामारते दामधर्मे ।
 अग्नेदत्तेनरेखह प्राणदत्ताभवन्त्यु
 त । प्राणदानाद्वि परममदान मिह
 विद्यते ॥ अन्नवाप्तिप्रभवति पानी
 यात् कुक्षसत्तम । नीरजातेन हि
 विना न किञ्चित् सप्रवर्त्तते ॥ अन्नौ
 षथ्योमहाराजवीर्यश्चजलोद्भवा
 । यतः प्राणभृतां प्राणा सम्भवन्ति
 विशापते ॥ तस्मात्पानीयदानादौ
 न परं विद्यते क्वचित् । तच्चदद्यान्नरो
 निश्चयदीर्घेद्भूतिमात्मनः ॥ धन्य
 यशस्य मायुष्य जलदान मिहोच्यते

ॐ ॐ ॐ

तोयफ

। श्रुत्वाप्यधि कौन्तेय सदा तिष्ठति
तोयद ॥ सर्वकामानवामोतिकी-
र्त्तिष्वेवैवशान्वतीम् । प्रेक्ष्य चानन्त्य
मन्नाति पापेभ्यश्च प्रमुच्यते ॥ तोय
दोमनुजव्याघ्रस्वर्गं गत्वा महाद्युते ।
अक्षयान् समवामोति लोकानित्य-
ब्रवीन्मनुरिति ॥ तोयददाति । ड
दाङ् । क ॥

तोयधर । पु । मुस्तायाम् ॥ सुनिष
स्वाख्यभेषजे ॥ घने । मेघे ॥ तोय
स्थर ॥

तोयधि । पु । उदन्वति । समुद्रे ॥ तो
यानि धीयन्ते ऽत्र । डुधाङ् । कर्म
गुणधिकरणे चेति कि । आतो लोपः ॥

तोयधिप्रियम् । न । लवङ्गे ॥

तोयनिधि । पु । अथौ । समुद्रे ॥ तो
यानि निधीयन्ते ऽत्र । डुधाङ् किः
॥ तोयानां निधिर्वा ॥

तोयपिप्पली । स्त्री । लाङ्गल्याम् । श
कुलादन्याम् । गौडमाषया कर्च
डा इति प्रसिद्धे जलजशके ॥ तोय
स्य पिप्पलीव ॥

तोयपुष्पी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

तोयप्रसादन । पु । न । कलक ॥ षष्ठी
समासः ॥

तोयप्रसादनफलम् । न । कलकफले ॥

तोयफला । स्त्री । र्वारौ ॥

तोष

तोयवल्ली । स्त्री । कारवेक्षे ॥

तोयशाला । स्त्री । प्रपायाम् ॥

तोयशुक्तिका । स्त्री । जलशुक्तौ ॥

तोयसूचक । पु । भेके ॥ इ० शब्दा० ॥

तोयात्मा । स्त्री । विष्णौ ॥ यथा । यस्य
केशेषु जीमूता नद्यः सर्वाङ्गसन्धिषु ।
कुक्षौ समुद्राश्चत्वारः स्तम्भे तोया
त्मनेनमइति ॥

तोयाधिवासिनी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

तोयेश । पु । वरुणे ॥ शतभिषायां ॥

तोरण । पु । न । वहिर्द्वारे । द्वारवा
द्यभागे ॥ स्तम्भोपरि स्थिते सिंहडा
राखे ॥ तुरन्त्यव । तुरत्तरणहिंस-
यो । अधिकरणे ल्युट् युञ्वा ॥ तो
लयन्त्यचेति वा । तुलउन्माने । रल
येरेकत्वम् ॥ तुतुरन्त्यनेन वा । तु
रत्तरणे । जौहोत्यादिकः ॥ न । क
न्धरायाम् ॥ कन्धरा तोरणं कथ्यतेति
हारावल्ली ॥

तोख । पु । न । गुञ्जाशीतिसन्निभम् ।
तोखके ॥

तोखक । पु । न । कोले । इड्
चणे । षट्के । कर्षादौ । अशीतिगु
ञ्जामिते ॥ घोडशमाषके षष्ठ्यवति
रक्तिकापरिमाणे । तोखा इति भाषा
। कर्षे ॥ इति वैद्यकपरिभाषा ॥

तोष । पु । तुष्टौ ॥

ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ

तौषाग

तौचिक । पुं । धनूराशौ ॥
तौतातिकम् । न । तुतातभङ्कृतेमी
मासाशस्ते ॥

तौतिक । पुं । शुक्ती ॥ न । मुक्ता
याम् ॥

तौरङ्गिक । पुं । अश्वारोहे । सादिनि ॥
तौरायकिण । पुं । यजमाने ॥ तुरा
यणं यच्चविशेष निर्वर्त्तयति । पारा
यणं तुरायणोत्थादिनाठञ् ॥

तौर्यम् । न । तूर्यमुरजादौ भवेशब्द
रूपे ॥

तौर्यत्रिकम् । न । नृत्त्यगीतवाद्ये-
षु समुदितेषु ॥ तुरीत्तरायाम् । क
इलोर्ण्यन् । गुण वाधित्वा वाहुल्य
काहुल्येतिदीर्घ । तूर्यमुरजादि
तत्रभङ्ग तौर्यशब्द । ज्योशा यस्य
तत्त्रिकम् । सङ्ख्याया अतिशदन्ता
या कन् । तौर्योपलक्षित त्रिकमिति
विग्रह ॥

तौल । पुं । तुलाराशौ । तौलिनि ॥ चि
। तुलासम्बन्धिनि ॥

तौलिक । पुं । चिचकारे ॥

तौलिकिक । पुं । चिचकारे । रङ्गा
जीवे ॥

तौल्यम् । चि । तुलया परिच्छिन्ने ॥ तु

ल्यमेव । स्वार्थे ऽण् ॥

तौषारम् । न । दिव्योदकविशेषे । तु

त्याग

षारजले ॥ अपिनद्यम् समुद्रान्ते व
ङ्गिरापश्चतङ्गवाः । धूमावयवनिर्मु
क्तास्तौषाराख्यास्तुता स्मृता ॥ अ

पथ्या प्राणिना प्रायो भूरुहाणान्तु ता
हिना ॥ तुषारान्मुद्दिम रुचस्यादा

तल मपित्तलम् । कफोरुस्तम्भक-
ण्डामिमेदोगण्डादिरोगनुत् ॥ नदी

मारुत्य समुद्रपर्यन्तवङ्गिरास्ते तङ्गवा
वङ्गिभवा धूमावयवनिर्मुक्ता धूमां

शरहिता आप तुषाराख्याश्च्यर्थ ॥
तुषारस्येदम् । तस्यदमिच्यण् ॥

त्यक्त । चि । हीने । विधूते । समुष्कि
ते । कृतप्यागे । ङोडा इतिभाषा

॥ त्यज्यतेस्स । त्यजहानौ । क्त ॥
त्यक्तव्य* । चि । त्यजनीये ॥

त्यक्तसर्वपरिग्रह । चि । समस्तभोगो
पकरणरहिते विरक्ते ॥ त्यक्ता सर्वे

परिग्रहा येन ॥
त्यजनम् । न । त्यागे । वर्जने ॥

स्य । चि । तच्छब्दार्थे ॥ सर्वादि । त्य
जति । त्यज० । त्यजितनियजिभ्यो

ङिदिच्यदि ॥ स्त्रियास्या । क्लीबे त्य
त् ॥ वाय्वाकाशयो ॥

त्याग । पुं । दाने । अर्थेषु मुक्तहस्तता
याम् । धर्मेणोपार्जितार्थस्य सत्पात्रे

विनियोगे ॥ वर्जने ॥ सर्वकर्मफ
लाभिसन्धिवर्जने । कर्माधिकारिक

त्यागः

सर्वकफलाभिसन्धिपूर्वककर्मत्यागे ॥
 सच सात्त्विकादिभेदात् विविधोभव
 ति ॥ यथा । नियतस्तु सत्यास क
 र्मणो नोपपद्यते । मोहात्तस्य परि-
 त्याग स्तामस परिकीर्तित ॥ १ ॥
 दुःखमिच्छेवयत्कर्म कायक्लेशभयात्
 त्यजेत् । स कृत्स्नराजसत्याग नैव-
 त्यागफललभेत् ॥ २ ॥ कार्यमिच्छे
 वयत्कर्म नियत कुर्वते ऽर्जुन । सङ्ग
 त्यक्त्वा फलञ्चैव स त्यागः सात्त्वि-
 कोमत ॥ ३ ॥ अपिच । विशेषणा
 भावात् विशेष्याभावात् उभयाभा
 वाच्च विविधो भवति । तथाहि । फ
 लाभिसन्धिपूर्वककर्मत्याग सत्य
 पिकर्मणि फलाभिसन्धित्यागादेकः
 १ । सचसात्त्विकत्वादादेय ॥ सत्य
 पिफलाभिसन्धौ कर्मत्यागात् द्विती
 य २ । सचदुःखबुद्ध्याकृतीराजस
 विपर्यासेनकृतस्तामस इतिभेदात्
 द्विविधोद्भेयो भवति ॥ फलाभिसन्धेः
 कर्मणश्चत्यागात् तृतीयः ३ । सच
 कर्मनधिकारिकर्तृकोनैर्गुण्यरूपः
 ॥ सोपि साधनफलभेदेन द्विविधः । त
 त्रसात्त्विकेन फलाभिसन्धित्यागपूर्व
 ककर्मानुष्ठानरूपेण त्यागेन शुद्धा
 न्त करणस्योत्पन्नविविदिषस्य आत्म
 ज्ञानसाधनश्रवणाख्यवेदान्तविचा-

त्यागी

राय फलाभिसन्धिरहितस्यान्त कर
 णशुद्धौ सत्यां तत्साधनस्य कर्मणो
 वैतुष्येजातद्वा ऽवहननस्य परित्या
 ग स एक साधनभूतो विविदिषास
 त्यास उच्यते ॥ द्वितीयस्तु जन्मान्त
 रकृतसाधना ऽभ्यासपरिपाकादस्मि
 न् जन्मनि आदावेवोत्पन्नात्मबोधस्य
 कृतकृत्यस्य स्वतएवफलाभिसन्धे
 कर्मणश्चपरित्यागः फलभूत सविद्
 त्सत्यासइत्युच्यते ॥ * ॥ त्याग
 प्रपञ्चरूपस्य चिदात्मत्वावलोकनात्
 । त्यागोहि महतां पूज्यः सद्योमोक्ष
 मयोयत ॥ * ॥ त्यागेन युक्ता दि
 वमुत्पतन्ति त्यागेनहीनानरकं ब्रज
 न्ति । न त्यागिना दुष्करमस्ति कि
 ञ्चित् त्यागोहि सर्वव्यसनानिहन्ति
 ॥ त्यजनम् । त्यजहानौ । घञ् ॥ वि
 वेकिपुरुषे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥
 उपेक्षायाम् ॥

त्यागफलम् । न । ज्ञाननिष्ठायाम् ॥
 त्यागी । चि । दातरि ॥ शूरे ॥ वर्जन
 शीले ॥ सात्त्विक त्यागेनयुक्ते ॥ न
 द्वेष्यकुशल कर्म कुशलेनानुसज्ज
 ते । त्यागी सत्त्वसमाविष्टो मेधात्री
 छिन्नसंशयः ॥ नहि देहभृता शक्य
 त्यक्तु कर्माण्यशेषतः । यस्तु कर्मफ
 लत्यागी सत्यागीत्यभिधीयते ॥

त्रिपिष्ट.

त्यजति तच्छील । सम्पूचानुरधे
तिघिनृण् ॥

त्यागिम । त्रि । त्यागजे ॥ त्यागेन नि
वृत्त । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥

त्याजित । त्रि । विसर्जिते ॥ त्यजेण्य
न्तात् द्विकर्मकात् कर्मणिक्त । ग्य
न्ते कर्त्तृश्च कर्मणामित्युक्ते ॥

त्यान्य । त्रि । त्यागयोग्ये । वर्जनीये
। वर्ज्ये ॥ तीरे प्रतिग्रहस्याज्यो न्या
ज्योधर्मस्य विक्रय ॥ अपिच । पितृ
व्रतिशयमद्य शोधित बाप्यशोधित
म् । त्याज्यो भवति कौना दण्डनी
यो ऽपिभूभृत इति ॥ त्यजेश्चेति
ग्यति कवर्गादेशाभाव ॥

चङ्ग । पु । प्रतिमार्गे ॥

चङ्गा । स्त्री । प्रतिमार्गे । उद्गङ्गे ॥

चप । पु । सलज्जे ॥ चपते । चपूषल
ज्जायाम् । पित्वादङ् ॥

चपा । स्त्री । लज्जायाम् ॥ कुलटायाम्
॥ चपते ऽनया । चपूष् । पिङ्गिदादि
भ्योङ् । टाप् ॥ कुले ॥ कीर्त्तौ ॥ इ
तिशब्दरत्नावली ॥

चपाक । पु । स्नेच्छविशेषे ॥

चपारण्डा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥

चपिष्ट । चि । तृप्रतमे ॥ अयमेषाम-

तिशयेनतृप्र । अतिशयने इष्टम् ।

प्रियस्थिरेति तृप्रस्त्ववादेश ॥

त्रयम्

चपीयान् । चि । तृप्रतरे ॥ अतिशयेन

तृप्र । द्विवचनविभज्येति ईयसुन् ॥

प्रियस्थिरेति तृप्रस्त्ववादेश ॥

चपु । न । सीसके ॥ रङ्गे ॥ अमिदृष्टा

चपते लज्जतइव । चपूषण । शृस्व

निहित्रप्यसिबसिहनिक्तिदिवन्धिम

निम्यश्चेत्यु ॥

चपुकर्कटी । स्त्री । चपुष्याम् ॥

चपुटी । स्त्री । लज्जोलायाम् ॥ इ० रत् ० ॥

चपुलम् । न । रङ्गे । रङ्ग इति भाषा ॥

चपुषम् । न । कर्कटीप्रभेदे । सुधावा

से । सुशीतले । लघुखीरा बालन

खीरा इत्यादिभाषा ॥ चपुष लघु

नीलञ्च नवतृक्कमदहजित् । स्वा

दुपित्तापह शीत रक्तपित्तहरं पर

म् ॥ तत् पक्व मल्लमुष्णस्यात् पित्त

ल कफघातनुत् । तदृहन्मूचल शी-

त रुक्ष पित्तास्रकृच्छ्रजित् ॥

चपुषी । स्त्री । कर्कश्याम् । खीरा इति

भाषा ॥

चपुः । न ।

चपुसम् । न ।

रङ्गे ॥

चपुसी । स्त्री । महेन्द्रवारण्याम् ॥

कर्कश्याम् ॥ लताविशेषे । पीतपु

ष्यायाम् । खीरा इति भाषा ॥

चयम् । न । चितये ॥ चयो ऽवयवा

अस्य । सङ्ख्यायाश्चयवेतयप् । द्वि

चयोद

त्रिभ्यांतयस्यायज्या ॥

चयी । स्त्री । त्रिवेद्याम् । ऋग्यजु सामा
 ख्यश्रुतिचये ॥ ब्रह्माऽथपुरुषो रुद्र
 ख्यमेतत् चयीमयम् । सर्गादावृ
 ष्मयोब्रह्मा स्थितौविष्णुर्यजुर्मय ।
 रुद्रसाममयोऽन्ताय तस्मात् तस्या
 शुचिर्ध्वनि ॥ पुरन्ध्याम् ॥ सुमतौ
 ॥ सोमराजीवुच्चे ॥ भवान्याम् । दुर्गा
 याम् ॥ यथा । ऋग्यजु.सामभागेन
 साङ्गवेदगतापिया । चयीति पथ्यते
 लोकेदृष्टादृष्टार्थसाधिनीति देवी
 पुराणम् ॥ चितये ॥ टिडुतिडीप् ॥
 चयीतनु । पु । सूर्ये ॥ चयी तनुर्य
 स्यस ॥

चयीधर्म्य । पु । चय्या विधीयमानेज्यो
 तिष्ठोमादिकर्मणि ॥ चय्या धर्म च
 यीधर्म ॥

चयीमुख. । पु । ब्राह्मणे ॥ चयी मुखे
 यस्य ॥

चयोदश । त्रि । चयोदशानाम्पूरणे ॥
 तस्यपूरणेडट् ॥

चयोदश । चि । सङ्ख्याविशेषे १३ । ते
 रश्च इति भाषा ॥ सङ्ख्येये ॥ चय
 श्च दशच । व्यधिकादशेति वा । चे
 ख्य इतिचयस् । रुत्वोत्त्वगुणा ॥

चयोदशी । स्त्री । तिथिविशेषे ॥ सा
 चन्द्रस्य त्रयोदशकलाक्रियारूपा च

चसु

योदशकलाक्रियावच्छिन्नकाररूपा

वेति तिथ्यादितत्त्वम् ॥ रूपान्वित
 सात्त्विकभावहीन सुखीचवाल्ये ज
 ननीप्रियश्च । सदाखस शिल्पगुणै
 कवेत्ता चयोदशी जन्मतिथिर्यदि
 स्यात् ॥

चय्यात्मा । पु । सूर्ये ॥ चयीआत्मास्व
 रूपयस्य ॥

चसम् । न । वने ॥ त्रि । जङ्गमे ॥ चस
 ति । चसीउदगे । पचाद्यच् ॥

चसन । त्रि । सन्नासयुक्ते ॥

चसर । पु । तन्त्रवायोषक्रणविशेषे
 । स्रववेष्टने । तासनी इति गौडभा
 षा ॥ चसनम् । चसी० अरन् ॥

चसरेणु । पु । परमाणुषट्के । सयु
 क्तद्यणुकत्रये ॥ जालान्तरगतेभानौ
 यत्सूक्ष्म दृश्यते रज । प्रथम तत्
 प्रमाणाना चसरेणु पचच्छते ॥ वैद्य
 कपरिभाषया विशत् परमाणुप
 रिमाणे । ध्वस्याम् ॥ यथा । जाला
 न्तरगतेसूर्यकरे ध्वसीविलोक्यते ।
 चसरेणुस्तु विज्ञेय क्षिप्रता परमाणु
 भिरिति ॥ स्त्री । सूर्यपत्न्याम् ॥

चस्त । चि । भीते ॥ चक्रिते ॥ न ।
 शीघ्रे ॥

चसु । त्रि । चासशोले । भीरौ ॥ चस्य
 ति । चसी० । चसिगृध्रिधृषिचिपे

चायमा

क्रु । नेडुशीतिनेट् ॥

चायम् । न । चायमाणाया मोषघौ ॥ र
ख्ये ॥ चि । रक्षिते ॥ चायतेस्म । चैङ्
पालने । क्त । नुदविदेति पक्षेनत्वम्
॥ रक्षके ॥ चायते । कर्त्तरि ल्युट्वा ॥

चाया । स्त्री । चायमाणाय म् ॥

चात । । रक्षिते ॥ चायतेस्म । चै

। नुदविदोद्वाघ्राहीभ्यो

न्यतर । 'मिति पक्षेनत्वाभाव ॥

चाता । चि । पालयितरि ॥ चायते ।
चैङ् । टच् ॥

चान्त । पु । चावसाने शब्दे ॥ चोन्तेय
स्य । यथा । यावान् कश्चित् चान्त
शब्दोऽय नपुसकेतु बोद्धव्य ॥ यथा
। पत्रच्छचक्षुचमित्रकलवादयो न-
पुसका पच्यन्ते ॥

चापुषम् । चि । वपुषोविकारे ॥ वपुज
तुनो षुगित्यण् ॥

चायन्ती । स्त्री । वार्षिके । चायमाणा
याम् । वल्लभद्रिकायाम् ॥ चाणचा
। सपदादित्वात् क्तिप् । चाम् अयति
। इगतौ । शठप्रत्यय । उगितश्चे
तिङीप् ॥ चायन्ती तुवरा तिक्ता
सरा पित्तकफापहा । ज्वरहृद्दोग्गु
ह्मास्त्रभ्रमशूलविषप्रणुत् ॥

चायमाणा । चि । रक्ष्यमाणे ॥

चायमाणा । स्त्री । वला इति बहुला

चिशक

इतिच गौडभाषाप्रसिद्धायां देवव
लायाम् । वार्षिकौषधौ । चायन्त्या
म् ॥ अस्यागुणा यथा । शीतत्व म
धुरत्त्व गुल्मज्वरकफास्त्रभ्रमहृणा
क्षयग्लानिविषच्छर्दिदिनाशित्वमि
तिराजनिर्घण्ट ॥ चायते । चैङ् ।
शानच् चानश् वा ॥

चास । पु । भये ॥ चसीउदगे । घञ् ॥
मयेर्दे । षे ॥

चासजिह्वा । चि । भयक्लिष्टे ॥ चासेन
जिह्वा ॥

चासदायी । चि । भयदातरि । शङ्क रे
॥ इति हेमचन्द्र ॥

चासन । चि । भयावहे ॥

चय । पु । विसङ्ख्यायाम् । तीनइति
भाषा ॥ चि । सङ्ख्येये । विसङ्ख्या
विशिष्टे ॥ यथा चयोदेवा नतुदेवा
नाचय ॥ तरति । तृ० । तरतेर्दिः ।
चय चीन् विभ्यइत्यादिरूपाणि ॥
तिस्रोभार्या द्विशालाश्च चयोभृत्त्या
श्च वान्धवा । भुववेदविरुदाश्च नद्यो
ते मङ्गलप्रदा । इतिब्रह्मवैवर्तपुरा
णम् ॥

चिश । चि । चिशस्तमे । तीसवाँ इति
भाषा ॥ चिशत पूरण । तस्यपूरणे
डट् ॥

चिशकः । चि । चिशङ्गि'क्रीते ॥ विश

चिंशाश

तिचिशदभ्याङ्बुन्नसञ्जायामित्यसं
ज्ञायामार्हियेष्वर्थेषु ङ्बुन् । टि
लोप ॥

चिशत् । स्त्री । सङ्ख्याविशेषे । तीस
इतिभाषा ॥ सङ्ख्येये ॥ चयोदश
त परिमाणमस्य । पङ्क्ति चिशति
चिशच्चत्वारिंशदितिनिपातनात् प्र
कृतेखिन् भाव शच्चप्रत्यय ॥

चिशत्पत्रम् । न । कुमुदे । कैरवे ॥ चिश
त्सङ्ख्यकानिपचाणि यस्मिन्तत् ॥

चिशांश । पु । सङ्ख्ययचिशदशे ॥ यथा ।

पञ्चपञ्चाष्टद्विवाणा विषमेचिशदश
का । माहेयशनिजीवश्चशुक्राणां व्यु
त्क्रमात्समे ॥ विषमराशौ कुज-
शनिगुरुबुधशुक्राणां पञ्चपञ्चाष्टसप्त
पञ्चमितास्त्रिंशदशका क्रमात्सेवा ।

समराशौ व्युत्क्रमात् तेषां विपर्यये
यचिशांशसेवा ॥ यथा मेघोविष

मराशि तत्र प्रथमावधिपञ्चाशा भौ
मस्य । षष्ठांशमारभ्य दशमाशपर्यं

न्त पञ्चाशा शने । एकादशांशमा
रभ्याष्टादशाशपर्यन्तमष्टावशागुरो

। ऊनविशांशमारभ्य पञ्च विशांश-
पर्यन्त सप्ताशाबुधस्य । तत षड्विंश

शमारभ्य चिशाशपर्यन्त पञ्चाशा
शुक्रस्य चिशांश क्रमात्सेवा । मि

थुनसिंहतुलाधनु कुम्भेष्वप्येवम् ॥

चिककु

समराशौ व्युत्क्रमाद्यथा । दधेप्रथ
माशमारभ्य पञ्चाशाभृगो । ततो
दादशांशपर्यन्तं सप्ताशाबुधस्य । त
तोविशांशपर्यन्तमष्टावशागुरो । त
त. पञ्चविंशांशपर्यन्तपञ्चाशा शने
। ततस्त्रिंशदशपर्यन्तपञ्चाशा कुज
स्य चिशांश ॥ एषकर्कव गवृश्चि-
कमकरमीनेष्वपिबोधा

चिकम् । न । पृष्ठाधरे । पृष्ठव । धोभागे
। कटिभागे ॥ त्रये ॥ विषयसंस्थाने

॥ त्रिफलायाम् ॥ चिकटान् ॥ त्रिम
दे ॥ यथा । गुडुचीसारसयुक्तात् चि

कवयसमन्वयात् । वातरक्तं निह-
न्त्याशु सर्वरोगहरन्त्वय ॥ चयाणां

सङ्ग । सङ्ख्याया सप्तासङ्गस्य वा
ध्ययनेष्वितिकन् ॥ तृतीयके ॥ तृ

तीयेनहूपेण ग्रहणग्रन्थस्य । तावति
यं ग्रहणमितिलुग्वेति कन् पूरणप्र

त्ययस्यच वास्तुक ॥ पु । गोक्षुरे ॥

चिककुत् । पु । चिकूटाचले ॥ चीणि
ककुत् सदृशानि शृङ्गाण्यस्य ॥

चिककव्यामा । पु । विष्णौ ॥ ऊर्द्धाधो
मध्यामेदेन तिसृणां ककुभां धाम

स्माश्रयेय । ॥ तिसृणां ककुभादिशा
स्माहार इतिविग्रहे तद्वितार्थोत्तर

रपदसमाहारेचेति समाहारे त्रिगु
रेकवचनमित्येकवद्भावे सप्तपुत्र-

त्रिकशू

कमितिनुपुसकस्त्वेव त्रिककुप् तस्य
धाम अधिष्ठानं प्रकाशोवेति । इदं च
समासात्मकमेकनाम । त्रिखणां क
कुभाभितिभाष्य न विग्रहप्रदर्शक कि
न्तु फलितार्थकयनम् ॥

त्रिकट । पु । गोक्षुरके ॥

त्रिकटु । न । कटुचिके । व्यूषणे । व्यो
षे ॥ विन्धोपकुल्यामरिच त्रय चिक
टुकथ्यते ॥ व्यूषण दीपन हनिश्वस
कासत्वगामयान् । गुल्ममेहकफ
क्षौल्यमेह क्षीपदपीनतान् ॥ च
याणां कटूनां मरिचशुण्डिपिण्णखी
ना समाहार ॥

त्रिकण्ट । पु । गोक्षुरके ॥ पत्रगुप्ते ।
खुडीप्रभेदे । तिकांटाथूहर इति भा
षा ॥ देङ्गरा इति गौडप्रसिद्धे मत्स्ये
॥ न । कटुकषये । मित्रित १४४ च्य
मिदमनीदुस्पर्शाय रूपे ॥ बीणि
कण्टकानि यस्य यस्मिन्ना ॥

त्रिकण्टक । पु । गोक्षुरकश्चे ॥ खड्ग
गर्गमत्स्ये ॥

त्रिकर्माकृत । पु । इज्याध्ययनदानानां
कर्त्तरि ॥

त्रिकशूलम् । न । वातजन्यव्याधि विशेषे
॥ स्फिगस्थो पृष्ठवशास्त्रो य सन्धि
स्तत्र त्रिक श्रुतम् । तत्र वातेन या
पीडा त्रिकशूल तदुच्यते ॥

त्रिकूट

त्रिका । स्त्री । कूपस्थनेमौ । कूपस्थानो
रज्वादिधारणयन्त्रे ॥ तिस्रो ऽस्त
यो ऽस्या । सङ्ख्याया सत्तासङ्घ
सूत्राध्ययने धितिकन् ॥

त्रिकाय । पु । सुगते ॥ अय काया-
अस्य ॥

त्रिकार्षिकम् । न । मिलितनागरा ऽ
तिविषामुस्ताचयरूपे ॥

त्रिकालम् । न । कार्यकालतत्पूर्वा पर
कालेषु ॥

त्रिकालज्ञ । चि सर्वज्ञे ॥ पु । बुद्धे ॥
त्रिकाल जानाति । ज्ञा० । आत इ
तिक ॥

त्रिकालदर्शी । पु । मुनौ ॥ चि । सर्व
ज्ञे । भूतभविष्यद्वर्त्तमानवेत्तरि ॥
त्रिकाल पश्यति । दृशिर्० । गृह्या
दित्वास्मिनि ॥

त्रिकालवित् । पु । बुद्धे ॥ चि । त्रिकाल
ज्ञे ॥ त्रिकाल वेत्ति । विद० । क्षिप् ॥

त्रिकूट । पु । त्रिककुत्पर्वते । खड्गा
पुराधारे । सुवेले ॥ क्षीरोदार्याव
तीरवर्त्तिनिशैलविशेषे । यत्र गजे
न्द्रो गरुडगामिना श्रीनारायणे नेदु
त । अस्य वर्णनं वामनपुराणे द्रष्टव्य
म् ॥ न । सामुद्रखण्डे ॥

त्रिकूटपर्वतः । पु । तीर्थविशेषे ॥

त्रिकूटखण्डम् । न । शैलीखण्डे ॥

चिगुण

चिकोणम । न । खयात् नवमपञ्चम
स्थानयो ॥ योनौ ॥ कामरूपपीठे
॥ कर्तोयां समारम्भ यावद्विक्रवा
सिनी । शतयोजनविस्तारं चिको
णं सर्वसिद्धिदम् ॥ चि । व्यस्त्रे ॥

चिकोणफलम् । न । शृङ्गाटके ॥

चिचारम् । न । चारपये ॥

चिचुर । पु । कोकिलाचरुचे ॥

चिखम् । न । चपुषे ॥

चिखद्रम् । न । खट्वाचये ॥ तिख्णं ख
द्रानां समाहारः ॥

चिखट्टी । स्त्री । चिखट्टे ॥ चिगोरिति
ङीप् ॥

चिगङ्गम् । न । तीर्थविशेषे ॥

चिगण । पु । चिर्वर्गे ॥ चयाणां धर्मार्थ
कामानां गणः ॥

चिगर्त । पु । सुशर्माखण्डपतेर्देशे ।
जालन्धरे ॥ तद्देशजे चिगर्ता ॥ ग
णितान्तरे ॥

चिगर्तक । पु । चिगर्ते ॥ चिगर्तएव ।
स्वार्थे क ॥

चिगर्ता । स्त्री । कामुकाङ्गनायाम् ॥
घुर्घुरिकायाम् ॥

चिगुणम् । न । प्रधाने । प्रकृतौ ॥ चयो
गुणा मुखदुःखमोहा अस्येति व्युत्प
त्ते । तदनेन सुखादीनामात्मगुण
श्च पराभिमतं पराकृतं भवति ॥

चिजात

व्यक्ते ॥ सत्त्वरजस्तमस्यु ॥ चयाणां
गुणानां समाहारः ॥ चि । गुणचय
युक्ते ॥

चिगुणा । स्त्री । तुल्यगुणचयात्मिकायां
प्रकृतौ ॥

चिगुणाकृतम् । न । चिह्नस्ये । चि कृष्ट
क्षेपे ॥ चिगुणङ्कृतम् । सङ्ख्याया
श्चगुणान्ताया इतिङाच् ॥

चिगुणात्मकम् । न । अज्ञाने ॥ गुणा लो
हितशुक्लकृष्णा अज्ञानकार्येषु तेजो
वन्नेष्व वान्तरप्रकृतिषु श्रुतिप्रसिद्धाः ।
तथाच कार्यगतचिरुपेण कारणम
प्यज्ञान मव्याकृतात्मकचिरुपेण चि
गुणात्मकम् । यद्वा रजस्तत्त्वतमो
लक्षणाख्योगुणास्तद्युक्तमज्ञान गु
णगुणिनो रमेदविवक्षयाचिगुणात्म
कं भवति ॥ चयोगुणा आत्मानो
यस्य ॥

चिगुणित । चि । चिरादुत्पत्तकृते ॥

चिजटा । स्त्री । राक्षसीविशेषे ॥ सी
तापक्षपातिनीय रावणाख्ये ॥ वि
ल्वरुचे ॥

चिजातम् । न । समानतया मिश्रिते
षुत्वगेष्वपत्रेषु ॥ यथा । एखादिचि
भिरुद्दिष्ट चिजातं त्रिसुगन्धिकम् ।
चतुर्जातं सनागन्तु द्वयवातकफापह
मिति ॥

त्रिदण्ड

त्रिजातकम् । न । त्रिमुगन्धो । तुल्येषु
त्वगेष्वापचकेषु ॥ एतच्च रोचनं रु-
च्यं तीक्ष्णोष्णं मुखगन्धहृत् । लघु-
पित्ताग्निक्कृ द्रव्यं कफवातविषापह-
म् ॥ त्वगेष्वापचकैस्तुल्यैस्त्रिमुगन्धि-
त्रिजातकम् । नागकेशरसयुक्तं चा-
तुर्जातकं मुच्यते ॥

त्रिणता । स्त्री । धनुषि ॥ त्रिषु स्थानेषु न-
ता । पूर्वपदादिति शब्दम् ॥ तृणत्वे ॥

त्रिणाचिकेत । पु । अध्वर्युव्रते ॥ तद्यो-
गात् पुरुषे ॥ त्रि कृत्स्नो नाचिकेतो
ऽग्निं श्वितोयेन तस्मिन् ॥ तद्विज्ञा-
नं स्तदध्ययनं स्तदनुष्ठानवान् वा-
यस्तस्मिन् ॥

त्रिणेष । पु । व्यन्त्रके । हरे ॥ त्रि ।
नेत्रत्रयविशिष्टे ॥ त्रीणि नेत्राण्यस्य
। पूर्वपदात् सन्नायामग इति गिरिन-
द्यादीनां वेति वा शब्दम् ॥

त्रितक्षम् । न । तक्षणा त्रये ॥ त्रयाणां
तक्षणा समाहारः ॥

त्रितयम् । न । त्रये ॥ त्रयोऽवयवा-
अस्य । सङ्ख्यायां अवयवतयम् ॥

त्रिदण्डम् । न । चतुरङ्गुलगोवाल्लवेष्ट-
नादन्योन्यसम्बन्धे यत्तेर्दण्डविशेषे ॥

पु । सन्ध्यासाश्रमे ॥ यथा । यस्त्वस-
यतषड्वर्गं प्रचण्डेन्द्रियसारथिः । सा-

नवैराग्यरहितस्त्रिदण्डमुपजीवती

त्रिदश

तिविष्णुभागवतम् ॥ त्रयणां दण्डानां
समाहारः ॥ त्रिदण्डमस्यस्य । अच् ॥

त्रिदण्डी । पु । त्रिदण्डधारिणि सन्ध्या-
सि विशेष्टे ॥ वाङ्मनः कायानां निधि-
द्वाभिधानासतङ्कल्पप्रतिषिद्धव्यापार-
त्यागवति ॥ यथा ह्मनु । वाग्दण्डो
य मनेदण्डः कायदण्डः स्तथैव च ।
यस्यैते निहिता बुद्धौ त्रिदण्डी तिस्र-
च्यते इति ॥ त्रिदण्डमस्यास्ति । इति ॥

त्रिदला । स्त्री । गोधापदीलतायाम् ॥
त्रिदलिका । स्त्री । चर्मकषायाम् ॥ इति
शब्दचन्द्रिका ॥

त्रिदश । पु । देवे । निर्जरे ॥ तृती-
या यौवनाख्या दश यस्य स । त्रि-
दशस्य तृतीयार्थता त्रिविभागवत् ।
त्रिदशयोः सङ्ख्याव्ययेति बहुव्रीहि-
। बहुव्रीहौ सङ्ख्येयेऽजबहुगणात्
इति ङच् ॥ चीन् तापान् दशति । दं-
शदशने । मूलविभुजादित्वात् क ।

पृ० नलोप इति वा ॥ जन्मसत्तावि-

नाशाख्यास्तिस्त्रोदशः यस्य । नतु म-

र्त्यानां भिन्नवाक्ययौवनवार्द्धक्याख्या

॥ त्रयस्त्रिंशद्देवमुख्यगणे ॥ व्यधिका-

स्त्रिराष्टत्तादश त्रिदश । अधिकाष्ट-

त्तरूपार्थान्तर्भावेनैकार्थीभावः । ते-
च अर्काद्वादश वराएकादश वसवो

ष्टौ विश्वेदेवौ द्वाविति ॥ एकएव च

त्रिदिन

शब्दस्तन्त्रेणोभयार्थ इतिहृताधिका
रास्त्रिदशाश्चयथाख्यातः ॥

त्रिदशगोप । पु । इन्द्रगोपकीटे ॥

त्रिदशदीर्घिका । स्त्री । स्वर्गङ्गायाम् ॥

त्रिदशमञ्जरी । स्त्री । तुलस्याम् ॥

त्रिदशवर्त्म । न । नभसि ॥ त्रिदशानां
वर्त्म ॥

त्रिदशाचार्य । पु । जीवे । सुरगुरौ ॥

त्रिदशानाम् आचार्यः ॥

त्रिदशाधिप । पु । शक्रे ॥

त्रिदशाध्यक्ष । पु । विष्णौ ॥ गुणावेशेन
सम्प्राप्तानां तिसृणां दशानां जाग्रदा
दीना मध्यक्ष स्वामी ॥ त्रिदशानां
देवानां वा अध्यक्ष ॥

त्रिदशायुधम् । न । वज्रे ॥

त्रिदशारि । पु । दैत्ये ॥ त्रिदशानाम्
अरिः ॥

त्रिदशाक्षय । पु । स्वर्लोके ॥ त्रिदशानां
म आक्षयः ॥ सुमेधपर्वते ॥

त्रिदशावास । पु । त्रिविष्टपे । स्वर्गे ॥
त्रिदशानाम् आवासः ॥

त्रिदशाहारः । पु । अमृतं पीयूषं ॥

त्रिदशेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

त्रिदशलिका । स्त्री । चर्मकषायाम् ॥

त्रिदिनव्रतम् । न । नैमित्तिकेव्रतविशेषे ॥ यथा । खरकुक्कुटकोशांश्च विक्री

यन्तोद्दिजातय । नीचवृत्ति चरन्तो

त्रिदोषः

पिशुह्येयुस्त्रिदिनव्रतात् ॥ दिनमेक

निराहारो द्वितीय कणभोजन ।

तृतीयन्तु नयेदङ्गि त्रिदिनव्रतम

म्यिके इति कुलार्णवसेतु ॥

त्रिदिनस्पृक् । पु । व्यहस्पर्शे । अङ्गुलि
विषयस्पर्शने ॥ यथा । त्रिदिनस्पृक्
दिनव्यस्पर्शनादङ्ग । तथा होरा-
त्रय वारद्वयेन तिथ्यन्तद्वययदि-
स्पृश्यते तदा त्रिदिनस्पृक् स्यादि-
त्यर्थः ॥

त्रिदिवः । पुं । स्वर्गे ॥ त्रयोव्रह्मविष्णुक
हा दीव्यन्त्यचेति त्रिदिवः । इत्युच्ये-
ति घञ् । सत्तापूर्वकत्वात्तद्वगुह्यः ॥
यद्वा । सात्त्विकराजसतामसभेदेन
त्रिविधा दीव्यन्ति व्यवहरन्ति प्रकाश-
न्ते वा । इगुपधत्वात्क ॥ यद्वा तृती-
याद्यौ । घञर्थेकविधानम् । वृत्ति
विषये सङ्ख्याशब्दस्य पूरणार्थत्वं
म् ॥ न । खे । नभसि ॥ सुखे ॥

त्रिदिवा । स्त्री । नदीविशेषे ॥

त्रिदिवेशः । पु । देवे । निर्जरे ॥ त्रि-
दिवस्य ईश ॥

त्रिदिवोद्भवा । स्त्री । स्थूलैश्वर्यायाम् ॥

त्रिदिवौका । पु । देवे । सुरे ॥

त्रिदृक् । पु । शिवे । महादेवे ॥ त्रि ।

त्रिनेत्रे ॥

त्रिदोषः । पु । सन्निपाते ॥ न । वात-

विधाधि

पित्तकफरूपे दोषत्रये ॥

विदोषज । पु । विदोषजनिते सन्नि-
पातरोगे ॥ अस्य पूर्वरूपम् । सर्व-
लिङ्गसमावाय सर्वदोषप्रकोपजे ॥
सर्वदोषप्रकोपजे पूर्वसर्वलिङ्गसमा-
वाय । अतिशयितजृम्भानेषदाहान्ना
वृत्तिसहिताना अमादीना समवा-
योभवति ॥ * ॥ चिरञ्ज्वरे वातकफो-
त्सृजे वा विदोषजे वा दशमूलमिश्र
। किराततिक्तादिगण प्रयोज्य शु-
द्ध्यर्थिने वा विदुताविमिश्र ॥

विधा । अ । विप्रकारे ॥ यथा । विधा-
करोति ॥

विधातु । पु । गणेशे ॥ न । धातुत्रये ॥
विधामा । पु । विष्णौ ॥ शिवे ॥ अग्नौ ॥
मृत्पथौ ॥ जीविधामानि स्थानानि
भूरादीनि सत्त्वादीनि वा यस्य स ॥
न । स्त्री । धामत्रये ॥

विधारक । पु । गुण्डतुले ॥

विधारकुही । स्त्री । त्वष्ट्रे । कुहीवि-
शेषे ॥

विधाविशेष । पु । सूक्ष्मादिविशेषे ॥
यथा । सूक्ष्मा मातापितृजा सहप्र-
भूतैः विधाविशेषाः स्युः । सूक्ष्मास्ते
षां नियता मातापितृजानिवर्तन् ॥
सूक्ष्मशरीरमेक मातापितृजो द्वि-
तीय सहभूतानितृतीयो विशेष

विपश्च

। तेषां मध्ये सूक्ष्मानियता माता
पितृजानिवर्तन्ते कीटान्ता वा भस्मा-
न्ता वा विडन्तावेति ॥ विप्रकारको-
विशेष ॥

विधासर्ग । पु । भूतादिसर्गे ॥ अष्टवि-
कल्पोदैव स्तैर्यग्योनश्च पञ्चधा भव-
ति । मानुष्यश्चैकविधः समासतोऽय-
मिधासर्गः ॥ ब्राह्म प्राजापत्य ऐ-
न्द्र पैत्र गान्धर्व याच राक्षस पै-
शाच इत्यष्टविकल्पोदैवः सर्गः । १
॥ पशुमृगपक्षिसरीसृपस्थावरा इ-
ति पञ्चविधस्तैर्यग्योनः सर्गः । २ ॥
मानुष्यश्चैकविधः । ३ ॥ ब्राह्मणा-
द्वयान्तरजातिभेदादिविषयया सस्या-
नस्य चतुर्ध्वपित्र्येष्वविशेषात् ॥

विनयन । पु । विषमनयने । शिवे ॥
जीविनयनान्यस्य । चुम्भादिषु चेति
निषेधात् पूर्वपदात् सत्तायामग इ-
ति गत्वाभावः ॥ वि । नेत्रत्रयवर्ति ॥

विनयना । स्त्री । उमायाम् ॥ टाप् ॥
विनेत्र । पु । शिवे । हरे ॥ जीविने-
षाण्यस्य ॥ वि । नेत्रत्रयविशिष्टे ॥
विनेत्रचूडामणि । पुं । शशाङ्के ।
चन्द्रे ॥

विनेत्रा । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥ नेत्रत्र-
ययुक्तायाम् ॥

विपश्च । वि । विगुणितपञ्चसु । पञ्च

चिपथ

दशसु ॥

चिपश्चाङ्गम । न । पञ्च दशसङ्ख्याक
ज्ञेषु निदिध्यासनाङ्गिसाधकसाधन-
विशेषेषु ॥ तानि यथा । यमोहि-
नियम स्थागो मौन देशश्च काल
ता । आसन मूलबन्धश्च देहसाम्य
श्च दृक्स्थिति ॥ प्राणसयमनश्चैव
प्रत्याहारसधारणा । आत्मध्यानस
माधिस्य प्रोक्तान्यङ्गानिवैक्रमात् ॥
एषातुल्यक्षणा स्वस्वस्थानेक्षेय मनी-
षिभि ॥

चिपताकम । न । रेखाचयाङ्कितभाले ॥

चिपत्र । पु । विस्त्वे ॥ न । दलचयवति
विस्त्वपचे ॥ यथा । विष्णुरुवाच । ऊर्ध्वं
पञ्चहोत्रेय पञ्च वामविधि स्वयम्
। अहदक्षिणपत्रञ्चत्रिपत्रदलमित्यु
तेतिष्ठहर्षपुराणे ११ अध्याय ॥

चिपत्रक । पु । किंशुकदृष्टे । पलाशे ॥

चिपत्री । स्त्री । पञ्चचये ॥ द्विगोरिति
डीप् ॥

चिपथम् । न । चिमाग्याम् ॥ त्रयाणां
पथा समाहार । तद्वितार्थेति समा-
स । ऋक्पूरिति समासान्त । पथ
सङ्ख्याव्यादेरिति क्लीबता ॥

चिपथगा । स्त्री । भागीरथ्याम् । गङ्गा
याम् ॥ चीनपथोगच्छति । चिभि प
थिभिर्गच्छतिवा । गन्तृ० । अन्येभ्यो

चिपदी

पीतिड ॥ यद्वा । चिपथेन गच्छति

। ड. ॥ टाप् ॥ चितौतारयते मन्थी
न् नागांस्तारयतेष्यध । दिवितारय
तेदेवां स्तेनचिपथगास्मृता ॥

चिपदा । स्त्री । ऋग्विशेषे ॥ चय. पा
दा अस्याः । सङ्ख्यासु पूर्वस्येति पा
दस्यान्तलोप । टाट्चीति टापि भ
त्वात् पाद पत् ॥ हसपदीवृत्ते ॥

चिपदिका । स्त्री । तिपाई इति प्रसिद्धे
आधारविशेषे ॥ अर्थार्थधातुनिर्मिते
चिपाद्युक्ते शङ्खादिपात्राधारे ॥

चिपदी । स्त्री । गोधापदीलतायाम् ।
हसपथाम् ॥ हस्तिगात्रवन्धे ॥ चि

पदी पादबन्धनमितियादव ॥ अ
र्थादिपात्राधारे ॥ चय पादा अस्या
सङ्ख्यासु पूर्वस्येति पादशब्दस्यान्त
लोप । पादोन्यतरस्यामिति डीपि
भत्वात् पाद पदिति पङ्गाव' ॥ पा
दत्रययुक्तायाम् ॥ भाषाकविताया

शब्दोविशेषे । यथा । पञ्चकटिका
न्ता यदि यमकान्ता द्वादशपरिणत-
मात्रा । किन्नरगीतिस्तदिति निवी
ति स्याद्समाच्चरगात्रा ॥ स्यपादा
न्तउदाहृत ॥ यैषा सङ्गीतकेनि
त्य निवीति किन्नराखिका ॥ सैव
स्यात् प्राकृतगाने चपदीति परिश्रु
ता ॥ इति काव्योदय ॥

चिपुट.

चिपुर्सा. पु। किशुके ॥

चिपुर्सा। स्त्री। वनकार्पास्याम् ॥

त्रिपुर्सिका। स्त्री। कन्दविशेषे। अन्त
वल्याम्। कन्दालौ ॥चिपुर्सी। स्त्री। शालपर्ण्याम् ॥ वन
कार्पास्याम् ॥ पृश्निपर्णीभेदे ॥त्रिपात् ६। पु। विष्णौ ॥ ज्वरे ॥ त्रय
पादा अस्य। सख्यासुपूर्वस्येतिपाद
स्थान्तलोप ॥

त्रिपादिका। स्त्री। हसपदीलतायाम् ॥

त्रिपिवन्। पु। वार्हीणसे ॥ नद्यादैप
य पिवतोयस्य त्रीणिजल स्पृशन्ति
कर्णौजिह्वाच। चिभि पिवति। पा०
। शठ ॥त्रिपिष्टपम्। न। स्वर्गे ॥ त्रिदशानापि
ष्टपम्। पृषोदरादित्वाद्दशशब्द
लोपः ॥ तृतीय पिष्टपम् त्रिपिष्टपम्
। पूरणप्रत्ययस्तु वृत्तौ गतार्थत्वात्
प्रयुज्यते चिभागवत्। मर्त्यपाताला
पेक्षया तृतीय पिष्टप भुवनम् ॥त्रिपिष्टपसद्। पु। देवतायाम् ॥ चिपि
ष्टपेदिवि सीदतिवर्त्तते। षट् ०।
क्रिप् ॥चिपुट। पु। सतीनके। खिसारीति
प्रसिद्धे कलाये ॥ चिपुटोमधुरस्तिक्त
स्तुवरोरुच्यो भृशम्। कफपित्तह
रोरुच्योग्राहक। शीतलस्तथा ॥ कि

चिपुण्ड्र

मुखञ्जलपङ्क्तिकारी वातातिको-
पन ॥ तीरे ॥ तालके ॥ हस्तभेदे
॥ गोक्षुरे ॥चिपुटा। स्त्री। मल्लिकायाम् ॥ ह-
ल्लेलायाम् ॥ चिवृदोषधौ ॥ चय
पुटा यस्या ॥ कर्णस्फोटायाम् ॥ रक्त
चिहति ॥ स्थूलैलायाम् ॥ देवीवि-
शेषे ॥

चिपुटी। पु। एरण्डे ॥

चिपुटी। स्त्री। चिहतायाम् ॥ चय.णां
पुटाना समाहारे ॥ चयाणां छाह
ज्ञानत्रेयादिरूपाणा पुटानामाका
राणा समाहारः। द्विगोरिति ङीप् ॥चिपुटीफल.। पु। एरण्डे ॥ चिपुटीफ
ले यस्य ॥चिपुण्ड्रम्। न। भालस्थतिर्यग्रेखाणा-
चितये ॥ ऊर्ध्वपुण्ड्रं द्विज कुर्यात् च
त्रियसुचिपुण्ड्रकम्। अर्धचन्द्रश्च वै
श्यसु वर्त्तुल शूद्रयोनिज ॥ * ॥ वि
नाभस्यचिपुण्ड्रेण विनारुद्राक्षमाल
या। पूजितोपिमहादेवो न स्यात्
तस्यफलप्रद ॥ तस्मान्मृदापिकर्त्तव्य
ललाटे तुचिपुण्ड्रक मितिस्मृति ॥
मृत्क्षया भस्मना वापिचिपुण्ड्रं विन्दु
सयुतम्। ललाटेतिलक कुर्याद् गाय
त्र्या बहुकुन्तल इतिमहानिर्वाणत
न्त्रम् ॥ येषां वपुर्मनुष्याणां चिपुण्ड्रे

त्रिपुर

शविनास्थितम् । श्मशानसदृशतत्-
स्यान्नेच्छं पुण्यकृज्जनैरिति देवी-
भागवतम् ॥ अपि च तत्रैव नारदं प्रति
नारायणवाक्यम् । त्रिपुण्ड्रये विनि-
न्दन्ति निन्दन्ति शिवमेव ते । धारयन्ति
च ये भक्त्या धारयन्ति तमेव ते ॥ तिर्य-
ग्रेखाः प्रदृश्यन्ते खलाटे सर्वदेहिना-
म् । तथापि मानवा मूर्खान् कुर्वन्ति
त्रिपुण्ड्रकमिति ॥ त्रयाणां पुण्ड्राणां
समाहारः ॥ तद्विनाशेऽप्यादिनास-
मासः ॥

त्रिपुण्ड्रकम् । न । त्रिपुण्ड्रे ॥ वक्राखला-
टगास्ति स्त्री भस्मरेखास्त्रिपुण्ड्रकमि-
ति हारावली ॥ त्रिपुण्ड्रमेव । स्वा-
र्थेकः ॥

त्रिपुरः । पु । असुरविशेषे ॥ न । मय-
दानवविरचिते कामचारिणि पुरत्र-
ये ॥ त्रयाणां पुराणां समाहारः त्रि-
पुरम् । तद्विनाशेऽतिसमासः । पात्रा-
दित्वात् स्त्रीच्चाभावः ॥

त्रिपुरदहनः । पु । शिवे । हरे ॥

त्रिपुरभैरवी । स्त्री । देवीविशेषे ॥

त्रिपुरमल्लिका । स्त्री । पुष्पवृक्षविशेषे
। श्लेषघ्रायाम् । त्रिपुरमालिकेति
गौडेष्ु ख्यातायाम् ॥

त्रिपुरमालिका । स्त्री । मोहिन्याम् ।
वटपत्रायाम् ॥

त्रिपुष्क

त्रिपुरा । स्त्री । चतुर्वर्गं प्रदाया परदे-
वतायाम् ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यैस्त्रि-
दशैरर्चितापुरा । त्रिपुरेति तदना-
मकथितं दैवतैस्तव ॥ अपि च । त्रि-
कोणं मण्डलञ्चास्यास्त्रिपुरन्तु त्रिरे-
खकम् । मन्त्रन्तुत्यक्षरं त्रये तथाह-
पचय पुनः ॥ त्रिविधाकुण्डलीशक्ति-
स्त्रिदेवानाञ्चसृष्टये । सर्वं त्रयं त्रय-
यस्मात् तस्मात्तु त्रिपुरामतेति ॥

त्रिपुरान्तकः । पु । महेश्वरे । शूलिनि-
। शिवे ॥ त्रयाणां सुवर्णरौप्यलोहा-
नामयादिनामकानां दैव्यत्रयाणां
वा पुराणि तेषामन्तकोनाशकः । त्र्य-
वयवं पुरं त्रिपुरं तस्यान्तकः ॥ त्रया-
णां पुराणां समाहारः । पात्रादिति
कश्चित् तन्त्रः । तथासति पञ्चपा-
त्रीतिवत् त्रिपुरीति प्रयोगाभाव-
स्यात् ॥

त्रिपुरारिः । पु । सदाशिवे ॥

त्रिपुरी । स्त्री । चेदिपुर्याम् । त्रिपुरा-
श्रुतिप्रसिद्धे देशे ॥

त्रिपुषा । स्त्री । कृष्णविरति ॥

त्रिपुष्करम् । न । ब्रह्मकृततीर्थविशेषे ।
ज्येष्ठमध्यमकनिष्ठेषु त्रिषु पुष्कराभि-
धहृद्देशेषु ॥ पु । योगविशेषे ॥ यथा ।

वाराकूरास्ति धर्मेश नक्षत्रभक्त-
पादकम् । जाते ऽत्र नारजो योगो

विभङ्गी

मरणे ऽचिपुष्करइति ॥

चिपुष्टः । पु । राजभेदे । प्राजापत्ये ॥

चिपुष्ट । पु । चयाणां लोकानामुपरिस्थि
ते सत्यलोके ॥

चिफला । स्त्री । हरीतक्यादिफलचिके

॥ पथ्याविभीतधात्रीणाफलैः स्यात्

चिफला समै । फलचिकञ्च चिफला

सावराच प्रकीर्तिता ॥ चिफला क

फपित्तघ्नी मेहकुष्ठहरीसरा । चक्षु

ष्या दीपनी रुच्या विषमञ्जरनाशि

नी ॥ चयणा फलाना समाहार । अ

जादिच्छात् द्विगेऽरिति न ङीप् ॥

चिफली । स्त्री । चिफलायाम् । इति

राजनिर्घण्ट ॥

चिवलीकम् । न । पायौ ॥

चिभङ्गी । स्त्री । माघाष्टतान्तरे ॥ यथा

। प्रथम यदि दशम वदति विराम त

दनु निकाम वसुवसुकम् वसुविमल

तुरङ्गम मतिहृदयङ्गम हृषितभुज

ङ्गम नृपतिलकम् । चिशद्विकलास

विहितनिवास सततबिलास हृदय

मुदे मदमुदितभुजङ्गी मोहनरङ्गी

वदति चिभङ्गीवृत्तमद ॥ यथा

। विविधायुधमण्डितसङ्गरपण्डितर

णखण्डितपाखण्डभटे चण्डासुरख

ण्डनि हरपुरमण्डनि शशधरख

ण्डनिवदुजटे । भवसागरतारि-

चिमार्गा

णि दुर्गतिहारिणि मङ्गलकारिणि

मयिसुचिरम गिरिराजनिवासिनि

शैलविलासिनि शम्भुविलासिनि दे

हिवरमिति ॥

चिभण्डी । स्त्री । चिवृतायाम् । श्वेत

चिधारेतिख्यातौषधौ ॥ चीन्द्दोषा

नृभण्डते । भडिपरिभाषणे । कर्म

ण्यण् । ङीप् ॥

चिभद्रम् । न । सुरते ॥ इतिचिकाण्ड

शेष ॥

चिभुवनम् । न । स्वर्गमर्त्यपातालान्तात्म

केलोकचये । त्रिलोक्याम् ॥ चयाणां

भुवनानां समाहार ॥ तद्वितार्थेऽप्या

दिना समास ॥

चिमद । पु । मुक्ताचिचकविडङ्गेषु ॥

चिमदोत्पथ । वि । चिभिर्मदैर्बहुक्ते ॥

विद्यामदो धनमद स्तथैवाभिजनो

मद । एतेमदा मदान्धानां त एव

हिसता दमा ॥

चिमधु । पु । ऋग्वेदैकदेशे ॥ मधु

वातायुक्चयवेत्तरि ॥ यथा । चि-

णाविकेत स्त्रिमधुस्त्रिसुवर्णं षडङ्ग

विदिति ॥ न । मधुचये । मिलित

सितामाचिकसर्पिःषु ॥ यथा ।

दुध्वसिता माचिकञ्च विज्ञेय मधुर

चयम् ॥

चिमार्गगा । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ चिभि

त्रियुगः

मार्गैर्गच्छतीतिविग्रह ।

त्रिमागर्गी । स्त्री । त्रिपथे ॥ त्रयाणां मा
गाणां समाहार ॥ ङीप् ॥

त्रिमुकुट । पु । त्रिकूटाचले ॥

त्रिमुख । पु । बुद्धविशेषे ॥

त्रिमुखा । स्त्री । बुद्धदेवीविशेषे । मा
यादेव्याम् । वज्रवाराद्याम् ॥

त्रिमूर्ति । पु । बुद्धभेदे ॥ ब्रह्मविष्णु
शिवाख्यमूर्तित्रयवति ॥ यथा । त्रि
मूर्तिर्यं सर्गस्थितिबिलयकर्माणित
नुते । इतिगङ्गेशोपाध्यायः ॥ तिस्रो
मूर्त्तयोयस्य ॥ स्त्री । देवीविशेषे ॥
तिस्रोमूर्त्तयोयस्या । त्रयोब्रह्माद्
योवामूर्त्तयो यस्या ॥ एकमूर्त्तिरपि
भिन्नरूपिणी या जगज्जननपालन
क्षये । काच्युतेश्वरतया विवर्त्तते ब्र-
ह्मशक्ति मह मानतोऽस्मिताम् ॥

त्रियष्टि । स्त्री । त्रेषपर्वण्याम् ॥

त्रियामकम् । न । पापे ॥ इतिशब्द
मात्रा ॥

त्रियामा । स्त्री । रात्रौ ॥ त्रयोयामा
यस्याः । आद्यन्तयोरर्द्धयोश्चेष्टाकाल
त्वेन दिनप्रायत्वात् ॥ हरिद्रायाम् ॥
यमुनायाम् ॥ नील्याम् ॥ कृष्णचित्
तायाम् ॥

त्रियुगः । पु । यज्ञपुरुषे ॥ कृतयुगेय
ज्ञाभावात् । कलौच्छन्नत्वाद्वा ॥

त्रिलोच

त्रियूह । पु । कपिलाश्वे ॥

त्रिरात्रम् । न । रात्रित्रये । तिसृणां रा
त्रीणां समाहारे ॥

त्रिरक्तम् । त्रि । विषादादिना त्रिवारे
च्चारिते ॥ विषादे विस्मये हर्षे खे
दे दैन्येऽवधारणे । प्रसादने सम्भ्र
मेपि द्विस्त्रिरक्तनदुष्यति ॥

त्रिरेख' । पु । शङ्खे ॥ त्रि । रेखात्रयवि
शिष्टे ॥ तिस्रोरेखायस्यस' ॥

त्रिलव' । पु । तृतीयांशे ॥

त्रिलवणम् । न । लवणत्रये ॥ यथा ।
सैन्यवच्च विडम्बैव रुचकच्चतृतीय
कम् । मिलित्वैतत् त्रिलवणं वैद्य
शास्त्रेनिरूपितम् ॥

त्रिलोकात्मा । पु । अन्तर्यामिणि ॥ त्रि
याणां लोकानां मात्मा ॥

त्रिलोकधृक् । पु । विष्णौ ॥ त्रीन्लो
कान् धारयति इति । धृक् । क्विप्
त्रिलोकी । स्त्री । स्वर्गमर्त्यपातालेशु
॥ त्रयाणां लोकानां समाहार । द्वि
गेरितिङीप् ॥

त्रिलोकेश । पु । सूर्ये ॥ सदाशिवे ॥
त्रयाणां लोकानामीशोऽधिष्ठाता ॥
त्रयोलोका स्तदाज्ञप्ता स्वेषुकर्मसु
वर्त्तन्त इतिवा ॥

त्रिलोचन । पु । व्यम्बके । शिवे ॥ त्री
णि लोचनानि यस्यस' । त्रिषु कालेषु

चिवर्षि

लोकेषु गुणेषु वेदेषु वा लोच
न ज्ञान यस्येति वा । अयोवेदा वर्णा
वा अकारोकारमकारा लोचना
नि यस्य वा ॥

चिलोचना । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ बृह
देवी प्रभेदे ॥

त्रिलोचनाष्टमी । स्त्री । गौणचान्द्रज्ये
ष्ठस्य कृष्णाष्टम्याम् ॥

त्रिलोहकम् । न । सुवर्णरजतताम्राभि
धे धातुचये ॥

चिलोही । स्त्री । त्रिलोहघटितमुद्रा
विशेषे ॥

त्रिवर्गम् । पु । धर्मकामार्थेषु ॥ धर्मार्थ
कामा सममेव सेव्या यो ह्येकसक्त
स जनो जघन्य ॥ * ॥ यथा ऽऽनुकूल्य
दम्पत्यो स्त्रिवर्गस्तत्र वर्द्धन्ते ॥ त्रिफला
याम् ॥ कटुचिके ॥ दृडिस्थानक्षये ॥
क्षय स्थानश्च दृडिश्च त्रिवर्गो नीतिवे
दिनाम् ॥ सत्त्वरजस्तमस्यु ॥ अया
णावर्गं समूह ॥ सुनीतौ ॥ इति श
ब्दरत्नावली ॥

त्रिवर्षिक । पु । गोक्षुरके ॥ न । त्रिफ
लायाम् ॥ त्र्यषण्ये । कटुचिके ॥ ब्रा
ह्मणक्षत्रियविट्सु ॥

चिवर्षिका । स्त्री । चिवर्षायाङ्गवि । चि
ह्नयश्याम् ॥ भीतिवर्षाणि वयोय
स्याः सा चिवर्षा । तत्तत्स्वार्थैकः ॥

चिवृत्

चिविक्रम । पु । विष्णौ ॥ वक्षिष्य-
नार्थं भूयोमस्वर्गेषु चिवृत्लोकेषु गु
णेषु वा अयोवा विक्रमाः पादन्यासा
यस्य स । चिरस्थेव च यो लोका कीर्ति
ता मुनिसत्तमै । क्रमते तांस्तथा सर्वा
स्त्रिविक्रमो जनार्दन ॥ इति हरिवंश
॥ चीत्लोकान् विशेषेण क्रामति व्या
मोति वा । क्रमु० अच् ॥

चिविध । त्रि । त्रिप्रकारे ॥ तिष्ठो वि
धायस्य स ॥

चिविधसर्गम् । पु । चिधासर्गे ॥

चिविष्टपम् । न । स्वर्मे । सुरलोके ॥
विशन्त्यस्मिन् सुकृतिन इति विष्टप
म् । विष्टपपिष्टपविशिषोक्तपा इति
विश्वेदेवादि क कपन्प्रत्ययः । तस्य
तुट् । ब्रश्चेति षत्वम् । सूत्रेपिष्टपे
ति पाठ उज्ज्वलदत्तरीत्योक्त । अ-
न्येतु विष्टपेति दन्तोष्ठादिमेव पठन्ति
। युक्तञ्चेतत् । यच्च ग्रन्थस्य विष्टपमि
त्यादौ तथा दर्शनात् । अमरकोशे
पि विष्टप भुवन जगदिति प्रचुरपा
ठाच्च ॥ तृतीयं विष्टपम् ॥ चिभुवने ॥

चिविष्टपसद् । पु । देवे । सुरे ॥

चिवीज । पु । श्यामाके ॥ इति राजनि
र्घण्ट ॥

चिष्टत् । स्त्री । चिष्टतायाम् । सुवृद्धाया
म् । श्वेतविधारा इति प्रसिद्धौ षधौ

चिवृद्धे

॥ श्वेताचिट्टोचनी स्यात् स्वादु-
ष्णासमीरकत् । रुचा पित्तज्वरश्चे-
क्षपित्तशोथोदरापहा ॥ श्वेतकृष्ण
प्रभेदेन द्विविधा चिट्टदुच्यते । श्या-
माचिट्टततोहीनगुणा तीव्राविरेचि-
का ॥ मूर्च्छादाहमदभ्रान्तिकण्ठो-
त्कर्षणकारिणी ॥ त्रीन् अवयवान्
वृणोति । वृज० । किप् तुक् ॥

चिट्टता । स्त्री । चिवृद्धोषधौ ॥ चिभि-
रवयवैर्हता ॥

चिट्टत्करणम् । न । तेजोबन्धानां मि-
श्रीकरणे ॥ तत्प्रकारो यथा । तेजोव-
न्धानां त्रयाणां मध्ये एकैकद्विधा सम-
विभज्य पुनरेकैकभागस्य द्विधाविभा-
गकृत्वा स्वस्वद्वितीय स्थूल भाग परि-
त्यज्या न्यदीयस्थूलभागयोरेकैकस्य
भागस्य संयोजनमिति ॥

चिवृत्प्रसूरी । स्त्री । हिलमोचिकायाम् ॥
चिट्टवेद । पु । चय्याम् । ऋग्यजु सा-
मात्मके वेदे ॥ प्रणवे ॥ ऋचोयजु-
षिचान्यानि सामानि विविधानि च ।
एष चोय खिवृद्धेदे । यो वेदैर्न सवेद-
वित् ॥ आद्य यत् व्यञ्जर ब्रह्म षयी
यस्मिन् प्रतिष्ठिता । सगुह्योन्य खि-
ट्टवेदो यस्य वेद सवेदवित् ॥ ऋगा-
द्यात्मना चिरावर्त्तते इति चिट्टत् स-
चासौवेदश्चेति कर्मधारयः ॥

चिशब्द

चिवेणी । स्त्री । स्थानविशेषे ॥ साहि-
धा । युक्तवेणीमुक्तवेणीतिभेदात् ।
तत्र प्रयागे युक्तवेणी गङ्गाया यमुना
सरस्वत्यो सङ्गमात् ॥ दक्षिणप्रया-
गे मुक्तवेणी गङ्गाया यमुनासरस्व-
त्योर्वियोगात् ॥ दक्षिणप्रयागस्यसी-
मानिर्णयो यथा । प्रद्युम्नस्य ऋदाद्या-
म्ये सरस्वत्यास्तथोत्तरे । तद्दक्षिण-
प्रयागस्तु गङ्गातो यमुना गतेति ॥
* ॥ सगरसन्ततिसन्तरणेच्छया प्रच-
लितातिजवेन हिमालयात् । इहतु-
मन्दमुपैति सरस्वतीयमुनयोर्विर-
हादिव आह्वीतिनदियाधिपतिवृ-
ष्णाचन्द्रराजस्यसभास्थो वाणेन्द्रवि-
द्यालङ्कारः ॥

चिवेणु । पु । रथमुखस्थेऽवयवविशेषे ॥

चिवेद । पु । वेदचयवेत्तरि ॥

चिवेदी । पु । चिवेदज्ञे ॥

चिवेदी । स्त्री । वेदचये ॥ चयाणां वेदा-
ना समाहारे । द्विगोरिति ङीप् ॥
ऐष्टिकपाशुकसौमिकवेदकाचये ॥

चिवेला । स्त्री । चिटति ॥

चिशक्तिधृक् । पु । भगवति ॥ चिशक्ति-
र्माया तां धरतीतिविग्रहः ॥

चिशब्दः । पुं । स्वर्यवशीयन्तपविशेषे ॥
शूलभे ॥ घृषदंशके । मार्जारे ॥
चातके ॥ खद्योते ॥

चिसत्थ

चिशङ्कुज । पु । हरिश्चन्द्रवृषे ॥
 चिशङ्कुयाजी । पु । विश्वामिषे ॥
 चिशरण । पु । बुद्धे । जिने ॥
 चिशर्करा । स्त्री । मिलितगुडोत्पन्ना
 हिमोत्थामधुरेति राजनिर्घण्ट ॥
 चिशला । स्त्री । वृत्तार्हन्मातृविशेषे ।
 वर्द्धमानमातरि ॥
 चिशाखपत्र । पु । विस्त्रे । माखूरे ॥
 चिशिख । पु । राक्षसान्तरे । रावणपु
 त्रे ॥ विस्त्रे ॥ न । चिशूले ॥ मण्ड-
 लान्तरे ॥ किरीटे ॥ त्रि । शिखापत्र
 वति ॥
 चिशिखिदला । स्त्री । मालाकन्दे ॥
 चिशिराः । पु । ज्वरे ॥ कुबेरे ॥ राव
 णपुत्रविशेषे ॥ खरसेनापतौ ॥ ची
 तिशिरांसि यस्य ॥
 चिश्रीर्षकम् । न । चिशूले ॥
 चिशूलम् । न । अस्त्रविशेषे । त्रिशिखे ॥
 त्रयाणां शूलानां समाहार ॥
 चिशूली । पु । शिवे ॥ त्रि । चिशूलधा
 रिणि ॥
 चिशृङ्ग । पु । चिकेण्डे ॥ त्रिकूटाद्रौ ॥
 चीणि शृङ्गाण्यस्य ॥
 चिशृङ्गी । पु । रोहितमत्स्ये ॥
 चिष्टम् । स्त्री । एकादशाक्षरायां वृत्तौ ॥
 चिसत्थ । त्रि । परदेवतायाम् । पर
 मेश्वरे ॥ विष्वपिकालेषु सृष्टे । पूर्वं

चिसीत्थ

प्रलयानन्तर स्थितिसमये चसत्थोऽ
 व्यभिचारेण वर्त्तमानत्वत् ॥
 चिसन्धि । स्त्री । पुष्पविशेषे । सन्ध
 कुसुमे । फागनिया इतिभाषा ॥ पूर्वा
 परमध्यसन्धौ ॥
 चिसन्ध्यम् । न । प्राक्कापराक्लमध्या
 ह्ने । चिकाले ॥ प्रातः सूर्योदय का
 ले । मध्याह्नस्तदनन्तरम् । सायंक-
 र्यास्तसमय चिकालानामयङ्क्रमद्
 तिनिर्वाणतन्त्रम् ॥ तिष्ठणां सन्ध्या
 नांसमाहार । आवन्तोवेतिपाञ्चि
 कीक्रीवता ॥ पुष्पविशेषे ॥
 चिसन्ध्या । स्त्री । जपापुष्पे ॥ देवी वि
 शेषे ॥ अस्या स्थानं कुरण्डकती
 र्थम् ॥
 चिसमम् । न । समचये । समहरीत
 कीनागरगुडरूपे ॥
 चिसर । पु । कृश्वरे ॥ इतिहेमचन्द्र ॥
 चिसरकम् । न । चिवारमधुपाने ॥ च
 याणां सरकाणां समाहार । तद्वि
 तार्थेत्यादिना समाहारेद्दिगु । पा
 चादित्वान्नपुंसकत्वम् ॥
 चिसवनम् । न । चिकाले । चिसन्धे ॥
 चिसामा । स्त्री । नदीविशेषे । महेन्द्रा
 द्वे । चरन्त्यां स्ववन्त्याम् ॥
 चिसिता । स्त्री । त्रिशर्करायाम् ॥
 चिसीत्थम् । न । चिकूटेचेषे । चिह्न

चुटि.

ल्ले ॥ चिवार सीतया समितम् । नै
वयोधर्मेत्यादिनायत् ॥

चिसुगन्धि । न । चिजातके ॥ त्वगेला
पचकैस्तुल्यै स्तिसुगन्धि चिजात
कम् ॥

चिसुपर्ण । पु । बह्वृचानां वेदभागे ते
षावतेच ॥ तद्योगात् पुरुषे ॥

चिस्रोताः । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ चीणि
स्रोतासियस्या ॥ नद्यन्तरे ॥

चिह्नम् । न । चिगुणाकृते । तृतीया
कृते । चिसीत्ये ॥ चिवार हलेन कृ
ष्टम् । मतजनहलत्करणजल्पकर्षे
ष्वितियत् ॥

चिहायणी । स्त्री । चिवर्षाया गवि । व्य
ब्दायाम् ॥ चयोहायना यस्या । दाम
हायनान्ताच्चेतिङीप् ॥ चिचतुर्भ्याहा
यनस्येतिणत्त्वम् ॥ द्रौपद्याम् ॥ यथा ।
कृते पुगे वेदवती चेताया जनकात्म
जा । हापरेद्रौपदीक्याया तेन कृष्णा
चिहायणीति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णज
न्मखण्डम् ॥

चुटनम् । न । विच्छेदे । टूटना इति
भाषा ॥

चुटि । स्त्री । सशये ॥ लेश । स्वल्पे ॥
सूक्ष्मलायाम् ॥ कालमाने । खवह

ये ॥ इयोर्निमेषयो ॥ चुच्यते ऽने
नवा । चुटच्छेदने । इगुपधात्किदि

चेता

तीन् ॥

चुटित । चि । छिन्ने ॥

चुटिवीज । पु । कच्याम् ॥ इति ब्र-
ह्मसाहा ॥

चुटी । स्त्री । पुन्यर्थमाषे ॥ कृदिकारा
दितिङीष् ॥

चेता । स्त्री । द्वितीययुगे । सत्ययुगान
न्तरयुगे ॥ अस्यपरिमाणं यथा । चि
चत्वारिंशत्क्षयेण विग्रत्सहस्राधिके
नच । चतुर्युग परिमितं नरमान
क्रमेणच ॥ द्विषष्ट्यक्षपरिमितं च
सुवतिसहस्रकम् । चेतायुग परिमि
तं कालविद्भिः प्रकीर्तितमिति ब्रह्म
वैवर्त्तेप्रकृतिखण्डम् ॥ * ॥ तत्रभर्मा
यथा ॥ * ॥ चेतायुगे समायातेधर्म पा
देनता गत । अल्पकेशान्वितालो
का केचित् केचिद्दयाशया ॥ वि-
ष्णुध्यानरतालोका यच्चदानपराय-
णा । वर्णाश्रमाचाररता सुखिन
सुस्थचेतस ॥ क्षपाभूमिस्पृश शूद्रा
सर्वे ब्राह्मणसेविन । ब्राह्मणाश्चमहा
त्मानो वेदवेदाङ्गपारगा ॥ प्रतिग्रह
निवृत्ताश्च सत्यसन्ध्याजितेन्द्रिया
। तपोव्रतपराणि च दातारो विष्णु
सेविन ॥ कालवर्षीतडित्वाश्चक्रि
य सर्वा पतिव्रता । वसुन्धराचशस्या
या पुत्राश्चपितृसेविन इति पाद्मेकि

चेताय

यायोगसार ॥ * ॥ अवाहाद्या भगवतीजीवाना निष्कृति यथा ॥ कृते व्यतीते चेतायादृष्टा धर्मव्यतिक्रमम् । वेदेऽक्तकर्मभिमर्त्या न शक्ता स्वेष्टसाधने ॥ बहुक्लेशकर कर्मवैदिक भूरिसाधनम् । कर्तुं न योग्या मनुजश्चिन्ताव्याकुलमानसा ॥ त्यक्तकर्तुं न चार्हन्ति सदाकातरचेतसः । वेदार्थयुक्तशास्त्राणि स्मृतिरूपाणि भूतले ॥ तदात्त प्रकटीकृत्य तपस्वाध्यायदुर्वलान् । लोकानतारय पापात् दुःखशोकामयप्रदात् ॥ त्वाविनाकोऽस्ति जीवानां घोरससारसागरे । भर्ता पाता समुद्धर्ता पितृवत् प्रियकृत् प्रभुरिति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे जीवो दारणहेतवे जगन्मातु सदाशिवं प्रतिवाक्यम् ॥ चीन्मेदान् एति । पृ० ॥ चेताये ॥ एकोक्त्या दक्षिणाग्निगार्हपत्याहवनीयात्मके अग्निवये ॥ चार्णं चा' सदासन्धुक्षणम् । चामिता ॥ यद्वा । चायन्तेऽचाहुतय । चाभिरिता । चित्तमिति वा । पृषोदरादि ॥ चीणिइता वा । पृषोदरादित्वादेत्वम् ॥

चेताय । पु । सूतक्रीडासाधनीभूता च शब्दितस्य यस्मिन् भागे च योऽङ्गाभवन्ति तस्मिन् ॥ चेतासंज्ञकोऽयः ॥

चैलोक्य

चेधा । अ । विधा । विप्रकारे ॥ सङ्ख्याया विधार्थे धा । ण्धाच्चेति धादृत्ये तस्य एधाजादेशः ॥

चैककुटम् । न । सौवीराञ्जने ॥

चैकाल्यम् । न । कार्यकालतत्पूर्वाऽपराकाले ॥

चैगुणिक । पु । वाङ्मयिके ॥ त्रिगुणार्थद्रव्य त्रिगुणम् । तत्प्रयच्छति त्रिगुण ग्रहीतुमेकगुण ददातीत्यर्थः । प्रयच्छति गर्ह्यमिति ठक् ॥

चैगुण्यम् । चि । त्रिगुणात्मके । सकामे ॥ न । त्रिषु गुणेषु ॥ त्रयो गुणा एव । अञ् ॥ गुणत्रयकार्यपुण्यपापव्यामिश्रकर्मफलसमाहारलक्षणो ससारः ॥

चैगुण्यविपर्यय । पु । त्रिगुणान्यथात्वे ॥

चैगुण्यविषय । पु । कर्मकाण्डात्मके वेदे ॥ त्रयाणां गुणानां कर्म चैगुण्यङ् काममूल ससार स एव प्रकाश्यत्वेन विषयो यस्य स ॥

चैदशिक । पु । दैवे ॥

चैधम । अ । चैविध्यो । विधा ॥ विप्रकारम् । द्विव्योश्च धमुञ् ॥

चैधर्मम् । न । ह्यैवाध्वर्यवौ ज्ञाचधर्मचयार्हेज्योनिष्टोमादिके काम्यकर्मणि ॥

चैपुर । पु । चिपुरदेशे । चैद्ये । डाहले ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

चैलोक्यम् । न । स्वर्गमर्त्यपातास्तात्म

व्यञ्च'

के लोकत्रये ॥ चयाणां लोकानां
समाहार । विलोकनम् । तदेव ।
चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थघञ् ॥
चैलोक्यविजया । स्त्री । भङ्गायाम् ॥ इति
शब्दचन्द्रिका ॥
चैविद्य । पु । वेदत्रयवेत्तरि ॥ ऋ
ग्वेदयजुर्ब्रह्मसामवेदलक्षणा । हौषा
ध्वर्यवैज्ञानप्रतिपत्तिहेतवस्तिष्ठोवि
द्यामस्य स चैविद्य । स्वार्थेतद्वित ॥
तिष्ठोविद्यावेद । तदधीतेतदेदेत्य
ञ्च् वा ॥ याज्ञिके ॥ चैविद्याख्यव्रते ॥
चैविष्टप । पु । अमरे । देवे ॥ चिवि
ष्टपे वसति । अण् ॥
चैष्टुभम् । न । इन्द्रोविशेषे ॥ चिष्टुवे
व । स्वार्थे ऽण् ॥
चोटकी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥
चोटि । स्त्री । कट्फले ॥ चञ्च्वाम् ॥
खगान्तरे ॥ मीनविशेषे ॥ चोव्यते
। चुटच्छेदने ण् । अचट् ॥
चोटिहस्त । पु । पक्षिणि ॥ चोटिहस्तो
यस्यस ॥
चोटी । स्त्री । चोव्यर्थमात्रे ॥
चोचम् । न । प्राजने । तोदने । गवा
दिपशुताडनदण्डे ॥ चायते । चैङ्
पाखने । अश्विचादिभ्यश्चोचाविति
उङ् ॥

व्यञ्च । पु । शिवे ॥ चीणि अचीणि

व्यञ्जत

यस्यस' ॥

व्यञ्चर । पु । प्रणवे ॥ अकारादीनिचीण्य
चराण्यस्मिन् ॥ घटके ॥ इ० पि० ॥
व्यङ्कटम् । न । शिख्यप्रभेदे ॥ घौता
न्याम् ॥
व्यङ्कट' । पु । व्यङ्कटे ॥ ईश्वरे ॥
व्यङ्कुलम् । न । प्रमाणविशेषे ॥ तिस्रो
ऽङ्गुल्य प्रमाणमस्य । तद्विता ऽर्थेति
समास । दिगोर्निश्चयमितिद्वयसंचो
लुक् । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् ॥
व्यञ्जनम् । न । कात्याञ्जनपुष्पाञ्जनर
साञ्जनात्मके ऽञ्जनत्रये ॥
व्यञ्जगा । स्त्री । गङ्गायाम् ॥
व्यनीका । स्त्री । सेनाविशेषे ॥ चया-
णामनीकानां समाहार । अजादे
राकु'तगणत्वात् टापादिगोरिति प्रा
सोड्डीप् बाध्यते ॥
व्यञ्जदा । स्त्री । चिदायण्याम् ॥ चयो
ऽब्दा वय प्रमाणमस्या । आर्हीय
ष्ठक् । तस्याध्यर्हेतिलुक् ॥
व्यञ्जतयोग' । पु । तिथिवारर्चात्मक
योगे ॥ नन्दाभौमार्कवारे पवनशत
भिषाद्रान्त्यचिचामिमूलासार्पे भद्रा-
समेता शशिनिभृगुसुते फलायुग्भा
द्रयुग्मे' । सौम्याहेवैजयास्यान्मृगगु
बहुरिभेन्द्रान्वियाम्याभिजिह्मि जी-
वे रिक्ताचविश्वदितिवरुण विशाखा

व्यहस्पृ

नुराधामघाभि ॥ सौरेपूर्णाधनिष्ठा
करकमलजन्मर्चयुक्ता यदिस्त्राद्योगं
चाहुस्त्रिपूर्वं सततशुभकरं चामृता
ख्य मनीन्द्रा ॥

व्यम्बक । पु । महेश्वरे । शिवे ॥ त्री
णि अम्बकानि नयनान्यस्य ॥ चया
णा लोकाणाम् अम्बक पितेति वा
॥ चीन्वेदान् अम्बते शब्दायते वा ।
अविशब्दे । ओष्योपध । कर्मण्य
ण् । सत्रायामितिक ॥ चिषुलोके
षु कालेषु वा अम्ब शब्दो वेदश्च
योयस्येति वा ॥ अम्बनम् अम्ब शब्द
। त्रयोऽकारोकारमकारा अम्बा
शब्दा प्रतिपादका वाचका वा अस्ये
ति वा ॥ त्रीणि पृथिव्यन्तरीक्षबुलोका
स्थानि अम्बकानि स्थानानि यस्येति
वा । लोकत्रयव्याप्तो हि महेश्वर ॥

व्यम्बकसख । पु । कुवेरे ॥ व्यम्बकस्य
सखा । राजाह सखिम्यष्टच् ॥

व्यम्बका । स्त्री । त्रिलोकजनन्यामाद्या
याम् ॥ सोमसूर्यानलाच्चित्तात् व्य
म्बकासासृतावुधै ॥

व्यहस्पृशं । पु । त्रिदिनस्पृश । तिथि
त्रयस्पृशयुक्ते ऽहनि ॥

व्यहस्पृक् । पु । वारत्रयेणैकस्मात्तिथौ
॥ तिथिर्वारत्रये चैकाव्यहस्पृग्समुदा
हृतम् ॥ अन्यच्च । एकादशी द्वादशी

व्यूषण

च रात्रिशेषे चयोदशी । व्यहस्पृक्
तदहोरात्रमुपोष्यासासदातिथिः ॥
व्यहस्पृशम् । न । व्यहस्पृशे ॥ यथा ।
एकस्मिन् सावनेत्वङ्गि तिथीनां चित
य यदा । तदा दिनत्रय प्रोक्त स्तत्र
साहस्रिकफलम् ॥ अपिच । एकंदि
न यत्र तिथित्रयस्य स्पृशेत्तमाहुर्मुन
यो ऽवमाख्यम् । एकातिथि स्त्रीणि
दिनानियत्र स्पृशेत्तदाहुस्त्रिदिनस्पृश
न्तु ॥ व्यहस्पृश नामयदेतदुक्त तत्र
प्रयत्न कृतिभिर्विधेव । विवाहयाज्ञा
शुभपुष्टिकर्म सर्वेन कार्यं चिदिन
स्पृशेत्तु ॥

व्यहैहिक । पु । दिनत्रयनिर्वाहे चि
तधने ब्राह्मणे ॥ ईहाचेष्टा तस्यां
भवम् ऐहिकम् । व्यहपर्याप्तम् ऐ
हिकधन यस्य ॥

व्याहिक । चि । तृतीयेऽङ्गिभवेच्च
रादैः ॥

व्यूषणम् । न । त्रिकटुनि ॥ ओषति ।
उषदाहे । ल्युट् । त्रयाणाम उषणा
ना समाहार । पाचादित्वात् स्त्री
त्वन ॥

व्यूषणम् । न । व्यूषणे । व्योषे ॥ उष
ति । उषदाहे । ल्युट् । त्रयाणामू-
षणाना समाहार । पाचादित्वात्
स्त्रीत्वन ॥

त्वक्प

॥ श्री शलल्याम् । श्वाविहोमनि

॥ चीग्येनान्यस्यामिति बहुव्रीहौ व
र्णादनुदात्तादिति ङीप् तकारस्य
नकारादेशे पर्वपदादितिणत्वम् ॥त्व । चि । भिन्ने । अन्यस्मिन् ॥ तने
ति । तनु० । तनेतेरनश्चव । चा
त्किप् । आगमानित्यत्वात् तुग्वै
कल्पिक । केचित्तु चाद्विचमनुव
र्त्तयन्ति ॥

त्वक्कण्डुर । पु । व्रणे ॥ इ० हा० ॥

त्वक्चीरम् । न । वशरोचनायाम् ॥

त्वचेवशात् चीरमस्य ॥

त्वक्चीरी । स्त्री । वशरोचनायाम् ॥

गैरादित्वान् ङीष् ॥

त्वक्छद । पु । चीरीश्वृचे । चीर
कश्चुको इतिगौडभाषा ॥

त्वक्पञ्चकम् । न । पञ्चवत्कले ॥ न्य

ग्रोधोदुम्बरश्चत्यपारिशप्तचपादपा

। पञ्चेतेचीरिणोवृक्षा स्तेषा त्वक्

पञ्चधत्कलम् ॥ केचित्तु पारिशस्या

ने शिगीए नेतसपरे । वदन्तीतिशे

ष ॥ त्वक्पञ्चक हिमं ग्राहि व्रणशो

थविसर्पजित् । तेषां पञ्च हिमं ग्राहि

व्रणशोथविसर्पजित् ॥ विष्टम्भाध्मा

नजित् तिर्क्ता कषाय कघु लेखनम्

॥ पश्य चीरिवृक्षपञ्चकम् ॥

त्वक्पचम् । न । वराङ्गके । गुडत्वचि

त्वक्

॥ त्वगिव पत्र मस्य ॥

त्वक्पत्री । स्त्री । कारथ्याम् । हिङ्गुप
थ्याम् ॥त्वक्पुष्पम् । न । सेहुवाँ इति प्रसिद्धे
किन्नासरोगे ॥ रोमाञ्चे ॥

त्वक्पुष्पिका । स्त्री । किलासे ॥

त्वक्पुष्पी । स्त्री । किलासे ॥ चि । कि
न्नासयुक्ते ॥त्वक्सार । पु । व्रणे ॥ गुडत्वचि ॥ र
न्ध्रव्रणे ॥ शोणटश्चे ॥ त्वक् त्वचिवा
सारोऽस्य ॥

त्वक्सारभेदिनी । स्त्री । चुद्रचम्बुवृक्षे

त्वक्सागा । स्त्री । वशरोचनायाम् ॥

त्वक्सुगन्ध । पु । नारङ्गे । नारङ्गी इ
तिभाषा ॥त्वक्सुगन्धा । स्त्री । एलवालुकास्थग
न्धश्चे ॥

त्वक्स्वादी । स्त्री । दारुसितायाम् ॥

त्वग्ङ्कुर । पु । रोमाञ्चे ॥

त्वग्चीरी । स्त्री । वशरोचनायाम् ॥

त्वग्गन्ध । पु । नारङ्गे ॥

त्वग्जम् । न । रुधरे ॥ रोमणि ॥

त्वग्दोष । पु । कोठरोगे ॥

त्वग्दोषापहा । स्त्री । वाकुच्याम् ॥

त्वग्दोषारि । पु । हस्तिकन्दे ॥ इति-
राजनिर्घण्ट ॥

त्वक् । स्त्री । बत्कले ॥ गुडत्वचि । दा

त्वदीय.

लक्ष्मीनी इतिभाषा ॥ चर्मणि । स्प
र्शग्रहणलिङ्गेदेहव्यापिनीन्द्रिये ॥ त्व
चति । त्वचसवरणे । क्विप् ॥ यदा
। तनोति तन्यतेवा । तनु० । तनो
तेरनस्रव चाच्चिक् प्रत्यय ॥

त्वचम् । न । त्वचि । चर्मणि ॥ वल्क
ले ॥ त्वक्पचे ॥ यथा । त्वच लघूणा
कटुक स्वादु तिक्तञ्च रुचकम् । पि
त्तल कफवात प्र कण्डुमाहचिना
शनम् ॥ हृदस्तिरोगवातार्श कृमि
पीनसशुकहृदिति ॥ प्रशस्तात्वगल्यअ
स्ति । अर्शआद्यश्च ॥ त्वचति । त्वचस
वरणे । पुसीतिघ' ॥

त्वचनम् । न । सवरणे ॥ त्वचो ग्रहणे ॥

त्वचा । स्त्री । त्वचि ॥

त्वचापचम् । न । त्वक्पचे ॥

त्वचिष्ठ चि । त्वचीयसि । अतिशयत्व
ग्विशिष्टे ॥

त्वचिसार । पु । वशे ॥ हलदन्तादि
तिसप्तम्या अलुक् ॥

त्वचिसुगन्धा । स्त्री । सुद्रेलायाम् ॥

त्वत् । चि । भिन्ने । अन्यस्मिन् ॥ तनो
ति । तनु० । तनोतेरनस्रव । चात्
क्विप्तुक् ॥

त्वदीय । चि । भवदीये ॥ तवायम् ।

क' । प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेतिमपर्य
न्तस्यत्वदादेशः ॥

त्वरित

त्वद्विधः । चि । त्वत्सदृशे ॥ तत्रेव विभा
प्रकारोयस्य ॥

त्वम्पदलक्ष्यार्थ । पु । अज्ञानादिव्यष्ट
व्युपाध्युपहिताधारभूते अनुपहित
प्रत्यगानन्दतुरीयचैतन्ये ॥

त्वम्पदवाच्य । चि । त्वम्पदाभिधे ॥ दे
हादिभि परिच्छिन्नोजीवस्तुत्वम्प-
दाभिध ॥

त्वम्पदवाच्यार्थ । चि । अज्ञानादिव्य-
ष्टि । एतदुपहिताल्पज्ञत्वादिविशि
ष्ट चैतन्यम् । एतदनुपहितचैतन्य-
ञ्च । एतत्त्रय तप्ताय पिण्डवदेकत्वे
नावभासमान त्वम्पदवाच्यार्थो भ-
वति ॥

त्वम्पदाभिध । पु । त्वम्पदवाच्ये । जीवे ॥
आलम्बनतया भातियोऽस्मत् प्रत्य
यशब्दयो । अन्त करणसम्भिन्नबो
ध स त्वम्पदाभिध ॥ त्वम्पद मभि
धायस्य ॥

त्वरणम् । न । त्वरायाम् ॥

त्वरा । स्त्री । वेगे । सम्भ्रमे । आवेगे
॥ त्वरणम् । जित्वरा० । घटादय
षितइतिषित्वातिदेशात् अङ् ।-
टाप् ॥

त्वरि । स्त्री । त्वरायाम् । सवेगे ॥

त्वरितम् । न । शीघ्रे ॥ त्वरतेस्य जि
त्वरासम्भ्रमे । गत्यर्थकर्मकेति क

त्वष्टा

त्सरिक्त । द्रव्यम् त्वरसङ्घुषास्व
नामिति वेद ॥ चि । तद्विशिष्टे । त
रस्विनि ॥ त्वरते । जीत क्त ॥ त्व
रासञ्जातास्येतिवा । तारकादित्वा
दितच् ॥ शीघार्थेयं क्रियाविशेषण
त्वादद्रव्येवर्तमान क्लीबे । यथा । त्व
रितगच्छति । द्रव्यवाचीतुचिबिङ्ग ।
यथा । त्वरितोऽश्व । उतावलाधो
डा इतिभाषा ॥

त्वरितगति । स्त्री । पङ्क्तिवृत्तप्रभेदे
॥ त्वरितगतिश्चनजननी । यथा ।
त्वरितगतिर्ब्रजयुवति स्तरयिमुतावि
पिनगता । मुररिपुणा रतिगुहणा
परिमिताप्रमदमितेति ॥

त्वरितोदित । त्रि । निरस्ते । शीघ्रो
च्चारितेवचसि ॥ त्वरितम् उदित ॥
त्वष्ट । चि । तष्टे । तनूकृते । क्लीबा
इतिभाषा ॥ त्वक्ष्यतेस्य । त्वक्षृतनू
करणे । क्त ॥

त्वष्टा । पुं । देवशिल्पिनि । विश्वकर्म
णि ॥ आदित्यविशेषे ॥ तच्छिण ।
शिल्पिनि । तस्मादितिखाती इतिच
भाषा ॥ वर्षसङ्करविशेषोद्यम् । शू
द्रागर्भे विश्वकर्मण्य औरसेन जान ।
इति ब्र० वै० ब्र० ख० ॥ चिबानक्ष
त्रदेवतायाम् ॥ त्वक्षति । त्वक्ष्यते वा
। त्वक्षू० । त्वेषतिवा । त्वेष० । नसृ

त्विषाम्य

नेष्टृत्वष्टृहोष्टपोष्टभाष्टजामाष्टमा-
ष्टपिष्टदुष्टिष्ट इतिसाधु० । त्विषेर्देव
तायामकारश्चोपधाया अनिट्त्वच्चे
तिष्टन् वा ॥

त्वा । अ । वितर्के ॥ विशेषे ॥

त्वाचप्रत्यक्षम् । न । स्पर्शज्ञाने । द्रव्या
दे स्पर्शद्वारानोषे ॥ यथा । अथज्ञा
नमाचे त्वङ्मान सयोगस्य यदि का
रणत्वं तदा रासनचाक्षुषादिकाले
त्वाचप्रत्यक्षं स्यात् । इतिसिद्धान्तमु
क्तावली ॥

त्वाष्टक् । चि । त्वत्तल्ये ॥

त्वाष्ट । पु । दृष्टासुरे । त्वष्टुरपत्ये ॥ अ
पत्ये ऽण् ॥

त्वाष्टम् । न । चिबानक्षत्रे ॥ त्वष्टादेव
ता अस्य । सास्यदेवतेत्यम् ॥

त्वाष्ट्री । स्त्री । सच्चानामसूर्यपत्न्याम्
॥ क्षुद्ररथे । रथिकायाम् ॥ चिबान
क्षत्रे ॥

त्विट् । स्त्री । शोभायाम् । कान्तौ ॥
वाचि ॥ रुचौ । प्रभायाम् ॥ जिगी
षायाम् ॥ व्यवसाये ॥ त्वेषति । त्वे
षणमनयावा । त्विषदीप्तौ । सप
दादिच्चात् क्तिप् ॥

त्विषा । स्त्री । त्विडर्थे ॥ भागुरिमते
न टाप् ॥

त्विषाम्यति । पु । सूर्ये ॥ अलुक् ॥

थाडन

त्विषि । पु । किरणे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

त्वे । अ ।
त्वे । अ । } वितर्के ॥ विशेषे ॥

त्सव । पु । खड्गादिमुष्टौ । आदिनाक
टितखच्छुरिकादिग्रह । मूठ इति
भाषा ॥ त्सरति । त्सरच्छन्नगतौ ।
भृशशीतृचरित्सरितनिधनिमिम
सृजिन्म्यु ॥

त्सवक । चि । त्सरौकुशले ॥ आक
षादिभ्य कन् ॥

थ

—•••••—

थ । पु । शिलोच्चये । पर्वते ॥ भयर
चके ॥ व्याधिभेदे ॥ भयचिह्ने ॥ भ
चये ॥ न । रचये ॥ मङ्गले ॥ सा-
ध्वसे ॥ इति मेदिनीकर ॥ थुडेड ॥

थुत्कार । पु । निष्ठीवनत्यागानुकर
णशब्दे ॥

थूथू । अ । निष्ठीवनत्यागानुकरणश
ब्दे ॥ यथा । थूथूकृत्यवमङ्गिरध्व
मजनैरिति सूक्तिकर्णामृतम् ॥

थैथै । अ । वाद्यानुकरणशब्दविशेषे ॥

थोडनम् । न । सवरणे ॥ थुडसंहतौ ।

ल्युट् ॥

दशी

धौणेयः । पुं । स्थौणेये ॥

द

—•••••—

द । पु । अचले । शैले ॥ दत्ते ॥ खण्ड
ने ॥ न । भार्यायाम् ॥ इत्येकाच
रकोष ॥ चि । दातरि ॥

दश । पु । वनमक्षिकायाम् । डाँस
इतिभाषा ॥ दशति । दशदशने ।
अच् ॥ वर्मणि ॥ मर्मणि ॥ दोषे ॥
खण्डने ॥ भुजगक्षते ॥ दशने ॥ द
नइति हेमचन्द्रः ॥

दशक । पु । दशे ॥ चि । दशनक
र्त्तरि ॥

दशनम् । न । दशे । दन्तेन खण्डने ।
काटखानाइति काटना इति चभाषा
॥ कवचे । वर्मणि ॥ दश्यते ऽनेन । द
शिदशनस्पर्शनयो । करणेति ल्युट् ॥

दंशभीरु । पु । स्त्री । कासरे । म
हिषे ॥ इति त्रिकाण्डशेष ॥

दंशमूख । पु । शिग्रौ ॥

दशित । चि । कवचाचिते । धृतसजा
हे । वर्मिणे ॥ दष्टे ॥ दश सजातो
ऽस्य । ता० इतच् ॥ यद्वा । दश्यते
स्य । दशि० क्त ॥

दंशी । मशडू इति ख्याते शुद्रदंशे ॥ दश

दक्ष

ति । दंश० अच् । गौ० डीष् ॥

दष्टा । स्त्री । दन्तविशेषे । दाढायाम् । दाढ इति भाषा ॥ दन्तपङ्क्तिद्वयप्रा-
न्ते च तस्मिन् दन्तविशेषा दष्टा ।
द्विगुणीकृता दन्तावलि रिति भावप्र-
काश ॥ दृश्यते ऽनयेत्यर्थं दाढी
शसयुज्येत्यादिनाकरणेष्टन् । टाप् ।
गौरादिषु मातामहीशब्दस्य पाठा-
दनित्यं धिता डीष् ॥

दष्टास्त्र । पु । शूकरे ॥

दष्टिका । स्त्री । दाढिकायाम् ॥

दष्टी । पु । घृष्टी । शूकरे ॥ सर्पे ॥ चि ।
दष्टाविशिष्टे ॥ यथा दष्टिभि शृङ्गि-
भिर्वापि हता स्ते च्छेद्यस्तस्करै । ये
स्वाम्यर्थे हता यान्ति राजन् स्वर्गेन
सशय । इत्यमि पुराणम् । प्रशस्ता
दंष्ट्रा अस्ति कस्य । ब्री० इति ॥

दक्षम् । न । वारिणि । जले ॥

दक्ष । पु । ब्रह्मणो दक्षिणाङ्गुष्ठाज्जाते
प्रजापतिविशेषे । ततएव मैथुनेन
प्रजा जाता ॥ ताम्रचूडे । कुक्कुटे ॥
मुनिविशेषे ॥ हरवृषे ॥ वृक्षविशे-
षे ॥ चि । चतुरे । ज्ञातव्येषु कर्त्त-
व्येषु वोपस्थितेषु सद्यएव ज्ञातुं क-
र्त्तुं च समर्थे । शिचिते । अनलसे
॥ दक्षते । दक्षवृद्धौ शीघ्रार्थे च ।
यथादक्ष ॥

दक्षिण

दक्षकन्या । स्त्री । भवान्याम् । दुर्गायाम् ॥

॥ दक्षस्य प्रजापते कन्या ॥ ता. पञ्चा-
शत्सङ्ख्यका वज्रपुराणे गणभेद-
नामाध्याये प्रसिद्धा ॥

दक्षजा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ दक्षाज्जा-
ता । पञ्चम्यामिति ड ॥

दक्षजापति । पु । शिवे ॥ चन्द्रे ॥

दक्षता । स्त्री । क्षिप्रकारिण्ये ॥

दक्षसावर्णि । पु । नवमे मनौ । भावि-
षु सप्तमनुषु द्वितीये ॥

दक्षसुत । पु । देवे ॥

दक्षा । स्त्री । भूमौ ॥

दक्षाध्वरध्वंसक । पु । शिवे ॥ वीर-
भद्रे ॥ दक्षाध्वरस्य ध्वंसक ॥

दक्षाध्वरध्वं सकृत् । पु । हरे ॥ वीर-
भद्रे ॥ दक्षाध्वरध्वं सकरोति । कृ-
ञ्० । क्षिप् । तुक् ॥

दक्षाथ । पु । गरुडे ॥ गृध्रे ॥ दक्ष-
ते । दक्ष० । अदक्षिस्पृष्टिगृहिस्थ
आथ ॥

दक्षिण । चि । दक्षिणोद्भूते ॥ सरले
॥ परच्छन्दानुवर्त्तिनि । पराभिप्रा-
यवर्त्तिनि ॥ अपसव्ये । अवामे ॥ द-
क्षे ॥ औदार्यवति ॥ पु । चतुर्धाप-
त्यन्तर्गतपतिविशेषे ॥ सकलनाथि-
काविषयसमसहजानुरागे दक्षिण
इति लक्षणात् ॥ दक्षते । दक्ष० ।

दक्षिणा

हुदक्षिभ्यामिनन् ॥

दक्षिणकालिका । स्त्री । आद्यायांशक्तौ ॥
दक्षिणतः । अ । दिशि ॥ देशे ॥ वस
त्यागतो वा । कालेदृष्टिर्नास्ति । द
क्षिणोत्तराभ्यामतसुजिति स्वार्थे ऽ
तसुच् ॥

दक्षिणतारम् । न । दक्षिणतीरे ॥
दक्षिणमार्गं । पुं । पितृयागे । गताग
तलक्षणे कर्मणामार्गं ॥ यथोक्तमी
शोपनिषद्भाष्ये । निर्विस्मोह दक्षिणे
नमार्गेण गतागतलक्षणेनेति ॥

दक्षिणसिन्धु । पु । भौमतीर्थविशेषे ॥
दक्षिणस्थ । पु । सारथौ ॥ चि । दक्ष
भागस्थिते ॥ दक्षिणे तिष्ठति । षा०
सुपीतिक ॥

दक्षिणा । अ । दिशि ॥ देशे ॥ वसति
रमणीय वा । दक्षिणस्यादिशि दक्षि
णादिम्वा । दक्षिणादाजिति स्वार्थे
आच् ॥ दक्षिणाहि इत्यर्थे ॥

दक्षिणा । स्त्री । अवाच्यादिशि । याम्य
दिशि ॥ यज्ञादिविधिदाने ॥ यज्ञप
तन्याम् ॥ यथा । दक्षिणा यज्ञपत्नी
च दीक्षा सर्वत्रपूजिता । यथावि
नाहिविशेषे सर्वकर्महिनिष्फलमि
ति भागवते ८ स्कन्धे १५ अध्याय ॥

प्रतिष्ठायाम् ॥ देव्यन्तरे ॥ दक्षिप्रजा

पतेस्तनयायाम् ॥ परिक्रयद्रव्ये ॥

दक्षिणा

नायिकाविशेषे ॥ यथा । या गौर
व भय प्रेम सद्भाव पूर्वनायके । नमु
च्यत्यन्यसक्तापि सा ज्ञेया दक्षिणा
बुधैरिति श्रीधरस्वामी ॥

दक्षिणाम्नि । पु । अन्वाहार्यपञ्चनाख्ये
यज्ञाम्निविशेषे ॥ दक्षिणामेहिं यो
निविकल्प । यतो वैश्यकुलाद्विस्तव
तो भ्राष्ट्राद्या गार्हपत्यादानीयते ॥
दक्षिणो ऽग्नि । दिक्सङ्ख्ये संज्ञा
यामितिसमास ॥

दक्षिणाचल । पु । मलयपर्वते ॥
दक्षिणाचार । पु । वामेतराचारे ॥
यथा । स्वधर्मनिरतो भूत्वा पञ्चतन्त्रे
न पूजयेत् । स एव दक्षिणाचारः शि
वो भूत्वा शिवाय जेदित्याचारभेद
तन्त्रम् ॥ यत्र । चतुर्मकारा सन्त्येव प
ञ्चमो विजयारस इति कश्चित् ॥

दक्षिणात् । अ । दिशि ॥ देशे ॥ का
ले ॥ वसत्यागतो रमणीय वा ॥
दक्षिणस्यादिशि दक्षिणस्या दक्षि
णा वा । उत्तराधरदक्षिणादाति ॥

दक्षिणापथ । पु । देशविशेषे ॥ यथा ।
एते गच्छन्ति वज्रव पन्थानो दक्षिणा
पथम् । अवन्ती मृचवन्तश्च समतिक्र
म्यपर्वतमिति महाभारते नलोपाख्या
नम् ॥

दक्षिणापवजन्मा । पुं । जातिविशेषे ॥

दक्षिणा

यथा ॥ दक्षिणापथजन्मान सर्वे नर
वरान्धका । गुहा पुलिन्दा श्वराशु
चुकामद्रपै सह ॥ उत्तरापथजन्मा
न कीर्त्तयिष्यामितानपि । यौनका
म्बोजगान्धारा किरातावर्वरैः सह ॥
एते पापकृतस्तातचरन्ति पृथिवीमि
मामिति महाभारते मोक्षधर्म ॥
दक्षिणापथदेशः । पु । देशविशेषे ॥
यथा । तद्यापरेजनपदा दक्षिणाप
थवासिनः । पाण्ड्याश्च केरळाश्चैव
चोळाः कुल्यास्तथैवच ॥ सेतुकामु
ख्यकाश्चैव कुपयाचारवासिकाः । न
वराष्ट्रमाहिषकाः कलिङ्गाश्चैव सर्व
शः ॥ कावेराश्च सहैषीकैराटश्च
श्वरास्तथा । पुलिन्दा विन्ध्यमूषीका
वैदर्भादण्डकैः सह ॥ कुलीयाश्च
शिराळाश्च रूपसा स्तापसैः सह । त
थातैत्तिरकाश्चैव सर्वकारस्करा
स्तथा ॥ नासिकाद्याश्च ये चान्ये ये चै
वान्तरनर्मदा । भानुकच्छा समाहे
या सहस्रारस्वतैस्तथा ॥ कच्छीया
श्च सुराष्ट्राश्च आनर्त्तार्त्तार्त्तुदैः सह
। इत्येते अपरान्ताश्च शृणुये विन्ध्यवा
सिनः ॥ इति मत्स्यपुराणम् ॥
दक्षिणामुखः । पु । दक्षिणादिगभिमुखे
॥ यथा । अमाज्ञान गयाश्चादु दक्षि
णामुखभोजनम् । न जीवत् पितृ

दक्षिणा

क कुर्यात् कृते च पितृहा भवेत् ॥ २९
दक्षिणामूर्तिः । पु । परशिवे ॥ प्रोद्य-
च्छाखमहावटद्रुमतटे योगासनस्थ
प्रभु प्रत्यक्तत्त्वबुभुत्सुभिः प्रतिदि
श प्रोदीक्ष्यमाणाननम् । मुद्रा तर्क
मयी दधान ममल कर्पूरगौर शि
वद्वयन्त कलये स्फुरन्त मनिश श्री
दक्षिणामूर्तिकम् ॥ चिचषटतरोर्भू
ले वृद्धा शिष्या गुरुयुवा । गुरोस्तु
भौनं व्याख्यान शिष्यास्तूच्छिन्नस
शया ॥
दक्षिणायनम् । न । देवानां राक्षसौ । क
र्कटेऽर्कसङ्क्रमे । आवणादिषट्सु
मासेषु ॥ माघादिमासयुग्मैस्तु कृ
तव षट् क्रमादित । उत्तरायण-
मास्यैस्तैः स्त्रिभिः स्यादक्षिणायनम् ॥
याम्या यनेयस्य भवेत् प्रकृति शठ
कठोरः पिशुनत्वभाव । चतुष्पदा-
श्च । कृषिमानहंयुर्वाचामशान्तो म
नुज प्रतापी ॥
दक्षिणाह । पु । आधकर्त्तृकदक्षिणा
ज्जकृतव्रणे मृगे । दक्षिणेर्मणि ॥ द
क्षिणे अरुणम् ॥
दक्षिणाह । नि । दक्षिणोये ॥ दक्षिणा
मर्हति । अर्हपूजायाम् । अर्ह इत्यच् ॥
दक्षिणावर्त्त । नि । दक्षिणे आदर्शवि
शिष्टे ॥

दगार्ग

दक्षिणावर्त्तकी। स्त्री। दृष्टिकाल्याम् ॥

दक्षिणाशापति । पु। यमे । वैवस्वते ।

धर्मराजे ॥ दक्षिणाशाया पति ॥

दक्षिणाहि। अ। दक्षिणादिशि ॥ दक्षि

णदेशे ॥ दक्षिणात् । आहिचदूरे इ

तिस्वार्थे आहिदूरे चेदवधिमान् । व

सति रमणीयवा ॥

दक्षिणीय । जि। दक्षिणार्हे ॥ दक्षि

णामर्हति । कडङ्करदक्षिणाच्छे

ति छ । तस्य ईयादेश ॥

दक्षिणेन । अ। दक्षिणादिशि ॥ दक्षिण

देशे ॥ एनबन्धतरस्या मदूरेपञ्चम्या

। दक्षिणेन वसति रमणीयवा ॥

दक्षिणेर्मा । पु । दक्षिणारौ । सञ्चत

सुगे ॥ दक्षिणे ईर्मं व्रणमस्य । दक्षि

णेर्माखुब्धयोगइति अनिजन्त.साधुः॥

दक्षिण्य । जि। दक्षिणार्हं ॥ दक्षिणा

मर्हति । कडङ्करदक्षिणाच्छेति

यत् ॥

दगार्गलम् । न । निस्तोयदेशे जलो

पलब्धिज्ञाने ॥ त निरूपयति वराह

मिहिर । तत्रादौ प्रयोजनप्रदर्शना

र्थं माह । धर्मं यशस्यञ्चवदाम्यतोऽ

हं दगार्गल येन जलोपलब्धि । पु

सां यथाङ्गेषु सिरा स्तथैवचितावपि

प्रोज्जतनिवसस्याः ॥ एकेन वर्षेन

रसेन चास्य क्षुत नमस्तो वसुधा

दगार्ग

विशेषात् । नानारसस्य बहुवर्णता

अ गत परीक्ष्यं चितितुल्यमेवम् ॥

२ ॥ सिरानामानि ॥ पुरुहुतानलय

मनिक्रतिवरुण पवनेन्दुशङ्करा देवा

। विज्ञातव्या क्रमशः प्राच्याद्याना

दिशापतय ॥ दिक्पति सञ्चाचशि

रा नवमीमध्ये महासिरानाम्नी ।

एताभ्योन्या शतशो विनिष्कृताना

मग्नि प्रथिता ॥ पातालादूर्ध्वसिरा

शुभा चतुर्दिक्षुसंस्थितायाश्च । को

णादिगुत्थानशुभा सिरा निमिस्ता

न्यथोवक्ष्ये ॥ ५ ॥ * ॥ यदिवेतसे

ऽम्बुरहितेदेशे हस्तैस्त्रिभि स्तत प

श्चात् । सार्द्धं पुरुषे तोय वक्षति सिरा

पश्चिमातत्र ॥ चिह्नमप्यर्धपुरुषे म

ण्डूक पाण्डुरोऽथमृत्पीता । पुठभे

दकश्चतस्त्रिन् पाषाणो भवति तोय

मत ॥ ७ ॥ जम्बुद्वीपे दग्धसैस्त्रिभि

सिराऽधो नरद्वये पूर्वा । मृत्तोऽगन्धि

कापाण्डुराश्च पुरुषे ततोऽथमण्डूक

॥ ८ ॥ जम्बूद्वीपस्य प्राग् बल्मीकोय

दिभवेत् समीपस्थ । तस्माद्दक्षि

णापार्श्वे सखिले पुरुषद्वये स्वादु ॥ अर्धं

पुरुषे च मत्स्य पारावतसन्निभश्च पा

षाण । मृद्भवति चात्र नीला दीर्घका

लवहु तोयम् ॥ १० ॥ पश्चादुदुम्ब

रस्यत्रिभिरेव करैर्नरद्वये सार्द्धं । पुरु

दगर्ग

वेसितोऽहिरण्याञ्जनोपमोऽथ सि
 रासुजला ॥ ११ ॥ उदगर्जुनस्यदृश्यो
 वल्मीको यदि ततोऽर्जुनादसौ ।
 चिभिन्मु भवति पुरुषे स्त्रिभिर्दुर्दुस
 मन्वितैः पश्चात् ॥ श्वेतागोधादुर्दु
 रे पुरुषे मधुसूरातत कृष्णा । पी
 ता सिता ससिकता ततोऽजल नि
 र्दिग्देहमितम् ॥ १३ ॥ वल्मीकोप
 चितायां निर्गुण्यां दक्षिणेन कथित
 करैः । पुरुषत्रये सपादे स्वादुजल
 भवति चाशोष्यम् ॥ रोहितमत्स्यो
 दुर्नरे मत्स्यपिशापाण्डुरा तत पर
 त । सिकता सशर्करेता क्रमेणप
 रतो भवत्यम्भः ॥ १५ ॥ पूर्वण्यदि
 वदया वल्मीकोदृश्यते जलपश्चात्
 । पुरुषेस्त्रिभिरा देश्य श्वेतागृहगे
 धिकाऽर्जुनरे ॥ १६ ॥ सपलाशावद्
 रीवेद्दिश्यपरस्यां ततोऽजलं भवति
 । पुरुषत्रये सपादे पुरुषेऽपचण्डु
 भस्त्रिम्भः ॥ १७ ॥ विलोदुम्बरयोगे
 विहायहस्तत्र धनुयाम्येन । पुरुषेस्त्रि
 भिरन्मुभवेत् कृष्णोर्दुर्नरेचमण्डूक
 ॥ १८ ॥ काकोदुम्बरिकायां वल्मी
 कोदृश्यते सिरातस्मिन् । पुरुषत्रये
 सपादे पश्चिमदिक्स्थावहति सा
 च ॥ आपाण्डुपीतिकामृद्गौरसव
 र्णी भवतिपाषाण । पुरुषेर्दुर्दुस

दगर्ग

दनिभो दृष्टिपथ मूषिको याति ॥
 २० ॥ जलपरिहीनेदेशे दृक्ष का
 म्पित्यको यदादृश्य । प्राच्याहस्त
 चितयेवहतिसिरादक्षिणा प्रथमम्
 ॥ मन्त्रीलोत्पलवर्णा कापोतादृ
 श्यते ततस्तस्मिन् । हस्तेजगन्ध
 को मत्स्योजलमत्स्य सचारम् ॥
 २२ ॥ श्योनाकतरो रपरोत्तरेसिरा
 दौकराव तिक्रम्य । कुमुदानामसिरा
 सा पुरुषत्रयवाहिनी भवति ॥ २३ ॥
 आसन्नोवल्मीको दक्षिणपार्श्वे विभी
 तकस्य यदि । अद्यर्धेभवतिसिरा पु
 रुषे ज्ञेयादिशि प्राच्याम् ॥ २४ ॥ त
 स्यैवपश्चिमायांदिशि वल्मीको यदा
 भवेदुक्ते । तत्रोदग्भवतिसिरा चतु
 र्भिरर्धाधिके पुरुषे ॥ श्वेतोविश्व
 म्भरक प्रथमेपुरुषेतु कुङ्कुमाभो
 श्या । अपरस्यां दिशिचसिरानश्य
 तिवर्षयेतीते ॥ २६ ॥ सकुश सितपे
 श्यायां वल्मीको यत्रकोविदारस्य ।
 मध्येतयोर्नरैरर्धं पञ्चमैस्तोयमचो
 भ्यम् ॥ प्रथमेभुजग कमलोदरस
 त्रिभो महीरक्ता । कुरुविन्द पाषा
 ण शिचक्रान्येतानि वाच्यानि ॥ २८ ॥
 यदिभवति सप्तपथी वल्मीकहत
 स्तदुत्तरेतोयम् । वाच्यं पुरुषे पञ्च
 भिरपि भवन्ति चिह्नानि ॥ पुरु

दगार्ग

षाड्निहतुहरितो दर्दुरोहरिताक्षस
 त्रिभाभूषः। पाषाणोभ्रनिकाश सौ
 म्याचसिरा शुभास्त्रवहा ॥ ३० ॥ सर्वे-
 षाट्छाया मध स्थितो दर्दुरोयदाह
 श्य । तस्मादुस्मेतोय चतुर्भिर्दुर्द्धाधि
 कैः पुरुषैः ॥ पुरुषेतु भवति नकुलो
 नीलामृत पीतिकाततः खेता । दर्दु-
 रसमानरूप पाषाणोदृश्यते तत्र
 ॥ ३२ ॥ यच्चहिनिचये दृश्यो दक्षि-
 णतः सस्थित करञ्जस्य । हस्तद्वये तु
 याम्ये पुरुषवितये सिरासाड् ॥ उद-
 गन्या स्वादुजला हरितोऽस्माधस्तत
 स्तोयम् । पुरुषाड् कच्छपकः प्रथम
 पूर्वा सिराद्विच्यते तत्र ॥ उत्तरत
 च मधूका दक्षिणितय पश्चिमेतत
 स्तोयम् । परिहृत्य पञ्चहस्तान् नव
 चाष्टौ पौरुषान् प्रथमम् ॥ अहि-
 राज पुरुषेऽधोधूमाधात्री कुक्ष्य
 वर्णोऽस्मा । माहेन्द्रे भवति सिरा वह-
 तिसफेन सदातोयम् ॥ ३६ ॥ वल्मी-
 क क्षिण्यो दक्षिणे सकुशदूर्वसेत् ति-
 लकस्य । पुरुषैः पञ्चभिरम्भोदिशि
 वारुण्यासिरापूर्वा ॥ ३७ ॥ सर्पावा-
 सः पञ्चावल्मीका दक्षिणे कदम्बस्य ।
 परतो हस्तपितयात् षड्भिः पुरुषैः सु-
 रीयेनैः ॥ कौवेरीचावसिरा वह-
 तिजलं लोहगन्धिचाणोभ्यम् । कन

दगार्ग

कनिभोमण्डू कोनरमाचेसृत्तिकापी-
 ता ॥ ३८ ॥ वल्मीकसदृशतोयदि-
 तालोवाभवति नारिकेलोवा । पश्चा-
 त् षड्भिर्हस्तैर्नरैश्च तुर्भिः सिराया-
 म्या ॥ ४० ॥ याम्येन कपित्थस्याद्विस-
 त्रयश्चे दुदग्जल वाच्यम् । सप्तपरि-
 त्यज्यकरान् खात्वा पुरुषान् कर्षुरा-
 पुटभिद् ॥ अश्रमन्तकस्य वामे वदरीवा
 दृश्यते हिनिचयोवा । षड्भिर्दृग्-
 ल्पकरैः सार्धे पुरुषत्रये तोयम् ॥
 कूर्म प्रथमे पुरुषे पाषाणोधूसर-
 ससिकतामृत । आदौ च सिरायाम्या
 पूर्वोत्तरतो द्वितीयाच ॥ ४३ ॥ वा-
 मेनहारिस्तरो वल्मीकश्चेज्जलं
 भवतिपूर्वे । हस्तपितये सत्र्यंशैः पु-
 ष्भिः पञ्चभिर्भवति ॥ नीलोभुजगो-
 दृश्योऽमृतपीतामरकतोपमश्चास्मा
 । कृष्णाम्बुप्रथम वारुणीसिरादक्षि-
 णोनान्या ॥ ४४ ॥ जलपरिरहिते दे-
 शेऽनूपजानिदृश्यन्ते निमित्तानि ।
 वीर्यादूर्वामृदवो यवस्य स्तवजलं
 पुरुषे ॥ भार्गीविद्यतादन्ती सूकर-
 पादीच लक्ष्मणाचैव । नवमाक्षिका-
 च हस्तद्वयेऽन्वयाम्येतिभिः पुरुषैः
 ॥ ४६ ॥ क्षिण्वाः प्रलम्बशाखावाम-
 नविकटहुमाः समीपजला । सुशि-
 राजर्जरपत्राहृन्वाश्चजलेन सन्त्यक्ताः

द्वितीयः

॥ ४७ ॥ तिष्ठकाशतकधरणकमङ्गात
कवित्वतिन्दु काङ्क्षोला । पिण्डारशि
रीषकाञ्जनपङ्कषकावज्जुलातिवला
॥ एतेयदिसुस्निग्धैर्वल्मीकैःपरिवृता
स्ततस्तोयम् । हस्तैश्चिभिदुत्तरतश्च
तुर्भिरर्धेनचरणेन ॥ ४८ ॥ अट्टयेस
ट्टणायस्मिन्सट्टयेट्टणवर्जिता मही
यच । तस्मिन्सिरा प्रदिष्टा वक्तव्य
वाधनं चास्मिन् ॥ ४९ ॥ कण्टक्यक
ण्टकानां व्यन्यासेम्भस्त्रिभिःकरैःप
श्चात् । स्वात्वापुरुषचितयं विभागयु
क्तधनं वास्यात् ॥ ५० ॥ नदतिमहीग
भीरं यस्मिन्सिरा जताजलं तस्मिन्
। सार्धं चिभिर्मनुष्यैः कैवेरीतत्र
च सिरास्यात् ॥ ५१ ॥ दक्षस्यैवाशा
खा यदि विनता भवति पाण्डुरावास्या
त् । विज्ञातव्यं शाखातले जलं त्रिपु
रुषं वास्यात् ॥ ५२ ॥ फलकुसुमविका
रोयस्य तस्य पूर्वे सिरा त्रिभिर्हस्तैः । भ
वति पुरुषैश्चतुर्भिः पाषाणोऽधः-
क्षिति पीता ॥ ५३ ॥ यदिकण्टका
रिका कण्टकैर्विना दृश्यते सितैः कुसु-
मैः । तस्यास्तले गन्धवाच्यं त्रिभिर्नरैर
र्धं पुरुषैश्च ॥ ५४ ॥ खर्जूरौ द्विशिरा
यच भवेज्जलविवर्जिते देशे । तस्याः
पश्चिमभागे निर्देश्य त्रिपुरुषैर्वारि ॥
॥ ५५ ॥ यदि भवति कर्णिकारः सित

द्वितीयः

कुसुम स्यात्पलाशश्चोवा । सव्येन
तत्र हस्तद्वयेन पुरुषद्वये भवति ॥
५६ ॥ यस्यामूषाधाव्या धूमेवातच
वारिनरयुगले । निर्देश्य च सिराम
हतातोयप्रवाहेण ॥ ५७ ॥ यस्मिन्
चेन्नोद्देशे जातस्य विनाशमुपयाति
। स्निग्धमतिपाण्डुरं वा महासिरान
रयुगेतत्र ॥ ५८ ॥ * ॥ इति जाङ्गला
नूपयोजनपरिज्ञानम् ॥ * ॥ अथ म
रुभूमौ सिराविज्ञानम् ॥ मरुदेशे
भवति शिरायथा तथाऽतः परं प्रवक्ष्या
मि । ग्रीवाकरभाणामिव भूतलसं
स्थाः सिरायान्ति ॥ ६० ॥ पूर्वोत्तरेण
पीलोर्ध्वं दिवल्मीको जलं भवति-
पश्चात् । उत्तरगमनाच्च सिरा वि-
क्षेयापञ्चभिः पुरुषैः ॥ चिह्नदुर्दुर्मा
दैः सत्कपिला तत्परं भवेत्तरिता ।
भवति च पुरुषेऽधोऽस्मात्स्यतलेम्भो
विनिर्देश्यम् ॥ ६२ ॥ पीलोरेव प्रा
च्यां वल्मीकोऽतोर्ध्वं पञ्चमैर्हस्तैः ।
दिश्याम्यायां तोयं वक्तव्यं सप्तभि
पुरुषैः ॥ प्रथमे पुरुषे भुजगः सित
सितो हस्तमात्रमूर्तिश्च । दक्षिण
तोवहति सिरा सचार भूमिपानीय
म् ॥ ६४ ॥ उत्तरतश्च करीरस्याहि
गृहं दक्षिणे जलं स्वादु । दशभि
पुरुषैर्धैर्यं पुरुषे पीतोऽथ मण्डूकः

दशार्ग

॥ ६५ ॥ रोहीतकस्य पश्चादहिवास
स्य त्रिभिः करैर्याम्ये । द्वादशपुरुषा
न् खात्वा सञ्चारापश्चिमेन सिरा ॥
६६ ॥ इन्द्रतरोर्वल्मीक प्राग्दृश्य.
पश्चिमेसिराहस्ते । खात्वाचतुर्दशन
रान् कपिलागोधानरे प्रथमे ॥ ६७
॥ यदिवासुवर्णानाम्बस्तरोर्भवेदाम
तो भुजङ्गगृहम् । हस्तद्वयेतुयाम्ये
पञ्चदशनरावसाने ऽम्बु ॥ चार प
यो ऽप नकुलोर्ध्वमानवे ताम्रसन्नि-
भश्चाश्ला । रक्ताक्ष भवतिवसुधा व
हत्तिसिरा दक्षिणातत्र ॥ ६८ ॥ वद
रीरोहितदृष्टौ सम्पृक्तौ चेदिनापि व
ल्मीकम् । हस्तद्वये ऽम्बु पश्चात् षो
डशभिर्मानवैर्भवति ॥ सुरस जल
मादौ दक्षिणासिरा वहति चेत्तरे
यान्या । पिष्टनिभ. पाषाणो मृच्छे
ता वृश्चिकोर्ध्वनरे ॥ ६९ ॥ सक्करीरा
चे वदरी त्रिभिः करैः पश्चिमेन त
त्राम्बु । अष्टादशभिः पुरुषै रैशा
नीवहुजलाचसिरा ॥ ७० ॥ पीलु
समेतावदरी हस्तत्रयसन्निभेदिशि
प्राच्याम् । विंशत्या पुरुषाणामशो
ध्यमम्बो ऽत्रसञ्चारम् ॥ ७१ ॥ ककु
भकरीरावेकत्र संयुतौ यत्रककुभ
विष्णौ वा । बाहुद्वयेऽम्बु पश्चान् न
रैर्भवेत् पञ्चविंशत्या ॥ ७२ ॥ व

दशार्ग

ल्मीकमूर्धनि यदा दूर्वास कुशास्य
पाण्डुराः सन्ति । कूपोमध्येदेयो ज
लमन्ननरैक विंशत्या ॥ ७३ ॥ भूमि
कदम्बकयुता वल्मीकोयत्रदृश्यते दू
र्वा । हस्तद्वयेनयाम्ये नरैर्जलं पञ्च
विंशत्या ॥ ७४ ॥ वल्मीकत्रयमध्ये
रोहीतकपादयो यदाभवति । नाना
वृक्षै सहित त्रिभिर्जलतत्रवत्तथम्
॥ हस्तचतुष्के मध्याच्छोडशभिश्चा
ङ्गुलैरुदग्वारि । चत्वारिंशत् पुरुषा
न् खात्वाश्लाघ. सिराभवति ॥ ७६
॥ ग्रन्थिप्रचुरायस्मिन् शमीभवेदुत्त
रेण वल्मीक. । पश्चात् पञ्चकरान्ते
शतार्द्धसङ्ख्यैर्नरैः सलिलम् ॥ ७७
॥ एकस्या. पञ्चयदा वल्मीको म
ध्यमे भवेच्छेत् । तस्मिन् सिराप्र
दिष्टा नरषष्ट्या पञ्चवर्जितया ॥
७८ ॥ सपलाशायत्रशमी पश्चिमभा
गेऽम्बुमानवै. षष्ट्या । कर्ध्वनरेहि
प्रथम सशालुकापीतमृत् परतः ॥
७९ ॥ वल्मीकेन परिहृत श्वेतोरो
हीतको भवेद्यस्मिन् । पूर्वणहस्तमा
त्रे सप्तत्यामानवैरम्बु ॥ ८० ॥ श्वे
ताकण्टकवहुला यत्रशमी दक्षिणे
नतत्रपथ. । नरपञ्चकसंयुतया सप्त
त्याहिर्नराह्वेत् ॥ ८१ ॥ * ॥ अत्र
विशेषः ॥ मरुदेशेयस्त्रिंशं न जाङ्ग

दगार्ग

लेतैर्जलं विनिर्देश्यम् । जम्बूवेतस
पूर्वं वेपुषा स्ते मरौद्विगुणा ॥
८२ ॥ जम्बूचिवृतमौर्वीशिशुमारी
शारिवाशिवाश्यामा । वीरुधयो वा
राहीज्योतिष्मतीगरुडवेगाच्च ॥ सू
करिकामाघपर्णीव्याघ्रपदाचेतियद्य
हेर्निखये । वल्मीकादुत्तरतस्त्रि-
भिः करैस्त्रिपुष्वेतोयम् ॥ एतदनु
मेवाज्जङ्गलभूमौ तु पञ्चभिः पु-
षैः । एतैरेवनिमित्तैर् मरुदेशे सप्त
भिः कथयेत् ॥ ८५ ॥ एकनिभायच
मही तृणतरुवल्मीकपरिहीना ।
तस्यां यत्रविकारोभवति धरिव्याज
लं तत्र ॥ ८६ ॥ यत्रस्निग्धा निम्बा स
वालुका सानुनादिनी वास्यात् । त
त्रार्द्रपञ्चकैर् वारि मानवैः पञ्चभि
र्यदिवा ॥ ८७ ॥ स्निग्धातरुणांयाम्ये
नरैश्चतुर्भिर् जलं प्रभूतम् । तरुग
हने अपिविकृतो यस्तस्मात् तद्वदे
व वदेत् ॥ ८८ ॥ नमतेयत्रधरिणी
सार्द्धेऽधुमुष्ये जङ्गलानूपे । कीटा
वायत्रविनालयेनवह्वेभ्यो तत्रापि ॥
८९ ॥ उष्णाशीताश्चमहीशीतोष्णा
म्बस्त्रिभिर्नरैः सार्द्धैः । इन्द्रधनुर्ग
त्योवावल्मीकोवाचतुर्हस्तात् ॥ ९०
॥ वल्मीकानांपङ्क्त्या यद्येकोभ्यु
च्छ्रितसिरा तदधः । शुष्यति नरो

दगार्ग

हते वा सस्यं यस्याश्चतवाम्भ ॥ ९१
॥ एतज्जाङ्गलानूपे ॥ * ॥ न्यग्रोध
पलाशोदुम्बरैः समेतैस्त्रिभिर्जलं त
दधः । वटपिप्पलसमवाये तद्वत्वा
च्यं सिराचोदक् ॥ ९२ ॥ * ॥ अथ
कूपलक्षणम् ॥ आमेयेयदिकोणे श्रा
मस्यपुरस्य वा भवेत् कूपः । निश्च
सकरोतिभयदाहश्च समानुषं प्रायः
॥ नैर्ऋतकोणे वास्तव्यश्च वनिताभ
यश्चवायव्ये । दिक्चयमेतत् त्यक्त्वा
शेषास्तुशुभावहाः कूपाः ॥ ९४ ॥ *
॥ सारस्वतेनमुनिना दगार्गलं यत्
कृतं तदवलोक्य । आर्याभिः कृतमे
तद् घृत्तैरपिमानवं वक्ष्ये ॥ ९५ ॥
स्निग्धा यतः पादपगुहमवश्यो नि-
श्चिद्रपचाश्च ततः सिरास्ति । पद्म
क्षुरोशीरकुलाः सगुन्द्रा काशा कु
शावा नलिका नलोवा ॥ खज्जूरज
म्बर्जुनवेतसास्तु चीरान्वितावा
द्रुमगुहमवश्यः । छत्रेभनागाः शतप
चनीपाः स्युर्नक्तमालाश्च ससिन्धुवा
राः ॥ विभीतकोवा मदयन्मिकावा
यत्रास्ति तस्मिन् पुष्वधयेऽम्भः ।
स्यात् पर्वतस्योपरिपर्वतोऽन्य स्तत्रा-
स्ति मूलेपुष्वधयेऽम्भः ॥ ९८ ॥ या
मौष्मीयैः काशकुशैश्चयुक्ता नीला-
चमृद्यत्रसशर्कराच । तस्या प्रभूत

द्विगार्ग

सुरसम्भृतोय कृष्णाचरत्ताच तथैव
 मन्त्रे ॥ ८९ ॥ * ॥ अथभूगुणाः ॥ स
 शर्करा ताम्रमहीकषाय चार धरि
 वीकपिला करोति। आपाण्डुरायां
 खवणं प्रदिष्ट मिष्टपयोनीखवसुम्भ
 रायाम् ॥ १०० ॥ शाकान्धकर्णाकुन
 विल्वसर्जा श्रीपण्डरिटाधवश्रिगपा
 श्व। छिद्रेष्वपचैर्द्रुमगुल्मवज्ज्योरुखा
 स्वदूरेभ्युनिवेदयन्ति ॥ १ ॥ सूर्याग्नि
 भस्मोष्ठखराऽनुवर्णाया निर्जला-
 सा वसुधा प्रदिष्टा। रक्ताङ्कुरा ची
 रयुता करीरा रक्ताधराचेज्जलम
 श्मनेधः ॥ २ ॥ वैदूर्यमुद्राम्बुदमेध
 काभा पातोन्मुखोदुम्बरसन्निभावा
 । भङ्गेज्जनाभा कपिलाववा या ज्ञेया
 शिलाभूरिसमीपतोया ॥ ३ ॥ पारा
 वतचौद्रहतोपमाया चोमखवखस्य
 च तुल्यवर्णा । यासोमवज्ज्याश्च समा
 नरूपा साप्याशुतोय कुर्वतेऽचय-
 न् ॥ ४ ॥ ताम्रैःसमेता पृषतैर्विचि
 ने रापाण्डुभस्मोष्ठखरानुरूपा । मृज्जो
 पमाङ्गुष्टिकपुष्पिकाच सूर्याग्निवर्णा
 च शिलावितोया ॥ ५ ॥ चन्द्रातप
 स्फटिकमैत्तिकहेमरूपा याश्चेन्द्र
 नीलमणिचिह्नकुलकाजनाभाः । सूर्यो
 द्यांशुहरितालनिभाश्याः सु-
 क्ताः शोभनामुनिवचोपचवृत्तमेत

द्विगार्ग

त् ॥ ६ ॥ एता द्यमेद्याश्च शिलाः
 शिवाश्च यथैश्वर्यागैश्च सदाभिजु
 हा । येषाञ्चराष्ट्रेषु भवन्तिराज्ञां
 तेषा मष्टिर्नभवेत्कदाचित् ॥ ७
 ॥ * ॥ शिलानां विदारणार्थमाह ॥
 भेद यदानैति शिला तदानीं पक्षा
 यकाष्ठै सह तिन्दुकानाम् । प्रज्वा
 लयित्वानलमग्निवर्णां सुधान्मुसि-
 क्ताप्रविदारमेति ॥ ८ ॥ तोय त्रि-
 त मोक्षकभस्मनावा यत्सप्तकृत्व.
 परिषेचनंतत् ॥ कार्यंशरचारयुतं
 शिलायाः प्रस्फोटन वक्रिवितापिता
 याः ॥ ९ ॥ तत्तत्काम्यिकसुराः सकु
 लया योजितानि वदराणिचतस्र ।
 सप्तरात्रमुषितान्यभितप्तां दारयन्ति
 हि शिलां परिषेकै ॥ १० ॥ नैर्मप
 च त्यक्तनाल तिलानां सापामार्गे
 तिन्दुक स्थाङ्गुडूची । गोमूषेण स्था
 वित चारण्णां षट्कृत्वोऽत स्ता
 पितोभिरुत्तेश्मा ॥ ११ ॥ * ॥ शस्त्र
 पानम् ॥ आर्कम्पयोद्गुडुविषाण म
 सीसमेतं पारावताखुशकृताचयुत
 प्रलेप । टङ्कस्यतैलमथितस्य ततो
 स्य पानं पश्चाच्छिनस्य न शिलासु भ
 वेदिघातः ॥ १२ ॥ चारं कदल्या
 मक्षितेनयुक्तं दिनेधिते पायितपा
 यसंयत् । सम्यक्क्षितं चाश्वनिनैति

दगार्ग

भङ्गं न चान्यलो हेष्वापितस्य कौश्लम् ॥ १३ ॥ * ॥ वापीलक्ष्यम् ॥ पा
ली प्रागपरायता ऽन्वुसुचिरं धत्तेन
याम्योत्तरा कल्लोलै रवदार मेति
महता साप्रायश प्रेरितैः । तां चे
दिच्छति सारदारुभि रपां सम्पात
मावारयेत् पाद्याणादिभिरेव वा प्र
तिचयं क्षुब्धपान्यादिभिः ॥ १४ ॥
ककुभवटासप्रक्षकदम्बै सनिषुलजा
न्वूवेतसनीपैः । कुरुषकताया ऽग्नौ
कमधूकै र्बकुलविभिन्नैश्चावृततीरा
म् ॥ १५ ॥ * ॥ नैर्वाहिकद्वारलक्ष
्यम् ॥ द्वारश्च नैर्वाहिक मेकदेशे
कार्ये शिलासन्धितवारिमार्गम् । को
रस्थित निर्विकरं कवाटं कृत्वाततः
पांसुभिरावपेत्तुतम् ॥ १६ ॥ * ॥
द्रव्ययोगमाह ॥ अन्नानमुस्तोशीरैः
सराजकोशातकामलकचूर्णैः । कत
कफलसमायुक्तैर्वोगः कूपेप्रदातव्य
॥ १७ ॥ * ॥ अस्यगुणानाह ॥ ककुष
कटुक खवणं विरसं सखिल यदिवा
ऽशुभगन्धिभवेत् । तदनेनभवत्य
मलं सुरसं सुरगन्धिगुणैरपरैश्चयुतम्
॥ १८ ॥ * ॥ लक्षणाणि ॥ हसोम
घानुराधापुष्पधनिष्ठोत्तरागिरोहि-
यः । शतभिषगिन्धारणे कूपानां
अस्यमेभगणः ॥ १९ ॥ * ॥ प्रतिष्ठा

दग्धा

विधामम् ॥ कृत्वावरुणस्य वलिं वट
वेतसकीलक सिरास्थाने । कुसुमै
र्गन्धैर्धूपैः सम्पूज्य विधापयेत् प्रथम
म् ॥ १२० ॥ इतिवाराद्याद्विपश्चाद
समोधाय ॥ ५२ ॥

दग्धः । पि । भस्मीकृते । मुष्टे । मुष्टे ॥
अग्निसृष्टे ॥ शन्तसे ॥ दद्यतेऽस्य ।
दग्धभस्मीकरणे । क्तः ॥ न । कस्तूणे ॥

दग्धकाक । पुं । श्लोककाके ॥

दग्धभम् । न । रथादिद्वारेषु भरण्या
दिसप्तनक्षत्रेषु ॥ यथा । याम्यं त्वा
ष्ट्वैश्वदेवं धनिष्ठार्बकज्योष्ठान्धरवे
र्दग्धभस्यात् ॥ दग्धव्यतत्तम्भ ॥

दग्धरजः । पु । चित्ररजगन्धर्वे ॥

दग्धरुहः । पु । तिलकवृक्षे ॥

दग्धरुहा । स्त्री । दग्धादृषे । भस्मरो
हायाम् ॥

दग्धलम्भम् । न । शून्यलम्भे ॥ यथा ।
स्रगसिंहौ तृतीयायां प्रथमायां तु
लाम्भौ । पञ्चम्यावुधराशीदौ सप्त
म्या चापञ्चमे ॥ नवम्यां सिंहक्री
टाख्या नेकादश्या गुरोर्गृह्ये । दृष
मीनैः पयोदश्या दग्धसन्नास्वमीगृ
हा ॥ दग्धसन्नियत्कर्मकृतं सर्वं
विनश्यति ॥

दग्धा । स्त्री । स्थितार्कद्विष्टि ॥ तिथि
विशेषे ॥ यथा । द्वादश्याकादशीचैव

दण्डः

दशमीचत्रिषष्टिका । द्वितीयासप्त
मीचैवदग्धा । सूर्यादिवारतः ॥ प्र
कारान्तरमपि । एकादशीचेन्नुवारे
द्वादशीचार्कवासरे । षष्ठीवृषस्यते
वारे । तृतीयावधवासरे । अष्टमी
शुक्रवारेच नवमीशनिवासरे ॥ पञ्च
मीभौमवारेच दग्धयोगा । प्रकीर्त्ति
ताः ॥ मासदग्धा यथा । द्वितीयामी
नभनृषोः चतुर्थी वृषकुम्भयोः । मे
षकर्कटयोः । षष्ठी कन्यामिथुनकेट
मी ॥ दशमी दक्षिकेसिंहे द्वादशी
मकरेतुले । एभिर्जातो नमीवेत य
द्वित्रकसमेभवेदिति दीपिका ॥ कु
रुद्वरति गौडप्रसिद्धे वृषे । खलेरु
ज्जामान् । कर्कशदद्यामान् । दग्धरु
ज्जामान् ॥ दहेः क्षान्तात् टाप् ॥

दग्धिका । स्त्री । दग्धभक्ते । भिक्षाटाया
म् । जलाभात इति भाषा ॥ कुत्ति
तादग्धा दग्धिका । कुत्तिते इति
कम् ॥ दग्धाट्ये ॥

दग्धेष्टका । स्त्री । जासके । जांसा इति
भाषा ॥

दण्डः । पु । न । लगुडे । लङ् लठिया इ
ति भाषा ॥ पु । व्युत्पन्नेदे ॥ प्रकाण्डे
॥ अन्ने ॥ कोये ॥ मन्याने ॥ सैन्ये ॥

दाम्यते उद्यतोऽनेन । दम् । काम
नात् । काळे । घडी इति भाषा

दण्डकः

॥ यथा । दशगुर्वचरोच्चारकाश्च प्रा
यः षड्भात्मकौ । तै पञ्च स्यात्सुतत्
षष्ट्या दण्डद्वयमभिधीयते ॥ मानमे
दे । काठा इति गौडभाषा ॥ चतुर्हस्त
परिमिते मानकाष्ठादौ ॥ चण्डाशोः
पारिपाश्विके । अर्कानुचरे ॥ दमे ॥
यमे ॥ अभिमाने ॥ ग्रहभेदे ॥ अर्थाप
कारादिहूपेरात्तां चतुर्थीपाये ॥ यथा
। दण्ड शक्तिप्रजा सर्वा दण्डयवा
भिरक्षति । दण्ड सुसेषु जागर्त्त द
दण्डं धर्मे विदुर्बुधा ॥ यथश्यामो
लोहितश्चो दण्डश्चरति पापहा ।
प्रजा क्षान् नमुद्यन्ति नेता चेत्साधु
पश्यति ॥ सर्वो दण्डजितो लोको दु
र्लभो हि मुचिर्नरः । दण्डस्य हि भया
त् सर्वे जगद्भोगाय कल्पते ॥ * ॥

नृपेण देशव्यवसायधने ॥ उत्पन्न
प्रवृत्तौ निग्रहहेतुर्दण्डो भगवद्विभू
तिः ॥ मायामात्रे ॥ धनुर्द्वयपरिमिते
मानकाष्ठादौ ॥ इत्था कुराजपुत्रे ॥ द
ण्डोऽस्यास्ति । अर्थापारब्धः ॥ दण्डयति
दण्डयतेऽनेन वा । दण्डदण्डनिपात
ने । पञ्चाक्षः । पु सीति घोवा ॥ दम्
नम् वा । दमुत्पन्नमे । अमन्तात् ।
॥ रात्रां हस्तान्तरपदातिषु ॥

दण्डकः । पु । न । चण्डदृष्टिप्रतापादि
कण्डः प्रभेदे ॥ लघुलगुडे । सोठा

दण्डनी

खोठी छठी इत्यादि भाषा ॥ ह्रस्वो
दण्डः । ह्रस्वे इतिकन् ॥

दण्डकन्दकः । पु । धरणीकन्दे ॥

दण्डका । स्त्री । दण्डकारण्ये । जन
स्थाने ॥

दण्डकाकः । पु । श्लोककाके ॥

दण्डकारण्यम् । न । रावणस्य वल्गुनि
वेशस्थाने । जनस्थाने ॥ दण्डकानाम्ना

राज्ञापरिपालितो देशः । सचमुक्त
शापादरण्यमभूत् ॥ तीर्थविशेषे ॥

दण्डढक्का । स्त्री । वाद्यविशेषे । याम
घोषे । यामनाल्याम् । दमामा न
गारा नौवत इत्यादिभाषा ॥

दण्डताम्री । स्त्री । ताम्रीवाद्ये ॥

दण्डधरः । पु । काले । यमे । अन्तके ॥
दण्डस्य धरः ॥ नृपे ॥ कुम्भकारे ॥

त्रि । दण्डहस्ते ॥ दुष्टनिग्रहकर्त्तरि ॥

दण्डधारः । पु । पृथ्वीपतेः । रात्रिः ॥ यमे
। समवर्त्तिनि ॥ त्रि । दण्डहस्ते ॥

दण्ड धरति । धृञ् ० । कर्मण्ययम् ॥

दण्डनायकः । पुं । सेनान्याम् । चतुरङ्ग
वलाध्यक्षे ॥

दण्डनीतिः । स्त्री । अर्थशास्त्रे । शुक्र
जीवाद्युक्तनीतिशास्त्रे ॥ दम्यते ऽने
न । दमः । जमस्तादुः । दण्डोनीय
ते बोध्यते ऽनया इति दण्डनीतिः ।

क्लिन् ॥ दण्डेन नीयते चेद् दण्डनय

दण्डम

तिवापुन । दण्डनीतिरिति स्थातापी
ल्लोकानतिवर्त्तते ॥ विश्वे घोमहाभा
रते राजधर्मे दृष्टव्यः ॥ दुर्गायाम् ॥

यथा । नयानयगता लोके विकल्प
निस्तया ऽमला । दण्डनाद्गमनाद्
वापि दण्डनीतिरिति स्मृतेति देवी
पुराणम् ॥

दण्डनीयः । त्रि । दण्ड्ये ॥

दण्डपतिः । पु । दण्डधरे ॥ दण्डना
यके ॥

दण्डपांशुलः । पु । गर्वाटे । द्वारपाले ॥

दण्डपाणिः । पुं । भैरवविशेषे । काशी
स्थे शिवगणविशेषे ॥ यमे ॥ दण्डः
पाणौ वस्यसः ॥

दण्डपारुष्यम् । न । ताडनादौ । अष्टा
दशविवादान्तर्गतविषादविशेषे ॥ रा
ज्यांसप्तस्य सनान्तर्गतव्यसनविशेषे ॥

दण्डपालः । पु । अर्द्धशफरमत्स्ये । दां
डिका इति मौडभाषा ॥

दण्डपालकः । पु । शकुलमत्स्ये ॥

दण्डभृत् । पु । यमे ॥ कुम्भकारे ॥ त्रि ।

दण्डधारके ॥ दण्डविभर्त्ति । धृभृञ् ०
। क्लिप् ॥

दण्डमत्स्यः । पुं । दण्डारी इति प्रसिद्धे
मत्स्ये ॥ दण्डमत्स्योरसेति क्तः पित्त

रक्तं कफं हरेत् । वातसाधारणं प्रो
क्तः शुक्रलोबधवर्द्धनः ॥

दण्डयू

दण्डमाथ । पु । दण्डाकारेपधि ॥

दण्डयाचा । स्त्री । दिग्विजये ॥ युद्धाय
गमने ॥ सयाने ॥ वरयाचायाम् ॥ इति
मेदिनी हेमचन्द्रौ ॥ दण्डाययाचा ॥

दण्डधाम । पु । कीनाशे ॥ दिवसे ॥
कुम्भसम्भवे । अगस्त्यमुनौ ॥ इति
मेदिनी ॥

दण्डरी । स्त्री । उन्नरीफले इति राज
निर्घण्ट ॥

दण्डवान् । पि । दण्डिनि ॥ मतुप् ॥

दण्डवादी । पु । दर्वटे । द्वारपाले ॥ त्रि ।
दण्डवक्त्ररि ॥

दण्डवाक्त्रधि । पु । इस्तिनि । इमे ॥

दण्डवक्त्रधिर्यस्य ॥

दण्डवासी । पु । द्वारपाले ॥ इति त्रिका
ण्डशेषः ॥ एकग्रामाधिकृतेजने ।
चौधरी इति भाषा ॥ इति जटाधर ॥

दण्डविष्कम्भ । पु । कुठरे । मन्यवन्ध
नकाष्ठे । गर्गरीमुखस्य मन्यदण्डधा
रककाष्ठे ॥ दण्ड विष्कम्भाति । स्त्र
भुरोधने सौत्र । कर्मण्यण् । वे स्त्र
भातेर्निश्चयमिति षत्वम् ॥

दण्डवृक्षक । पु । कुष्ठाम् ॥

दण्डव्यूहः । पु । दण्डाकृतिव्यूहरचना
विशेषे ॥ यथाग्रेवलायस्यो मथुरा
जा पश्चात् सेनापतिः पार्श्वयोर्ह
स्तिनस्तत्समीपेघोटकास्ततःपदा

दण्डिकः

तय इत्येवंकृतरचनोदीर्घः सर्वत
समविन्यासोदण्डव्यूह उच्यते । तेन
यातव्यमार्गं सर्वतोभये सति यायात् ॥

दण्डस्थानम् । न । दशसुस्थानविशेषे
षु ॥ यथा । दशस्थानानि दण्डस्थ
मनु स्वायम्भुवोऽब्रवीत् । विषु
वर्गेषु यानिस्तु रक्षतो ब्राह्मणो-
ब्रजेत ॥ उपस्थ मुदर जिह्वा ह-
स्तौ पादौ च पञ्चमम् । चक्षुर्ना
सा च कर्णौ च धन देह स्तयैव च ॥
अनुबन्ध परित्राय देशकालौ च त
त्त्वत । सारापराधौ चालोक्य दण्ड
दण्डेषु पातयेदिति मनुः ॥

दण्डवृक्षम् । न । तगरपुष्पे ॥

दण्डाजिनम् । न । दम्मे ॥ शब्दे ॥

दण्डाजिनिक त्रि । मायाविनि ॥

दण्डादण्डि । अ । दण्डैश्च दण्डैश्च
प्रहस्येद युद्धं प्रहस्यमिच्छये ॥ अ
न्ये० दीर्घः । इच्छकर्मव्यतिहारे ॥

दण्डार । पु । वाहने ॥ मत्तवारणे ॥
शरयन्त्रे ॥ कुम्भकारस्य चक्रे ॥

दण्डाहतम् । न । घोले । गोरसे ॥ द
ण्डेन मथा आहतम् विलोडितम्
। कर्तृकरणे कृतावहुत्वमिति समा
सः ॥ पि । दण्डेन ताडिते ॥

दण्डिक । पुं । दण्डिनि ॥ दण्डोऽस्ति
। अत इति ठनाविति ठन् ॥ दण्डधारके

दण्डोत्प

। कड़िया इतिभाषा ॥ डानिकया-
 बाध इतिगौडभाषाप्रसिद्धे सत्ये ॥
 दण्डिना । स्त्री । द्वारविशेषे ॥
 दण्डितः । चि । राजादापिते । कुलद-
 ष्ठे ॥ दण्ड. सञ्जाते ऽस्य । तारका
 दित्तादितच् ॥
 दण्डी । पु । यमे ॥ द्वाः स्थे । द्वारपाले
 ॥ मञ्जुघोषे ॥ रवे पार्श्वगविशेषे ॥
 जिनविशेषे ॥ दमनकवृक्षे ॥ चतु-
 र्थांश्चिञ्चि ॥ कविविशेषे ॥ यथा । जा
 ते जगतिवास्मीके कविरिच्यभिधी
 यते । कवी इति ततोऽप्यासे कवयस्त्व
 यिदण्डिनीति काश्चिदासः ॥ चि । द
 ण्डयुक्ते ॥ दण्डो ऽस्या ऽस्ति । अत
 इतिठनावितीनिः ॥
 दण्डिनी । स्त्री । दण्डवस्थाम् ॥ क्लृप्ते
 ष्योऽङीप् ॥
 दण्डिमा । पु । दण्ड स्त्रे ॥ दण्डस्य भावः
 । इमनिच् ॥
 दण्डोत्पन्नम् । न । डानिकेया इति
 डानकुनि इतिच गौडभाषाप्रसिद्धे
 दृष्टविशेषे ॥ तत्तु पीतः कृत्स्नेत
 पुष्पभेदात् चिञ्चिषम् । पीतस्य पर्या
 द्वाः । गोवन्नी । गन्धवन्नी । सहदे
 वी । सङ्गा । इति ॥ रक्तस्य पर्यायः
 । विश्वदेवा । इति ॥ श्वेतस्य । दण्डो
 त्यजेतिरत्नभाषा ॥

दत्तात्वे

दण्डोत्पन्ना । स्त्री । श्वेतपुष्पे दण्डो
 त्यले ॥
 दण्डा' । चि । दण्डनीये । दण्डार्हे ॥ द
 ण्डमर्हति । दण्डादिभ्योयत् ॥
 दत् । पु । दन्ने ॥ दत्तौ । दत्तः ॥ इ० अ० चं ॥
 दत्तः । पुं । दत्ताचेये ॥ अद्रिस्तिंजन द
 नेन्द्रपविशेषे ॥ वैश्योपपदे ॥ यथा
 । शर्मादेवश्चविप्रस्य वर्मापाताश्रम
 भुज । भूतिर्दत्तश्च वैश्यस्य दासः शू
 द्रस्य कारयेदिति स्मृतिः ॥ दक्षिणेपुत्रे
 ॥ द्वि । कृतदात्रे । विश्वदे । विश्वा
 खिते ॥ अर्चिते ॥ न । श्रद्धागत र
 च्छादैः ॥ यथा । श्रद्धागतश्रद्धा
 यं भूतानां चाप्यर्चिसंश्रमः । बहिर्वे
 द्विच बहान दत्तमिच्छाभिधीयते ॥
 दुक्ताम् । क्त. । दोद्द्वो ॥
 दत्तक' । पुं । दादशपुत्राणां तत्पुत्रविशे
 षे । दक्षिणे ॥ यथा । दत्तान्माता-
 पितामायं सद्युचो दत्तको भवेदिति
 याज्ञवल्क्यः ॥
 दत्तात्मा । पु । पुत्रविशेषे ॥ यथा । द
 तात्मा तु स्वयदत्त इति कात्यायनः ।
 अस्यार्थः । दत्तत्मात्पुत्रो बोक्ताता
 विद्वविहीनः सत्त्वात्यक्तो वा समाह
 पुत्रो भ्रातृजीति स्वयंदत्तउपनीत
 इति ॥
 दत्तात्मेः । पु । दिग्गोरमे ऽपिपुत्रे यो

दद्

गीश्वरे परमावधूते ॥ विष्णुना आ
त्मसदृशमपश्यता ऽऽत्मैवावयेदसः
। दत्तश्चासावाधेयश्च ॥

दत्तानवकर्मा । न । दत्ताप्रदानिके ॥
दत्ताप्रदानिकम् । न । अष्टादशविवाद
पदान्तर्गतविवादपदविशेषे ॥ यथा
हजारद । दत्तादृश्य ससम्यग्य पु
नरादात्मिच्छति । दत्ताप्रदानिकं
नामव्यवहारपदहितदिति ॥ असम्य
क्त्वविहितमार्गेण । दत्तस्य पुनराह
रस्य नक्षित् विवादपदे सत् ॥

दत्तिः । स्त्री । प्रतिपादने । दाने ॥
दत्तेयः । पुं । दत्ते ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥
दत्तिस । पुं । दुष्टविशेषे । दत्तके ॥ मा
ता पितावा दत्तातां यमङ्गि पुत्रमा
यदि । सद्दृशं प्रीतिसंयुक्तं च श्रेयो
दत्तिसुतः ॥

ददत् । चि । प्रयच्छति ॥ ददाति । उ
दाह्रम् । छट. शत्रादेश. । शप सु
। स्वावितिद्वित्वम् । अभ्यासस्य ह्रस्व
। आभ्यस्तयोरित्यालोप । स्वाद्यु-
त्पत्तिः । उगित्वात् प्राप्तोनुम् अभ्य
सम्भावभवति ॥

ददनम् । न । प्रतिपादने । दाने ।

दद् । पुं । न । दाद इतिप्रसिद्धे रो
ने । दहाम् ॥ तल्लचय वया ।
सकपूरारागपिङ्गल दद्मप्रबलमुक्त-

दद्

मिति ॥ तच्चिकित्सायथा । कुष्ठकुमि
मदद्मनिशासैन्धवसर्षपा । अन्तपि
ष्टा. प्रलेपोय दद्मकुष्ठनिसूदन इति
॥ अपिच । दूर्वाभयासैन्धवचक्रमर्द
कुठेरका काञ्जिकतक्रपिष्टा । वि-
भि प्रलेपैरपिबहुमूलं दद्मचकुष्ठ
अविनाशनेतीति ॥ कच्छपे ॥

दद्मक' । पुं । दद्मरोगे ॥

दद्मम् । पुं । चक्रमर्दके । चकवड इति
कसौदी इति चभाषा । दद्मचक्ति ।
चम० । इमे दऽमनुष्यकर्तृकेचे
ति टक् । अत्पूर्वस्येतिनियमान्नय
त्वम् ॥

दद्मप्रचम् । न । यथाटशाके । पर्वण्ड
काशाकइति चकवडकीभाजी इति
चभाषा ॥ दद्मप्रच द्वापत्रमन्त्रवात
कफापहम् । कफकासकुमिन्नासद
द्मकुष्ठप्रयुक्तम् ॥

दद्म्य । चि । दद्मरोगिणि ॥ दद्मरस्या ऽ
स्ति । पा० न । शाकीपलाशीदद्म्याह
स्त्वत्त्वम् ॥

दद्मनाशिनी । स्त्री । तैल्लिनीकीटे ॥

दद्मरोगी । चि । दद्म्ये ॥

दद्मः । पुं । त्वग्रोगविशेषे । कुष्ठप्रभेदे ॥

दरिद्र्यते ऽनेनाङ्गम् । दरिद्रादुर्ग
ता । दरिद्रातेर्वालोपश्चेत्यु । रिच
आचेतिसमस्तोवर्णोर्वा ॥

दधि

दधान । त्रि । विभ्राणे । धारयति ॥ द
धाते कर्त्तरि शानच् ॥

दधि । न । क्षीरोत्तरावस्थापन्ने दधि
इति प्रपिठे गोरसे । क्षीरजे । मङ्ग
ल्ये । विरले । पयस्ये ॥ अक्षगुणा
। दह्यन् दीपन क्षिग्ध कषायानुर
स गुह । पाके ऽन्नं ग्राहि पित्तास्र
शोथमेद कफप्रदम् ॥ मूषकृच्छ्रे प्र
तिश्याये शीतगे विषमज्वरे । अती
सारे ऽस्रवौ कार्श्ये शयते घनगुण
कृत् ॥ तद्भेदा पञ्च सम्प्रोक्ता लक्ष्ये
स्त न् वद म्यहम् । आदौ मन्द तत
स्व दु स्वादन्नञ्च तत परम् ॥ अन्न
चतुर्थ मत्थन्न पञ्चमदधि पञ्चधा ।
मन्द दुग्धवदव्यक्तस किञ्चिद्घन
भवेत् ॥ मन्दस्य त् सृष्टविशमूष दो
षप्रविदाहकृत् । यत् सम्यग्घनतां
यात व्यक्त स्वादुरस भवेत् ॥ अथ
क्तान्नसतप्तु स्वादुविशै रुदाहृतम्
। स्वादुस्वादव्यभिच्यन्दि वृष्य मेद
कफावहम् ॥ वातघ्नं मधुरं पाके
रक्तपित्तप्रताहनम् । स्वादन्न सान्द्र
मधुरं कषायानुरस भवेत् ॥ स्वाद
न्नगुणज्ञेया सामान्यदधिवर्जनै
॥ यत्तिरोहितमाधुर्य व्यक्तान्नञ्च त
दन्नकम् । अन्नन्तु दीपन पित्तरक्त
श्लेष्मविषर्जनम् ॥ तदव्यन्न दन्तरो

दधि

महर्षकगुहादिदाहकृत् । अत्यन्नं
दीपन रक्तपित्तदुष्टिकर परम् ॥ * ॥
गव्य दधि विशेषेण स्वादु वल्य रुचि
प्रदम् । पविष दीपन क्षिग्धं पुष्टि
कृत् पवनापहम् ॥ उक्तं दध्नामशेषा
णां मध्ये गव्यं गुणाधिकम् ॥ * ॥ मा
हिष दधि सुक्षिग्धं श्लेष्मलं वातपि
त्तनुत् । स्वादुपाकमभिच्यन्दि वृष्य
गुर्वस्त्रदूषकम् ॥ * ॥ आजं दधुत्त
म ग्राहि लघु दोषत्रयापहम् । शस्य
ते त्रासकासारं चयकार्श्येषु दीप-
नम् ॥ * ॥ पक्वदुग्धमव दध्मं दधि
क्षिग्ध गुणोत्तरम् । पित्तानिन्नायकं
सर्वधात्वग्निवर्धनम् ॥ * ॥ अथ
निस्सारदुग्धस्य दध्मो ह्येते गुणाः
स्यूता । असारं दधि सङ्ग्राहि शीत
ल वातल लघु । विष्टम्भि दीपनं रु-
च्य ग्रहणीरोग नाशनम् ॥ * ॥ गा
लित दधि सुक्षिग्ध वातघ्नं कफकृद्
गुह । वलपुष्टिकरं रुच्य मधुरं नाति
पित्तकृत् ॥ * ॥ सशर्कर दधि श्रेष्ठ
तृष्णापित्तास्रदाहजित् । सगुड-
वातनुद्घृष्य दृढण तर्पणगुह ॥ * ॥
न नक्त दधि भुञ्जीत न चाप्यघृतश
र्करम् । नामुक्त्वाप नाचौर्द्र नोष्णं
नामलकैर्विना ॥ * ॥ शस्यते दधि
नो राणी शस्तन्नाम्बुष्टान्वितम् ।

दधिघे

रक्तपित्तकफोत्पेषु विकारेषु तु तच्च
न ॥ * ॥ हेमन्ते शिशिरेष्वपि वर्षा
सु दधिशस्यते । सरद्ग्रीष्मवसन्ते-
षु प्रायशः स्तद्विगर्हितम् ॥ * ॥
ज्वराह्णं पित्तवीर्यकुष्ठपाण्डुमय
भ्रमाह । प्रामुयात् कामलाश्चोर्ग्रा
विधिं हित्वा दधिप्रिय ॥ श्रीवासे ॥
सर्जे ॥ वासे ॥ त्रि । धारके ॥ इति
मुग्धबोधम् ॥

दधिकूर्चिका । स्त्री । दध्रासहपकदुग्धे
॥ दध्रासह पयःपक्व यत् तत्स्याद्
दधिकूर्चिके च्युक्ते ॥ अर्द्धोदकोष्ठा
दुग्धे दध्यन्तसंयोगात् जातेतिके
चित् ॥ उष्णदुग्धे दध्यन्तसंयोगा
त् जाते च्युक्ते । छाया छेना इति
राजाराधाकान्त ॥

दधिचारः । पु । मन्यानदण्डे । वैशा
खे । तक्राटे । करधर्षणे । रथी इति
भाषा ॥

दधिजम् । न । नवनीते ॥

दधित्यः । पु । कपित्ये ॥ दधिवर्णोद्भव
स्तिष्ठत्यस्मिन् । छा० । सुपित्य इति
क । पृषोदरादिः ॥

दधित्याख्यः । पु । सरलद्वे । लोवान्
इति भाषा ॥ इति रत्नमाळा ॥

दधिघेनुः । स्त्री । दानार्थं दध्यादिनि
र्मितायां घेनौ ॥

दधीचा

दधिपुष्पिका । स्त्री । अपराजितायाम् ॥
दधिपुष्पी । स्त्री । कोलशिव्याम् ॥

दधिपूषः । पु । अपूपप्रभेदे ॥ शालिपि
ष्टयुत दध्रा मर्दयित्वा घृते पचेत् ।
वेष्टयेत् पक्वखण्डेन सुवृत्त दधिपू-
षकम् ॥ दधिपूषो गुरु वृष्यो वृहणो
निक्षपित्तहा । हृद्योऽभिजननश्चैव
विशेषादुरुचिकारकः ॥

दधिफलः । पु । कपित्यवृक्षे ॥ दधिफ-
लेऽस्य ॥

दधिमण्डः । पु । मस्तुनि ॥

दधिमण्डोदः । पु । दधिसमुद्रे ॥

दधिमुखः । पु । रामायणप्रसिद्धे धानर-
विशेषे । सुग्रीवस्य श्वशुरे ॥

दधिशोणः । पु । धानरे ॥

दधिसक्तवः । पु । करम्भे ॥ दधिसक्तुश्च
ब्धो निरर्थं बहुवचनान्तः ॥ दध्नुप-
सिक्ताः सक्तवः । अन्नेन व्यञ्जनमिति
समासः ॥

दधिसारम् । न । नवनीते ॥

दधिक्षेहः । पु । दधिसरे । दध्युत्स-
रगे ॥

दधिस्वेदः । पु । घोले ॥

दधीचः । पु । दधीचिमुनौ ॥ इति श-
ब्दभेदप्रकाशः ॥

दधीचतीर्षम् । न । तीर्थविशेषे ॥

दधीचास्थिः । न । वज्रे ॥ हीरके ॥

दनुजः

दधीचिः । पु । मुनिविशेषे । अथर्वमुने
रौत्सात् कर्दमकन्यायां शान्तिनाम्
न्यां जाते ॥ दन्नासुरवधाय देवैरः
स्वास्या वज्र निर्मितम् ॥

दधीच्यस्थि । न । हीरके ॥ वज्रे ॥

दधृक् । वि । धृष्टे ॥ धृष्टोति । जिघृ
षाप्रागल्भ्ये । अस्मात् कत्विगादि
ना किन् द्वित्वमन्तोदात्तस्य नि
पात्यते । कुत्वात् पूर्वजश्चनेनङ
ग, क ॥

दध्नः । पु । यमे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

दधृक् । पु । आथर्वणे मुनिविशेषे ॥

दध्याकरः । पु । दधिसमुद्रे ॥

दध्यासी । स्त्री । आवसायाम् ॥ सुद
र्शनायाम् । सुदर्शनगुणश्च इति गौड
भाषा ॥

दधुत्तरम् । न । कद्वरे । दधिक्षेहे ॥

दधुत्तरगम् । न । दधिक्षेहे ॥

दधुद । पु । दधिसमुद्रे ॥ दधिउदकं
यस्य । उत्तरपदस्य चेत्युदकस्योदा
देश ॥

दनु । पु । दनुवञ्जत्वात् कवन्धास्ये
असुरे ॥

दनुः । स्त्री । दानवमातरि । दक्षकन्या
याम् । कश्यपपत्न्याम् ॥

दनुजः । पुं । असुरे । दैत्ये ॥ दनौ
दनोर्वा जातः । संसर्गजनेर्दः । प

दन्तका

अम्यामजातौ ॥

दनुजदखिनी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

दनुजद्विट् । पु । देवे ॥

दनुस्त्रुनु । पु । असुरे ॥ दनो स्त्रुनु ॥

दन्त । पु । अद्रिकटके ॥ कुम्भे ॥ सा-

नुनि ॥ चर्वणसाधनास्थनि । दशने

। रदने । रदे । द्विजे ॥ द्वाविशत्स

ङ्ख्यायाम् ॥ पञ्चमात्रप्रभेदे (ISS)

॥ दाम्यति । दमु० । अन्तर्भावितय

र्थात् बाहुल्यकात्तन् । दसिमृगि-

णिति वा तन् ॥

दन्तक । पु । नागदन्ते । खूटी इति

भाषा ॥ गिरे प्रदेशात् तिर्यग्वह्नि

निर्गते पाषाणे ॥ दन्तेषु प्रसिते ॥

स्वाङ्गेभ्य प्रसिते इतिकम् ॥ दन्ते ॥

स्वार्थेकम् ॥

दन्तकर्षण । पु । जम्बीरे ॥

दन्तकाष्ठम् । न । विककृतदन्ते ॥ दन्तधा

वनार्थकाष्ठे ॥ यथा । दन्तकाष्ठस्य वक्ष्या

मि समासेन प्रशस्तताम् । सर्वकाष्ठ

किन पुण्या, क्षीरिणश्च यशस्विनः ॥

॥ तिक्तं कषायं कटुकं सुगन्धिं कण्ट

कान्वितम् । क्षीरिणो वृक्षमुक्त्वा

भक्षये दन्तधावनम् ॥ इति महाभा

रतम् । परिमाणं माद्विष्णु । क-

निष्ठाग्रसमं स्थूलं सुकूर्चं द्वादशाङ्गु

लम् । प्रातर्भुञ्जानं यतवाक् भक्षये

दन्तका

दन्तधावनम् ॥ विशेषमाहमरी-
चि । दादशाङ्गुलान्तु विप्राणां च चिया
शानवाङ्गुलम् । अष्टाङ्गुलञ्च वैश्याना
शूराणान्तु षडङ्गुलम् ॥ चतुरङ्गुल-
मानेन नारीणां विधिरुच्यते । अन्त
रक्षभवानाञ्च षडङ्गुलमुदाहृतमि-
ति ॥ अथास्त्रखण्डम् । तत्रप्रयोज
नप्रदर्शनम् । वल्लीखतागुल्मतश्च
भेदैः सुदन्तकाष्ठानि सहस्रशोयै
। फलानिवाच्यान्यथ तत् प्रसङ्गो मा
भूदतो वक्ष्य्यमकामिकानि ॥ १ ॥
परिभाषार्थमाह । अज्ञातपूर्वाणि
न दन्तकाष्ठान्यद्यान्पक्षेऽस्य समन्वि
तानि । नद्युग्मपूर्वाणि न पाटितानि
न चोर्ध्वगुणाणि विना त्वचा च ॥ २ ॥
प्रविभागेन फलानि ॥ वैकङ्कत
श्रीफलकाश्वरीषु ब्राह्मीक्षुति, चे
मतरौ सुदारा । रुद्रिर्वटेर्के प्रचु
रञ्चतेज पुत्रामधूके सगुणा प्रिय
ञ्चम् ॥ खल्ली शिरीषे च तथाकर
ज्जेप्रचेऽर्थसिद्धिः समभीषिता स्था
त् । मान्यत्व मामोति जनस्य या-
भ्या प्राधान्य मन्वत्यतरौ वदन्ति ॥
आरोग्य मायु वैदरीरुहश्चो रैश्च
र्यैरुद्रि, खदिरे सविल्वे । द्रव्याणि चे
ष्टान्यतिमुक्तकेषु मामोति तान्येव
पुनःकदम्बे ॥ नीपेऽर्थासि, करवी

दन्तधा

रेखलवि भाण्डीरे स्थादन्मेव प्र-
भूतम् । शन्याशचून् सोपहन्त्यर्जुने
च श्यामायाञ्च द्विषता मेव नाश
॥ सालेऽश्वकर्णे च वदन्ति गौरव स
भद्रदारावपि चाटहृषके । बालभ्यमा
याति जनस्य सर्वत प्रियङ्गुवपामा
र्गसजम्बुदाडिमै ॥ * ॥ अथविधान
म् ॥ उदङ्मुख प्राङ्मुखश्च वाऽर्द्ध
काम यथेष्ट हृदये निवेश्य । अथा
दनिन्दंश्च मुखोपविष्ट प्रचाल्यजह्या
च युचौ प्रदेशे ॥ ८ ॥ * ॥ त्यक्तस्य
खण्डम् । अभिमुखपतित प्रशान्त
दिक्स्थ शुभमतिशोभनमूर्धु संस्थि
त यत् ॥ अशुभकर मतेन्यथा प्रदि
ष्ट स्थितपतितञ्च करोतिमिष्टमन्त्र
म् ॥ इति ॥

दन्तकाष्ठकम् । न । आहुत्यवच्छे ॥

दन्तच्छद । पुं । रदनच्छदे । उत्तरा
धरोष्ठमात्रे ॥ दन्ताम्हायनेऽनेन ।
छदसवरणे । पु० । पुसीतिघ । छा
देर्घइति ह्रस्व ॥

दन्तच्छदोपमा । स्त्री । विख्याम् ॥

दन्तधावन । पु । खदिरद्रुमे ॥ दन्तान्
धावति । धावुगतिशुद्धो । ल्युट् ॥ गु
च्छकरञ्चे ॥ वकुले ॥ न । दन्तशुद्धौ
॥ तस्यविधिः । प्रातर्भुक्ताश्च मृद्वश्च क
षायकटुतिक्तकम् । भक्षयेद् दन्तप

दन्तधा

वनं दन्तमांसान्यवाधयन् ॥ * ॥ द
नानूर्ध्वमधोदृष्ट्वा प्रातः सिञ्चेच्छलो
चने । तोयपूर्णमुख स्नेनदृष्टि राशु
प्रसीदति ॥ * ॥ अर्द्धिती कर्णशूलीच
दन्तरोगी नवज्वरी । शोषी कासी
च मूर्च्छार्त्ता दन्तकाष्ठ विवर्जयेत् ॥
* ॥ उपवासदिने विप्रः पितृश्राद्धदि
ने तथा । नचतत् फलमाप्नोति
दन्तधावनकृत्तर ॥ प्रभातेमार्ज्ज
येद् दन्तान् वाससा रसनां तथा ।
कुर्यात् द्वादशविप्रेन्द्रकलशानि ज
लैर्बुध ॥ उपवासे पितृश्राद्धे विधि
मानेन जैमिने । दन्तधावनकृत्तरार्थं ।
सम्पूर्णं भतेफलमिति ॥ * ॥ स्रष्टु
स्याद् दक्षिणास्येन पश्चिमास्येनचा
मयः । पूर्वास्ये नोत्तरास्येन सम्पदे
दन्तधावनादिति विशेष ॥ अपिच
। मध्यमानामिकाभ्याञ्च दृष्ट्वाङ्गुष्ठेन
चद्विजः । दन्तानां धावनं कुर्यात् तर्ज
न्यानकदाचन ॥ निश्चक्रियाफलं प्रे
म्बुस्वरया दन्तधावनम् । प्रभाते कु
र्यते प्रातः सूर्योदयविवर्जिते । सूर्यो
दयेद्विजश्रेष्ठयः कुर्याद् दन्तधाव
नम् । निश्चक्रियाफलं तस्य सर्वमेव
विनश्यति ॥ यः स्नानसमये कुर्यात्
जैमिने दन्तधावनम् । निराशाः पितृ
रोयान्ति तस्य देवाः सूर्ययः ॥ दन्तस्य

दन्तम

धावनकुर्याद् योमध्याह्नापराह्णयो
। तस्यपुष्पं न गृह्णन्ति देवता पि
तरोजलम् ॥ स्नानकाले पुष्करिण्यां
यः कुर्याद् दन्तधावनम् । तावज्ज्ञेय
सचण्डालो यावद्गङ्गा न पश्यति ॥
भगवत्युदिते सूर्येयः कुर्याद् दन्तधा
वनम् । तद्दन्तकाष्ठं पितराभुक्ता
गच्छन्तिदुःखिनः ॥ इति पाद्मे क्रि
यायोगसारः ॥

दन्तपत्रम् । न । कुण्डले ॥

दन्तपत्रकम् । न । कुन्दपुष्पे ॥

दन्तपर्यायः । पु । पञ्चमाङ्गप्रभेदे (155) ॥

दन्तपुष्पुटकः । पु । दन्तरोगविशेषे ॥

अस्थनिदानं यथा । दन्तयोः स्त्रिषु वा
यस्य श्रयश्च कुर्याते महान् । दन्तपु
ष्पुटको नाम स व्याधिः कफरक्तज
इति ॥

दन्तपुष्पम् । न । कतकफले ॥ कुन्दे ॥

दन्तफलम् । न । कतके ॥ पु । कपि
त्ये ॥

दन्तफला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

दन्तभागः । पु । इमाग्रभागे । गजस्य
मुखतः स्नाम्नपर्यन्तेऽग्रभागे ॥ दन्त
स्यभागः । दन्तसम्बन्धीभागोवा । शा
कप्रार्थिवादिः ॥

दन्तमलम् । न । पुष्पिनामात् । दन्त
मलकोदे ॥

दन्तश

दन्तमूलम् । न । दन्तार्धदाभिघेरोगे ॥

दन्तमूलिका । स्त्री । दन्तीधृच्छे ॥

दन्तरोग । पु । रदनामये ॥

दन्तरोगी । वि । रदनामयविशिष्टे ॥

फलान्यन्तानि शीतान्बु रुन्धान्दन्त
धावनम् । तथा तिकठिन भक्ष्यं दन्त
रोगीविवर्जयेत् ॥

दन्तवक्र । पु । भारतादिप्रसिद्धे नृप
विशेषे ॥

दन्तवस्त्रम् । न । ओष्ठे ॥

दन्तवास । न । ओष्ठे । अधरौष्ठयो ॥

दन्तवीजक । पु । दाडिमे ॥

दन्तवेष्ट । पु । दन्तरोगविशेषे ॥ यथा

। स्ववन्ति पूयदधिर चक्षादन्ता भव
न्ति च । दन्तवेष्ट स विज्ञेयो दुष्टशो
णितसम्भव ॥

दन्तशठ । पु । जम्बीरे ॥ कपित्थे ॥

कर्म्मरङ्गके ॥ नागरङ्गे ॥ शठति । शठ
कैतवे च । चातुर्हिसासङ्क्लेशनयो
। पचाद्यच् ॥ अक्षरसे ॥ दन्तानां शठ
इवापकारित्वात् ॥

दन्तशठा । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ चुद्राञ्चि
कायाम् ॥ दन्तानां शठेवापकारि-
त्वात् ॥

दन्तशर्करा । स्त्री । कफवायुशोषितद
न्तगतमले ॥ यथा । मलो दन्तगतो
यस्तु कफमातृशोषितः । शर्करेव

दन्तालि

खरस्पृशी सा ज्ञेया दन्तशर्करा ॥

दन्तशायम् । न । निशुक्लणे । निस्सी
इति भाषाप्रसिद्धे दन्तघर्षणधूर्णे ॥
इति त्रिकाण्डशेषः ॥

दन्तशिरा । स्त्री । माथ्याम् ॥

दन्तशूल । पु । रदनवेदनायाम् ॥ अ
सौषध यथा । विफलानिम्बवधूच्या
क्ष कटुकारग्वधैः शृतम् । पाययेन्म
धुनामिश्र दन्तशूलोपशान्तये ॥

दन्तशोफ । पु । दन्तार्धदे ॥

दन्तहर्ष । पु । दन्तरोगविशेषे ॥ यथा ।
शीतरुक्षप्रवाताक्षस्पृशाना मसहा
विजा । पित्तमातृकोपेन दन्तहर्ष
सनामत ॥

दन्तहर्षक । पुं । जम्बीरे ॥ इति जटाधरः ॥

दन्तहर्षण । पु । जम्बीरे ॥ इ. वि० ॥

दन्ताघात । पु । निम्बूके ॥ रतिक्री
डायां दशनाघाते ॥ तस्य स्थानानि
यथा । स्तनयो गर्ण्डयो श्वैव ओष्ठे
चैव तथाधरे । दन्ताघात प्रकर्त्तव्य
कामिनीनां सुखावहः ॥ इतिकाम
शास्त्रम् ॥

दन्तायुध । पु । शूकरे ॥ दन्तावायुधौ
अस्य ॥

दन्तार्धुद । पु । न । दन्तरोगप्रभेदे ।
दन्तशोफे । द्विजत्रये ॥

दन्तालिका । स्त्री । वल्गायाम् । लगाम

दन्तुरः

इतिभाषा ॥

दन्तावल । पु । हस्तिनि । गजे ॥ अति
शयितौ दन्तावस्य । दन्तशिखात स
चायामिति वलच् । वले इति दीर्घः ॥

दन्तिका । स्त्री । दन्त्योषधौ । मुकूल
के ॥ दाम्यति दाम्यते वा । दमु उप
शमे । हस्तिमृगिण्यु वा ऽ मिदमीत्या
दिना तन् । स्वार्थे कन् ॥

दन्तिजा । स्त्री । दन्तिकायाम् ॥

दन्ती । पु । दन्तावले ॥ अतिशयितौ द
न्तावस्य । इति । ॥

दन्तिनी । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥

दन्तिमद । पु । हस्तिमदे ॥

दन्तिमूलिका । स्त्री । दन्त्योषधौ ॥

दन्ती । स्त्री । उद्वमरपर्यामोषधौ ।

प्रत्यक् पर्यामम् ॥ दाम्यति दाम्यते
वा । दमु० । तन् । गौ० डीष् ॥ ल

घुदीर्घ प्रभेदेन प्रोक्त दन्तीद्वय वृ
क्षे । दन्तीद्वय सरं पाके रसेच क
टु दीपनम् ॥ गुदाङ्कुराश्च शूला
स्त्रकण्डुकुष्ठविदाहनुत् । तीक्ष्णो
ष्णहन्ति पित्तास्रकफशोथोदरकु
मीन् ॥

दन्तीवीजम् । न । जयपाले ॥

दन्तुरः । वि । उन्नतरदे ॥ उन्नताद

न्ता' सन्त्यस्य । दन्तउन्नत उरच् ॥ उ
न्नतनते । विषमे ॥ कदाचिदन्तुरो

दमः

मूर्खः कदाचित्तोमश'मुखी । क
दाचित् तुन्दिलोदुःखी कदाचिच्च-
ञ्चलासतीति सामुद्रिकम् ॥ स्त्री ।
दन्तुरा ॥

दन्तुरच्छद । पु । बीजपूरे ॥

दन्तोल्बुखलिकः । पु । तापसे । वान

दन्तोल्बुखली । पु । प्रस्यविशेषे ॥

योषीद्यादीन् दन्तै खण्डयित्वा भ
क्षयति सः ॥

दन्त्य । वि । दन्तोद्भवेवर्णविशेषे ॥ द
न्तेषु भव । शरीरावयवाच्चेति यत् ॥

दन्तहिते ॥ दन्तेभ्योहित । शरीरा
वयवाद्यत् ॥

दन्तशूकः । पु । राक्षसे ॥ सरीसृपे ।

फणिनि ॥ गर्हितं दशति । लुपसदे

ति यङ् । यजजपेत्पूकः । जपजभ

दहेत्यभ्यासस्थानुक् ॥ नरकविशेषे ॥

दन्तम्यमाणः । वि । अन्त्यर्थे कुटिला-
मनेकरूपंगतिमिच्छति ॥

दधम् । न । अलो ॥ दम्यते । दम्भुद-

मने । स्फायितश्चीति रक् ॥ पु ।

समुद्रे ॥

दम् । अ । कलचे । पत्न्याम् ॥

दम । पु । दमये ॥ बाह्येन्द्रियनैश्चल्ये

। बाह्येन्द्रियाणां अवगादिभ्यतिरिक्त

विषयेभ्यो निवर्त्तने । बहिरिन्द्रियाणां

मुच्छृङ्खलयापारनिरोधे । बाह्येन्द्रि

दमन

यसंयमे ॥ निग्रहेवाद्यवृत्तीनां द
मन्यभिधीयते ॥ चतुर्काशाद्यति
रिक्तकालेनैयुनाद्यभावे ॥ उपशमे
। विकारहेतुविषयसन्निधानेपि म
नसोऽविक्रियत्वे ॥ कुत्सितात्कर्म
यो विप्र यच्चचित्तनिवारणम् । स
कीर्त्तितो दम प्राज्ञै समस्ततत्त्वद
र्शिभिः ॥ दण्डे ॥ दण्डकार्ये ॥ क
र्त्तमे ॥ दमने ॥ दमनम् । दमु उप
शमे । भावे घञ् । नोदात्तोपदेशे
तिट्छाभाव ॥

दमक' । चि । शासके । दमनकर्त्तरि
॥ दाम्यति । दमु० । खुल् । नोदा-
त्तोपदेशस्येति न दृडि ॥

दमघोषः । पु । चन्द्रवशीयेच्चवियवि
शेषे । शिशुपालपितरि ॥

दमघोषसुत । पु । शिशुपाले ॥

दमय । पु । दण्डे ॥ दमे । तप क्लेश
सहे ॥ दमनम् । दमु० । शमादि
भ्यो ऽयच् ॥ दाम्यति वा । बाहुल्य
कादयप्रत्यय ॥

दमयुः । पु । दण्डे ॥ दमे ॥

दमनम् । न । दण्डे ॥ यथा । अन्धु-
च्छ्रितस्य दमनं मुचितञ्च श्रुतौ श्रुत
म् ॥ पु । दोना इतिप्रसिद्धे पुष्पे । पु
ष्पचामरे ॥ दमनस्तुवरस्तित्तो ह
यो दृष्यः सुगन्धिक । ब्रह्मणीविष

दमितः

कुशास्तकेदकण्डूषिदोषजित् ॥ धी
रे ॥ कुन्दवृक्षे ॥ दाम्यति । दमु०
। न० ल्यु ॥

दमनक । पु । दमने । गन्धोत्कटे ।

दोना इतिप्रसिद्धे पुष्पवृक्षे ॥ दमन

एव । स्वा०क. ॥ न । वर्षवृत्तान्तरे

॥ यथा । द्विगुणनगण मिह वितनु

हि । दमनकमिति गदतिशुचिहि ॥

यथा । सरभसमिहदृशमुपनय । सु

मुक्तिमदनरुजमयनयेति ॥ विष्टुप्

छन्दोभेदेपि ॥ यथा । द्विजवरगणयु

ग ममस्य तदनुच कलयकरतलम्

। फणिपतिवरपरिगदित दमनक

मिदमतिखलितम् ॥ यथा । प्रणम

त मधुरिपुचरणं भवजलनिधिपरि

तरणम् । अभिनवकिशलयरुचिर

सुरपतिसकलभयहरम् ॥

दमनी । स्त्री । अमिदमनीवृक्षे ॥

दमयन्ती । स्त्री । नखन्वपतेर्भार्याया

म् । विदर्भदेशीयभीमराजकन्याया

म् । भैरव्याम् ॥ दमयन्तीनलाभ्याञ्च

नमस्कार करोम्यहम् । अविवादे

भवत्त्वच कलिदोषप्राशान्तिद ॥ भ

द्रमल्लिकायाम् ॥

दमित । चि । दान्ते ॥ कृतदमने वृषा

दौ । भारादिसहे ॥ दम्यतेस्म । द

मु० । क्त । वादात्तेत्यादिना पञ्चे

दम्भित्व

साधुः ॥

दमी । चि । दमविशिष्टे ॥

दमुना ४ । पु । चित्रभानैः । अग्रौ ॥

दाम्यति । दमु० । अन्तर्भावितय
थादमेरुनसि । दमुनसौ दमुनस
इत्यादि ॥ शुक्राचार्ये ॥दमुना ३ । पु । विभावसौ । वक्रौ । पा
वके ॥ दाम्यति । दमु० । दमेरुनसि
। अन्येषामपि दृश्यत इति पक्षे दीर्घ
। जुष्टो दमुनाः । दमुनसगृहपति
वरेण्यम् । दशपाद्यान्तु सूचयवदी
र्घः पठ्यते । तन्मते ह्रस्वोवाहुलका
दौध्य ॥दम्पती । पु । सहोक्त्या जायापत्यो ।
जम्पत्यो ॥ जायाचपतिश्च । राजद
न्तादिगणेषां ठाज्जायाया दम्भावे
वा निपात्यते । यत्रानुकूल्य दम्प
त्यो स्त्रिवर्गं सत्र वर्द्धते ॥दम्भ । पु । कैतवे ॥ धर्मध्वजित्वे ।
धार्मिकतयात्मन ख्यापने । अधार्मि
कत्वेपि धार्मिकत्वख्यापने । कपटे
न धार्मिकत्वादिना स्वोत्कर्षख्याप
नेच्छायाम् ॥ लोकवञ्चनाय विहित
कर्मानुष्ठाने ॥ दम्भ्यते ऽनेन । दम्भु
दम्भने । घञ् ॥

दम्भनम् । न । दम्भे ॥

दम्भित्वम् । न । लाभपूजाख्यात्यर्थस्व

दया

धर्मप्रकटीकरणे ॥

दम्भोलि । पु । वज्रे ॥ दम्भुरोधने ।

असुन् । दम्भसि रोधने अलि.समर्थ.

। अलभूषणपर्याप्तिवारणेषु । इन्

दम्भोति खेदयति । दम्भु० । औषा

दिकञ्जोलिर्वा ॥

दम्भ । पु । प्राप्तदमावस्थेवत्से । वत्

सतरे ॥ अनडुहि ॥ चि । दमनीये

। शस्ये ॥ दमनार्ह । दमुश्मने ।

। अर्हेकृत्यतृचश्चेत्यर्थे पोरदुपधा

दिति यत् ॥

दय । पुं । करुणायाम् । दयायाम् ॥

इति शब्दरत्नावली ॥

दयमान । त्रि । दयाकर्त्तरि ॥ दयते

। दय० । लट् शानच् मुक् ॥

दया । स्त्री । कृपायाम् । दुःखितेषु भू

तेष्वनुकम्पायाम् । परदुःखासहने ॥

लक्षणयथा । यत्नादपि परक्लेश हर्त्तुं

या हृदि जायते । इच्छा भूमिसुरश्चे

ष्ट सा दया परिकीर्त्तितेति ॥ आत्म

वत् सर्वभूतेषु यो हिताय शुभाय च

। वर्त्तते सततं हृष्ट क्रियाद्येष्टाद

या स्मृता ॥ प्राणा यथात्मनोभीष्टा

भूतानामपि ते तथा । आत्मौपम्येन

सर्वत्र दया कुर्वन्ति साधवः ॥ इयं मे

हपत्नी । यथा । मोहपत्नी दया सा

ध्वी पूजिता च जगत्प्रिया । सर्वलो

दयालुः

काश्चसर्वं निष्कलाश्चययाविना ॥

यत्र मोहोऽस्ति तत्र दयायाः सत्त्वाद् दया

मोहपत्नीति देवीभागवते ८ स्कन्धे

१५ अध्याय ॥ अहिंसापरमोधर्मो वि

प्राणांनामसशयः । दया सर्वं कर्त्त

व्या ब्राह्मणेन विजानता ॥ यच्चाद

न्यत्र विप्रेन्द्र न हिंसायाञ्चिकीमते

ति देवीभागवतम् ॥ यच्चादन्यत्र द

याकर्त्तव्या यच्चेतु हिंसैवकर्त्तव्या न

सा याञ्चिकी हिंसा हिंसाभवति ।

अहिसन् सर्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्य

इति श्रुते ॥ या वेदविहिता हिंसानि

यतास्मिंश्चराचरे । अहिंसा मेव तां

विद्याद्वेदाद् धर्मेहिनिर्वभाविता

मनुस्मृतेश्च ॥ तृणं वाप्यविधानेन च्छे

दयेन्न कदाचने तिकुलार्णवोक्तेश्च ॥

रसान्तरे ॥ दयते रक्षत्यनया । दय

दानगतिहिसारक्षणेषु । भिदाद्य

ङ् ॥ टाप् ॥

दयाकूर्च्छः । पु । बुद्धे ॥ इति हेमचन्द्र ॥

दयालुः । त्रि । स्वरते । कारुणिके ।

दयायुक्ते । परदुःखप्रहाणपरे ॥ अ

हो वकीय स्तनकालकूट जिघांसया

ऽग्रायि यदप्यसाध्वी । लेभे गति धाव्यु

चितां ततोऽन्यकं वा दयालुः शरणं ब्र

जैम ॥ दयते । दय० । स्पृहिगृही

त्यालुषु ॥ दयालोरसमर्थस्य दुःखा

दरदः

यैव दयालुता ॥

दयालुकः । त्रि । सदये ॥

दयावान् । वि । परदुःखहरणेच्छौ ॥

दयितः । पु । पत्न्यौ ॥ वि । प्रिये ॥

दय्यतेऽस्म । दय० । क्तः ॥

दयिता । स्त्री । भार्यायाम् ॥ प्रियायाम्

॥ रामस्य दयिता भार्या निच्य प्राण

समाहिंसा ॥ टाप् ॥

दरः । अ । मनागर्थे । ईषदर्थे ॥ यथा ।

दरदलितनीलोत्पल इवेति ॥

दरः । पु । न । साध्वसे । भये । डर

इति भाषा ॥ गर्ते । गढा इति भाषा

॥ शङ्खे ॥ यथा । स उच्चकाशे धव

लोदरो दरो प्युक्कमस्याधरशोण

शोणमेति ॥ दीर्यन्यस्मात् । दृभ

ये । ऋदोरप् ॥ दरणम् दीर्यते वा

। दृभये । दृविदारणे वा । अप् । अ

हृद्विद्विष्यप् वा ॥

दरकः । त्रि । भीरौ । दरपोक इति

भाषा ॥ दृ० । कृजादिभ्यो षुन् ॥

दरकण्टिका । स्त्री । शतावर्थ्याम् ॥

दरणि । पु । कूलभङ्गे । कूलहण्डे ॥

दरत्-द । स्त्री । प्रपाते ॥ भये ॥ पर्वते

॥ स्नेच्छजातौ ॥ हृदये ॥ कूले ।

तीरे ॥ दरणम् दीर्यते वा । दृ० ।

शृद्भसोऽदि ॥

दरदः । पु । देशविशेषे ॥ भये ॥ स्ने

हरिद्रि

च्छातिविशेषे । दरददेशोद्भवे
आदौचित्रिये पुनर्विहितक्रियालोपा
दिना श्रुतामापन्ने दस्युपदवाच्ये
॥ चि । भयप्रदे ॥ पु । न । हिङ्गुले
॥ दरद छि विध' प्रोक्त श्वर्मारः शुक्
तुण्डक' । हंसपादसूतीय' स्याद्गु
णवानुत्तरोत्तर' ॥ चर्मार शुक्लवर्ण
स्यात् सपीत शुक्लतुण्डक' । जपाकु
मुमसङ्गाग्रो हंसपादो महोत्तमः ॥
तिक्त कषायं कटु हिङ्गुलं स्यान्नेत्रा
मयघ्नं कफपित्तहारि । हृत्तासकुष्ठ
श्वरकामलांश्च ग्रीवामवातौ च गर
निहन्ति ॥ ऊर्ध्वपातनयुक्त्या तु उम
रूयन्त्रपाचितम् । हिङ्गुलं तस्य सूत
न्तु शुद्धमेव न शोधयेत् ॥

हरवर । पुं । भगवतः श्रीकृष्णस्य
उखे ॥ दरेषुवर' ॥

हरि । स्त्री । दर्याम् ॥

हरितः । चि । भीते । डरा इति भाषा
॥ दरः सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

हरिद्रिः । दीने । निस्वे । निर्धने ॥ अ
नुपेय्य त्रिरात्राणि तीर्थान्यनभिग
म्य च । अदत्ताहेम धेनूश्च हरिद्रो
जायते नरः ॥ हरिद्राति । हरिद्रादु
र्गतौ । पचाद्यच् ॥ हरिद्रोयस्त्वसन्तु
ष्ट' कृपणोयोऽजितेन्द्रिय ॥

हरिद्रितः । चि । दुर्गते । हरिद्रियुक्ते

दुर्दु.

॥ हरिद्राते कर्त्तरि क्तः ॥

दरी । स्त्री । कन्दरायाम् । कृषिमृ
हाकारे गिरिविवरे ॥ दृणाति । दृ
विदारणे । पचादौ दरडिति पाठा
त् टिङ्गेति ङीप् ॥

दर्रर । पु । पर्वते ॥ चि । ईषद्भयभा
जने ॥

दर्रराम । पु । मीनाग्रीणे । साम्रमी
नव्यजने ॥ इति शब्दमाशा ॥

दर्ररीकम् । न । वाद्यप्रभेदे ॥ दीर्यते
। दृ० । पर्करीकादयश्चेतीकन् धातो
र्धित्वमभ्यासस्य रुक् च ॥

दर्रुर । पु । तोयदे ॥ भेके ॥ वाद्यभा
ण्डविशेषे ॥ अद्रिविशेषे ॥ सत्पा
त्रविशेषे ॥ न । ग्रामजाले ॥ इ० मे० ॥
दृणातिशब्दे कर्णौ । दृ० । मकुर दर्रु
राविति निपातित ॥

दर्रुरा । स्त्री । अण्डिकायाम् । उमा
याम् ॥ दृणात्यसुरान् । दृ० । म-
कुरदर्रुरावित्युरच् धातोर्धित्वमभ्या
सस्य रुक् टिलोपश्च । टाप् ॥

दर्रु । स्त्री । कुष्ठप्रभेदे । दहुरोगे ॥
हरिद्रते ऽनयाङ्गम् । हरिद्रा० । द
रिद्रातेर्यालोपश्चेत्थ्यू । रश्चदृश्च आ
श्च र्या । तेषां लोपः । अन्यथा चे ऽ
न्यसदेशस्येति द्वितीयरेफलोपः ॥

दर्रु । पु । दहुरोगे ॥ हरिद्रते । हरि

दर्पकः

द्रा० । स्रगव्यादयश्चेति कु ॥

दर्द्रुम् । पु । चक्रमर्दे ॥ दर्द्रुहन्ति । ह

न० । हन्ते रमनुष्येतिटक् ॥

दर्द्रुण । वि । दर्द्रुरोगिणि ॥ दर्द्रुरस्या

स्ति । शाकीपलाखीदर्द्रुणाह्रस्वत्वञ्चे

ति पामादिषु पाठान्न ॥

दर्द्रुरोगी । वि । दर्द्रुणे ॥ दर्द्रुश्चासौ

रोगश्च । इकोह्रस्वोऽय इतिह्रस्व

। दर्द्रुरोगोस्यास्ति । इन्द्रोपतापे

तीनि ॥

दर्द्रुः । पु । दर्द्रौ ॥ दरिद्राति । दरिद्रा०

। दरिद्रातेर्यलोपश्चेति इकाराका

रलोप ऊप्रत्ययश्च ॥

दर्द्रुण । वि । दर्द्रुणे ॥

दर्द्रुरोगी । वि । दर्द्रुरोगिणि ॥

दर्प्य । पु । कसूर्याम् । स्रगमदे ॥ अ

हङ्कुतौ । गर्वे ॥ परावधीरयारु

पो गुरुन्वपाद्यतिक्रमकारणश्चित्त

दोषविशेषो दर्प्य ॥ अहङ्कारश्च स

र्वेषां पापत्रीजममङ्गलम् । ब्रह्माण्डे

षुचसर्वेषां दर्पपर्यन्तमुन्नति ॥ धर्मा

द्यतिक्रमकारणे । हर्षजन्यमदे ॥ इ

ष्टोदृष्यति दृप्तो धर्ममतिक्रामति ॥

धर्माध्वजित्त्वेन दम्भ एवदर्प्य । दर्प्य

ति । दृष्यतत्क्षेत्रे । पचाद्यच् ॥

दर्प्यक । पु । कामदेवे । पञ्चशरे ॥

दर्पयति । दृष्यहर्षमोहनयो । खु

दर्भः

ख् ॥ वि । अहङ्कारकारके ॥

दर्प्यण । पु । मुकुरे । आदर्भे । रूपद

र्शनाधारे ॥ दर्पयति । दृष्यण्यन्त ।

दृपसन्दीपने । चु० वा । न० ल्यु ॥ न

। अस्ति ॥ पर्वतविशेषे ॥ नदीविशेषे

॥ यथा । तत पूर्वं महाराजदर्प्यणो

नामपर्वत । कुबेरो यत्रवसति धन

पालै समसदेति ॥ यस्मिन्नास्ते मध्य

भागेरोहिणो रोहिता कृति । य

स्मि ल्लोहादिक स्पृष्ट स्वर्गता याति

तत्क्षणात् ॥ तन्नातदूर स्रवतिद

र्प्योनामवैनद । हिमाद्रिप्रभवे

नित्य लौहित्यसदृश फले ॥ समु

त्पन्नहिलौहित्य सर्वदेवगणैर्हरि ।

सर्वतीर्थोदकै सम्मन्त्रापयामासत

सुतम् ॥ तस्यज्ञानसमुद्भूत पापदर्प

स्यपाटन । तेनाय दर्प्योनामपुरा

देवगणै कृत ॥ तस्मिन् सात्त्वा न

दवरेयोऽर्चयेद्दर्पणाचले । कुबेर

प्रतिपत्तिप्याकार्तिके शुक्लपक्षत

॥ सयातिब्रह्मसदनमिहभृतिशतैर्यु

तइतिकाखिकापुराणे ८१ अध्याय ॥

दर्प्यारम्भ । पु । अहङ्कारारम्भे । मट

स्फटौ ॥ इतिजटाधर ॥

दर्भ । पु । कुशे ॥ काशादिषट्सु ॥ य

था । काशा कुशा वल्ज्याश्च तथाऽ

न्ये तीक्ष्णरोमशाः । मौञ्जाश्च शाद

दर्शक

लास्यैव षड्दर्भा परिकीर्त्तिताः ॥
 दृश्यते । दृभीग्रन्थे । घञ् ॥ यद्वा ।
 दृणाति । दृ० । दृदलिम्यांभ ॥
 दर्शट् । पु । न । निभृतगृहे ॥ इति
 त्रिकाण्डशेष ॥
 दर्शपत्र । पु । काशे ॥ इतिरानि० ॥
 दर्शमूली । स्त्री । ओषधीभेदे ॥ पाक
 कर्णेतिङीष् ॥
 दर्भाह्वय । पु । मुञ्जे ॥ इति राज० ॥
 दर्श । पु । राक्षसे ॥ दृणाति सर्वान्
 । दृ० । दृगृशुदभ्योव ॥ ॥
 दर्शट् । पु । दण्डवादिनि ॥
 दर्शि । स्त्री । खजाकायाम् । दर्श्याम्
 ॥ दृणाति । दृ० । दृदृभ्यांविनू ॥ उ
 षमुकदर्शिहोमिन इतिविर्वा ॥
 दर्शिक । पु । दर्श्याम् । व्यञ्जनादिदा
 रके । कौंशा इतिभाषा ॥
 दर्शिका । स्त्री । दर्श्याम् । खजाकाया
 म् ॥ गोजिह्वायाम् । दार्शिकायाम् ॥
 दर्शिहोम । पुं । अप्रकृतिविकृतिहोमे
 ॥ योनकस्यचित् प्रकृतिस्त्वेन विकृति
 स्त्वेन वा वर्त्तते स दर्शिहोम इतिव्या
 ख्यातार ॥
 दर्शी । स्त्री । कथ्याम् । खजाकायाम्
 । कर्शी इतिभाषा ॥ दृणाति । दृ० । दृ
 दभ्यांविन् । कृदिकारादक्तिनइति
 ङीष् ॥

दर्शन

दर्शिकर । पु । उरगे । दीर्घपृष्ठे । स
 र्पे ॥ रथाङ्गलाङ्गलच्छत्रस्वस्तिकाङ्क
 कुशधारिणः । श्रेयादर्शिकरा सर्पा
 फणिनः शीघ्रगामिनः ॥ दर्श्याकार
 फण्यवकरो यस्य महारसाधनत्वा
 त् । दर्शी फणां करोति । कृष्णोहे
 त्वितिट् ॥
 दर्शीसङ्कमणम् । न । तीर्थविशेषे ॥
 दर्श । पु । अमावस्यायाम् । सूर्येन्दुस
 ङ्गमे ॥ अवलोकने । दर्शने ॥ अमा
 वास्यायामे ॥ दर्शे अमावास्यायां कि
 यमाणत्वात् उपचारादर्शशब्देना
 च्यते । सयागण्यात्मक । यथा । आ
 मेयाष्टाकपालैन्द्रदध्नेन्द्रपयोयागा
 खयोऽमावास्यायां सचयावज्जीव
 कर्त्तव्यः कौण्डपायिकर्त्तव्यो माससा
 ध्यश्चेति ॥ दृश्यते शास्त्रेण । पुसिस
 त्रायांघ ॥
 दर्शक । चि । द्वारपाले । प्रतीक्षारे
 ॥ दर्शयितरि ॥ प्रवीणे । निपुणे ॥
 पश्यति । दृशिर० । श्वुल् ॥
 दर्शत । पु । सोमे ॥ सूर्ये ॥ पश्य
 ति । दृशिर० । भृशदृशियजीक्या
 दिनाऽतच् ॥
 दर्शनम् । न । नयने ॥ स्वप्ने ॥ बुद्धौ ॥
 ॥ धर्मे ॥ उपलब्धौ ॥ शास्त्रे ॥ दर्पणे
 ईक्षणे ॥ षट्दर्शनेषु । वैशेषिकन्या

दक्षम्

यमीमांसासाङ्ख्यपातञ्जलवेदान्त
रूपेषु ॥ एतानि तत्त्वज्ञानार्थं वेदा
न्विचार्य कथादगे । तमजैमिनिक
पिणपतञ्जलिवेदव्यासाख्यैर्मुनिषट्
कै कृतानि ॥ अथाहकुलार्थवेम्नी
सदाशिव । षड्दर्शनानि मेङ्गानि पा
दौ कुलि कटौशिर । तेषु भेदन्तु
य कुर्यान्मदङ्गच्छेदकोहिस ॥ एता
न्येव कुलस्यापि षडङ्गानि भवन्ति हि ।
तस्मान्मदात्मक कौल महकौलात्म
क प्रिये इति ॥ देव्या पूजयामुक्ता
नि षड्दर्शनानि यथा । शैवशाक्तसौ
रगाथेश्वरैश्चावनास्तिकमतप्रतिपाद
कानि षड्दर्शनानीति ॥ इज्यायाम् ॥
वर्णे ॥ अनुसन्धाने ॥ ज्ञानैकस्वरूपे
॥ रूपे ॥ दृश्यते ऽनेन अस्मिन् वा ।
दृशिर् ० । करणे अधिकरणे वा ल्युट् ॥
दर्शनीय । चि । मनोच्चे ॥ दर्शन
योग्ये ॥
दर्शयामिनी । स्त्री । तमिस्त्रायाम् ॥
दर्शयिता । पु । द्वारपाले । प्रतीक्षारे
॥ चि । दर्शके ॥
दर्शविपत् । पु । चन्द्रे ॥ इतिहारावली ॥
दर्शित । चि । आविष्कृते । प्रकाशिते ।
दर्शनङ्कारिते ॥

दक्षम् । न । उत्सेधे ॥ खण्डे ॥ अस्त्री
छन्दे ॥ अपद्वये ॥ पचे । पर्णे ॥ तमा

दक्षाम

अपचे ॥ पचे ॥ अर्धे ॥ पु । खण्डने ॥
उत्सेधवद्वस्तुनि ॥ दक्षति । दक्षवि
दारणे । पचायच् ॥
दक्षकोष । पु । माथ्ये । कुन्दपुष्पदक्षे ॥
दक्षत् । चि । विकसिते ॥
दक्षनिर्मोक । पु । भूर्जपचदक्षे ॥
दक्षनी । स्त्री । लोष्टे । ठीम इति ठेल्
इतिच भाषाप्रसिद्धे ॥ चि । भेदक
र्त्तरि ॥
दक्षप । पु । स्वर्णे ॥ शास्त्रे ॥ प्रहरणे
॥ दक्षति दक्ष्यते ऽनेन वा । दक्ष ० ।
उषिकुटिदक्षिकचिखजिभ्य कपन् ॥
दक्षपति । पु । दक्षायच् ॥
दक्षपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥
दक्षसारिणी । स्त्री । केमुके ॥
दक्षसूचि । पु । कण्टके ॥
दक्षक्षसा । स्त्री । पत्रशिरायाम् । मा-
थ्याम् ॥
दक्षाढक । पु । अर गद्यतिले । स्वयजा
ततिले ॥ पृश्ननाम् ॥ गैरिके ॥ फे
ने ॥ खातके ॥ नागकेशरे ॥ महत्त
रे ॥ कुन्दे ॥ करिकर्णे ॥ शिरीषे ॥
वाच्यायाम् ॥
दक्षाय । पु । पङ्ककर्वटे । रुद्वय इति
दक्ष् दक्ष् इतिच भाषा ॥ इति त्रिका
ण्डशेष ॥

दक्षामक्षम् । न । मरुवकद्वये ॥ दक्ष

दविष्ठ.

नवृत्ते ॥ मदनदृष्टे ॥

दखान्तम् । न । चक्रे ॥

दखि । पु । स्त्री । लोष्टे । ढीमृति ढे
ख इतिच भाषा ॥ स्त्री । दखितेश
मीधान्ये । दखिइति दारिइतिच
भाषा ॥दखिकम् । न । काष्ठे । दखी इति पर्व
तीयभाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥दखितः । चि । प्रफुल्ले ॥ खण्डिते ॥ य
था । दखितकुचभराङ्गमङ्गपाणिं र
चयममाङ्गमुपेत्य पीवरोरु इति ॥

दखेगन्धि । पु । सप्तपर्शदृष्टे ॥

दख् । पु । ऋषिविशेषे ॥ चक्रे ॥ प्र
तारणायाम् ॥ पापे ॥ दखति । दख०
। ददखिभ्याम् ॥दखिम । पु । इन्द्रे ॥ वज्रे ॥ दखति ।
दख० । बाहुलकान्मि ॥दखिममान् । पु । इन्द्रे ॥ दखिमरस्यस्य
। मतुप् । यवादिच्छान्नवत्त्वम् ॥दव । पु । वनानले ॥ वने ॥ उपतापे
॥ दवति । दुर्गतौ । पचाद्यच ॥दवधु । पु । परितापे ॥ नेत्रादिदाहे
॥ दवन दूयते ऽनेनवा । टुदुउपता
पे । द्वितो ऽधुच् ॥

दवाधि । पु । दावानले ॥

दुविष्ठ । चि । अतिदूरे । सुदूरे ॥ इद
मेवा मतिशयेन दूरम् । इष्टम् । स्थू

दशधा

सदूरेतिसाधुः ॥

दवीयान् । चि । दविष्ठे ॥ इदमनयोर
तिशयेन दूरम् । ईयसुन् । स्थूलदूर
युवहस्वेत्यादिना साधु ॥दशा । पुभून्ति । वृत्तान्ते । वसनाञ्चले
॥ दशानामौ प्रयोजयेदितिस्मृति
॥ अर्धोऽंशुकस्येत्यर्थः ॥ दश्यते ।
दश० । भि० अङ् ॥दशक । पु । दशति ॥ दशपरिमाण
मस्य । सङ्ख्याया इतिकन् ॥दशकण्ठः । पु । रावणे ॥ दश कण्ठा य
स्य स ॥दशकण्ठजित् । पु । श्रीरामचन्द्रे ॥ द
शकण्ठ जयति । जि० । क्तिप् तुक् ॥दशकन्धर । पुं । रावणे ॥ दश कन्धरा
ग्रीवा अस्य ॥दशग्रीव । पु । रावणे ॥ दश ग्रीवा य
स्यस ॥ गरुडपुराणे सप्ताशीत्यध्या
योक्ते एकादशमन्वन्तरीयदृषनाम
केन्द्रशशुविशेषे ॥दशत् । पु । दशके । वर्गे ॥ दशपरिमा
ण मस्य । पञ्चदशतौ वर्गेवेति नि
पातनादति प्रत्यय ॥दशति । स्त्री । शते ॥ इतिमहाभारते
दानधर्म ॥दशधा । अ । दशप्रकारे ॥ सङ्ख्याया
विधार्थेधा ॥

दशध

दश । वि । सङ्ख्याविशेषे । द्विगुणित
पञ्चसु ॥ तत्सङ्ख्या विशिष्टे ॥ द
शक्ति दश्यन्ते वा । दश दशने । बाहु
लकात् कनिन् ॥

दशन । पु । शिखरे ॥ दन्ते ॥ न । क
वचे ॥ दंष्ट्राव्यापारे ॥ दश्यते ऽनेन
। दश० । करणेति ल्युट् । दहदशे
तिनिर्देशात् कचिदकिच्यपिनलो
पः ॥ यद्वा । कर्त्तरि ल्युट् ॥

दशनवासः । न । ओष्ठे । उत्तराधरो
ष्ठमात्रे ॥ दशनानां वाससीद्वय आव
रकत्वात् ॥

दशनाङ्ग । पु । दन्तचते ॥

दशनाद्या । स्त्री । चुक्रिकायाम् । चा
ज्जेयाम् ॥

दशनेच्छिष्ट । पु । नि श्वासे ॥ अधरे
॥ अग्वने ॥ चि । दन्तच्यक्ते ॥

दशपारमिताध्वरः । पु । बुद्धे ॥

दशपुरम् । न । कुटबटे । कैवर्त्तीमु
स्तके ॥ मालवदेशैकखण्डे ॥ पुर
विशेषे ॥ दशपिपत्ति । पृथालनपूरण
यो । मू० क । उत्त्वम् ॥ दशपुरेऽ
स्यवा । ऋक्पूरित्य समासान्त ॥

दशपूरम् । न । वानेये । कैवर्त्तीमुस्त
के ॥ दशपूरयति । पूरपूर्त्ता । कर्म
ण्यङ् ॥

दशवलः । पुं । बुद्धमुनौ ॥ दशवलान्य

दशमी

स्य । यदाहुः । दानशीलचमावीर्यं
ध्यानप्रज्ञावलानिच । उपाय प्रणि
धिर्ज्ञान दश बुद्धवलानि वै ॥

दशभुजा । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ यथा ।
इतिवृत्तं पुराकल्पे मनोः स्वायम्भुवे
न्तरे । प्रादुर्भूता दशभुजादेवी देव
हितायवै ॥ इतिकालिकापुराणम् ॥

दशभूमिग । पु । बुद्धे ॥

दशमूमीश । पु । बुद्धे ॥

दशम । वि । दशानाम् पूरणे । दस
वां इतिभाषा ॥ तत्पूरणेऽट् । ना
न्नादसङ्ख्यादेर्मट् ॥

दशमी । वि । वर्षीयसि । अतिवृद्धे ॥
नवतेरुद्धं दशमी ऽवस्थाविशेषो ऽ
स्यास्ति । वयसि पूरणाद्वितीनि ॥

दशमी । स्त्री । नवत्यधिकावस्थाया
म ॥ शताब्दानां दशधाविभागे कृ
ते दशम्यवस्था नवत्यधिका भवति
॥ तिथिविशेषे ॥ साचन्द्रस्य दशम
कलाक्रियारूपा तदुपलक्षितकाल
परावा ॥ तच्चजातस्य फलम् । यथा ।
विद्याविनोदी धनपुत्रयुक्त प्रसन्न
कण्ठो मदनाधिकश्री । उदारचित्त
सुमना दयालु प्रसूतिकाले दश
मी यदि स्यादिति ॥ ङीप् ॥

दशमीस्थ । वि । नष्टवीर्ये । क्षीणरा
गे ॥ स्रुताशने ॥ नवत्यधिकवयसि

दशम

। स्थविरे ॥ स्मृतिहीने ॥ कामव
शान्तरणावस्थां प्राप्तेकामिनि ॥ न
यनप्रीति प्रथम चित्तासङ्गस्ततोऽ
यसङ्कल्प । निन्द्रास्तेदस्तनुता विष
यनिवृत्ति स्वपानाश । उन्मादो
मूर्च्छास्मृतिरिच्छेता स्मरदशादशैव
स्यु ॥ दशम्यां कामावस्थार्या तिष्ठति
। षा० । सुपिस्थ इति क ॥

दशमुख । पु । रावणे ॥ दशमुखान्यस्य ॥
लिङ्गात्मनि ॥ दश इन्द्रियाणि मुखा
नि भोगद्वाराणि यस्य स ॥

दशमुखान्तक । पु । रामे ॥ दशमुख
स्यान्तक ॥

दशमूत्रकम् । न । हस्तिमहिषोष्ट्रगवाऽ
जमेघान्मर्गर्हभमानुषमानुषीणामू-
त्रे ॥ इति राजनिर्घण्ट ॥ दशानाम्
त्राणां समाहार ॥

दशमूलम् । न । पाचनविशेषे । पञ्चमू-
लद्वये ॥ यथा । वित्त्वश्योनाकगम्भा
रीपाटलागणिकारिका । शालप-
र्णी पृश्निपर्णी वृहतीद्वयगोक्षुरम् ॥
उभाभ्यां पञ्चमूलाभ्यां दशमूलमुदा-
हृतम् ॥ दशमूल चिदोषघ्न आस-
कासशिरोरुज । तद्भाशोयज्वराना-
हपार्श्वपीडाश्चीर्हरेत् ॥ वातपित्त-
हर वृष्यं कनीय पञ्चमूलकम् ॥ उ-
भय दशमूलान्तु सन्निपातज्वरापहम् ।

दशम

कासेत्यासे चतन्त्रायां पार्श्वशूलेचश-
स्यते ॥ पिप्पलीशूर्णसयुक्त कण्ठह-
ृद्यहनाशनमिति ॥

दशयोगभङ्ग । पु । सत्कारकर्मणि न
चत्रवेधविशेषे । खर्जूरवेधे ॥

दशरथ । पु । रामताते ॥

दशरथप्रभव । पु । रामे ॥ रामादि-
षु ॥ दशरथप्रभवोयस्ययेषांवा ॥

दशरूपभृत् । पु । विष्णौ ॥

दशवदन । पु । रावणे ॥ दशवदनानि
यस्यस ॥

दशवाजी । पु । चन्द्रे ॥ दश वाजिनो
रथे यस्यस ॥

दशशतलोचन । पु । इन्द्रे ॥ दशशता-
नि सङ्ख्यायेषु तानिलोचनानि
यस्य ॥

दशहरा । स्त्री । गङ्गाजन्मदिने ॥ यथा
। ज्येष्ठेमासि चित्तिमुतदिने शुक्लप-
क्षे दशम्यां हस्तेऽश्विनारगमद्विंश-
जाह्नवी मर्त्यलोकम् । पापान्यस्यां
हरति च तिथौ सा दशेत्याहुरार्याः ।
पुण्यदद्यादपिशतगुण वाजिमेधायुत-
स्येति शङ्ख ॥ अपिच । अदस्ता-
नामुपादान हिसाचैवाविधानतः ।
परदारोपसेवाच कायिक चिविध-
स्मृतम् ॥ पारुष्यमन्वत चैवपैगुन्य-
न्वापिसर्वशः । अस्तम्बदु प्रज्ञापश्चवा

दशह

इमय स्याच्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्यञ्च
विधान मनसानिष्टचिन्तनम् । वित
याभिनिवेशश्चमानस चिविध स्मृत
म् ॥ ऐतानि दशपापानिहरण म
मजाह्वि । दशपापहरायस्मात्त
स्माद्दशहरास्मृता ॥ ज्येष्ठेमासिसि
तेपक्षेदशम्याबुधहस्तयो । गरानन्दे
व्यतीपातेकन्याचन्द्रेवृषेरवौ । दश
योगेनर स्यात्त्वात्सर्वपापै प्रमुच्यते
इति स्कन्दपुराणे काशीखण्ड ॥
अत्रकुजबुधयो कल्पभेदेन व्यवस्था
येया ॥ सेतुबन्धरामेश्वरयो' प्रति
ष्ठादिने ॥ यथोक्त स्कान्दे सेतुमा
हात्म्ये ॥ ज्येष्ठेमासि सितेपक्षेदश
म्याबुधहस्तयो । गरानन्देव्यतीपा
ते कन्याचन्द्रेवृषेरवौ ॥ दशयोगे
सेतुमध्ये खिन्नरूपधरहरम् । रामो
वैस्थापयामास शिवखिन्न मनुत्तम
मिति । अतोऽस्यांतुविशेषेण पूजा
कार्याहितार्थिभिः ॥ * ॥ अत्रसङ्कल्पउ
क्त ज्ञानायगावुडे २१५ अध्याये ।
यथा । अद्यहस्तेतु नक्षत्रे दशम्याज्यै
ष्ठकेसिते । दशपापहरायान्मदत्ता
दानकवमघम् ॥ विरुद्धाचरणं हिसा
परदारोपसेवनम् । पादध्यान्वतपैशु
न्यमसम्बद्धञ्च भाषणम् ॥ परद्रव्या
भिधानञ्च मनसानिष्टचिन्तनम् ।

दशाङ्ग

एतदशाघघाताय गङ्गास्नान करोम्य
हमिति ॥

दशा । स्त्री । अवस्थायाम् ॥ दीपवर्त्या
म् ॥ चेतसि ॥ दशति । दशदशने ।
मू०क । पचाद्यचितु जपजभदहद
शेतिनिर्देशादकिन्त्यपिनलोप ॥ य
द्वा । दश्यते गुरोश्चेत्यङ् ॥ कलौ
न्याययोक्तायुष स्वर्याद्यष्टदशभो
ग्याष्टभागविशेषे ॥ इति दैवज्ञा
॥ शरीरस्यदशदशा यथा । गर्भवास.
१ । जन्म २ । बाल्यम् ३ । कौमारम्
४ । पौगण्डम् ५ । यौवनम् ६ । स्या
विर्यम् ७ । जरा ८ । प्राणरोध ९ ।
नाश १० इति ॥ * ॥ कामजदश
दशा यथा । चक्षुरागस्तदनुमनस स
ङ्गतिर्भावनाच व्यावृत्ति स्यात् तद
नुविषयग्रामतश्चेतसोपि । निद्राहे
दस्तदनुतनुता निस्तपच्च ततो नून्मा
दोमूर्च्छातदनुमरण स्युर्दशा प्रक-
मेत्येति ॥

दशाकर्ष । पु । प्रदीपे ॥

दशाकर्षी । पु । प्रदीपे ॥

दशाङ्गधूप । पु । विदोषघ्ने अवग्रहपि
शाचकादिनाशके धूपविशेषे ॥ यथा
। वासयेद्वादशाङ्गेन विदोषघ्नेन चा
कैकम् । नश्यन्तियस्यधूपेन अवग्रह
पिशाचका ॥ पञ्चांशागन्धपाषाणा

दशार्ध.

तु तावन्महिषगुग्गुलुः । चतुरश्रच-
न्दनञ्च जटामांसी च तावती ॥ त्रि
भाग सर्जक.सार स्तावदेवहिराक्ष
कम् । उशीरन्तु द्विमार्गस्थात् दृढभृ
ष्ट नखं ससम् ॥ कर्पूरो मृगनाभि
श्च एकभागौ प्रकीर्त्तितौ । एको दशाङ्ग
धूपस्तु ब्रह्मस्यापि मनोहरेदिति ॥ पु
ष्पदानोत्तरदेवाय दीयमाने धूमवि
शेषे ॥ यथा । मधुमुस्त धृत गन्धोगु
ग्गुल्वगुग्गुल्वजम् । सरखं सिद्ध
सिद्धार्थं दशाङ्गोधूपलघ्यतरति ॥
अन्येष्व । कर्पूरं कुष्ठमगुरु गुग्गुलु
मैश्वर्योद्भवम् । केशरं बालक पञ्चत्व
कं शालीकोषमुत्तमम् ॥ सर्वमेतद्
दृढयुत दशाङ्गोधूपरिति इति ॥
दशाङ्गुलम् । न । खर्वूजे ॥ त्रि । दशा
ङ्गुलमिते ॥
दशानन । पु । रावणे ॥
दशानिकः । पु । दन्तीवृक्षे ॥
दशानीकिनी । स्त्री । सेनाविशेषे ॥
दशापविषम् । न । वास खण्डे ॥
दशारुहा । स्त्री । कैवर्त्तिकायाम् ॥
दशार्थः । पु । देशविशेषे ॥ सविन्ध्य
स्वपूर्वदक्षिणस्या दिशि वर्त्तते ॥ इ
तिराधाकान्त. ॥

दशार्थः । स्त्री । नदीविशेषे ॥

दशार्धः । पु । खसमे । वृद्धे ॥ यदुदेशे ॥

दशेर.

दशार्धा । पुभूक्षि । दशार्धदेशस्थे ॥
दशावतारः । पु । विष्णौ ॥ दशभवता
रायस्थस । तेयथा । श्रेते स चित्तश
यने मम मीनकूर्मकोलोऽभनकृष्ट
रिवामनजामदग्न्य । योऽभूद्धभूव
भरताग्रजकृष्णवुद्ध कल्की सताम्भ
विता प्रहरिष्यतेऽरीनिति वीपदेवः ॥
दशान्व । पु । चन्द्रे ॥ दशान्वारये य
स्थसः । रथस्त्रिचक्र सोमस्य कुन्दाभा
स्तचवाजिन । वामदक्षिणतोयुक्ता-
दश तेन चरत्यसौ ॥
दशान्वमेधिकः । पु । तीर्थविशेषे ॥
दशास्थिति । स्त्री । अवस्थायाम् ॥
दशास्यः । पु । दशानने ॥ दश आस्य
नि यस्य स ॥
दशास्यजित् । पु । श्रीरामचन्द्रे ॥ द
शास्य जयति । जिग क्तिप् तुक् ॥
दशाष्ट । पु । दशदिनसमुदाये ॥ द
शानामङ्गा समाहार । तद्वितार्थेति
समास । समाहारस्यैकत्वादेकवच
नम् । राजाष्ट सखिभ्यष्टच् । राजा
ङ्गाहा पुसि ॥
दशेन्धन । पु । प्रदीपे ॥ दशादन्धन
यस्य ॥
दशेरः । पु । हिस्ते ॥ दशति । दशः ।
यति कठिकुठिगठिगुहिकं शिभ्यस्वरक्
। अनिदितामिति कलेत्पः ॥

दस्यु'

दशेरक । पु । मरुदेशे ॥ पु भूवि
। तद्देशस्थे ॥ इति हेमचन्द्र ॥
दशेरक । पु । मरुदेशे ॥ पु भूवि ।
तद्देशस्थे ॥ इतिभूरिप्रयोग ॥
दशैकादशिक । पु । बार्हुषिके ॥ एका
दशार्थत्वादेकादश वस्तुतोदश ये द
शदत्ता एकादश भविष्यन्ति ते दशै
कादशा । निपातनात् समासान्तोऽ
कारः । दशैकादशान् प्रयच्छति ।
कुसीददशैकादशात् छन्ष्टचा वि-
ति छच् ॥ स्त्री । छीषि दशैकाद
शिकी ॥
दष्ट । त्रि । दशिते । दंशयुक्ते ॥ द
शे क्त ॥
दस्य । पु । यजमाने ॥ चैरे ॥ हुता
ग्ने ॥ खले ॥ दस्यति । दस्युपचये ।
इषियुधोधि दसिष्याधूस्त्वोमक ॥
दर्शनीये ॥
दस्यु' । पु । मल्लिस्तुचे । चैरे ॥ रिपौ
॥ महासाहसिके ॥ दस्यति । दस्युः ।
यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्योयुच् ।
वा० अनादेशाभाव । अनुनासिकय
योरिच्छुक्त्वाद्वा नानादेशः ॥ पौ
ष्ककाश्चौड्रद्विडा कान्मोजाजवना
शकाः । पारदाः पल्लवा स्त्रीनाः कि
राता हरदाः खशा ॥ मुखवाहूः पञ्जा
नां यालोके जातयोवहः । स्नेच्छ

दहनी

वाचसार्यवाच सर्वेते दस्यव स्मृताः
॥ ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राणां क्रिया
लोपादिना या पौण्ड्रकाश्चौड्रद्वि
डाश्चत्वादिनोक्ता जातयो वाद्या जा
ताः स्नेच्छभाषायुक्ता आर्यभाषोमे
ता या ते दस्यवः सर्वे स्मृता इत्यर्थः ॥
दस्य । पु । खरे ॥ अश्विनीसुते ॥
दस्यौ । पु । द्विवचनान्त । नासत्थयो
। अश्विनीसुतयो । स्वर्वेद्ययो ॥ द
स्यत क्षिपतोरोगान् । दस्युः । स्फा
यितश्चीतिरक् ॥
दस्यदेवता । स्त्री । अश्विनीनक्षत्रे ॥ द
स्यौदेवते यस्या ॥
दस्यहः । स्त्री । सूर्ययोषिति । संज्ञा
याम् ॥
दहन । पु । धिचके ॥ भस्मातके ॥ अ
ग्नी ॥ कपोते ॥ चतुष्कक्षप्रभेदे (५।)
॥ न । दाहे । भस्मीकरणे ॥ त्रि ।
दुष्टचेष्टिते ॥ दहति दह्यते वा ।
दहभस्मीकरणे । ल्यु, ल्युट् वा ॥
दहनकेतनः । पु । धूमे ॥ दहन केत
न यस्य ॥
दहनप्रिया । स्त्री । स्वाहायाम् ॥ दहन
स्थाम्ने प्रिया ॥
दहनागुरु । न । दाहागुरुणि ॥
दहनारतिः । पु । जले ॥
दहनीयः । त्रि । दहनार्हे । दाह्ये ॥

दाक्षाय

दक्षनोपमः । पु । } सूर्यकान्तमणौ ॥
 दक्षनोपलः । पु । }
 दक्षनोत्का । स्त्री । अग्निकुक्कुटे ॥
 दक्षरः । पु । मूषिकायाम् ॥ स्वलो ।
 सूक्ष्मे ॥ भ्रातरि ॥ बालके ॥ हृद
 याकाशे ॥ ब्रह्मणि ॥
 दक्षराकाशः । पु । चिदाकाशे ॥ ईश्वरे
 ॥ दक्षरश्वासावाकाशश्च ॥
 दक्षः । पु । दावानले ॥ वज्रौ ॥ दक्षति
 । दक्ष० । स्फायितश्चीति रक् ॥ ह
 दयाकाशे ॥ जठरे ॥
 दा । स्त्री । शोधने ॥ दाने ॥ छदे ॥
 उपतापे ॥ रक्षायाम् ॥ दानम् । पु
 दाक्ष० । सम्पदादित्वात् क्तिप् ॥
 दाकः । पुं । यजमाने ॥ दातरि ॥ द
 दाति । दुदाक्ष० । कृदाधारेतिक ॥
 दाक्षः । त्रि । दक्षसम्बन्धिनि ॥ दक्षस्या
 यम् । अण् ॥
 दाक्षायणयश्च । पुं । आदृष्ट्यायुक्ते द
 र्शपूर्णमासात्मके यज्ञे ॥ दक्षस्येमे
 दाक्षा । तेषा मयन भावृत्तिरिति
 तन्निर्वचनम् ॥
 दाक्षायणी । स्त्री । अपर्णायाम् । उमा
 याम् । सत्त्वाम् ॥ अश्विन्यादिसप्त-
 विंशतिभेषु ॥ रोहिण्याम् ॥ दक्षी
 वृक्षे ॥ मानवे दक्षहस्तपीठाभिष्ठा-
 पिदेवाम् ॥ दक्षस्यापत्यम् । वाना

दाक्षीपु

मधेयस्येति दृढसञ्ज्ञायाम् उदीचां
 वृद्धादगोत्रादिति फिञ् । गौरा
 दित्वान् ङीष् ॥
 दाक्षायणीपतिः । पु । एणतिलके । च
 न्द्रे ॥ शिवे ॥ दाक्षायण्या पतिः ॥
 दाक्षायणीरमणः । पु । चन्द्रे ॥
 दाक्षाय्यः । पुं । गृध्रे ॥ दक्षते । दक्षदृ
 द्वौशीघार्थे च । अदक्षस्पृहगृह्णभ्य
 आव्यः । दक्षाय्यस्यायम् । तस्येदमि
 त्यण् ॥
 दाक्षिः । पुं । दक्षस्यापत्ये ॥ अतश्च ॥
 दाक्षिणम् । न । दक्षिणानां समूहे ॥
 भिक्षादिभ्यो ऽण् ॥
 दाक्षिणापत्यः । पु । नारिकेले ॥ त्रि ।
 दक्षिणादिगभवे ॥ दक्षिणाभवः । द
 क्षिणापश्चात्पुरुषस्यक् ॥
 दाक्षिणिकः । पु । बन्धविशेषे ॥ सन्धे
 द्वापूर्त्तेन भवति । पुरुषतत्त्वानभि
 शोचि द्वापूर्त्तकारी कामोपहतम
 ना बध्यते ॥
 दाक्षिण्यम् । न । आनुकूल्ये ॥ चि । द
 क्षिणार्हे ॥
 दाक्षी । स्त्री । पाणिनिमुनेर्मातरि ॥
 दक्षस्यगोत्रापत्य स्त्री । अतश्च ॥
 इतोमनुष्यजातेरिति ङीष् ॥
 दाक्षीपुत्रः । पु । पाणिनिमुनौ ॥ दा
 क्ष्यापुत्रः ॥

दाडिम

दाचेयः । पु । पाणिनिमुनौ ॥ दाच्या
अपच्यम् । स्त्रीभ्योऽङ्क् ॥

दाच्यम् । न । कौशले । दक्षतायाम् ॥
सहसा प्रच्युत्पन्नेषु कार्येषु अव्यामो
हेन प्रवृत्तौ ॥ दक्षस्य कर्म भावो
वा । घञ् ॥

दाघ । पु । दाहे ॥ दह्यतेऽनेन । द
हभस्मीकरणे । हलश्चेति घञ् । न्य
कादित्वात् कुत्वम् ॥

दाडक । पु । दन्ते ॥ इति शब्दार्थक
ल्पतरु ॥

दाडिम । जि । एलायाम् ॥ पु । करके
। वृत्तफले । युक्वत्तमे ॥ समौकर
कदाडिमाविच्यमर ॥ तत्फल जि
विध स्वादु स्वाद्वन्न केवलान्नकम् ।
तत्र स्वादुविदोषघ्नतृट्दाहज्वरनाश
नम् ॥ इत्कण्ठमुखरोगघ्न तर्पण शु
क्रलघु । कषायानुरसग्राहि स्निग्ध
मेधावन्नावहम् ॥ स्वाद्वन्नं दीपन
रुच्यकिञ्चित् पित्तकरलघु । अम्लान्तु
पित्तजनकमुष्ण वातकफापहमिति
भावप्रकाश ॥ * ॥ तापहारिमधुर
लघुपथ्यमिति राजनिर्घण्ट ॥ दक्ष
न दाक्ष । दक्षविशरणे । घञ् । दा
लेन निर्हन्तः । भावप्रत्ययान्तादिम
प् । डल्लयो रेकत्वम् ॥

दाडिमपुष्प । पु । रोहितकद्रुमे ॥ दा

दाण्डपा

डिमस्य पुष्पमिव पुष्पमस्य ॥ न । कर
कपुष्पे ॥

दाडिमपुष्पक । पु । रोहितकवृक्षे ॥

दाडिमद्रव पुष्पाणि यस्य ॥

दाडिमप्रियः । पु । शुकखगे ॥

दाडिमभक्ष्य । पु । कीरे ॥

दाडिमादिचूर्णम् । न । चूर्णविशेषे ।

द्वेपलेदाडिमा दष्टौ खण्डाद् व्योष प

पलत्रयम् । त्रिसुगन्धिपलत्र्यैक चू

र्णमेकत्रकारयेत् ॥ तच्चूर्णमाचयाभु

क्तमरोचकहरं परम् । दीपन पाच

नञ्चक्षत् पीनसञ्चरकासजित् ॥

दाडिमी । स्त्री । दाडिमे ॥

दाडिमीरस । पु । व्यञ्जनोपस्करान्त

रे ॥ दाडिम घृतसन्तप्ते तत्रपात्रे

विनि क्षिपेत् । ततः पक्व पटेपूत

इति स्याद्दाडिमीरसः ॥

दाडिमीसार । पु । दाडिमे ॥ इति

राजनिर्घण्ट ॥

दाडिम्व । पु । दाडिमे ॥ इतिचिकाण्ड

शेषः ॥

दाढा । स्त्री । दृष्टायाम् ॥ अभिलाषा-

याम् ॥ समूहे ॥ इतिशब्दार्थकल्प-

तरु ॥

दाढिका । स्त्री । दंष्ट्रिकायाम् ॥

दाण्डपाता । स्त्री । तिथिविशेषे ॥ द

ण्डपातोऽस्या वर्तते । घञ् । साक्षां कि

दाय्यौह

येतिज' ॥

दाण्डमायिक । वि । दण्डमाय धाव
ति । मायोसरपदेतिठक् ॥

दाण्ड । स्त्री । कीडाविशेषे । पटा द
तिभाषा ॥ दण्ड प्रहरणमस्यां की
डायाम् । तदस्या प्रहरणमितिण ॥

दाण्डाजिनिक । पु । मागजीविनि ।
सदम्भे ॥ दण्डाजिनेन दम्भेनार्थान
न्विच्छति । अय, मूलदण्डाजिनाभ्या
मितिठक् ॥

दाण्डनायन । पुं । दण्डनेगोत्रापऽ
न्ये ॥ नडा० फक् । दाण्डनायनहा
स्तिनायनेत्यादिना टिलोपाभाव ॥

दात । वि । कुने । छिजे ॥ दायते स्म
। दाप्लवने । क्त ॥ शुद्धे ॥ दायति
। दैपशोधने । कर्त्तर क्त ॥

दाता । वि । दानशीले । मुचिरे । दा
नकर्त्तरि ॥ ददाति । डुदाक्० ।
टच् ॥

दाय्यूह । पुं । काशकण्ठके खगे ॥
चातके ॥ जलकाके ॥ मेघे ॥ दाति
। दाप्० क्तिन् । दाति सारण मूढते
। ऊह० । अण् ॥ यदा । दित्यौहो
यम् । अण् । दैविकाग्निशपेत्यात्ते
वाहकठि शकध्वादि ॥

दाय्यौह । पुं । दाय्यूहे ॥ दित्यौहो
यम् । अण् । दैविकाग्निशपेत्यादि

दानम्

नात्ते सम्प्रसारणम् । वृद्धिः ॥

दाचम् । न । छेदनशस्त्रे । खविचे ॥ दा
न्यनेन । दाप्० । दान्नीत्यादिना घृ
न् ॥ दादिभ्यश्च न्दसीतिचन्वा ॥

दाची । स्त्री । दानशीलायाम् ॥ तृज
नान् डीप् ॥

दाच्च । पु । दातरि ॥ ददाति । डुदा
ञ्० । अनिदेत्यादिना ददातेस्वन् ॥
दाद । पु । दाने ॥ दद्यते । दददाने ।
कर्मणि घञ् ॥

दाधिकम् । चि । दधिसंस्कृतद्वये ॥ द
धिसंस्कृतम् । दध्प्रक् ॥ दध्ना संस्कृ
त वा । प्राग्वहतीयष्टक् । दध्नाचर
ति । चरतीतिठक् । दध्ना संस्कृष्ट वा
। संस्कृष्टेठक् । दध्नेपसित्त वा । व्यञ्ज
नैरपसित्त इतिठक् ॥

दानम् । न । गजमदे ॥ घालने । रञ्ज
ये ॥ छेदे ॥ शुद्धौ ॥ विश्राणने । त्या
गे । परस्वत्वापत्तिपर्यन्तं स्वत्यागे ।
देहेकालेऽदुया यथाशक्त्यान्यायार्जि
तार्थानां सत्पाने समर्पणे । स्वस्वत्वा
स्पदानामन्नादीनां यथाशक्ति शास्त्रो
क्तसविभागे । असङ्कोचेन वित्तेषु स्व
स्वत्त्वपरित्यागेन परस्वत्वापादने । स
म्प्रदानस्वत्वापादकद्रव्यत्यागे ॥ * ॥

अर्थानामुहिते पात्रेऽदुया प्रतिषाद
नम् । दानमित्यभिनिर्दिष्टव्याख्या

दानम्

नतस्यवच्यते ॥ दाता प्रतिगृहीता च
 अद्या देयञ्च धर्मयुक् । देशकालौ च
 दानानां मङ्गान्येतानि षड्विदुः ॥ म-
 नसा पात्रमुद्दिश्य भूमौ तोयं विनि-
 क्षिपेत् । विद्यते सागरस्यान्तो दान-
 स्यान्तो न विद्यते ॥ परोक्षे कल्पितं
 दानं पात्राभावे कथं भवेत् । गोत्र-
 जेभ्यस्तथा दद्यात् तदभावे ऽस्य-
 न्धुषु ॥ यदा तु न सकुल्य स्यान्न च
 सन्बन्धिवान्धवा । दद्यात् स्वजाति-
 शिष्येभ्यस्तदभावेऽप्युनि क्षिपेत् ॥
 काल्पाशुके समे देशे गोमयेनोपले-
 पिते । वसित्वा वसनशुद्धं दानं दद्या-
 त् सदक्षिणम् ॥ दानं चतुर्विधं प्रोक्तं
 ऋषिभिर्धर्मकोविदैः । निश्चयं नैमि-
 त्तिकं काम्यं विमलं दानमीरितम् ॥
 अहन्यहनि यत्किञ्चिद् दीयते ऽ-
 नुपकारिणे । अनुद्दिश्य फलं तत्सा-
 त् ब्राह्मणाय तु निश्चयकम् ॥ यत्तु पा-
 त्रोपशान्त्यै च दीयते विदुषां करे ।
 नैमित्तिकं तदुद्दिष्टं दानं सद्भिरनुष्ठि-
 तम् ॥ अपत्यविजयैश्चर्यस्वर्गार्थं य-
 त् प्रदीयते । दानं तत् काम्यमाख्या-
 तं ऋषिभिर्धर्मचिन्तकैः ॥ ईश्वरप्रीण-
 नार्थाय ब्रह्मवित्तं सु प्रदीयते । चेत-
 सा सत्त्वयुक्तेन दानं तद्विमलं स्मृत-
 म् ॥ * ॥ गच्छाथद् दीयते दानं भ-

दानम्

क्षयापात्रे विधानतः । तदनन्तफलं वि-
 द्भिर्ब्रह्मस्था चितयेन्दुषु ॥ * ॥ तच्च सा-
 त्तिकादिभेदात् त्रिविधम् । यथा ।
 दातव्यमिति यद्दानं दीयते ऽनुप-
 कारिणे । देशकालौ च पात्रे च तद्दा-
 नं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ यत्तु प्रच्छुप-
 कारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः । दीयत-
 च परिक्षिप्तं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥
 अदेशकाले यद्दानं मपात्रेभ्यश्च दी-
 यते । असत्कृतं भवन्नात तत् ता-
 मसं मुद्राहृतम् ॥ * ॥ यदेव हि म-
 मेदमिति विशेषजानानं परस्वत्त्वाप-
 त्तये स्वामी त्यजति परस्वविशेषेणे-
 दममेति स्वत्वं प्रत्येतीति व्यवहारे ॥
 * ॥ अस्य विधिर्यथा । कानसन्ध्या च
 मनानि कृत्वा नारायणनमश्च गुरुन्
 सम्पूज्य देयद्रव्यं वामहस्तेन धृत्वा
 दक्षिणहस्तेन त्रिरभ्यर्च्य तद्द्रव्याधि-
 पतिदेवता सम्प्रदानञ्चार्चयित्वा स-
 क्लृप्त्य कुर्यात्तिलजलत्यागपूर्वकं दद्या-
 दिति ॥ विवेकज्ञानशुद्धौ ॥ दैर्घ्यो-
 धनइत्यस्माद्वातोर्हानपदव्युत्पद्यते
 । यदा हपतञ्जलिः । विवेकस्यातिरवि-
 प्रवादुःखत्रयस्य हानोपाय इति । अवि-
 प्रवादुः शुद्धिः । सा च सवासनसंशयविपर्यया-
 सानामपि हारेण विवेकसाक्षात्कारस्य
 स्वच्छप्रवाहे ऽवस्थानम् । सा च न वि-

दानव

नादरनैरन्तर्यदीर्घकाखसेविताभ्या
सपरिपाकाद्भवतीति । दानेनविने
कल्याण्युपकार्येणाङ्गेन सोपिसङ्गृही
तः । सेय पञ्चमीसिद्धि सदा
मुदितमित्युच्यते । दानञ्च सि-
द्धिहेतु । धनादिदानेनाराधितोच्चा
नी ज्ञान प्रयच्छति ॥ श्रुति अनेन
। दोमवखण्डने । ल्युट् ॥ उदाजो
भावे दीयते इति कर्मणि वा ल्युट्
॥ स्वधनस्यपरेभ्यः प्रतिपादने राज्ञा
मुपायविशेषे । उपप्रदाने ॥

दानकम् । न । कुत्तितदाने ॥ दानकु
त्तिते इति यावादिषु पाठात्कन् ॥
दानकर्म । न । दानक्रियायाम् ॥
दानतोयम् । न । मदोदके ॥
दानधर्मः । पु । दानस्यफले ॥
दानपतिः । पुं । सदाप्रदे । सततदात
रि ॥ अकूरे ॥

दानपात्रम् । न । विशादियुक्ते ॥ विशा
युक्तो धर्मशीलः प्रशान्तः क्षान्तो दा-
न्तः सत्यवादी कृतज्ञः । वृत्तिग्लानो
नो मोहितो मोशरस्यो दाता यज्वा
ब्राह्मण पात्रमाहुः ॥ दानस्यपात्रम् ॥
दानव । पु । असुरे । दनुजे । दक्षक
न्याया दनो गर्भे कश्यपाज्जाते ॥ दनो

रप्रत्यम् । तस्यापत्यमित्यर्थः ॥

दानवज्ज । पुं । वैश्ये ॥ इति पुराणम् ॥

दान्तिः

दानवारिः । पुं । सुरे । देवतायाम् ॥
दानवाना मरि । दानवो ऽरिर्य
स्य वा ॥

दानशीलः । वि । वदान्ये । दातरि ॥
दानशौण्ड । वि । वदान्ये । बहुप्रदे ॥
दानेशौण्डः । सप्तमीशौण्डै रिति स
मासः ॥

दानायोग्य । वि । अपाचे ॥ अव्रताना
ममन्त्राणां जातिमाधोपजीविनाम्
। नैषां प्रतिग्रहो देयो न शिखाता
रयेच्छिखाम् ॥

दानीयः । वि । सम्प्रदाने । दानपात्रे ॥
दीयते ऽस्मै । उदाज् ० । कृत्यल्यु
टो बहुलमिति सम्प्रदाने ऽनीयर् ॥
दानु । वि । दातरि ॥ विक्रान्ते ॥ द
दाति । उदाज् ० । दाभाभ्यांनु ॥
दान्तः । वि । तपःक्लेशसहे । जिते
न्द्रिये । वहिरिन्द्रियनिग्रहकर्तारि
॥ दाम्यतिस्स । दमेर्गत्यर्थेतिक्तः ।
यस्यविभाषेतिनेट् । अनुनासिकस्ये
तिदीर्घः ॥ दमिते । शिचि तट्षे
॥ दान्तोय वलीवर्द युवाशकटवा
हनयोग्य कृतइतिगम्यते इतिभाम-
ती ॥ दम्यतेस्स । दमुडप्रशमे । शि
जन्त । क्त । वादान्तशान्तेतिसाधुः
॥ पुं । दमनकरुचे ॥

दान्ति । स्त्री । तपःक्लेशसहिष्णुतायाम्

दामः

। दमये । दमे ॥ दमनम् । दमु० ।
 क्षियांतिन् । अनुनासिकस्येति दीर्घः ॥
 दापितः । पि । साधिते ॥ दापयते स्म
 ययन्तादाय क्त ॥ दपिते ॥
 दायः । पि । दापनीये ॥
 दामः । न । स्त्री । दोहनकाले पशुपा
 दवन्धनरज्जौ । सन्धाने ॥ दति । दो
 शवखण्डने । दीयते वा । दीङ्क्ष
 ये । मनिन् ॥ मात्तायाम् ॥ रज्जौ ॥
 दामनपर्वः । न । दमनभजनतिथौ ।
 चैव युक्तचतुर्दश्याम् ॥
 दामनी । स्त्री । तन्त्याम् । पशुवन्धनर
 ज्ज्वाम् ॥ दामैव । प्र० अण् । अत्रि
 तिप्रकृतिभावः । टिड्ढेति डीप् ॥
 दामक्षिप्तम् । न । तमोलुक इति प्रसि
 द्धे तमोलिप्तदेशे ॥
 दामाः । स्त्री । दामनि ॥ दोशवखण्ड
 ने । दीङ्क्षये वा । मनिन् । मन
 इति नङीप् । दामानैः । दामान इ
 ण्यादि । शत्रुभाष्यामन्यतरस्याम्
 इति डापितुः । दामा दामे दामाः
 इत्यादि बोध्यम् ॥
 दामाचनम् । न । अश्वादेः पादवन्धन
 रज्जौ । पिछाडी इति भाषा ॥ इति
 हेमचन्द्रः ॥

दामाचलम् । न । एकशफाङ्घ्रिदन्त्रे
 । दामाचने ॥ दामाचल पादपात्रे

दायः

इति वैजयन्ती ॥

दामिनी । स्त्री । विद्युति ॥ दामविद्यु
 ते ऽस्याः । सत्तार्या मन्माभ्यामि-
 नीनि ॥

दामोदरः । पु । श्रीकृष्णे ॥ बाल्ये चा
 पत्यनिषेधाय यशोदयादामोदरे बहु
 त्वात् दाम उदरे यस्येति सप्तम्यक्त
 स्य वैयधिकरण्येपि समासः । सप्तमी
 विशेषणे बहुव्रीह्यावितिङ्ङात् ॥
 तर्बोर्मध्यगतं बहु दाम्ना गच्छतथोद
 रे । ततश्च दामोदरतां स ययौ दा
 मवन्धनात् ॥ दामानि लोकनामा
 नि तानि यस्योदरान्तरे । तेन दामो
 दरो देवः श्रीधरस्त्व रमाश्रित
 इति त्यासः ॥ दमादिसाधनेन उदा-
 रा उत्कृष्टा या गतिर्धूमादिगन्त्यपे
 क्षया ऽर्चिरादिस्रयान्मन्यते इति वा
 ॥ दमादामोदरं विदुरिति भागते
 क्ते ॥ भूतार्हद्विशेषे ॥ नद्विशेषे ॥
 दाम्भिकः । चिच्छन्नाधर्मकारिणि । वैडा
 लव्रतिकादौ ॥ दम्भयुक्ते धर्मध्वजिनि
 ॥ पु । वक्त्रपक्षिणि ॥ दम्भेन चरति ठक् ॥
 दायः । पु । सोल्लुगभाषणे ॥ विभक्त
 व्यपितृद्रव्ये ॥ दाने ॥ हरणे । वीतु
 कादिधने । कन्यादानकाले जामाचा
 दिभ्यो व्रतभिन्नादौ ब्राह्मणादिभ्यश्च
 यद्द्रव्यं दीयते तदिति भरतः ॥ याव

ये व्यवहारान्सनातनान् । यान्तर्य

दायवि

पापेननिरययान्तिमानवा । कष्टेना
पितयावदु स्वयमेव न चापरा ॥ साधा
रणधनयच्चस्यावरस्यावरेतरत् । अशि
न. प्राप्तुमर्हन्ति स्वस्वम श्रविभागत ॥
अशिनासम्पत्तावेव विभाग परिसिद्धा
ति । तेषामसम्पत्तौ राजा समदृष्ट्या
शमाचरेत् ॥ स्यावरस्य चरस्यापि वि
भागानर्हवस्तुन । मूल्य वा तदुपस्व
त्व मशिना विभजेत् नृप ॥ विभक्तेऽपि
धनेयस्तु स्वीयांश्च प्राप्तपादयेत् । पु
नर्विभज्यत इत्यम प्राप्तप्रायदाप
येत् ॥ कृते विभागेऽप्यथा मशिना
सम्पत्तौ शिवे । पुनर्विवादय स्तत्र श
स्यो भवति भूत ॥ स्थितेऽप्रेतस्य पौत्रे
च भार्यायां च पितर्यपि । पौत्रवध
नार्ह. स्यादधस्ताज्जन्म गौरवात् ॥
अपुत्रस्य स्थिते तत्तेऽसेदरे च पिताम
हे । जन्मन सन्निकर्षेण पितैवास्वध
नहरेत् ॥ विद्यमानासु कन्यासु स
न्निकृष्टास्वपि प्रिये । सतस्य पौत्रो ध
नभाक् यतो मुख्यतरः पुमान् ॥ धन
सूतेन पुत्रेण पौत्रं याति पितामहात्
। अतोऽङ्गीयते लोकैः पुत्ररूप स्वय
पिता ॥ औद्वादि केऽपि सन्मन्त्रे ब्राह्मी
भार्यावरीयसी । अपुत्रस्य हरेदृक्-
थं पत्न्युर्देहार्द्धहारिणी ॥ पतिपुत्र
विहीना तु सप्राप्य स्वामिने धन । नै

दायवि

वदातु न विभजेतु समर्थः । स्वधन विना
॥ पितृभिः श्वशुरैर्वापि दत्त यदुर्मसम्प
त । स्वकृत्योपाजित यच्च स्वीधन तत्
प्रकोर्त्तित ॥ तस्यां सताया रिक्य त
त्पुन. स्वामिपदं व्रजेत् । तदा सन्नत
रो रिक्यमधज्जु क्रमादरेत् ॥ सूते
पत्न्याः स्वधर्मेण पतिवन्धुवशे स्थिता ।
तदेभावेऽपि तद्वन्धोऽस्ति त्रीद्वयमर्ह
ति ॥ शक्तितथ्यभिचारापि न पत्न्युर्द्वा
यभागिनो । खभते जीवन्मात्रमर्ह
विभवहारिण ॥ बहुव्यश्चेदनिता-
स्तस्य स्वर्थातुर्धर्मतत्परा । भजेरन्स्वा
मिने विस्त समाशेन शुचिस्मिते ॥ प
त्न्युर्धनहरायाश्च सूतौ भर्तृसुतास्थि-
तौ । पुन स्वामिपदं गत्वा धन दुहि
तर व्रजेत् ॥ एवस्थिताया कन्याया
सकथ पुत्रवधूगत । तन्मृते स्वामिन
प्राप्य श्वशुरातत्सुतामियात् ॥ तथा
पितामहे सत्वे विस्त मातृगत शिवे ।
तस्यां सताया पुत्रेण भर्ता श्वशुरगम्भ-
वेत् ॥ सतस्योर्द्धगत विस्त यथा प्रा
प्नोति तत् पिता । जनन्यपितयामो
ति पतिहीना भवेद्यदि ॥ अत स-
त्यां जनन्यां तु विमातानधन हरेत् ।
सूते जनन्यास्त प्राप्य पित्रागच्छेद्विमा
तर ॥ अधस्तनानां विरहाद्यदरिक
धनयात्यध । येनैवाधस्तन प्राप्तते

दायवि

नैवोर्द्धं तदाव्रजेत् ॥ अत स्थितौपि
 तृव्यस्यधन स्वस्वगतं चसत् । पत्न्यौ
 स्थितेऽनपत्यायामृतौपितृव्यमाश्र-
 येत् ॥ ऊर्द्धाद्विस्तमध प्राप्यपुमांस
 मवब्रज्यते । अत सत्यासोदरायां वै-
 माचेयोधन हरेत् ॥ स्थितायां सोद-
 रायांच विमातु पुत्रसततौ । वैमाचे
 यगत विस्त वैमाचेयान्वयोभजेत् ॥
 मृतस्यसोदरोभ्राता वैमाचेयस्तथा ।
 शिवे । धन पितृगतत्वेन विभजेतां
 समाशिनौ ॥ कन्यायां जीवितायांच
 तदपत्य नदायभाक् । यययहाधित
 विस्ततन्मृतावपर व्रजेत् ॥ विभजेयु-
 र्दहितर पुत्राभावेपितुर्वसु । उद्वाह-
 य त्योऽनूदानुपितु साधारण्येधनैः ।
 असत स्यामृतायाश्च स्त्रीधन स्वामिन-
 भजेत् । अन्यस्तुद्रविणं यस्यादात्त
 तत्पदमाश्रयेत् ॥ प्रेतस्यअयनैर्का-
 रीविदध्या दात्मपोषण । पुण्यन्तु-
 तदुप स्वत्वेनैशक्ता दानविक्रये ॥ पि-
 तामहकुषायाञ्च सत्यांतातविभातरि-
 । पितामहगतंरिक्थतत्पुत्रेणकुषा-
 व्रजेत् ॥ पितामहपितृव्येचतयाभ्रा-
 तरिजीवति । अधोभवानांमुख्यत्वा-
 त्भ्रातैवधनभाज्यवेत् ॥ पितृव्यात्
 सन्निकर्षेऽतुल्यौ भ्रातृपितामहौ ।
 धर्मपितृपदंगत्वा प्रयातुभ्रातर व्रजे-

दायवि

त् ॥ स्थितेप्यपत्येदुहितुः प्रेतस्यपि
 तरिस्थिते । उद्वाहपत्यधनभाक् धनं
 यस्यादधोमुख ॥ स्व प्रयातु स्थिते-
 तातेतथामातरिकाक्षिके । पुत्रोमु-
 ख्यतत्वेनधनहारीभवेत् पिता ॥
 स्थितः स्वपितृसापिण्डोवर्त्तमानेपि
 मातुले । प्रेतस्यधनहारीस्यात् पितु-
 सम्बन्धगौरवात् ॥ अधस्ताद्गमना-
 भावेधनमूर्द्धमव्रगतं । तत्रापिपुसांमु-
 ख्यत्वादित पितृकुलशिवे ॥ अतोच
 सन्निकृष्टोपिमातुलोनामुयाद्गनं । अ-
 जीवत् पितृकपौत्र पितृव्यैःसहपा-
 र्वति ॥ पितामहस्यद्रविणात् स्वपितु-
 र्दायमर्हति । भ्रातृहीनातथापौत्री-
 पितृव्यैः सममागिनी ॥ पितामह-
 धनसौम्याहरेच्चेन्मृतमातृका । सत्यां
 पौत्र्या, पितामहापौत्र्या, पितृस्व-
 सर्थ्यपि ॥ विस्तेपितृगतेदेविपौत्री-
 तत्राधिकारिणी । अधोगामिषु विस्ते-
 षु पुमान् ज्यायानधस्तन ॥ ऊर्द्धगा-
 मिधनेश्रेष्ठः पुमानूर्द्धाङ्गोभवेत् ॥
 अतः कुषायां पौत्र्याञ्चसत्यांदुहित-
 रिप्रिये । प्रेतस्यविभवहर्त्तुंनैवशक्नो-
 तिततपिता ॥ यदापितृकुलेनस्या-
 न्मृतस्यधनभाजनं । पूर्वोक्तविधिनारि-
 कृषमातामहकुलभजेत् ॥ मातामह-
 गतंविस्तमातुलैस्तत्सुतादिभिः । अ-

दायवि

धर्तृक्रमेणैवपुमांसखियमाश्रयेत्
 ॥ ब्राह्मणान्वयेविद्यमानेपित्रो सापि
 ण्डनेस्थिते । मृतस्यैवीतनयोनपि
 तुर्दायभागभवेत् ॥ शैवीपत्नीचतत्
 पुत्रालभेरन्धनभागिनः । आसमा
 च्छादनंभस्त्रेस्व प्रयातुर्यथाधनः ॥ शैवो
 द्वाहं प्रकुर्वन्ती शैवभर्तृवपाखयेत् ।
 सौम्याश्चेन्नाधिकारोऽस्या पित्रादीनां
 धनेप्रिये ॥ अतः सत्कुलजांकन्यांशै
 वैरुदाहयन् पिता । क्रोधादालोभतो
 वापिसभवेत्लोकगर्हितः ॥ शैवीतद
 न्वयाभावेसोदकोब्रह्मदोन्दप । हरे
 यु क्रमतोवित्तमृतस्यशिवशासनात्
 ॥ पिण्डदात्सप्तपुरुषाः सपिण्डा क
 थिताः प्रिये । सोदकादशमांता स्यु
 क्ततः केवलगोचजा ॥ विभक्तद्रविण
 यश्चसंसृष्टस्वेच्छयातुचेत् । अविभ
 क्तविधानेनभजेरस्तद्धन पुनः ॥ अविभ
 क्तविभक्तेवायस्ययादृग्विभागिता । मृ
 तेपितृदायादास्तादृग्विभवभागि
 नः ॥ येयस्यधनहर्तारोभवेयुर्जीविना
 वधिः । दद्युः पिण्डतएवास्त्यशैवभार्या
 सुतविना ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे
 द्वादशोक्तांशे सनातनव्यवहारकथ
 नम् ॥

दायादः । पु । सपिण्डे ॥ तनये । सुते
 ॥ दायमत्ति । अदभक्ष्ये । कर्मण्य

दारिद्र्य

ण ॥ यद्वा । आदत्ते । उदाज् ० । आ
 तोनुपसर्गे इतिक । दायस्यआद ।
 स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रति-
 भूप्रसूतैश्चेतिस्त्वयवनिपातनात्सो
 पसर्गादप्यादनात् क ॥

दायितः । पि । दण्डिते । साधिते ॥
 दयतेऽर्थ्यन्तात् कर्त्तरिक्त ॥

दाराः । पुभून्वि । भार्यायाम् ॥ दारय
 न्ति भ्रातृन् । दृ० शिजन्त । दारजा
 रौकर्त्तरिणिषुक् चेतिघञ् ॥

दारकः । पु । वाकके । पुत्रे ॥ ग्राम्यशू
 करे ॥ चि । भेदके ॥ दारयति । दृ०
 ग्वुक् ॥

दारकर्म । न । विवाहे ॥

दारणम् । न । विदारणे ॥ कतके ॥
 दार्यतेऽनेन । दृ० । ग्यन्ताङ्युट् ॥

दारदः । पु । विषभेदे ॥ पारदे ॥
 हिङ्गुले ॥ समुद्रे ॥ दरदि देशविशे
 षेभवः । अण् ॥

दारवलिभुक् । पु । वकपक्षिणि ॥

दाराः स्त्री । भार्यायाम् ॥ इतिभरत ॥

दारिः । स्त्री । विदारके ॥

दारिकाः । स्त्री । वालिकायाम् ॥

दारितः । चि । भिन्ने । भेदिते । कृत
 दारणे ॥ दार्यतेऽस्य । दृ० । ग्यन्ता

तृक् ॥

दारिद्र्यम् । न । दरिद्रे । निर्दैन्ये

दाहणः

॥ भावे ष्यञ् ॥

दारी । स्त्री । क्षुरोगविशेषे । विपा
दिकायाम् । विवाह इति भाषा ॥
परिक्रमणशीलस्य वायुरत्यर्थरूच
ये । पादयो कुरुतेदारीसरजांतल
सञ्चितम् ॥ अस्याश्विकित्साभाव-
प्रकाशेदृष्ट्या ॥

दाह । न । पित्तले ॥ काष्ठे ॥ देवदारौ
॥ त्रि । शिल्पिनि ॥ दातरि ॥ दार
के ॥ दीर्यते । दृ० । दुसनिजनीति
शुण् ॥ यदा । ददाति । दुदाञ् ०
यति । दो० । दयते वा । देह्रच्छणे
। तच्छीलादि । दाघेट्सिग्रदसदो
वरितिरुत्रा ॥

दाहक । पुं । श्रीकृष्णसारथौ ॥ न ।
देवदाहणि ॥

दाहकदली । स्त्री । वनकदल्याम् ॥
दाहका । स्त्री । पुत्रिकायाम् । कुरुव्या
म् । शालभज्याम् । कठपूतली इ
ति भाषा ॥

दाहगन्धा । स्त्री । चीडानामगन्धद्रव्ये ॥

दाहगर्भा । स्त्री । दाहकायाम् ॥

दाहचीनी । स्त्री । स्वनाना प्रसिद्धेद्रव्ये ॥

दाहचीर्णकम् । न । गुडत्वचि ॥

दाहज । पु । मर्हजे ॥ पि । दाहजाते ॥

दाहण । पु । चिकने ॥ रौद्रसे । भयान
करसे ॥ न । तीक्ष्णसंज्ञकनक्षत्रेषु

दाहसि

॥ पि । भयावहे । दुःसहे । भीष

॥ भयहेतौ ॥ दारयति चित्तम् ।

। दुभये । कृष्टदारिद्र्यजनम् ॥

दाहणकम् । न । रुधीतिख्याते मस्त

कस्थे रोगे ॥ तल्लक्षण यथा । दाह-

णा कण्डुरा रुचा केशभूमौ प्रजाय

ते । मासतश्चेष्टकोपेण विद्याद्दाह

णकन्तु तत् ॥ दाहणाकर्कशा ॥

दाहणा । स्त्री । रात्रिविशेषे ॥ ॥ यथा ।

तृतीयाऽक्षयसप्ताया दाहणा सा प्र

कीर्तितेति ॥ नर्मदच्छेदतीर्था धष्टा

व्यादेव्याम् ॥

दाहनिशा । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् ॥

दाहपत्री । स्त्री । हिङ्गुपत्र्याम् ॥

दाहपीता । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् ॥

दाहपुत्रिका । स्त्री । दाहकायाम् ॥

दाहमुख्याक्षया । स्त्री । } गोधायाम्-

दाहमुख्याक्षा । स्त्री । } निहाका

याम् ॥

दाहमूषा । स्त्री । दाहमूषीतिप्रसिद्धौ

षधौ ॥

दाहसारम् । न । चन्दने ॥ दाहणां दा

हणुवासारश्रेष्ठम् ॥

दाहसिता । स्त्री । त्वक्स्वाद्याम् । दह

चीनीतिख्यातायाम् ॥ उक्तादाहसि

ता स्वाद्वी तिक्ताचानिचपित्तहृत् ।

सुरभि शुक्रला वत्या मुखशोषट्टपा

दार्वाघा

पडा ॥

दारुखी । खी । दारुपुत्रिकायाम् ॥
दारुहरिद्रा । खी । पचम्पचायाम् । प
र्जन्याम् । कस्मश्च इतिपर्वतीयभा-
षाप्रसिद्धायाम् ॥ दारुचासौहरि
द्राच ॥

दारुहस्तक । पु । तर्दाम् । डोर् इति
भाषा ॥ हस्तद्वयप्रतिकृति । इवेप्र
तिकृतावितिकन् । दारुणो हस्तक ॥
दारुणम् । न । दृढतायाम् ॥ भावे ष्यञ् ॥
दारुण्य । चि । दृढिस्थे ॥ दृढौ भवम्
। दृढिकुचीतिठञ् ॥

दारुणम् । न । दृष्टिणावर्त्तशब्दे ॥ दर्द
रधर्मे ॥

दारुणिक । पु । कुक्षाले ॥ दर्दरो म
त्पात्रविशेष । तकरोति । शब्द
दर्दुरं करोतीति ठक् ॥

दारुणम् । न । मन्त्रवेष्टनि । चिन्ता
गृहे ॥

दारुणम् । पुं । मयूरे ॥

दारुवाघाट । पु । काष्ठकुट्टखगे । शतप
त्रके । खुटकवद्व्या इतिभाषा ॥ दा
रुवाघन्तीति विशिष्टे दारावाघने
ऽन्यस्य चट संज्ञायामिति दारु
शब्दे उपपदे आङ् पूर्वाङ्गोरण् प्र-
त्ययः । टश्चान्तादेशः ॥

दारुवाघातः । पु । दारुवाघाटे ॥ इ० शब्द० ॥

दाखन

दार्ष्टिका । खी । दारुहरिद्राकायतुल्ये
कायोद्भवतुल्ये ॥ गोजिह्वौषधौ ॥
दारयति । दृ० । उल्खादिह्वात्साधु-
। दार्ष्टी दारुहरिद्रा तद्विकारोपिदा
र्ष्टी अभेदोपचारात् । स्वार्थेकन् ॥
दार्ष्टिपत्रिका । खी । गोजिह्वायाम् ॥
दार्ष्टी । खी । देवदारुणि ॥ हरिद्राया
म् ॥ गोजिह्वौषधौ ॥ दारुहरिद्रा
याम् ॥ दार्ष्टी निशागुणा किन्तु नेत्र
कर्मोद्योगानुत् ॥ दीर्यते । दृ० ।
दसनिजनीतिजुषु । वातइति गौ
रादिह्वाद् वाङ्गीषु ॥

दार्ष्टिकायोद्भवम् । न । रसाज्जने ॥
दार्ष्टद । चि । दृषदिपिष्टे चूर्णादौ ॥
दृषदो भवाद्यर्थेपि शेषदृष्ट्यम् ॥
दाख । पु । कोद्वे ॥ न । मधुविशेषे
॥ सखुच्य पतितं पुष्पात् यस्तु पत्रो
परिस्थितम् । मधुराक्षकषायश्च त
दाखं मधुकीर्तितम् ॥ दाख मधु
कषु प्रोक्त दीपनीयं कफापहम् ।
कषायानुरसं रुच्य रुच्य छर्दिप्रमेह
जित् ॥ अधिक मधुर स्निग्ध वृद्धय
गुरुभारिकम् ॥ खद्युपाके । गुरुभा
रिक तुलितम् ॥ इन्द्रनीलदलाका
ररुच्यमधिकोत्पन्न दृष्टकोटरा-
न्तरभव मध्वितिराजनिर्घण्ट ॥

दाखन । पु । दन्तरोगविशेषे ॥ दन्तम्

दाविक

लगतानाथ. पञ्चमेया यथेरिता ।
 हीर्यमाणेष्विवरुजा यस्य दन्तेषु जाय
 ते । दाखनो नाम सव्याधि सदागति
 निमित्तज. ॥ १२ ॥

दाखवः । पु । स्यावरविषभेदे ॥

दाखा । स्त्री । महाकाले । किम्पाके ॥

दाखिः । स्त्री । दलितेशमीधान्ये । दाख
 इति भाषा ॥

दाखिका । स्त्री । महाकालखतायाम् ।
 किम्पाके ॥

दाखिम । पु । दाडिमे ॥ इति भरतः ॥

दाखी । स्त्री । दलिते शमीधान्ये । दा
 ख इति भाषा ॥ देवदाखी खतायाम् ॥

दाख्यः । पु । मुनिविशेषे ॥ वैकिता
 यने ॥ वकाख्यर्षी ॥ दख्यस्य गोत्रा
 पत्यम् । गर्गादिभ्यो यञ् ॥

दाख्मी । पुं । इन्द्रे ॥ इति शिकाण्डशेषः ॥

दावः । पु । वनानले ॥ वने ॥ उपतामे
 ॥ दुनोति । दुदु उपतामे । दुन्योर
 नुपसर्गे इति श्वा. ॥

दावामि । पुं । वनवक्त्रे । दावे ॥ दाव
 स्वयनस्यामि. ॥

दावानचः । पु । दवाग्नौ ॥

दाविकः । त्रि । देविकानसुङ्गवे ॥ देवि
 काया भव. । तत्रभवद्भवत् ॥ देवि
 काशिशपेत्त्वचामादे राक्षम् । स्त्रि
 यां टिङ्गेति ङीप् दाविकी ॥

दशरः

दाशः । पु । धीवरे ॥ दशति मत्स्यान्

। दंशदशने । दसेष्टनैन आच ।

दशेश्च ॥ यद्वा । दाशयते मूल्यमस्यै

। दाशृदाने । घञ् ॥

दाशतयी । स्त्री । वह्नुषां संहिताया-

म् ॥ दशमण्डलानि अवयवा यस्याः ।

सङ्ख्याया अवयवेतयम् । ङीप् ॥

दाशपुरम् । न । कैवर्त्तीमुस्तके । दश

पुरे । मोक्षा इति भाषा ॥ दाशान्

कैवर्त्तीन् पिपर्त्ति । पुपाकनपूरण

यो. । सू०कः । उदोष्यपूर्वस्येभ्यु

चम् ॥

दाशपूरम् । न । दाशपुरे ॥

दाशफली । स्त्री । शीघ्रविशेषे ॥ पा

ककर्त्तेति ङीप् ॥

दाशरथः । पु । श्रीरामचन्द्रे ॥ दशर

थस्याथम् । तस्येदमितिसम्बन्धा ऽर्थे

ऽथ । सम्बन्धश्च पितापुत्रत्वरूपः ॥

पुरा शरत्सूर्यमरीचिसन्निभान् न

वाशपुखान्सुदृढानृपात्मज । खलस्य

मेघान् विशिखान् वधायते प्रदीय

तांदाशरथायमैश्वरी ॥

दाशरथिः । पु । श्रीरामे ॥ दशरथस्य

अपत्यम् । अतश्च ॥

दाशार्हः । पु । विश्वौ ॥ यादने ॥ दा-

श्यते इति दाशो दानम् । तदर्हति

। अर्हपूजायाम् । अच् ॥ दशार्हः ॥